

دوفصلنامه علمی مطالعات جمعیتی

دوره ۹، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲، شماره پیاپی ۱۷ (تاریخ انتشار: زمستان ۱۴۰۴)

۱-۱۶	هم‌تغییری چرخه‌های اقتصاد کلان و سال‌های عمر توأم با ناتوانی سالمندان در ایران (دوره ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸)
	مجید کوششی، فرزاد قربانی، سیدمجتبی حسین‌زاده یوسف‌آباد، حسین محمودیان، رجبعلی درودی
۱۷-۳۳	برآورد جداول عمر چندکاهشی ایران در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ و پیش‌بینی برای سال ۱۴۰۵
	محمد ساسانی‌پور، میترا قنبرزاده، سعیده شهبازین، مهیار محبی میمندی
۳۵-۵۱	ارزیابی کیفیت داده‌های ثبت مرگ‌ومیر در ایران (۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳) بر اساس راهنمای استاندارد سازمان جهانی بهداشت
	امان نظری، محمد ترکاشوند مرادآبادی
۵۳-۶۵	بررسی تقاضای مهارت در بازار نیروی کار ایران: مطالعه موردی کانال‌های کاریابی تلگرامی
	ملیحه حدادمقدم، حسن شکراللهی، احسان جمال سرایانی، ریحانه علی‌خواه
۶۷-۹۰	شهروندی دیجیتال در جهانی بدون مرز: تحولات جمعیتی و چالش‌های حکمرانی در عصر دیجیتال
	بابک السان، مهدی عباسی سرمدی
۹۱-۱۰۷	سیر تاریخی و تکاملی نظریه گذار جمعیتی: مطالعه‌ای بر مبنای طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ
	علی حاتمی، علی‌اکبر خاصه، نورالدین فراش، رسول صادقی
۱۰۹-۱۲۴	مطالعه نگرش جوانان ازدواج نکرده نسبت به ازدواج و معیارهای همسرگزینی در شهر ارومیه
	علی قاسمی اردهایی
۱۲۵-۱۳۷	آسیب‌شناسی نظام سیاست‌گذاری و تقنینی مرتبط با مقوله جمعیت در جمهوری اسلامی ایران
	امیرحسین عرب‌زاده، منصور شریفی، حبیب‌اله کریمیان
۱۳۹-۱۵۵	مطالعه پدیدارشناختی تجربه زنان متأهل شیرازی از ازدواج‌های با ثبات و پایدار
	رضا اسماعیلی، زینب قدربند فرد شیرازی
۱۵۷-۱۷۶	نگاهی پدیدارشناسانه به تجربه زیسته زنان تهرانی در مقوله فرزندآوری
	الیه علیخانی، منصوره زارعان، سمیه عرب خراسانی
۱۷۷-۱۹۴	مطالعه کیفی معنای مادری در میان مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله شهرستان لاهیجان
	یاسمن رضائی سادات‌مجله، محمود مشفق، مهشید طالبی صومعه‌سرای
۱۹۵-۲۱۱	مطالعه‌ای کیفی از اقتصادگرایی خانواده در کرمانشاه
	وکیل احمدی، نگین نظری

نکات و راهنمای کلی در نگارش و ارسال مقاله به دوفصلنامه مطالعات جمعیتی

- محتوای مقاله می‌بایست در جهت اهداف و موضوعات مورد نظر مجله باشد.
- مقاله نباید قبلاً در مجله دیگری چاپ شده یا به‌طور همزمان به مجله دیگر ارسال شده باشد.
- پذیرش اولیه مقاله منوط به رعایت اصول دستورالعمل مجله درخصوص نحوه نگارش مقاله بوده و پذیرش نهایی و چاپ آن منوط به تأیید داوران تخصصی و هیئت تحریریه مجله است.
- رعایت نکات زیر در نگارش مقاله الزامی است:
 ۱. مقاله در محیط word با فونت B lotus، اندازه قلم ۱۲ و فاصله سطرها ۱cm تایپ شود. حجم مقالات، بیش از ۲۰ صفحه (حدود ۱۰۰۰۰ کلمه) نباشد.
 ۲. چکیده فارسی و انگلیسی مقاله بین ۱۵۰ تا ۲۰۰ کلمه با اندازه قلم ۱۰ باشد و در آن به هدف، داده‌ها و روش کار، مهمترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری اشاره شود. در پایان چکیده، بین ۵ تا ۷ واژه به‌عنوان واژگان کلیدی مشخص شود.
 ۳. پس از چکیده، متن مقاله شامل: مقدمه (طرح مسأله و ضرورت انجام تحقیق)، چارچوب نظری، پیشینه تحقیق، روش تحقیق و داده‌ها، یافته‌ها و بحث و نتیجه‌گیری باشد.
 ۴. الگوی نقل منبع در داخل متن به این شکل باشد: (نام‌خانوادگی مؤلف/ مؤلفان، سال انتشار: شماره صفحه/ صفحات)؛ مانند: (امانی، ۱۳۸۰: ۴). در مورد منابع لاتین نیز همانند منابع فارسی عمل شود.
 ۵. کلیه منابعی که در متن مقاله به آنها ارجاع شده است، به‌ترتیب حروف الفبای نام‌خانوادگی نویسنده نخست، در پایان مقاله (در بخش منابع) به‌صورت نمونه‌های زیر آورده شوند:
 - کتاب: نام خانوادگی، نام (سال انتشار). عنوان کتاب (به‌صورت ایتالیک). نام و نام‌خانوادگی مترجم، نوبت چاپ، محل انتشار: ناشر. مثال:
ویکس، جان (۱۳۹۵). جمعیت: مقدمه‌ای بر مفاهیم و موضوعات. ترجمه الهه میرزایی، تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
 - مقاله: نام‌خانوادگی، نام (سال انتشار). عنوان مقاله. نام نشریه (به‌صورت ایتالیک)، شماره نشریه (دوره نشریه)، شماره صفحات. مثال:
Siegel, J., & Swanson, D.A. (2004). *The Methods and Materials of Demography*, Elsevier Academic Press, Second Edition.
 - کوششی، مجید و ترکاشوند، محمد (۱۳۹۵). تعدیل اریب برآورد مرگ‌ومیر کودکان با استفاده از روش براس- تراسل و رویکرد نسل‌های فرضی بین دو سرشماری در ایران. *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۱(۲)، ۳۶-۵.

Research Article

Macroeconomic Cycles & Disability-Adjusted Life Years in Older Iranians (1991-2019)

Majid Koosheshi^{1*}, Farzad Ghorbani², Seyed Mojtaba Hossein Zadeh Yousefabad³, Hossein Mahmoudian⁴, Rajabali Doroudi⁵¹ Associate Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.² PhD student in Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.³ Assistant Professor of Economics, Department of Economics, Faculty of Management, Iranian Electronic Higher Education Institute, Tehran, Iran.⁴ Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.⁵ Assistant Professor of Health Economics, Department of Health Economics, Faculty of Health, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 20 January 2025

Accepted: 30 April 2025

Keywords:

Macroeconomic Cycles,
Elderly, Health Consumption,
Disability adjusted life years.

ABSTRACT

In contemporary societies, addressing the needs of the elderly in both economic and healthcare has become a core governmental responsibility. Financing these needs, which are escalating rapidly due to a growing elderly population, is fundamentally dependent on economic growth. However, while the increase in the size and growth rate of the elderly population is typically gradual and steady, sustained economic growth is rare. Consequently, the cycle of demographic changes does not align with the cycle of public resources available to meet these needs. As a result, public transfer systems are considered an unstable source for funding the economic requirements of the elderly, such as the "health consumption". The aim of this study is to examine the co-movement between macroeconomic cycles and the disability-adjusted life years (DALY) of the elderly, which serves as an indicator of health status. The data consist of annual time series over three decades (1991-2019), capturing changes in key macroeconomic indicators and the DALY. The results indicate a positive relationship between the unemployment rate and the Gini coefficient with the DALY. Furthermore, employment in the industrial sector has a negative effect on the DALY attributable to all diseases among the elderly. Although the findings do not clearly demonstrate a cyclical relationship, they highlight several important issues. Specifically, unemployment and societal inequality are two critical determinants of elderly health, likely exhibiting lifecycle effects. Incorporating these factors into analyses of the macroeconomic lifecycle could enhance the power of explaining the DALY.

Introduction

Studies in various countries have shown that economic fluctuations affect the health of individuals in society. Since studies conducted on the contradictory relationship between macroeconomics & health have mainly focused on the working-age population (young & middle-aged) & neglected the elderly, this study aims to examine the impact of macroeconomic fluctuations on the health of the elderly in Iran. Considering that economic fluctuations do not immediately & short-term lead to death, but initially cause health disruptions in individuals, & individuals may remain in a state of illness & disability for years before eventually dying, therefore in this study, the Disability-Adjusted Life Years (DALY) index will be used instead of mortality & life expectancy indicators to examine the health status.

Method & Data

The research method in this study is quantitative & secondary analysis using data obtained from various sources. By utilizing national data, the trends over three decades (2019-1991) of changes in macroeconomic indicators such as GDP growth, unemployment rate, inflation, Gini coefficient, employment rate in the industrial sector, & health indicators related to the elderly, specifically, disability-adjusted life years (DALY) at the age of 60 are examined. In this study, data & information related to the Disability-Adjusted Life Years (DALY) from the Global Burden of Diseases & economic variable information from the Statistical Center of Iran have been obtained. In this research, the Hodrick-Prescott method has been used to extract cycles & fluctuations. In the analytical section, the impact of economic fluctuations on the well-being of the elderly is examined using a Vector Autoregressive

* Corresponding Author: Associate Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
E-mail address: kooshesh@ut.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Koosheshi, M., Ghorbani, F., Hossein Zadeh Yousefabad, S.M., Mahmoudian, H., & Doroudi, R. (2025). Macroeconomic Cycles & Disability-Adjusted Life Years in Older Iranians (1991-2019). *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 1-16. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.500838.1255>

(VAR) model. In this research, the Granger causality test is used to assess the significance of the effect of economic fluctuations on the well-being of the elderly. Eviews 10 statistical software is used for estimating the regression model & related statistical tests.

Findings

Descriptive findings showed that the economic indicators of Iran during the studied period, from 1370 to 1398, experienced significant fluctuations, particularly in the two indicators of GDP growth rate (economic growth) & the Gini coefficient. On the other hand, the charts related to the Dali indicators indicate that the long-term trend of these indicators was decreasing until 1391 but has increased in the 1390s. In the analytical section, the results indicated that in addition to its past, the Dali variable, the unemployment rate, & the Gini coefficient had a positive relationship with the dependent variable, which is the Dali resulting from all diseases.

Discussion & Conclusion

As the results showed, economic fluctuations have had a contradictory impact on the health index of the elderly, specifically years of life lost

due to disability & incapacity. In other words, the negative or inverse relationship between macroeconomic fluctuations & elderly health, which was the main hypothesis of this study, is rejected. Therefore, this analysis that states the health status of the elderly improves during economic recessions & deteriorates during periods of prosperity does not apply to the elderly population in Iran. Although the findings were not consistent with cyclical relationships, they indicated a connection between some macroeconomic variables & the health of the elderly. Among these is the fact that unemployment & inequality within society have been significant determinants of the health of older adults. As we have witnessed the development of technology & the expansion of industry infrastructure in Iran in the last couple of decades, the results show that Iranian society still needs to expand & develop industry & technology, especially in the field of medicine & health. Furthermore, the issues of unemployment & injustice, which actually represent poverty & the lack of facilities for the deprived & weak sectors, become the groundwork for increased illness & mortality among them. Therefore, it is suggested that policymakers pay special attention to these two issues (unemployment & injustice) in order to improve their health.

هم‌تغییری چرخه‌های اقتصاد کلان و سال‌های عمر توأم با ناتوانی سالمندان در ایران (دوره ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸)

مجید کوششی^{۱*}، فرزاد قربانی^۲، سیدمجتبی حسین‌زاده یوسف‌آباد^۳، حسین محمودیان^۴، رجبعلی درودی^۵

^۱ دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
^۲ دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
^۳ استادیار اقتصاد، گروه اقتصاد، دانشکده مدیریت، مؤسسه آموزش عالی الکترونیکی ایرانیان، تهران، ایران.
^۴ استاد جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
^۵ استادیار اقتصاد سلامت، گروه اقتصاد سلامت، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

چکیده

تأمین نیازهای سالمندان در دو حوزه مراقبت اقتصادی و سلامت، در جوامع امروزی به بخشی از وظایف دولت‌ها تبدیل شده است. تأمین مالی این نیازها که با افزایش جمعیت سالمندان به سرعت افزایش می‌یابد، در اصل، متکی به رشد اقتصادی است؛ درحالی‌که در طرف تقاضا، افزایش شمار و نرخ رشد جمعیت سالمندان، آرام و به‌طور معمول مستمر است. به‌ندرت می‌توان اقتصادهایی را یافت که رشد اقتصادی مستمر دارند و بنابراین، چرخه تغییرات جمعیت بر چرخه منابع عمومی برای تأمین نیازها منطبق نیست. در نتیجه، نظام انتقالات عمومی، منابع ناپایداری برای تأمین نیازهای اقتصادی سالمندان تلقی می‌شود. در این نیازها، «مصرف سلامت» سالمندان اهمیت خاصی دارد. هدف از این مطالعه، بررسی هم‌تغییری چرخه‌های اقتصاد کلان و سال‌های عمر تعدیل‌شده با ناتوانی سالمندان است که شاخص وضعیت سلامت می‌باشد. داده‌های استفاده‌شده سری زمانی سالانه طی سه دهه (۱۳۷۰-۱۳۹۸) تغییرات شاخص‌های کلان اقتصادی و شاخص سال‌های زندگی تعدیل‌شده با ناتوانی (DALY) است. نتایج نشان می‌دهد که رابطه متغیرهای نرخ بیکاری و ضریب جینی با متغیر دالی، مثبت است. همچنین اشتغال در بخش صنعت بر دالی ناشی از کل بیماری‌های سالمندان اثر منفی دارد. اگرچه یافته‌ها به‌وضوح رابطه چرخه‌ای را نشان ندادند، چند مسئله و موضوع مهم را در بر دارند؛ برای نمونه، بیکاری و نابرابری درون جامعه دو تعیین‌کننده مهم سلامت سالمندان هستند که احتمالاً اثر چرخه عمر دارند و ملاحظه آن‌ها در تحلیل چرخه عمر اقتصادی کلان می‌تواند قوت تبیین دالی را افزایش دهد.

کلیدواژه‌ها:

چرخه‌های اقتصاد کلان،
سالمندان، مصرف سلامت،
سال‌های زندگی تعدیل‌شده با
ناتوانی.

مقدمه

اقتصادهایی را یافت که رشد مستمر اقتصادی داشته باشند؛ بنابراین، چرخه تغییرات جمعیت به‌منظور تأمین نیازها بر چرخه منابع عمومی منطبق نیست. در نتیجه، نظام انتقالات عمومی، منابع ناپایداری برای تأمین نیازهای سالمندان شمرده می‌شود و در بیشتر اقتصادها به بدهی عمومی منجر می‌شود. سلامت یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی و تأثیرپذیر از آن است که ناگزیر از تغییرات پیش‌آمده در این وضعیت و شرایط، دستخوش تغییر می‌شود. شاخص‌های سلامت همچون دیگر شاخص‌های کلان

امروزه، تأمین نیازهای سالمندان در دو حوزه مراقبت اقتصادی و سلامت، بخشی از وظایف دولت‌ها است. منابع تأمین مالی برای انجام‌دادن این وظایف، به‌طور معمول مالیات (سهمی از درآمد کار و دارایی‌های آزاد جامعه یا تولید ناخالص داخلی) است. رشد اقتصادی روندی ناهموار و دراصل، ماهیتی متفاوت با رشد جمعیت دارد. تغییرات شمار و نرخ رشد جمعیت کل و جمعیت سالمندان، آرام و در دوره‌هایی به‌طور معمول مستمر است؛ درحالی‌که به‌ندرت می‌توان

* نویسنده مسئول: دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

نشانی ایمیل: kooshesh@ut.ac.ir

استناد به این مقاله:

کوششی، مجید، قربانی، فرزاد، حسین‌زاده یوسف‌آباد، سیدمجتبی، محمودیان، حسین، و درودی، رجبعلی (۱۴۰۴). هم‌تغییری چرخه‌های اقتصاد کلان و سال‌های عمر توأم با ناتوانی سالمندان در ایران (دوره ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸)، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۶-۱. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.500838.1255>

مواجهه شوند. این جابه‌جایی می‌تواند به بیماری و مرگ‌ومیر بیشتر بر اثر تردد بیماران و شلوغی و ازدحام (در بیمارستان‌ها، جاده‌ها و غیره) منجر شود (Morin, 2009: 2). همچنین در دوران رونق اقتصادی، حوادث ترافیکی و رفتارهای مخرب سلامت مانند استعمال دخانیات و مصرف بیش‌ازحد الکل، پرخوری و مصرف غذاهای چرب افزایش می‌یابد (Rahm, 2007).

در دوران رکود اقتصادی، مشکلات متعددی از امنیت شغلی گرفته تا تغذیه و سلامت افراد، حائز اهمیت است. کمتر کسی را می‌توان یافت که به این مشکلات نگاه مثبتی داشته باشد. باوجوداین، طبق نتایج بعضی مطالعات (Rahm, 2007; Bozarka, 2009; Nicholson & Simon, 2010; Zhou & Kestner, 2010)، آمار مرگ‌ومیر همواره طی دوره رکود کاهش می‌یابد و به‌عبارتی، در کشورهای پیشرفته، رکود اقتصادی به کاهش نرخ مرگ‌ومیر و بهبود سلامت منجر می‌شود.

طی دوران رکود اقتصادی، سازوکارهای متعددی برای بهبود سلامت وجود دارد. در دوره رکود، اوقات فراغت بیشتر می‌تواند در خدمات اعضای خانواده، گسترش روابط دوستانه، ورزش و دیگر تفریحات خلاصه شود. تحکیم روابط دوستانه و اختصاص زمان بیشتر برای کودکان، منافع بیشتری را برای سلامتی به‌دنبال دارد (Brazaka, 2009: 4)؛ سبک زندگی سالم‌تر می‌شود و رفتارهای مخرب سلامت مانند استعمال دخانیات و مصرف بیش‌ازحد الکل، پرخوری و مصرف غذاهای چرب کاهش می‌یابد (Rahm, 2007).

بنابراین، طبق مطالعات در کشورهای گوناگون، نوسان‌های اقتصادی بر سلامت افراد جامعه اثرگذار است. مطالعات انجام‌شده درباره ارتباط متناقض اقتصاد کلان و سلامت، با تأکید بیشتر روی سن و میزان فعالیت کاری جمعیت جوان و میانسال، سالمندان را نادیده گرفته‌اند. باتوجه به اهمیت نقش بقای سالمندان در افزایش و کاهش امید به زندگی کشور، درمقایسه با دیگر گروه‌های سنی (حتی زیر پنج سال)، مطالعه پیش‌رو تأثیر نوسان‌های اقتصاد کلان را بر سلامت سالمندان در ایران بررسی می‌کند. نوسان‌های اقتصادی آنی و کوتاه‌مدت، به مرگ‌ومیر منجر نمی‌شوند، بلکه نخست در سلامتی افراد اختلال ایجاد می‌کنند و ممکن است افراد سال‌ها پس از تحمل وضعیت بیماری و ناتوانی بمیرند؛ بنابراین، در این پژوهش از شاخص سال‌های زندگی تعدیل‌شده با ناتوانی^۱ به جای شاخص‌های مرگ‌ومیر و امید به زندگی برای بررسی وضعیت سلامت استفاده می‌شود.

جامعه، با تغییرات شاخص‌های کلان اقتصادی هم‌بسته است؛ به این معنا که اوضاع اقتصادی نمی‌تواند در وضعیت رکود یا رونق باشد، ولی تغییری در وضعیت سلامت ایجاد نشود.

یکی از موضوع‌های اقتصادی مهم، بررسی چرخه‌های اقتصادی و توضیح و تفسیر آن‌هاست. چرخه‌های اقتصادی، الگوهای به‌نسبت منظمی از دوره‌های رونق و رکود در حول مسیر رشد اقتصادی هستند (شاکری، ۱۳۸۷). مطالعات متعددی در بررسی رابطه چرخه‌های اقتصادی و وضعیت سلامت، نشان داده‌اند که رکود و بحران اقتصادی می‌تواند سلامت را تحت تأثیر قرار دهد (Brenner, 1996; Catalano & Bellows, 2005; Neumayer, 2004; Ruhm, 2005; Tapia-granados, 2005 a, 2008, 2011; Fidel Gonzalez, 2009; Asgeirsdottir et al., 2014).

رشد اقتصادی ممکن است در بلندمدت اثر مثبتی بر سلامت افراد داشته باشد؛ ولی اثر نوسان‌های کوتاه‌مدت فعالیت اقتصادی بر سلامت تا حدودی مبهم است. نخست، تصور می‌شد که رشد کوتاه‌مدت همچون رشد بلندمدت بر سلامت اثر مثبت دارد؛ اما مطالعات دو دهه اخیر (Abdallah et al., 2000; Adams, 1981; Chai & Greenstone, 2003; Dehjiya, Lars Mani, 2004; Gerdam & Ram, 2006; Gonzalez & Kust, 2010; Graham et al., 1992; Higgs, 1979; Neumayer, 2004; Ram, 2000, 2007; Tapia Granados, 2005b; Taipa Gr& os & Diaz Rax, 2009; Taipa Granados, 2008; Fidel Gonzalez, 2009; Van den Berg et al., 2017) نشان داد که این اثر در کشورهای توسعه‌یافته برعکس است؛ به‌طوری که در دوران رکود اقتصادی، سلامت افراد بهبود می‌یابد و در دوران رونق اقتصادی، سلامت کاهش می‌یابد.

در دوران رشد مداوم اقتصادی، هزینه کار نکردن (بیکاری) افزایش می‌یابد؛ به این معنا که افراد به‌طور معمول زمان کمتری را برای فعالیت‌های مرتبط با سلامت مانند ورزش صرف می‌کنند و بیشتر وقت را به کار و تلاش اختصاص می‌دهند. اوضاع ناامن کاری، نگرانی شغلی و فشارهای عصبی و روانی مربوط به اشتغال، آثار منفی بر سلامت خواهد داشت و با افزایش ساعت کاری در دوران رشد اقتصادی، این آثار پررنگ‌تر می‌شود. در دوران رشد و بهبود اقتصادی، حوادث کاری به‌ویژه در صنایعی مانند صنایع ساختمانی که موافق چرخه‌های اقتصادی عمل می‌کنند افزایش خواهد یافت. درنهایت، اقتصادهای توسعه‌یافته و پیشرفته، می‌توانند با موجی از مهاجرت به داخل برای کسب شغل

چارچوب نظری

گذار اپیدمیولوژیک و گذار مرگ‌ومیر یا در معنایی گسترده‌تر، گذار سلامت، براساس تجربه کشورهای توسعه‌یافته ابداع شده و بسط یافته است. طبق نظر پژوهشگران، تجربه در بسیاری از این کشورها مانند آلمان (Neomyar, 2004)، ژاپن (Taypa Granados, 2008) و سوئد (Van den Berg et al., 2017) که امید به زندگی در آنجا از بدو تولد به بیش از ۷۵ سال رسیده است، نشان می‌دهد که در این سطح از مرگ‌ومیر، مهم‌ترین علت مرگ، بیماری (قلبی - عروقی، سرطان، ذات‌الریه و آنفلوآنزا) و سوانح ترافیکی است. این پژوهشگران نشان داده‌اند که این علل مرگ در دوران رکود اقتصادی کاهش و در دوران رونق اقتصادی افزایش می‌یابد و در نهایت، باتوجه به سهم زیاد این عوامل در مرگ‌ومیرها، میزان کل مرگ‌ومیر هم، در دوران رکود اقتصادی کاهش و در دوران رونق اقتصادی افزایش می‌یابد. براساس این مطالعات، این دسته از علل مرگ که در یک سطحی از توسعه جوامع رخ می‌دهند، اغلب از عوامل خطرآفرین مانند اعتیاد به مواد مخدر، مصرف دخانیات و الکل، ورزش، رژیم غذایی، استرس و استفاده از وسایل نقلیه موتوری ناشی می‌شود که راجرز و هکنبرگ^۱ آن‌ها را سبک زندگی ناسالم نامیده‌اند؛ ولی این سبک زندگی ناسالم و عوامل خطرزا، با وضعیت اقتصادی خوب همراه هستند. زمانی که جوامع به مرحله توسعه‌یافتگی می‌رسند و در اوضاع اقتصادی خوب یا به عبارتی، در رونق اقتصادی به سر می‌برند، این عوامل خطر فزونی می‌یابند و زمینه‌ساز بیماری‌های قلبی و عروقی، سرطان‌ها، سوانح نقلیه موتوری و بیماری‌های تنفسی می‌شوند که آن‌ها را بیماری‌های انهدامی می‌نامند.

پیشینه پژوهش

عوامل متعددی بر سلامت و بهداشت فرد و جامعه اثرگذار است. به‌طورکلی، عوامل خرد و کلان تأثیرگذار بر سلامت را می‌توان به‌صورت زیر دسته‌بندی کرد:

الف) عوامل خرد: این دسته از عوامل مانند جنس، سن، وراثت، رژیم غذایی، مصرف دخانیات و الکل، بر سلامت فردی تأکید دارند و فقط به خصوصیات و سبک زندگی فردی بستگی دارند. این عوامل کمتر تحت تأثیر سیاست‌های کلان اقتصادی قرار می‌گیرند.

ب) عوامل کلان: عوامل گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که بر خصوصیات کلان جامعه متمرکز است و تحت کنترل فرد

نیستند در این گروه قرار می‌گیرند (Halikioglu, 2011).

اطلاعات مربوط به وضعیت سلامت هر کشور به‌طور معمول از تابع تولید سلامت آن کشور حاصل می‌شود. تابع تولید سلامت، رابطه یا جریان داده‌ها و ستاده‌ها را طی دوره زمانی خاصی مشخص می‌کند. ستانده یا خروجی این تابع معیارهایی مانند امید به زندگی یا مرگ‌ومیر هستند. داده‌ها یا ورودی نیز عواملی مانند درآمد سرانه و مخارج بهداشتی اثرگذار بر این معیارها هستند که عوامل مؤثر بر سلامتی شمرده می‌شوند.

مدل نظری سلامت گراسمن را می‌توان به‌صورت زیر خلاصه کرد:

$$H = f(X)$$

H: یکی از معیارهای سنجش سلامت مانند امید به زندگی است.
X: برداری است که انتخاب‌های فردی را به تابع تولید سلامت وارد می‌کند. عناصر این بردار مواردی مانند مصرف مواد مغذی، درآمد، مصرف کالاهای عمومی و تحصیلات هستند. این مدل نظری، نخست به‌منظور تجزیه و تحلیل تابع تولید سلامت در سطح خرد ارائه شد؛ باین حال، همان‌طور که فائیس و گوتما^۲ (۲۰۰۵) نشان داده‌اند، می‌توان همان تجزیه و تحلیل را بدون ازدست‌دادن مبنای نظری به سه زیرمجموعه به سطح کلان تعمیم داد: X، با مشتق کردن

$$H = f(Y, S, V)$$

H: مانند مدل پیشی تعریف می‌شود.

Y، S و V: به‌ترتیب منعکس‌کننده بردار متغیرهای اقتصادی (درآمد سرانه، مخارج سلامت سرانه، ضریب جینی و میزان اشتغال)، بردار متغیرهای اجتماعی (سطح آموزش و میزان پوشش ایمنی‌سازی) و بردار متغیرهای زیست‌محیطی (میزان شهرنشینی و میزان انتشار دی‌اکسیدکربن).

بنابراین، در این مدل، متغیرهای مختلفی برای توضیح وضعیت سلامت و امید به زندگی در سطح کلان به کار رفته‌اند؛ مانند درآمد سرانه (تولید ناخالص داخلی سرانه)، مخارج سلامت سرانه، سطح آموزش، متغیرهای مربوط به سبک زندگی، اشتغال، نابرابری درآمد و میزان شهرنشینی که در بیشتر مطالعات مشترک بوده‌اند (Mohan & Rogers and Hackenberg, 2011).

1. Rogers and Hackenberg

2. Fayissa & Gutema

وضعیت سلامت بهبود می‌یابد و با کاهش بیکاری و افزایش اشتغال، وضعیت سلامت ضعیف‌تر می‌شود. این نتیجه می‌تواند به علت وجود مشاغل ناپایدار و استرس‌زا و عواملی مانند اوضاع سخت کاری، فشار فیزیکی و هزینه بالای فرصت برای فعالیت‌های بهبوددهنده سلامت شاغلان به دست آید. همچنین برخی پژوهش‌ها (Evans & Graham, 1988; Ram & Black, 2002) نتیجه گرفته‌اند که به دلیل تغییرات سبک زندگی ناشی از اشتغال و ظهور برخی رفتارهای مخاطره‌آمیز، بیکاری تأثیر مثبت بر سلامت می‌گذارد.

شواهد نشان می‌دهد که استرس کاری، نقش مهمی در بروز بیماری‌های قلبی عروقی و مرگ‌های زودرس ناشی از این بیماری‌ها دارد. براساس نتایج مطالعاتی در محل‌های کاری اروپا، وقتی مردم فرصت استفاده از مهارت‌های‌شان را ندارند و اختیار چندانی در تصمیم‌گیری ندارند، سلامتی‌شان به خطر می‌افتد (Armstrong, 1990: 1391). ضعف قدرت کنترل در حیطه کار، ارتباط تنگاتنگی با افزایش خطر ابتلا به بیماری‌های قلبی عروقی دارد. شغل‌هایی که با تقاضای زیاد و کنترل ضعیف مواجهند، بیشتر در خطرند (محسنی، ۱۳۹۴: ۸۶).

در رابطه با بحث بیکاری و اشتغال، گردثام و رام (۲۰۰۶) نشان دادند که کاهش یک‌درصدی بیکاری با افزایش ۴ درصدی بیماری‌های قلبی عروقی، ۱/۱ درصدی آنفلوآنزا و ذات‌الریه، ۸/۱ درصدی بیماری کبدی، ۱/۲ درصدی مرگ‌ومیر ناشی از سوانح رانندگی و ۰/۸ درصدی دیگر حوادث همراه است.

عواملی که ارتباط مستقیم با شغل دارند مانند استرس شغلی و خطرهای کاری، نمی‌توانند علت مرگ‌ومیر افراد مسن را که دست‌کم به‌طور متوسط واکنشی مشابه افراد میانسال به تغییرات اقتصادی دارند توضیح دهند. ممکن است عوامل دیگری در سنین بالاتر نقش داشته باشد؛ برای نمونه، تغییرات در حمایت اجتماعی می‌تواند تأثیر درخور توجهی بر مرگ‌ومیر سالخوردگی داشته باشد. حمایت و روابط اجتماعی خوب، سهم چشمگیری در سلامت دارند. وقتی نرخ اشتغال و میزان کار برای جمعیت شاغل افزایش می‌یابد، ممکن است بستگان و دوستان جوان زمان کمتری برای مراقبت غیررسمی از بیماران مزمن یا افراد مسن داشته باشند (Tamkin et al., 2004).

اشتغال در بخش صنعت

ماشینی‌شدن زندگی سبب کم‌حرکی در امور شغلی و خانه‌داری و

این مدل براساس مدل به‌کاررفته در مطالعه فائیس و گوتما و براساس دسترسی به داده‌های معتبر طراحی شده است.

در زیر نحوه تأثیر برخی از متغیرهای مهم اقتصادی در وضعیت رونق و رکود، بر وضعیت سلامت و مرگ‌ومیر با توجه به پژوهش‌های گوناگون بیان شده است.

درآمد

درآمد یکی از تعیین‌کننده‌های اقتصادی مهم سلامت است. سطح درآمد، وضعیت زندگی افراد را مشخص می‌کند و بر عملکرد روانی آنان و رفتارهای مرتبط با سلامت مانند کیفیت تغذیه، گستره فعالیت‌های فیزیکی و مصرف الکل و تنباکو اثر دارد. با افزایش درآمد سرانه، دسترسی به کالاها و خدمات با کیفیت‌تر، مسکن بهتر و خدمات مراقبت سلامت مطلوب‌تر افزایش می‌یابد. درآمد سرانه بالاتر، از راه ارتقای وضعیت زندگی مانند دسترسی به آب آشامیدنی سالم، جاده‌های بهتر و تغذیه مناسب، سلامت را بهبود می‌دهد. همچنین با افزایش قدرت خرید می‌تواند به‌طور مستقیم کیفیت و کمیت مراقبت‌های بهداشتی را بهبود بخشد و بحث آموزش را پررنگ‌تر کند که این خود در آینده به‌صورت درآمد بیشتر ظاهر می‌شود. آموزش به‌طور مستقیم سطح سلامت مردم را افزایش می‌دهد؛ زیرا آنان را به مدیران شایسته برای اداره کردن زندگی‌شان تبدیل می‌کند و باعث می‌شود از منابع مراقبت‌های بهداشتی به‌طور معقول استفاده شود؛ بنابراین، بهبود وضعیت اقتصادی، بهبود سلامت و کاهش مرگ‌ومیر را (اثر مثبت) به دنبال خواهد داشت (Parkin, 1987; Wilkinson, 1996; Berner, 1996; Flood et al., 1990: کریمی، ۱۳۸۴؛ احمدی و همکاران، ۱۳۸۸؛ حشمتی، ۲۰۰۱). در سطوح بالای درآمدی، این نظریه مطرح است که افراد به سمت سبک زندگی ناسالم و پراسترس مانند رژیم غذایی پرچرب، تحرک فیزیکی کمتر و رانندگی پرشتاب (اثر منفی) تمایل پیدا می‌کنند (Wilkinson, 1992؛ واعظی و زارع، ۱۳۸۸).

اشتغال و بیکاری

براساس نتایج برخی از مطالعات (مسکرپور و همکاران، ۱۳۹۸؛ Rahm, 2005; Baker, 1985; Karasik, 1992)، بیکاری ارتباط مثبت و معناداری با سلامت دارد؛ به این معنی که با افزایش بیکاری،

با شدت بیشتری همراه است. این می‌تواند آثار منفی بر سلامت داشته باشد (Bazraka, 2009: 6).

تورم

بالا بودن نرخ تورم در جامعه، هزینه‌هایی روانی دارد که خود ریشه در بی‌اعتمادی مردم به ارزش پول ملی دارد. مردم با تلاش و کار بیشتر می‌کوشند با تورم مقابله کنند و اعتقاد دارند که درآمد آن‌ها بسته به مهارت و کوشش آن‌ها افزایش می‌یابد؛ ولی وقتی خرج اضافی دارند، از کاهش درآمد واقعی خود مأیوس می‌شوند و احساس رضایت‌خاطر نمی‌کنند. این نداشتن رضایتمندی روانی، به این دلیل است که فکر می‌کنند تورم حاصل، کار آن‌ها را هدر می‌دهد. یکی دیگر از هزینه‌های روانی تورم، ایجاد یک حالت بی‌اعتمادی و بالاتر کیفی در جامعه است. تورم شدید، محاسبات اقتصادی را مختل می‌کند. بدین‌گونه که نوسان‌های پیش‌بینی‌ناپذیر در تصمیم‌های دولت‌ها و بروز تورم، کارگزاران خصوصی را که دارای اطلاعات ناقصی هستند، درباره تصمیم‌گیری در برابر دولت، سردرگم می‌کند و موجب می‌شود کارگزاران در جامعه بی‌اعتماد شوند و سلامت کاهش می‌یابد. باوجوداین، مطالعات نشان دادند که اثر تورم بر شاخص‌های سلامت شفاف نیست؛ زیرا تأثیر تورم برآیند دو بعد تأثیر مثبت و منفی این شاخص بر سلامت است. بُعد منفی تورم، در تأثیر بر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و به تبع، تأثیر منفی بر سلامت است و بُعد مثبت، افزایش تورم در نتیجه رشد تکنولوژی و بهبود کیفیت در بخش بهداشت و درمان است که متأثر از ارتباط مثبت تورم با سلامت می‌باشد (مسکریپور و همکاران، ۱۳۹۸).

براساس نظریه گذار اپیدمیولوژیک، تغییر علل مرگ از بیماری‌های عفونی به بیماری‌های انهدامی، به گذار مرگومیر از مرحله‌ای با امید به زندگی کمتر از سی سال که به مرحله‌ای با امید به زندگی تا هفتاد سال افزایش می‌یابد، منجر می‌شود. این تغییر منعکس‌کننده کنترل بیماری‌هایی است که بیشتر جمعیت جوان‌تر را تحت تأثیر قرار می‌دهند و از طرفی، موجب می‌شوند شیوع آن دسته از بیماری‌هایی که افراد سالمند را تحت تأثیر قرار می‌دهد به‌طور نسبی افزایش یابند. راجرز و هکنبرگ مرحله چهارمی را به نظریه گذار اپیدمیولوژیک اضافه می‌کنند که در آن سبک‌های زندگی اعم از تغذیه، عوامل خطرآفرین مرتبط با سلامت مانند استرس، خطر سوانح غیرعمد ترافیکی و غیرترافیکی مانند مخاطره‌های شغلی، بی‌تحریکی، مصرف الکل، دخانیات و مواد مخدر نقش مهمی در وضعیت سلامت و مرگومیر دارد (Omran, 1971).

به‌طور اپیدمیک، افزایش وزن و چاقی می‌شود؛ بنابراین، مردم نیازمند یافتن راه‌حلی‌هایی به‌منظور افزایش تحرک و گنجاندن ورزش در برنامه زندگی خود هستند. سیاست‌های حمل‌ونقل سالم می‌تواند نقش کلیدی در مبارزه با سبک زندگی بی‌تحریکی داشته باشند. این‌ها خود از راه سیاست‌هایی که به استفاده کمتر از وسیله نقلیه شخصی و افزایش پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری و گسترش حمل‌ونقل عمومی منجر می‌شوند، اجرایی خواهند بود. ورزش منظم از بیماری‌های قلبی عروقی پیشگیری می‌کند و با کاهش وزن، احتمال ابتلا به بیماری دیابت را کاهش می‌دهد. همچنین ورزش احساس سلامتی را تقویت می‌کند و از بروز افسردگی در سالمندان جلوگیری می‌کند (Armstrong, 1391: 90).

منظور از حمل‌ونقل سالم، رانندگی کمتر و پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری بیشتر است. دوچرخه‌سواری، پیاده‌روی و استفاده از وسایل نقلیه عمومی، سلامتی را بهبود می‌دهد. این‌ها ضمن اینکه خود ورزش هستند، احتمال تصادف‌های منجر به مرگومیر را کاهش و ارتباط اجتماعی را افزایش می‌دهند و از آلودگی هوا می‌کاهند (محسنی، ۱۳۹۴: ۹۷).

توزیع درآمد

طبق نتایج مطالعه‌ای روی تفاوت‌های میزان مرگومیر در گروه‌های مختلف اجتماعی در بریتانیا از سال ۱۹۲۱ تا ۱۹۸۱، با کاهش اختلاف درآمدی گروه‌های اجتماعی، به‌ویژه وقتی سرعت افزایش درآمد‌های فقرا بیشتر از ثروتمندان باشد مانند دوره جنگ جهانی دوم، نرخ و میزان مرگومیر (یکی از شاخص‌های سلامت) هم سریع‌تر کاهش می‌یابد (ویلکینسون، ۱۹۸۹). در جوامعی که دارای سطح بالایی از نابرابری‌های درآمدی هستند، انسجام اجتماعی کمتر و خشونت شدیدتر است. نتایج یک مطالعه روی جامعه هدف نشان می‌دهد که علت پایین بودن احتمال ابتلا به بیماری‌های قلبی عروقی در جامعه، هم‌بستگی اجتماعی زیاد است (تابشیان و کریم‌آباد، ۱۳۹۵: ۶). مطالعات دیگر (احمدی و همکاران، ۱۳۸۸؛ مسکریپور و همکاران، ۱۳۹۸; Flood & et al., 1990) در زمینه نابرابری درآمد و ضریب جینی هم نشان دادند که نابرابری درآمد، نه تنها جلوی کاهش بیشتر مرگومیر را می‌گیرد، بلکه آن را افزایش می‌دهد. مطالعات انجام‌شده درباره رابطه نابرابری درآمد و سطح نامطلوب بهداشت نشان می‌دهد که محرومیت نسبی افراد بیشتر از محرومیت مطلق آن‌ها اهمیت دارد. قضاوت افراد درباره جایگاهشان در مقایسه با دیگر افراد در سلسله‌مراتب اجتماعی، در دوره رشد اقتصادی

روش پژوهش و داده‌ها

این پژوهش با روش کمی و تحلیل ثانویه با استفاده از داده‌هایی که از منابع مختلف استخراج شده‌اند انجام شده است. با استفاده از داده‌های ملی، روند سه دهه (۱۳۹۸-۱۳۷۰) تغییرات شاخص‌های کلان اقتصادی ازجمله رشد تولید ناخالص داخلی، نرخ بیکاری، تورم، ضریب جینی، نرخ اشتغال در بخش صنعت و شاخص سلامت سالمندان (سال‌های زندگی تعدیل شده با ناتوانی در شصت‌سالگی) بررسی می‌شود.

تولید ناخالص داخلی، نرخ بیکاری، تورم، ضریب جینی و درصد اشتغال در بخش صنعت ازجمله متغیرهای مستقل شاخص‌های اقتصادی هستند. متغیر وابسته، سال‌های زندگی تعدیل شده با ناتوانی است. این شاخص از مجموع سال‌های ازدست‌رفته به علت مرگ زودرس^۱ و ناتوانی و معلولیت^۲ به دست می‌آید. در این مطالعه، داده‌ها و اطلاعات مربوط به شاخص سال‌های زندگی تعدیل شده با ناتوانی از بار جهانی بیماری‌ها و اطلاعات مربوط به متغیرهای اقتصادی از مرکز آمار ایران استخراج شده است.

در سال‌های اخیر، روش‌های متعددی برای استخراج چرخه‌ها و روندهای زمانی از یک سری زمان‌ها طراحی و معرفی شده‌اند که هریک، از دریچه‌ای کوشیده‌اند به هدف مدنظر برسند. در این بین، الگوی معرفی شده به وسیله دو اقتصاددان برجسته، هودریک و پرسکات (سال)، توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده‌اند. طبق روش هودریک و پرسکات، چرخه هر متغیر، انحراف درصد رشد سالانه آن متغیر از روند رشد بلندمدت آن متغیر است؛ بنابراین، در پژوهش پیش رو، از این روش برای استخراج چرخه‌ها و نوسان‌ها استفاده شده است.

در بخش تحلیلی برای بررسی تأثیر نوسان‌های اقتصادی بر دالی سالمندان، از برازش مدل رگرسیونی الگوی خودتوضیح برداری (VAR) استفاده می‌شود. این مدل، گونه‌ای از الگوهای سری زمانی چندمتغیره شمرده می‌شود که در آن تمام متغیرها درونزا در نظر گرفته می‌شوند و هر متغیر براساس مقادیر وقفه خود و وقفه سایر متغیرها برآورد می‌شود. تعیین تعداد وقفه بهینه در این مدل‌ها اهمیت زیادی دارد؛ زیرا تعداد وقفه به منزله تعیین تعداد متغیر مستقل در مدل است که با افزایش آن از یک طرف قدرت توضیح‌دهندگی و ضریب تعیین مدل را افزایش می‌دهد و طرفی دیگر، از درجه

آزادی در مدل می‌کاهد؛ بنابراین، تعداد وقفه مناسب در برآورد مدل اهمیت درخورتوجهی دارد که با معیارهای مختلفی ازجمله معیارهای اطلاعات آکائیک، شوارتز، حنان کوئین و نسبت حداکثر درست‌نمایی و خطای استاندارد نهایی انتخاب شده است؛ درحالی‌که باتوجه به ساختار سیستمی مدل برای تجزیه و تحلیل نتایج آن، از روش تجزیه واریانس استفاده می‌شود. در این پژوهش از آزمون علیت گرنجر^۳ برای معناداری اثر نوسان‌های اقتصادی بر دالی سالمندان استفاده می‌شود. علیت گرنجر یک آزمون فرض آماری است که برای تشخیص علیت میان سری‌های زمانی استفاده می‌شود. آزمون مبتنی بر این اصل است که «علت از نظر زمانی بر معلولش مقدم است»؛ بنابراین، هرگاه مقادیر گذشته سری زمانی در پیش‌بینی مقادیر آینده سری زمانی دیگر به طرز معناداری کمک کند، بیشتر از آنچه مقادیر گذشته خود می‌تواند کمک کند، گفته می‌شود که فرایند علت فرایند است، در معیار گرنجر.

در عمل برای تشخیص علیت گرنجر میان دو سری زمانی و دو رگرسیون خطی انجام می‌گیرد:

$$Y(t) = \sum_{i=1}^L \alpha_i Y(t-i) + \varepsilon_1(t)$$

$$Y(t) = \sum_{i=1}^L \alpha_i Y(t-i) + \sum_{i=1}^L \beta_i X(t-i) + \varepsilon_2(t)$$

اگر مدل دوم به طرز معناداری مدل بهتری برای پیش‌بینی سری زمانی باشد، در معیار گرنجر گفته می‌شود که فرایند علت فرایند است. آزمون علیت گرنجر برای بیش از دو سری زمانی به وسیله مدل خودتوضیح برداری (VAR) انجام می‌گیرد. برای تخمین مدل رگرسیونی و آزمون‌های آماری مرتبط با آن از نرم‌افزار آماری Eviews 10 استفاده شده است.

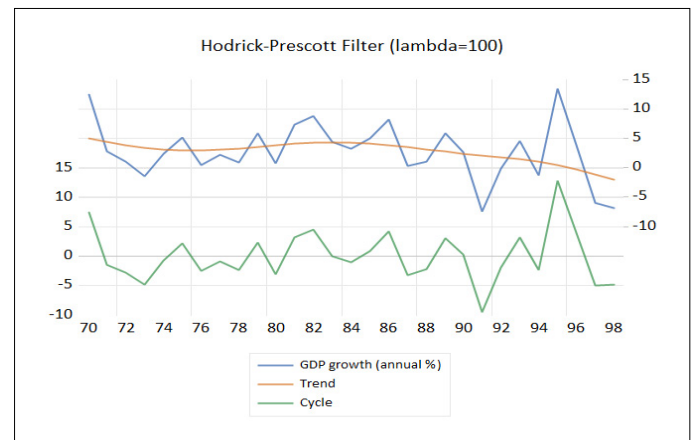
یافته‌ها

یافته‌ها در دو بخش توصیفی و تحلیلی آمده است. در بخش توصیفی، روند متغیرهای اقتصاد کلان و سلامت بررسی شده است و در بخش تحلیلی، برآورد مدل خودرگرسیون برداری.

1. Years of life lost (YLL)
2. Years lived with disability (YLD)
3. Granger Causality Test

یافته‌های توصیفی

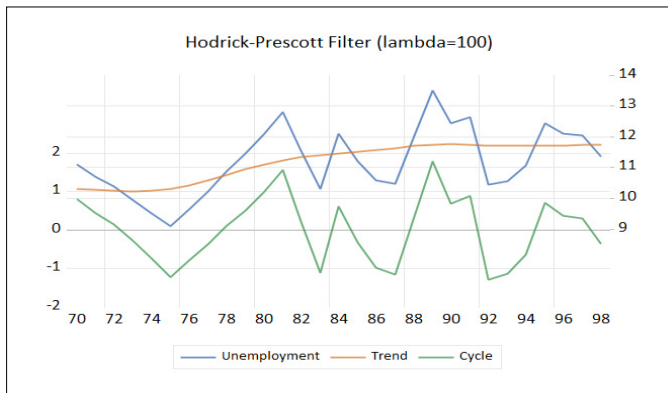
در نمودار ۱، درصد رشد تولید ناخالص داخلی به‌همراه روند بلندمدت و چرخه‌های آن نشان داده شده است. خط آبی‌رنگ نشانه این است که بیشترین رشد تولید ناخالص داخلی طی سال‌های بررسی‌شده، در سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۹۶ بوده که بیش از ۱۰ درصد درمقایسه با سال پیش از خود رشد داشته است. خط نارنجی‌رنگ که روند بلندمدت رشد تولید ناخالص داخلی را نشان می‌دهد، مشخص می‌کند که تا سال ۱۳۹۴، شاخص تولید ناخالص داخلی ایران در درازمدت در حال رشد بوده است؛ ولی از سال ۱۳۹۵، این شاخص برای ایران منفی شده است. خط سبز که چرخه‌های مربوط به این متغیر را مشخص می‌کند، نشان می‌دهد که در بازه زمانی مدنظر، دوره‌های رونق و رکود برای تولید اقتصاد ایران به‌طور متوالی و متعدد رخ داده است که حداقل هفت و حداکثر هشت چرخه اقتصادی براساس نقاط فراز و فرود شناسایی می‌شود.

نمودار ۱. درصد رشد تولید ناخالص داخلی ایران و روند رشد بلندمدت و چرخه‌های آن طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۸

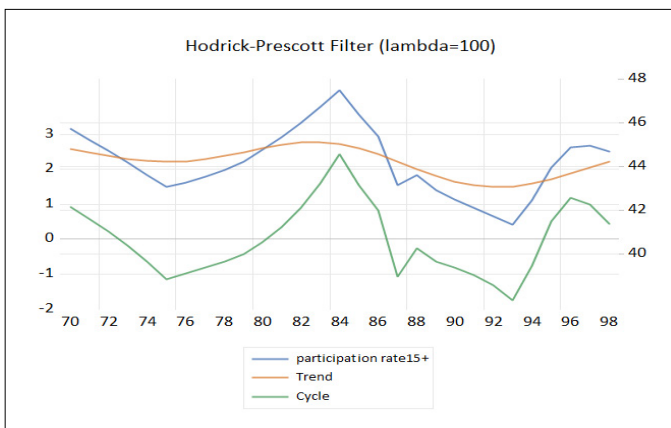
Chart 1. The percentage growth of Iran's gross domestic product and its long-term growth trend and cycles during the years 1370-1398

نمودار ۲، نرخ بیکاری ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن را نشان می‌دهد. براساس این نمودار، بیشترین نرخ بیکاری مربوط به سال ۱۳۸۹ و کمترین آن مربوط به سال ۱۳۷۵ است. روند بلندمدت این شاخص نشان می‌دهد که نرخ بیکاری طی سال‌های بررسی‌شده در حال افزایش بوده و از حدود یک درصد به بیش از ۱۱ درصد رسیده است. سیکل (چرخه‌های) مربوط به این متغیر نشان می‌دهد که در طول بازه زمانی مدنظر، دوره‌های رونق و رکود برای اقتصاد ایران براساس این متغیر به‌طور متوالی و متعدد رخ داده است.

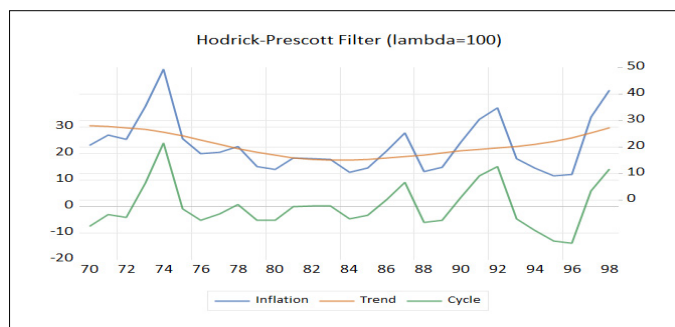
نمودار ۲. نرخ بیکاری ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۸
Chart 2. Iran's unemployment rate and its long-term trend and cycles during the years 1370-1398

نمودار ۳، درصد اشتغال در بخش صنعت ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن را نشان می‌دهد. براساس این نمودار، بیشترین درصد اشتغال در بخش صنعت مربوط به سال ۱۳۸۵ و کمترین آن مربوط به سال ۱۳۹۳ است. روند بلندمدت این شاخص نشان می‌دهد که همانند نرخ بیکاری، طی سال‌های بررسی‌شده روند افزایشی نداشته و در حال نوسان بوده است. همچنین درصد اشتغال در بخش صنعت ایران طی دهه ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸ درمقایسه با دهه پیش و بعد از خود بیشتر بوده است. سیکل مربوط به این متغیر نشان می‌دهد که در بازه زمانی مدنظر، دوره‌های رونق و رکود برای اقتصاد ایران براساس این متغیر، کم و حدود سه و حداکثر چهار دوره است؛ ولی این نوسان‌ها، عمیق و مشهودتر بوده است.

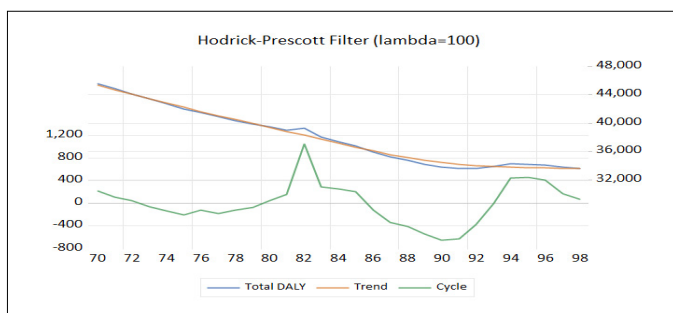
نمودار ۳. درصد اشتغال در بخش صنعت و روند بلندمدت و چرخه‌های آن طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۸
Chart 3. Employment percentage in the industrial sector and its long-term trend and cycles during the years 1370-1398

روند بلندمدت این شاخص نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۹ افزایش و از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ کاهش و از ۱۳۸۹ به بعد، درحال افزایش بوده است؛ بنابراین، براساس روند بلندمدت، این شاخص، یک‌سوم اول دوره بررسی‌شده درحال افزایش، یک‌سوم دوم درحال کاهش و یک‌سوم آخر درحال افزایش بوده است. چرخه‌های مربوط به این متغیر نشان می‌دهد که در طول بازه زمانی مدنظر، دوره‌های رونق و رکود برای اقتصاد ایران براساس این متغیر، به‌طور متوالی و متعدد بوده است. تعداد فراز و فرودها در این متغیر درمقایسه با دیگر متغیرها بیشتر بوده است.

نمودار ۴. نرخ تورم ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۸
Chart 4. Inflation rate of Iran and its long-term trend and cycles during the years 1370-1398

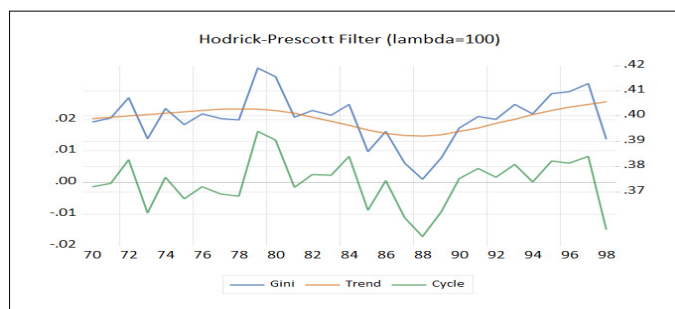
نمودار ۶. سال‌های زندگی تعدیل‌شده با ناتوانی سالمندان در ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۸
Chart 6. Years of life adjusted for disability among the elderly in Iran and its long-term trend and cycles during the years 1370-1398

نمودار ۶، سال‌های زندگی تعدیل‌شده با ناتوانی سالمندان را که ناشی از کل علل مرگ و بیماری‌ها در ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن است نشان می‌دهد. براساس این نمودار، بیشترین مقدار این شاخص مربوط به سال ۱۳۷۰ (ابتدای دوره) و کمترین مقدار آن مربوط به سال ۱۳۹۸ است. طی دوره مذکور، اندازه این شاخص فقط در سال ۱۳۸۲ به دلیل زلزله بم، افزایش چشمگیری داشته و سپس به روند کاهشی خود ادامه داده است؛ ولی از سال ۱۳۹۳ به بعد، باز کمی افزایش داشته است؛ اما در کل، روند بلندمدت این شاخص کاهشی بوده است و این نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸، اندازه این شاخص از حدود ۴۵ هزار سال برای هر صدهزار نفر به ۳۳ هزار سال رسیده است؛ بنابراین، براساس روند بلندمدت، این شاخص، یک‌سوم دوره بررسی‌شده اول درحال افزایش، یک‌سوم دوم درحال کاهش و یک‌سوم پایانی، درحال افزایش بوده است. چرخه‌های مربوط به این متغیر نشان می‌دهد که در بازه زمانی مدنظر، دوره‌های فراز و فرود برای این شاخص براساس این متغیر، کم ولی طولانی بوده است. چرخه‌های آن مشخص می‌کند که در فاصله سال‌های ۱۳۷۲

نمودار ۴، نرخ تورم ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن را نشان می‌دهد. براساس این نمودار، بیشترین نرخ تورم مربوط به سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۹۸ و کمترین آن مربوط به سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ است. روند بلندمدت این شاخص نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۴، این شاخص روند کاهشی داشته و از سال ۱۳۸۴ به بعد، درحال افزایش بوده است؛ بنابراین، براساس روند بلندمدت، این شاخص، نصف دوره مذکور روند کاهشی و نصف دوره درحال افزایش بوده است. چرخه‌های مربوط به این متغیر نشان می‌دهد که در بازه زمانی مدنظر، دوره‌های رونق و رکود برای اقتصاد ایران براساس این متغیر، به‌طور متوالی و متعدد بوده است.

نمودار ۵، ضریب جینی ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن را نشان می‌دهد. براساس این نمودار، بیشترین مقدار ضریب جینی مربوط به سال ۱۳۷۹ و کمترین مقدار آن مربوط به سال ۱۳۸۸ است. به‌عبارتی، در سال ۱۳۷۹ عدالت توزیعی (برابری) به کمترین میزان و در سال ۱۳۸۸ به بیشترین میزان طی این سال‌ها رسیده است.

نمودار ۵. ضریب جینی ایران و روند بلندمدت و چرخه‌های آن طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۹۸

Chart 5. The Gini coefficient of Iran and its long-term trend and cycles during the years 1370-1398

جدول ۱. نتایج آزمون تعیین وقفه بهینه مدل
Table 1. Results of the Optimal Breakpoint Determination Test for the Model

وقفه	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
۰	-۳۸۹/۴۲۵۸	NA	۶۵۳۶۴۶/۹	۳۰/۴۱۷۳۶	۳۰/۷۰۷۶۹	۳۰/۵۰۰۹۸
۱	-۲۸۰/۲۷۹۳	۱۵۹/۴۹۵ *	۲۵۵۶/۷۲۷	۲۴/۷۹۲۱۰	۲۶/۸۲۴۴۱	۲۵/۳۷۷۳۴
۲	-۲۳۴/۷۲۴۸	۴۵/۵۷۲۵۸	۲۰۳۸/۸۹۳*	۲۴/۰۵۵۷۵*	۲۷/۸۳۰۰۴*	۲۵۱۴۲۶۱*

* نشان‌دهنده وقفه‌ای است که به‌وسیله هر معیار انتخاب شده است.

تا ۱۳۸۰، در نقطه فروود بوده و از ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ به اوج خود رسیده است؛ ولی از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۳، در نقطه فروود و از سال ۱۳۹۳ دوباره به نقطه اوج خود برگشته است.

بخش تحلیلی

در این بخش ابتدا وقفه بهینه در مدل انتخاب شده و سپس باتوجه‌به این وقفه، مدل برآورد شده است.

انتخاب وقفه بهینه در مدل VAR

برای تعیین وقفه بهینه مدل VAR و به‌منظور بررسی رابطه بلندمدت بین متغیرها، از معیارهایی مانند معیار اطلاعات آکائیک، شوارتز، حنان کوئین و نسبت حداکثر درست‌نمایی و خطای استاندارد نهایی استفاده شده است. انتخاب وقفه مناسب در مدل VAR اهمیت وافری دارد؛ زیرا انتخاب وقفه‌های نامناسب، می‌تواند به نتایج نادرست و تحلیل‌های گمراه‌کننده منجر شود.

براساس نتایج به‌دست‌آمده از معیارهای گوناگون، وقفه دو، وقفه بهینه برای مدل VAR انتخاب شده است. این انتخاب به‌دلیل داشتن کمترین خطای پیش‌بینی و بهترین عملکرد از لحاظ معیارهای مختلف (AIC، SC، HQ) است؛ بنابراین، برای تحلیل روابط بین متغیرهای دالی، تولید ناخالص داخلی، بیکاری، اشتغال در بخش صنعت، ضریب جینی و تورم مدل VAR با دو وقفه، بهترین گزینه است.

برآورد مدل خودرگرسیون برداری

در جدول ۲، مدل دالی ناشی از کل بیماری‌ها به‌صورت یک مدل VAR برآورد شده است که متغیرهای تولید ناخالص داخلی، نرخ بیکاری، اشتغال در بخش صنعت، نابرابری درآمد، تورم و دالی ناشی از کل بیماری‌ها را دربرمی‌گیرد. متغیرهای تأخیری در مدل تا دو دوره وقفه در نظر گرفته شده‌اند. خلاصه نتایج برای هر متغیر، بدین قرار است:

دالی ناشی از کل بیماری‌ها (۱-): مقدار t برابر با ۳/۲۰۰ نشان می‌دهد که دالی ناشی از کل بیماری‌ها در یک سال گذشته، تأثیر مثبت و معناداری بر وضعیت کنونی همین متغیر یعنی دالی ناشی از کل بیماری‌ها دارد.

دالی ناشی از کل بیماری‌ها (۲-): مقدار t برابر با ۱/۹۰۹ نشان می‌دهد که دالی ناشی از کل بیماری‌ها در دو سال گذشته، تأثیر معناداری بر وضعیت کنونی همین متغیر یعنی دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

تولید ناخالص داخلی (۱-): مقدار t برابر با ۰/۳۱۷ نشان می‌دهد که GDP در یک سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

تولید ناخالص داخلی (۲-): مقدار t برابر با ۱/۸۵۴- نشان می‌دهد که GDP در دو سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

نرخ بیکاری (۱-): مقدار t برابر با ۲/۳۴۹ نشان می‌دهد که نرخ بیکاری در یک سال گذشته، تأثیر مثبت و معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها دارد؛ به این معنا که افزایش نرخ بیکاری به افزایش دالی ناشی از کل بیماری‌ها منجر می‌شود.

نرخ بیکاری (۲-): مقدار t برابر با ۰/۵۸۱- نشان می‌دهد که نرخ بیکاری در یک سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

اشتغال در بخش صنعت (۱-): مقدار t برابر با ۰/۹۰۸ نشان می‌دهد که اشتغال در بخش صنعت در یک سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

اشتغال در بخش صنعت (۲-): مقدار t برابر با ۱/۱۷۳ نشان می‌دهد که اشتغال در بخش صنعت در دو سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

ضریب جینی (۱-): مقدار t برابر با ۰/۹۸۲ نشان می‌دهد که ضریب جینی در یک سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از

جدول ۲. نتایج تخمین مدل خودرگرسیون برداری دالی
Table 2 . Results of the autoregressive vector model estimation

متغیر	وقفه	دالی کل بیماری‌ها	تولید ناخالص	نرخ بیکاری	اشتغال در بخش صنعت	ضریب جینی	تورم
دالی کل بیماری‌ها	۱-	۳/۲۰۰	۱/۰۸۸	-۰/۶۲۸	-۰/۵۹۳	۰/۶۶۰	-۰/۴۰۲
	۲-	۱/۹۰۹	-۱/۰۴۹	۱/۳۸۸	۰/۵۹۹	-۰/۵۰۴	۰/۶۵۸
تولید ناخالص داخلی	۱-	-	۰/۳۵۹	-۰/۵۰۲	۰/۷۰۱	۰/۱۷۰	-۱/۱۷۳
	۲-	-۱/۸۵۴	-۱/۴۱۶	۰/۱۲۴	-۱/۷۱۲	-۰/۵۰۰	۰/۰۷۳
نرخ بیکاری	۱-	۲/۳۴۹	-۰/۲۰۲	۰/۸۶۷	۱/۰۸۴	-۰/۲۳۱	۰/۸۲۸
	۲-	-۰/۵۸۱	۰/۰۰۱	۰/۹۰۰	۰/۴۲۴	۰/۹۲۸	۰/۱۷۳
اشتغال در بخش صنعت	۱-	۰/۹۰۸	-۱/۱۵۷	-۲/۰۴۷	۲/۸۹۰	-۰/۳۰۹	۱/۱۸۴
	۲-	۱/۱۷۳	۰/۶۹۰	۱/۸۸۰	-۰/۴۲۵	۰/۶۰۱	-۰/۲۱۳
ضریب جینی	۱-	۰/۹۸۲	-۲/۴۷۹	-۰/۴۱۹	-۰/۶۴۲	۱/۱۷۰	۰/۴۸۱
	۲-	۳/۰۶۹	۱/۲۷۶	-۰/۲۴۳	-۱/۱۱۷	۰/۲۲۸	۰/۲۶۳
تورم	۱-	۰/۱۵۰	-۰/۵۹۵	-۲/۳۴۹	۰/۱۷۶	۰/۷۸۷	۱/۳۲۶
	۲-	۱/۰۵۹	-۰/۲۰۵	۰/۸۹۷	-۰/۰۳۶	۰/۰۲۳۵	-۱/۱۹۰
عرض از مبدا	---	-۳/۸۶۷	۰/۹۳۶۱	۱/۲۰۱	۱/۲۴۴	۰/۳۹۵	-۱/۵۴۷

اقتصادی، متغیرهای نرخ بیکاری و ضریب جینی، با دالی ناشی از کل بیماری‌ها رابطه علی دارند که در اینجا علیت گرنجر به سمت متغیر دالی ناشی از کل بیماری‌هاست؛ یعنی تغییرات نرخ بیکاری و ضریب جینی می‌تواند تغییرات آتی دالی ناشی از کل بیماری‌ها را پیش‌بینی کند. برای متغیر نرخ بیکاری، مقدار χ^2 -برابر ۸/۵۷۹ و p -value برابر ۰/۰۲۵ است که نشان می‌دهد نرخ بیکاری اثر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها دارد. همچنین برای متغیر اشتغال در بخش صنعت، مقدار χ^2 -برابر ۹/۵۶۷ و p -value برابر ۰/۰۸۰ است که نشان می‌دهد اشتغال در بخش صنعت بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها اثر معناداری ندارد. برای متغیر ضریب جینی، مقدار χ^2 -برابر ۱۵/۹۹۵ و p -value برابر ۰/۰۰۰ است که نشان می‌دهد ضریب جینی اثر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها دارد. ردیف آخر برای مجموع متغیرها به صورت کلی می‌باشد که مقدار χ^2 -برابر ۲۹/۶۱۴ و p -value برابر ۰/۰۰۱ است که نشان‌دهنده وجود علیت گرنجر کلی می‌باشد؛ به این معنا که حداقل یکی از متغیرهای مستقل، به‌طور معنادار و قوی بر دالی ناشی از بیماری قلبی عروقی تأثیر دارد.

کل بیماری‌ها ندارد.

ضریب جینی (۲-): مقدار t برابر با ۳/۰۶۹ نشان می‌دهد که ضریب جینی در دو سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها دارد.

تورم (۱-): مقدار t برابر با ۰/۱۵۰ نشان می‌دهد که تورم در یک سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

تورم (۲-): مقدار t برابر با ۱/۰۵۹ نشان می‌دهد که تورم در دو سال گذشته، تأثیر معناداری بر دالی ناشی از کل بیماری‌ها ندارد.

آزمون علیت گرنجر

پیش از تخمین مدل، جهت کسب اطمینان از وجود رابطه بین متغیرهای موجود در مدل معرفی و بررسی درستی یا نادرستی فرضیه‌های تحقیق، در این بخش، از آزمون علیت گرنجر استفاده شده است. در این آزمون اگر احتمال کمتر از ۵ درصد باشد، فرضیه صفر مبنی بر بی‌اثر بودن مقادیر با وقفه علیت رد می‌شود و بنابراین، متغیر علیت بر معلول، اثر با وقفه دارد و علیت گرنجر آن محسوب می‌شود.

نتایج آزمون علیت گرنجر برای مدل دالی ناشی از کل بیماری‌ها در جدول ۳ آمده است. طبق جدول، در متغیرهای

جدول ۳. نتایج آزمون علیت گرنجر مدل
Table 3. Granger causality test results of the model

متغیر مستقل	کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معناداری
تولید ناخالص داخلی	۴/۲۲۶۷۹۱	۲	۰/۱۲۰
نرخ بیکاری	۸/۵۷۹۵۸۷	۲	۰/۰۲۵
اشتغال در بخش صنعت	۹/۵۶۷۴۲۸	۲	۰/۰۸۰
ضریب جینی	۱۵/۹۹۵۹۳	۲	۰/۰۰۰
نرخ تورم	۱/۱۹۷۱۱۵	۲	۰/۵۴۹
کل	۲۹/۶۱۴۴۵	۱۰	۰/۰۰۱

تجزیه واریانس

در ادامه، برای تجزیه و تحلیل آثار متقابل پویا از تکانه‌های ایجادشده در الگو، از روش تابع تجزیه واریانس کمک می‌گیریم. روش تجزیه واریانس، قدرت نسبی زنجیره علیت گرنجر یا درجه برونزایی متغیرها را ورای دوره نمونه اندازه‌گیری نشان می‌دهد. در نتیجه، این روش را می‌توان آزمون علیت گرنجر خارج از دوره نامید. در این روش، سهم تکانه‌های واردشده به متغیرهای مختلف الگو در واریانس خطای پیش‌بینی یک متغیر، در کوتاه‌مدت و بلندمدت مشخص می‌شود. با تجزیه واریانس خطای پیش‌بینی، سهم نوسان‌های هر متغیر در واکنش به تکانه واردشده به متغیرهای الگو تقسیم می‌شود و

بدین ترتیب، می‌توان سهم هر متغیر را بر تغییرات دیگر متغیرها، در طول زمان اندازه‌گیری کرد (تشکینی، ۱۳۸۴).

جدول ۴، نتایج تجزیه واریانس متغیر دالی ناشی از کل بیماری‌ها را نشان می‌دهد. براساس اطلاعات جدول، سهم متغیرهای مختلف در توضیح تغییرات متغیر دالی ناشی از کل بیماری‌ها در طول زمان به شرح زیر است:

در دوره اول، ۱۰۰ درصد از تغییرات دالی ناشی از کل بیماری به‌وسیله خودش توضیح داده شده است. در دوره دوم، ۷۹/۱۹ درصد از تغییرات به‌وسیله خود دالی ناشی از کل بیماری و ۱۲/۵۹ درصد به‌وسیله متغیر بیکاری توضیح داده شده است و بقیه متغیرها سهم کمتری دارند. در دوره سوم، سهم دالی ناشی از کل بیماری کاهش یافته و به ۶۴/۹۶ درصد رسیده است. سهم ضریب جینی درمقایسه با دیگر متغیرها بیشتر و از حدود ۳ درصد در دوره پیش به ۲۰/۴۴ درصد افزایش یافته است. در دوره چهارم، سهم دالی ناشی از کل بیماری‌ها کاهش یافته و به ۵۵/۱۶ درصد رسیده است. سهم ضریب جینی درمقایسه با دیگر متغیرها باز هم بیشتر شده و از حدود ۲۰ درصد در دوره پیش به ۲۷/۹۹ درصد در این دوره رسیده است. از طرفی، سهم متغیر بیکاری به ۱۰/۳ درصد کاهش یافته و سهم متغیر اشتغال در بخش صنعت اندکی افزایش یافته است. در دوره پنجم تا دهم، سهم دالی ناشی از کل بیماری به‌تدریج

جدول ۴. نتایج برآورد تجزیه واریانس دالی (بر حسب درصد)
Table 4. Results of Dalys Variance Decomposition Estimation (In Percent)

دوره	دالی کل	تولید ناخالص	نرخ بیکاری	اشتغال در بخش صنعت	ضریب جینی	تورم
۱	۱۰۰/۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰۰
۲	۷۹/۱۹۰	۳/۳۲۵	۱۲/۵۷۷	۱/۸۲۰	۳/۰۶۹	۰/۰۳۶
۳	۶۴/۹۵۷	۱/۹۱۲	۱۰/۷۱۳	۱/۸۴۴	۲۰/۴۶۶	۰/۱۲۵
۴	۵۵/۱۶۶	۱/۵۶۴	۱۰/۳۰۴	۴/۸۶۰	۲۷/۹۲۲	۰/۱۱۱
۵	۴۹/۵۶۲	۲/۶۸۶	۱۳/۶۷۵	۷/۵۷۴	۲۶/۳۲۲	۰/۱۷۷
۶	۴۶/۲۱۹	۲/۴۲۴	۱۸/۷۹۸	۹/۳۵۸	۲۲/۷۷۹	۰/۴۱۹
۷	۴۳/۴۳۱۲۹	۲/۲۱۴	۲۲/۸۰۲	۱۰/۸۹۱	۲۰/۳۴۶	۰/۶۷۲
۸	۴۰/۹۴۷	۲/۲۶۶	۲۵/۱۳۰	۱۲/۲۹۷	۱۸/۶۸۱	۰/۶۷۲
۹	۳۸/۹۱۲	۲/۲۲۰	۲۶/۷۲۹	۱۳/۴۸۸	۱۷/۹۹۲	۰/۶۵۵
۱۰	۳۷/۲۲۸	۲/۱۲۰	۲۷/۷۶۷	۱۴/۴۰۰	۱۷/۸۴۴	۰/۶۳۷

دهه (۱۳۹۸-۱۳۷۰) تغییرات شاخص‌های کلان اقتصادی ازجمله درصد رشد تولید ناخالص داخلی، نرخ بیکاری، تورم، ضریب جینی، نرخ اشتغال در بخش صنعت و شاخص سال‌های زندگی تعدیل شده با ناتوانی برای سالمندان بررسی شد.

یافته‌های توصیفی نشان داد که شاخص‌های اقتصادی ایران طی دوره بررسی‌شده (۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸) دارای نوسان‌های زیادی بوده است. این نوسان‌ها به‌ویژه در دو شاخص درصد رشد تولید ناخالص داخلی (رشد اقتصادی) و ضریب جینی مشهودتر است. از طرفی، نمودارهای مربوط به شاخص‌های دالی نشان می‌دهند که روند بلندمدت این شاخص‌ها تا سال ۱۳۹۰ کاهشی بوده و در دهه ۱۳۹۰ افزایشی شده است. این امر به دلیل تغییر ساختار سنی و افزایش جمعیت سالمندان بوده است. نوسان مربوط به شاخص‌های دالی تا حدی مشهود است؛ ولی در مقایسه با متغیرهای اقتصادی نوسان‌های کمتری داشته‌اند. بیشترین و مشهودترین نوسان مربوط به شاخص‌های دالی در سال ۱۳۸۲ بوده که به سبب وقوع زلزله بم بوده است.

در بخش تحلیلی، نتایج نشان داد که علاوه بر گذشته خود متغیر دالی، متغیر نرخ بیکاری و ضریب جینی دارای رابطه‌ای مثبت با متغیر وابسته (دالی ناشی از کل بیماری‌ها) بوده است؛ یعنی هرچه بیکاری و بی‌عدالتی در جامعه بیشتر باشد، سال‌های ازدست‌رفته عمر ناشی از کل بیماری‌های سالمندان بیشتر می‌شود. این یافته‌ها بر رابطه متغیرهای اقتصادی ازجمله بیکاری و ضریب جینی با دالی ناشی از کل بیماری‌های سالمندان تأکید دارد، ولی فرضیه‌های تحقیق را تأیید نمی‌کنند.

همان‌طور که نتایج نشان داد، نوسان‌های اقتصادی دارای تأثیر متناقضی بر شاخص سلامت سالمندان یعنی سال‌های ازدست‌رفته عمر توأم با معلولیت و ناتوانی نبوده است. به عبارتی، ارتباط منفی یا معکوس بین نوسان‌های اقتصادی کلان و سلامت سالمندان که فرض اصلی تحقیق پیش رو بود، رد می‌شود. در نتیجه، این تحلیل که در دوران رکود اقتصادی، وضعیت سلامت سالمندان بهبود می‌یابد و در دوره رونق وضعیت سلامت آن‌ها ضعیف می‌شود، درباره جامعه سالمند ایران صدق نمی‌کند. هرچند یافته‌ها موافق رابطه چرخه‌ای نبودند، گویای ارتباط بعضی از متغیرهای اقتصاد کلان با سلامت سالمندان بوده است؛ برای نمونه، بحث بیکاری و نابرابری درون جامعه از تعیین‌کننده‌های مهم سلامت سالمندان بوده است. اگرچه جامعه ایران در یکی دو دهه اخیر شاهد توسعه فناوری و زیرساخت‌های صنعت بوده است، نتایج نشان داد که ایران هنوز

کاهش یافته و در دوره دهم به ۳۷/۲۳ درصد رسیده است. علاوه بر دالی ناشی از کل بیماری، در این دوره متغیر بیکاری با ۲۷/۷ درصد و متغیر ضریب جینی با ۱۷/۸۴ درصد، بیشترین سهم را در توضیح تغییرات دارند.

نتایج نشان می‌دهد که با گذشت زمان، تأثیر متغیرهای نرخ بیکاری و ضریب جینی بر متغیر دالی ناشی از کل بیماری افزایش یافته و سهم خود متغیر دالی ناشی از کل بیماری در توضیح تغییرات کاهش یافته است.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعات در کشورهای توسعه‌یافته‌ای مانند آلمان (نیومیار، ۲۰۰۴)، ژاپن (تایا گرانادوس، ۲۰۰۸)، اسپانیا (داوید مارتینز و همکاران، ۲۰۱۵)، سوئد (گرانادوس، ۲۰۱۰؛ ون دن برگ و همکاران، ۲۰۱۷) و ایالات متحده آمریکا (ادواردال ایونیدس، ۲۰۱۳) که از مشخصات بارز و مشترکشان، امید به زندگی بالای ۷۵ سال است، نشان داده است که وقتی امید به زندگی به بالای ۷۵ سال می‌رسد، مهم‌ترین علت مرگ‌ومیر، بیماری‌های قلبی و عروقی، سرطان‌ها، ذات‌الریه و آنفلوآنزا، و سوانح نقلیه موتوری است. براساس این مطالعات، این علل مرگ در دوران رکود اقتصادی کاهش و در دوران رونق اقتصادی افزایش می‌یابد. براساس این مطالعات، این دسته از بیماری‌ها و علل مرگ که در یک سطحی از توسعه جوامع رخ می‌دهند، بیشتر بر اثر عوامل خطری مانند اعتیاد به مواد مخدر، مصرف دخانیات و الکل، ورزش، رژیم غذایی، استرس و استفاده از وسایل نقلیه موتوری است که راجرز و هکنبرگ آن‌ها را سبک زندگی ناسالم نامیده‌اند. در ایران طی دو دهه اخیر، توسعه فناوری و زیرساخت‌های صنعتی به افزایش سطح سواد و شهرنشینی، کنترل نسبی بیماری‌های عفونی به‌ویژه بیماری‌های پیشگیری‌پذیر با واکسن، کاهش میزان‌های مرگ‌ومیر کودکان، تغییر ساختار سنی جمعیت، افزایش درصد جمعیت سالمندان کشور و افزایش امید به زندگی به حدود ۷۵ سال، تغییرات گسترده در سبک زندگی و به تبع، سیمای علل بیماری و مرگ‌ومیر منجر شده است. این نشانه‌گذار اپیدمیولوژیک در ایران است. اکنون، شایع‌ترین علت مرگ در ایران، بیماری قلبی عروقی، سرطان، بیماری‌های تنفسی و سوانح است. بیش‌ترین سال‌های زندگی تعدیل شده همراه با ناتوانی ناشی از این بیماری‌ها بوده است. در این مقاله تأثیر نوسان‌ها و چرخه‌های اقتصادی بر سال‌های زندگی تعدیل شده همراه با ناتوانی سالمندان بررسی شد. با استفاده از داده‌های سری زمانی سالانه، روند سه

نیازمند توسعه صنعت و فناوری، به‌ویژه در بحث پزشکی و سلامت است. علاوه‌براین، بحث بیکاری و بی‌عدالتی که درواقع، نمایانگر فقر و کمبود امکانات برای اقشار محروم و ضعیف است، زمینه‌ساز بیماری و مرگ‌ومیر بیشتر آن‌ها می‌شود؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران برای بهبود سلامت آن‌ها، به موضوع بیکاری و بی‌عدالتی توجهی ویژه داشته باشند.

منابع

- احمدی، علی محمد، محمدغفاری، حسن، و عمادی، سیدجواد (۱۳۸۹). رابطه متغیرهای کلان اقتصادی با سلامت در ایران. رفاه اجتماعی، ۱۰ (۳۹)، ۳۲-۷. <https://sid.ir.paper.56411.fa>
- آرمسترانگ، دیوید (۱۳۹۱). جامعه‌شناسی پزشکی، ترجمه محمد توکل؛ دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی.
- تشکینی، احمد (۱۳۸۴). اقتصاد سنجی کاربردی به کمک microfit. موسسه فرهنگی هنری دیباگران. تهران.
- شاکری، عباس (۱۳۸۷). نظریه‌ها و سیاست‌های اقتصاد کلان، انتشارات پارسا نویسا، جلد اول، صفحه ۳۶-۳۸.
- کریمی، ایرج (۱۳۸۴). اقتصاد سلامت، جلد دوم، تهران، نشر گپ.
- لشکری، محمد (۱۳۸۷). شاخص‌های کمی و کیفی توسعه اجتماعی. اقتصاد و جامعه، (۱۷-۱۸)، ۴۹-۶۲. <https://sid.ir.paper.496415.fa>
- محسنی، منوچهر (۱۳۹۴). جامعه‌شناسی پزشکی، تهران، انتشارات طهوری، ۷۷.
- مسکریور امیری محمد، مهدی زاده پریسا (۱۳۹۸). تحلیل روند متغیرهای اصلی اقتصاد کلان ایران و تأثیر آن بر شاخص‌های سلامت. بیمه سلامت ایران، ۲ (۴)، ۲۰۶-۲۱۵. <http://journal.ihio.gov.ir/article-fa.html>
- Abdala, F., Geldstein, R. N., & Mychaszula, S. M. (2000). Economic restructuring and mortality changes in Argentina: is there any connection? In G. A. Cornia, & R. Panizza (Eds.), The mortality crisis in transitional economies (pp. 328-350) New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198297413.003.0014>
- Adams, O. B. (1981). Health and economic activity: A time-series analysis of Canadian mortality and unemployment rates 1950-1977. Ottawa: Statistics Canada. <https://publications.gc.ca/site/eng/9.844867/publication.html>
- Asgeirsdóttir, T., Corman, H., Noonan, K., Olafsdóttir, P., Reichman, N. (2014). Was the Economic Crisis of 2008 Good for Icelanders? Impact on Health Behaviors. *Economics and Human Biology* 13(1), 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2013.03.005>
- Baker, DB (1985). The study of stress at work. *Annual review of public health*, 6 (1):367-381. <https://doi.org/10.1146/annurev.pu.06.050185.002055>
- Bezruchka, Stephen (2009). The Effect of Economic Recession on Population Health. *Canadian Medical Association Journal*, 181 (5),

- 281-285. <https://doi.org/10.1503/cmaj.090553>
- Blazer D.G. (1982). Social support and mortality in an elderly community population. *American Journal of Epidemiology*, 115: 684-94. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a113351>
- Brenner, M.H. (1996). Political Economy & Health, Edited (by B.C. Amik et.al). New York: Oxford University Press, pp. 46-211. https://doi.org/10.1007/978-1-13-26654-5_1
- Catalano R., & Bellows B. (2005). Commentary: if economic expansion threatens public health, should epidemiologists recommend recession? *International Journal of Epidemiology*, (34):1212-13. <https://doi.org/10.1093/ije/dyi145>
- Chay, K. Y., & Greenstone, M. (2003). The impact of air pollution on infant mortality: evidence from geographic variation in pollution shocks induced by a recession. *Quarterly Journal of Economics*, 118. <https://doi.org/10.1162/00335530360698513>
- Dehejia, R., & Lleras-Muney, A. (2004). Booms, busts, and babies' health. *Quarterly Journal of Economics*, 119, 1091-1130. <https://doi.org/10.1162/0033553041502216>
- Evans, W., & Graham, J. D. (1988). Traffic safety and the business cycle. *Alcohol, Drugs, and Driving*, 4 (1): 31-8. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(96\)00490-0](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(96)00490-0)
- Floud, R. et al., (1990). Height Health, & History; Nutritional Status in the United Kingdom, 1750-1980. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511983245>
- Gerdtham, U. G., & Ruhm, C. J. (2006). Deaths rise in good economic times: evidence from the OECD. *Economics and Human Biology*, (4), 298-316. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2006.04.001>
- Gonzalez, F., & Quast, T. (2010). Macroeconomic changes and mortality in Mexico. *Empirical Economics*, 40, 305-319.
- Graham, J. D., Chang, B., & Evans, J. S. (1992). Poorer is riskier. *Risk Analysis*, (12), 333-337. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.1992.tb00684.x>
- Halicioglu, F. (2011). Modeling life expectancy in Turkey. *Economic modelling*, 28 (5), 2075-2082. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.05.002>
- Heshmati, A. (2001). On the Causality Between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model. SSE/EFT Working Paper Series in Economics and Finance, No 423. <https://www.econstor.eu/handle/10419/56271>
- Higgs, R. (1979). Cycles and trends of mortality in 18 large American cities, 1871-1900. *Explorations in Economic History*, 16, 381-408. [https://doi.org/10.1016/0014-4983\(79\)90028-7](https://doi.org/10.1016/0014-4983(79)90028-7)
- Karasek R. Healthy work: stress, productivity, and the reconstruction of working life: Basic books; 1992. <https://www>.

- [org/10.1162/003355300554872](https://doi.org/10.1162/003355300554872)
- Ruhm, C.J. (2007). A healthy economy can break your heart. *Demography*, (44), 829-848. <https://www.jstor.org/stable/30053121>
- Tapia Granados, J.A. (2005a). Increasing mortality during the expansions of the U.S. economy, 1900-1996. *International Journal of Epidemiology*, 34, 1194-1202. <https://doi.org/10.1093/ije/dyi141>
- Tapia Granados, J. A. (2005b). Response: economic growth, business fluctuations and health progress. *International Journal of Epidemiology*, (34), 1226-1233. <https://doi.org/10.1093/ije/dyi207>
- Tapia Granados, J. A. (2008). Macroeconomic fluctuations and mortality in postwar Japan. *Demography*, (45), 323-343. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0008>
- Tapia Granados, J. A., & Diez Roux, A. V. (2009). Life and death during the great depression. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 17290-17295. <https://doi.org/10.1073/pnas.0904491106>
- Tapia Granados, J. A., & Ionides, E. L. (2008). The reversal of the relation between economic growth and health progress: Sweden in the 19th and 20th centuries. *Journal of Health Economics*, (27), 544-563. <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2007.09.006>
- Tapia Granados, J. A., & Ionides, E. L. (2011). Mortality and macroeconomic fluctuations in contemporary Sweden. *European Journal of Population*, (27), 157-184. <https://doi.org/10.1007/s10680-011-9231-4>
- Temkin-Greener H, Bajorska A, Peterson DR, et al (2004). Social support and risk-adjusted mortality in a frail older population. *Medical Care*, (42), 779-88. <https://doi.org/10.1097/01.mlr.0000132397.49094.b3>
- Wilkinson, R. G. (1992). Income Distribution and Life Expectancy, *British Medical Journal*, (304), 165-168. <https://doi.org/10.1136/bmj.304.6820.165>
- Wilkinson, R., Marmot, M. (2003). *Social Determinants of Health: The Solid Facts*, ed. 2., world health organization. <https://iris.who.int/handle/10665/326568>
- Vanden Berg, G.J., Gerdtham, Ulf-G., von Hinke, S., Lindeboom, M., Lissdaniels, J., Sundquist J., Sundquist K. (2017). Mortality and the Business Cycle: Evidence from Individual and Aggregated Data. IZA Discussion Paper No. 10809, Available at SSRN: <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2017.09.005>
- Xu, X., & Kaestner, R. (2010). "The Business Cycle and Health Behaviors". NBER Working Paper Series Working Paper 15737. <https://www.nber.org/papers/w15737>
- amazon.com/Healthy-Work-Productivity-Reconstruction-Working/dp/0465028977
- Mohan, R., Mirmirani, S. (2007). An Assessment of OECD Health Care System Using Panel Data Analysis, Bryant University. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/6122/>
- Morin, Samantha (2009). "Business Cycles and Health (How the Level of Development of a Country Affects the Relationship between the Strength of Its Economy and the Health of Its Population)". <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.812976>
- Muller, A. (2002). Education, income inequality, and mortality: a multiple regression analysis, *British Medical Journal*, 324: 1-4. <https://doi.org/10.1136/bmj.324.7328.23>
- Neumayer, E. (2004). Recessions lower (some). Mortality rates: evidence from Germany. *Social Science & Medicine*, (58), 1037-1047. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(03\)00276-4](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(03)00276-4)
- Nicholson, Sean and Simon, Kosali (2010). "How Did the Recession Affect Health and Related Activities of Americans?". <https://theweb.unc.edu/wp-content/uploads/sites/5246/2013/09/simon.pdf>
- Omran, A. R. (1971). The epidemiologic transition: a theory of the epidemiology of population change. *Milbank Mem Fund*, 49: 509-38. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2005.00398.x>
- Omran, A.R. (1998). The epidemiologic transition theory revisited thirty years later. *World Health Stat Q* 51: 99-119. <https://coilink.org/20.500.12592/vx2d94>
- Parkin, D. (1987). Aggregate Health Care Expenditures & National Income: Is Health Care a Luxury Good? *Journal of Health Economics*, 6 (2): 109-127. [https://doi.org/10.1016/0167-6296\(87\)90002-6](https://doi.org/10.1016/0167-6296(87)90002-6)
- Pedrick, A. M. (2001). The Health Production Function: The effect of socio-economic variables on an individual's health status, the Department of Economics in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Bachelor of Arts. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2013.09>
- Quadrado, L. & E. Lopez - Bazo. (1996). Macroeconomic Variables & Regional Welfare: An Application to the Spanish Regions, Paper Presented to the 36th European Congress of European Regional Science Association, Zurich, Switzerland. https://doi.org/10.1080/0034340032000065389?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26medium%3Darticle
- Ruhm, C. J. (2005). Commentary: mortality increases during economic upturns. *International Journal of Epidemiology*, (34), 1206-11. <https://doi.org/10.1093/ije/dyi143>
- Ruhm, C. J. (2000). Are recessions good for your health? *Quarterly Journal of Economics*, (115): 617-650. <https://doi.org/10.1093/qje/115.3.617>

Research Article

Estimating Multiple-Decrement Life Tables in Iran, 2011-2021 and Forecast for 2026

Mohamad Sasanipour^{1*}, Mitra Ghanbarzadeh², Saeedeh Shahbazin³, Mahyar Moheby Meymandy⁴¹ Assistant Professor of Demography, Department of Population and Health, National Institute for Population Research, Tehran, Iran.² Assistant Professor of Statistics, Department of Personal Insurance, Insurance Research Center, Tehran, Iran.³ PhD in Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran.⁴ PhD in Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 29 June 2025

Accepted: 19 August 2025

Keywords:

Mortality, Multiple-decrement life table, Causes of mortality, Mortality prediction, Lee-Carter method.

ABSTRACT

This study aimed to measure the impact of eliminating the main causes of death on life expectancy at birth in Iran during 2021-2025. The required data were obtained from the Global Burden of Disease Study (2021). These data include the number of deaths by age, sex, and cause of death for 2011-2021. After constructing life tables for Iranian women and men for each year, the impact of the main causes of death on life expectancy was calculated using the multiple-decrement life table technique. Also, using the Lee-Carter method, the age-specific mortality rate was predicted for 2026, and multiple-decrement life tables were calculated for the main causes of death. The findings show that the greatest increase in life expectancy at birth for Iranian men and women occurred by eliminating cardiovascular diseases. By eliminating cardiovascular diseases and traffic accidents, the potential for increasing life expectancy at birth for men and women decreased during the study period, but the potential for increasing life expectancy increased by eliminating cancers and diabetes. The results of this study have important applications in demographic and economic planning and policy-making, and can be a basis for improving the calculations and structure of insurance payments in Iran.

Introduction

Life expectancy at birth is a key indicator of human development and health system efficiency, reflecting the overall social and economic conditions of a population. Over the past decades, Iran, similar to many countries, has experienced a remarkable improvement in life expectancy - from about 25 years in the early 20th century to more than 76 years in recent years- mainly due to better health services, lower infant mortality, and control of infectious diseases. However, the epidemiological transition has led to a shift in mortality patterns toward non-communicable diseases such as cardiovascular diseases, cancers, and diabetes.

Given the significant effects of the COVID-19 pandemic on mortality patterns, analyzing how the elimination of major causes of death affects life expectancy has become increasingly important.

Therefore, this study aims to estimate the multiple-decrement life tables for Iran from 2011 to 2021 and to forecast them for 2026, providing a comprehensive view of how major causes of death contribute to changes in life expectancy.

Method and Data

This descriptive-analytical study relies on secondary data analysis using information from the Global Burden of Disease (2021). The dataset includes the number of deaths by age, sex, and cause of death for the years 2011–2021. The quality and completeness of death registration were assessed using the Bennett–Horiuchi method.

After data correction, standard life tables were constructed separately for men and women. Age-specific mortality rates for 2026 were projected using the Lee - Carter model - a stochastic two-

* Corresponding Author: Assistant Professor of Demography, Department of Population and Health, National Institute for Population Research, Tehran, Iran.

E-mail address: mohammadsasanipour@nipr.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Sasanipour, M., Ghanbarzadeh, M., Shahbazin, S. & Moheby Meymandy, M. (2025). Estimating Multiple-Decrement Life Tables in Iran, 2011-2021 and Forecast for 2026. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 17-33. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.529592.1287>

factor model widely used in actuarial and demographic forecasting - implemented in R software. Then, using the MORTPAK package, both standard and multiple-decrement life tables were computed.

Six major causes of death were included: cardiovascular diseases, cancers, diabetes and kidney diseases, respiratory infections and tuberculosis, chronic respiratory diseases, and traffic accidents. For each, separate life tables were generated to evaluate the potential increase in life expectancy under a hypothetical elimination of that specific cause.

Findings

The results showed that in 2011 and 2019, cardiovascular diseases were the most important cause of death for Iranian men and women, accounting for between 40 and 50 percent of all deaths among men and women. After that, cancers and traffic accidents accounted for the largest share among men, and cancers and diabetes accounted for the largest share among women. In 2021, under the influence of the Covid-19 pandemic, respiratory infections and tuberculosis took the first place among the causes of death, and the share of cardiovascular diseases decreased to 26 percent in men and 35 percent in women. The forecast for 2026 shows that with the control of the pandemic, cardiovascular diseases, cancers, and diabetes will again be the three leading causes of death in both sexes.

Based on life table calculations, life expectancy at birth for men has increased from 73.45 years in 2011 to 75.93 in 2019 and 77.17 in 2026. For women, it has also increased from 76.84 to 78.45 and then 79.70 years, respectively. The temporary decrease in life expectancy in 2021 (due to Covid-19) has been calculated to be 71.13 years for men and 75.94 years for women.

In the multi-decrement life tables, the largest increase in life expectancy was observed due to the elimination of cardiovascular diseases: in 2021, the elimination of this cause increased life expectancy by 3.4 years for men and 4.4 years for women. The share of cancers and diabetes in the increase in life expectancy has also been growing, especially in recent years, while the share of traffic

accidents has continuously decreased. Also, in 2021, the simultaneous elimination of the three major causes of death (cardiovascular diseases, cancers and traffic accidents) could have increased life expectancy at birth by 9.8 years for men and 9.9 years for women.

The age pattern of causes of death showed that deaths from heart disease and diabetes were mainly concentrated in those over 55 years of age, while deaths from traffic accidents accounted for the largest share in the 20-40 age group. The sex ratio of deaths from cancer was also higher than 100 in all years, indicating that more men died than women.

Discussion and Conclusion

Iran has clearly transitioned to the stage of predominance of non-communicable diseases within the epidemiological transition framework. Although eliminating cardiovascular diseases yields the highest potential improvement in life expectancy, its declining contribution during the past decade suggests that Iran has entered the fourth phase—characterized by delayed deaths from chronic conditions. Conversely, the growing role of cancers and diabetes underscores the need for more effective prevention and management of chronic diseases.

Forecasting results indicate that life expectancy in Iran will continue to increase slightly up to 2026, by about two years compared to 2019, signaling a near-stabilization in mortality trends. To achieve further gains, the focus must shift from merely reducing mortality to improving the quality and health span of life through lifestyle interventions, better elderly care, and strengthened public health systems.

Practically, the findings have important implications for demographic and actuarial planning. Multiple-decrement life tables can refine calculations for insurance and pension systems by providing realistic estimates of mortality improvements under different health scenarios. The application of the Lee-Carter model also highlights the feasibility of using advanced demographic forecasting methods for national health policy planning.

برآورد جداول عمر چندکاهشی ایران در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ و پیش‌بینی برای سال ۱۴۰۵

محمد ساسانی‌پور^{۱*}، میترا قنبرزاده^۲، سعیده شهبازین^۳، مهیار محبی میمند^۴^۱ استادیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت و سلامت، مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران.^۲ استادیار آمار، گروه بیمه اشخاص، پژوهشکده بیمه، تهران، ایران.^۳ دانش‌آموخته دوره دکتری جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.^۴ دانش‌آموخته دوره دکتری جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

این مطالعه با هدف سنجش تأثیر حذف علل اصلی مرگ‌ومیر بر شاخص امید زندگی در بدو تولد در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۵ انجام شده است. داده‌های مورد نیاز از مطالعه بار جهانی بیماری‌ها (۲۰۲۱) گرفته شده است. این داده‌ها شامل تعداد مرگ براساس سن، جنس و علت مرگ در سال‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰ است. پس از ساخت جداول عمر پایه برای زنان و مردان ایرانی برای هر سال، تأثیر علل اصلی مرگ بر امید زندگی، از طریق تکنیک جدول عمر چندکاهشی، محاسبه شد. همچنین با استفاده از روش لی - کارتر، میزان مرگ براساس سن برای سال ۱۴۰۵ پیش‌بینی و جداول عمر چندکاهشی برای علل اصلی مرگ‌ومیر محاسبه شد. یافته‌ها نشان می‌دهد بیشترین افزایش امید زندگی در بدو تولد مردان و زنان ایرانی با حذف بیماری‌های قلبی عروقی صورت گرفته است. ظرفیت افزایش امید زندگی در بدو تولد مردان و زنان طی دوره مورد مطالعه با حذف بیماری‌های قلبی - عروقی و حوادث ترافیکی، کاهش و با حذف سرطان‌ها و دیابت افزایش یافته است. نتایج این پژوهش، کاربردهای مهمی در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری جمعیتی و اقتصادی دارد و می‌تواند مبنایی برای بهبود محاسبات و ساختار پرداخت‌های بیمه در کشور باشد.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۸

کلیدواژه‌ها:

مرگ‌ومیر، جدول عمر چندکاهشی،
علل مرگ‌ومیر، پیش‌بینی
مرگ‌ومیر، روش لی کارتر، افزایش
امید زندگی.

مقدمه

تحولات مرگ‌ومیر طی حداقل یک قرن اخیر بیانگر این است که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه بهبود قابل توجهی در شاخص امید زندگی در بدو تولد تجربه کرده‌اند. این شاخص در سطح جهان از حدود ۴۶ سال در سال ۱۹۵۰ (McNicol, 2002) به بیش از ۷۳ سال در سال ۲۰۱۹ (United Nation, 2019) افزایش یافته که بخش عمده آن ناشی از کاهش مرگ‌ومیر نوزادان، پیشرفت در کنترل بیماری‌های واگیردار، گسترش خدمات بهداشتی اولیه و بهبود دسترسی به واکسیناسیون در سطح جهانی بود؛ این در

امید زندگی در بدو تولد یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه انسانی و کارآمدی نظام سلامت در هر کشور است. این شاخص نشان‌دهنده متوسط طول عمر جمعیت است و بازتاب‌دهنده کیفیت خدمات بهداشتی، سطح تغذیه و وضعیت اجتماعی - اقتصادی است؛ بنابراین، تحلیل تغییرات امید زندگی و شناسایی عوامل مؤثر بر آن، از اولویت‌های اساسی در سیاست‌گذاری سلامت، برنامه‌ریزی جمعیتی و طراحی ساختار بیمه‌ای کشورهاست.

* نویسنده مسئول: استادیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت و سلامت، مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران.

نشانی ایمیل: mohammadsasanipour@nipr.ac.ir

- این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «تهیه جدول عمر چندکاهشی برای صنعت بیمه کشور» است که با حمایت مالی پژوهشکده بیمه انجام شده است.

استناد به این مقاله:

ساسانی‌پور، محمد، قنبرزاده، میترا، شهبازین، سعیده و محبی میمند، مهیار (۱۴۰۴). برآورد جداول عمر چندکاهشی ایران در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ و پیش‌بینی برای سال ۱۴۰۵، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۳۳-۱۷. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.529592.1287>

عنوان یکی از عوامل اصلی تغییرات الگوی مرگومیر در کشور، تلاش می‌شود پیش‌بینی دقیقی از الگوی علل اصلی مرگ در سال ۱۴۰۵ ارائه شود. مطالعه علمی تغییرات شاخص امید زندگی به درک بهتر پیامدهای کوتاه‌مدت و بلندمدت کمک کرده است و سیاست‌گذاران را در طراحی مداخلات هدفمند برای بازگرداندن روند افزایشی مطلوب امید زندگی یاری می‌رساند؛ بنابراین، هدف اصلی این مطالعه، سنجش میزان افزایش امید زندگی در سنین مختلف در صورت حذف علل اصلی مرگ از جمله بیماری‌های غیرواگیردار شایع و تأثیرات مستقیم همه‌گیری کووید-۱۹ است.

چارچوب نظری

بیش از دو قرن پیش، توماس مالتوس^۱ به‌طور گسترده به بررسی الگوهای جمعیتی در حال تغییر و پیامدهای آن پرداخت (Cappucio, 2004). وی استدلال کرد که رشد جمعیت با شتابی بیشتر از افزایش تولید مواد غذایی رخ می‌دهد و در نتیجه بدون اتخاذ تدابیری برای کنترل میزان باروری، جوامع با کمبود منابع و بحران‌های ناشی از آن مواجه خواهند شد (Raleigh, 1999). از آن زمان، به منظور تبیین تغییرات چشمگیر در الگوها و علل مرگومیر که در اکثر کشورها رخ داده است و در نتیجه پیش‌بینی مسیر تغییرات آینده آن، چهارچوب‌های مفهومی نوینی ایجاد شد. در ابتدا، مفهوم گذار جمعیت‌شناختی^۲ برای توصیف تغییرات باروری و مرگومیر استفاده شد. پس از آن، چهارچوب گذار اپیدمیولوژیک مطرح شد که تغییرات مرگومیر را با تغییرات در الگوهای بیماری و ناتوانی تکمیل کرد.

نظریه گذار جمعیت‌شناختی، تغییر از باروری و مرگومیر زیاد در جوامع سنتی به باروری و مرگومیر کم در جوامع مدرن را در نتیجه توسعه اقتصادی توصیف می‌کند (Kahn et al., 2007). عمران، در سال ۱۹۷۱، با تشخیص محدودیت‌های تمرکز صرف بر تغییر مرگومیر و باروری در نظریه گذار جمعیت‌شناختی، نظریه‌ای در مورد گذار اپیدمیولوژیک ارائه داد که دامنه گذار مرگومیر را گسترش می‌داد تا شامل تغییر الگوهای بیماری و تعامل این الگوها با عوامل تعیین‌کننده و پیامدهای اجتماعی اقتصادی آن‌ها شود. او سه مرحله گذار را پیشنهاد کرد که جوامع به ترتیب آن مراحل را طی می‌کنند:

حالی است که پس از کاهش موقت امید زندگی به علت همه‌گیری کووید-۱۹ (Cao et al., 2023)، این شاخص دوباره افزایش یافته است (United Nation, 2024). بدون در نظر گرفتن همه‌گیری کووید-۱۹، هم‌زمان با کاهش کلی میزان مرگومیر و افزایش امید زندگی، ترکیب علل مرگ نیز دچار دگرگونی شده است. به عبارت دیگر، طی قرن گذشته، جهان شاهد گذار اپیدمیولوژیک^۳ بوده است؛ فرایندی که در آن الگوی بیماری‌ها و علل مرگ از بیماری‌های واگیردار، عفونی و مرتبط با سوءتغذیه به سمت بیماری‌های مزمن و غیرواگیردار تغییر یافته است (Santosa et al., 2014).

مطالعات نشان می‌دهند طی قرن اخیر بیش از ۵۰ سال بر متوسط عمر ایرانیان افزوده شده و امید زندگی در بدو تولد از ۲۵ سال در آستانه قرن ۱۴ (سرای، ۱۳۷۶) به حدود ۷۶ سال در سال‌های اخیر رسیده است (ساسانی‌پور، ۱۴۰۲). در دو دهه اخیر، کاهش کلی مرگومیر منجر به افزایش چهار ساله امید زندگی در ایران شده است. سؤالی که مطرح می‌شود این است که آیا این افزایش امید زندگی مطلوب است و اگر علل اصلی مرگومیر حذف شوند، چند سال به امید زندگی ایرانیان اضافه می‌شود؟ این سؤال را می‌توان با افزایش بالقوه امید زندگی^۴ و با استفاده از تکنیک جدول عمر چندکاهشی^۵ سنجید. بررسی تأثیر علل اصلی مرگومیر بر امید زندگی، اطلاعات ارزشمندی در مورد بار تأثیرات بیماری‌ها بر سیستم سلامت و اقتصاد کشور ارائه می‌دهد و عاملی مهم برای اولویت‌بندی مناسب برنامه‌های پیشگیرانه محسوب می‌شود. این امر به برنامه‌ریزان کمک خواهد کرد تا فهم بهتری درباره علل و الگوهای مرگومیر به دست آورند که به‌نوبه خود، به تدوین اولویت‌های جدید در برنامه‌های سلامت و به‌طور کلی، برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی منجر می‌شود (ساسانی‌پور و محبی میمن‌دی، ۱۳۹۸).

با توجه به خلأ موجود در ادبیات داخلی در خصوص کاربرد جدول عمر چندکاهشی به‌صورت بلندمدت و پیش‌بینی محور، این مطالعه می‌کوشد با تکیه بر داده‌های معتبر و بهره‌گیری از روش‌های آماری پیشرفته، تصویری نوین از ساختار مرگومیر ایران ارائه دهد. در این مقاله، با بهره‌گیری از داده‌های مرگومیر کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ و با در نظر گرفتن تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ به

1. Epidemiological Transition
2. Potential Gain in Life Expectancy
3. Multiple Decrement Life Table
4. Thomas Malthus
5. Demographic Transition

دوران طاعون و قحطی^۱، دوران فروکش کردن بیماری‌های همه‌گیر^۲ و دوران بیماری‌های مزمن و ساخته دست بشر^۳. این مراحل با تفاوت در سطوح مرگ‌ومیر، امید زندگی و الگوهای بیماری‌های زمینه‌ای متمایز می‌شدند (Omran, 1971).

جدول ۱. مراحل و مشخصه‌های نظریه گذار اپیدمیولوژیک عمران
Table 1: Stages and characteristics of Omran's epidemiological transition theory

دوران طاعون و قحطی	دوران فروکش کردن بیماری‌های همه‌گیر	دوران بیماری‌های مزمن و ساخته دست بشر
مرگ‌ومیر بسیار زیاد، به‌ویژه در کودکان، عدم رشد پایدار جمعیت	کاهش مرگ‌ومیر رشد پایدار جمعیت	مرگ‌ومیر کم، تمرکز مرگ‌ها در سنین زیاد، رشد جمعیت
امید زندگی کم است؛ بین ۲۰ تا ۴۰ سال متغیر است؛ امید زندگی مردان اغلب بیشتر است.	امید زندگی بین ۳۰ تا ۵۰ سال می‌رسد.	امید زندگی به بیش از ۵۰ سال افزایش می‌یابد؛ امید به زندگی زنان بیشتر است.
بیماری‌های عفونی همه‌گیر، اختلالات تغذیه‌ای، عوارض بارداری و زایمان	بیماری‌های عفونی و سوءتغذیه	بیماری‌های غیر واگیردار و حوادث

منبع: عمران (۱۹۷۱).

از نظر کالدول^۴، اگرچه نظریه گذار اپیدمیولوژیک بر نقش تغییرات اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و بوم‌شناختی تأکید می‌کند؛ اما سهم اکتشافات علمی، فناوری پزشکی و مداخلات بهداشت عمومی مانند تصفیه آب و دفع فاضلاب را دست‌کم می‌گیرد (Caldwell, 2003). همچنین پیشرفت متوالی عبور از یک مرحله به مرحله بعدی توصیف شده در این نظریه نیز به چالش کشیده شد و مشخص شد که کاهش الگوهای پیچیده تغییرات جمعیت، بیماری‌ها و عوامل تعیین‌کننده آن‌ها به سه مرحله، محدود و با الگوهای نوظهور ناسازگار است (Gaylin and Kates, 1997). بر این اساس، مراحل بعدی از سوی عمران و دیگران اضافه شد؛ از جمله یک مرحله یا دوره چهارم با عنوان "تأخیر در بیماری‌های مزمن"^۵ تعریف شده است که با مرگ‌ومیر در سنین زیادتر به

دلیل بیماری‌های غیرواگیر مشخص می‌شود. این تأخیر در نتیجه کاهش شدید میزان مرگ‌ومیر و تغییر در ساختار جمعیت (نسبت کمتر جوانان، نسبت بیشتر سالمندان) رخ می‌دهد (Olshansky and Ault, 1986). الگوهای مرگ‌ومیر و اختلال در سلامتی در این مرحله به‌طور گسترده با توجه به رفتارهای سبک زندگی توضیح داده می‌شود؛ تفسیری که به دلیل تأکید بر مسئولیت در سطح فردی به‌جای عوامل اجتماعی و اقتصادی تعیین‌کننده بیماری‌ها مورد انتقاد قرار گرفته است (Kahn et al., 2007).

نظریه گذار اپیدمیولوژیک، با وجود ارائه درک جامع از گذار میزان مرگ‌ومیر به همراه الگوی علل مرگ، از جنبه‌های مختلف مورد انتقاد قرار گرفته است؛ به‌عنوان مثال، مشخص شده است که این گذار به‌سادگی به تصویر کشیدن آن نیست؛ بلکه پیچیده‌تر و پویاتر است؛ زیرا الگوهای سلامت و بیماری یک جامعه از راه‌های مختلف در نتیجه تغییرات جمعیتی، اجتماعی-اقتصادی، فناوری، فرهنگی، محیطی و تغییرات زیستی جمعیت تکامل می‌یابند. گذار، یک فرآیند تحول مداوم است که در آن برخی از بیماری‌ها ناپدید می‌شوند و برخی دیگر ظاهر یا دوباره پدیدار می‌شوند. از سوی دیگر، ثابت شده است که فرآیند گذار اپیدمیولوژیک یک طرفه نیست؛ درواقع، گاهی اوقات این فرآیند برعکس است (Gaylin and Kates, 1997). که از جمله آن می‌توان به ظهور بیماری‌های عفونی جدید مانند ایدز یا همه‌گیری کووید-۱۹ اشاره کرد. همه‌گیری کووید-۱۹ نشان داد که چگونه ظهور بیماری‌های عفونی جدید می‌تواند یک بیماری همه‌گیر ایجاد کند که صرف‌نظر از وضعیت توسعه، مرگ‌ومیر را در سراسر جهان به‌شدت افزایش دهد. به‌عبارت دیگر، همه‌گیری کووید-۱۹، روند خطی مراحل گذار را به چالش کشید و این امر ضرورت به‌روزرسانی مدل گذار برای در نظر گرفتن بیماری‌های عفونی نوظهور و تعاملات پویا بین جهانی‌شدن، تغییرات محیطی و سیستم‌های بهداشت عمومی را نشان می‌دهد.

می‌توان گفت، مهم‌ترین نقدی که با توجه به همه‌گیری و جهانگیری کووید-۱۹، می‌توان بر نظریه گذار اپیدمیولوژیک وارد کرد این است که این نظریه اهمیت بیماری‌های عفونی نوپدید را به‌ویژه در دوران پس از گذار مرگ‌ومیر، نادیده و یا حداقل دست‌کم گرفته‌اند؛ این در حالی است که ثابت شده است که حتی در مراحل پیشرفته

1. The Age of Pestilence and Famine
2. The Age of Receding Pandemics
3. The Age of Degeneratie and Man-Made Diseases
4. Caldwell
5. Delayed Degenerative Diseases

نظام ثبت وقایع حیاتی (سازمان ثبت احوال کشور) و ثبت بهداشتی (وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) تولید شد و در دسترس پژوهشگران قرار گرفت و دست‌مایه مطالعاتی در حوزه جدول عمر چندکاهشی شد. **کوششی و همکاران (۱۳۹۲)** نقش بیماری‌های قلبی - عروقی، حوادث غیرعمدی و سرطان‌ها را به‌عنوان سه علت عمده کاهش عمر ایرانیان در الگوی مرگ‌ومیر استان فارس در سال ۱۳۸۵ مطالعه کردند. یافته‌ها نشان داد که سه علت عمده مرگ، مسئول کاهش حدود ۱۱ سال از عمر مردان و زنان استان فارس است. نتایج جزئی‌تر، بیانگر این بود که بیماری‌های قلبی عروقی و سپس حوادث غیرعمدی سهم بیش‌تری در این کاهش داشته‌اند و نقش حوادث غیرعمدی در کاهش امید زندگی مردان، پررنگ‌تر از زنان است.

فتحی و همکاران (۱۳۹۷) با کاربرد تکنیک جدول عمر چندکاهشی نشان دادند که در سال ۱۳۹۵، با حذف پنج علت اصلی مرگ یعنی بیماری‌های قلبی عروقی، سرطان‌ها، حوادث، بیماری‌های دستگاه تنفسی و بیماری‌های عفونی و انگلی، امید زندگی مردان و زنان به‌ترتیب ۹/۶ و ۱۰/۸ سال افزوده می‌شود و بیماری‌های قلبی عروقی و سرطان‌ها در سنین سالمندی و بزرگسالی علل مهم مرگ هستند. کوششی و ریحان (۱۳۹۷) خسارت‌های مالی ناشی از مرگ بیمه‌شدگان در سنین فعالیت را برای صندوق تأمین اجتماعی برآورد و تحلیل کردند. نتایج نشان داد که چهار علت اصلی مرگ (بیماری‌های قلبی عروقی، سرطان‌ها، حوادث غیرعمدی و بیماری‌های غدد، تغذیه و متابولیک) در مجموع، ۳۷۵ هزار سال از عمر ایرانی‌های در سنین فعالیت را می‌کاهد.

ساسانی‌پور و محبی میمنندی (۱۳۹۸) با هدف بررسی روند و الگوی سنی جنسی بهبود بالقوه امید زندگی در ایران و با فرض حذف سه علت اصلی مرگ (بیماری‌های قلبی عروقی، سرطان‌ها و حوادث غیرعمدی)، به بررسی امکان بهبود امید زندگی با حذف علل عمده مرگ طی دوره ۹۴-۱۳۸۵ پرداختند. یافته‌ها نشان داد که در سال ۱۳۹۴ در مقایسه با سال ۱۳۸۵، امکان بهبود امید زندگی با حذف بیماری‌های قلبی - عروقی، کاهش یافته است؛ ولی نقش این علت در امکان بهبود امید زندگی همچنان پررنگ است. **بی‌بی رازقی و همکاران (۲۰۲۲)** تأثیر بیماری کووید ۱۹ بر امید زندگی ایران را با استفاده از تکنیک جدول عمر چندکاهشی محاسبه کردند. نتایج نشان داد که همه‌گیری کووید ۱۹، باعث کاهش ۱/۴ سال در امید زندگی ایران برای سال ۲۰۲۰ شده است. به عبارت دیگر، امید زندگی در بدو تولد در ایران از ۷۵/۱ سال به

گذار، تهدیدهای عفونی می‌توانند به سرعت بازگردند و الگوهای مرگ‌ومیر را به‌طور ناگهانی تغییر دهند؛ بنابراین، به کارگیری چهارچوب گذار اپیدمیولوژیک باید همراه با انعطاف‌پذیری برای در نظر گرفتن بیماری‌های نوپدید باشد تا پیش‌بینی‌های دقیق‌تر و راهبردهای مؤثرتر در زمینه سلامت عمومی فراهم شود.

پیشینه پژوهش

جدول عمر چندکاهشی یکی از ابزارهای آماری در تحلیل‌های جمعیت‌شناسی و اپیدمیولوژیک است که نخستین ریشه‌های آن به تلاش‌های اوایل قرن بیستم برای تفکیک علل مرگ‌ومیر بازمی‌گردد ([Preston et al., 2001](#)). در آن زمان، آمارگران به دنبال روش‌هایی بودند که بتوانند احتمال مرگ را به تفکیک علت در یک جمعیت فرضی بررسی کنند. در دهه ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰، با گسترش ثبت وقایع حیاتی و داده‌های مرتبط با علل مرگ‌ومیر در کشورهای توسعه‌یافته، نیاز به تحلیل‌های دقیق‌تر در این زمینه افزایش یافت ([Chiang, 1991](#)). این دوره را می‌توان آغاز توسعه روش‌شناسی جدول عمر چندکاهشی دانست که هدف آن بررسی احتمال خروج افراد از جمعیت به سبب علل متفاوت مرگ بود. در دهه ۱۹۵۰، سازمان‌هایی مانند سازمان ملل متحد و سازمان جهانی بهداشت، کاربرد این جدول‌ها را در مطالعات سیاست‌گذاری سلامت و تحلیل مرگ‌ومیر ترویج دادند ([Klenk et al., 2016](#)). این جدول‌ها امکان ارزیابی تأثیر فرضی حذف یک علت مرگ را بر ساختار مرگ‌ومیر و امید زندگی فراهم کردند. در دهه‌های بعد، به‌ویژه پس از دهه ۱۹۷۰، با پیشرفت‌های فناوری و ابزارهای آماری، استفاده از جدول عمر چندکاهشی گسترش یافت و به ابزاری کلیدی در اپیدمیولوژی، گذار سلامت و برنامه‌ریزی منابع بهداشتی تبدیل شد ([Schoen, 1975](#)).

اگرچه جمعیت‌شناسان مدت‌هاست که از جداول عمر برای تحلیل مرگ‌ومیر ناشی از همه علل ترکیبی استفاده می‌کنند، توسعه جداول عمری که نقش علل مختلف مرگ را برجسته می‌کنند، جدیدتر است ([Preston et al., 2001](#)). اولین جدول عمر ده‌ساله رسمی براساس علت مرگ، برای ایالات متحده، در اواخر دهه ۱۹۶۰ تهیه شد و در چند دهه اخیر، ارزیابی تأثیر علل مختلف مرگ با استفاده از شاخص ظرفیت افزایش امید زندگی، به‌ویژه در کشورهای توسعه‌یافته مورد توجه قرار گرفته است ([Conti et al., 1999](#); [Setel et al., 2004](#)).

در ایران، تا اواسط دهه ۱۳۷۰، اطلاعاتی که بتوان بر مبنای آن الگوی سنی - جنسی مرگ‌ومیر را مورد بررسی و مطالعه قرار داد، موجود نبود؛ اما از این دهه به تدریج اطلاعات تفصیلی مرگ در دو

۷/۲۳ سال کاهش یافته است.

مرور مطالعات داخلی و خارجی نشان می‌دهد که در ایران، تمرکز مطالعات بر بیماری‌های قلبی، سرطان و حوادث بوده و سهم سایر علل مرگ مانند دیابت و بیماری‌های کلیوی کمتر بررسی شده است؛ اما پژوهش حاضر این خلأ را جبران می‌کند. در مطالعات بین‌المللی عمدتاً انجام شده در کشورهای توسعه‌یافته برای ثبت مرگ دقیق، از نرم‌افزارهای آماری و تحلیل طولی استفاده شده است. نقاط قوت پژوهش حاضر در مقایسه با پیشینه موجود، پوشش مقطع دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۵، استفاده از روش لی کارتر برای پیش‌بینی، بررسی اثرات علل مختلف به تفکیک جنس و سن و تحلیل اثر کووید-۱۹ به عنوان متغیر برهم‌زننده ساختار مرگومیر است.

روش پژوهش و داده‌ها

این مطالعه از نوع کمی و توصیفی است و از نظر داده در حوزه تحقیقات تحلیل ثانویه قرار دارد. اطلاعات موردنیاز، تعداد مرگ ناشی از همه علل، برای کل کشور، براساس سن و جنس، برای سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ است که در این تحقیق، از برآوردهای مطالعه بار جهانی بیماری‌ها^۱ گرفته شده است. این داده‌ها از سوی مؤسسه سنجش و ارزیابی سلامت^۲ منتشر شده و قابل دسترس است. همچنین مطالعه بار جهانی بیماری‌ها در سال ۲۰۲۰ برآوردی از جمعیت برای همه کشورها و مناطق جهان ارائه کرده که در این مطالعه، برای محاسبه جمعیت در معرض و محاسبه میزان‌های فوت از این داده‌ها استفاده شده است. مراحل آماده‌سازی داده‌ها و ساخت جدول عمر چندکاهشی برای سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و ۱۴۰۵ به شرح ذیل در نظر گرفته شده است:

- **کنترل و تصحیح بدبتهای:** برای بازتوزیع کدهای پوچ ثبت شده، فرض می‌شود که هر کد پوچ، در هر سنی و برای هر یک از دو جنس، جانشین علت مرگی شده است که از توزیع علل مرگ در درون همان گروه سنی جنسی پیروی می‌کند. با این فرض، نتیجه گرفته می‌شود که کدهای پوچ در مواردی در درون گروه‌بندی کلی مرتبط و در مواردی در خارج از گروه‌بندی کلی خود، در همان گروه سنی جنسی و سکونتی فرد فوت شده، باید تقسیم شوند.
- ارزیابی پوشش ثبت مرگومیر و تصحیح آن: در این مطالعه با

استفاده از روش بنت و هوریوشی^۳ که از مجموعه روش‌های «نسل‌های فرضی منقرض شده»^۴ است، کیفیت پوشش ثبت مرگ مورد بررسی قرار گرفت و اصلاح شد. در این روش، فرض بر این است که شمار افراد در یک سن و در یک زمان خاص برابر با شمار افرادی است که در آن نسل از آن زمان به بعد فوت می‌کنند. براین اساس، در یک جمعیت ثابت شمار فوت‌های یک سن در آینده برابر با فوت‌های آن سن در زمان حال ضربدر میزان رشد است؛ بنابراین، جمعیت کنونی سن t را از طریق فوت‌های جاری بیشتر از آن سن و میزان رشد می‌توان برآورد کرد. اگر شمار فوت‌ها کم برآورد شده باشد، برآورد شمار آینده فوت‌ها نیز کم برآورد شده و لذا با تقسیم فوت‌های آینده کوهورت برآورد شده از طریق شمار فوت‌ها بر جمعیت به پوشش ثبت فوت‌ها دست می‌یابیم (Bennett-Horiuchi, 1981). محاسبات تصحیح داده‌ها در محیط برنامه نرم‌افزاری Excel انجام شده است.

- **پیش‌بینی میزان مرگ در سال ۱۴۰۵:** پیش‌بینی با استفاده از روش لی - کارتر انجام شده است که یکی از مدل‌های دو عاملی برای پیش‌بینی مرگومیر است (Lee and Carter, 1992). مدل تصادفی پیشنهاد شده از سوی لی کارتر در میان کارشناسان بیمه و جمعیت‌شناسان شهرت یافته است که دلیل آن عملکرد نسبتاً خوب این مدل در برآورد مرگومیر است. روش لی کارتر به عنوان یک روش برون‌یابی، ترکیبی از یک مدل جمعیت‌شناسی غنی (باکمترین پارامتر) و روش‌های سری زمانی است (کمیجانی و همکاران، ۱۳۹۲). لازم به ذکر است که محاسبات این بخش با استفاده از نرم‌افزار R انجام شده است.
- **ساخت جدول عمر:** با در دسترس داشتن تعداد مرگ اصلاح شده براساس سن و جمعیت در معرض، می‌توان جدول عمر را محاسبه کرد. از تقسیم تعداد مرگ در هر سن بر جمعیت همان سن، میزان مرگ ویژه سن به دست می‌آید و بر اساس این ستون جدول عمر، سایر ستون‌های جدول عمر مانند احتمال مرگ و امید زندگی در هر سن نیز محاسبه می‌شود. محاسبات در این مرحله با استفاده از نرم‌افزار MORTPAK انجام می‌شود.

- **ساخت جدول عمر چندکاهشی:** در تحلیل جدول عمر چندکاهشی، محاسبه ستون‌های جدول عمر بر اساس رهیافت جدول عمر ساده است. احتمال مرگومیر بر اثر علت خاص مرگ، q_x^i بر اساس نسبت مرگومیر ناشی از آن علت خاص به احتمال

1. Global Burden of Disease (GBD)

2. Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME)

3. Bennett and Horiuchi

4. Synthetic Extinct Generations

کل مرگومیر بین سن x و $x+n$ محاسبه می‌شود:

$${}_nq_x^i = {}_nq_x \frac{{}_nD_x^i}{{}_nD_n}$$

تعداد مرگ جدول عمر بر اثر علت خاص d_x^i با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$${}_nd_x^i = {}_nq_x^i \times 1_x$$

در ساختن جدول عمر تک‌کاهشی مربوطه، نسبت مرگ ناشی از همه علل به جز علت مورد نظر (برای مثال سرطان‌ها)، در فاصله سنی x و $x+n$ برای ساختن جدول عمر اختصاصی، که با R^{-i} نشان داده می‌شود، حذف هر علت ضروری است و با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$R^{-i} = \frac{{}_nD_x - {}_nD_x^i}{{}_nD_x}$$

یافته‌ها

در این بخش، نتایج جدول عمر چندکاهشی برای علل اصلی مرگ در کشور ارائه می‌شود. ابتدا، نتایج تصحیح داده‌های مرگومیر در کشور بیان می‌شود. سپس، بر اساس داده‌های تصحیح شده، میزان مرگومیر برای علل اصلی مرگ در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی برای سال ۱۴۰۵ براساس جنس آورده می‌شود. پس از محاسبه میزان‌های مرگ ویژه سن، جداول عمر مردان و زنان در سال‌های ذکر شده، ارائه می‌شود. در پایان این بخش، نتایج جداول عمر چندکاهشی برای علل اصلی مرگ از جمله بیماری‌های قلبی عروقی، سرطان‌ها، دیابت و حوادث آمده است.

تصحیح و ارزیابی داده‌های مرگومیر

ابتدا، تصحیح و ارزیابی داده‌های مرگومیر در کشور با استفاده از روش نسل‌های منقرض شده انجام می‌شود. بدین منظور از روش بنت هوریوشی با کاربرد اطلاعات مربوط به دوره هشت ساله ۱۳۹۰-۱۳۹۸ به‌طور مجزا برای مردان و زنان استفاده شده است. مقدار کلیدی برای ارزیابی و تصحیح میزان مرگومیر، برآورد میزان رشد جمعیت گروه‌های سنی است که بر اساس آن جمعیت سن درست x و گروه سنی $x+5$ برآورد می‌شود. روش بنت هوریوشی، پوشش ثبت مرگومیر را برای دوره‌ای که داده‌های جمعیت و

مرگومیر مربوط به آن وجود دارد، محاسبه می‌کند. نکته قابل اشاره در این زمینه این است که میزان پوشش به‌دست‌آمده برای کل دوره است؛ اما با توجه به مطالعات موجود در این زمینه در سطح کشور، میزان پوشش ثبت فوت برای دوره‌های ده ساله و حتی پنج ساله افزایش یافته است؛ بنابراین، نسبت دادن میزان پوشش به‌دست‌آمده به همه سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸ منطقی نخواهد بود. راه‌حل این مسأله این بوده است که میزان پوشش به دست آمده برای هر دوره را به میانه دوره نسبت داده‌ایم. از سوی دیگر، در روش بنت هوریوشی، علاوه بر محاسبه درصد پوشش ثبت مرگ، حد کم و حد زیاد پوشش ثبت دوره را نیز برآورد می‌کند؛ بنابراین، در این مطالعه حد کم پوشش برای ابتدای دوره و حد زیاد برای انتهای دوره انتخاب شده است. بر این اساس، پوشش ثبت مرگ مردان کشور در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۸ به ترتیب ۹۲ درصد و ۹۶ درصد و برای زنان در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۸ به ترتیب ۸۶ درصد و ۹۲ درصد بود. نکته مهم اینکه برای سال ۱۴۰۰، با توجه به فزونی تعداد مرگومیر به علت کووید-۱۹، امکان محاسبه پوشش ثبت مرگ مقدور نبود، به همین علت فرض شد که پوشش ثبت مرگ در این سال همانند سال ۱۳۹۸ است.

سطح و الگوی مرگومیر

پس از تصحیح داده‌های مرگ، شاخص‌های مرگومیر برای سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ محاسبه شد. همچنین، این شاخص‌ها برای سال ۱۴۰۵ با استفاده از روش لی کارتر پیش‌بینی شده است که نتایج مربوط به درصد علل اصلی مرگ براساس جنس در جدول ۲ آمده است.

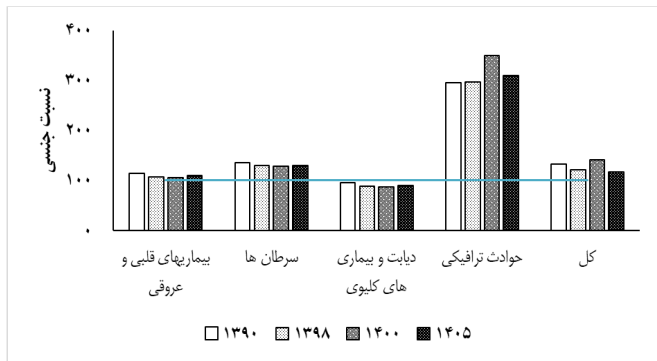
سال ۱۴۰۰، عفونت‌های تنفسی و سل با سهم ۳۳ درصدی، علت اول مرگومیر مردان و با سهم ۲۵ درصدی علت دوم مرگ زنان بوده است. همچنین، در این سال سهم سایر علل مرگ به‌طور قابل توجهی برای مردان و زنان کاهش یافته است؛ به طوری که بیماری‌های قلبی عروقی، حدود ۲۶ درصد از مرگومیر مردان را شامل شده و تبدیل به دومین علت مرگومیر شده است. به‌علاوه، پیش‌بینی می‌شود پس از کنترل همه‌گیری کووید-۱۹، بیماری‌های قلبی عروقی، سرطان‌ها و دیابت و بیماری‌های کلیوی تبدیل به سه علت اصلی مرگ مردان و زنان ایرانی در سال ۱۴۰۵ شوند.

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۸، بیماری‌های قلبی عروقی علت مسلط مرگومیر زنان و مردان ایرانی بوده است، به طوری که ۴۳ درصد و ۴۹ درصد از مرگومیرهای

جدول ۲. توزیع درصدی علل اصلی مرگ براساس جنس، در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی ۱۴۰۵
Table 2. Percentage distribution of the main causes of death by gender, in 2011, 2019, 2021 and forecast for 2026

علت مرگ	مرد				زن			
	۱۳۹۰	۱۳۹۸	۱۴۰۰	۱۴۰۵	۱۳۹۰	۱۳۹۸	۱۴۰۰	۱۴۰۵
بیماری‌های قلبی عروقی	۳۹/۸۷	۴۲/۹۷	۲۵/۹۷	۳۸/۹	۴۶/۱۸	۴۸/۹۴	۳۴/۸۱	۴۳/۵۰
بیماری‌های تنفسی مزمن	۴/۰۳	۴/۳۵	۲/۶۰	-	۳/۷۹	۴/۰۳	۲/۸۵	-
دیابت و بیماری‌های کلیوی	۴/۷۷	۶/۵۱	۳/۹۴	۸/۵	۶/۶۱	۸/۹۱	۶/۳۴	۱۰/۷۰
بیماری‌های دستگاه گوارشی	۲/۷۹	۲/۸۶	۱/۷۱	-	۲/۷۵	۲/۶۰	۱/۸۲	-
اختلالات مادرزادی	۴/۴۵	۲/۰۴	۱/۰۳	-	۴/۷۳	۲/۳۱	۱/۲۳	-
سرطان‌ها	۱۳/۳۹	۱۵/۹۲	۹/۶۹	۱۶/۵	۱۳/۱۱	۱۴/۹۱	۱۰/۶۵	۱۵/۵
اختلالات عصبی	۳/۵۰	۴/۲۹	۲/۶۸	-	۴/۸۸	۵/۵۸	۴/۱۲	-
عفونت‌های تنفسی و سل	۳/۰۴	۲/۷۹	۳۲/۷۴	-	۳/۱۱	۲/۷۲	۲۵/۰۷	-
حوادث عمدی	۲/۸۳	۲/۴۳	۱/۴۹	-	۱/۴۴	۰/۹۱	۰/۶۳	-
حوادث ترافیکی	۱۰/۲۴	۶/۹۵	۴/۶۷	۵/۵	۴/۵۸	۲/۸۶	۱/۸۹	۲/۲
حوادث غیرترافیکی	۴/۵۵	۳/۵۷	۲/۰۵	-	۲/۶۵	۱/۹۲	۱/۲۵	-
سایر علل	۶/۵۴	۵/۳۲	۱۱/۴۴	-	۶/۱۷	۴/۲۹	۹/۳۶	-
کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ترافیکی در مقایسه با سایر علل مرگ، بیشتر است. نسبت جنسی فوت ناشی از این علت مرگ، در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۵ حدود ۳۰۰ بوده است. نکته قابل توجه این است که در سال ۱۴۰۰، این نسبت به ۳۰۵ افزایش یافته است.

نمودار ۱. نسبت جنسی فوت علل اصلی مرگ، سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی ۱۴۰۵ (منبع: نتایج تحقیق)

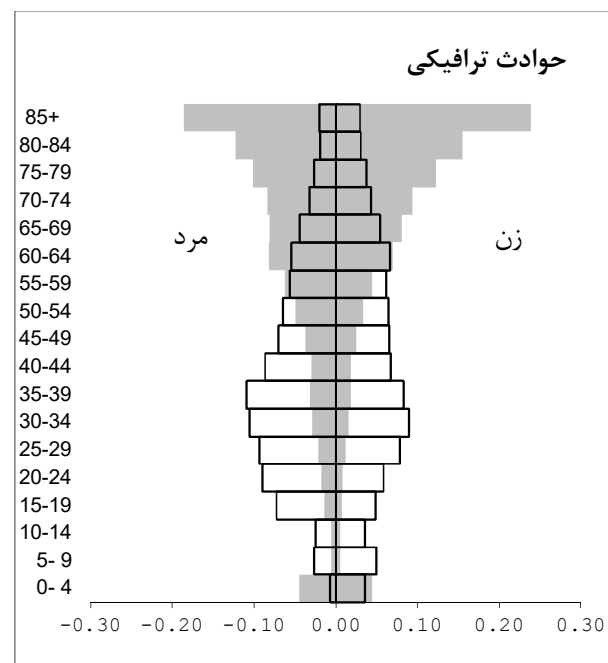
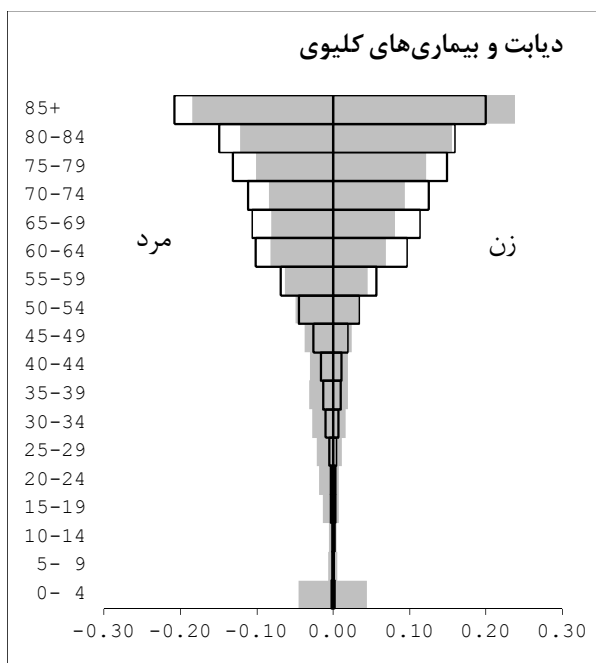
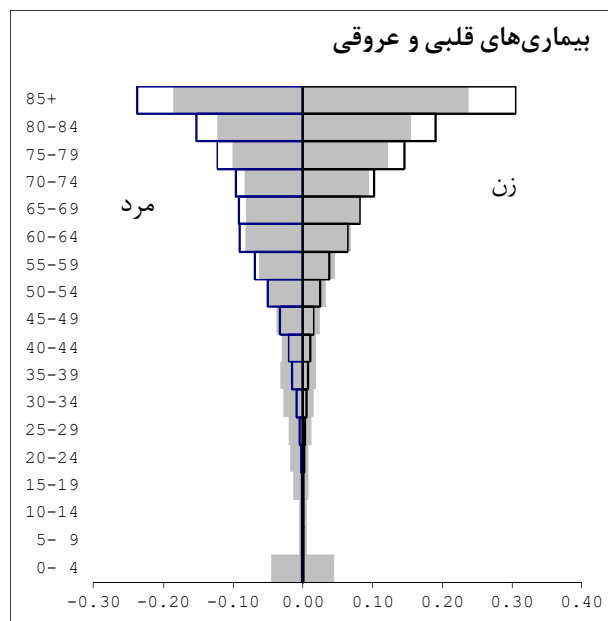
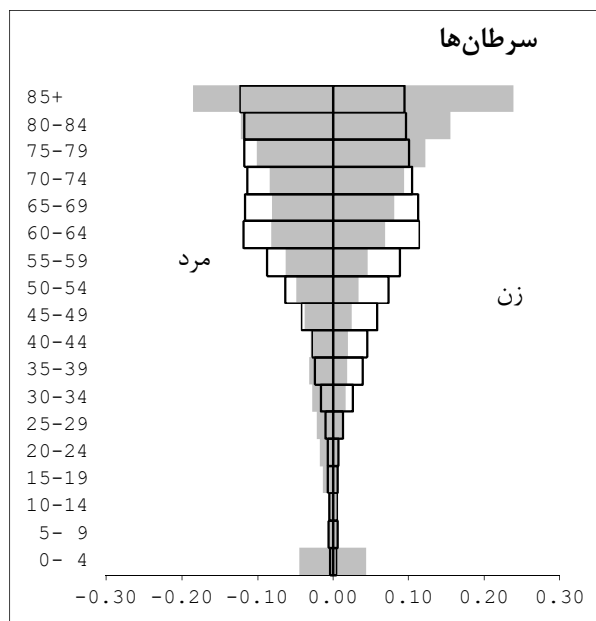
Figure 1. Sex ratio of deaths by main causes of death, 2011, 2019, 2021 and forecast for 2026

نمودار ۲، هرم سنی جنسی چهار علت اصلی مرگ را با

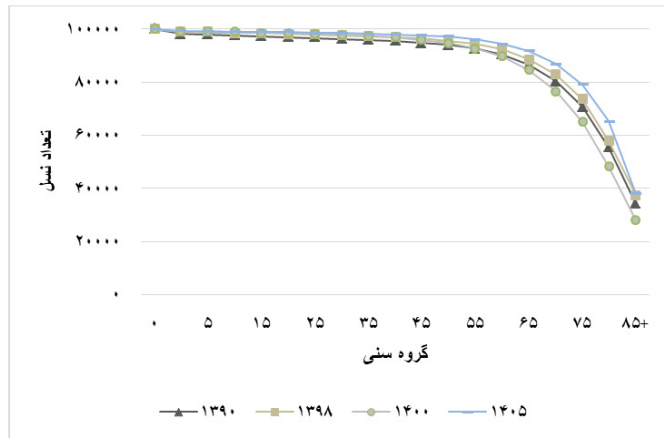
مردان و زنان در سال ۱۳۹۸، بر اثر آن بوده است. سرطان‌ها به عنوان دومین علت به ترتیب ۱۶ درصد و ۱۵ درصد از مرگ‌ومیرهای مردان و زنان در سال ۱۳۹۸ را شامل شده است. حوادث ترافیکی به عنوان سومین علت مرگ مردان ایرانی در سال ۱۳۹۸، ۱۰ درصد از مرگ‌ومیرها را شامل شده است. بیماری‌های تنفسی مزمن و دیابت نیز از دیگر علل اصلی مرگ بوده‌اند. در سال ۱۴۰۰، با توجه به شیوع همه‌گیری کووید-۱۹ (در دسته عفونت‌های تنفسی و سل)، ترکیب علل مرگ در کشور دستخوش تغییر شده است. نمودار ۱ بیانگر این است که نسبت جنسی فوت ناشی از کل علل در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۵ بیشتر از رقم ۱۰۰ است؛ بدین معنا که تعداد فوت در مردان بیشتر از زنان است. تفاوت مهمی در مرگ مردان و زنان در بیماری‌های قلبی عروقی وجود ندارد و در دوره مورد مطالعه نسبت جنسی حدود رقم ۱۰۰ محاسبه شده است. نسبت جنسی مرگ‌های ناشی از سرطان‌ها در چهار مقطع مورد مطالعه حدود ۱۳۰ به دست آمده است به این معنی که به ازای هر ۱۰۰ مرگ ناشی از سرطان‌ها در میان زنان، ۱۳۰ مرگ ناشی از آن برای مردان اتفاق افتاده است. همان‌طور که انتظار می‌رود، نسبت جنسی مرگ ناشی از حوادث

این معنا که در مقایسه با کل مرگ، الگوی سنی فوت ناشی از سرطان‌ها جوان‌تر است. همچنین، الگوی سنی فوت ناشی از حوادث ترافیکی همان‌طور که انتظار می‌رود کاملاً متفاوت از کل مرگ است و عمده فوت‌های ناشی از حوادث ترافیکی در سنین بین ۲۰ تا ۴۰ سالگی اتفاق می‌افتد.

الگوی سنی کل مرگ در سال ۱۴۰۵ مورد مقایسه قرار می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، الگوی سنی فوت‌های ناشی از بیماری‌های قلبی و عروقی و دیابت در هر دو جنس تفاوت چندانی با توزیع سنی کل مرگ در کشور ندارد. الگوی سنی فوت‌های ناشی از سرطان‌ها و تومورها تفاوت مهمی با کل مرگ دارد؛ به

نمودار ۲. الگوی سنی کل مرگ (سطوح تیره) و علل اصلی مرگ (سطوح روشن) در ایران، ۱۴۰۵ (منبع: نتایج تحقیق)
Figure 2. Age pattern of total deaths (dark levels) and main causes of death (light levels) in Iran, 2026

نمودار ۴. تعداد بازماندگان نسل زنان براساس سن در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی ۱۴۰۵ (منبع: نتایج تحقیق)

Figure 4. Number of survivors of the female generation by age in 2011, 2019, 2021 and forecast for 2026

جداول عمر چندکاهشی ایران

در این مرحله، جداول عمر چندکاهشی برای داده‌های مرگومیر ایران به تفکیک مرد و زن برای سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۰ و پیش‌بینی شده برای سال ۱۴۰۵ محاسبه گردید. این جداول با حذف علل اصلی مرگومیر به شرح ذیل به تفکیک در نظر گرفته شده است:

- بیماری‌های قلبی عروقی؛
- سرطان‌ها و تومورها؛
- حوادث ترافیکی؛
- دیابت و بیماری‌های کلیوی؛
- عفونت‌های تنفسی و سل؛
- بیماری‌های تنفسی و مزمن.

به‌طور مثال، جداول ۳ و ۴ نشان دهنده جداول عمر چندکاهشی با حذف علت بیماری‌های قلبی عروقی برای مرگ در سال ۱۴۰۰ هستند. q_x^i احتمال مرگومیر بر اثر بیماری‌های قلبی عروقی در گروه سنی x تا $x+n$ ؛

d_x^i تعداد مرگ (d) نسل بر اثر بیماری‌های قلبی عروقی در فاصله سنی x تا $x+n$ ؛

l_x^i تعداد بازماندگان نسل بر اثر بیماری‌های قلبی عروقی در سن دقیق x ؛

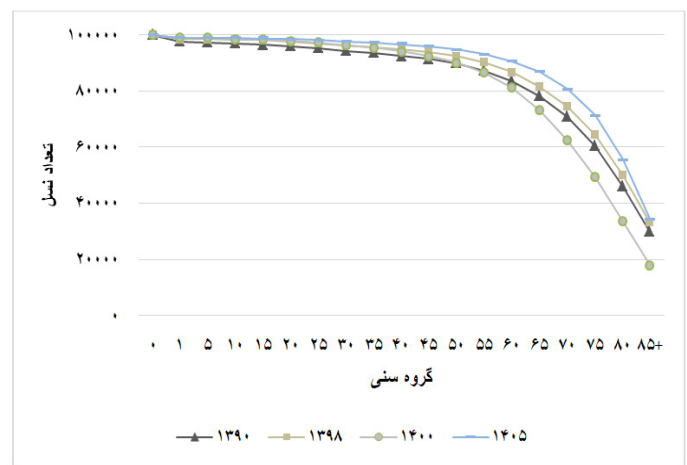
R^{-1} نسبت مرگومیر بر اثر همه علل به جز مرگومیر بیماری‌های قلبی عروقی؛

p_x^{-1} احتمال بقا از سن x تا سن دقیق $x+n$ با حذف بیماری‌های

جدول عمر خلاصه مردان و زنان ایران

پس از ارزیابی و تصحیح داده‌های مرگومیر و همچنین، محاسبه شاخص‌های مرگومیر، جداول عمر خلاصه مردان و زنان ایران در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و ۱۴۰۵ محاسبه شد که با توجه به محدودیت صفحات، در مقاله قرار داده نشده است. امید زندگی در بدو تولد مردان ایرانی، از ۷۳/۴۵ سال در ۱۳۹۰ به ۷۵/۹۳ سال در ۱۳۹۸، ۷۱/۱۳ سال در ۱۴۰۰ و ۷۷/۱۷ سال در ۱۴۰۵ می‌رسد. همچنین امید زندگی زنان ایرانی در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و ۱۴۰۵ به ترتیب ۷۶/۸۴ سال، ۷۸/۴۵ سال، ۷۵/۹۴ سال، ۷۹/۷۰ سال محاسبه شده است.

نمودارهای ۳ و ۴، تعداد بازماندگان نسل جدول عمر براساس سن برای مردان و زنان ایران در سال‌های مذکور را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود این تعداد با گذشت زمان در حال افزایش است و هم در سطح مردان و هم در سطح زنان، تعداد بازماندگان نسل به‌ویژه از ۵۰ سالگی به بعد، در سال ۱۳۹۸ بیشتر از سال ۱۳۹۰ و در سال ۱۴۰۵ بیشتر از سال ۱۳۹۸ است. همچنین، با شیوع همه‌گیری کووید-۱۹ تعداد بازماندگان نسل که به سنین بعدی منتقل می‌شوند، در سال ۱۴۰۰ کاهش یافته است. با این‌وجود، پیش‌بینی می‌شود با کنترل همه‌گیری، بر تعداد افرادی که در گروه‌های سنی مختلف زنده می‌مانند، افزوده شود و در نهایت تعداد بازماندگان نسل هم در سطح مردان و هم سطح زنان در سال ۱۴۰۵ افزایش یابد.

نمودار ۳. تعداد بازماندگان نسل مردان براساس سن در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی ۱۴۰۵ (منبع: نتایج تحقیق)

Figure 3. Number of male survivors by age in 2011, 2019, 2021 and forecast for 2026

جدول ۳. جدول عمر چندکاهشی، بیماری‌های قلبی عروقی مردان، سال ۱۴۰۰
Table 3. Multiple decrement life table, cardiovascular diseases in men, 2021

e_x^{-1}	${}_n a_x^{-1}$	${}_n l_x^{-1}$	${}_n p_x^{-1}$	${}_R^i$	I_x^i	${}_n d_x^i$	${}_n q_x^i$	Age
۷۴/۵۸	۰/۰۶	۱۰۰۰۰۰	۰/۹۸۸۳	۰/۹۹۱۷	۲۸۰۶۰	۱۰	۰/۰۰۰۱	۰
۷۴/۳۶	۱/۶۴	۹۸۸۲۷	۰/۹۹۹۰	۰/۹۷۱۷	۲۸۰۵۱	۳	۰/۰۰۰۰	۱
۷۰/۳۴	۲/۵۰	۹۸۲۷۲	۰/۹۹۸۲	۰/۹۵۴۲	۲۸۰۴۸	۹	۰/۰۰۰۱	۵
۶۵/۴۶	۲/۵۰	۹۸۵۴۸	۰/۹۹۸۱	۰/۹۴۷۰	۲۸۰۳۹	۱۰	۰/۰۰۰۱	۱۰
۶۰/۵۸	۲/۷۶	۹۸۳۶۲	۰/۹۹۵۱	۰/۹۳۵۶	۲۸۰۲۹	۳۳	۰/۰۰۰۳	۱۵
۵۵/۸۶	۲/۵۸	۹۷۸۸۰	۰/۹۹۳۳	۰/۹۳۵۷	۲۷۹۹۵	۴۵	۰/۰۰۰۵	۲۰
۵۱/۲۲	۲/۵۶	۹۷۲۲۲	۰/۹۹۲۶	۰/۹۲۰۲	۲۷۹۵۰	۶۲	۰/۰۰۰۶	۲۵
۴۶/۵۹	۲/۵۸	۹۶۵۰۰	۰/۹۹۰۹	۰/۹۰۴۵	۲۷۸۸۸	۹۲	۰/۰۰۱۰	۳۰
۴۱/۹۹	۲/۶۱	۹۵۶۲۳	۰/۹۸۸۷	۰/۸۷۸۱	۲۷۷۹۵	۱۴۹	۰/۰۰۱۶	۳۵
۳۷/۴۴	۲/۶۲	۹۴۵۴۵	۰/۹۸۴۵	۰/۸۴۳۷	۲۷۶۴۶	۲۷۱	۰/۰۰۲۹	۴۰
۳۲/۹۹	۲/۶۳	۹۳۰۷۶	۰/۹۷۹۱	۰/۸۰۰۵	۲۷۳۷۶	۴۸۱	۰/۰۰۵۲	۴۵
۲۸/۶۴	۲/۶۶	۹۱۱۲۸	۰/۹۶۹۷	۰/۷۶۰۵	۲۶۸۹۵	۸۵۴	۰/۰۰۹۵	۵۰
۲۴/۴۵	۲/۶۷	۸۸۳۷۰	۰/۹۵۳۶	۰/۷۴۱۷	۲۶۰۴۱	۱۳۸۴	۰/۰۱۶۰	۵۵
۲۰/۵۱	۲/۶۶	۸۴۲۷۳	۰/۹۲۶۳	۰/۷۴۲۲	۲۴۶۵۷	۲۰۴۹	۰/۰۲۵۳	۶۰
۱۶/۹۳	۲/۶۲	۷۸۰۶۲	۰/۸۸۸۵	۰/۷۴۲۶	۲۲۶۰۸	۲۷۷۰	۰/۰۳۷۹	۶۵
۱۳/۷۳	۲/۵۹	۶۹۳۵۷	۰/۸۴۴۲	۰/۷۲۱۷	۱۹۸۳۸	۳۶۳۰	۰/۰۵۸۲	۷۰
۱۰/۷۸	۲/۵۸	۵۸۵۵۳	۰/۷۶۹۶	۰/۶۸۲۳	۱۶۲۰۸	۴۹۹۵	۰/۱۰۱۳	۷۵
۸/۲۴	۲/۵۲	۴۵۰۶۱	۰/۶۵۵۸	۰/۶۷۰۱	۱۱۲۱۳	۵۱۷۸	۰/۱۵۴۱	۸۰
۶/۲۴	۶/۲۴	۲۹۵۵۴	۰/۰۰۰۰	۰/۶۶۲۹	۶۰۳۶	۶۰۳۶	۰/۳۳۷۱	+۸۵

منبع: نتایج تحقیق

قلبی عروقی از علل مرگ؛

 I_x^{-1} تعداد بازماندگان نسل در سن دقیق x با حذف بیماری‌های

قلبی عروقی از علل مرگ؛

 ${}_n a_x^{-1}$ میانگین نفر سال‌های زندگی در گروه‌های سنی برای

کسانی که در همان فاصله سنی با حذف بیماری‌های قلبی عروقی

از علل مرگ می‌میرند؛

 e_x^{-1} امید به زندگی با حذف بیماری‌های قلبی عروقی از علل مرگ.

همان‌طور که در جداول شماره ۳ و ۴ آمده است، با فرض حذف

بیماری‌های قلبی عروقی از علل مرگ، امید زندگی در بدو تولد

مردان ایران در سال ۱۴۰۰ به ۷۴/۵۸ سال می‌رسد. مقایسه این

رقم با مقدار امید زندگی در همین سال بیانگر این است که حذف

بیماری‌های قلبی عروقی، ۳/۴ سال امید زندگی در بدو تولد مردان

ایرانی را افزایش می‌دهد. امکان بهبود امید زندگی در بدو تولد زنان

ایرانی در صورت حذف بیماری‌های قلبی عروقی ۳/۴ سال است؛

بدین معنا که امید زندگی در بدو تولد زنان از ۷۵/۹۴ به ۸۰/۳۷ سال

افزایش می‌یابد. همان‌طور که قبلاً ذکر شد، همه‌گیری کووید-۱۹

جدول ۴. جدول عمر چندکاهشی، بیماری‌های قلبی عروقی زنان، سال ۱۴۰۰
 Table 4. Multiple decrement life table, cardiovascular diseases, 2021

e_x^{-1}	a_x^{-1}	l_x^{-1}	p_x^{-1}	R^{-1}	I_x^i	d_x^i	q_x^i	Age
۸۰/۳۷	۰/۰۵	۱۰۰۰۰۰	۰/۹۹۰۲	۰/۹۹۱۷	۳۹۳۴۴	۸	۰/۰۰۰۱	۰
۸۰/۱۶	۱/۶۴	۹۹۰۲۴	۰/۹۹۹۱	۰/۹۷۴۲	۳۹۳۳۶	۲	۰/۰۰۰۰	۱
۷۶/۲۳	۲/۵۰	۹۸۹۳۶	۰/۹۹۸۷	۰/۹۴۷۴	۳۹۳۳۴	۷	۰/۰۰۰۱	۵
۷۱/۳۳	۲/۵۰	۹۸۸۱۲	۰/۹۹۸۷	۰/۹۳۰۹	۳۹۳۲۷	۱۰	۰/۰۰۰۱	۱۰
۶۶/۴۲	۲/۶۴	۹۸۶۸۲	۰/۹۹۷۵	۰/۹۱۱۷	۳۹۳۱۷	۲۴	۰/۰۰۰۲	۱۵
۶۱/۵۸	۲/۵۴	۹۸۴۳۷	۰/۹۹۷۴	۰/۹۰۷۶	۳۹۲۹۳	۲۶	۰/۰۰۰۳	۲۰
۵۶/۷۳	۲/۵۸	۹۸۱۷۹	۰/۹۹۶۹	۰/۹۰۱۱	۳۹۲۶۷	۳۳	۰/۰۰۰۳	۲۵
۵۱/۹۰	۲/۶۱	۹۷۸۷۶	۰/۹۹۶۱	۰/۸۸۸۷	۳۹۲۳۴	۴۸	۰/۰۰۰۵	۳۰
۴۷/۰۹	۲/۶۴	۹۷۴۹۴	۰/۹۹۴۶	۰/۸۸۲۲	۳۹۱۸۶	۷۰	۰/۰۰۰۷	۳۵
۴۲/۳۳	۲/۶۵	۹۶۹۷۲	۰/۹۹۲۲	۰/۸۶۳۴	۳۹۱۱۷	۱۲۰	۰/۰۰۱۲	۴۰
۳۷/۶۴	۲/۶۴	۹۶۲۱۳	۰/۹۸۸۸	۰/۸۲۸۶	۳۸۹۹۷	۲۲۲	۰/۰۰۲۳	۴۵
۳۳/۰۴	۲/۶۶	۹۵۱۳۷	۰/۹۸۴۰	۰/۷۸۶۳	۳۸۷۷۵	۴۱۰	۰/۰۰۴۳	۵۰
۲۸/۵۳	۲/۶۹	۹۳۶۱۶	۰/۹۷۵۲	۰/۷۵۲۰	۳۸۳۶۵	۷۵۴	۰/۰۰۸۱	۵۵
۲۴/۱۹	۲/۶۹	۹۱۲۹۶	۰/۹۵۸۴	۰/۷۱۹۳	۳۷۶۱۱	۱۴۴۱	۰/۰۱۶۱	۶۰
۲۰/۱۲	۲/۶۶	۸۷۵۰۳	۰/۹۳۴۹	۰/۶۸۵۰	۳۶۱۷۰	۲۴۹۱	۰/۰۲۹۵	۶۵
۱۶/۳۴	۲/۶۵	۸۱۸۰۶	۰/۹۰۱۴	۰/۶۳۶۸	۳۳۶۷۹	۴۱۸۲	۰/۰۵۴۶	۷۰
۱۲/۸۴	۲/۶۵	۷۳۷۴۱	۰/۸۴۳۳	۰/۵۷۲۰	۲۹۴۹۷	۷۱۷۵	۰/۱۱۰۳	۷۵
۹/۳	۲/۶۰	۶۲۱۸۵	۰/۷۴۰۸	۰/۵۴۶۷	۲۲۳۲۲	۹۲۴۵	۰/۱۹۱۴	۸۰
۷/۳	۷/۲۳	۴۶۰۶۶	۰/۰۰۰۰	۰/۵۳۱۲	۱۳۰۷۸	۱۳۰۷۸	۰/۴۶۸۸	+۸۵

منبع: نتایج تحقیق

جدول نشان می‌دهد که تحت شرایط مرگ در سال ۱۳۹۰، ۵۰ درصد مردان و ۵۷ درصد زنان بر اثر بیماری‌های قلبی عروقی فوت می‌کنند که این رقم در سال ۱۴۰۰ کاهش یافته و در نهایت، در سال ۱۴۰۵ برای مردان و زنان به ترتیب به ۳۶ درصد و ۴۸ درصد رسیده است. هم در سطح زنان و هم مردان، این نسبت برای سایر علل اصلی مرگ در سال ۱۴۰۰ در مقایسه با سال‌های قبل کاهش یافته است. استثناء در این زمینه عفونت‌های تنفسی و سل است که به‌طور قابل توجهی افزایش یافته است.

باعث تغییرات در ترکیب و میزان مرگ ناشی از سایر بیماری‌ها شده است. در اینجا نیز یافته‌ها نشان می‌دهد که تأثیر بیماری‌های قلبی عروقی بر امید زندگی مردان و زنان ایرانی در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ کاهش یافته است. در جدول شماره ۵، مقدار افزایش امید زندگی در بدو تولد با حذف شش علت اصلی مرگ در سال‌های مورد مطالعه آمده است.

جدول ۶، نسبت فوت بر اثر هریک از علل اصلی مرگ در سال‌های مورد مطالعه و در هر دو جنس را نشان می‌دهد. ارقام

جدول ۵. افزایش امید زندگی در بدو تولد با حذف علل اصلی مرگ براساس جنس، سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی ۱۴۰۵
Table 5: Increase in life expectancy at birth by eliminating the main causes of death by sex, 2011, 2019, 2021 and forecast for 2026

بیماری‌های قلبی عروقی		سرطان‌ها		حوادث ترافیکی		دیابت و بیماری‌های کلیوی		عفونت‌های تنفسی و سل		بیماری‌های تنفسی مزمن	
مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۹۰	۷/۶۹	۷/۴۱	۱/۹۶	۱/۵۳	۰/۷۱	۰/۶۴	۰/۸۵	۰/۴۵	۰/۴۹	۰/۵۳	۰/۵۱
۱۳۹۸	۷/۲۰	۷/۲۲	۲/۴۷	۱/۰۱	۰/۶۷	۰/۷۸	۱/۲۱	۰/۳۴	۰/۵۹	۰/۵۱	۰/۶۹
۱۴۰۰	۳/۴۵	۴/۴۳	۱/۳۸	۰/۸۳	۰/۵۱	۰/۵۴	۰/۸۶	۴/۴۵	۳/۰۶	۰/۳۷	۰/۴۸
۱۴۰۵	۵/۰۳	۴/۳۴	۲/۴۶	۰/۶۹	۰/۴۱	۰/۹۳	۱/۳۲	-	-	-	-

جدول ۶. نسبت مرگ‌ومیر به تفکیک علت، در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی برای ۱۴۰۵
Table 6. Mortality ratio by cause in 2011, 2019, 2021 and forecast for 2016

علت مرگ	مرد				زن			
	۱۳۹۰	۱۳۹۸	۱۴۰۰	۱۴۰۵	۱۳۹۰	۱۳۹۸	۱۴۰۰	۱۴۰۵
بیماری‌های قلبی عروقی	۱/۵۰	۵/۴۹	۰/۲۸	۱/۳۶	۴/۵۷	۲/۵۶	۳/۳۹	۹/۴۷
بیماری‌های تنفسی مزمن	۲/۵	۲/۵	۹/۲	-	۵/۴	۵/۴	۲/۳	-
دیابت و بیماری‌های کلیوی	۹/۵	۴/۷	۳/۴	۵/۸	۲/۷	۲/۹	۷/۶	۰/۱۰
بیماری‌های دستگاه گوارشی	۹/۲	۹/۲	۷/۱	-	۹/۲	۶/۲	۸/۱	-
اختلالات مادرزادی	۳/۱	۷/۰	۷/۰	-	۱/۱	۷/۰	۶/۰	-
سرطان‌ها	۳/۱۴	۷/۱۵	۱/۱۰	۳/۱۲	۷/۱۰	۵/۱۱	۱/۹	۵/۱۱
اختلالات عصبی	۶/۵	۲/۶	۰/۳	-	۸/۶	۱/۷	۹/۴	-
عفونت‌های تنفسی و سل	۱/۳	۱/۳	۰/۳۳	-	۹/۲	۸/۲	۴/۲	-
حوادث عمدی	۰/۱	۹/۰	۸/۰	-	۴/۰	۳/۰	۳/۰	-
حوادث ترافیکی	۶/۴	۴/۳	۱/۳	۶/۲	۸/۱	۳/۱	۱/۱	۱/۱
حوادث غیر ترافیکی	۴/۲	۱/۲	۴/۱	-	۴/۱	۳/۱	۹/۰	-

در مردان و زنان در سال ۱۴۰۰ به ترتیب به ۳۳ و ۲۳ درصد رسیده است. همچنین، همان‌طور که انتظار می‌رود این نسبت در حوادث عمدی و غیرعمدی در مردان بیشتر از زنان است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله به بررسی تأثیر علل اصلی مرگ بر شاخص‌های

جدول ۷، نسبت مرگ بر اثر علل اصلی فوت برای افرادی که به سن ۶۵ سالگی رسیده‌اند را نشان می‌دهد. بیشترین نسبت فوت برای این سن، به‌جز مردان در سال ۱۴۰۰، مربوط به بیماری‌های قلبی عروقی است. در سال ۱۴۰۵، به ترتیب حدود ۴۰ درصد و ۵۰ درصد از مرگ مردان و زنان ۶۵ ساله مرتبط با بیماری‌های قلبی عروقی است. نسبت فوت بر اثر عفونت‌های تنفسی و سل

جدول ۷. نسبت فوت افراد ۶۵ سال بر اثر علل مختلف مرگ، سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ و پیش‌بینی ۱۴۰۵
Table 7. Mortality ratio of people aged 65 years due to various causes of death, 2011, 2019, 2021 and forecast for 2026

علت مرگ	مرد				زن			
	۱۳۹۰	۱۳۹۸	۱۴۰۰	۱۴۰۵	۱۳۹۰	۱۳۹۸	۱۴۰۰	۱۴۰۵
بیماری‌های قلبی عروقی	۰/۵۵	۹/۵۲	۱/۳۰	۴۰/۵	۶/۶۱	۴/۵۹	۸/۴۲	۸/۴۹
بیماری‌های تنفسی مزمن	۸/۵	۷/۵	۳/۳	-	۸/۴	۷/۴	۴/۳	-
دیابت و بیماری‌های کلیوی	۵/۶	۹/۷	۸/۴	۸/۴	۲/۷	۳/۹	۰/۷	۹/۹
بیماری‌های دستگاه گوارشی	۹/۲	۸/۲	۷/۱	-	۸/۲	۶/۲	۹/۱	-
اختلالات مادرزادی	۰	۰	۰	-	۰	۰	۰	-
سرطان‌ها	۲/۱۴	۳/۱۵	۰/۱۰	۱۱/۳	۲/۹	۹/۹	۸/۷	۹/۸
اختلالات عصبی	۹/۶	۳/۷	۹/۳	=	۹/۷	۸/۷	۶/۵	-
عفونت‌های تنفسی و سل	۲/۳	۲/۳	۰/۳۳	-	۰/۳	۹/۲	۰/۲۳	-
حوادث عمدی	۱۸/۰	۱۸/۰	۱۳/۰	-	۰/۷۰	۰/۸۰	۰/۶۰	-
حوادث ترافیکی	۹/۱	۵/۱	۱/۱	۰/۱	۷۵/۰	۶۹/۰	۵۴/۰	۴۰/۰
حوادث غیر ترافیکی	۴/۱	۳/۱	۷۶/۰	-	۰/۱	۰/۱	۷/۰	-

در امید زندگی در بدو تولد عمدتاً به علت تأخیر در مرگ‌های ناشی از بیماری‌های قلبی عروقی و حوادث ترافیکی حاصل شود؛ بنابراین، حتی چند ماه افزایش در میانگین طول عمر، نشان‌دهنده کاهش مهمی در مرگ‌ومیر عمومی است.

حذف یا حتی کاهش جزئی حوادث به عنوان علت مرگ، افزایش قابل‌توجهی در امید زندگی در میان مردان در سن کار ایجاد می‌کند. با این‌که ظرفیت افزایش امید زندگی مردان کشور با حذف حوادث ترافیکی طی دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۰ به حدود نصف کاهش یافته است (ساسانی‌پور، ۱۴۰۲)؛ اما همچنان این علت مرگ در مقایسه با جهان و حتی کشورهای منطقه دارای سهم بیشتری است و یکی از عوامل کاهنده پیشرفت بیشتر در شاخص امید زندگی است؛ بنابراین، منطقی به نظر می‌رسد که پیشنهاد شود برنامه‌هایی برای جلوگیری از آن در اولویت برنامه‌ریزی‌ها قرار گیرند. باید توجه داشت که تعداد اندکی از حوادث ترافیکی صرفاً تصادفی هستند و بسیاری از آن‌ها از طریق اطلاعات و آموزش و از طریق اقداماتی مانند بهبود وضعیت زیرساخت و کیفیت خودرو قابل‌پیشگیری هستند.

برخلاف مرگ‌های ناشی از بیماری‌های قلبی عروقی و حوادث ترافیکی، اثر سرطان‌ها و همچنین دیابت و بیماری‌های کلیوی در تغییرات امید زندگی برای مردان و زنان کشور پررنگ‌تر شده است.

مرگ‌ومیر، به‌ویژه امید زندگی در بدو تولد، طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۵ پرداخته شد. نتایج این مطالعه مبتنی بر محاسبه امید زندگی در بدو تولد مردان و زنان کشور بود. یافته‌ها نشان داد که حذف کامل بیماری‌های قلبی عروقی، حداکثر افزایش امید زندگی در بدو تولد را در مردان و زنان ایرانی به همراه داشته است. باید اشاره کرد که فرضیه حذف کامل برخی از علل مرگ، مانند بیماری‌های قلبی عروقی (علت اصلی مرگ)، واقع‌بینانه نیست؛ اما می‌تواند از نظر اهمیت با سایر خطرات رقابت کند. درواقع، در این فرضیه، میانگین طول عمر در سال ۱۴۰۵ حدود پنج سال افزایش می‌یابد. به‌علاوه، افزایش امید زندگی با فرض حذف بیماری‌های قلبی عروقی، به‌ویژه قبل از اپیدمی کووید-۱۹، بیشتر بود که این یافته‌ها با نتایج مطالعه ساسانی‌پور و همکاران (۱۳۹۸) و فتحی و همکاران (۱۳۹۷) همخوانی دارد. از سوی دیگر، طی دهه اخیر، با حذف بیماری‌های قلبی عروقی، از اهمیت آن در افزایش امید زندگی مردان و زنان کشور کاسته شده است که همان‌طور که مطالعه ساسانی‌پور (۲۰۲۲) نیز تأیید کرده‌اند، این کاهش را می‌توان با توجه به شروع مرحله چهارم گذار اپیدمیولوژیک در ایران یعنی تأخیر در مرگ‌های ناشی از بیماری‌های مزمن تبیین کرد. باید تأکید کرد که قبل از همه‌گیری کووید-۱۹، یک دهه طول کشید تا در ایران بهبودی تقریباً دوساله

می‌مانند، در معرض مرگ ناشی از سایر علل قرار نمی‌گیرند. این فرض واقع‌بینانه نیست؛ زیرا این افراد زنده مانده، ممکن است در معرض خطر سایر علل مرگ قرار گیرند.

منابع

- ساسانی‌پور، محمد و محبی میمن‌دی، مصیب. (۱۳۹۸). بررسی امکان بهبود امید زندگی ایران با حذف علل عمده مرگ طی دوره ۱۳۹۴-۱۳۸۵. مطالعات جمعیتی، (۱۱)۵: ۲۹-۷. https://jips.nipr.ac.ir/article_108265.html
- ساسانی‌پور، محمد (۱۴۰۲). نابرابری امید زندگی در بدو تولد: مطالعه مقایسه‌ای ایران و کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۸ (۳۶)، ۴۰۵-۴۴۳. <https://doi.org/10.22034/jpai.2024.2019269.1320>
- سرای، حسن (۱۳۷۶). مرحله اول گذار جمعیتی ایران. نامه علوم اجتماعی، (۹)۱۰: ۶۷-۵۱. https://jnoe.ut.ac.ir/article_17100.html
- فتحی، الهام، شریفی، منصور، ابراهیم‌پور، محسن و زنجانی، حبیب اله (۱۳۹۷). علل عمده مرگومیر در ایران در سال ۱۳۹۵ با استفاده از جدول عمر چندکاهشی. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۲۶: ۱۵۵-۱۸۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735000.1397.13.26.6.8>
- کمیجانی اکبر، کوششی، مجید و نیاکان، لیلی (۱۳۹۲). برآورد و پیش‌بینی میزان مرگومیر در ایران با استفاده از مدل لی کارتر. نشریه علمی پژوهشنامه بیمه، (۴)۲، ۲۹۵-۳۱۰. <https://doi.org/10.22056/ijir.2013.04.01>
- کوششی، مجید و ریحان، رضا (۱۳۹۷). تحلیل مقطعی- سنی اثر الگوی مرگ زودرس بر درآمد از دست‌رفته صندوق تأمین اجتماعی. مطالعات جمعیتی، (۱)۴: ۱۶۷-۱۹۸. https://jips.nipr.ac.ir/article_96179.html
- کوششی، مجید، اردشیر، خسروی، ساسانی‌پور، محمد و اسعدی، سجاد (۱۳۹۲). تأثیر علل اصلی مرگومیر بر امید زندگی استان فارس با استفاده از روش جدول عمر چند کاهشی. مجله تخصصی اپیدمیولوژی ایران، (۴)۹، ۷-۱. <https://irje.tums.ac.ir/article-1-5161-fa.html>
- Bennett, N., & Horiuchi, S. (1981). Estimating the completeness of death registration in a closed population. *Population Index*, 47(2), 207-221. <https://www.jstor.org/stable/2736447>
- Caldwell, J.C. (2003). Population health in transition. *Bulletin of the World Health Organization*, 79(2), 159-160. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2566355/>
- Cao, G., Liu, J., Liu, M., & Liang, W. (2023). Effects of the COVID-19 pandemic on life expectancy at birth at the global, regional, and national levels: A joinpoint time-series analysis. *Journal of Global Health*, 20 (13), 06042. <https://doi.org/10.7189/jogh.13.06042>
- Cappuccio, F.P. (2004). Epidemiological transition, migration, and cardiovascular disease. *International Journal of Epidemiology*, 33(2), 387-388. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh091>
- Chiang, C. L. (1991). Competing risks in mortality analysis.

به عبارت دیگر، با حذف این دو علت مرگ، مقدار افزایش امید زندگی در بدو تولد در سالیان اخیر در مقایسه با سال ۱۳۹۰ به مراتب بیشتر است. میزان مرگ ناشی از سرطان و دیابت در ایران در دو دهه اخیر افزایشی بوده و این روند، با توجه به تغییرات ساختار سنی جمعیت به سمت میان‌سالی و سالخوردگی و از سوی دیگر آماده نبودن نظام بهداشتی کشور برای مواجهه و کنترل آن، احتمالاً افزایشی خواهد بود؛ بنابراین، اقدامات پیشگیرانه برای کنترل عوامل خطر مانند کاهش چاقی، غربالگری منظم و کنترل فشارخون ضروری است.

نکته دیگر اینکه یافته‌های این مطالعه نشان داد که همه‌گیری همچنان می‌تواند نقش مهمی در تغییرات امید زندگی داشته باشند. بر اساس یافته‌های این مطالعه امید زندگی مردان و زنان ایرانی بین سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۰ به ترتیب ۴/۸ سال و ۲/۵ سال کاهش یافته است؛ این در حالی است که این رقم در سطح جهان ۱/۸ سال است. این ارقام نشان می‌دهد که درحالی‌که نگرانی‌های بشر از بیماری‌های همه‌گیر و جهان‌گیر تقریباً مرتفع شده بود، پدیدار شدن و شیوع گسترده اپیدمی کووید-۱۹، همه را غافلگیر کرد. به علاوه، همه‌گیری و جهانگیری کووید-۱۹، نظریه گذار اپیدمیولوژیک را که این بیماری‌ها را تمام‌شده و یا حداقل کم‌اهمیت جلوه می‌داد، موردنقد و تردید قرار داد؛ بنابراین، باید توجه داشت که بیماری‌های واگیردار عفونی و انگلی هنوز هم می‌توانند نقش مهمی در نوسانات مرگومیر کم ایفا کنند که شایسته دقت و بررسی است. این می‌تواند درس مهمی برای دوران پس از گذار مرگومیر و جمعیت، به‌ویژه برای کشورهای با درآمد متوسط که ساختار سنی آن‌ها به سرعت درحال سالخوردن شدن است، باشد. هنوز باید حضور اپیدمی‌های عفونی و انگلی را مدنظر داشته باشیم و آماده مقابله با آن باشیم.

این پژوهش، از جمله مطالعاتی است که با کاربرد روش‌های جمعیت‌شناسی ریاضی به تجزیه و تحلیل داده‌های مرگومیر و پیش‌بینی علل اصلی مرگ برای یک دوره پنج ساله پرداخته است. با این حال، این مطالعه محدودیت‌هایی دارد. اول این که، داده‌های مطالعه بار جهانی بیماری‌ها با وجود اینکه جامع و دارای پوشش جهانی است و از روش‌های آماری برای استانداردسازی مرگومیر استفاده می‌کند؛ اما در جوامع با ثبت ضعیف مرگ (مانند برخی از استان‌های ایران و در سالیان گذشته) از مدل‌سازی آماری برای تخمین استفاده می‌کند که می‌تواند به‌ویژه برای برخی علل مرگ تاحدودی با واقعیت فاصله داشته باشد. به علاوه، تکنیک جدول عمر چندکاهشی با وجود مزایایی که دارد، دارای محدودیت‌هایی است. فرض بر این است که افرادی که پس از حذف یک علت مرگ، زنده

- <https://archive.org/details/demographymeasur0000pres/page/n7/mode/2up>
- Raleigh, V.S. (1999). World population and health in transition. *British Medical Journal*, 319, 981-984. <https://doi.org/10.1136/bmj.319.7215.981>
- Razeghi Nasrabad, H.B., & Sasanipour, M. (2022). Effect of COVID-19 Epidemic on Life Expectancy and Years of Life Lost in Iran: A Secondary Data Analysis. *Iran Journal of Medical Sciences*, 47(3), 210-218. <https://doi.org/10.30476/ijms.2021.90269.2111>
- Santosa, A., Wall, S., Fottrell, E., Högberg, U., & Byass, P. (2014). The development and experience of epidemiological transition theory over four decades: a systematic review. *Global Health Action*, 7(1), 23574. <https://doi.org/10.3402/gha.v7.23574>
- Sasanipour, M. (2022). The Role of Age Groups in Improving Life Expectancy of Iran During 1976-2016. *Epidemiology and Health System Journal*, 9(2), 80-85. <https://doi.org/10.34172/ijer.2022.14>
- Schoen, R. (1975). Constructing increment-decrement life tables. *Demography*, 12(2), 313-24. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1157991/>
- Setel, P., Saker, W.L., Unwin, N.C., Hemed, Y., Whiting D.R., Kitange, H. (2004). Is it time to reassess the categorization of disease burdens in low-income countries? *American Journal of Public Health*, 94, 384-388. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.3.384>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2024). World Population Prospects 2024: Summary of Results (UN DESA/POP/2024/TR/NO. 9). <https://population.un.org/wpp/>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Mortality 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/432). <https://www.un.org/development/desa/pd/content/world-mortality-2019-highlights>
- Annual Review of Public Health*, 12(1), 281-307. <https://doi.org/10.1146/annurev.pu.12.050191.001433>
- Conti, S., Farchi, G., Masocco, M., & Toccaceli, V. (1999). The impact of the major causes of death on life expectancy in Italy. *International Journal of Epidemiology*, 28: 905-910. <https://doi.org/10.1093/ije/28.5.905>
- Gaylin, D.S., & Kates, J. (1997). Refocusing the lens: Epidemiologic transition theory, mortality differentials, and the AIDS pandemic. *Social Science and Medicine*, 44(5), 609-621. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(96\)00212-2](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(96)00212-2)
- Kahn, K., Garenne, M.L., Collinson, M. A., & Tollman, S. M. (2007). Mortality trends in a new South Africa: hard to make a fresh start. *Scandinavian Journal of Public Health Supplements*, 69, 26-34. <https://doi.org/10.1080/14034950701355668>
- Klenk, J., Keil, U., & Jaensch, A. (2016). Changes in life expectancy 1950-2010: contributions from age- and disease-specific mortality in selected countries. *Population Health Metrics* 14, 20: 2-11. <https://doi.org/10.1186/s12963-016-0089-x>
- Lee, R.D., & Carter, L.R. (1992). Modeling and forecasting US mortality. *Journal of the American Statistical Association*, 87(419), 659-671. <https://doi.org/10.1080/01621459.1992.10475265>
- McNicoll, G. (2002). World Population Ageing 1950-2050. *Population and Development Review*, 28(4): 814-816. <https://digitallibrary.un.org/record/461899?ln=en>
- Olshansky, S.J., & Ault, E.B. (1986). The fourth stage of the epidemiologic transition: the age of delayed degenerative diseases. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 64, 355-391. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/3762504>
- Omran, A. R (1971). The epidemiologic transition: A theory of the epidemiology of population change. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 49(4), 509-538. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2005.00398.x>
- Preston, S. H., Heuvline, P., & Guillot, M (2001). *Demography: Measuring and Modeling Population Processes, USA: Blackwell.*

Research Article

Quality Assessment of Mortality Registry Data in Iran (2006–2024) Based on the WHO Standard Guidelines

Aman Nazari^{1*}, Mohammad Torkashvand Moradabadi²¹ PhD Candidate in Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran.² Associate Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 20 July 2025

Accepted: 24 September 2025

Keywords:

Assessment, Iran, World Health Organization, Data Quality and Accuracy, Mortality.

ABSTRACT

Mortality is one of the most vital events, and its analysis plays significant importance in population policy-making. This study aimed to evaluate the quality of mortality data in Iran during 2006–2024 using the World Health Organization (WHO)'s ten-step method. Its data sources included the 2006, 2011, and 2016 censuses, as well as population projection data from the Statistical Center of Iran for the years 2021–2024. The findings indicate that mortality rates in Iran are lower than global standards; for instance, the urban male mortality rate is approximately 5 per 1,000, while the rates for rural men and women are reported to be below 5 per 1,000. According to international criteria, a mortality rate less than 5 per 1,000 suggests under-registration in the data. The results also reveal unusual declines in mortality rates among children under five and under one (infants) year of age in both urban and rural areas during the study years. Fluctuations in the data were also observed indicating errors and under-reporting in mortality data, particularly in rural areas among infants. Moreover, the level of under-registration in female mortality data is higher than males. Overall, women and children show the highest levels of under-registration in country's mortality registry data, highlighting the need to improve the vital registration system in Iran.

Introduction

Mortality is one of the most important vital events, and its study plays a crucial role in demographic policymaking. The examination, registration, and documentation of this phenomenon provide a clear picture of a society's health status. Therefore, the precise measurement of mortality levels and patterns, disaggregated by age and sex over time, using relevant indicators, is considered one of the main components of health and medical planning for controlling and identifying the burden of diseases. The responsibility for collecting information related to mortality lies with the Civil Registration Organization. Hence, improving the quality of mortality data depends on strengthening the vital registration system within this organization. Establishing and maintaining a comprehensive vital registration system capable of covering all mortality events requires political will, long-term investment in administrative infrastructure, and encouraging public participation in the registration process.

Nevertheless, even in contexts where civil registration system achieve broad coverage, challenges such as inaccurate reporting and misclassification of causes of death persist. In many developing countries, weak vital registration systems and a lack of reliable data make it difficult for demographers and policymakers to accurately estimate and analyze fertility and mortality indicators. Despite recent improvements in vital event registration, Iran's statistical system continues to face issues such as data errors, under-registration, and delays in reporting deaths. Accordingly, this study aims to assess the quality of mortality data in Iran during the period 2006–2024 (1385–1403), using the analytical framework of the World Health Organization.

Method and Data

This research adopts a quantitative approach based on secondary data analysis. It also utilizes data from the national population and housing

* Corresponding Author: PhD Candidate in Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran.

E-mail address: a.nazari2914@gmail.com

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Nazari, A. & Torkashvand Moradabadi, M. (2025). Quality Assessment of Mortality Registry Data in Iran (2006–2024) Based on the WHO Standard Guidelines. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 35-51. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.535401.1294>

censuses of 2006, 2011, and 2016, as well as population projections from the Statistical Center of Iran for the years 2021–2024. Moreover, an exponential interpolation method was used to estimate the population between censuses. Annual registered mortality data from the Civil Registration Organization, disaggregated by age, sex, and place of residence (urban and rural), for the period 2006–2024 were also employed. The quality of the mortality data was evaluated according to the ten-step WHO's ten-step framework entitled "Mortality Statistics: A Tool to Improve Data Quality and Understanding". This framework includes ten steps for assessing the levels and causes of mortality, the first five steps focus on the data quality: Step 1 involves data examination and categorization, Step 2 pertains to the evaluation of crude death rates, Step 3 involves the examinations of age- and sex-specific mortality rates, Step 4 entails the assessment of age ratios, and Step 5 is dedicated to the examination of child or infant mortality rates.

Finding

Preliminary assessments based on the size, distribution, and composition of Iran's population between 2006 and 2024 years, disaggregated by sex, age, and place of residence, suggest that the mortality data are of relatively acceptable quality, as no widespread illogical fluctuations or gross errors are observed. These data allow for analysis both at the individual level and within age-groups aggregated three- and five-year intervals. However, the presence of fluctuations and relatively low crude death rates, compared to United Nations standards and Coale-Demeny model life tables, indicate under-registration in Iran's mortality data. Findings show that the crude death rates in 2006, 2011, 2016, 2020, and 2024 were 3.4, 5.4, 3.4, 8.5, and 2.5 per 1000 population, respectively. For urban males, the rates were 5.2, 5.3, 5.0, and 7.6; for rural males, 6.4, 3.4, 6.4, 2.6, and 2.5; for urban females, 8.3, 0.4, 8.3, 1.5, and 6.4; and for rural females, 3.3, 5.3, 7.3, 0.5, and 2.5 per 1000 population, respectively. According to global standards, a crude death rate below 5 per 1000 indicates under-registration in the mortality data.

Fluctuations were also observed in younger age groups, particularly among urban males aged 20–35 and rural females aged 15–30. Temporally, the year 2020 displayed the greatest fluctuations in mortality data. Variations in sex ratios are also evident during these years, especially in rural areas. For example, in 2011 and 2016, the sex ratio in the 25–29 age group declined sharply, suggesting a higher female than male mortality rates in these ages—a phenomenon attributable to the data error rather than explainable demographic realities. At the same time, the under-five mortality rate in urban areas in 2006, 2011, 2016, and 2020 was reported at 20, 10, 7, and 7 per 1,000 live births, respectively. In rural areas, the corresponding figures were 14, 13, 9.6, and 9. In contrast, United Nations data estimates for the same years were considerably higher; 63, 45, 34, and 29 per 1,000 live births, respectively. Moreover, according to the Civil Registration data, the under-five mortality rate was reported as lower than the mortality rate among the elderly aged over 75, which also strongly points to severe under-registration in mortality data.

Discussion and Conclusion

Despite efforts made by the Civil Registration Organization of Iran and notable progress in recent years, including the adequate collection of mortality data that can be analyzed at various levels, shortcomings and problems in mortality reporting still persist, and the data suffer from under-registration and accuracy issues. Unusual reductions in mortality among under-five year of age and infant in both urban and rural areas during the study period, along with observable fluctuations in the data, highlight under-reporting and data errors in mortality data, particularly among infants under one year in rural regions. Furthermore, the level of under-registration of female mortality appears greater than that of males. Overall, women and children exhibit the highest rates of under-registration in Iran's registry mortality data, underscoring the urgent need to improve the country's vital registration system.

مقاله پژوهشی

ارزیابی کیفیت داده‌های ثبت مرگ‌ومیر در ایران (۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳) بر اساس راهنمای استاندارد سازمان جهانی بهداشت

امان نظری^{۱*}، محمد ترکاشوند مرادآبادی^۲

^۱ دانشجوی دوره دکتری جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.
^۲ دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۲

چکیده

مرگ‌ومیر یکی از مهم‌ترین وقایع حیاتی است که بررسی آن در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی اهمیت بسزایی دارد. این پژوهش با هدف ارزیابی کیفیت داده‌های مرگ‌ومیر در ایران طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳، با استفاده از روش ده مرحله‌ای سازمان جهانی بهداشت انجام شد. در این مطالعه از داده‌های سرشماری ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و داده‌های پیش‌بینی جمعیت مرکز آمار برای سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نرخ مرگ‌ومیر در ایران پایین‌تر از استانداردهای جهانی است؛ به‌گونه‌ای که نرخ مرگ‌ومیر مردان شهری حدود پنج در هزار و برای زنان و مردان روستایی کمتر از پنج در هزار گزارش شده است. بر اساس معیارهای جهانی، نرخ مرگ‌ومیر کمتر از پنج در هزار بیانگر وجود کم‌ثبیتی در داده‌ها است. نتایج، کاهش غیرمعمول نرخ مرگ‌ومیر کودکان زیر پنج سال و زیر یک سال را در مناطق شهری و روستایی در طی سال‌های مدنظر نشان می‌دهد. همچنین نوسان‌هایی در داده‌ها مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده خطا و کم‌ثبیتی در داده‌های مرگ‌ومیر، به‌ویژه بین کودکان زیر یک سال در مناطق روستایی است. علاوه‌براین، میزان کم‌ثبیتی در داده‌های مرگ‌ومیر زنان بیشتر از مردان است. به‌طور کلی، زنان و کودکان بیشترین میزان کم‌ثبیتی در داده‌های ثبت مرگ‌ومیر کشور را دارند که نشان‌دهنده نیاز به بهبود نظام ثبت وقایع حیاتی در ایران است.

کلیدواژه‌ها:

ارزیابی، ایران، سازمان جهانی بهداشت، کیفیت و دقت داده‌ها، مرگ‌ومیر.

مقدمه

اصلی برنامه‌ریزی‌های بهداشتی و درمانی برای کنترل و شناسایی بار بیماری‌ها در یک جمعیت به‌شمار می‌رود. مسئولیت جمع‌آوری اطلاعات مرگ‌ومیر، با سیستم ثبت سازمان ثبت‌احوال است؛ بنابراین، بهبود کیفیت داده‌های مرگ‌ومیر منوط به بهبود نظام ثبت در سازمان ثبت‌احوال می‌باشد (ترکاشوند و فلاح، ۱۳۹۵: ۷).

تقویت سیستم ثبت‌احوال و آمار حیاتی (CRVS)^۱، به‌طور فزاینده‌ای از اولویت‌های اصلی بسیاری از کشورها و به‌طور کلی، جامعه جهانی است. ثبت رسمی رویدادهای حیاتی با ارائه شواهدی از هویت فردی

مرگ‌ومیر یکی از وقایع اصلی و حیاتی است که نقش عمده‌ای در پویایی جمعیت‌های انسانی ایفا می‌کند. بررسی، ثبت و ضبط مرگ‌ومیر، تصویری روشن از وضعیت سلامت جمعیت در هر جامعه ارائه می‌دهد و یکی از موضوع‌های مهم در مطالعات جمعیت‌شناختی است که همواره مدنظر جمعیت‌شناسان قرار دارد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹). به همین منظور، بررسی و سنجش دقیق سطوح و الگوهای مرگ‌ومیر به تفکیک سن و جنس در طول زمان به‌وسیله شاخص‌های مرتبط، از مؤلفه‌های

1. Civil Registration Vital System

* نویسنده مسئول: دانشجوی دوره دکتری جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.
 نشانی ایمیل: a.nazari2914@gmail.com

استناد به این مقاله:

نظری، امان، و ترکاشوند مرادآبادی، محمد (۱۴۰۴). ارزیابی کیفیت داده‌های ثبت مرگ‌ومیر در ایران (۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳) بر اساس راهنمای استاندارد سازمان جهانی بهداشت، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۳۵-۵۱. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.535401.1294>

دقیق کاستی‌ها و نارسایی‌های موجود امکان‌پذیر نخواهد بود. در همین راستا، سازمان جهانی بهداشت^۱ (۲۰۱۴) الگویی دهمرحله‌ای برای تحلیل سطح و علل مرگومیر در کشورهای درحال توسعه ارائه کرده است که پنج مرحله نخست، به بررسی و ارزیابی اولیه داده‌ها اختصاص دارد. با وجود اهمیت این الگو، تاکنون از این روش برای ارزیابی دقت داده‌های مرگومیر در ایران استفاده نشده است؛ بنابراین، پژوهش حاضر با هدف ارزیابی کیفیت و دقت داده‌های مرگومیر در ایران طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹ و با تمرکز بر تفاوت‌های سنی، جنسی و شکاف‌های میان مناطق شهری و روستایی انجام شده است. اهمیت این رویکرد از آنجا ناشی می‌شود که داده‌های جمعیتی، حتی اگر نظام‌های ثبتی در سطوح بالایی باشد، همواره در معرض خطا قرار دارند. مطالعات و پژوهش‌های صورت‌گرفته (Karlinsky, 2024 & Iburg, 2020) نیز این مورد را تأیید می‌کند.

بنابراین، بررسی داده‌های مرگومیر به تفکیک سن و جنس و تمایز نقاط شهری و روستایی نه تنها امکان تحلیل دقیق‌تر میزان خطاها و کم‌ثبتی‌ها را در نمونه‌های مشخص فراهم می‌کند، بلکه تصویری جامع‌تر را از واقعیت‌های جمعیتی کشور در اختیار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار می‌دهد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر می‌کوشد به این پرسش اساسی پاسخ دهد که نظام ثبت‌احوال ایران در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹ تا چه اندازه توانسته است ثبت دقیق و کامل مرگومیر زنان و مردان را در مناطق شهری و روستایی تضمین کند.

پیشینه پژوهش

مرگومیر یکی از مؤلفه‌های اصلی تغییرات جمعیتی است که توجه بسیاری از پژوهشگران و محققان را به خود جلب کرده است. بدین منظور، مطالعات متعددی درباره آن در ابعاد مختلف انجام شده است (Yadav, 2020; Arriaga, 1969; Adair, 2018; Schmertmann, 2024; Kazemi, 2025). اگرچه مطالعات زیادی درباره ارزیابی کیفیت داده‌های مرگومیر به شیوه‌های متفاوت در کشورهای مختلف از جمله ایران انجام شده، بررسی کیفی داده‌های مرگومیر به صورت دقیق با روش‌های نظام‌مندی مانند روش دهمرحله‌ای سازمان جهانی بهداشت صورت نگرفته است.

ژوبرت^۲ (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای به ارزیابی کیفیت آمار مرگومیر ملی ثبت‌احوال آفریقای جنوبی طی سال‌های ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۷ پرداخت. او در این پژوهش نه معیار را مدنظر قرار داد: پوشش؛ کامل بودن ثبت مرگ؛

و روابط خانوادگی، زمینه‌ساز تحقق حقوق مدنی، اجتماعی و سیاسی افراد است. ایجاد و تداوم یک سیستم ثبت جامع که بتواند کلیه وقایع مرگومیر را پوشش دهد، نیازمند اراده سیاسی، تلاش بلندمدت برای ایجاد زیرساخت‌های اداری مناسب و همچنین آگاهی‌بخشی و جلب مشارکت عمومی در فرایند ثبت رویدادهای حیاتی است. برای مواجهه با چالش‌های ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر در حوزه سلامت عمومی، توسعه یک رویکرد راهبردی برای بهبود آمار و علل مرگومیر از طریق تقویت نظام ثبت وقایع حیاتی در هر کشور ضروری است (سازمان جهانی بهداشت، ۲۰۱۴)؛ باین حال، سیستم ثبت‌احوال، منبع اصلی، دائمی، ملی و اتکاپذیر برای ثبت رویدادهای حیاتی و ارزیابی‌های جاری و آینده‌نگر محسوب می‌شود. این سیستم همواره با چالش‌هایی مانند گزارش نادرست و طبقه‌بندی اشتباه مرگومیر، حتی در اوضاعی که نظام ثبت‌احوال پوشش گسترده‌ای داشته باشد مواجه است (Mathers & Boerma, 2010; Graham, 2008). امروزه، جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با وقایع حیاتی، به‌ویژه باروری و مرگومیر، برآورد و تحلیل دقیق این شاخص‌ها را در بسیاری از کشورهای درحال توسعه دشوار کرده است. دلیل این دشواری، ضعف در سیستم‌های ثبت و نبود داده‌های قابل اعتماد، برای جمعیت‌شناسان و سیاست‌گذاران است (خسروی، ۱۳۹۳)؛ بنابراین، باوجود افزایش تقاضا برای تولید برآوردهای دقیق و اتکاپذیر از باروری و مرگومیر، سیستم‌های ثبت‌احوال در بسیاری از کشورهای درحال توسعه هنوز داده‌های کامل، دقیق و ضروری را برای محاسبه مستقیم شاخص‌های اصلی جمعیتی فراهم نمی‌کنند (UNSO, 1989).

نظام آماری ایران، باوجود پیشرفت‌هایی که طی سال‌های اخیر در جمع‌آوری داده‌های وقایع حیاتی داشته است، همچنان با مشکلاتی مواجه است. کم‌ثبتی و خطا در داده‌های مرگومیر، از چالش‌های نظام ثبت کشور به‌شمار می‌آیند که در بیشتر مطالعات (رحمانی، ۱۳۷۳؛ ابدی، ۱۳۷۸؛ امیر خسروی، ۱۳۷۳؛ لاریجانی، ۱۳۸۷؛ شریفی، ۱۳۸۸؛ شکوهمند، ۱۳۹۰؛ زنجانی، ۱۳۹۲؛ مؤمن طایفه، ۱۳۹۰؛ خسروی و همکاران، ۲۰۰۷؛ قدرتی، ۱۳۹۲؛ محمودیان و همکاران، ۱۳۹۱؛ کوششی و همکاران، ۱۳۹۳؛ ترکاشوند مرادآبادی و فالاح، ۱۳۹۹) به آن اشاره شده است.

درست است که پژوهش‌های گسترده‌ای در ایران انجام شده و مقاله‌ها و آثار علمی متعددی منتشر شده است، اما بدثبتی در داده‌های مرگومیر وجود دارد و داده‌های مرگومیر همچنان با چالش‌هایی مانند خطا در داده‌ها، کم‌ثبتی و تأخیر در ثبت فوت‌ها مواجه‌اند. روشن است که اصلاح و ارتقای نظام ثبت فوت در ایران، بدون شناسایی

1. Wrold Health Organization

2. Jané Joubert

سازگاری زمانی؛ طبقه‌بندی سنی و جنسی؛ ثبت به‌موقع؛ دسترسی ایالتی؛ استفاده از علل مبهم؛ اعتبار محتوا؛ کیفیت داده‌ها. یافته‌ها نشان داد که پس از اجرای ابتکارات بهبود ثبت‌احوال از سال ۱۹۹۶، پیشرفت‌های چشم‌گیری در این نظام حاصل شده است؛ به‌طوری‌که داده‌ها در شش معیار، از لحاظ کیفی، رتبه رضایت‌بخشی کسب کردند؛ اما در سه معیار سازگاری اپیدمیولوژیک، علل مبهم و اعتبار محتوا، ضعف وجود دارد.

ماژوسکا^۱ (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای درباره کیفیت داده‌های مرگومیر بیان می‌کند که تقریباً تمامی کشورها با چالش کیفیت پایین در ثبت تعداد و علل مرگومیر مواجه هستند. وی این مشکلات را مرتبط با کیفیت تشخیص در سیستم‌های ثبت، روش‌های کدگذاری علل مرگ، ضعف در نظام کنترل، آموزش ناکافی افراد در دانشکده‌های پزشکی و ترجیح‌های شخصی پزشکان مسئول می‌داند. او سه معیار را برای ارزیابی کیفیت داده‌ها پیشنهاد می‌دهد: الف) کامل بودن داده‌های ثبت‌شده؛ ب) الگوی سنی مرگ‌های گزارش‌شده برای شناسایی گزارش‌های نادرست یا کم‌گزارشی‌های شدید مرتبط با سن؛ ج) مقبولیت داده‌های مربوط به علت مرگ.

راسیکا^۲ و همکاران (۲۰۱۴) در مرور سیستماتیک داده‌های مربوط به علل مرگ در بیمارستان‌ها، با بررسی ۱۹۹ مطالعه انجام‌شده بین سال‌های ۱۹۸۳ تا ۲۰۱۳، به این نتیجه رسیدند که علل مرگ‌های گزارش‌شده در بیمارستان‌ها اغلب غیرمعتبر و نادقیق هستند. در این مطالعات از پرونده‌های پزشکی برای تأیید علل مرگ مندرج در گواهی فوت یا سیستم‌های ثبت وقایع حیاتی استفاده شده بود. این پژوهشگران تأکید دارند که دولت‌های ملی برای بهبود اعتبار و سودمندی داده‌های علل مرگ، باید پیشینه‌های پزشکی را بر اساس استاندارد مشخصی به‌طور دوره‌ای بررسی کنند. **هرناندز^۳ (۲۰۲۲)** در مطالعه ارزیابی کیفیت سیستم ثبت وقایع حیاتی برای مرگومیر کودکان زیر پنج سال در ایالت یوکاتان مکزیک، با استفاده از داده‌های مرگومیر کودکان در سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۶، نشان داد با آنکه سیستم ثبت احوال عملکرد خوبی دارد، هنوز مشکلاتی در دقت اطلاعات از لحاظ گروه‌های سنی و علل مرگ، به‌ویژه مرگومیر کودکان زیر پنج سال وجود دارد.

در ایران نیز مطالعات متعددی درباره مرگومیر صورت گرفته است. مطالعه **خسروی و همکاران (۲۰۰۷)** در بررسی تفاوت‌های مرگومیر در

ایران با استفاده از داده‌های ثبت مرگ وزارت بهداشت ایران در سال ۲۰۰۴، نشان می‌دهد که با وجود تفاوت‌های مرگومیر براساس سن و جنس در استان‌های مختلف، داده‌های مرگی که وزارت بهداشت ثبت کرده، رضایت‌بخش است. امانی (۱۳۸۸) اشاره دارد که شاخص‌های مرگومیر در ایران، پایین‌تر از میانگین جهانی است که این مسئله حاکی از کم‌ثبتي مرگ در کشور است. ابدی (۱۳۷۸) با مقایسه میزان‌های واقعی و مورد انتظار مرگومیر در ایران، پوشش ثبت مرگ را بسیار پایین گزارش می‌کند. او در بررسی وضعیت گورستان‌ها، اعلام می‌کند که ۵۶ درصد از آن‌ها فاقد ثبت اطلاعات کافی درباره متوفیان بوده و تنها بخش اندکی سیستم ثبت مکانیزه داشته‌اند که از میان آن‌ها ۷۰ درصد رسمی و ۳۰ درصد غیررسمی بوده‌اند. **خسروی (۱۳۸۹)** نیز در پژوهش خود دلایل کم‌ثبتي و تأخیر در ثبت مرگ را در عوامل اجتماعی، فردی، نبود آگاهی عمومی به قوانین و ضعف در اطلاع‌رسانی دولت در زمینه ثبت رویدادهای حیاتی می‌داند. در پژوهشی دیگر، **ترکاشوند (۱۳۹۹)** در ارزیابی پوشش ثبت فوت در استان یزد از طریق مقایسه داده‌های ثبت‌احوال با آمار آرامستان‌ها نشان داده است که اگرچه پوشش ثبت مرگ در سطح مطلوبی قرار دارد، از لحاظ کیفیت و دقت داده‌ها، مشکلاتی مانند مطابقت نداشتن محل سکونت متوفی با محل فوت و ثبت مرگومیر کودکان با عنوان سقط جنین در بیمارستان‌ها مشاهده می‌شود. در همین راستا، **جلوداری (۱۴۰۰)** نیز با تأکید بر خطا در ثبت محل سکونت، اشاره دارد که بیشترین خطا مربوط به ثبت محل سکونت متوفیانی است که از سایر مناطق برای درمان به یزد مراجعه کرده و در آنجا فوت کرده‌اند، اما به اشتباه در داده‌های مرگومیر یزد ثبت شده‌اند.

مطالعات انجام‌شده از روش‌های مختلفی برای ارزیابی وضعیت ثبت مرگ در ایران بهره گرفته‌اند. در مطالعه حاضر، با استفاده از چارچوب ساده و استاندارد که سازمان جهانی بهداشت ارائه کرده است، امکان ارزیابی شاخص‌های مرگومیر در ایران به تفکیک سن، جنس و محل سکونت شهری و روستایی فراهم شده است. داده‌های مرگومیر به تفکیک جنس و در گروه‌های سنی مختلف، مبنای روش پیشنهادی سازمان جهانی بهداشت بوده است و کیفیت این داده‌ها از طریق ارزیابی درونی و مقایسه با شاخص‌های معیاری به‌صورت ساده بررسی می‌شود؛ بنابراین، مطالعه حاضر جامع‌تر از مطالعات پیشین است و دامنه زمانی گسترده‌تری را

1. Majewska

2. Rampatige Rasika

3. Bernardo Hernandez

به‌طور معمول در هر هزار نفر در سال گزارش می‌شود، میزان خام مرگومیر گفته می‌شود.

میزان مرگومیر ویژه سن (ASMR): عبارت است از نسبت تعداد مرگ‌های رخ داده در یک گروه سنی معین به جمعیت میانه‌سال همان گروه سنی در یک منطقه جغرافیایی معین که به‌طور معمول در هر صد هزار نفر گزارش می‌شود. اینکه تعداد مرگ در هر گروه سنی به‌طور معمول کمتر از کل جمعیت است، دلیل استفاده از این واحد می‌باشد.

میزان مرگ زیر پنج سال (U5MR): نسبت مرگ کودکان ۰ تا ۴ سال در یک جمعیت مشخص و بازه زمانی معین، به تعداد کل تولدهای زنده در همان بازه زمانی که در هر هزار نفر در سال گزارش می‌شود، میزان مرگ کودکان زیر پنج سال را نشان می‌دهد.

یافته‌ها

در این قسمت به‌صورت گام‌به‌گام و مطابق مراحل که سازمان بهداشت جهانی اعلام کرده است به ارزیابی داده‌های ایران پرداخته خواهد شد.

گام اول: جدول‌بندی و تنظیم داده‌ها

داده‌های جدول‌ها و نمودارها نشان می‌دهند که اطلاعات جمع‌آوری شده مرگومیر در ایران به‌نسبت مناسب است و نوسان‌های غیرمنطقی یا خطاهای فاحش در سطح گسترده مشاهده نمی‌شود. طبق شواهد نظری (Adair, 2018; AbouZahr, 2010)، کیفیت داده‌های مرگومیر در میان زنان به‌طور معمول پایین‌تر از مردان و در نواحی روستایی پایین‌تر از مناطق شهری است؛ بنابراین، انتظار می‌رود که پایین‌ترین کیفیت داده‌ها مربوط به زنان روستایی باشد؛ با این حال، نتایج نشان می‌دهد که حتی در میان داده‌های مربوط به زنان و مناطق روستایی نیز نوسان‌های غیرمنطقی فاحش دیده نمی‌شود. این یافته‌ها حاکی از آن است که داده‌های مرگومیر ایران از کیفیت مناسبی برخوردارند و قابلیت تجزیه و تحلیل را هم در سطح سال‌های منفرد و هم در بازه‌های زمانی تجمیعی سه‌ساله و پنج‌ساله برای محاسبه شاخص‌های مرگومیر دارند. نمودارهای شماره ۱ و ۲، به‌ترتیب تغییرات جمعیت و مرگومیر را طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳ نشان می‌دهند. نمودار ۳، لگاریتم میزان مرگ کل بر اساس گروه‌های سنی طی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۴۰۳ و نمودار ۴ میزان مرگ زنان روستایی را بر اساس گروه‌های سنی طی سال‌های

پوشش می‌دهد. همچنین به‌طور هم‌زمان متغیرهای سن، جنس و محل سکونت را دربر می‌گیرد.

روش پژوهش و داده‌ها

پژوهش حاضر با رویکردی کمی و مبتنی بر تحلیل ثانویه داده‌های ثبت‌احوال انجام شده است. داده‌های پژوهش، جمعیت شمارش شده در سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و داده‌های پیش‌بینی جمعیت مرکز آمار ایران برای سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ می‌باشد. برای برآورد جمعیت سال‌های بین دو سرشماری، از تکنیک درونیابی نمای^۱ بهره گرفته شده است. اطلاعات مربوط به مرگومیر از ثبت‌های سالانه مرگ در سیستم ثبت سازمان ثبت‌احوال استخراج شدند. این اطلاعات به تفکیک سن و جنس در سطوح شهری و روستایی از سال ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳ در دسترس هستند. شایان ذکر است که نظام ثبت‌احوال ایران، فقط وقایع مرگ جمعیت دارای تابعیت ایرانی را ثبت و منتشر می‌کند؛ بنابراین، داده‌های جمعیتی مورد استفاده، تنها مربوط به جمعیت با تابعیت ایرانی است. همچنین به دلیل نداشتن دسترسی کامل به داده‌های ثبت‌احوال در بعضی موارد، شاخص‌ها تا سال ۱۳۹۹ بررسی شده‌اند.

رویکرد به‌کاررفته برای ارزیابی داده‌های مرگومیر، با بهره‌گیری از روش استاندارد سازمان جهانی بهداشت، با عنوان «آمار مرگومیر؛ ابزاری برای بهبود درک و کیفیت داده^۲» همراه است. این چارچوب تحلیلی، ده مرحله برای ارزیابی سطح و علل مرگومیر دارد که پنج مرحله نخست آن، مختص به ارزیابی کیفیت داده‌ها است؛ مرحله اول، بررسی و دسته‌بندی داده‌ها؛ مرحله دوم، ارزیابی میزان خام مرگ؛ مرحله سوم، ارزیابی میزان‌های اختصاصی مرگ برحسب سن و جنس؛ مرحله چهارم، بررسی نسبت‌های سنی؛ مرحله پنجم، بررسی میزان مرگومیر کودکان یا نوزادان.

برای محاسبه شاخص‌های مربوط به مرگومیر، از نرم‌افزار Microsoft Excel، صفحات گسترده نرم‌افزار PAS، (اداره سرشماری ایالات متحده، ۲۰۱۴) و نرم‌افزار DAS (حسینی و ترکاشوند، ۱۳۹۲) استفاده شده است.

تعریف شاخص‌ها

میزان خام مرگ (CDR): نسبت کل مرگ‌های ثبت‌شده در یک جمعیت به تعداد کل آن جمعیت در یک دوره زمانی معین که

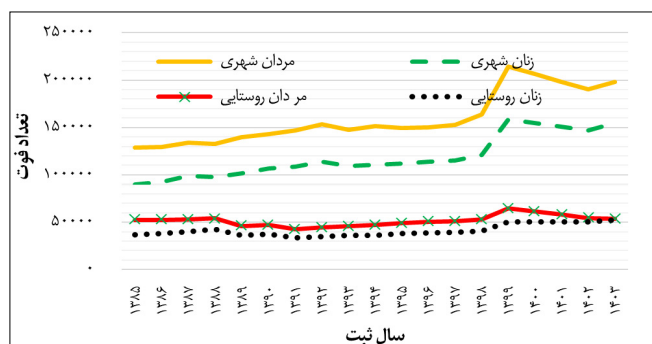
1. Exponential Interpolation

2. Mortality Statistics: a Tool to Improve Understanding and Quality

جدول ۱. تعداد جمعیت و تعداد فوت در نقاط شهری و روستایی و به تفکیک جنس طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳
Table 1. Population and Number of Deaths in Urban and Rural Areas and by Gender During the Years 2006 to 2024

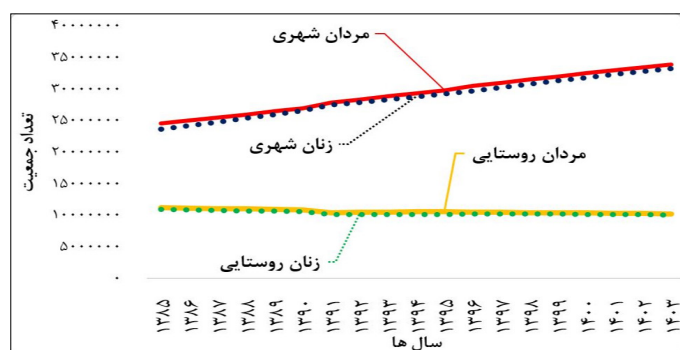
تعداد فوت‌ها به تفکیک جنس و نقاط شهری و روستایی از ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳				تعداد جمعیت به تفکیک جنس و نقاط شهری و روستایی از ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳				سال‌ها
زن روستایی	مرد روستایی	زن شهری	مرد شهری	زن روستایی	مرد روستایی	زن شهری	مرد شهری	
۳۶۶۶۶	۵۳۴۱	۸۹۶۵۵	۱۲۸۶۰۳	۱۰۹۴۵۸۹۸	۱۱۲۸۹۹۲۰	۲۳۶۸۳۵۲۲	۲۴۵۷۶۴۴۲	سال ۱۳۸۵
۳۸۳۸۴	۵۲۵۶۶	۹۲۶۷۶	۱۲۹۶۸۲	۱۰۸۷۵۷۶۳	۱۱۲۰۲۶۴۱	۲۴۲۴۳۰۳	۲۵۰۴۵۴۷۹	سال ۱۳۸۶
۳۹۷۶۹	۵۲۷۸۷	۹۹۲۹۳	۱۳۳۶۹۰	۱۰۸۰۸۲۳۰	۱۱۱۱۸۲۵۱	۲۴۸۱۵۲۵۴	۲۵۵۲۴۴۸۲	سال ۱۳۸۷
۴۲۴۶۰	۵۴۱۴۹	۹۷۵۶۴	۱۳۲۶۹۳	۱۰۷۴۳۲۷۲	۱۱۰۳۶۷۱۱	۲۵۴۰۲۷۵۸	۲۶۰۱۳۶۸۲	سال ۱۳۸۸
۳۶۴۳۷	۴۶۰۲۴	۱۰۱۷۴۰	۱۳۹۸۶۶	۱۰۶۸۰۸۶۲	۱۰۹۵۷۹۸۳	۲۶۰۰۵۲۱۱	۲۶۵۱۳۳۱۹	سال ۱۳۸۹
۳۷۴۳۵	۴۷۱۲۴	۱۰۶۹۳۷	۱۴۳۱۲۰	۱۰۶۱۸۳۶۴	۱۰۸۷۷۳۴۵	۲۶۶۰۷۸۳۲	۲۶۹۹۹۸۰۶	سال ۱۳۹۰
۳۳۷۱۱	۴۲۶۰۱	۱۰۸۴۸۲	۱۴۶۶۸۵	۱۰۱۸۰۰۰۰	۱۰۴۷۶۰۰۰	۲۷۴۹۲۰۰۰	۲۷۹۲۷۰۰۰	سال ۱۳۹۱
۳۵۰۶۴	۴۴۷۰۲	۱۱۳۸۹۸	۱۵۳۲۷۲	۱۰۱۶۷۰۰۰	۱۰۵۲۰۰۰۰	۲۷۹۳۴۰۰۰	۲۸۳۹۵۰۰۰	سال ۱۳۹۲
۳۵۹۹۸	۴۵۶۰۲	۱۰۹۲۸۹	۱۴۷۷۹۲	۱۰۱۵۴۰۰۰	۱۰۵۶۴۰۰۰	۲۸۳۸۲۰۰۰	۲۸۸۷۰۰۰۰	سال ۱۳۹۳
۳۶۴۵۳	۴۶۸۸۳	۱۱۰۶۷۴	۱۵۱۴۷۷	۱۰۱۴۱۰۰۰	۱۰۶۰۷۰۰۰	۲۸۸۳۸۰۰۰	۲۹۳۵۴۰۰۰	سال ۱۳۹۴
۳۷۸۶۶	۴۸۸۴۴	۱۱۱۶۴۱	۱۴۹۶۳۶	۱۰۱۲۲۳۹۵	۱۰۶۵۷۰۲۸	۲۹۳۰۵۴۳۳	۲۹۸۴۱۴۱۴	سال ۱۳۹۵
۳۸۹۷۶	۵۰۶۷۰	۱۱۳۸۹۴	۱۵۰۳۱۵	۱۰۲۵۸۰۰۰	۱۰۵۳۱۰۰۰	۲۹۷۶۴۰۰۰	۳۰۵۱۸۰۰۰	سال ۱۳۹۶
۳۹۵۶۹	۵۰۷۳۴	۱۱۴۹۲۳	۱۵۲۴۶۱	۱۰۲۴۷۰۰۰	۱۰۵۰۷۰۰۰	۳۰۲۹۹۰۰۰	۳۱۰۳۱۰۰۰	سال ۱۳۹۷
۴۰۳۸۱	۵۲۷۳۱	۱۲۰۸۵۶	۱۶۳۶۵۴	۱۰۲۲۹۰۰۰	۱۰۴۷۸۰۰۰	۳۰۸۲۸۰۰۰	۳۱۵۳۹۰۰۰	سال ۱۳۹۸
۵۰۶۵۲	۶۴۷۳۱	۱۵۸۴۵۶	۲۱۴۲۹۳	۱۰۲۱۱۰۰۰	۱۰۴۴۹۰۰۰	۳۱۳۵۷۰۰۰	۳۲۰۴۷۰۰۰	سال ۱۳۹۹
۵۰۵۶۰	۶۱۳۴۱	۱۵۴۶۲۷	۲۰۶۲۹۳	۱۰۱۷۳۰۰۰	۱۰۴۰۱۰۰۰	۳۱۸۶۱۰۰۰	۳۲۵۳۶۰۰۰	سال ۱۴۰۰
۵۰۴۶۷	۵۷۹۵۲	۱۵۰۷۹۸	۱۹۸۲۹۳	۱۰۱۴۷۰۰۰	۱۰۳۶۶۰۰۰	۳۲۳۵۰۰۰۰	۳۳۰۰۸۰۰۰	سال ۱۴۰۱
۵۰۳۷۵	۵۴۵۶۳	۱۴۶۹۶۹	۱۹۰۲۹۴	۱۰۱۱۴۰۰۰	۱۰۳۲۵۰۰۰	۳۲۸۲۸۰۰۰	۳۳۴۶۹۰۰۰	سال ۱۴۰۲
۵۲۴۷۷	۵۳۶۹۲	۱۵۴۵۸۸	۱۹۸۰۶۶	۱۰۰۷۵۰۰۰	۱۰۲۷۷۰۰۰	۳۳۲۹۵۰۰۰	۳۳۹۱۹۰۰۰	سال ۱۴۰۳

۱۳۸۵، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ نمایش می‌دهند.

نمودار ۲. تعداد مرگ به تفکیک جنس در نقاط روستایی و شهری طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳

Figure 2. Number of Deaths by Gender in Rural and Urban Areas During the Years 2006 to 2024

نمودار ۱. تغییرات جمعیت ایران طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹

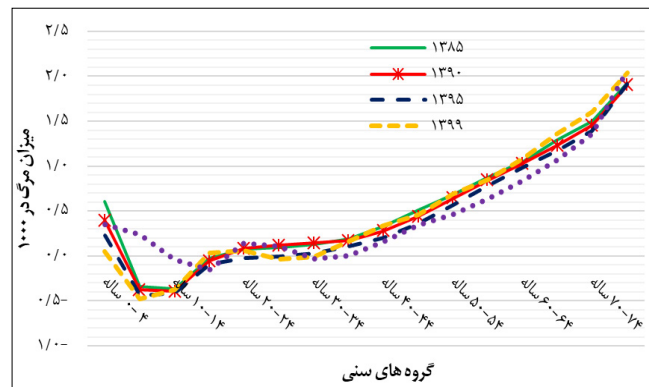
Figure 1. Changes in Iran's population During the Years of 2006 to 2022

روند ارزیابی میزان خام مرگومیر

در فرایند ارزیابی میزان خام مرگ، چند معیار اصلی برای تعیین میزان مرگ مورد انتظار در یک جمعیت وجود دارد. یکی از معیارهای مهم، بررسی نوسانهای میزان مرگ طی زمان است. مطالعه روند تغییرات مرگومیر در طول سالها می‌تواند به درک بهتر وضعیت سلامت جمعیت در یک منطقه جغرافیایی مشخص کمک کند و همچنین ابزار مفیدی برای شناسایی مشکلات احتمالی در کیفیت داده‌ها باشد. هرگونه تغییرات ناگهانی در داده‌های ثبت مرگ می‌تواند نشان‌دهنده وجود اشکال در کیفیت داده‌ها باشد؛ زیرا در شرایط معمولی، در غیاب بیماری‌های همه‌گیر، مانند جنگ یا بلایای طبیعی، انتظار می‌رود که میزان مرگومیر در طول زمان تغییرات تدریجی داشته باشد.

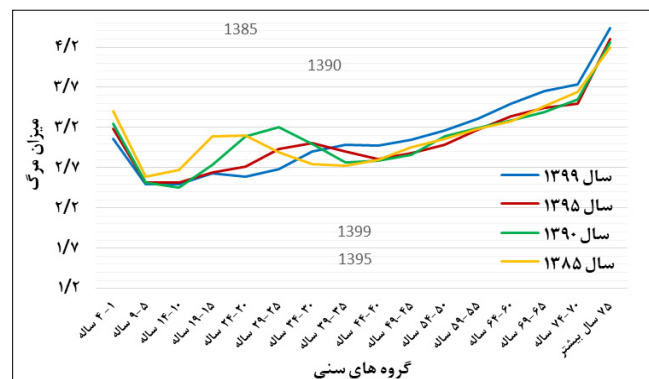
در داده‌های ثبت فوت ایران نیز نوسان‌هایی مشاهده می‌شود که عمدتاً ناشی از کم‌ثبتي اطلاعات است. طبق نمودار ۵، بیشترین نوسان‌ها بین سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۲ در میان مردان و زنان روستایی و بین سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ هم در داده‌های سازمان ملل و هم در داده‌های ثبت احوال در بین مردان شهری و روستایی دیده می‌شود. از سوی دیگر، سطح میزان خام مرگ باید از لحاظ منطقی بودن با استانداردهای بین‌المللی مطابقت داشته باشد؛ برای مثال، طبق معیارهای سازمان ملل و جدول استاندارد کول - دامنی، به‌طور معمول میزان مرگ مردان بالاتر از زنان است و در جوامعی با نرخ رشد حدود ۲ درصد، میزان خام مرگ نباید کمتر از پنج در هزار باشد. بر اساس چندین دهه تجربه جمعیت‌شناسی، حداقل میزان خام مرگومیر منطقی سالانه، پنج در هزار نفر است.

طبق آمار مرکز آمار ایران و محاسبه‌های سازمان ملل، میزان خام مرگومیر در ایران طی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۳ به‌ترتیب ۴/۳، ۴/۵، ۴/۳، ۵/۸ و ۵/۲ در هزار نفر بوده است؛ درحالی‌که برآوردهای سازمان ملل برای همین سال‌ها به‌ترتیب ۵/۰، ۴/۸۸، ۴/۸۳، ۴/۸۵ و ۴/۷۵ در هزار نفر را نشان می‌دهند. این مقایسه بیانگر وجود پدیده کم‌ثبتي در داده‌های ثبت مرگومیر در ایران است. بر اساس داده‌های نمودار ۵، میزان خام مرگومیر مردان شهری طی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۳ به‌ترتیب ۵/۲، ۵/۳، ۵/۰، ۶/۷ و ۶/۲ بوده است. برای مردان روستایی، این ارقام به‌ترتیب ۴/۳، ۴/۶، ۴/۶ و ۵/۲ گزارش شده‌اند. همچنین میزان مرگومیر برای زنان شهری در همین سال‌ها ۳/۸، ۴/۰، ۳/۸، ۵/۱ و ۴/۶ و برای زنان

نمودار ۳. لگاریتم میزان مرگ براساس گروه‌های سنی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳

Figure 3. Logarithm of Death Rate by Age Groups During the Years 1385 to 1403

نمودار ۴. لگاریتم میزان مرگ زنان روستایی در گروه‌های سنی طی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۳

Figure 4. Logarithm of Rural Women's Mortality Rate in Age Groups During the Years 2006, 2011, 2016 and 2019

گام دوم: بررسی، ارزیابی و محاسبه میزان خام مرگومیر (CDR)

گام دوم برای ارزیابی کیفیت مجموعه داده‌های مرگومیر، مرور سطوح و مقادیر محاسبه‌شده میزان خام مرگ است. این ارزیابی به دو دلیل اصلی انجام می‌شود: اول اینکه میزان خام مرگ ساده‌ترین شاخص برای درک کلی وضعیت سلامت هر جامعه در طول زمان است. دوم اینکه این شاخص ابزاری مفید برای سنجش میزان کم‌ثبتي در داده‌های مرگومیر محسوب می‌شود.

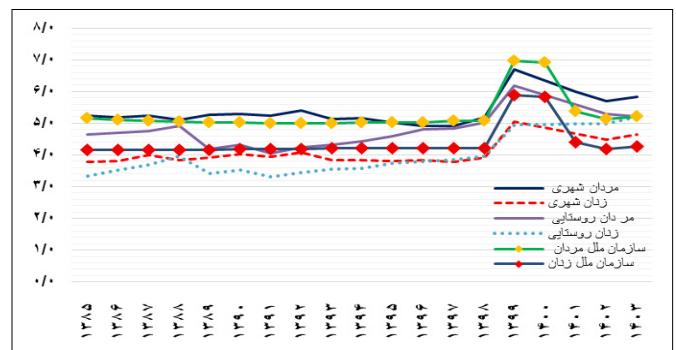
هدف اصلی این مرحله، استفاده از میزان خام مرگ به‌عنوان شاخصی تقریبی برای ارزیابی سطح سلامت عمومی جامعه و بررسی میزان کامل بودن و کیفیت داده‌های مرگومیر است.

بالاتر از زنان است؛ بنابراین، برای انجام تحلیل‌های دقیق‌تر در مقایسه مرگومیر مناطق مختلف جغرافیایی، جمعیت‌های گوناگون و در گذر زمان، به‌ویژه به تفکیک جنس، استفاده از شاخص میزان مرگومیر اختصاصی سن و جنس ضروری است. همچنین بررسی دقیق این شاخص می‌تواند در شناسایی خطاهای احتمالی در گزارش سن متوفی نیز مؤثر باشد. به‌طور کلی، هدف این مرحله ارزیابی دقت و کیفیت داده‌های مرگومیر از طریق گروه‌های سنی در طی زمان در رابطه با بهداشت عمومی جامعه است.

بر اساس یافته‌های جهانی و استانداردهای جمعیت‌شناسی و الگوی عمومی میزان مرگ اختصاصی سن، بالاترین میزان مرگومیر در دوران نوزادی (زیر یک سال) و اوایل کودکی (۱ تا ۴ سال)، پایین‌ترین میزان مرگ در گروه سنی ۵ تا ۱۴ سال و افزایش تدریجی با افزایش سن، به‌صورت تصاعدی از حدود ۳۵ سالگی به بعد است (Carla Abouzahr, 2010). هرگونه انحراف از این الگوی استاندارد در داده‌های مرگومیر بزرگسالان می‌تواند نشانگر مشکلاتی در کیفیت داده‌ها مانند کم‌گزارشی انتخابی مرگ‌ها در برخی سنین و خطا در گزارش سن فوت باشد. این مسئله به‌ویژه در سنین بالا شایع‌تر است؛ زیرا خطا در ثبت تاریخ تولد یا سن متوفی می‌تواند به تحریف الگوی مرگ منجر شود. در این مرحله، میزان مرگ ویژه سنی در ایران برای دوره زمانی ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹ محاسبه شده است. به‌منظور تحلیل بهتر تغییرات در الگوی مرگ در گروه‌های سنی مختلف و تفکیک‌پذیری بهتر داده‌ها، از تبدیل لگاریتمی برای رسم نمودارها استفاده شده است. نمودارهای ترسیمی، میزان مرگ اختصاصی سن را برای زنان و مردان در مناطق شهری و روستایی، به تفکیک در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ نشان می‌دهند.

داده‌ها و نمودارهای ۶ و ۷ نشان می‌دهند که در داده‌های مرگومیر ایران نوسان‌های جزئی که چندان هم غیرمنطقی به نظر نمی‌رسند وجود دارد که می‌تواند به دلیل کم‌ثبندی این داده‌ها باشد. این نوسان‌ها بیشتر در گروه‌های سنی جوان، به‌ویژه مردان شهرنشین ۲۰ تا ۳۵ ساله مشاهده می‌شود. در مقابل، بیشترین نوسان‌ها در داده‌های مرگومیر زنان روستایی ۱۵ تا ۳۰ ساله دیده می‌شود. از نظر زمانی هم سال ۱۳۹۹ بیشترین نوسان را در داده‌های ثبت فوت نشان می‌دهد؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که نوسان‌های موجود در داده‌های ثبت مرگ، به‌ویژه به دلیل کم‌ثبندی اطلاعات هستند. از سوی دیگر، تغییرات به‌وجودآمده در قانون ثبت‌احوال و شیوه جمع‌آوری داده‌ها نیز بی‌تأثیر نبوده‌اند؛ به‌ویژه راه‌اندازی سامانه ثبت و جمع‌آوری اطلاعات در دهه ۱۳۸۰ و اجرای طرح ضربتی ثبت‌احوال برای پوشش کامل وقایع حیاتی

روستایی ۳/۳، ۳/۵، ۳/۷، ۵/۰ و ۵/۲ در هزارنفر بوده است. این ارقام نشان می‌دهند که کم‌ثبندی در داده‌های ثبت فوت زنان شهری و روستایی، بیشتر از مردان اتفاق افتاده و بیشترین کم‌ثبندی مربوط به داده‌های ثبت فوت روستایی است. از منظر تحلیلی دیگر، با استفاده از جدول استاندارد کول - دمنی و بهره‌گیری از نرخ رشد جمعیت و امید زندگی، می‌توان حدود منطقی میزان خام مرگ را برای کشورها تعیین کرد. در بسیاری از کشورهای درحال توسعه که نرخ رشد جمعیت به‌طور معمول حدود ۲ درصد در سال است، میزان خام مرگومیر هرگز نمی‌تواند به کمتر از پنج در هزار برسد. درباره ایران با نرخ رشد حدود ۱/۳ درصد و امید زندگی ۷۵ سال برای مردان و ۷۷ سال برای زنان در سال ۱۳۹۹ (طبق گزارش سازمان ملل، ۲۰۲۰)، انتظار می‌رود که میزان مرگومیر برای مردان حدود هشت و برای زنان حدود هفت در هزار نفر باشد. با وجود این، همان‌طور که داده‌ها و نمودار ۵ نشان می‌دهند، چه در برآوردهای سازمان ملل و چه در داده‌های رسمی ثبت‌احوال، میزان مرگ خام ایران در همین سال زیر پنج در هزار گزارش شده است که مؤید وجود پدیده کم‌ثبندی در ثبت مرگ‌ها در کشور است.

نمودار ۵. میزان خام مرگ در نقاط شهری و روستایی در مقایسه با میزان خام سازمان ملل به تفکیک جنس طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳
Figure 5. Crude Death Rates in Urban and Rural Areas Compared to the UN Crude Rate by gender During the Years 2006 to 2014

گام سوم: میزان مرگ اختصاصی سن و جنس

در گام پیشین، میزان خام مرگومیر تجزیه و تحلیل شد. همان‌گونه که اشاره شد، میزان خام به دلیل ماهیت کلی خود، ساختارهای سنی و جنسی جمعیت را لحاظ نمی‌کند؛ زیرا ساختار سنی یک جمعیت (برای مثال، نسبت جمعیت زیر پنج سال یا افراد بالای ۶۵ سال) می‌تواند به‌طور چشمگیری بر میزان خام مرگومیر تأثیرگذار باشد. همچنین مطالعات جمعیت‌شناختی و اپیدمیولوژیک نشان می‌دهند که میزان مرگومیر مردان در تمام گروه‌های سنی به‌طور معمول

نسبت میزان مرگ مردان به زنان

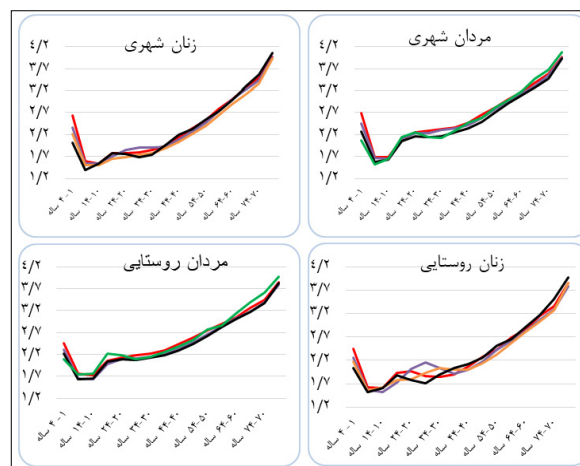
همان‌طور که پیش‌تر مشاهده شد، میزان مرگومیر در تمام گروه‌های سنی برای مردان بیشتر از زنان است. برای درک بهتر تفاوت‌های مرگومیر مردان و زنان، نسبت مرگومیر مرد به زن برحسب گروه سنی محاسبه می‌شود. اگر میزان مرگومیر برای هر دو جنس یکسان باشد، این نسبت برابر با یک خواهد بود و در نمودار به صورت یک خط مستقیم برای تمامی سنین نمایان می‌شود. انتظار می‌رود که در بیشتر جوامع، نرخ مرگومیر مردان در تمامی سنین بالاتر از زنان باشد، مگر در جوامعی که وضعیت اجتماعی و بهداشتی زنان بسیار نامطلوب است. همچنین در مناطقی که نرخ مرگومیر نوزادان بالا است (بیش از صد مرگ در هر هزار تولد زنده) اختلاف بین مرگومیر مردان و زنان به نسبت کمتر است؛ زیرا در این اوضاع، میزان مرگومیر زنان در سنین باروری بالا می‌باشد. با کاهش کلی میزان مرگومیر، این الگو دستخوش تغییر شده و نرخ مرگومیر مردان در تمامی گروه‌های سنی از نرخ مرگومیر زنان پیشی می‌گیرد.

در سنین ۱۵ تا ۲۹، علت اصلی میزان مرگومیر در میان مردان، تصادف و سایر علل خارجی است. به‌طور معمول، یک اوج ثانویه در نسبت مرگ مرد به زن در گروه سنی ۵۵ تا ۶۴ سال مشاهده می‌شود؛ زیرا مردان در این سنین بیشتر به دلیل بیماری‌های مزمن جان خود را از دست می‌دهند. این امر بیشتر به دلیل شیوع عوامل خطر مانند مصرف تنباکو، رژیم غذایی ناسالم و چاقی یا اضافه وزن است.

براساس نمودار ۷، نسبت جنسی افراد فوت شده ۱۴ تا ۴۰ سال در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۹ (بر اساس داده‌های ثبت‌احوال) و همچنین در سال ۲۰۲۰ (بر اساس برآوردهای سازمان ملل) در سطح بالایی قرار دارد. این موضوع نشان‌دهنده افزایش نرخ مرگومیر مردان در مقایسه با زنان در سنین نوجوانی و میان‌سالی است که بیشتر بر اثر سوانح و تصادفات می‌باشد؛ درعین حال، نوسان‌هایی در نسبت‌های جنسی در این سال‌ها تقریباً در همه گروه‌های سنی و در مناطق روستایی و شهری مشاهده می‌شود؛ اما در مناطق روستایی شدت بیشتری دارند؛ با این حال، در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، سطح نسبت جنسی در گروه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال به‌طور قابل‌توجهی در هر دو منطقه شهری و روستایی کاهش یافته که بیانگر نرخ مرگومیر بالاتر زنان در این سنین است. به‌طور معمول، کاهش نسبت جنسی به این معناست که میزان مرگومیر زنان از مردان بیشتر بوده است.

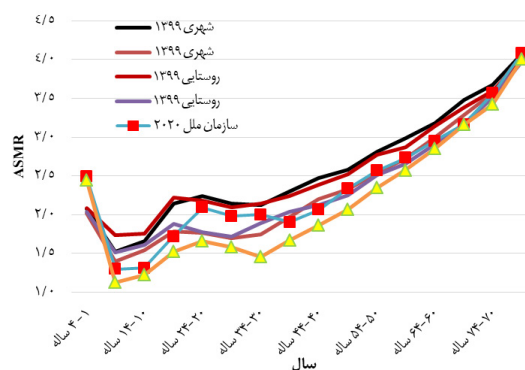
و نیز اجرای برنامه ثبت مستقیم وقایع حیاتی از سال ۱۳۸۹ به بعد که طی آن، طرح جمع‌آوری ثبت فوت و ولادت متوقف شد، ازجمله عواملی بوده‌اند که موجب شدند در ثبت تأخیر پیش بیاید، در گزارش سن فوت‌شدگان تغییر ایجاد شود و در نهایت موجب بروز نوسانات آماری شده‌اند.

مطالعات انجام‌شده در حوزه وقایع چهارگانه حیاتی ایران نیز گزارش‌های متعددی را از کم‌ثبتی، دیرثبتی و مطابقت نداشتن محل فوت و محل دفن متوفیان در آمارهای مرگومیر کشور ارائه کرده‌اند؛ بنابراین، هرچند آمار مرگومیر ایران از نظر کمیت در سطح مطلوبی گردآوری شده و پوشش مناسبی دارد؛ اما از لحاظ دقت و کیفیت، نکات قابل‌توجهی وجود دارد که باید موردتوجه و بررسی دقیق‌تر قرار گیرند.

نمودار ۶. میزان مرگ و میر ویژه سنی به تفکیک جنس در نقاط شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹

Figure 6. Age-Specific Mortality Rates by Gender in Urban and Rural Areas During the Years 2006 to 2022

نمودار ۷. میزان‌های مرگ و میر ویژه سنی شهری و روستایی ایران ۱۳۹۹ و سازمان ملل ۲۰۲۰ به تفکیک جنسیت

Figure 7. Urban and Rural Age-Specific Mortality Rates of Iran and UN in 2020 by Gender

گام چهارم: توزیع سنی مرگومیر

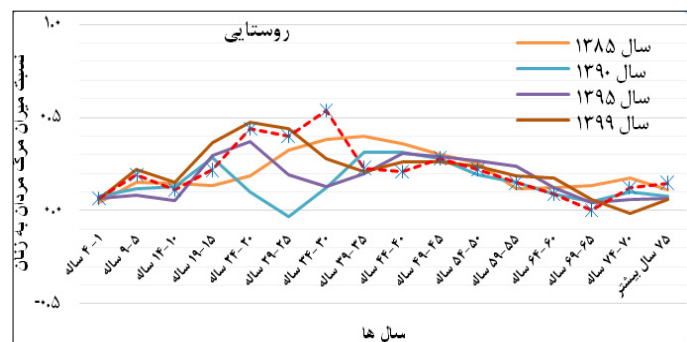
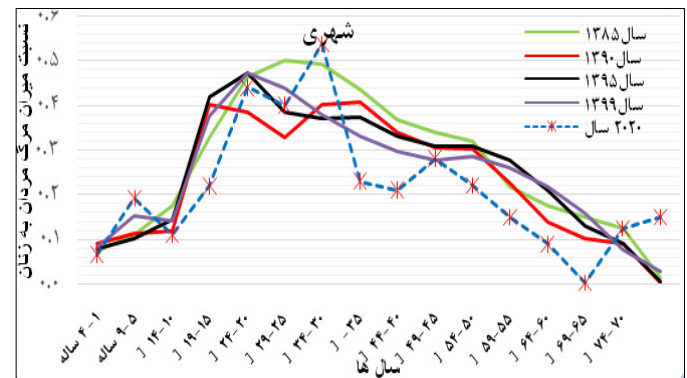
در مرحله چهارم، نرخ‌های مرگومیر برحسب سن و جنس بررسی شد و اینکه این نرخ‌ها چگونه با سطوح مختلف مرگومیر کلی تغییر می‌کنند. هدف اصلی این مرحله، تحلیل توزیع سنی مرگ‌های گزارش شده در جمعیت هدف است. این توزیع سنی به شدت تحت تأثیر سطح کلی مرگومیر در جمعیت است و انتظار می‌رود در سطوح مختلف مرگومیر، الگوهای متفاوتی داشته باشد. برای ارزیابی صحیح این توزیع سنی لازم است الگوی توزیع سنی مرگومیر در داده‌های موجود را با الگوهای استاندارد که سازمان ملل ارائه داده است مقایسه کنیم تا مشخص شود که داده‌های ایران بیشترین انطباق را با کدام مدل دارند:

اگر نرخ مرگومیر نوزادان، زیر بیست در هر هزار تولد زنده باشد، توزیع سنی مرگومیر باید مشابه مدل A، بین ۲۰ تا ۵۰ در هر هزار باشد مشابه مدل B، بین ۵۰ تا ۱۰۰ در هزار باشد مشابه مدل C و بیش از صد در هزار باشد، مشابه مدل D است. انحراف فاحش از این مدل‌های استاندارد می‌تواند نشانه سوگیری در ثبت سن به هنگام مرگ باشد. یکی از دلایل شایع چنین سوگیری‌هایی شیوه گزارش دهی سن در زمان فوت است. افراد بیشتر تمایل دارند سن فوت شدگان را به اعداد مختتم به صفر یا پنج (مانند ۴۵، ۵۰، ۵۵) گزارش کنند؛ پدیده‌ای که به آن ترجیح رقمی^۱ یا انباشت سنی^۲ گفته می‌شود. گاهی نیز ممکن است سن متوفی اشتباه گزارش شود. به طور معمول، اعضای خانواده، سن متوفی را بیش از مقدار واقعی بیان می‌کنند که این موضوع نیز می‌تواند به تحریف در الگوی واقعی توزیع سنی مرگومیر منجر شود.

همان گونه که نمودارهای ۸ و ۹ نشان می‌دهد، الگوی مرگومیر در ایران با مدل A سازمان ملل مطابقت دارد؛ زیرا میزان مرگومیر نوزادان برابر با شش در هر هزار تولد زنده است. این میزان نشان می‌دهد که مرگومیر نوزادان کمتر از سالمندان (۷۵ سال به بالا) است. چنین الگویی می‌تواند حاکی از کم‌ثبیتی مرگ نوزادان یا گزارش نادرست سن متوفیان سالمند باشد. بروز هریک از این دو خطا، می‌تواند تحلیل وضعیت مرگومیر را بانقص مواجه کند و ارزیابی دقیق‌تر از وضعیت مرگومیر کودکان را دشوار کند.

به علاوه، داده‌های سازمان ملل خلاف این الگو را نشان می‌دهند و این تفاوت فاحش در داده‌های مربوط به مرگومیر زنان در این سال‌ها و در این دامنه سنی خاص می‌تواند به معنای بروز وضعیت ویژه‌ای برای زنان در این گروه سنی باشد.

از منظر جمعیت‌شناختی، افزایش قابل توجه مرگومیر زنان ۲۵ تا ۲۹ ساله در هر دو سطح شهری و روستایی در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ غیرمعمول به نظر می‌رسد؛ زیرا به نظر نمی‌رسد رویداد خاصی رخ داده باشد که به فوت منجر شود. یکی از فرضیه‌های جایگزین، می‌تواند مهاجرت مردان روستایی در این سنین به مناطق شهری برای اشتغال یا ادامه تحصیل باشد که موجب کاهش جمعیت مردان در روستاها شده و بر نسبت جنسی تأثیر گذاشته است. در غیراین صورت، به نظر می‌رسد که این اختلاف از خطا در داده‌های ثبت مرگ، گزارش نادرست سن متوفی یا ثبت با تأخیر ناشی شده باشد؛ زیرا داده‌های سازمان ملل در این باره، تصویر متفاوتی ارائه می‌دهند.

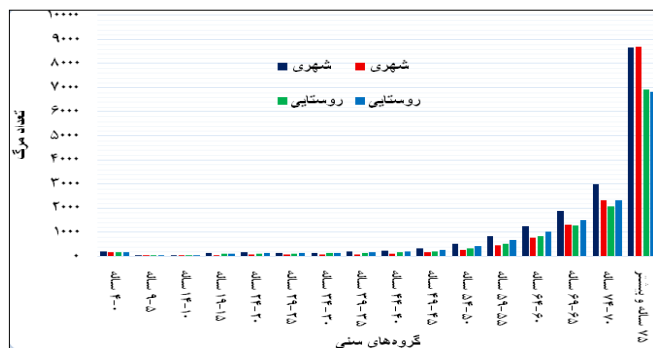

نمودار ۸. نسبت‌های جنسی مرگومیر در نقاط شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۳۹۹ و ۲۰۲۰ سازمان ملل

Figure 8. Sex Ratios of Mortality in Urban and Rural Areas During the Years 2006, 2011, 2016, 2019, and 2020 of UN

1. Digit Preference

2. Ageheaping

نمودار ۱۰. توزیع سنی مرگ به تفکیک جنس و محل سکونت، ایران در سال ۱۳۹۹

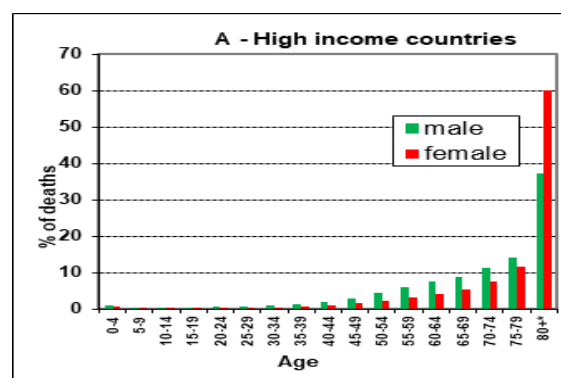
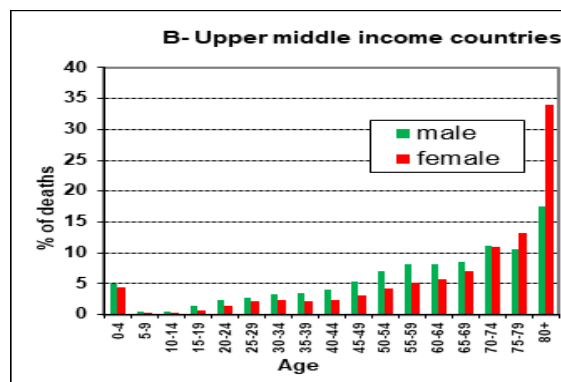
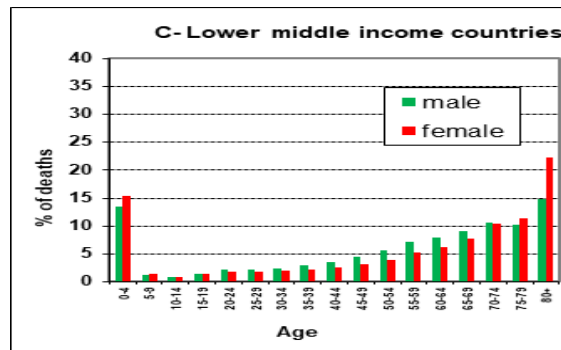
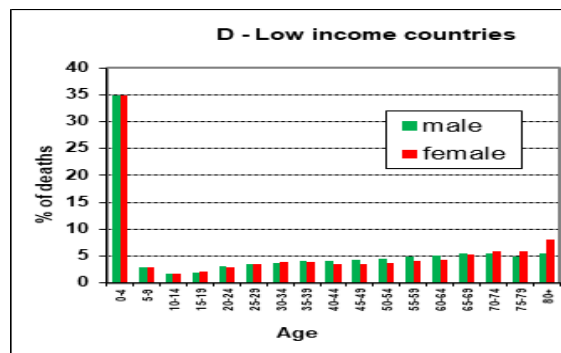
Figure 10. Age Distribution of Death by Gender and Place of Residence, Iran in 2010

گام پنجم: بررسی مرگومیر کودکان زیر پنج سال

مرگومیر کودکان زیر پنج سال بیش از هر گروه سنی دیگری منعکس‌کننده اوضاع اقتصادی، اجتماعی و بهداشتی جامعه است. این یکی از شاخص‌های مهم سلامت عمومی محسوب می‌شود. در سطح جهانی، کاهش نرخ مرگومیر کودکان زیر پنج سال بین سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۵ به میزان دوسوم هدف‌گذاری شده بود و میانگین کاهش سالانه این نرخ ۴/۳ درصد بوده است. این یکی از اهداف شش‌گانه توسعه هزاره مرتبط با سلامت محسوب می‌شود (Jamison, 2006).

بر اساس آمارهای جهانی، سالانه حدود ۱۱ میلیون کودک زیر پنج سال جان خود را از دست می‌دهند، بیش از ۱۰ میلیون از مرگومیرها در کشورهای در حال توسعه رخ می‌دهد. نرخ مرگومیر کودکان زیر پنج سال به صورت تعداد مرگومیر کودکان ۰ تا ۴ سال در یک جمعیت مشخص، در یک بازه زمانی معین، تقسیم بر تعداد کل تولدهای زنده در همان بازه تعریف می‌شود؛ باین حال، از لحاظ فنی، این نرخ در واقع یک احتمال مرگ است که به صورت تعداد در هزار تولد زنده بیان می‌شود، نه یک نرخ استاندارد مبتنی بر جمعیت در معرض خطر برآورد. دقیق نرخ مرگومیر نوزادان و کودکان زیر پنج سال تنها در صورتی امکان‌پذیر است که اطلاعات ثبت مرگ و ولادت، کامل و قابل اعتماد باشد. این موضوع به کیفیت و پوشش سیستم ثبت احوال بستگی دارد. در صورتی که ثبت مرگ و تولد در سیستم ثبت احوال به طور کامل انجام شود، می‌توان نرخ مرگومیر اختصاصی سن را در میان کودکان و نوزادان به طور مستقیم و دقیق محاسبه کرد.

باین حال، در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، سیستم‌های

نمودار ۹. توزیع سنی مرگومیر در مدل‌های مختلف سطح مرگومیر کودکان سازمان ملل

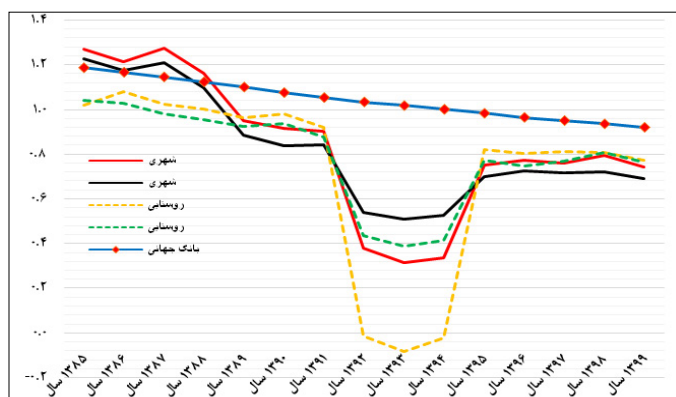
Figure 9. Age Distribution of Mortality in Different UN Child Mortality Level Models

ثبت وقایع حیاتی ناقص و فاقد دقت کافی هستند. در این موارد، داده‌ها ممکن است با سوگیری و کم‌ثبیتی همراه باشند. اگر میزان مرگومیر کودکان زیر پنج سال کمتر از میزان مرگومیر افراد بالای ۷۵ سال گزارش شود، باید دلایل خاص و مستندی برای این وضعیت وجود داشته باشد. در غیراین صورت، این تفاوت نشانه وجود خطا در داده‌ها خواهد بود. در کشورهایی که ثبت احوال جامع و عمومی نیست، به‌طور معمول، مرگ‌ها تنها زمانی ثبت می‌شوند که برای خانواده متوفی مزایای مالی یا قانونی داشته باشند؛ مانند دریافت ارث یا غرامت بیمه. در چنین اوضاعی، مرگ کودکان کمتر ثبت می‌شود؛ زیرا به‌طور معمول، مزایای مستقیمی برای بازماندگان ندارد. در نتیجه، بسیاری از مرگومیرهای کودکان ثبت نمی‌شود. در این وضعیت، استفاده از داده‌های سرشماری و نظرسنجی‌ها برای برآورد مرگومیر نوزادان و کودکان مناسب‌تر است. البته سرشماری‌ها به‌دلیل مقطعی بودن، تنها زمانی می‌توانند معیار خوبی برای سنجش مرگومیر کودکان باشند که در کنار نظرسنجی‌های مستقیم و غیرمستقیم قرار گیرند و با آن‌ها مقایسه شوند. در غیراین صورت، صرفاً استفاده از داده‌های سرشماری برای تحلیل دقیق مرگومیر کودکان چندان قابل اتکا نخواهد بود.

تجربه و مطالعات جمعیت‌شناسان (WHO, 2024; Dol, 2023; Piccione, 2024; Hill, 1984; Anderson, 2016) نشان داده‌اند که بیشترین نرخ مرگومیر در میان کودکان، به‌ویژه در سال اول زندگی و به‌خصوص در هفته اول پس از تولد، رخ می‌دهد. این دوره یکی از مرگ‌بارترین مراحل حیات نوزاد است؛ باین حال، نمودار ۱۳ نشان می‌دهد که میزان مرگومیر ثبت‌شده در نوزادان زیر یک سال در سازمان ثبت احوال به‌مراتب پایین‌تر از برآوردهای بانک جهانی است. براساس داده‌های ثبت احوال، میزان مرگ نوزادان در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ به‌ترتیب ۱۴، ۸، ۵/۵ و ۵ نوزاد در هر هزار تولد زنده بوده است؛ درحالی که، داده‌های بانک جهانی به‌ترتیب ۱۵، ۱۲، ۹ مورد را گزارش کرده‌اند. نمودار ۱۴ نیز نشان می‌دهد که میزان مرگومیر در مناطق روستایی در برخی سال‌ها حتی پایین‌تر از مناطق شهری بوده و در سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۴، هم در مناطق شهری و هم روستایی، کاهش ناگهانی و غیرعادی مشاهده می‌شود. در برخی موارد، میزان مرگ کمتر از دو در هر هزار تولد زنده و حتی برای پسران روستایی کمتر از یک مورد گزارش شده است که از لحاظ جمعیت‌شناسی غیرمعمول است. این شواهد نشان می‌دهد که داده‌های ثبت احوال ایران در زمینه ثبت فوت کودکان با مشکلات جدی مواجه است.

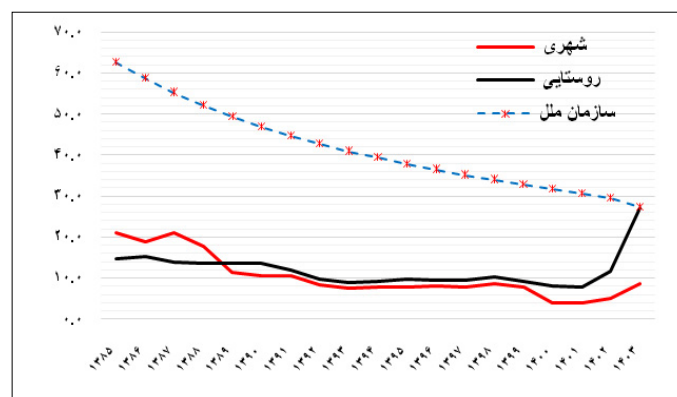
درمجموع، می‌توان گفت که میزان مرگومیر نوزادان در ایران کاهش چشمگیری داشته که این کاهش ممکن است به‌دلیل بهبود وضعیت بهداشت و درمان باشد؛ اما به دلیل یا با وجود نواسانات شدت وجود نوسان‌های شدید، سطح پایین غیرمنتظره و ناسازگاری با داده‌های بین‌المللی، نمی‌توان با قطعیت به صحت داده‌ها اعتماد کرد. در نتیجه، برای تحلیل دقیق وضعیت مرگومیر کودکان در ایران، نیاز به بررسی‌های بیشتر، دقیق‌تر و تطبیقی با منابع مستقل وجود دارد.

بر اساس نمودار ۱۱، در گزارش سازمان ثبت احوال ایران، میزان مرگومیر کودکان زیر پنج سال پایین‌تر از برآوردهای سازمان ملل برای همین گروه سنی است؛ درحالی که، انتظار می‌رود میزان مرگ کودکان در مناطق روستایی، باتوجه‌به سطح پایین‌تر توسعه، رفاه اجتماعی و دسترسی محدود به خدمات بهداشتی، بالاتر از مناطق شهری باشد. داده‌های سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ نشان می‌دهند که میزان مرگومیر کودکان در مناطق شهری بیشتر از مناطق روستایی گزارش شده است. در سایر سال‌ها نیز این تفاوت چندان درخور توجه نیست. براساس آمار ثبت احوال، نرخ مرگومیر کودکان زیر پنج سال به ازای هر هزار تولد زنده در نقاط شهری به‌ترتیب در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ برابر با ۲۰، ۱۰، ۷ و ۷ مورد بوده است؛ درحالی که در نقاط روستایی این ارقام به‌ترتیب ۱۴، ۱۳، ۹/۶ و ۹ مورد گزارش شده است. در همین بازه زمانی، داده‌های سازمان ملل ارقام بالاتری را برای ایران گزارش کرده‌اند؛ ۶۳، ۴۵، ۳۴ و ۲۹ فوت در هر ۱۰۰۰ تولد زنده. از سوی دیگر، بر اساس داده‌های ثبت احوال، میزان مرگومیر کودکان زیر پنج سال پایین‌تر از میزان مرگومیر افراد بالای ۷۵ سال است. این مسئله همراه با اختلاف فاحش میان داده‌های ملی و بین‌المللی، نشان‌دهنده کم‌ثبیتی در داده‌های مرگومیر کودکان ثبت احوال است. نمودار ۱۲ نوسان‌های درخور توجهی را در میزان

نمودار ۱۴. میزان‌های مرگ کودکان زیر یک سال در نقاط شهری و روستایی به تفکیک جنس طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹

Figure 14. Mortality Rates of Children Under One Year Old in Urban and Rural Areas by Gender During the Years 2006 to 2020

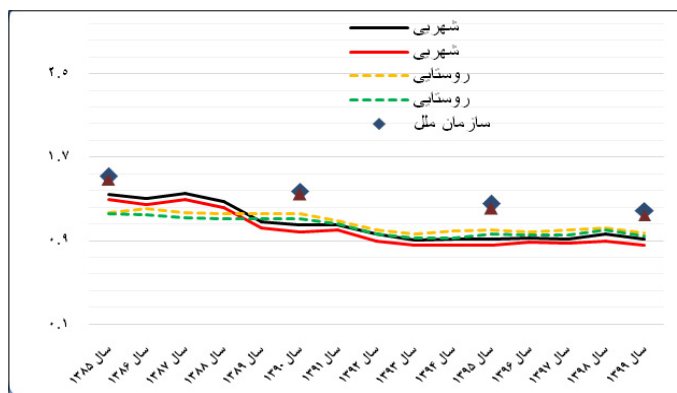

نمودار ۱۱. میزان‌های مرگ کودکان زیر پنج سال شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳ ایران و ۲۰۰۶ تا ۲۰۲۴ سازمان ملل

Figure 11. Mortality Rates of Children Under Five Years Old in Urban and Rural Areas During the Years 1385 to 1403 of Iran and 2006, to 2024 of UN

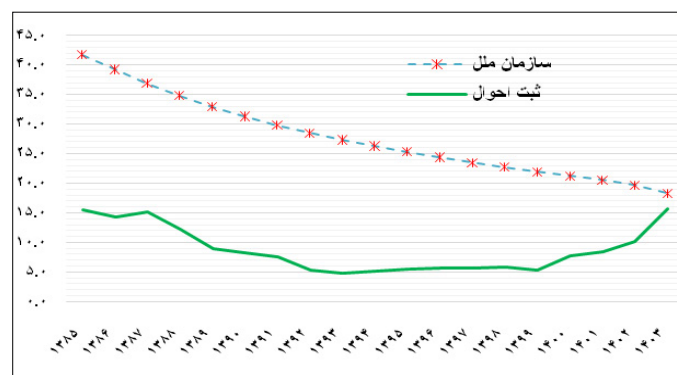
بحث و نتیجه‌گیری

مطالعات پیشین نشان داد که باوجود صرف بودجه‌های هنگفت برای ارتقای سازمان‌های ثبت احوال در کشورهای مختلف، باز هم داده‌های ثبت وقایع حیاتی در معرض خطاست. در ایران نیز باوجود تلاش‌های سازمان ثبت احوال و پیشرفت‌های چشمگیر در سال‌های اخیر، همچنان کاستی‌ها ومشکلات در گزارش‌های ثبت فوت مشاهده می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که داده‌های مرگ‌ومیر در سیستم ثبت سازمان ثبت احوال ایران به‌طورکلی به‌صورت منظم و مناسب جمع‌آوری شده است و نوسان‌های غیرمنطقی و خطاهای فاحش وجود ندارد؛ و این داده‌ها برای تجزیه و تحلیل شاخص‌های جمعیتی در سطح کشوری و استانی و در گروه‌های سنی و سنین منفرد قابل استفاده است. با وجود موارید شده، داده‌های ثبت مرگ‌ومیر از نظر کیفیت و دقت، از دقت کمتری برخوردار است و دچار کم‌ثبتي می‌باشد. نتایج پژوهش‌های پیشین نیز به‌نحوی مؤید این مسئله هستند؛ برای نمونه، **امانی (۱۳۸۸)** بیان کرده است که شاخص‌های مرگ‌ومیر در ایران پایین‌تر از میانگین جهانی است که می‌تواند نشانه کم‌ثبتي داده‌های مرگ‌ومیر باشد. همچنین **ابدي (۱۳۷۸)** با مقایسه میزان واقعی و میزان موردانتظار مرگ‌ومیر، پایین‌بودن پوشش ثبت مرگ را در ایران تأیید می‌کند. **خسروی (۱۳۸۹)** نیز در پژوهشی به کم‌ثبتي داده‌های مرگ اشاره کرده است و علل آن را نبود آگاهی عمومی به قوانین و ضعف اطلاع‌رسانی دولت در زمینه ثبت وقایع حیاتی بیان می‌کند. **ترکاشوند و فلاح (۱۳۹۹)** و **جلوداری (۱۴۰۰)** در ارزیابی پوشش ثبت مرگ در استان یزد، با مقایسه داده‌های ثبت احوال با آمار آرامستان‌ها، به مشکلاتی نظیر مطابقت نداشتن محل سکونت با محل فوت و ثبت

نمودار ۱۲. میزان‌های مرگ کودکان زیر پنج سال به تفکیک نقاط شهری و روستایی و جنس در طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۹ ایران و ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۵ سازمان ملل

Figure 12. Mortality Rates of Children Under Five Years of Age by Urban and Rural Areas and Gender During the Years 2006 to 2020 of Iran and 2025 to 2020 of UN

نمودار ۱۳. مقایسه میزان‌های مرگ کودکان زیر یک سال داده‌های ثبت احوال ایران با داده‌های بانک جهانی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۳

Figure 13. Comparison of the Mortality Rates of Children Under One Year of Age from Civil Registration Data of Iran and World Bank Data During the Years 2006 to 2024

نشدن مرگومیر کودکان اشاره کرده‌اند. براین اساس، می‌توان گفت که داده‌های ثبت وقایع حیاتی (مرگومیر) در ایران کامل نیستند و نیازمند ارزیابی‌های بیشترند؛ اما این به معنای غیر قابل استفاده بودن آن‌ها برای تحلیل‌های جمعیت‌شناختی نیست. داده‌های ثبت‌احوال، باوجود برخی کاستی‌ها، قابلیت تجزیه و تحلیل در قالب گروه‌های سنی و سنین منفرد را دارند و این خود، دستاورد مهمی برای نظام آماری این کشور محسوب می‌شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهند که بیشترین میزان کم‌ثبتی در داده‌های ثبت‌احوال، مربوط به مردان و زنان و کودکان زیر یک سال در مناطق روستایی است. البته در شهرها بیشتر مربوط به زنان و کودکان زیر یک سال است. این یافته‌ها با نتایج مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۹۹) نیز همخوانی دارد که میزان کم‌ثبتی مرگ در مردان و زنان را به ترتیب ۱۴ درصد و ۲۵ درصد گزارش کرده‌اند. مطالعات مشابه از جمله ترکاشوند (۱۳۹۳، ۱۳۹۹)، کوششی و همکاران (۱۳۹۳)، خسروی و همکاران (۲۰۰۷)، قدرتی (۱۳۹۳)، محمودیان و همکاران (۱۳۹۱)، و ساسانی‌پور و همکاران (۱۳۹۶) نیز نشان داده‌اند که پوشش ثبت مرگ در ایران برای مردان بیشتر از زنان است. در مجموع، داده‌های مربوط به مرگومیر زنان و کودکان بیش از سایر گروه‌ها دچار کم‌ثبتی بوده و از دقت و کیفیت لازم برای تحلیل‌های جامع در حوزه مرگومیر، به‌ویژه مرگ کودکان، برخوردار نیستند.

منابع

- ابیدی، علیرضا (۱۳۷۸). بررسی مشکلات ثبت مرگ و میر و علل مربوطه در کشور و ارائه راهکارهای مناسب. فصلنامه علمی جمعیت، ۸(۲۹)، ۹۵-۱۱۱. https://www.population-journal.ir/article_228114.html
- امانی، فیروز، کاظم نژاد انوشیروان، حبیبی، رضا (۱۳۸۸). روند تغییرات شاخص‌های مرگ و میر در ایران طی سالهای ۸۶-۱۳۵۰. مجله دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، ۱۳۸۸، ۹(۳)، ۲۱۰-۲۱۷. <http://jarums.arums.ac.ir/article-1-266-fa.html>
- امیرخسروی، ارژنگ و فرهادی، یدالله (۱۳۷۳). وضعیت ثبت رویداد و سطح مرگومیر مطالعه موردی (شهرستان دامغان). فصلنامه علمی جمعیت، ۳(۷)، ۲۱-۲۱. https://www.population-journal.ir/article_227619.html
- ترکاشوند مراد آبادی، محمد و فلاح، حسن (۱۳۹۹). ارزیابی پوشش ثبت فوت در سازمان ثبت احوال ایران مورد مطالعه: استان یزد، سال ۱۳۹۵. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۱(۳)، ۲۱-۳۴. <https://doi.org/10.22108/jas.2019.118214.1740>
- ترکاشوند مرادآبادی، محمد، عباسی، محمد (۱۳۹۸). مطالعه اپیدمیولوژیک مرگ سالمندان ایران در دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ با استفاده از شاخص سال‌های عمر از دست رفته ناشی از مرگ زودرس. پایش، ۱۹(۱)، ۸۵-۹۷. <https://sid.ir/paper/23901/fa>

جلوداری، بردستان مائده (۱۳۹۵). بررسی صحت ثبت فوت بر اساس محل سکونت در استان یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ص ۷۷. حسینی حاتم، ترکاشوند، محمد (۱۳۹۲). کاربرد رایانه در جمعیت‌شناسی. انتشارات دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

حسینی، حاتم، ترکاشوند، محمد و عزیزی شاکر، عاطفه (۱۳۹۹). برآورد پوشش ثبت مرگ و ساخت جدول عمر مستقیم برای استان‌های ایران در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۵(۳۰)، ۷۵-۱۰۵.

<https://10.22034/jpai.2021.529530.1183>

خسروی، احمد، و چمن، رضا (۱۳۸۹). گذار اپیدمیولوژیک و تغییر سیمای سلامت. (دانش و تندرستی در علوم پایه پزشکی) مجله دانش و تندرستی، ۵(ویژه نامه ششمین کنگره اپیدمیولوژی ایران)، ۶۷-۷۷. <https://sid.ir/paper/472175/fa>

خسروی، اردشیر، سعیده، آقامحمدی، کاظمی، الهه (۱۳۹۳). برنامه ثبت و طبقه‌بندی علل مرگ، با همکاری وزارت بهداشت و گروه آمار و اطلاعات شبکه.

رحمانی، علی‌اکبر (۱۳۷۳). بررسی مشکلات نظام سنتی ثبت‌احوال در ایران باهدف تحول و نوآوری، سازمان ثبت‌احوال، دفتر آمار و اطلاعات جمعیت. زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۹۲). ارزیابی ثبت اطلاعات وقایع حیاتی (ولادت، فوت و مهاجرت‌های داخلی) مکان محور. سازمان ثبت‌احوال کشور، دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی.

ساسانی‌پور، محمد، کوششی، مجید، عسکری ندوشن، عباس و خسروی، اردشیر (۱۳۹۶). نقش تغییرات سن و علت مرگ در افزایش امید زندگی در ایران در دهه اخیر. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۲(۲۴)، ۱۰۹-۱۳۴.

https://www.jpaiassoc.ir/article_34700.html

شریفی، منصور (۱۳۸۸). بررسی علل تأخیر بیش از یک سال از وقوع رویداد تا ثبت وقایع حیاتی ولادت و فوت در زمان ثبت، سازمان ثبت‌احوال کشور، دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی.

شکوهمند، معصومه (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر ثبت دیر هنگام ولادت و فوت در شهرستان اهواز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شوشتر.

قدرتی، شفیقه (۱۳۹۲). سطح و الگوی مرگومیر در ایران با تأکید بر عوامل اجتماعی و اقتصادی مرتبط با آن. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.

کوششی، مجید، محمد، ترکاشوند (۱۳۹۳). تهیه و توسعه راهنمای اندازه‌گیری شاخص‌های مرگومیر و آزمون مدلی برای پوشش کامل و به هنگام آمار ثبت فوت کشور (استان‌ها و شهرستان‌های ۱۰۰ هزار نفری و بیشتر ایران). طرح پژوهشی با حمایت سازمان ثبت‌احوال کشور و صندوق جمعیت ملل متحد.

لاریجانی، ایرج (۱۳۸۷). بررسی دیرثبتی رویدادهای حیاتی ولادت و فوت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در شهرستان قزوین.

محمودیان، حسین، مجید، کوششی، محمد، ترکاشوند و مرجان، رشوند (۱۳۹۱). بررسی و مقایسه ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور با تأکید بر شاخص‌های جمعیتی: طرح پژوهشی با حمایت سازمان ثبت‌احوال کشور و دانشگاه تهران در برنامه صندوق جمعیت و توسعه.

مومن طایفه، معصومه، کوششی، مجید (۱۳۹۱). مطالعه دیر ثبتي وقایع زیستی

- nml.nih.gov/21290641
- Joubert J., Rao C., Bradshaw D., Vos T., Lopez A. D. (2013). Evaluating the Quality of National Mortality Statistics from Civil Registration in South Africa, 1997-2007. *PLoS ONE* 8(5): e64592. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0064592>
- Karlinsky, A. (2024). International completeness of death registration. *Demographic Research*, 50, 1151-1170. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2024.50.38>
- Kazemi, E., Rezanejad-Asl, P., Rabbani, B., & Khosravi, A. (2025). Historical trends in completeness of death registration in Islamic Republic of Iran. *Eastern Mediterranean health journal = La revue de sante de la Mediterranee orientale = al-Majallah al-sihhiyah li-sharq al-mutawassit*, 31(6), 371-379. <https://doi.org/10.26719/2025.31.6.371>
- Khosravi, A., Taylor, R., Naghavi, M., & et al. (2007). Differential mortality in Iran. *Population Health Metrics*, 5(7). <https://doi.org/10.1186/1478-7954-5-7>
- Majewska, J. (2017). The quality of mortality data. *Studia Ekonomiczne*, (344), 76-96. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/335456/edition/316969/content>
- Mathers C, Boerma T (2010). Mortality Measurement Matters: Improving Data Collection and Estimation Methods for Child and Adult Mortality. *PLoS Med* 7(4), e1000265. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000265>
- Mohammadi Y., Karami M., Derakhshanzadeh N. Rural-Urban Disparity of Under-Five Mortality Rate in Iran from 1990 to 2015. *Iran Journal of Public Health*. 2020 Apr;49(4):744-752. PMID: 32548055; PMCID: [PMC7283173](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/PMC7283173/)
- Piccione, L., Dalla-Zuanna, G., & Minello, A. (2014). Mortality selection in the first three months of life and survival in the following thirty-three months in rural Veneto (North-East Italy) from 1816 to 1835. *Demographic Research*, 31, 1199-1228. <http://www.jstor.org/stable/26350093>
- Rampatige, R., Mikkelsen, L., Hernandez, B., Riley, I., & Lopez, A. D. (2014). Systematic review of statistics on causes of deaths in hospitals: Strengthening the evidence for policy-makers. *Bulletin of the World Health Organization*, 92(11), 807-816. <https://doi.org/10.2471/BLT.14.137935>
- Schmertmann, C. P., Queiroz, B. L., & Gonzaga, M. R. (2024). Data errors in mortality estimation. *Demographic Research*, 51, 229-266. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2024.51.9>
- United nations statistical office; approaches to collecting data on fertility and mortality For the estimation of vital rates, *VRS Technical Paper* No. 37, September (1989). <https://www.cdc.gov>
- ولادت و فوت و عوامل اجتماعی، اقتصادی مؤثر بر آن در شهرستان مشهد در سال ۱۳۸۸. فصلنامه علمی جمعیت، ۱۹ (۷۹)، ۳۷-۵۲. https://www.population-journal.ir/article_229477.html
- Abouzahr, C., Mikkelsen, L., Rampatige, R., & Lopez, A. (2012). Mortality statistics: a tool to enhance understanding and improve quality. *Pacific health dialog*, 18(1), 247-270.
- Adair, T., & Lopez, A. D. (2018). Estimating the completeness of death registration: An empirical method. *PLoS ONE*, 13(5), e0197047. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0197047>
- Anderson, J. G., Baer, R. J., Partridge, J. C., Kuppermann, M., Franck, L. S., Rand, L., ... & Rogers, E. E. (2016). Survival and major morbidity of extremely preterm infants: a population-based study. *Pediatrics*, 138(1), e20154434. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-4434>
- Arriaga, E. E., & Davis, K. (1969). The pattern of mortality change in Latin America. *Demography*, 6(3), 223-242. <https://doi.org/10.2307/2060393>
- Dol, J., Hughes, B., Bonet, M., Dorey, R., Dorling, J., Grant, A., Langlois, E. V., Monaghan, J., Ollivier, R., Parker, R., Roos, N., Scott, H., Shin, H. D., & Curran, J. (2023). Timing of neonatal mortality and severe morbidity during the postnatal period: A systematic review. *JBIM Evidence Synthesis*, 21(1), 98-199. <https://doi.org/10.11124/JBIES-21-00479>
- Graham, W. J., Foster, L. B., Davidson, L., Hauke, E., & Campbell, O. M. (2008). Measuring progress in reducing maternal mortality. *Best practice & research Clinical obstetrics & gynaecology*, 22(3), 425-445. <https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2007.12.001>
- Hernandez, B., Rodriguez Angulo, E., Johnson, L. M., & et al. (2022). Assessment of the quality of the vital registration system for under-5 mortality in Yucatan, Mexico. *Population Health Metrics*, 20(7). <https://doi.org/10.1186/s12963-022-00284-5>
- Hill, K. (1984). Frameworks for studying the determinants of child survival. *Public Health Classics*. <https://www.scielo.org/article/bwho/2003.v81n2/138-139/#ModalArticles>
- Iburg K. M., Mikkelsen L., Adair T., Lopez A.D. (2020). Are cause of death data fit for purpose? evidence from 20 countries at different levels of socio-economic development. *PLoS ONE* 15(8): e0237539. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237539>
- Jamison D. T., Feachem R. G., Makgoba M. W., Bos E. R., Baingana FK, Hofman K. J., Rogo K. O, editors. Disease and Mortality in Sub-Saharan Africa. 2nd ed. Washington (DC): The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank; 2006. PMID: 21290641 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21290641/>

- Civil Registration and Vital Statistics Systems, World Health Organization, Technical Meeting, November 4-5, Chateau de Penthes, Geneva, Switzerland. https://crvs.unescap.org/sites/default/files/resources/Improving%20Mortality%20Statistics%20through%20Civil%20Registration%20and%20Vital%20Statistics%20Systems_0.pdf
- Yadav, S., & Perianayagam, A. (2020). Mortality compression and variability in age at death in India. *Comparative Population Studies*, 45(October 2020) <https://doi.org/10.12765/CPoS-2020-20>
- [gov/nchs/data/isp/037_approaches_to_data_collection_on_fertility_and_mortality_for_the_estimation_of_vital_rates_december_1985.pdf](https://www.census.gov/data/isp/037_approaches_to_data_collection_on_fertility_and_mortality_for_the_estimation_of_vital_rates_december_1985.pdf)
- United States Census Bureau (2014). Population Analysis System (PAS) Software, <https://www.census.gov/population/international/software/>
- WHO (2014). Analysing Mortality Level and Cause-of-Death Data. World Health Organization, Analysing mortality levels and causes-of-death (ANACoD) – SCORE for health data (who.int)
- WHO (2014). Improving Mortality Statistics as part of Strengthening

Research Article

Analyzing Skill Demand in Iran's Labor Market: A Case Study of Telegram Job-Seeking Channels

Malihe Hadadmoghadam^{1*}, Hassan Shokrollahi², Ehsan Jamal Sarayani³, Reyhane Alikhah⁴¹ Assistant Professor of Economics, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.² Associate Professor of Mechanical Engineering, Department of Mechanical Engineering, Faculty of Engineering, Kharazmi University, Tehran, Iran.³ Master's degree in Computer Engineering, Department of Computer Engineering, Faculty of Engineering, Imam Reza International University, Mashhad, Iran.⁴ Master's degree in Economics, Department of Economics, Faculty of Economics, University of Tehran, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 06 June 2025

Accepted: 17 September 2025

Keywords:

Labor Market, Job Skills, Skill Demand, Semi-structured Data, Text mining.

ABSTRACT

One of the most significant economic markets is the labor market, and a persistent challenge within this market is determining the skills that firms and employers demand. This issue has become more pronounced with the continuous advancement of technology, particularly with the emergence of artificial intelligence tools. In this regard, this research aims to examine the demand side of the labor market from the perspective of required skills, occupations, and other characteristics of this segment. To achieve this, semi-structured data from the Telegram has been utilized, and job advertisements from the period 2018 to 2025 have been analyzed using text mining techniques. The findings indicate that advanced technical skills and social skills (known as soft skills) are among the most highly valued skill sets in the labor market. Additionally, the education sector and occupations associated with this industry have had the highest demand frequency throughout the analyzed period. The results highlight the necessity of integrating soft skills into educational curricula and emphasize the connection between industry and academia as a fundamental requirement of the modern labor market.

Introduction

The labor market shapes the trajectory of growth, productivity, and social welfare. Central to its functioning is the alignment between the supply of labor and the demand for skills. Yet, this alignment is rarely seamless. In many developing countries, including Iran, education systems often fail to equip graduates with the competencies required by employers. This mismatch, known widely as the "skills gap," limits economic opportunities, constrains productivity, and undermines competitiveness. Globally, researchers and policymakers have increasingly turned to new sources of data to understand skill demand. Traditional datasets such as household surveys or labor force censuses, while valuable, are limited in scope and updated infrequently. In contrast, online job advertisements provide a dynamic and timely reflection of labor market needs. The study contributes in two major ways. Substantively, it highlights the

growing significance of technical and social-emotional skills in Iran's labor market. Methodologically, it demonstrates how semi-structured digital data can be transformed into actionable insights using text-mining tools. These findings not only enrich academic debates on labor economics and human capital theory but also provide concrete recommendations for policymakers and educational planners to address skill mismatches and improve employability.

Methodology and Data

The research employs text mining as the primary methodological approach. Text mining, positioned at the intersection of natural language processing, machine learning, and statistics, enables the systematic conversion of unstructured textual information into structured, analyzable data. It is particularly well suited for large-scale

* Corresponding Author: Assistant Professor of Economic Sciences, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

E-mail address: m.h.moghadam@ut.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Hadadmoghadam, M., Shokrollahi, H., Jamal Sarayani, E., & Alikhah, R. (2025). Analyzing Skill Demand in Iran's Labor Market: A Case Study of Telegram Job-Seeking Channels. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 53-65. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.528692.1285>

analysis of online job postings, which are semi-structured, dynamic, and often contain rich information about required skills, qualifications, and conditions. The dataset consists of around 10,000 job advertisements gathered from Telegram job-seeking channels between 2018 and 2025. Telegram was chosen due to its widespread use in Iran and the diversity of its job postings, which range from professional occupations requiring advanced degrees to entry-level service and manual labor positions. Channels with the largest follower bases were selected to ensure broader coverage. Using the Madeline Proto web service, the data were extracted in JSON format and stored in a MySQL database.

Data Cleaning and Pre-processing

The raw dataset contained a significant proportion of irrelevant or duplicate content. A filtering process was applied to exclude non-recruitment posts such as advertisements, promotions, or unrelated announcements. After cleaning, the text-mining process proceeded through four major steps: 1) Breaking text into words; 2) Eliminating irrelevant words; 3) Keyword extraction and tagging – identifying skills, occupations, and industry terms using dictionaries built iteratively from the data; 4) Classification – assigning postings into categories such as required skills, industry sectors, occupations, gender preferences, age restrictions, and experience requirements.

Analytical Framework

For consistency, the study adopted the World Bank's (2016) skill typology, which classifies skills into four groups: 1) Technical skills (e.g., computer literacy, software use); 2) Advanced cognitive skills (e.g., problem-solving, data analysis); 3) Basic cognitive skills (e.g., literacy); 4) Social-emotional skills (e.g., teamwork, adaptability). Frequency distributions and word clouds were employed to highlight the most in-demand skills and occupations. Additional filters allowed examination of employer preferences regarding gender, age, and experience.

Findings

Data analysis revealed several key patterns in Iran's labor market during the study period.

Skills in Demand

Two categories of skills dominated employer requirements: 1) Technical Skills: Advanced technical competencies, prior work experience, and

computer literacy were among the most frequently cited in job postings. Within this category, educational qualifications and IT knowledge also ranked among the top ten most demanded skills; 2) Soft and Social Skills: Skills such as negotiation ability, proactivity, attention to detail, professional appearance, professionalism, and teamwork appeared consistently across job advertisements. These findings indicate that Iranian employers, much like their global counterparts, increasingly value social-emotional capacities that complement technical expertise.

Occupations

The five most frequently advertised occupations were: 1) Education-related roles; 2) Sales personnel; 3) Consultants (educational and financial); 4) Marketing specialists; 4) Accountants.

Discussion and Conclusion

This study demonstrates the potential of big data from social media platforms for labor market analysis in Iran, where conventional data sources may be outdated or limited. By applying text-mining techniques to a large dataset of Telegram job postings, the research provides timely insights into the skills, occupations, and demographic preferences shaping demand. The findings confirm the rising importance of soft skills alongside technical competencies. This aligns with international evidence (e.g., Deming 2017; Rios et al. 2020) highlighting the value of social interaction, adaptability, and teamwork in modern labor markets. For Iran, this suggests an urgent need to integrate soft-skill training into curricula, from schools to higher education, to enhance employability. Moreover, the analysis underscores the gap between academia and industry. Employers' emphasis on practical competencies over formal qualifications reveals the limitations of current educational curricula. Policies should promote stronger linkages between universities and industries, including internships, joint projects, and curriculum reforms tailored to labor market needs. Finally, this research illustrates the feasibility and value of using semi-structured data from social media for labor market intelligence. While challenges remain, such data provide real-time, granular insights that complement traditional statistics. Future work should expand datasets, combine multiple online sources, and refine analytical tools for even deeper understanding.

بررسی تقاضای مهارت در بازار نیروی کار ایران: مطالعه موردی کانال‌های کاریابی تلگرامی

ملیحه حدادمقدم^{۱*}، حسن شکراللهی^۲، احسان جمال سرایانی^۳، ریحانه علی‌خواه^۴^۱ استادیار علوم اقتصادی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.^۲ دانشیار مهندسی مکانیک، گروه مهندسی مکانیک، دانشکده فنی مهندسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.^۳ کارشناسی ارشد مهندسی کامپیوتر، گروه مهندسی کامپیوتر، دانشکده فنی مهندسی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا، مشهد، ایران.^۴ کارشناسی ارشد علوم اقتصادی، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

یکی از مهم‌ترین بازارهای اقتصادی، بازار نیروی کار است و یکی از معضلات همیشگی موجود در بازار نیروی کار آن است که بنگاه‌ها و کارفرماها متقاضی چه مهارت‌ها و ویژگی‌هایی هستند. این معضل با پیشرفت هرروزه فناوری و به‌ویژه با ظهور ابزارهای هوش مصنوعی چشمگیرتر شده است. این پژوهش در تلاش است تا سمت تقاضای نیروی کار را از منظر مهارت‌های تقاضاشده، مشاغل تقاضاشده و دیگر ویژگی‌های این سمت از بازار نیروی کار، بررسی کند. برای این منظور، از داده‌های نیمه‌ساختاریافته شبکه اجتماعی تلگرام بهره گرفته شده و آگهی‌های شغلی در فاصله سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۴، با استفاده از روش متن‌کاوی بررسی و تحلیل شده‌اند. براساس نتایج به‌دست‌آمده، مهارت‌های فنی پیشرفته و مهارت‌های اجتماعی از گروه مهارت‌هایی هستند که در بازار نیروی کار، بیشتر به آن‌ها توجه شده است؛ همچنین صنعت آموزش و مشاغل مرتبط با این صنعت در دوره بررسی، بیشترین فراوانی را در سمت تقاضا داشته‌اند. نتایج این پژوهش لزوم توجه به مهارت‌های نرم در برنامه آموزشی را روشن‌تر می‌سازد و نیز پیوند و ارتباط میان صنعت و دانشگاه را یکی از ضرورت‌های بنیادین و الزامات بازار نیروی کار نوین می‌داند.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۶

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶

کلیدواژه‌ها:

بازار نیروی کار، مهارت‌های شغلی، تقاضای مهارت، داده‌های نیمه‌ساختاریافته، متن‌کاوی.

مقدمه

و هماهنگی لازم میان سازمان‌های آموزشی و بازار کار وجود ندارد. بهبود مهارت‌ها باعث کاهش تنگنای بازار، تعدیل بازار کار، تسهیل در فرایند جست‌وجوی شغل کارجویان، افزایش بهره‌وری بنگاه‌ها و ... و در نتیجه آن، رشد اقتصادی کشور می‌شود (Filmer & Rogers, 2019). با توجه به وضعیت توسعه‌ای هر کشور و نوع پیچیدگی اقتصادی^۱ محصولات تولیدی و خدماتی آن، مهارت‌هایی که بازار کار آن کشور نیاز دارد متفاوت خواهد بود. کشورهای توسعه‌یافته

ایجاد اشتغال و افزایش بهره‌وری جزو مهم‌ترین برنامه‌های توسعه‌ای در کشورها و به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه با هدف افزایش رشد اقتصادی و کاهش فقر است. برای دستیابی به این مهم، می‌توان بر موضوع مهارت‌ها و توسعه آن و نیز ایجاد هماهنگی بیشتر در بازار کار کشورها تأکید داشت. متأسفانه در بسیاری از کشورها، سیستم‌های آموزشی مهارت‌های اساسی لازم برای بازار کار را آموزش نمی‌دهند

1. Economic Complexity.

* نویسنده مسئول: استادیار علوم اقتصادی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

نشانی ایمیل: m.h.moghadam@ut.ac.ir

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی مصوب مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور با عنوان «واکاوی عرضه و تقاضای مهارت در پورتال‌های آنلاین کاریابی ایران با استفاده از کلان‌داده‌ها: مطالعه موردی پورتال‌های آنلاین کاریابی ایران و کانال‌های کاریابی منتخب تلگرامی» است.

استناد به این مقاله:

حدادمقدم، ملیحه، شکراللهی، حسن، جمال سرایانی، احسان، و علی‌خواه، ریحانه (۱۴۰۴). بررسی تقاضای مهارت در بازار نیروی کار ایران: مطالعه موردی کانال‌های کاریابی تلگرامی، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۵۳-۶۵. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.528692.1285>

مهاجرت و مرگ‌ومیر، با واسطه یا بی‌واسطه اثرگذار است. ازسوی دیگر، بند ۸ سیاست‌های کلی جمعیت (۱۳۹۳) با مضمون «توانمندسازی جمعیت در سن کار با فرهنگ‌سازی و اصلاح، تقویت و سازگار کردن نظام‌های تربیتی و آموزش‌های عمومی، کارآفرینی، فنی - حرفه‌ای و تخصصی با نیازهای جامعه و استعدادها و علایق آنان برای ایجاد اشتغال مؤثر و مولد»، بر هدف این پژوهش تأکید دارد.

چارچوب نظری

تغییرات سریع در ساختار بازار کار، فناوری‌های نوین و جهانی شدن در دهه‌های اخیر موجب شده است تا مهارت‌های نیروی کار یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در اشتغال، بهره‌وری و توسعه اقتصادی تلقی شود. فهم چگونگی نقش‌آفرینی مهارت‌ها در بازار کار نیازمند استفاده از چهارچوب‌های نظری گوناگون در حوزه اقتصاد نیروی کار است. در این بخش، پس از مرور کلی بر یکی از مهم‌ترین نظریه‌های شکل‌دهنده بازار نیروی کار (تقاضا) به بررسی نظریه‌هایی که با پژوهش پیش‌رو پیوند نزدیک و عمیقی دارند (نظریه سرمایه انسانی با تأکید بر آموزش و مهارت‌ها) پرداخته شده است.

نظریه تقاضای نیروی کار و عوامل مؤثر بر آن

نظریه تقاضای نیروی کار با بیان این موضوع آغاز می‌شود که بنگاه‌ها کارجویان را تنها به این دلیل استخدام نمی‌کنند که کارفرمایان تمایل دارند «موقعیت‌های خالی» یا همان فرصت‌های شغلی را در بنگاه خود پر کنند، بلکه علت اصلی آن است که بنگاه‌ها برای رفع نیازهای بازار (تولید محصولات یا ارائه خدمات) به نهاده‌های تولیدی نیاز دارد. مهم‌ترین این نهاده‌ها سرمایه (شامل زمین، ساختمان، ماشین‌آلات، مواد اولیه و میانی و ...) است؛ مورد بعدی یا همان نیروی کار یکی از نهاده‌های اصلی مورد نیاز برای تولید کالاها و ارائه خدمات به مشتریان شمرده می‌شود. بنابراین، تقاضای نیروی کار «تقاضایی مشتق‌شده» است که درواقع از خواسته‌ها و نیازهای مصرف‌کنندگان نشئت می‌گیرد (Borjas, 2024).

اگرچه موارد یادشده، ازجمله نیروی کار، همگی نهاده‌های تولید در بنگاه‌های اقتصادی در نظر گرفته می‌شوند، ولی اهمیت نیروی کار و عوامل مؤثر بر عرضه و تقاضای آن از جنبه‌های متعددی دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ برای نمونه، عوامل تعیین‌کننده تقاضای نیروی کار دارای پیامدهای اجتماعی و سیاسی مهمی هستند. همچنین، می‌توان گفت بسیاری از سیاست‌های دولت‌ها در کشورهای گوناگون نیز در راستای تأثیر بر تقاضای نیروی کار است.

نیازمند مهارت‌های شناختی و رفتاری بالاتری نسبت به کشورهای درحال توسعه هستند. شناسایی مهارت‌های درخواستی در بازار کار هر کشور و ایجاد چهارچوبی برای دستیابی و آموزش آن مهارت‌ها به نیروی کار در بخش‌های گوناگون اقتصادی، راه‌حلی برای ایجاد اشتغال و رشد اقتصادی است. برای تشریح بیشتر این تفاوت‌ها باید گفت در کشورهای کم‌درآمد، کمبود مهارت‌های فنی، مدیریتی، رفتاری و ... از مهم‌ترین دلایل بهره‌وری پایین بنگاه‌ها و پایین بودن درآمدها در سطح کشور است؛ زیرا بیشتر اقتصاد این کشورها را بخش کشاورزی و اقتصاد غیررسمی تشکیل می‌دهد. با افزایش سریع جمعیت در این‌گونه کشورها و سرریز آن از بخش‌های روستایی به شهری، ممکن است عرضه نیروی کار بسیار بالاتر از میزان تقاضا شود و همچنین کارجویان توانایی پاسخ به نیازهای شغلی بازار را نداشته باشند (World Bank, 2010). این ناهماهنگی اطلاعات در بازار نیروی کار، کاستی‌ها و شکست‌هایی را در بازار نیروی کار در پی داشته که برای حل آن به پژوهش‌هایی نوین در این بازار است که از پژوهش‌های مرسوم فاصله گیرد و اطلاعات جدیدی از این بازار ارائه دهد.

در این پژوهش، تلاش شده است تا از کلان‌داده‌های ساختاریافته موجود در برخی کانال‌های کاربایی تلگرامی برای ارائه تحلیل‌های نوین در بازار کار ایران استفاده شود. این منابع اطلاعاتی داده‌های نوینی در حوزه بازار نیروی کار در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. ویژگی درخور توجه این داده‌ها ارائه تازه‌ترین اطلاعات مربوط به سمت تقاضای نیروی کار در ایران است؛ زیرا گاهی آگهی‌های درخواست نیروی کار به صورت روزانه در این کانال‌ها قرار می‌گیرد. این پژوهش در تلاش است تا با بازنمایی مهارت‌های تقاضاشده در بازار کار ایران، به بررسی دقیق و جامعی از ویژگی‌ها و مهارت‌های درخواستی در بازار کار ایران بپردازد؛ همچنین مهارت‌ها و شاخص‌هایی را که بیشترین درخواست برای آن‌ها ازسوی بنگاه‌ها ثبت شده است را مشخص کند. برای دستیابی به این مهم، از روش متن‌کاوی، که به آن تحلیل متن نیز گفته می‌شود و شامل فرایند تبدیل داده‌های متنی و غیرساختاریافته به اطلاعات ساختاریافته است، استفاده شده است. پژوهش پیش‌رو جنبه‌های تازه‌ای از بازار نیروی کار را روشن کرده است که با کمک داده‌های ساختاریافته موجود امکان‌پذیر نبود. این نتایج برای توسعه سیاست‌ها در حوزه آموزش نیروی کار نیز مفید و مؤثر خواهد بود.

بازار نیروی کار یکی از اجزای جدانشدنی علم جمعیت‌شناسی است که بر دیگر مولفه‌های مطالعه‌ای در این علم، همچون باروری،

سرمایه‌گذاری نیاز دارد و افراد زمان، تلاش و منابع خود را در آموزش و برنامه‌های آموزشی سرمایه‌گذاری می‌کنند تا مهارت‌های خود را بهبود بخشند و بهره‌وری آن‌ها را افزایش دهند؛ دوم این‌که تغییرات در سرمایه‌انسانی به شکل چشم‌گیری بر دستمزد نیروی کار مؤثر است. نیروی کاری که سطح بالایی از سرمایه‌انسانی را در خود داشته باشد، به‌طور معمول دستمزدهای بالاتری نیز در بازار کار در انتظار اوست. ادبیات موجود در حوزه سرمایه‌انسانی تصدیق می‌کنند که سطح تحصیلات رابطه‌ای قوی با نرخ مشارکت نیروی کار، نرخ بیکاری و درآمد نیروی کار دارد (Borjas, 2024).

پیشینه پژوهش

بازار نیروی کار پیوسته در حال تغییر و تحول است که این تغییرات را می‌توان برآمده از پیشرفت‌های فناوریانه و جهانی شدن دانست. فهم و درک تقاضا برای مهارت‌ها به‌منظور تهیه برنامه‌های آموزشی و راهبردهای پرورش نیروی کار ضروری است. در همین رابطه، متن‌کاوی آگهی‌های شغلی ابزاری قدرتمند برای تحلیل تقاضای مهارت‌ها در بازار امروز است.

اطلاعات مرتبط با بازار نیروی کار را از منابع نوین متعددی می‌توان جمع‌آوری کرد. هورتون و تامبه^۱ (۲۰۱۵) نشان دادند که چگونه داده‌های جمع‌آوری شده از اینترنت، برای نمونه از سایت‌های کاریابی آنلاین، می‌توانند فرصت‌ها و مسیر پژوهشی تازه‌ای را برای تحلیل وضعیت بازار کار فراهم کنند. این پژوهش علاوه‌بر مشخص کردن برتری‌های استفاده از کلان‌داده‌ها، منابع نوینی از این داده‌ها از جمله پلتفرم‌های استخدامی مانند لینکدین، بازارهای کار اینترنتی مانند آپ ورک^۲ را نیز معرفی می‌کند.

دارابی و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی مرتبط با «سیستم استخراج مهارت»^۳ که به کمک روش متن‌کاوی از کلان‌داده‌ها انجام شد، نشان دادند که از این سیستم، که ابزاری برای تحلیل آگهی‌های شغلی، مهارت‌های تقاضا شده در حوزه‌های علمی، فناوری، مهندسی و ریاضیات^۴ است، با وجود تمرکز آن بر حوزه مهندسی صنایع، می‌توان در دیگر حوزه‌ها نیز استفاده کرد. سیستم استخراج مهارت در واقع سیستمی است که از الگوریتم‌های متن‌کاوی برای تحلیل آگهی‌های شغلی مهندسان صنایع استفاده می‌کند. این سیستم

سیاست‌های مختلفی مانند کمینه دستمزدها و محدودیت‌هایی بر توانایی کارفرما در اخراج یا تعدیل کارکنان همگی از تلاش‌هایی است که برای تنظیم جنبه‌های گوناگون تقاضای نیروی کار ازسوی بنگاه‌ها صورت می‌گیرد (Smith, 2017).

تقاضای نیروی کار در جریان متعارف علم اقتصاد، معادل با درخواست بنگاه‌ها برای پرکردن جاهای خالی در مسیر تولید کالا یا ارائه خدمات در سطح دستمزد معین است. عوامل مؤثر بر این تصمیم بنگاه‌ها را عوامل مؤثر بر تقاضا می‌نامند.

علاوه‌بر نظریه تقاضا در بازار نیروی کار، در ادبیات اقتصاد نیروی کار، مباحث مکملی نیز وجود دارند که علاوه‌بر تکمیل مبحث پیش، به توسعه و گسترش آن نیز کمک می‌کنند. یکی از این بحث‌ها نظریه سرمایه‌انسانی است که در ادبیات اقتصادی پیوندی بسیار قوی با مباحث نیروی کار و پژوهش پیش‌رو دارد. بنابراین، در ادامه مباحث این بخش، به نظریه سرمایه‌انسانی با تأکید بر نقش تحصیلات و مفهوم مهارت‌ها پرداخته شده است.

نظریه سرمایه‌انسانی و نقش تحصیلات در آن

نظریه سرمایه‌انسانی بیان می‌کند که مجموعه توانایی‌ها و مهارت‌های کسب‌شده‌ای که افراد به بازار کار عرضه می‌کنند سرمایه‌انسانی نام دارد. این مجموعه مهارت‌ها از راه سرمایه‌گذاری در تحصیلات، برنامه‌های آموزشی رسمی و آموزش‌های غیررسمی در محل کار به دست می‌آیند. مهارت‌هایی را که ضمن تحصیل در مدرسه آموزش داده می‌شود جزء مهمی از سرمایه‌انسانی نیروی کار را تشکیل می‌دهند. برخی افراد تحصیلات خود را در سطح عالی ادامه می‌دهند و برخی در دوره ابتدایی رها می‌کنند. گفتنی است که علاوه‌بر زمان، منابع و تلاش، عوامل بسیار دیگری نیز وجود دارند که بر امکان تکمیل تحصیلات در افراد مؤثرند. برای نمونه، اگر در جامعه‌ای وضعیت نهادهای آموزشی و نهادهای مالی مناسب نباشد، امکان تحصیل برای بسیاری از افراد وجود نخواهد داشت و این موضوع توزیع دستاوردهای آموزشی جامعه را محدود می‌کند (Becker, 2009).

سرمایه‌انسانی دو جنبه کلیدی دارد: نخست این‌که همچون انواع دیگر سرمایه - مانند سرمایه‌های فیزیکی - برای توسعه به

1. Horton & Tambe

2. UpWork

3. Skill Miner System (SMS)

4. Science, Technology, Engineering, Mathematics (STEM)

تقاضای بالایی دارند که منعکس‌کننده سطح فناوری و ساختار اقتصاد این کشور است.

در گزارش *سازمان بین‌المللی کار*^۱ (۲۰۲۰) مجموعه‌ای از کشورهای در حال توسعه از جمله هند و میانمار با استفاده از داده‌های لینکدین در حوزه مهارت‌های ارائه‌شده در بازار نیروی کار بررسی شده‌اند.

مطالعات بسیاری در این حوزه در جهان و در کشورهای گوناگون انجام شده؛ ولی تاکنون این‌گونه ارزیابی‌ها در ایران انجام نگرفته است. در این پژوهش، تلاش شده است تا با انجام چنین تحلیل‌هایی، آغازگر این‌گونه پژوهش‌ها در ایران باشیم. مطالعات در حوزه‌های مشابه با پژوهش پیش‌رو در بازار نیروی کار ایران انجام شده است؛ ولی از منظر روش و نوع داده‌ها با این پژوهش متفاوت‌اند، در ادامه به نمونه‌هایی از این پژوهش‌ها اشاره خواهد شد. *نورپیمانی و همکاران* (۲۰۲۱) با تحلیل آگهی‌های شغلی آنلاین در حوزه فناوری اطلاعات، نشان دادند که مهارت‌های تقاضا شده در بازار کار را می‌توان به‌طور دقیق از داده‌های شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های استخدامی استخراج کرد. این پژوهش مجموعه‌ای از این داده‌ها را ارائه می‌دهد. در همین زمینه، *رضوی و نعمتی‌فر* (۱۳۹۶) با بررسی مهارت‌های شناختی تفکر انتقادی در کاربران شبکه اجتماعی تلگرام با استفاده از پیمایش، به نقش سواد رسانه‌ای در ارتقای توانمندی‌های شناختی و تصمیم‌گیری شغلی اشاره کرده‌اند. *رضایی و شبیری* (۱۳۹۷) نیز نشان دادند که استفاده هدفمند از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به ارتقای سواد محیط‌زیستی و آگاهی اجتماعی دانشجویان منجر شود که خود زمینه‌ساز توسعه مهارت‌های نرم در بازار کار است.

روش پژوهش و داده‌ها

امروزه بسیاری از مؤسسه‌ها، سازمان‌ها و صنایع تجاری داده‌های خود را به‌صورت الکترونیکی ذخیره می‌کنند و این موضوع به ایجاد حجم عظیمی از داده‌های متنی منجر شده است. چالش اصلی کارکردن با این‌گونه داده‌ها، شناسایی الگوها و روندهای موجود در آن‌هاست. ابزارهای سنتی مدل‌سازی پاسخگوی این نیاز نیستند؛ بنابراین، در این پژوهش هدف آن است که با کمک مدل‌های متن‌کاوی به شناسایی الگوها، روندها و روابط موجود در بازار کار

کلمات کلیدی و عبارت‌های مرتبط با مهارت‌های حرفه‌ای و فنی لازم برای موقعیت‌های شغلی این حوزه را شناسایی و سپس «شاخص تقاضای مهارت»^۲ را به کمک آن محاسبه می‌کند. این شاخص فراوانی هر مهارت را در آگهی‌های شغلی اندازه‌گیری و اعلام می‌کند. هرچه مقدار این شاخص بالاتر باشد، نشانه آن است که تقاضای بیشتری در بازار کار برای آن مهارت خاص وجود دارد.

یکی از بحث‌های مهم در زمینه پژوهش پیش‌رو، نوع مهارت‌های خاص تقاضا شده است. براساس پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه (Suartha et al., 2018; Rios et al., 2020) مهارت‌هایی مانند برقراری ارتباط، کار گروهی، مهارت‌های حل مسئله و خلاقیت از جمله مهارت‌هایی هستند که در بیشتر آگهی‌های شغلی، به آن‌ها به‌منزله مهارت‌های عمومی تقاضا شده در بازار نیروی کار اشاره شده است. *چین و همکاران*^۳ (۲۰۲۳) بیان می‌کنند که مهارت‌های تکنیکی خاصی همچون مدل‌سازی داده‌ها، نرم‌افزارهای آماری و مدیریت پایگاه داده‌ها در شاخه‌هایی همچون تحلیل و ارزیابی کسب‌وکار دارای ارزش هستند. مطالعاتی هم در این گروه جای دارند که به سرعت بالای تغییرات فناورانه اشاره می‌کنند و نشان می‌دهند که این تغییرات باعث افزایش تقاضا برای مهارت‌های دیجیتال شده که این تقاضا در بخش‌های متعددی لازم و ضروری است (Mirzoyeva et al., 2025; Paklina & Shakina, 2022).

نکته مهمی که نباید فراموش کرد این است که تقاضای مهارتی در مکان‌ها و کشورهای مختلف و حتی بازارهای نیروی کار مختلف در داخل یک کشور متفاوت خواهد بود. برای نمونه، *میتنا کورگوا و همکاران*^۴ (۲۰۱۶) بیان می‌کنند که بخش خدمات در اقتصادهای کوچک اروپایی در مقایسه با مشاغل دیگر موجود در این اقتصادها بیشتر متقاضی مهارت‌های غیرشناختی^۵ هستند. آن‌ها همچنین یادآور می‌شوند که ترکیبات مهارتی تقاضا شده در کشورهای مختلف بسیار متفاوت است و برخی ویژگی‌های داخلی اقتصادها تقاضای مهارت‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و نمی‌توانیم الگو و فرم مهارت‌های تقاضا شده در میان کشورها را یکسان در نظر بگیریم. در همین زمینه، *آرتم و ولادیمیر*^۶ (۲۰۲۲) در مطالعه خود بیان می‌کنند که در روسیه مهارت‌های مرتبط با مشتری و مهارت‌های اجتماعی

1. Skill Demand Index (SDI)

2. Qin et al.

3. Mýtina Kureková et al.

4. Non-cognitive

5. Artem & Vladimír

6. International Labour Organization

جدول‌هایی با سطرها و ستون‌های متعدد تبدیل شده‌اند که پردازش و تحلیل آن‌ها را ساده‌تر می‌کند. داده‌های ساختاریافته می‌توانند شامل اطلاعاتی مانند نام‌ها، آدرس‌ها و شماره تلفن‌ها باشند؛

داده‌های غیرساختاریافته^۱: این داده‌ها قالب مشخص و از پیش تعریف‌شده ندارند. نمونه‌هایی از این داده‌ها شامل متون موجود در شبکه‌های اجتماعی یا نظرات مشتریان درباره محصولات، فایل‌های چندرسانه‌ای مانند ویدئو و صوت است؛

داده‌های نیمه‌ساختاریافته^۲: همان‌طور که از نام این نوع داده‌ها پیداست، این نوع داده‌ها ترکیبی از قالب‌های ساختاریافته و غیرساختاریافته هستند. اگرچه تا حدودی سازماندهی شده‌اند، ولی آن‌قدر ساختارمند نیستند که نیازهای پایگاه‌داده‌های رابطه‌ای^{۱۱} را برآورده سازند. نمونه‌هایی از داده‌های نیمه‌ساختاریافته شامل فایل‌های XML، JSON و HTML است.

مراحل کار (فرایندهای) مدل متن کاوی

متن کاوی شامل چندین مرحله کلیدی برای استخراج اطلاعات مفید از داده‌های متنی غیرساختاریافته است. این فرایند به‌طور معمول شامل پیش‌پردازش، عملیات اصلی استخراج داده‌ها^{۱۲}، اجزای لایه نمایش^{۱۳} و تکنیک‌های پالایش^{۱۴} است (Feldman & Sanger, 2007).

پیش‌پردازش

این مرحله یکی از مراحل اصلی در متن کاوی به‌شمار می‌رود. در این مرحله، متن خام و غیرساختاریافته به فرمتی ساختارمند^{۱۵} تبدیل می‌شود و این کار با استفاده از الگوریتم‌های متن کاوی امکان‌پذیر است. مرحله پیش‌پردازش شامل تکنیک‌های مختلف بازیابی اطلاعات، استخراج اطلاعات^{۱۶} و زبان‌شناسی محاسباتی است (Feldman & Sanger, 2007).

پردازش و اطلاعات جدیدی از وضعیت تقاضای مهارت در بازار کار ایران با استفاده از منابع داده‌های استفاده‌شده نمایان شود.

تشریح مدل متن کاوی

متن کاوی فرایندی دانش‌محور^۱ و حوزه چندرشته‌ای است که از بازیابی اطلاعات^۲، داده کاوی^۳، یادگیری ماشین^۴، آمار و زبان‌شناسی محاسباتی^۵ استفاده می‌کند. متن کاوی با متون زبان طبیعی^۶، که در قالب نیمه‌ساختاریافته و غیرساختاریافته ذخیره می‌شوند، سروکار دارد (Talib et al., 2016). در متن کاوی تلاش بر آن است که با استفاده از ابزارهای تحلیل از مجموعه‌ای از داده‌های غیرساختاریافته یا نیمه‌ساختاریافته بتوان اطلاعات مفید و جدیدی استخراج کرد، مانند ارتباط‌های پنهان میان متغیرها، روندها، الگوها. فرایند متن کاوی با فرایندهای داده کاوی و تحلیل متن^۷ نیز همانندی‌هایی دارد (Feldman & Sanger, 2007).

در سوی دیگر، متن کاوی و تحلیل متن دو فرایند مرتبط ولی متفاوت برای استخراج بینش‌هایی از داده‌های متنی هستند. متن کاوی از تکنیک‌های پردازش زبان طبیعی و یادگیری ماشین برای کشف الگوها، روندها و اطلاعات از حجم زیادی از داده‌های متنی غیرساختاریافته استفاده می‌کند و نیز تمرکز اصلی متن کاوی بر آشکارکردن الگوهای پنهان در این دسته از داده‌هاست؛ درحالی‌که تحلیل متن بر استخراج اطلاعات معنادار و مشخص کردن زمینه اصلی داده‌های متنی متمرکز است و اغلب با استفاده از روش‌های آماری و زبان‌شناسی انجام می‌گیرد و هدف از آن ارائه بینش‌های کاربردی برای تصمیم‌گیری است.

برای تفهیم بهتر مدل‌های متن کاوی در ادامه، به تعریف و بررسی انواع داده‌های متنی موجود در پایگاه‌های داده پرداخته شده است:

داده‌های ساختاریافته^۸: این داده‌ها به قالبی استاندارد مانند

1. Knowledge-intensive Process
2. Information Retrieval
3. Data Mining
4. Machine Learning
5. Computational linguistics
6. Natural Language
7. Text Analytics
8. Structured Data
9. Unstructured Data
10. Semi-Structured Data
11. Relational Database
12. Core Mining Operations
13. Presentation Layer Components
14. Refinement Techniques
15. Structured
16. Information Extraction

عملیات اصلی استخراج داده‌ها

در این مرحله، هدف آن است که الگوهای مربوط به مفاهیم موجود در داده‌ها کشف شود. رایج‌ترین انواع الگوها شامل توزیع‌ها،^۱ مجموعه‌های مکرر^۲ و ارتباطات^۳ هستند که در ادامه به تعریف هریک پرداخته شده است:

توزیع‌ها: شامل تحلیل فراوانی و نسبت‌های مفاهیم موجود در مجموعه اسناد^۴ (داده‌ها) است.

مجموعه‌های مکرر: مجموعه‌هایی از مفاهیم را شناسایی می‌کنند که به‌طور مکرر در اسناد هم‌رخداد^۵ (همراه یکدیگر محقق) می‌شوند؛

ارتباطات: روابط بین مفاهیم مختلف را براساس هم‌رخدادی آن‌ها کشف می‌کنند (Feldman & Sanger, 2007).

می‌کنند. در این مرحله، تکنیک‌ها ممکن است شامل حذف،^{۱۰} مرتب‌سازی،^{۱۱} هرس کردن،^{۱۲} تعمیم دادن^{۱۳} و رویکردهای خوشه‌بندی باشند که به بهینه‌سازی کشف الگوها کمک می‌کنند. تکنیک‌های پالایش با عنوان پردازش پس از کشف الگوها نیز شناخته می‌شوند (Feldman, R. & Sanger, 2007).

درمجموع، باید گفت متن کاوی داده‌های متنی غیرساختاریافته را به فرمتی ساختارمند تبدیل می‌کند که برای تحلیل و تصمیم‌گیری مناسب است. این فرایند شامل تکنیک‌های پیش‌پردازش، عملیات اصلی استخراج داده‌ها برای کشف الگوها، اجزای لایه ارائه برای تسهیل تعاملات و تکنیک‌های پالایش برای مدیریت و اصلاح این الگوهاست (Feldman & Sanger, 2007).

مفهوم مهارت و انواع آن

مفهوم مهارت و میزان تحصیلات معانی یکسانی ندارند و بالا رفتن تحصیلات همواره به معنی افزایش مهارت‌های تقاضا شده در بازار کار نیست. تعاریف بسیاری برای مفهوم مهارت وجود دارد و براساس هر تعریف، دسته‌بندی‌های متفاوتی نیز برای مهارت‌ها در نظر گرفته می‌شود. یکی از این تعاریف تعریف «مهارت» به وسیله **بانک جهانی**^{۱۴} (۲۰۱۶) است که مهارت‌ها را توانایی و دانشی تعریف می‌کند که برای انجام مؤثر وظایف در زمینه‌های مختلف به‌ویژه در بازار کار نیاز است؛ در ادامه مهارت‌ها را به چهار دسته کلی تقسیم می‌کنند که عبارت از مهارت‌های اجتماعی - عاطفی^{۱۵} (مانند کار گروهی و هوش هیجانی)، مهارت‌های شناختی پایه^{۱۶}، مهارت‌های شناختی پیشرفته^{۱۷} و مهارت‌های فنی^{۱۸} هستند. در این پژوهش، از این تعریف برای سازماندهی داده‌های به‌دست‌آمده، استفاده خواهد شد.

لایه نمایش

در این مرحله، پژوهشگر این امکان را دارد که به نتایج عملیات استخراج داده‌های اصلی دسترسی داشته باشد. این بخش شامل رابط‌های گرافیکی کاربر^{۱۹} و قابلیت مرور الگوها^{۲۰} و همچنین دسترسی به زبان‌های پرس‌وجو^{۲۱} است. این ابزارها شامل ابزارهای مصورسازی و ویرایشگرها هستند که به پژوهشگر امکان می‌دهند تا روابط میان داده‌ها را کاوش کنند. لایه نمایش به کاربران امکان می‌دهد که مجموعه‌های بزرگ اسناد را مرور و بررسی کنند (Feldman & Sanger, 2007).

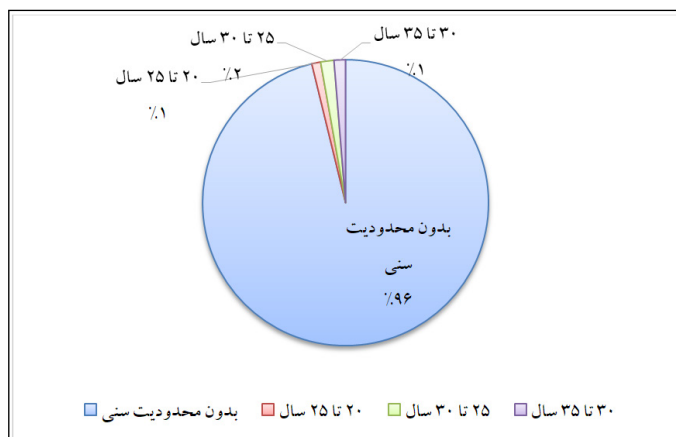
تکنیک‌های پالایش

این تکنیک‌ها به مدیریت و پالایش الگوهای کشف‌شده به‌وسیله سیستم‌های متن کاوی کمک می‌کنند. تکنیک‌های پالایش اطلاعات اضافه را فیلتر کرده، داده‌های مرتبط به‌هم را خوشه‌بندی^۹

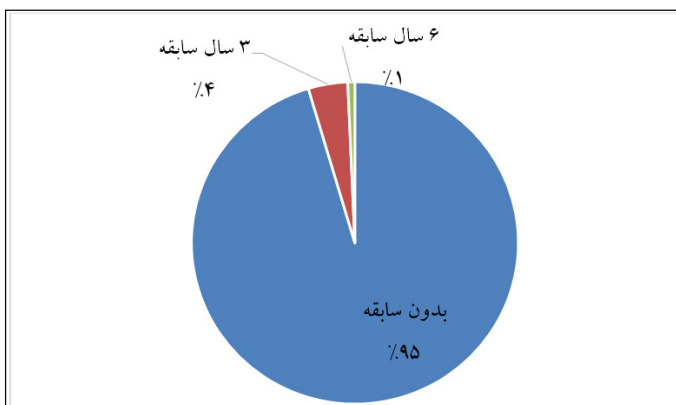
1. Distributions
2. Frequent sets
3. Associations
4. Document Collection
5. Co-occur
6. GUI
7. Pattern Browsing
8. Query Language
9. Cluster
10. Suppression
11. Ordering
12. Pruning
13. Generalization
14. World Bank
15. Socio-emotional skills
16. Basic cognitive
17. Higher-order cognitive
18. Technical skills

61

محدودیت سنی در آگهی‌ها و الگوهای سابقه کار در آگهی‌ها پرداخته شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، بیشتر آگهی‌ها محدودیت سنی و یا درخواست سابقه کاری ندارند. تنها چهار درصد آگهی‌ها متقاضی افرادی در سنین جوانی و پنج درصد متقاضی سابقه کاری (بیشتر سابقه‌ای معادل سه سال) بوده‌اند. البته این به معنای این نخواهد بود که سابقه یا سن برای افراد در بازار کار مزیت شمرده نمی‌شود؛ چراکه این آگهی‌ها فاکتورهایی که در مصاحبه به آن‌ها توجه می‌شود را پوشش نمی‌دهند.

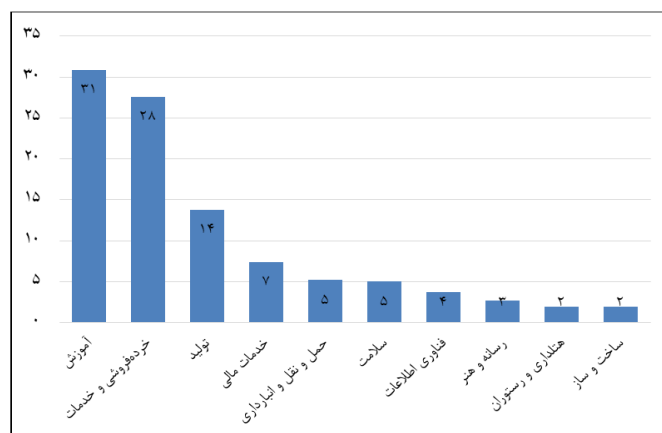
نمودار ۲. درصد فراوانی مجموع درخواست‌ها براساس الگوهای محدودیت سنی
Chart 2. Percentage frequency of total requests based on age restriction patterns

نمودار ۳. درصد فراوانی مجموع درخواست‌ها براساس الگوهای سابقه کار
Chart 3. Percentage frequency of total requests based on work history patterns

در نمودار ۴ به بررسی آگهی‌های شغلی از منظر تفکیک جنسی در مشاغل مختلف در بازار کار پرداخته شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، بیشتر آگهی‌ها یا قیدی از منظر جنس نداشتند و یا بر جذب و استخدام هر دو جنس تأکید داشتند. مشاغل

حوزه آموزش مطرح هستند همانند مربی، معلم، مشاور تحصیلی و ... بوده است؛ پس از آن صنایع خرده‌فروشی - خدمات (مشاغل همچون فروشنده، مدیر فروشگاه، خدمات مشتریان، بازاریاب، ویزیتور و ادمین در این دسته قرار می‌گیرند که از مشاغل پرتقاضا در بازار و در نمونه بررسی قرار داشتند) و تولید (کارگر خط تولید، مهندس مکانیک، تکنیسین، مسئول کنترل کیفی و اپراتور خط تولید از جمله مشاغل این صنعت هستند که متقاضی نیروی کار بالایی در نمونه بررسی بوده‌اند) در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

نمودار ۱. درصد فراوانی آگهی‌های شغلی به تفکیک صنایع
Chart 1. Percentage of frequency of job advertisements by industry

در این ارزیابی‌ها مشاغل پرتقاضا جداگانه هم بررسی شدند که در این میان، مشاغل مرتبط با آموزش دارای رتبه نخست بودند و پس از آن، شغل‌های نیروی فروش، مشاور (در حوزه‌های تحصیلی و مالی) بازاریاب و حسابدار دارای بیشترین تقاضا بوده‌اند. در شکل ۲ این فراوانی‌ها برای مشاغل در مقایسه با هم نشان داده شده‌اند.

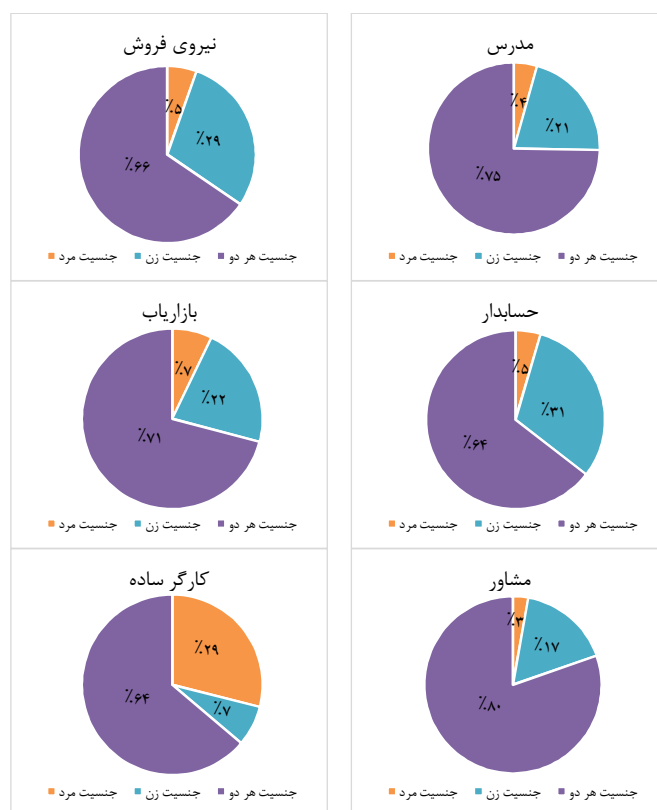
شکل ۲. ابر واژگانی مشاغل تقاضا شده
Figure 2. Word cloud of in-demand jobs

در نمودارهای ۲ و ۳ به ترتیب به فراوانی تقاضای الگوهای

دسترسی به اطلاعات گسترده و متنوع درباره عرضه و تقاضای نیروی کار، ظرفیت بالایی برای تحلیل‌های دقیق‌تر و لحظه‌ای از بازار کار فراهم آورده‌اند. پژوهش‌های این حوزه نقش حیاتی این داده‌ها را در شناخت مهارت‌های موردنیاز، روندهای شغلی نوظهور و سیاست‌گذاری مبتنی بر یافته‌های به‌روز برجسته کرده است. با این حال، چالش‌هایی مانند شفافیت نداشتن در رویه‌های اخلاقی استفاده از کلان‌داده‌ها، مشکلات دسترسی به داده‌های پلتفرم‌های خصوصی، محدودیت‌های نمونه‌گیری و نیاز به توانمندی‌های فنی، همچنان موانع مهم در مسیر بهره‌برداری کامل از این منابع است. مطالعات بین‌المللی متعددی به بررسی مزایا و چالش‌های استفاده از کلان‌داده‌ها در کشورهای توسعه‌یافته و برخی کشورهای در حال توسعه پرداخته‌اند، ولی پژوهش‌های محدودی به صورت نظام‌مند به تحلیل کاربرد این داده‌ها در ایران و در بستر کانال‌های غیررسمی آنلاین مانند تلگرام پرداخته‌اند. این خلأ پژوهشی ضرورت انجام مطالعات جدید با تأکید بر بازار کار ایران را برجسته می‌سازد تا با در نظر گرفتن ویژگی‌های بومی بازار کار ایران، امکان بهره‌گیری مؤثرتر از کلان‌داده‌ها در سیاست‌گذاری بازار کار فراهم شود. در همین زمینه، پژوهش پیش‌رو با کمک داده‌های نیمه‌ساختاریافته به بررسی و تحلیل جنبه‌های تازه‌ای در بازار کار با استفاده از یک نمونه داده از آگهی‌های شغلی در تلگرام پرداخته است.

در این پژوهش، که با روش متن‌کاوی انجام شد، تحلیل فراوانی مهارت‌ها نشان داد که مهارت‌های فنی پیشرفته، سابقه کاری و سواد رایانه‌ای - که مطابق تقسیم‌بندی بانک جهانی در زمره مهارت‌های فنی جای می‌گیرند - دارای بیشترین فراوانی در میان مهارت‌های تقاضاشده در بازار کار هستند. از این گروه مهارت‌ها، عنوان‌های سطح تحصیلات و دانش فناوری اطلاعات از دیگر مهارت‌هایی هستند که در میان ده مهارت نخست دیده می‌شوند. توانایی مذاکره، فعال بودن، توجه به جزئیات، ظاهر حرفه‌ای، حرفه‌ای بودن و کار تیمی از مهارت‌های متعلق به گروه اجتماعی - عاطفی هستند که در میان مهارت‌های پرتقاضا در بازار کار خودنمایی می‌کنند. این گروه از مهارت‌های مشهور به مهارت‌های نرم، در بازار کار تقاضای بالایی را به خود اختصاص داده‌اند که نشان از توجه بازار کار به این گونه مهارت‌ها در سال‌های اخیر دارد. این نتیجه با مطالعاتی همچون **دمینگ^۱ (۲۰۱۷)**، **گرایا و همکاران^۲ (۲۰۲۲)**، هم‌راستاست. دمینگ نشان داد که بین سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۲، مشاغلی که نیازمند سطوح بالایی از تعاملات اجتماعی

حسابداری، نیروی فروش، بازاریابی، مدرس و مشاور از جمله مشاغلی بودند که نسبت به مشاغل دیگر، تأکید بیشتری بر استخدام نیروی فقط زن داشتند و تنها شغل کارگر ساده در میان آگهی‌های موجود تأکید بر استخدام مرد داشته است. نکته‌ای که باید به آن توجه کرد، این است که برخی مشاغل قیدی برای استخدام زن یا مرد نداشتند، ولی این مشاغل به صورت طبیعی به وسیله زنان یا مردان انتخاب نمی‌شوند، یا اگر انتخاب شوند نیز بنگاه آن‌ها را پذیرش نخواهد کرد. برای نمونه، شغلی مانند انبارداری، نگهداری یا سرایداری ممکن است قیدی مبنی بر استخدام «فقط مرد» در آن وجود نداشته باشد، ولی خانم‌ها هم آن‌ها را انتخاب نخواهند کرد و به صورت عرفی شغلی مردانه شمرده می‌شوند. در این زمینه، باید تأکید داشت که این نمودارها براساس عرف و قوانین و با دقت بیشتری تفسیر شوند.

نمودار ۴. درصد تقاضای مشاغل به تفکیک جنسیت
Chart 4. Percentage of job demand by gender

بحث و نتیجه‌گیری

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که کلان‌داده‌ها با فراهم کردن

- using online vacancy data. *HSE Economic Journal*, 26(3), 343-374. URL: <https://econpapers.repec.org/RePEc:hig:ecohse:2022:3:1>.
- Becker, G. S. (2009). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/H/bo3684031.html>.
- Borjas, G. J. (2024). *Labor economics* (9th ed.). McGraw-Hill Education. URL: <https://www.mheducation.com/highered/product/Labor-Economics-Borjas.html>.
- Darabi, H., Karim, F. S. M., Harford, S. T., Douzali, E., & Nelson, P. C. (2018). Detecting current job market skills and requirements through text mining. In *2018 ASEE Annual Conference & Exposition*. URL: <https://peer.asee.org/detecting-current-job-market-skills-and-requirements-through-text-mining.pdf>.
- Deming, D. J. (2017). The growing importance of social skills in the labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(4), 1593-1640. <https://doi.org/10.1093/qje/qjx022>.
- Feldman, R., & Sanger, J. (2007). *The text mining handbook: Advanced approaches in analyzing unstructured data*. Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/text-mining-handbook/0634B1DF14259CB43FCCF28972AE4382>.
- Filmer, D. P., & Rogers, F. H. (2019). *World Development Report 2018: Learning to realize education's promise*. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2018>.
- George, R. I., & Paul, B. (2024). Unravelling the interplay between competencies, career preparedness, and perceived employability among postgraduate students: A structural model analysis. *Asia Pacific Education Review*, 25(2), 439-457. <https://doi.org/10.1007/s12564-023-09896-4>.
- Horton, J. J., & Tambe, P. (2015). Labor economists get their microscope: Big data and labor market analysis. *Big Data*, 3(3), 130-137. URL: http://john-joseph-horton.com/papers/labor_econ_microscope.pdf.
- ILO. (2020). *The feasibility of using big data in anticipating and matching skills needs*. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/publications/feasibility-using-big-data-anticipating-and-matching-skills-needs>.
- Mirzoyeva, E., Ragimova, N., Abdullayev, V., & Mirzoyeva, A. (2025). Basic skills required in the labor market in Azerbaijan. *Management (Montevideo)*, 3, 134. <https://doi.org/10.62486/agma2025134>.
- بودند، حدود ۱۲ درصد از نیروی کار ایالات متحده را تشکیل می‌دادند. به‌طور کلی، نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مانند آن نشان می‌دهد که بازار کار به‌طور فزاینده‌ای به مهارت‌های نرم، اجتماعی و فنی نیاز دارد. درک این نیازها و تطبیق آموزش و پرورش با تغییرات بازار کار برای کاهش شکاف مهارتی و بهبود فرصت‌های شغلی بسیار مهم است.
- بررسی صنایعی که بیشترین تقاضا برای مشاغل را داشته‌اند، نشان داد که بیشترین فراوانی در صنعت آموزش و پس از آن صنایع خردفروشی - خدمات و تولید بوده است. در این ارزیابی‌ها، مشاغل پرتقاضا به‌صورت جداگانه هم بررسی شدند. یافته‌ها نشان داد که مشاغل مرتبط با آموزش دارای رتبه نخست و شغل‌های نیروی فروش، مشاور - در حوزه‌های تحصیلی و مالی - بازاریاب و حسابدار در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند.
- نتایج این بررسی نشان داد که توجه به مهارت‌های نرم در کنار مهارت‌های فنی پیشرفته دارای اهمیت قابل‌توجهی در بازار کار نوین است. برنامه‌های آموزشی باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که مهارت‌های نرم را با مهارت‌های فنی ترکیب کنند. این امر می‌تواند از طریق طرح‌های گروهی، فعالیت‌های عملی و شبیه‌سازی محیط کار انجام شود.
- تقاضاهای ارائه‌شده در صنایع و مشاغل خاص نشان می‌دهد که بازار کار به چه مشاغلی توجه بیشتری نشان می‌دهد و چه مشاغلی اقبال کمتری دارند. چنین الگوهایی راهنمایی برای برنامه‌ریزی‌های تحصیلی خواهد بود. این مهم که اشاره به شکاف میان آموزش و نیازمندی بازار کار دارد در مطالعات متعددی به آن تأکید شده است (Tian & Ji, 2017; Qehaja et al. 2023; George & Paul, 2024).
- سیاست‌گذاران باید همکاری میان دانشگاه‌ها و صنعت را تشویق کنند تا اطمینان پیدا شود که آموزش‌ها به نیازهای واقعی کارفرمایان پاسخ می‌دهند. این همکاری می‌تواند شامل پروژه‌های پژوهشی مشترک، ارائه دوره‌های آموزشی به‌وسیله متخصصان صنعت و ایجاد فرصت‌های کارآموزی برای دانشجویان باشد.

منابع

- رضایی، مهدیه، و شبیری، سیدمحمد (۱۳۹۵). تأثیر کاربرد شبکه اجتماعی تلگرام بر ارتقای سواد محیط‌زیستی دانشجویان. کنفرانس یادگیری الکترونیکی ایران. <https://sid.ir/paper/885352/fa>. (۱۳۹۳).
- رضوی، سیدعلی محمد، و نعمتی‌فر، نصرت‌اله (۱۳۹۷). مهارت‌های شناختی تفکر انتقادی در کاربران شبکه‌های اجتماعی (مورد مطالعه شبکه اجتماعی تلگرام). <https://sid.ir/paper/211827/fa>. ۷۹-۸۷. (۱۱)۱۳.
- Artem, V., & Vladimir, G. (2022). Demand for skills: Analysis

- Rezaei, M., & Shabiri, S. M. (2016). The impact of using the Telegram social network on enhancing environmental literacy among university students. *Iranian E-Learning Conference*. [In Persian] <https://sid.ir/paper/885352/fa>
- Rios, J. A., Ling, G., Pugh, R., Becker, D., & Bacall, A. (2020). Identifying critical 21st-century skills for workplace success: A content analysis of job advertisements. *Educational Researcher*, 49(2), 80-89. <https://doi.org/10.3102/0013189X19890600>.
- Smith, R. S. (2017). *Modern labor economics: Theory and public policy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429327209>.
- Suarta, I. M., Suwintana, I. K., Sudana, I. G. P. F. P., & Hariyanti, N. K. D. (2018). Employability skills for entry level workers: A content analysis of job advertisements in Indonesia. *Journal of Technical Education and Training*, 10(2), 49-61. <https://doi.org/10.30880/jtet.2018.10.02.005>.
- Talib, R., Hanif, M. K., Ayesha, S., & Fatima, F. (2016). Text mining: Techniques, applications and issues. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 7(11), 414-418. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2016.071153>.
- Tian, Y., & Ji, W. (2017). Education and the labour market. In W. J. Morgan, Q. Gu, & F. Li (Eds.), *Handbook of education in China* (pp. 355-374). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781783470662.00027>.
- World Bank. (2010). *Stepping up skills for more jobs and higher productivity*. World Bank Group. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/538131468154167664>.
- Mýtna Kureková, L., Beblavý, M., Haita, C., & Thum, A.-E. (2016). Employers' skill preferences across Europe: Between cognitive and non-cognitive skills. *Journal of Education and Work*, 29(6), 662-687. <https://doi.org/10.1080/13639080.2015.1024641>
- Noorbehbahani, F., Akbarpour, N., & Saeidi, M. R. (2022). IranITJobs2021: A dataset for analyzing Iranian online IT job advertisements collected using a new crowdsourcing-based dataset gathering process. In *Proceedings of the 2022 12th International Conference on Computer and Knowledge Engineering (ICCKE)* (pp. 65-72). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICCKE57176.2022.9960084>.
- Paklina, S., & Shakina, E. (2022). Which professional skills value more under digital transformation? *Journal of Economic Studies*, 49(8), 1524-1547. <https://doi.org/10.1108/JES-08-2021-0432>.
- Qehaja, D., Gara, A., & Hoti, A. (2023). Navigating the nexus: Econometric insights into education and employment in the Western Balkans. *InterEULawEast*, 10(2), Article 8. <https://doi.org/10.22598/iele.2023.10.2.8>.
- Qin, H., Koong, K., Wen, H., & Liu, L. (2023). Mapping business analytics skillsets with industries: Empirical evidence from online job advertisements. *Journal of Business Analytics*, 6(3), 167-179. <https://doi.org/10.1080/2573234X.2022.2136541>.
- Razavi, S. A. M., & Ne'matifar, N. (2018). Cognitive skills of critical thinking among social network users (Case study: Telegram social network). *Media Studies*, 13(1), 69-87. [In Persian] <https://sid.ir/paper/211827/fa>

Research Article

Digital Citizenship in a Borderless World: Demographic Shifts and Governance Challenges in the Digital Age

Babak Elsan¹ , Mehdi Abbasi Sarmadi^{2*} ¹ Ph.D. in English Language Teaching, LL.M. in International Law, Department of International Law, Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.² Associate Professor of International Law, Department of International Law, Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 20 January 2025

Accepted: 19 February 2025

Keywords:

Digital Citizenship, Digital Identity, Digital Divide, Virtual Migration, Global Governance, International Law, Cybersecurity.

ABSTRACT

The transformative advancements in digital technologies in recent decades have fundamentally reshaped traditional notions of citizenship, which were historically rooted in geographical boundaries and territorial sovereignty, introducing digital citizenship as an innovative alternative. This study adopts a systematic approach to examine the origins and evolution of digital citizenship from a demographic perspective while analyzing its associated governance challenges. Estonia's e-residency program and cross-border digital platforms for education and employment are highlighted as prominent examples, showcasing their potential to redefine identity, participation, and access within a transnational digital space. Nevertheless, the transition to digital citizenship faces significant challenges, including digital divides, legal ambiguities, and cybersecurity threats. Employing an interdisciplinary perspective, this research investigates the implications of digital societies on demographic mobility, fluid identities, and transnational employment opportunities, emphasizing the urgent need for adaptive governance frameworks to ensure digital equity. Finally, by analyzing successful global examples, the study offers practical recommendations for policymakers and professionals to strengthen digital justice and social inclusion, providing sustainable solutions to the complexities of the interconnected digital world. The findings underscore the necessity of innovative governance in addressing the multifaceted challenges of the contemporary digital ecosystem.

Introduction

The rapid evolution of digital technologies in recent decades has fundamentally reshaped traditional notions of citizenship, once inextricably linked to geographical borders and territorial sovereignty. As digital tools and platforms proliferate, they create opportunities for individuals to forge identities and engage in socio-economic activities independent of their physical location. This paradigm shift gives rise to the concept of digital citizenship—a framework in which rights, responsibilities, and social participation are redefined in a borderless environment. The emergence of digital diaspora communities, virtual migration, and cross-border labor markets challenges the conventional state-centric model of citizenship, necessitating new approaches to governance and legal regulation. This paper examines digital citizenship from a demographic perspective, exploring its

transformative impact on identity, social inclusion, and governance while addressing challenges such as cybersecurity, data privacy, and legal jurisdiction.

Method and Data

To capture the multifaceted nature of digital citizenship, this study adopts an interdisciplinary approach that integrates demographic analysis, case studies, and comparative legal review. Data were collected from diverse sources, including international reports by organizations such as the International Telecommunication Union (ITU, 2024), scholarly literature on digital diaspora communities, and empirical case studies focusing on pioneering initiatives like Estonia's e-residency program and India's Aadhaar system. The demographic analysis draws on quantitative data that elucidate trends in virtual

* Corresponding Author: Associate Professor of International Law, Department of International Law, Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.

E-mail address: sarmadi@khu.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Elsan, B., & Abbasi Sarmadi, M. (2025). Digital Citizenship in a Borderless World: Demographic Shifts and Governance Challenges in the Digital Age. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 67-90. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.500971.1256>

migration, population mobility, and generational differences in digital engagement. In parallel, qualitative methods—including policy analysis and comparative legal review—are used to assess the effectiveness of legal frameworks such as the Budapest Convention on Cybercrime (2001) and the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR, 2016) in addressing the complexities of transnational digital interactions. By combining these methodological strands, the study seeks to provide a comprehensive overview of how digital identity initiatives influence demographic patterns and challenge established legal norms.

Findings

The findings of the study reveal significant demographic and legal shifts associated with the rise of digital citizenship. On the demographic front, there is a clear trend toward virtual migration, where individuals leverage digital platforms to access global employment, education, and entrepreneurial opportunities without the need for physical relocation. Estonia's e-residency program is a prime example, demonstrating how digital identity systems can attract a diverse pool of global entrepreneurial talent by bypassing traditional bureaucratic hurdles. Conversely, India's Aadhaar system illustrates the potential of biometric-based identification to foster financial and social inclusion on a massive scale, even as it raises important questions regarding data security and individual privacy.

Despite these promising developments, the study also highlights persistent digital divides that undermine equitable access to digital citizenship. Rural populations, older citizens, and economically marginalized groups continue to face significant barriers, ranging from inadequate technological infrastructure to limited digital literacy. These disparities are compounded by the uneven distribution of digital resources, which not only affects access to services but also exacerbates broader social and economic inequalities.

From a governance perspective, the research finds that traditional legal frameworks are often ill-equipped to handle the borderless nature of digital interactions. Instruments such as the GDPR and the Budapest Convention on Cybercrime have made important strides in addressing issues of data privacy and cybersecurity; however, they are frequently outpaced by the rapid evolution of digital technologies and the increasingly complex landscape of transnational data flows. The study underscores the challenges of applying territorial legal principles to activities that occur seamlessly across borders, noting that extraterritorial application of national laws can lead to legal ambiguities and conflicts. Additionally, the concentration of power among large technology firms introduces further complications, as these entities wield significant influence over data flows and digital interactions, often beyond the reach of conventional regulatory frameworks.

Discussion and Conclusion

The findings of this study underscore the need for a reimagined approach to citizenship and governance in the digital age. As digital citizenship challenges the long-established paradigms of territoriality and state control, there is an urgent call for adaptive governance frameworks that can accommodate the fluidity and borderless nature of digital interactions. Policymakers must consider multi-stakeholder governance models that bring together governments, technology companies, civil society, and international organizations to collaboratively address issues of data privacy, cybersecurity, and digital inclusion.

Moreover, the persistence of digital divides—whether along geographic, generational, or socio-economic lines—calls for targeted investments in digital infrastructure and literacy programs. Ensuring that marginalized communities have equitable access to digital resources is not only a matter of social justice but also essential for the sustainable development of global digital ecosystems. The study recommends implementing comprehensive policies that prioritize the expansion of broadband connectivity, the development of affordable digital tools, and the enhancement of digital skills training, particularly in underserved regions.

In terms of legal and regulatory challenges, the study advocates for a more flexible and internationally coordinated legal framework that can effectively address the unique issues posed by digital citizenship. Establishing common standards for data protection, cybersecurity, and digital identity recognition will require enhanced international cooperation and dialogue. Such an approach could help bridge the gap between national legal systems and the realities of a digital world where data and digital interactions transcend traditional borders.

Finally, the research emphasizes that the transformative potential of digital citizenship hinges on finding a balance between innovation and accountability. While digital platforms have the power to democratize access to information, services, and opportunities, they also pose risks related to privacy, surveillance, and unequal power dynamics. Achieving this balance will require ongoing efforts to refine legal frameworks, bolster digital literacy, and promote ethical governance practices that are responsive to the evolving digital landscape.

In conclusion, this study provides a comprehensive demographic perspective on the emergence of digital citizenship, highlighting both its transformative potential and its inherent challenges. By examining case studies such as Estonia's e-residency and India's Aadhaar, the research demonstrates that while digital technologies can enhance social inclusion and drive economic growth, they also necessitate significant adaptations in governance and legal regulation. Addressing these challenges will be critical for ensuring that the benefits of digital citizenship are realized equitably, paving the way for a more inclusive and just digital future.

شهروندی دیجیتال در جهانی بدون مرز: تحولات جمعیتی و چالش‌های حکمرانی در عصر دیجیتال

بابک السان^۱، مهدی عباسی سرمدی^{۲*}

^۱ دکترای آموزش زبان انگلیسی، دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، گروه حقوق بین‌الملل، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
^۲ دانشیار حقوق بین‌الملل، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

چکیده

تحولات چشمگیر فناوری‌های دیجیتال در دهه‌های اخیر مفاهیم سنتی شهروندی مبتنی بر مرزهای جغرافیایی و حاکمیت سرزمینی را به‌طور بنیادین دگرگون کرده و شهروندی دیجیتال را به‌عنوان جایگزینی نوآورانه معرفی نموده است. این پژوهش با رویکردی نظام‌مند، خاستگاه و شکل‌گیری شهروندی دیجیتال را از منظر جمعیت‌شناسی بررسی کرده و چالش‌های حکمرانی آن را تحلیل می‌کند. برنامه اقامت الکترونیکی استونی و پلتفرم‌های دیجیتال فرامرزی در حوزه آموزش و اشتغال به‌عنوان نمونه‌هایی برجسته معرفی شده‌اند که ظرفیت بازتعریف هویت، مشارکت و دسترسی در فضای دیجیتال فراملی را نشان می‌دهند. با این حال، گذار به شهروندی دیجیتال با چالش‌هایی همچون شکاف‌های دیجیتالی، اتهامات حقوقی و تهدیدات امنیت سایبری مواجه است. این پژوهش با رویکرد میان‌رشته‌ای، اثرات ظهور جوامع دیجیتال بر پویایی‌های جمعیتی، هویت‌های سیال و فرصت‌های شغلی فراملی را بررسی می‌کند و بر ضرورت چارچوب‌های حکمرانی تطبیقی برای تضمین عدالت دیجیتال تأکید دارد. در نهایت، با تحلیل نمونه‌های موفق جهانی، این مطالعه توصیه‌هایی عملی برای سیاست‌گذاران و متخصصان ارائه می‌دهد تا با تقویت عدالت دیجیتال و شمولیت اجتماعی، پاسخی پایدار به پیچیدگی‌های جهان به‌هم‌پیوسته دیجیتال ارائه دهند. یافته‌ها بر ضرورت حکمرانی نوآورانه در مدیریت ابعاد متکثر زیست‌بوم دیجیتال تأکید دارند.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

کلیدواژه‌ها:

شهروندی دیجیتال، هویت دیجیتال، شکاف دیجیتال، مهاجرت مجازی، حکمرانی جهانی، حقوق بین‌الملل، امنیت سایبری.

۱. مقدمه

به عنوان یک مفهوم نوین، برخاسته از اکوسیستم متصل و بدون مرز، بر مشارکت مجازی، مسئولیت‌های مشترک جهانی و دسترسی بی‌سابقه به فرصت‌ها تأکید دارد و چارچوب‌های محدودکننده دولت‌ملت‌های سنتی را به چالش می‌کشد.

به‌طور کلی، شهروندی دیجیتال به معنای «توانمندی، حس تعلق و امکان مشارکت در جامعه اطلاعاتی» تعریف می‌شود

تحولات سریع فناوری‌های دیجیتال، ابعاد جدیدی به تعاملات جهانی، ساختارهای حکومتی و هویت‌های اجتماعی افزوده است. این تحولات باعث شده‌اند که مفهوم سنتی شهروندی، که به‌شدت با جغرافیا و حاکمیت سرزمینی گره خورده بود، در مواجهه با پارادایم نوظهور شهروندی دیجیتال^۱ دچار تغییر شود. شهروندی دیجیتال

1. Digital Citizenship

* نویسنده مسئول: دانشیار حقوق بین‌الملل، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
 نشانی ایمیل: sarmadi@khu.ac.ir

استناد به این مقاله:

السان، بابک، و عباسی سرمدی، مهدی (۱۴۰۴). شهروندی دیجیتال در جهانی بدون مرز: تحولات جمعیتی و چالش‌های حکمرانی در عصر دیجیتال، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۶۷-۹۰. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.500971.1256>

مدل‌های حکمرانی موجود را نیز با چالش‌های اساسی روبه‌رو ساخته است. ابهامات مرتبط با صلاحیت قضایی، حاکمیت بر داده‌ها و تهدیدات امنیت سایبری، ناکارآمدی قوانین سنتی را که برای زمینه‌های محدود به جغرافیا طراحی شده‌اند، برجسته کرده است (Chander, 2013). علاوه بر این، تمرکز قدرت در دستان شرکت‌های بزرگ فناوری، نگرانی‌هایی درباره پاسخگویی، حفظ حریم خصوصی و حکمرانی اخلاق محور ایجاد کرده است. رخدادهایی همچون رسوایی «تحلیل داده کمبریج»^{۱۱} لزوم ایجاد ساختارهای حقوقی قوی برای حفاظت از حقوق دیجیتال و پاسخ به این چالش‌ها را نشان می‌دهند (Zuboff, 2019).

این مقاله با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای، پیامدهای شهروندی دیجیتال را از منظر تحولات جمعیتی و چالش‌های حکمرانی بررسی می‌کند. تحلیل ارائه‌شده بر پایه مطالعات جمعیت‌شناسی و حقوق بین‌الملل است و تلاش دارد تا درکی جامع از تأثیر محیط‌های دیجیتال بر مفاهیم شهروندی، حقوق و تحولات اجتماعی ارائه دهد. هدف نهایی، پیوند دادن ابعاد نظری و عملی شهروندی دیجیتال و ارائه چارچوبی جامع برای درک پیامدهای اجتماعی و حقوقی آن است. این مقاله قصد دارد بینش‌های کاربردی برای سیاست‌گذاران، دانشگاهیان و متخصصانی که در حوزه پیچیدگی‌های عصر دیجیتال فعالیت می‌کنند، فراهم آورد.

۲. زمینه‌های نظری و تجربی پژوهش

۲-۱. از رعیت‌بودگی تا شهروندی دیجیتال

شهروندی به‌عنوان یک مفهوم تاریخی، همواره نقشی کلیدی در سازمان‌دهی جوامع و تعریف رابطه میان افراد و دولت‌ها ایفاء کرده است. در یونان باستان، شهروندی نمادی از شمول محدود بود که فقط به مردان آزاد و مشارکت‌کننده در امور عمومی تعلق داشت (Heater, 2004). در حالی که در امپراتوری روم، این مفهوم گسترش یافت و به ابزاری برای ادغام سیاسی و حکمرانی بر اقوام مختلف

(Mossberger et al., 2007: 2). این مفهوم حوزه‌هایی چون هویت دیجیتال^۱، سواد دیجیتال^۲، حقوق و وظایف کاربران را شامل می‌شود و حس تعلق فراملی ایجاد می‌کند که مرزهای جغرافیایی را کنار می‌گذارد. برخلاف شهروندی سنتی که بر پایه چارچوب‌های حقوقی و مرزهای سرزمینی ثابت استوار بود، شهروندی دیجیتال رویکردی پویا، داوطلبانه و غیرمتمرکز ارائه می‌دهد. نمونه‌هایی چون برنامه «اقامت الکترونیکی استونی»^۳ نشان می‌دهند که چگونه شهروندی دیجیتال می‌تواند حکمرانی را متحول کرده و امکان دسترسی به خدمات دولتی و اقتصادی را برای افراد غیرمقیم فراهم آورد (Kotka et al., 2013). همچنین، پلتفرم‌هایی نظیر «آکادمی خان»^۴، «کورسرا»^۵، «اداکس»^۶، «فیور»^۷ و «آپ‌ورک»^۸ جلوه‌ای از فرصت‌های دیجیتال بدون مرز هستند که دسترسی به آموزش و اشتغال را فراتر از مرزهای سیاسی و جغرافیایی امکان‌پذیر می‌سازند.

در عین حال، این تحولات چالش‌های قابل‌توجهی را نیز به همراه داشته‌اند. عصر دیجیتال موجب جابه‌جایی‌های جمعیتی جدیدی همچون مهاجرت مجازی^۹ و شکل‌گیری «جوامع پراکنده دیجیتال»^{۱۰} شده است. این جوامع امکان مشارکت‌های فرهنگی و سیاسی فراملی را فراهم کرده و بستر همکاری و هم‌افزایی جهانی را تقویت کرده‌اند. با این حال، دستاوردهای این اتصال دیجیتال به شکلی نابرابر توزیع شده است. تفاوت در دسترسی به زیرساخت‌های فناوری، نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی موجود را تشدید کرده و شکاف‌های دیجیتال میان جوامع از یک سو و نسل‌های مختلف از سوی دیگر را گسترش داده است (Van Dijk, 2020). علاوه بر این، شکاف‌های بین‌نسلی در استفاده از فناوری نشان می‌دهد که نسل‌های جوان، به‌عنوان پیشگامان تغییر، بیشترین تعامل را با جهان دیجیتال دارند، در حالی که نسل‌های مسن‌تر همچنان با چالش‌های فراوانی روبه‌رو هستند (Prensky, 2001; Van Deursen & Helsper, 2015).

ماهیت بدون مرز فضاهای دیجیتال، نظام‌های حقوقی و

1. Digital Identity

2. Digital Literacy

3. Estonia's e-Residency Program

4. Khan Academy: <https://www.khanacademy.org/>

5. Coursera: <https://www.coursera.org/>

6. edEx: <https://www.edx.org/>

7. Fiverr: <https://www.fiverr.com/>

8. Upwork: <https://www.upwork.com/>

9. Virtual Migration

10. Digital Diaspora Communities

11. Cambridge Analytica

تبدیل شد (Marshall, 1950). ظهور دولت-ملت‌های مدرن در قرون هفدهم و هجدهم، سرزمینی بودن را به‌عنوان مبنای اصلی شهروندی تثبیت کرد و اصولی نظیر «حق خاک» و «حق خون» سازوکارهایی برای کسب شهروندی تدوین کردند که حقوق و تعهدات افراد را در چارچوب حاکمیت دولت‌ها مشخص می‌کردند (Isin, 2002; Brubaker, 1992). با این حال، این مدل که بر مرزهای ملی سختگیرانه استوار بود، به‌واسطه تحولاتی همچون مهاجرت، تجارت و انقلاب صنعتی با چالش‌هایی مواجه شد که چارچوب‌های سنتی شهروندی را متزلزل کرد و زمینه‌ساز تفاسیر جدیدتری از این مفهوم شد.

جهانی‌شدن در اواخر قرن بیستم و اوایل قرن بیست‌ویکم، نقطه عطفی در فاصله گرفتن از شهروندی مبتنی بر سرزمین ایجاد کرد. جریان آزاد کالاها، افراد و ایده‌ها از مرزها، ناکارآمدی مدل‌های سنتی دولت-ملت را برجسته ساخت. این پویایی‌ها به ظهور شهروندی دوگانه و چندگانه منجر شدند که افراد را قادر ساخت تا با بیش از یک دولت رابطه حقوقی داشته باشند. نمونه‌هایی مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر^۱ (۱۹۴۸) و معاهده ماستریخت^۲ (۱۹۹۲) نشان‌دهنده تلاش برای تقویت حقوق و مسئولیت‌های فراملی است. مفهوم شهروندی جهانی نیز با تأکید بر شمولیت جهانی و همکاری بین‌المللی برای مقابله با چالش‌های مشترک ظهور کرد، اما کاستلز و دیویدسون^۳ (۲۰۰۰) هشدار می‌دهند که جهانی‌شدن نابرابری‌های عمیق‌تری ایجاد کرده است، چرا که بسیاری از مزایای مرتبط با تحرک فراملی تنها برای گروه‌های خاص اقتصادی و اجتماعی در دسترس است و جوامع حاشیه‌نشین از این فرصت‌ها بی‌بهره مانده‌اند. این چالش‌ها، نیاز به سیاست‌هایی برای توزیع عادلانه‌تر مزایا و ارتقای عدالت اجتماعی را برجسته می‌کنند. مطالعات انجام‌شده در ایران نشان می‌دهند که جهانی‌شدن با تمرکز بر بازارهای آزاد، نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی را افزایش داده، دسترسی گروه‌های آسیب‌پذیر به منابع و فرصت‌های اقتصادی را محدود کرده و سیاست‌های بازتوزیعی و نظارت‌های اجتماعی را برای کاهش این شکاف‌ها ضروری ساخته است (یزدانی، ۲۰۲۱، ص. ۱۲).

ظهور فناوری‌های دیجیتال، شهروندی را با فرصت‌ها و

چالش‌های بی‌سابقه متحول ساخت. فضاها دیجیتال بستری برای مشارکت فراملی فراهم کرده‌اند که محدودیت‌های جغرافیایی را از میان برداشته و هویت‌ها را بازتعریف کرده‌اند. به گفته موسبرگر و همکاران (۲۰۰۷)، شهروندی دیجیتال امکان تعامل در شبکه‌های جهانی را بدون وابستگی به موقعیت فیزیکی فراهم می‌کند. نمونه‌هایی نظیر برنامه اقامت الکترونیکی استونی و پلتفرم‌های آموزشی و کاری مانند «کورسرا» و «آپورک»، نشان‌دهنده نقش فناوری در تقویت حس تعلق جهانی و مشارکت فعالانه هستند. با این حال، گذار به شهروندی دیجیتال پرسش‌های اساسی در مورد حکمرانی، عدالت و پاسخگویی ایجاد کرده است. چارچوب‌های حقوقی سنتی در برابر مسائل پیچیده‌ای مانند حاکمیت داده‌ها و حفاظت از حقوق دیجیتال ناکارآمدی خود را نشان داده‌اند. افزون بر این، «شکاف دیجیتال»^۴ میان جوامع و نسل‌های مختلف، نیاز به سیاست‌های هدفمند برای کاهش این نابرابری‌ها را برجسته می‌کند (Van Dijk, 2020). در عین حال، تمرکز قدرت در دستان شرکت‌های بزرگ فناوری، ضرورت ایجاد چارچوب‌های حقوقی و اخلاقی مناسب را برجسته کرده است. این بخش تأکید می‌کند که تحولات تاریخی در مفهوم شهروندی، به‌ویژه در عصر دیجیتال، نیازمند بازاندیشی در سیاست‌ها و رویکردهای حقوقی است تا شمولیت و عدالت اجتماعی به بهترین نحو تقویت شود.

۲-۲. تفاوت‌های شهروندی دیجیتال با شهروندی سنتی

شهروندی دیجیتال با مدل‌های سنتی شهروندی، که بر مبنای روابط سرزمینی و حقوقی میان افراد و دولت‌ها استوار است، تفاوت‌های بنیادینی دارد. این تمایزات بازتاب‌دهنده تحولات اجتماعی و فناورانه‌ای است که در عصر جهانی‌شدن و دیجیتالی‌شدن پدید آمده‌اند. در مدل‌های کلاسیک، همان‌طور که مارشال (۱۹۵۰) توضیح می‌دهد، شهروندی بر پایه حق خاک و حق خون تعریف می‌شود و حقوق و وظایف شهروندان در چارچوب‌های قانونی و مرزهای جغرافیایی مشخص قرار می‌گیرد. هیتز (۲۰۰۴) نیز بر این نکته تأکید دارد که این مدل‌های تاریخی روابط حقوقی میان افراد و دولت‌ملت‌ها را تثبیت می‌کردند. لذا، اصولاً یک رابطه نظیربه‌نظیر بین شهروندان و دولت وجود داشت به طوری که هر دولت فقط

1. Universal Declaration of Human Rights (UDHR), United Nations

2. Maastricht Treaty

3. Castles & Davidson

4. Digital Divide

قوانین رسمی تعریف و اجرا می‌شوند. در شهروندی دیجیتال، حقوقی مانند آزادی بیان و حفاظت از حریم خصوصی داده‌ها بر اساس سیاست‌های پلتفرمی و مقررات پراکنده تعریف شده‌اند. با این حال، همان‌طور که **سولوو**^۳ (۲۰۱۰) بیان می‌کند، این حقوق در سطح جهانی به‌طور نابرابر اجرا می‌شوند. به‌علاوه، **لینگستون**^۴ (۲۰۰۴) بر مسئولیت‌های خاص فضای دیجیتال مانند تعامل اخلاقی و مقابله با اطلاعات نادرست تأکید دارد که برای تقویت اعتماد و مشارکت آگاهانه در محیط‌های متصل ضروری است. در همین راستا، فناوری اطلاعات امکان ارائه خدمات عمومی الکترونیک و شفاف‌سازی را فراهم می‌کند، اما مسئولیت و پاسخ‌گویی در این مدل‌ها تنها به کنش‌گری شهروندان محدود نمی‌شود. بلکه رفتار متقابل و تعهد دولت به شفافیت و عدالت، عامل کلیدی در تقویت اعتماد عمومی و پایداری اجتماعی به‌شمار می‌رود (**خلیلی**، ۱۳۹۴).

در زمینه حکمرانی، شهروندی دیجیتال در مقایسه با مدل سنتی که مبتنی بر مدیریت مستقیم دولت‌هاست، از اکوسیستمی غیرمتمرکز شامل دولت‌ها، شرکت‌های فناوری، سازمان‌های غیردولتی، و افراد بهره‌می‌برد. به گفته **کر**^۵ (۲۰۱۹)، این سیستم‌های غیرمتمرکز چالش‌هایی مانند پاسخ‌گویی و عدالت را به همراه دارند. از سویی دیگر، هوش مصنوعی^۶ با پیچیده‌تر کردن روابط میان دولت‌ها، صنایع، و افراد، بر اهمیت بهره‌گیری از نیروی متخصص و آموزش دیده برای واکنش سریع و مؤثر به تحولات ناشی از این پدیده می‌افزاید (**دهقانی فیروزآبادی و چهرآزاد**، ۱۴۰۲). بنابراین، توسعه چارچوب‌های تطبیقی و همکاری‌های بین‌المللی برای مدیریت این محیط‌ها ضروری است. در نهایت، هرچند شهروندی دیجیتال با شمولیت بیشتری همراه است و هر فرد دارای دسترسی به اینترنت می‌تواند بخشی از آن باشد، اما شکاف دیجیتال همچنان مانع مشارکت کامل جمعیت‌های حاشیه‌نشین می‌شود. **وان‌دایک** (۲۰۲۰) بر این نکته تأکید دارد که دسترسی نابرابر به زیرساخت‌ها و ابزارهای دیجیتال همچنان چالشی جدی برای تحقق عدالت دیجیتال^۷ محسوب می‌شود. برای

بر شهروندان خود و قلمرو خود اعمال حاکمیت می‌کرد و هر شهروندی نیز صرفاً تحت حاکمیت دولت متبوع خود بوده است. این رابطه نظیر به نظیر در دهه‌های اخیر به دنبال جهانی شدن کمرنگ‌تر شده و با افزایش مهاجرت‌ها و مسافرت‌های فرامرزی، ظهور و گسترش شرکت‌های چند ملیتی، و از همه مهم‌تر پیدایش شبکه جهانی وب و ظهور عصر دیجیتال، دیگر نه دولت‌ها، همانند سابق، حاکمیت مطلق بر شهروندان خود می‌توانند اعمال نمایند و نه شهروندان لزوماً تحت حاکمیت یک دولت قرار دارند. به عبارتی دیگر، شهروندی دیجیتال مرزهای جغرافیایی را پشت سر گذاشته و بر هویت‌های خودتعریف‌شده و مشارکت داوطلبانه در فضای مجازی مبتنی است. این نوع شهروندی نشان‌دهنده تغییری بنیادی در نحوه ارتباط افراد با جوامع و نهادهای حکمرانی بوده و امکان مشارکت جهانی و تعامل آزاد را فراهم می‌آورد.

البته، دولت‌ها نیز در رقابت با شکل‌گیری شهروندی دیجیتال جهانی به دنبال ایجاد نسخه دیجیتالی خود و حفظ حاکمیت خود بر اتباعشان و در هر حال، به دنبال اعمال قدرت بر شهروندان به روش‌های نوین هستند. این قدرت، برخلاف رویکردهای مستقیم و کنترل‌گرانه گذشته، از طریق ابزارهای دیجیتال و شبکه‌های اطلاعاتی اعمال می‌شود. همان‌طور که در پژوهش **شهرداری و رهبر**^۱ (۱۴۰۲) آمده است، دولت‌های دیجیتال همواره قدرت نامرئی خود را بر شهروندان اعمال می‌کنند و آن‌ها را متقاعد و متلازم می‌سازند تا در زنجیره سودفایده و اهداف دولت دیجیتال^۲ همراه باشند (صص. ۲۴۸-۲۴۹). این تحولات نشان می‌دهد که هدف دولت‌ها از دیجیتالی‌سازی نمودن خود، علاوه بر ارائه خدمات رفاهی، به دنبال کنترل و رصد رفتارهای شهروندان از طریق فناوری‌های پیشرفته و نهایتاً رقابت با حاکمیت‌های دیجیتالی دولت‌ها یا نهادهای برون‌مرزی بر اتباع خود هستند.

حقوق و مسئولیت‌های شهروندی در این دو نوع مدل سنتی و دیجیتال به‌طور قابل‌توجهی متفاوت هستند. در مدل سنتی، حقوق شامل دسترسی به خدمات عمومی، حمایت قانونی، و مشارکت سیاسی در چارچوب دولت‌ملت است و این حقوق از طریق

1. Shahriari & Rahbar (2023)

2. Digital government

3. Solove

4. Livingstone

5. Kerr

6. Artificial intelligence

7. Digital justice

رفع این نابرابری‌ها، توسعه زیرساخت‌ها و آموزش سواد دیجیتال ضروری است.

۳-۲. شهروندی دیجیتال و تحول در مفاهیم هویت و تعلق

شهروندی دیجیتال مفاهیم سنتی هویت و تعلق را به‌طور بنیادینی متحول کرده و چارچوب‌های قدیمی مبتنی بر جغرافیا و فرهنگ را به چالش کشیده است. در عصر دیجیتال، هویت به شکلی سیال و چندوجهی تعریف می‌شود و از طریق تعاملات مجازی شکل می‌گیرد. **بایم^۱** (۲۰۱۵) توضیح می‌دهد که رسانه‌های اجتماعی و دیگر پلتفرم‌های دیجیتال به‌عنوان محیطی برای بازنمایی و کاوش هویت عمل می‌کنند و به افراد امکان می‌دهند جنبه‌های مختلف هویت خود را بیان و با جوامعی ارتباط برقرار کنند که ارزش‌ها و علایقشان را منعکس می‌کنند. پلتفرم‌هایی مانند ردیت^۲ و دیسکورد^۳ به‌عنوان میزبان جوامع هدفمند، حس تعلقی را ایجاد می‌کنند که اغلب در محیط‌های غیرمجازی دست‌نیافتنی است. این تحول، فرصت‌هایی برای بازسازی هویت جمعی و شکل‌گیری جوامع جدید فراهم کرده است، اما پرسش‌هایی درباره تأثیرات آن بر روابط اجتماعی سنتی، مرزهای فرهنگی و سیاست‌گذاری‌های هویتی به وجود آورده است. ساخت هویت در فضای دیجیتال با چالش‌هایی مانند اصالت، حریم خصوصی و تجاری‌سازی مواجه است. توانایی کاربران در ایجاد مدیریت هویت‌های آنلاین، گاه شکافی میان هویت دیجیتال و واقعی ایجاد می‌کند و اعتماد و اعتبار را تحت تأثیر قرار می‌دهد. **زوباف** (۲۰۱۹) هشدار می‌دهد که تجاری‌سازی داده‌های شخصی توسط پلتفرم‌های دیجیتال، هویت را به کالایی بازاری تبدیل کرده است و کاربران را در معرض تبلیغات هدفمند و پروفایل‌سازی الگوریتمی قرار می‌دهد. این موضوع اهمیت تنظیم مقررات اخلاقی برای حفاظت از داده‌ها و تأمین خودمختاری کاربران را برجسته می‌کند. هم‌زمان، حس تعلق در عصر دیجیتال مرزهای ملی را پشت سر گذاشته و پیوندهای فراملی ایجاد کرده است. جوامع مجازی امکان مشارکت در گفتمان‌های جهانی را فراهم کرده و در عین حال، ارتباط با میراث فرهنگی را حفظ کرده‌اند. **برینکرهوف** (۲۰۰۹) نشان می‌دهد که گروه‌های مهاجر از پلتفرم‌های دیجیتال برای حفظ فرهنگ و پیشبرد اهداف سیاسی استفاده می‌کنند، و این تعاملات به کاهش شکاف

میان کشورهای مبدأ و محل سکونت کمک می‌کند. بااین‌حال، فضاهای دیجیتال می‌توانند قطبیت و تفرقه را افزایش دهند. **واردل و درخشان** (۲۰۱۷) تأکید می‌کنند که اتاق‌های پژواک و اطلاعات نادرست می‌توانند دسترسی به دیدگاه‌های متنوع را محدود کرده و نگرش‌های تفرقه‌آمیز را تقویت کنند. ارتقاء سواد دیجیتال و ایجاد سازوکارهایی برای مشارکت فراگیر از جمله اقدامات ضروری برای کاهش این چالش‌ها است. این اقدامات می‌توانند تعادل میان فرصت‌ها و تهدیدهای فضای دیجیتال را برقرار کرده و پایداری اجتماعی را تقویت کنند. در این راستا، سیاست‌گذاری‌هایی برای حفاظت از داده‌ها، افزایش شمولیت و بهره‌برداری از مزایای شهروندی دیجیتال، مکمل شهروندی کلاسیک خواهند بود.

همان‌طور که مطرح شد، تحولات جمعیتی در عصر دیجیتال، با ظهور مفاهیمی مانند مهاجرت مجازی و دیاسپوراهای دیجیتال، نشان‌دهنده تغییرات بنیادین در هویت و تعاملات اجتماعی هستند. در این میان، ابتکارهای نوآورانه‌ای مانند سیستم آدهار هند و برنامه اقامت الکترونیکی استونی، نمونه‌های برجسته‌ای از تطبیق حکمرانی با این تحولات محسوب می‌شوند. آدهار، با ارائه هویت دیجیتال یکپارچه به شهروندان هندی، شمول اجتماعی و مالی را تقویت کرده و فرصت‌هایی برای کاهش نابرابری‌ها فراهم آورده است. از سوی دیگر، برنامه اقامت الکترونیکی استونی، با گسترش مفهوم شهروندی دیجیتال فراتر از مرزهای جغرافیایی، بستری برای تعاملات اقتصادی بین‌المللی و حکمرانی جهانی ایجاد کرده است. این دو نمونه، با تأکید بر بهره‌گیری از فناوری برای شمولیت و نوآوری، نشان می‌دهند که چگونه دیجیتالی‌سازی می‌تواند مفاهیم سنتی هویت و تعلق را بازتعریف کرده و زمینه‌ساز عدالت اجتماعی و اقتصادی در مقیاس جهانی شود. در ادامه، این دو برنامه اجمالاً مورد بررسی قرار می‌گیرند تا به درک ملموس‌تری از چگونگی تأثیر فناوری بر حکمرانی مدرن دست یابیم.

۴-۲. سیستم آدهار هند: ابتکاری پیشگام در هویت دیجیتال و شمول اجتماعی

سیستم آدهار هند، به‌عنوان یکی از جامع‌ترین پروژه‌های هویت دیجیتال، از زمان راه‌اندازی خود در سال ۲۰۰۹ تحول شگرفی در ارائه

1. Baym
2. Reddit
3. Discord

کاربران منجر شوند. الزام به پیوند آدهار با خدمات ضروری مانند حساب‌های بانکی، تلفن همراه و یارانه‌های دولتی نیز چالش‌برانگیز بوده است. این الزام، گرچه شفافیت و کارایی را افزایش داده، اما ممکن است منجر به حذف گروه‌های حاشیه‌نشین شود. از این رو، ایجاد چارچوب‌های حفاظتی قوی برای تقویت اعتماد عمومی برای این قبیل پروژه‌ها حائز اهمیت است. همچنین، **چاندر و لی (۲۰۱۵)** بر لزوم تعادل میان شمول اجتماعی، امنیت داده‌ها و کارایی سیستم تأکید می‌کنند. آن‌ها هشدار می‌دهند که بدون نظارت دقیق و سیاست‌گذاری جامع، این سیستم‌ها می‌توانند به تهدیدی برای عدالت اجتماعی تبدیل شوند. در نهایت، آدهار نمونه‌ای بارز از استفاده از فناوری برای رفع شکاف‌های هویتی و ارتقای شمول اجتماعی است. این سیستم، با بهبود کارایی، کاهش فساد و افزایش شفافیت، دستاوردهای قابل توجهی داشته است. اما چالش‌های مرتبط با حریم خصوصی، امنیت داده‌ها و نابرابری در دسترسی، بر اهمیت سیاست‌گذاری هوشمند و طراحی شمول‌محور تأکید دارند. تجربه آدهار نشان می‌دهد که فناوری دیجیتال می‌تواند تحولات اجتماعی و اقتصادی عمیقی ایجاد کند، اما موفقیت پایدار آن مستلزم تعادل دقیق میان امنیت، کارایی و عدالت اجتماعی است.

۲-۵. برنامه اقامت الکترونیکی استونی: بازتعریف شهروندی دیجیتال و حکمرانی جهانی

برنامه اقامت الکترونیکی استونی که از سال ۲۰۱۴ آغاز شد، مفهومی نوین از شهروندی دیجیتال را ارائه می‌دهد. این برنامه با کنار زدن محدودیت‌های سنتی جغرافیایی، امکان دسترسی جهانی به خدمات دولتی دیجیتال، نظیر ثبت شرکت و امضای اسناد، را فراهم کرده است. اقامت الکترونیکی استونی الگویی نوین از حکمرانی جهانی مبتنی بر شمولیت، نوآوری و دسترسی آسان ارائه کرده و تعاملات اقتصادی بین‌المللی را تسهیل می‌کند. این برنامه با عملی نمودن مفهوم «اقتصاد دیجیتال بدون مرز»^۱ این امکان را داده است که افراد، به‌ویژه از کشورهای در حال توسعه، بدون حضور فیزیکی در اروپا کسب‌وکار ثبت کرده و از بازارهای بین‌المللی بهره‌مند شوند. این نوآوری فرصت‌های جدیدی برای کوچ‌نشینان دیجیتال و

خدمات دولتی و گسترش شمول اجتماعی و مالی ایجاد کرده است. این طرح، که توسط سازمان شناسایی منحصر به فرد هند^۱ (UIDAI) مدیریت می‌شود، به هر فرد یک شماره شناسایی ۱۲ رقمی اختصاص می‌دهد که با داده‌های بیومتریک و اطلاعات جمعیتی مرتبط است. هدف اصلی آدهار، رفع شکاف‌های هویتی و توانمندسازی گروه‌های حاشیه‌نشین از طریق ادغام در سیستم اقتصادی رسمی بوده است. تاکنون بیش از ۱.۳ میلیارد نفر در این سیستم ثبت‌نام کرده‌اند.

به بیان **رائو و نایر (۲۰۱۹)**^۲ یکی از دستاوردهای کلیدی آدهار، اجرای موفق طرح انتقال مستقیم مزایا^۳ (DBT) است. این سیستم با حذف واسطه‌ها، پرداخت یارانه‌ها و کمک‌های دولتی را به‌طور مستقیم به حساب‌های بانکی افراد نیازمند تسهیل کرده است. این مکانیزم به کاهش فساد و نشت مالی کمک کرده است. یارانه‌های گاز پخت‌وپز، مستمری‌ها و بورسیه‌های تحصیلی نمونه‌هایی از خدماتی هستند که از طریق آدهار به‌صورت مؤثرتر ارائه شده‌اند. آدهار همچنین در گسترش شمول مالی تأثیرگذار بوده است. این سیستم به افراد فاقد مدارک هویتی رسمی کمک کرده تا حساب‌های بانکی افتتاح کنند. ادغام این طرح با برنامه‌هایی نظیر «جان‌دهن یوجانا»^۴، میلیون‌ها نفر را به خدمات مالی و تسهیلات اعتباری متصل کرده است. همچنین، ادغام آدهار در اکوسیستم پرداخت دیجیتال هند باعث تسهیل تراکنش‌های موبایلی و تقویت اقتصاد دیجیتال این کشور شده است. این سیستم در بخش‌های بهداشت و آموزش نیز نقشی اساسی ایفاء کرده است. در حوزه بهداشت، آدهار با ساده‌سازی فرآیند شناسایی بیماران و ثبت سوابق پزشکی، دسترسی به خدمات درمانی را بهبود داده است. در آموزش، آدهار به شناسایی دانش‌آموزان مستحق بورسیه و گسترش خدمات آموزشی در مناطق کمتر توسعه‌یافته کمک کرده است. این دستاوردها توان بالقوه فناوری دیجیتال در بهبود ارائه خدمات عمومی در مقیاس وسیع را نشان می‌دهد.

با این حال، آدهار با چالش‌ها و انتقادات متعددی مواجه است. **چاندر و لی (۲۰۱۵)**^۵ به مسائل امنیت داده‌ها و حریم خصوصی اشاره کرده‌اند و هشدار داده‌اند که سیستم‌های متمرکزی مانند آدهار، بدون حفاظت‌های کافی، ممکن است به نقض حریم خصوصی

1. Unique Identification Authority of India (UIDAI)

2. Rao & Nair

3. Direct Benefit Transfer (DBT)

4. Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana (طرح نخست‌وزیر برای ثروت مردم)

5. Chander & Le

6. Borderless Digital Economy

از طریق بررسی معاهدات و چارچوب‌های نظارتی مانند «کنوانسیون بوداپست در مورد جرایم سایبری»^۲ و «مقررات عمومی حفاظت از داده‌های اتحادیه اروپا»^۴ به عنوان نمونه‌هایی از ابزارهای حقوقی بین‌المللی تحلیل شده‌اند. این چارچوب‌ها تلاش‌هایی برای پاسخ به پیچیدگی‌های فضای دیجیتال و مدیریت حقوقی آن ارائه می‌دهند. مقاله با استفاده از تحلیل برنامه اقامت الکترونیکی استونی، برنامه آدهار هند^۵ و رسوایی تحلیل داده کمبریج (۲۰۱۶) سازمان یافته است.

۴. یافته‌ها

در پرتو تحلیل‌های نظری و مطالعات موردی پیش گفته، این بخش به تبیین یافته‌های اصلی پژوهش می‌پردازد که ابعاد گوناگون شهروندی دیجیتال در جهان بدون مرز را از منظر جمعیت‌شناختی، حقوقی و حکمرانی روشن می‌سازد. نتایج حاصل از بررسی برنامه‌های اقامت الکترونیکی استونی و سیستم آدهار هند، همراه با تحلیل داده‌های جمعیتی و حقوق بین‌الملل، نشان می‌دهد که شهروندی دیجیتال فراتر از یک پدیده فناورانه، به‌منزله تحولی ساختاری در روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی عمل می‌کند؛ تحولی که هم‌زمان فرصت‌ها و چالش‌های نوینی را در زمینه‌های عدالت دیجیتال، شمول اجتماعی، و حاکمیت داده‌ها پدید آورده است. بر این اساس، در ادامه، یافته‌ها در چهار محور اصلی بررسی می‌شوند: نخست، فرصت‌های برآمده از گسترش فضاهای دیجیتال و توانمندی‌های نوین شهروندان؛ دوم، چالش‌های نهادی، حقوقی و اخلاقی ناشی از فقدان مرزهای سنتی در حکمرانی دیجیتال؛ سوم، پیامدهای جمعیتی، از جمله مهاجرت مجازی و ظهور دیاسپورهای دیجیتال؛ و در نهایت، راهکارها و توصیه‌هایی برای ایجاد چارچوب‌های تطبیقی و آینده‌نگر در جهت تحقق عدالت و حکمرانی مؤثر در عصر دیجیتال.

۴-۱. فرصت‌ها در دنیای دیجیتال بدون مرز

بررسی داده‌ها و مطالعات موردی نشان می‌دهد که شهروندی دیجیتال علاوه بر چالش‌ها، فرصت‌های گسترده‌ای نیز برای توسعه انسانی و اقتصادی فراهم کرده است. محیط دیجیتال بدون مرز، محدودیت‌های جغرافیایی و قضایی را حذف کرده و فرصت‌هایی بی‌سابقه برای رشد اقتصادی، مشارکت اجتماعی، و نوآوری جهانی

کارگران از راه دور ایجاد کرده است، که در یک فضای امن و کارآمد فعالیت‌های حرفه‌ای خود را مدیریت کنند. استونی، با جدا کردن حکمرانی از مرزهای سرزمینی، به توسعه عدالت اقتصادی و شمولیت جهانی کمک کرده است.

با وجود موفقیت‌ها، مسائل امنیتی، سوءاستفاده، و نبود چارچوب‌های حقوقی بین‌المللی از چالش‌های کلیدی این برنامه هستند. خطراتی چون کلاهبرداری و پولشویی، علی‌رغم استفاده از فناوری‌های پیشرفته مانند بلاکچین، همچنان وجود دارند (e-Estonia, 2024, April 9).^۱ همچنین، هماهنگی ناکافی قوانین بین‌المللی و مسائل مربوط به حریم خصوصی داده‌ها اعتماد کاربران را تهدید می‌کند. ایجاد تعادل میان نوآوری و مسئولیت‌پذیری، همان‌طور که چاندر (۲۰۱۳) تأکید می‌کند، برای موفقیت این برنامه ضروری است. از این رو، برای دستیابی به حکمرانی دیجیتالی جهانی یکپارچه، سیاست‌گذاری دقیق و هماهنگی بین‌المللی لازم است. به رغم کاستی‌ها و چالش‌های موجود، برنامه اقامت الکترونیکی استونی الگویی برای ارتقای شمولیت اقتصادی و تقویت تعاملات دیجیتال است که با همکاری‌های جهانی می‌تواند به الگویی پایدار برای آینده تبدیل شود.

۳. روش پژوهش

این مقاله با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای به بررسی پیامدهای شهروندی دیجیتال در دنیایی بدون مرز می‌پردازد. تحلیل ارائه‌شده بر دو حوزه مکمل تکیه دارد: مطالعات جمعیت‌شناسی و حقوق بین‌الملل. از طریق ادغام این دو دیدگاه، مقاله تلاش دارد تا درکی جامع از تأثیر محیط‌های دیجیتال بر تحولات جمعیتی و چالش‌های حقوقی و حکمرانی مرتبط ارائه دهد. در بخش مطالعات جمعیت‌شناسی، تحولات ناشی از مهاجرت دیجیتال، تغییرات جمعیتی و شکل‌گیری هویت در عصر دیجیتال مورد بررسی قرار گرفته است. این تحلیل بر مبنای گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی مانند اتحادیه بین‌المللی مخابرات^۲ و مطالعات موردی درباره دیاسپورهای دیجیتال و اکوسیستم‌های کاری از راه دور استوار است که عمدتاً بازه زمانی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ را در بر می‌گیرند.

در حوزه حقوق بین‌الملل نیز چالش‌های مرتبط با شهروندی دیجیتال

1. E-Estonia. (2024, April 9): Retrieved from <https://e-estonia.com/2023-estonia-advanced-cybersecurity-threats/>

2. International Telecommunication Union (ITU)

3. Budapest Convention on Cybercrime (Council of Europe, 2001)

4. The European Union's General Data Protection Regulation (GDPR, 2016)

5. Aadhaar System (India)

فناوری نگرانی‌هایی درباره عدالت و شمولیت ایجاد کرده است. برای رفع این نابرابری‌ها، وان‌دایک (۲۰۲۰) بر سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، تقویت ظرفیت‌ها، و سیاست‌گذاری‌های جامع تأکید می‌کند. اقدامات هدفمند در زیرساخت‌های مناطق محروم، همراه با آموزش سواد دیجیتال، می‌تواند توزیع عادلانه‌تر مزایا را تضمین کرده و عدالت اجتماعی را در فضای دیجیتال تقویت کند.

۲-۴. چالش‌ها در دنیای دیجیتال بدون مرز

با وجود فرصت‌های گسترده، محیط دیجیتال بدون مرز چالش‌های پیچیده‌ای در حوزه‌های حکمرانی، امنیت و عدالت به همراه دارد. نبود مرزهای فیزیکی در فضای سایبری، سازوکارهای سنتی کنترل و نظارت را مختل کرده و آسیب‌پذیری‌هایی ایجاد نموده است که تمامی افراد، کسب‌وکارها و دولت‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

یکی از چالش‌های اساسی، حاکمیت دیجیتال است. با عبور آزادانه داده‌ها از مرزها، پرسش‌های جدی درباره کنترل و حفاظت از این داده‌ها مطرح می‌شود. دولت‌ها در مدیریت فعالیت‌های دیجیتالی فرامرزی که بر شهروندان یا زیرساخت‌های آن‌ها تأثیر می‌گذارد، با دشواری‌هایی مواجه‌اند. حملات سایبری و نقض‌های امنیتی اغلب از خلأهای قضایی سوءاستفاده می‌کنند و قربانیان را با گزینه‌های محدود برای جبران خسارت مواجه می‌سازند (Chander, 2013). کنوانسیون بوداپست در مورد جرایم سایبری (۲۰۰۱) کوشیده است از طریق همکاری بین‌المللی، این شکاف‌ها را پر کند. با این حال، ناهماهنگی در پذیرش این چارچوب، به‌ویژه از سوی بازیگران اصلی نظیر چین و روسیه، اثربخشی آن را محدود کرده است و چالشی جدی برای مدیریت جهانی جرایم سایبری و حفاظت از داده‌ها ایجاد کرده است.

تمرکز قدرت در شرکت‌های بزرگ فناوری^{۱۱} نظیر گوگل، متا، آمازون، و اپل، چالشی دیگر در عصر دیجیتال است. این شرکت‌ها نه تنها بر بازارهای دیجیتال تسلط دارند، بلکه بر گفتمان عمومی،

فراهم آورده است. این فضا با دموکراتیزه کردن دانش، از طریق پلتفرم‌هایی مانند «آکادمی خان»^۱، «کورسرا»^۲ و «اداکس»^۳ آموزش باکیفیت را در دسترس افراد در سراسر جهان قرار داده و طبق گزارش بانک جهانی^۴ (۲۰۱۸) شکاف‌های آموزشی و اقتصادی را کاهش داده است. همچنین، انتشار دسترسی آزاد به دانش علمی، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای را تسریع کرده است. در حوزه اقتصادی، پلتفرم‌های تجارت الکترونیک مانند آمازون، علی‌بابا،^۵ و شاپیفای^۶ امکان دسترسی کسب‌وکارها، فارغ از اندازه و سرمایه آن‌ها، به بازارهای بین‌المللی را فراهم کرده و شمولیت اقتصادی را تقویت کرده‌اند. به‌ویژه، شرکت‌های کوچک در کشورهای در حال توسعه با کاهش موانع ورود به بازارهای جهانی رقابت می‌کنند. پلتفرم‌های اقتصاد گیگ^۸ مانند آپ‌ورک^۹ و فیور^{۱۰} نیز با از میان برداشتن موانع جغرافیایی، امکان مشارکت کارگران در بازارهای جهانی را فراهم ساخته‌اند. با این حال، این مزایا چالش‌هایی همچون دستمزد پایین و شرایط کاری ناپایدار را به‌همراه دارد (Graham et al., 2017) که سیاست‌گذاری‌های حمایتی برای رفع آن‌ها ضروری است.

از منظر اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی نظیر توییتر و فیس‌بوک ابزارهایی برای تقویت جنبش‌های جهانی نظیر جمعه‌ها برای آینده (#FridaysForFuture)، من‌هم (#MeToo) و حذف جنسیت از زبان (#HeForShe) بوده‌اند. این پلتفرم‌ها صدای گروه‌های حاشیه‌نشین را توانمند کرده و امکان بسیج عمومی برای اصلاحات اجتماعی را فراهم آورده‌اند (Tufekci, 2017). ابزارهای دیجیتال، تعامل جهانی را تقویت کرده و شکاف‌های ناشی از محدودیت‌های جغرافیایی را کاهش داده‌اند، به‌طوری‌که فضای دیجیتال به بستری توانمندساز برای عدالت اجتماعی، رشد اقتصادی، و گسترش دانش تبدیل شده است.

با وجود این فرصت‌ها، شکاف‌های دیجیتال در زمینه دسترسی، زیرساخت، و سواد دیجیتال، بخش‌هایی از جمعیت جهانی را از مزایای این فضا محروم کرده است. تمرکز قدرت در دست شرکت‌های بزرگ

1. Khan Academy: <https://www.khanacademy.org/>

2. Coursera: <https://www.coursera.org/>

3. edEx: <https://www.edx.org/>

4. World Bank

5. Amazon

6. Alibaba

7. Shopify

9. Upwork

10. Fiverr

11. Big Tech

۸. اقتصاد گیگ مدلی از اقتصاد است که در آن، کارفرمایان و کارمندان به‌صورت موقت و پروژه‌ای با یکدیگر همکاری دارند: ymonoce gig

پلتفرم‌های دیجیتال و فرصت‌های کار از راه دور، تعاملات فراملی را بازتعریف کرده‌اند.

مهاجرت مجازی تأثیرات شگرفی بر نیروی کار جهانی داشته و الگوهای سنتی اشتغال را تغییر داده است. **گراهام و همکاران (۲۰۱۷)** اشاره می‌کنند که پلتفرم‌هایی نظیر Fiverr، Upwork و Toptal به فریلنسرها امکان دسترسی به بازارهای بین‌المللی را می‌دهند، به‌طوری‌که افراد می‌توانند بدون نیاز به مهاجرت فیزیکی، در اقتصاد جهانی مشارکت کنند. این شکل از تحرک دیجیتال به‌ویژه برای کارگران در کشورهای در حال توسعه سودمند است، زیرا آن‌ها را قادر می‌سازد تا در عین حفظ ارتباط با جوامع محلی، درآمدهای خود را به اقتصاد مبدأ تزریق کنند. علاوه بر این، مهاجرت مجازی هویت ترکیبی جدیدی را میان کارگران دیجیتال ایجاد کرده که تلفیقی از سنت‌های فرهنگی محلی و تأثیرات جهانی است. با این حال، چالش‌هایی نیز وجود دارد، از جمله وابستگی به پلتفرم‌های دیجیتال که رقابت ناعادلانه یا آسیب‌پذیری در برابر نوسانات بازار را به همراه دارد. علی‌رغم این چالش‌ها، مهاجرت مجازی ظرفیت‌های زیادی برای کاهش نابرابری‌های جهانی و تقویت عدالت اقتصادی دارد.

دیاسپوراهای دیجیتال به‌عنوان یکی دیگر از ابعاد تحولات جمعیتی، با استفاده از فناوری‌های دیجیتال، ارتباط خود را با سرزمین مادری حفظ کرده و نقش‌های سیاسی و فرهنگی مهمی ایفاء می‌کنند. **برینکرهوف^۲ (۲۰۰۹)** تأکید دارد که فناوری و پلتفرم‌های دیجیتال ابزارهای مؤثری برای ایجاد و حفظ شبکه‌های اجتماعی دیاسپوراها فراهم کرده‌اند. گروه‌های دیاسپورا از پلتفرم‌هایی مانند فیس‌بوک^۳، توئیتر^۴ و واتساپ^۵ برای ایجاد و حفظ شبکه‌های اجتماعی و فرهنگی استفاده می‌کنند. این پلتفرم‌ها جوامع پراکنده را قادر می‌سازند تا در کمپین‌های بشردوستانه، فعالیت‌های سیاسی، و تبادلات فرهنگی مشارکت کنند. نمونه‌هایی مانند بسیج دیاسپورای اتیوپی در جریان درگیری‌های تیغ‌رای نشان می‌دهد که چگونه دیاسپوراهای دیجیتال از ابزارهای آنلاین برای افزایش آگاهی جهانی، جلب حمایت بین‌المللی، و ارائه کمک‌های بشردوستانه استفاده می‌کنند (**Brinkerhoff, 2009**). این پلتفرم‌ها همچنین به حفظ هویت فرهنگی کمک می‌کنند، زیرا دیاسپوراها می‌توانند

دسترسی به اطلاعات، و شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها نیز تأثیر عمیقی می‌گذارند. چنین تمرکزی رقابت را کاهش داده و نگرانی‌های اخلاقی در زمینه حریم خصوصی و سوءاستفاده از داده‌های کاربران را تقویت کرده است. **زوبوف (۲۰۱۹)** با اشاره به وقایعی نظیر رسوایی کمبریج آنالیتیکا، این سوءاستفاده‌ها را نماد سوءمدیریت قدرت دیجیتال می‌داند. این رویداد نشان داد که چگونه داده‌های شخصی کاربران بدون رضایت آن‌ها برای تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای رفع این چالش‌ها، تدوین چارچوب‌های نظارتی قوی و تضمین‌کننده حفظ حقوق کاربران و رقابت سالم ضروری است.

با وجود افزایش نفوذ اینترنت در سطح جهانی، شکاف دیجیتال همچنان مانعی جدی برای شمولیت در دنیای دیجیتال باقی مانده است. نابرابری‌های پایدار در دسترسی، هزینه، و سواد دیجیتال، به‌ویژه در میان جوامع روستایی و کم‌درآمد در کشورهای در حال توسعه، مشارکت این گروه‌ها در اکوسیستم دیجیتال را محدود می‌کند (**Van Dijk, 2020**). برنامه‌هایی نظیر اتحاد برای اینترنت مقرون‌به‌صرفه (**A4AI, 2021**)^۱ برای کاهش این شکاف‌ها تلاش می‌کنند، اما محدودیت منابع و چالش‌های زیرساختی پیشرفت در این زمینه را کند کرده است. رفع این شکاف نیازمند سرمایه‌گذاری پایدار در زیرساخت‌ها، سیاست‌های حمایتی جامع، و آموزش سواد دیجیتال در جوامع حاشیه‌نشین است. برای این امر، این تنها دولت‌ها هستند که می‌توانند نابرابری‌های منابع و امکانات را کاهش داده و نقش کلیدی در تحقق عدالت دیجیتال ایفاء کند (**خلیلی، ۱۳۹۴**).

۳-۴. تحولات جمعیتی در عصر دیجیتال

۱-۳-۴. مهاجرت مجازی و دیاسپوراهای دیجیتال

عصر دیجیتال مفاهیم سنتی مهاجرت و دیاسپورا را متحول کرده است. **لویت و جاورسکی (۲۰۰۷)** معتقدند که فناوری‌های نوین ارتباطات، تبادلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراملی را تسهیل کرده‌اند و امکان ارتباطات قوی فرامرزی را بدون نیاز به جابه‌جایی فیزیکی فراهم آورده‌اند. در این راستا، پدیده‌هایی مانند مهاجرت مجازی و دیاسپورای دیجیتال^۲ به وجود آمده‌اند که به کمک

1. Alliance for Affordable Internet (A4AI)

2. Digital diaspora

3. Brinkerhoff

4. Facebook

5. Twitter

6. WhatsApp

کرده است. این تغییرات که در تفاوت‌های نسلی، شهرنشینی، و یکپارچگی جهانی فناوری مشهود است، نشان‌دهنده تأثیر عمیق فناوری دیجیتال بر ساختارهای جمعیتی و اجتماعی است. نسل‌های جوان‌تر، به دلیل آشنایی با فناوری از کودکی، تمایل بیشتری به استفاده از ابزارهای دیجیتال دارند، در حالی که نسل‌های قدیمی‌تر با چالش‌هایی مانند بی‌سوادی دیجیتال و مقاومت در برابر تغییر روبرو هستند. این شکاف دیجیتال میان نسل‌ها، به‌ویژه با افزایش شهرنشینی و دسترسی بیشتر به زیرساخت‌های فناوری در مناطق شهری، پررنگ‌تر شده است.

پرنسکی (۲۰۰۱) نسل‌های هزاره^۵ و نسل زد^۶ را به‌عنوان «بومیان دیجیتال»^۷ معرفی می‌کند، افرادی که رشد در محیط‌های دیجیتال ترجیحات آن‌ها را به سمت پلتفرم‌های نوآورانه‌ای نظیر تیک‌تاک و اینستاگرام سوق داده است. این نسل‌ها، از طریق تأکید بر خلاقیت و اصالت، صنایع مختلف را دگرگون کرده‌اند. در مقابل، ون‌دیورسن و هلسپر (۲۰۱۵) نسل‌های قدیمی‌تر را «مهاجران دیجیتال»^۸ می‌نامند که با موانعی چون بی‌سوادی دیجیتال و عدم تمایل به تغییر مواجه‌اند. برنامه‌های آموزشی بین‌نسلی و نوآوری‌هایی نظیر «پزشکی از راه دور»^۹ در کاهش این شکاف‌ها نقش مهمی ایفاء کرده‌اند و به نسل‌های قدیمی‌تر امکان دسترسی به خدمات نوین را داده‌اند که کیفیت زندگی آن‌ها را بهبود بخشیده است. روند شهرنشینی نیز به پذیرش سریع‌تر فناوری‌های دیجیتال کمک کرده است. شهرهای هوشمندی مانند سنگاپور، بارسلونا و اخیراً شهر آرکاداغ ترکمنستان نمونه‌هایی از ادغام ابزارهای دیجیتال برای بهبود زیرساخت‌ها و خدمات عمومی هستند. **بتی و همکاران^{۱۰} (۲۰۱۲)** تأکید می‌کنند که شهرنشینی فناوری‌های مبتنی بر داده را در سامانه‌های شهری ادغام کرده و محیط‌های پایدارتری ایجاد کرده است. با این حال، مناطق روستایی از دسترسی مشابه به این زیرساخت‌ها برخوردار نیستند، که این موضوع خطر افزایش شکاف دیجیتال را در این جوامع به همراه دارد.

در سطح جهانی، یکپارچگی فناوری به تسهیل همکاری‌های فرامرزی و مشارکت اقتصادی از طریق نوآوری‌هایی چون تجارت

از طریق رویدادهای مجازی و تبادل اطلاعات، سنت‌های خود را برای نسل‌های آینده نگه دارند و آن‌ها را با مخاطبان جهانی به اشتراک بگذارند. توجه ویژه به دیاسپورای دیجیتال، خصوصاً برای دولت‌هایی نظیر ایران، به‌عنوان یکی از مهاجرگسیل‌ترین کشورهای جهان، بسیار حیاتی است. همان‌طور که **حسین‌پور و همکاران^{۱۱} (۱۳۹۹)** بیان می‌دارند، اتباع ایرانی خصوصاً نخبگان ایرانی بخش قابل توجهی از جمعیت کشورهای میزبان را تشکیل می‌دهند. بنابراین ضرورت دارد دولت مبداء از طریق ابزارهای فناوری دیجیتال ارتباط با دیاسپورای خود را حفظ و ارتباط آن‌ها با سایر اتباع را تقویت نموده و در جهت توسعه کشور به‌کار برد.

باوجود فرصت‌های بی‌نظیر، مهاجرت مجازی و دیاسپوراهای دیجیتال با چالش‌هایی روبه‌رو هستند. شکاف دیجیتال یکی از مهم‌ترین موانع است؛ دسترسی محدود به زیرساخت‌های فناوری، هزینه بالای فناوری‌های مدرن، و نابرابری‌های اقتصادی مانع مشارکت کامل گروه‌های حاشیه‌نشین می‌شود (**Van Dijk, 2020**). همچنین، وابستگی بیش از حد به پلتفرم‌های دیجیتال، جوامع را در معرض خطراتی چون آزار سایبری^{۱۲}، نظارت دولتی^{۱۳} و استثمار اقتصادی^{۱۴} قرار می‌دهد. برای مقابله با این چالش‌ها، دولت‌ها باید سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای در زیرساخت‌های ارتباطی انجام دهند، از جمله دسترسی به اینترنت پرسرعت و تجهیزات دیجیتال در مناطق محروم. همچنین، تدوین سیاست‌های حمایتی و ارتقای سواد دیجیتال میان شهروندان ضروری است تا مشارکت فراگیر در فضای دیجیتال تضمین شود. این تحولات، نشان‌دهنده تأثیر عمیق فناوری بر مفاهیم جمعیتی و اجتماعی در سطح جهانی است و فرصت‌هایی را برای تقویت همبستگی میان جوامع پراکنده و تعامل بیشتر نیروی کار جهانی ایجاد می‌کند.

۴-۳-۲. تغییرات جمعیتی و پذیرش فناوری

پذیرش گسترده فناوری‌های دیجیتال تغییرات چشمگیری در ساختارهای جمعیتی و شیوه تعامل آن‌ها با فناوری و یکدیگر ایجاد

1. Huseynpur et al.
2. Cyberbullying
3. Surveillance
4. Exploitation
5. Millennials
6. Generation Z
7. Digital natives
8. Digital immigrants
9. Telemedicine
10. Batty et al.

محلی و جهانی، امنیت سایبری و مدیریت تهدیدات نوظهور، و مسائل اخلاقی مرتبط با توسعه و کاربرد هوش مصنوعی می‌پردازد.

۴-۴-۱. ابهام در صلاحیت قضایی

ماهیت بدون مرز فضای دیجیتال، نظام‌های حقوقی سنتی مبتنی بر حوزه‌های جغرافیایی را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است. فعالیت‌هایی مانند تجارت الکترونیک، انتقال داده‌ها و تعاملات رسانه‌های اجتماعی که در چندین کشور به‌طور هم‌زمان رخ می‌دهند، اغلب منجر به ایجاد ابهامات قضایی پیچیده می‌شوند. در حقوق بین‌الملل، این ابهامات زمانی برجسته‌تر می‌شوند که قوانین کشورهای مختلف بر یک فعالیت واحد تأثیر می‌گذارند. برای مثال، شرکت‌های تجارت الکترونیک که کالاها یا خدمات خود را به مشتریانی در سراسر جهان عرضه می‌کنند، با مسائلی مانند تعیین صلاحیت قضایی و انتخاب قوانین قابل اجرا مواجه می‌شوند که پیچیدگی‌های حقوقی فراوانی را ایجاد می‌کند. این چالش‌ها به تفاوت‌های میان قوانین ملی و نبود چارچوب‌های بین‌المللی جامع بازمی‌گردند و ضرورت هماهنگی حقوقی را بیش از پیش آشکار می‌سازند.

در راستای رفع این چالش، اتحادیه اروپا با وضع «مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها»^۲، تلاش کرده است هماهنگی در قوانین داده‌محور را تقویت کرده و اجرای فرامرزی این مقررات را ممکن سازد. با این حال، موفقیت این مقررات نیازمند چارچوب‌هایی جامع است که محدودیت‌های مرزهای ملی را پشت سر بگذارد. در نمونه‌ای دیگر، پرونده گوگل بر علیه اکواوستیک سولوشن^۳ تضاد میان حفاظت از حقوق مالکیت فکری و حاکمیت ملی را برجسته کرد. در این پرونده، حکم دیوان عالی مبنی بر حذف جهانی محتوای ناقض حقوق مالکیت فکری، پرسش‌هایی کلیدی درباره اجرای فرامرزی قوانین ملی و تأثیر آن بر اصول جهانی حقوقی به میان آورد. **اِزل و کوری^۴** (۲۰۱۹) بر لزوم اجماع بین‌المللی تأکید می‌کنند که می‌تواند تعادل میان حمایت از مالکیت فکری و احترام به حاکمیت ملی را فراهم آورد. همچنین، «کنوانسیون بوداپست درباره جرایم سایبری» (۲۰۰۱) گامی در جهت تقویت همکاری‌های بین‌المللی بوده است. با این وجود، محدودیت پذیرش این کنوانسیون توسط کشورهای مانند چین و هند، که ناشی از نگرانی‌های ژئوپلیتیکی است، مانعی اساسی بر

الکترونیک و آموزش مجازی کمک کرده است. با وجود این پیشرفت‌ها، جوامع حاشیه‌نشین همچنان با موانع ساختاری مانند فقر و کمبود زیرساخت‌های دیجیتال مواجه‌اند. گزارش بانک جهانی (۲۰۱۸) تأکید می‌کند که این نابرابری‌ها، به‌ویژه در مناطق کم‌درآمد، شدیدتر است. این امر ضرورت گسترش زیرساخت‌های دیجیتال و سیاست‌گذاری جامع برای تقویت عدالت دیجیتال را برجسته می‌کند. در ایران نیز، با وجود پیشرفت‌های فناوری در حوزه‌هایی مانند آموزش مجازی، دسترسی نامتوازن به اینترنت و کمبود زیرساخت‌های مناسب در مناطق روستایی و حاشیه‌ای همچنان از چالش‌های اساسی است. برنامه‌هایی نظیر «طرح توسعه ارتباطات روستایی»^۱ نشان‌دهنده تلاش‌های دولت برای کاهش این نابرابری‌هاست، اما نیاز به سیاست‌گذاری جامع‌تر و تخصیص منابع پایدار همچنان محسوس است.

۴-۴-۲. چالش‌های حکمرانی در عصر دیجیتال

تحولات دیجیتال مرزهای جغرافیایی و اجتماعی را کمرنگ ساخته و مفاهیمی نظیر شهروندی دیجیتال و هویت‌های فراملی را مطرح کرده است. این دگرگونی‌ها، افزون بر فرصت‌هایی برای همکاری جهانی و گسترش شمولیت اجتماعی و اقتصادی، چالش‌هایی در حقوق و حکمرانی ایجاد کرده‌اند. در اکوسیستمی بدون مرز که تعاملات انسانی و تبادل اطلاعات در آن صورت می‌گیرد، قوانین سنتی اغلب ناکارآمد به نظر می‌رسند. نظام‌های حقوقی مبتنی بر مرزهای جغرافیایی، در مواجهه با مسائلی مانند ابهام صلاحیت قضایی، حاکمیت داده‌ها، امنیت سایبری، و حکمرانی اخلاقی بر هوش مصنوعی، کارآمدی کافی ندارند. برای نمونه، اختلافات مرتبط با جرایم سایبری، کپی‌رایت، و حریم خصوصی، به‌وضوح محدودیت‌های قوانین موجود را در برابر پیچیدگی‌های فضای دیجیتال آشکار می‌سازد. فناوری‌هایی نظیر هوش مصنوعی نیز مسائل بنیادی درباره شفافیت، عدالت، و مسئولیت‌پذیری مطرح کرده‌اند که نیازمند چارچوب‌های نوین و بین‌المللی است. به‌ویژه در موضوع حاکمیت داده‌ها، تعارض میان قوانین ملی و تقاضاهای جهانی برای تبادل آزاد داده‌ها، تدوین قوانین فراگیر را ضروری ساخته است. این مقاله به تحلیل دقیق این چالش‌ها، از جمله ابهام در صلاحیت قضایی در فضای دیجیتال، حاکمیت داده‌ها و تضادهای ناشی از قوانین

۱. سایت دولت: <https://dolat.ir/detail/452146>

2. GDPR

3. Google LLC v. Equustek Solutions Inc

4. Ezell & Cory

این اختلاف، ابطال توافقنامه «سپر حریم خصوصی اتحادیه اروپا و ایالات متحده»^۵ در سال ۲۰۲۰ بود که جریان داده‌های فراآتلانتیکی را در وضعیت مبهم حقوقی قرار داد.

قوانین محلی‌سازی داده‌ها، که ذخیره‌سازی داده‌ها در مرزهای ملی را الزامی می‌کند، نیز به پیچیدگی این چشم‌انداز افزوده است. مولر^۶ (۲۰۱۷) اشاره می‌کند که کشورهایی مانند هند و روسیه با اتخاذ این رویکرد تلاش دارند نظارت خارجی را محدود کرده و اطلاعات حساس را محافظت کنند. هرچند این اقدامات به کنترل بیشتر دولت‌ها کمک می‌کند، اما هزینه‌های عملیاتی شرکت‌ها را افزایش داده، تجارت فرامرزی را محدود می‌کند و اینترنت را به اکوسیستم‌های منزوی ملی تقسیم می‌کند. این چالش‌ها بر نیاز به سیاست‌هایی تأکید دارند که میان حاکمیت داده و ماهیت فرامرزی اینترنت توازن برقرار کنند. مقررات سختگیرانه‌ای نظیر GDPR و قوانین محلی‌سازی داده‌ها، بیانگر تمایل دولت‌ها به کنترل داده‌ها هستند، اما همکاری‌های بین‌المللی و توافق‌نامه‌های چندجانبه برای حمایت از جریان آزاد اطلاعات و حفاظت از حریم خصوصی کاربران ضروری‌اند. این اقدامات می‌توانند به ایجاد چارچوب‌هایی متوازن و پایدار برای مدیریت داده‌های جهانی و تقویت حقوق و امنیت شهروندان در عصر دیجیتال منجر شوند.

۴-۳-۴. امنیت سایبری و تهدیدات علیه زیرساخت‌های دیجیتال

امنیت سایبری یکی از پیچیده‌ترین چالش‌های حقوقی و اخلاقی دوران دیجیتال به‌شمار می‌آید. وابستگی روزافزون به سامانه‌های دیجیتالی متصل، آسیب‌پذیری دولت‌ها، شرکت‌ها و افراد را در برابر حملات سایبری پیشرفته‌ای که زیرساخت‌های کلیدی را تهدید می‌کنند، افزایش داده است. لی و همکاران^۷ (۲۰۲۱) به حمله سایبری سولارویندز^۸ در ۲۰۲۰ اشاره می‌کند؛ حمله‌ای زنجیره‌ای که آژانس‌های دولتی ایالات متحده و شرکت‌های خصوصی را هدف قرار داد و ضعف چارچوب‌های موجود در مواجهه با ماهیت متغیر تهدیدات سایبری را آشکار ساخت. این حمله که گمان می‌رود از حمایت مالی دولتی برخوردار بوده است، از فرایندهای توسعه و توزیع

سر راه گسترش آن به‌عنوان یک چارچوب جهانی ایجاد کرده است. در این میان، تعارض میان قوانین محلی و عملکرد پلتفرم‌های جهانی نیز برجسته است. گیلسپی^۱ (۲۰۱۸) و برادفورد^۲ (۲۰۲۰) به مشکلاتی همچون استانداردهای متناقض در حوزه آزادی بیان و تعدیل محتوا اشاره کرده‌اند، مشکلاتی که به‌ویژه در اختلافات میان اتحادیه اروپا و ایالات متحده مشاهده می‌شود. این تناقضات اجرای مقررات ملی و ایجاد انسجام جهانی را برای پلتفرم‌ها به چالشی جدی تبدیل کرده است. در نهایت، جامعه جهانی باید توجه داشته باشد که در صورت عدم تدوین استانداردهای حقوقی هماهنگ در سطح بین‌المللی، که بتواند تعارض‌های قانونی را کاهش داده و امکان سازگاری پلتفرم‌های جهانی با مقررات ملی را فراهم کند، خطر افزایش سردرگمی حقوقی و کاهش اعتماد عمومی به سازوکارهای بین‌المللی به‌شدت افزایش خواهد یافت.

۴-۴-۲. حاکمیت بر داده‌ها و حریم خصوصی

حاکمیت داده‌ها در عصر دیجیتال، به‌عنوان مفهومی محوری مطرح شده که بر اساس آن داده‌های دیجیتال تابع قوانین کشوری است که در آن تولید یا ذخیره می‌شوند. دولت‌ها داده را به‌عنوان دارایی راهبردی مرتبط با امنیت ملی و حقوق شهروندان تلقی می‌کنند و با تدوین قوانینی مانند «مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها»، به مدیریت آن پرداخته‌اند. وویگت و فون دم‌بوشه^۳ (۲۰۱۷) بیان می‌کنند که این مقررات، سازمان‌ها را ملزم به شفافیت در پردازش داده‌ها، اخذ رضایت صریح کاربران، و رعایت اصول حفاظت از داده‌ها کرده است. دامنه فراسرزمینی این قانون، شرکت‌های خارج از اتحادیه اروپا را نیز دربرمی‌گیرد، به‌گونه‌ای که شرکت‌هایی نظیر گوگل و فیس‌بوک با جریمه‌های سنگین مواجه شده‌اند. این مقررات به معیاری جهانی در حفاظت از داده‌ها تبدیل شده است، با این حال، به گفته چاندر و لی^۴ (۲۰۱۵)، مناقشاتی از جمله هزینه‌های بالای انطباق، به‌ویژه برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط،^۴ همچنان پابرجاست. علاوه بر این، تضاد آن با مقررات ملایم‌تر نظیر ایالات متحده، اختلافات قابل‌توجهی در انتقال بین‌المللی داده‌ها ایجاد کرده است. نمونه بارز

1. Gillespie

2. Bradford

3. Voigt & Von dem Bussche

4. Small and Midsize Enterprises (SMEs)

5. Privacy Shield

6. Mueller

7. Lee et al.

8. SolarWinds

سایبری، چارچوبی برای درک نحوه اعمال این حقوق در عملیات سایبری ارائه می‌دهد، با این حال، اشمیت (۲۰۱۷) بیان می‌کند که نبود الزام‌آوری و اجماع جهانی، اثرگذاری این چارچوب را محدود ساخته است. حملات باج‌افزاری نیز معضلات تازه‌ای برای اجرای قانون ایجاد کرده است. کیشتری (۲۰۱۹) تأکید دارد که شبکه‌های جنایی با سوءاستفاده از خلأهای حقوقی، تحقیقات را پیچیده کرده و مقابله با این حملات را دشوارتر ساخته‌اند. هرچند پروژه‌هایی نظیر «دیگر باج ندهید»^۶ که توسط یوروپل^۷ ایجاد شده‌اند، ابزارهایی برای بازیابی داده‌ها فراهم کرده، اما مقیاس این جرایم همچنان از توانایی راهکارهای کنونی فراتر است و نیاز به همکاری‌های بین‌المللی را دوچندان می‌کند.

۴-۴-۴. حکمرانی اخلاقی هوش مصنوعی

هوش مصنوعی (AI) به‌عنوان یکی از فناوری‌های تحول‌آفرین، قابلیت‌های قابل توجهی در نوآوری، افزایش کارایی، و حل مسائل پیچیده دارد. با این حال، گسترش این فناوری، چالش‌های حقوقی و اخلاقی متعددی مانند پاسخگویی، سوگیری، و شفافیت را به همراه داشته است. یوتنکس^۸ (۲۰۱۸) به خطاهای الگوریتم‌های تشخیص چهره در شناسایی افراد از گروه‌های اقلیت اشاره و نگرانی‌هایی درباره استفاده از این فناوری در اجرای قانون و امکان تداوم تبعیض مطرح کرده است. به‌طور مشابه، نویل^۹ (۲۰۱۸) سوگیری‌های جنسیتی و نژادی در سیستم‌های استخدام خودکار را نقد و بر لزوم اصلاح این ابزارها برای تضمین عدالت تأکید کرده است. این نمونه‌ها، ضرورت تدوین چارچوب‌های حکمرانی اخلاقی برای هدایت کاربردهای هوش مصنوعی به سمت پاسخگویی، شمولیت، عدالت و انصاف را نشان می‌دهند. «قانون هوش مصنوعی اتحادیه اروپا»^{۱۰} یکی از جامع‌ترین تلاش‌ها در این راستا است. این قانون، سیستم‌های هوش مصنوعی را بر اساس سطوح ریسک دسته‌بندی کرده و برای کاربردهای پرریسک الزامات سخت‌گیرانه‌ای تعیین کرده است. اصول کلیدی این قانون شامل شفافیت، نظارت انسانی،

نرم‌افزار برای تزریق کدهای مخرب بهره‌برد و موجب دسترسی غیرمجاز به شبکه‌ها و اطلاعات حساس بدون شناسایی شد. پیچیدگی این حمله ضرورت توسعه معماری‌های امنیتی پیشرفته نظیر «معماری بدون اعتماد»^۱ را برجسته کرده است. این معماری بر اصل «هرگز اعتماد نکن، همیشه راستی‌آزمایی کن»^۲ تأکید دارد و با کنترل دقیق دسترسی، از نفوذهای پیچیده جلوگیری می‌کند. ویلت^۳ (۲۰۲۱) همچنین بر اهمیت تقویت تاب‌آوری سیستم‌های دیجیتال به‌هم‌پیوسته تأکید کرده است. این حمله نشان‌دهنده شکاف‌های جدی در چارچوب‌های حقوقی و فنی موجود است و بر عدم کفایت نظام‌های فعلی در مدیریت خطرات زنجیره تأمین تأکید دارد. درواقع، حمله سولارویندز پرسش‌هایی اساسی درباره مسئولیت دولت‌ها در مقابله با این‌گونه حملات مطرح کرده است. اشمیت^۴ (۲۰۱۷) معتقد است که سیاست‌گذاران باید تعادلی میان حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی و حفظ حقوق حریم خصوصی برقرار کنند. افزون بر این، این حادثه اهمیت تدوین استانداردهای امنیتی جدید برای زنجیره تأمین دیجیتال و همکاری‌های بین‌المللی را برجسته ساخته است. ویلت (۲۰۲۱)، بر اهمیت اجرای راهبردهای پیش‌دستانه برای بهبود امنیت سایبری، به ویژه در برابر تهدیدات از طریق زنجیره تأمین نرم‌افزاری تأکید دارد. ویلت اشاره می‌کند که نظارت مستمر بر نرم‌افزارها و ارتقای استانداردهای امنیتی می‌تواند از حملات پیچیده‌ای مانند هک سولارویندز جلوگیری کند. این حملات نشان داده‌اند که آسیب‌پذیری‌ها در زنجیره تأمین نرم‌افزاری می‌توانند به‌طور گسترده‌ای به شبکه‌های مختلف سرایت کنند. بنابراین، اتخاذ رویکردهای پیش‌دستانه از جمله تقویت نظارت و سخت‌گیری در استانداردها، می‌تواند به کاهش ریسک سوءاستفاده از این زنجیره‌ها و کاهش آسیب‌پذیری‌های امنیتی کمک کند. با وجود تلاش‌ها برای تدوین هنجارهای بین‌المللی، فقدان توافقات الزام‌آور و نبود هم‌سویی جهانی همچنان توانایی جامعه بین‌المللی را در مقابله با تهدیدات فزاینده محدود کرده است. برای نمونه، «راهنمای تالین»^۵ در حقوق بین‌الملل مرتبط با جنگ‌های

1. Zero-Trust Architectures
2. Never Trust, Always Verify
3. Willet
4. Schmitt
5. Tallinn Manual
6. No More Ransom
7. EuroPol: The European Union Agency for Law Enforcement Cooperation
8. Eubanks
9. Noble
10. The European Union Artificial Intelligence Act

می‌دانند، اما این اقدامات می‌توانند حقوق حریم خصوصی و آزادی‌های مدنی را تضعیف کنند. سیاست‌های نظارتی دولت‌ها، اگرچه برای حفظ امنیت ملی طراحی شده‌اند، می‌توانند اعتماد عمومی را کاهش داده و فضای بیان آزادانه را محدود کنند.

گرینوالد^۴ (۲۰۱۴) با اشاره به برنامه‌های نظارتی گسترده‌ای مانند پروژه PRISM از سوی آژانس امنیت ملی ایالات متحده،^۵ بیان می‌کند که چنین برنامه‌هایی، بدون آگاهی و رضایت کاربران، داده‌های گسترده‌ای را جمع‌آوری کرده و حقوق بشر را نقض می‌کنند. این وضعیت، ضرورت ایجاد چارچوب‌هایی شفاف و پاسخگو را برجسته می‌کند که بتوانند تعادلی میان امنیت و آزادی‌های بنیادین برقرار سازند. رمزگذاری سرتاسری نیز به‌عنوان یکی از ابزارهای کلیدی در حفاظت از حریم خصوصی دیجیتال، در مرکز این بحث‌ها قرار دارد. رمزگذاری سرتاسری به کاربران اجازه می‌دهد ارتباطات خود را از دسترسی غیرمجاز محافظت کنند، اما نهادهای مجری قانون معتقدند که این فناوری توانایی آن‌ها را برای مقابله با جرایم پیچیده محدود می‌کند. آن‌ها درخواست ایجاد «درهای پشتی»^۶ در سیستم‌های رمزگذاری شده دارند، اما کارشناسان امنیت دیجیتال مانند **آپلسون و همکاران^۷ (۲۰۱۵)** هشدار می‌دهند که چنین اقداماتی امنیت کل اکوسیستم دیجیتال را به خطر می‌اندازد. زیرا این آسیب‌پذیری‌ها می‌توانند نه تنها توسط دولت‌ها، بلکه توسط بازیگران مخرب مانند هکرها، مجرمان سایبری، و حتی دولت‌های متخاصم مورد سوءاستفاده قرار گیرند. در نتیجه، چنین اقداماتی نه تنها حریم خصوصی فردی را به خطر می‌اندازد، بلکه امنیت کلی در فضای دیجیتال را نیز تضعیف می‌کند.

تعادل میان امنیت و آزادی نیازمند رویکردی است که تنها به حفاظت از حریم خصوصی محدود نشود، بلکه به پیامدهای گسترده‌تر دسته‌بندی و طبقه‌بندی داده‌ها نیز توجه کند. **دورک و مولیگان^۸ (۲۰۱۳)** استدلال می‌کنند که فرآیندهای تحلیل داده و طبقه‌بندی، نه تنها به ظاهر بی‌طرف نیستند، بلکه در بسیاری از موارد، بازتولیدکننده سوگیری‌های نهفته در داده‌ها و تصمیم‌گیری‌های انسانی هستند. آن‌ها معتقدند که شفافیت و نظارت، هرچند ابزارهای

و پاسخگویی هستند که توسعه‌دهندگان و کاربران را ملزم به ارائه اطلاعات شفاف درباره عملکرد سیستم‌ها و تضمین نظارت انسانی بر کاربردهای حساس می‌کنند.

با وجود جامعیت، برخی منتقدان معتقدند که دامنه گسترده این قانون ممکن است نوآوری را محدود کرده و هزینه‌های اجرایی سنگینی بر کسب‌وکارهای کوچک‌تر تحمیل کند. **فلوریدی و همکاران^۱ (۲۰۱۸)** تأکید دارند که اصولی مانند شفافیت و پاسخگویی می‌توانند استفاده مسئولانه از این فناوری را تسهیل کنند. قانون اتحادیه اروپا تلاشی برای ایجاد تعادل میان استفاده نوآورانه از هوش مصنوعی و مسئولیت‌پذیری اخلاقی است که هدف آن کاهش خطرات و حفظ حقوق افراد است. همچنین، **فلوریدی و همکاران^۲ (۲۰۲۰)** از اصولی نظیر قابلیت توضیح‌پذیری و حق اعتراض حمایت می‌کنند. این اصول به افراد امکان می‌دهند تصمیمات سیستم‌های هوش مصنوعی را درک کرده و در صورت لزوم به چالش بکشند، که می‌تواند اعتماد به فناوری و پاسخگویی را تقویت کند. با این حال، استفاده جهانی از هوش مصنوعی، اجرای اصول اخلاقی را دشوار کرده است. تفاوت‌های قانونی و نظارتی میان کشورها، نبود استانداردهای جهانی، و چالش‌های همکاری بین‌المللی، موانع تحقق حکمرانی اخلاقی محسوب می‌شوند. در این زمینه، همکاری‌های جهانی و تدوین استانداردهای هماهنگ برای تنظیم این فناوری ضروری است. حکمرانی اخلاقی موفق باید تعادلی میان نوآوری فناورانه و حفاظت از حقوق افراد ایجاد کند و با پیامدهای ناعادلانه مقابله نماید.

۴-۴-۵. ایجاد تعادل میان امنیت و آزادی

در عصر دیجیتال، تنش میان امنیت و آزادی‌های فردی یکی از چالش‌های محوری جوامع مدرن به شمار می‌آید. دولت‌ها که انتظار می‌رود در روند دیجیتالی‌سازی کردن در راستای تأمین حقوق و منافع شهروندان قرار دهند، «گاه به موجب گزارش‌های منطقه‌ای بین‌المللی بیشترین سوءاستفاده را در این عرصه مرتکب می‌شوند» (**معتمدنژاد^۳، ۱۳۹۷، ص ۹**). دولت‌ها اغلب نظارت‌های گسترده را برای مقابله با تهدیداتی نظیر تروریسم و جرایم سایبری ضروری

1. Floridi et al. (2018)
2. Floridi et al. (2020)
3. Motamednejad (2018)
4. Greenwald
5. U.S. National Security Agency's (NSA)
6. Backdoors
7. Abelson et al.
8. Dwork & Mulligan

گیلسپی (۲۰۱۸) بیان می‌کند که پلتفرم‌هایی نظیر فیسبوک و توئیتر از ترکیبی از ابزارهای خودکار و مدیران انسانی برای مدیریت محتوا استفاده می‌کنند. ابزارهای خودکار گرچه سریع هستند، اغلب محتوای مشروع را اشتباه حذف کرده یا از شناسایی اشکال ظریف نفرت‌پراکنی باز می‌مانند. افزون بر این، این فناوری‌ها به دلیل وابستگی به داده‌های محدود و پیش‌فرض‌های فرهنگی ممکن است ناکارآمد باشند. تفاوت‌های فرهنگی و قانونی در حوزه‌های قضایی مختلف، اجرای سیاست‌های محتوایی را دشوارتر می‌کند. آنچه در یک کشور نفرت‌پراکنی تلقی می‌شود، ممکن است در کشوری دیگر سخنی مجاز باشد و این امر چالش‌های قابل‌توجهی را برای پلتفرم‌های جهانی به وجود آورده است.

در اتحادیه اروپا، «قانون خدمات دیجیتال»^۱ پلتفرم‌ها را ملزم به حذف محتوای غیرقانونی و افزایش شفافیت در مدیریت محتوا می‌کند. این قانون مسئولیت‌پذیری پلتفرم‌ها را تقویت کرده و تلاش می‌کند میان امنیت کاربران و آزادی بیان تعادل ایجاد کند. در مقابل، ایالات متحده بر اساس بخش ۲۳۰ «قانون نجابت ارتباطات»^۲ پلتفرم‌ها را از مسئولیت محتوای کاربران معاف کرده و به آن‌ها آزادی قابل‌توجهی در مدیریت محتوا می‌دهد. این چارچوب، اگرچه نوآوری و آزادی بیان را تقویت کرده است، اما هم‌زمان به کاهش مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فناوری نیز منجر شده است (Citron & Wittes, 2018). این تفاوت‌های قانونی، نشان‌دهنده پیچیدگی مدیریت محتوا در سطح جهانی است و بر ضرورت تدوین چارچوب‌های حقوقی هماهنگ‌تر تأکید دارد. همکاری بین‌المللی برای ایجاد استانداردهایی که حقوق بنیادین کاربران را حفظ کرده و تنوع فرهنگی را در نظر بگیرند، ضروری است.

چالش ایجاد تعادل میان مدیریت محتوا و آزادی بیان نیاز به همکاری جهانی را برجسته می‌کند. استانداردهای هماهنگ که هم‌زمان تنوع فرهنگی را در نظر بگیرند و حقوق بنیادین را حفظ کنند، برای مدیریت این مسئله پیچیده ضروری هستند. از این رو، **کلونیک^۳** (۲۰۱۸) بر اهمیت توانمندسازی کاربران تأکید دارد و بیان می‌کند که ابزارهایی نظیر گزارش‌دهی، فرآیندهای اعتراض به تصمیمات، و فیلترگذاری محتوا می‌توانند به شفافیت و اعتماد در مدیریت محتوا کمک کنند. این ابزارها با افزایش شفافیت و مشارکت کاربران، به ایجاد حس اعتماد در تعاملات آنلاین کمک می‌کنند. برای مواجهه

مهمی در کاهش اثرات منفی این سیستم‌ها هستند، اما به‌تنهایی کافی نیستند و نمی‌توانند از ایجاد نابرابری‌ها و تبعیض‌های ناشی از داده‌های بزرگ جلوگیری کنند. از این رو، آن‌ها پیشنهاد می‌کنند که علاوه بر شفاف‌سازی الگوریتم‌ها، باید مدل‌هایی برای ارزیابی و کاهش سوگیری‌های نهادینه‌شده در سیستم‌های داده‌محور توسعه یابد. همچنین، آن‌ها بر این نکته تأکید دارند که اتکا به راهکارهای سنتی حفظ حریم خصوصی، مانند شفافیت و کنترل فردی بر داده‌ها، نمی‌تواند به تنهایی چالش‌های مرتبط با عدالت و عدم تبعیض در سیستم‌های مبتنی بر داده‌های کلان را حل کند. در واقع، می‌توان استنتاج نمود که برای ایجاد تعادل میان امنیت، آزادی و عدالت، باید داده‌ها و سیستم‌های تصمیم‌گیری به‌گونه‌ای طراحی شوند که اثرات اجتماعی و اخلاقی آن‌ها نیز مورد بررسی و تنظیم قرار گیرد. برای رسیدن به این هدف، ایجاد مکانیسم‌های نظارتی مستقل و شفافیت در عملکرد نهادهای امنیتی اهمیت دارد. این سازوکارها تضمین می‌کنند که اقدامات امنیتی، علاوه بر محافظت از جامعه در برابر تهدیدها، به حقوق و آزادی‌های کاربران احترام بگذارند. همچنین الزامات شفافیت برای سازمان‌های دولتی و خصوصی می‌تواند به آگاهی بیشتر کاربران درباره نحوه استفاده از داده‌های آن‌ها کمک کند. ترکیب فناوری‌های پیشرفته، همراه با نظارت شفاف و پاسخ‌گویی، تضمین می‌کند که اقدامات امنیتی، علاوه بر حفاظت از جامعه در برابر تهدیدها، حقوق و آزادی‌های اساسی کاربران را نیز محترم بشمارند. این رویکرد می‌تواند راه‌حلی برای چالش‌های پیچیده‌ای باشد که میان امنیت و آزادی در عصر دیجیتال وجود دارد.

۴-۴-۶. مدیریت محتوا و آزادی بیان

مدیریت محتوا در پلتفرم‌های دیجیتال یکی از مسائل پیچیده عصر دیجیتال است. شرکت‌های شبکه‌های اجتماعی وظیفه دارند محتوای مضر نظیر نفرت‌پراکنی و اطلاعات نادرست را حذف کنند، در عین حال آزادی بیان را نیز حفظ کنند. با این حال، سیاست‌های ناهماهنگ مدیریت محتوا و استفاده از الگوریتم‌های خودکار باعث اتهاماتی نظیر سانسور و سوگیری شده است. این چالش‌ها نشان‌دهنده تضاد ذاتی میان حفاظت از آزادی بیان و نیاز به کنترل محتوای مخرب هستند، که مدیریت آن نیازمند رویکردهای چندجانبه است.

1. Services Act (DSA) (European Parliament & Council, 2022)

2. Section 230 of the Communications Decency Act

3. Klonick

مخابرات^۱ (۲۰۲۴) حدود ۳۰ درصد از جمعیت روستایی در کشورهای کم‌درآمد و در حال توسعه هنوز به اینترنت دسترسی ندارند، که این آمار بیانگر نابرابری شدید در زیرساخت‌های دیجیتال است. در این زمینه، پروژه‌هایی نظیر بال‌های گوگل لون^۲ و ماهواره‌های مدار پایین استارلینک^۳، راه‌حل‌های نوآورانه و امیدوارکننده‌ای برای اتصال مناطق دورافتاده ارائه کرده‌اند و افق‌های جدیدی را برای کاهش شکاف دیجیتال گشوده‌اند.

هزینه‌های بالای اینترنت نیز مانعی برای گروه‌های کم‌درآمد محسوب می‌شود. طرح‌هایی مانند «هند دیجیتال» با یارانه‌ها و ارائه اینترنت عمومی، نرخ نفوذ اینترنت را افزایش می‌دهند. با اتخاذ چنین رویکردهایی، دولت‌ها می‌توانند عدالت دیجیتال را ارتقاء دهند. علاوه بر این، سواد دیجیتال شهروندان اهمیت حیاتی دارد. توانایی استفاده مؤثر از فناوری و درک ایمنی آنلاین، مشارکت معنادار در جهان دیجیتال را تضمین می‌کند. به‌ویژه، گنجاندن سواد دیجیتال در برنامه‌های درسی و ارائه آموزش‌های هدفمند برای گروه‌های حاشیه‌نشین، مانند زنان، سالمندان و افراد دارای معلولیت، از اقدامات کلیدی در این زمینه است. **یونسکو^۴ (۲۰۱۸، ۲۰۲۱)** در چارچوب سواد دیجیتال خود بر راهبردهای متناسب فرهنگی و نسلی تأکید دارد. ارتقای طراحی فراگیر برای دسترسی همگانی، به‌ویژه برای افراد دارای معلولیت، ضروری است. **مایکروسافت^۵ (۲۰۲۰)** در برنامه «هوش مصنوعی برای دسترسی»^۶ از فناوری‌هایی نظیر صفحه‌خوان‌ها و نرم‌افزارهای تشخیص صدا استفاده می‌کند تا مشارکت گسترده‌تر را ممکن سازد. اگرچه این ابتکارات نویدبخش هستند، کاهش شکاف دیجیتال نیازمند هماهنگی پایدار میان دولت‌ها، بخش خصوصی و نهادهای بین‌المللی است. پیشنهادات موجود بر همکاری جامع و رویکردی چندبعدی تأکید دارند تا اکوسیستم دیجیتالی فراگیر و معنادار ایجاد شود. این هدف را می‌توان از طریق اقداماتی همچون اولویت‌بندی نیازهای فناوری مناطق، فراهم‌سازی بسترهای فرهنگی و اجتماعی موردنیاز برای بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات، تدوین برنامه‌های جامع که آموزش استفاده از سخت‌افزارها و نرم‌افزارها، آموزش اصول اخلاقی، و راهبردهای دیگر را شامل

با این چالش، ایجاد چارچوب‌هایی ضروری است که حقوق کاربران را در اولویت قرار داده و در عین حال از سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری کنند. این رویکرد می‌تواند به تقویت اعتماد عمومی و ایجاد فضای دیجیتالی سالم‌تر منجر شود.

۵. راهکارها و توصیه‌ها برای آینده دیجیتال

تحولات سریع در عصر دیجیتال چالش‌ها و فرصت‌های متعددی را برای جوامع انسانی به همراه داشته است. از نابرابری در دسترسی به فناوری گرفته تا ضرورت تنظیم چارچوب‌های حکمرانی و ارتقای شهروندی دیجیتال اخلاق‌محور، جوامع امروز به دنبال یافتن راهکارهایی برای کاهش شکاف‌های موجود و دستیابی به پایداری و شمول دیجیتال هستند. در این مسیر، سیاست‌گذاری‌های جامع، نوآوری‌های فناورانه، و همکاری‌های بین‌المللی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. هدف نهایی، ایجاد اکوسیستمی دیجیتال است که با تأکید بر عدالت، مسئولیت‌پذیری، و شمول‌پذیری، پیشرفت برابر برای همگان را ممکن سازد. در همین راستا، این بخش به بررسی و ارائه راهکارهایی برای کاهش شکاف دیجیتال، تقویت همکاری‌های جهانی، انطباق چارچوب‌های حکمرانی با فناوری‌های نوپهور، و ترویج شهروندی دیجیتال اخلاق‌محور می‌پردازد.

۵-۱. کاهش شکاف دیجیتال

شکاف دیجیتال میان جوامع مختلف یکی از چالش‌های اساسی در دوران دیجیتال است و ناشی از دسترسی نابرابر به فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌باشد. این شکاف مانعی جدی برای دستیابی به شهروندی دیجیتال برابر است و میلیون‌ها نفر را از فرصت‌های اقتصادی، آموزشی و اجتماعی عصر دیجیتال محروم کرده است. رفع این چالش مستلزم سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، تسهیل دسترسی مالی، و گسترش برنامه‌های سواد دیجیتال است. دسترسی پایدار به اینترنت پرسرعت، پیش‌شرطی برای شمول دیجیتال محسوب می‌شود، اما همچنان مناطق روستایی و کم‌برخوردار دچار کمبودهای اساسی هستند. براساس گزارش اتحادیه بین‌المللی

1. The International Telecommunication Union (ITU)

2. Google's Loon

3. Starlink

4. UNESCO (2018)

5. Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies, UNESCO (2021)

6. Microsoft (2020)

7. Empowering People with Disabilities Through AI

دیجیتال و امنیت سایبری فراهم کرده است. هرچند غیرالزام‌آور، این مجمع با ایجاد اجماع و تدوین بهترین رویه‌ها، به حکمرانی دیجیتال کمک می‌کند (DeNardis, 2014). افزایش نمایندگی عادلانه، به‌ویژه از سوی کشورهای در حال توسعه، می‌تواند به وارد کردن دیدگاه‌های متنوع به این گفت‌وگوها کمک کرده و حکمرانی جهانی را تقویت نماید.

جرایم سایبری نیز تهدیدی جدی برای امنیت جهانی محسوب می‌شوند. همکاری بین‌المللی، ازجمله از طریق سازمان‌هایی نظیر یورپل و اینترپل، برای مقابله مؤثر با این تهدیدها حیاتی است. پروژه‌هایی نظیر «دیگر باج ندهید»^۲ توسط یورپل منابعی برای قربانیان حملات باج‌افزاری ارائه کرده‌اند تا بدون پرداخت باج، اطلاعات خود را بازیابی کنند (Kshetri, 2019). به عنوان مثال، مجمع جهانی تخصص‌های سایبری،^۳ آموزش و تبادل دانش در زمینه‌هایی مانند واکنش به حوادث و حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی را ترویج می‌دهد (GFCE, 2020). همچنین، اقدامات پیشگیرانه نظیر ظرفیت‌سازی و تبادل اطلاعات می‌تواند توانایی کشورها را در پیشگیری از تهدیدات افزایش دهد. بااین‌حال، تنش‌های ژئوپلیتیک مانند تضاد میان رویکرد دولتی چین و رویکرد بازارمحور ایالات‌متحده، مانع اجماع جهانی می‌شود (Mueller, 2017). ابتکاراتی مانند «فراخوان پاریس برای اعتماد و امنیت در فضای سایبری»^۴ اصولی برای رفتار مسئولان دولت‌ها ارائه می‌دهند و همکاری میان ذینفعان را تسهیل می‌کنند (Microsoft, 2020). در مجموع، هماهنگی چارچوب‌های قانونی، تقویت مدل‌های حکمرانی فراگیر، و اجرای اقدامات پیشگیرانه، عناصر کلیدی حکمرانی جهانی مؤثر در عصر دیجیتال هستند. موفقیت در این مسیر مستلزم تعهد مستمر، اعتماد متقابل، و اولویت‌بخشی به منافع جمعی است.

۳-۵. تطبیق چارچوب‌های حکمرانی

پیشرفت‌های سریع فناوری، نقایص مدل‌های سنتی حکمرانی را آشکارتر ساخته و ضرورت رویکردهای نوآورانه برای حکمرانی در عصر دیجیتال را برجسته کرده است. سیستم‌های متمرکز غالباً در مواجهه با چالش‌های اکوسیستم جهانی ناکارآمدند، امری که نیاز به غیرمتمرکزسازی، رویکردهای تطبیقی، و سیاست‌گذاری فراگیر را

می‌شوند، محقق ساخت (کاظم پوریان و عبدلی، ۱۳۹۵). این اقدامات، در کنار نظارت مداوم و ارزیابی تأثیرات، می‌توانند راه را برای کاهش شکاف دیجیتال و تحقق عدالت دیجیتال هموار سازند.

۲-۵. تقویت همکاری‌های بین‌المللی

در دنیای به‌هم‌پیوسته دیجیتال، همکاری‌های بین‌المللی برای مقابله با چالش‌هایی همچون جرایم سایبری، حفاظت از داده‌ها، و حکمرانی ضروری است. بااین‌حال، تعارض قوانین ملی، منافع متضاد، و تنش‌های ژئوپلیتیک این تلاش‌ها را پیچیده‌تر می‌کنند و موانع جدی در مسیر دستیابی به هماهنگی جهانی ایجاد می‌نمایند. هماهنگ‌سازی چارچوب‌های قانونی، نخستین گام در این مسیر است. پراکندگی مقررات امنیت سایبری و حفاظت از داده‌ها، اجرای قوانین را در پرونده‌های فرامرزی دشوار کرده است. معاهداتی مانند کنوانسیون بوداپست درباره جرایم سایبری (کنوانسیون بوداپست، ۲۰۰۱)، الگوی مناسبی برای تبادل اطلاعات و هماهنگی اقدامات فراهم می‌کنند، اما پذیرش محدود آن، به‌ویژه از سوی کشورهای تأثیرگذاری مانند چین، هند، و روسیه، نیاز به تدوین توافقات جامع‌تر و فراگیرتر را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

سازگاری رژیم‌های حفاظت از داده‌ها نیز به همان اندازه حیاتی است. مقررات عمومی حفاظت از داده‌های اتحادیه اروپا (GDPR)، به‌عنوان استاندارد جهانی، حقوق فردی را با سخت‌گیری حفظ می‌کند. این استاندارد، هرچند پیشرو، دامنه فراسرزمینی گسترده‌ای دارد که باعث ایجاد تنش‌هایی با کشورهایی مانند ایالات متحده شده است، جایی که قوانین حفاظت از داده‌ها کمتر محدودکننده هستند. لغو توافق سپر امنیتی اتحادیه اروپا و ایالات متحده^۱ در سال ۲۰۲۰ نشان‌دهنده پیچیدگی ایجاد تعادل میان نظام‌های حقوقی متفاوت و تضمین امنیت داده‌هاست (Chander & Le, 2015). این چالش‌ها بر ضرورت اتخاذ رویکردهای جامع‌نگر و انعطاف‌پذیر برای انتقال امن داده‌های فرامرزی تأکید می‌کنند.

مدل‌های حکمرانی چندذینفعی، راه‌حلی فراگیر ارائه می‌دهند و ذینفعان مختلف نظیر دولت‌ها، شرکت‌ها، و جامعه مدنی را در سیاست‌گذاری دخیل می‌کنند. مجمع حکمرانی اینترنت سازمان ملل بستر مهمی برای بحث درباره موضوعاتی مانند شمول

1. EU-U.S. Privacy Shield

2. No More Ransom

3. The Global Forum on Cyber Expertise (GFCE)

4. The Paris Call on Trust and Security in Cyberspace

بیشتر برجسته می‌سازد.

یکی از ابزارهای کلیدی در این زمینه، فناوری بلاکچین است که برای حل مسائل مرتبط با مدیریت هویت دیجیتال، تراکنش‌های امن، و شفافیت داده‌ها مورد توجه قرار گرفته است. برنامه اقامت الکترونیکی استونی، نمونه‌ای موفق از کاربرد این فناوری در ارائه خدمات دولتی امن به شمار می‌رود. همچنین، سیستم‌های رأی‌گیری مبتنی بر بلاکچین امکان برگزاری انتخابات شفاف و مطمئن را فراهم می‌کنند. تاپسکات و تاپسکات (۲۰۱۸) ظرفیت این فناوری برای تضمین یکپارچگی انتخابات را برجسته کرده‌اند. پروژه‌های رأی‌گیری بلاکچینی در سوئیس و ویرجینیای غربی نمونه‌هایی عملی از این قابلیت هستند، هرچند چالش‌هایی نظیر مقیاس‌پذیری، پیچیدگی فنی، و مصرف انرژی همچنان باقی مانده‌اند.

مدل‌های نوآورانه نظارتی، همچون آزمایشگاه‌های تنظیمی^۱ سازمان پولی سنگاپور^۲ در بخش فین‌تک، بستر مناسبی برای آزمون فناوری‌های نوظهور در محیط‌های کنترل‌شده و نظارت‌شده فراهم کرده‌اند (MAS, 2020). این مدل می‌تواند به حوزه‌هایی نظیر هوش مصنوعی، امنیت سایبری و حریم خصوصی گسترش یابد و با تطبیق تدریجی مقررات، هم‌راستایی آن‌ها با ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی را تضمین کند. در همین راستا، پاسخگویی پلتفرم‌ها، به‌ویژه در مورد الگوریتم‌های گوگل، فیس‌بوک و توئیتر، برای رفع نگرانی‌های مرتبط با سوگیری، اطلاعات نادرست و قطب‌بندی اجتماعی ضروری است. چارچوب‌های نظارتی نظیر قانون خدمات دیجیتال اتحادیه اروپا^۳ (DSA) الزاماتی چون شفافیت در تعدیل محتوا و انجام ممیزی مستقل را به اجرا درآورده‌اند (Bradford, 2020). افزون بر این، اقدامات داخلی پلتفرم‌ها مانند هیئت نظارت فیس‌بوک (Klonick, 2018). به‌عنوان مکانیزمی برای نظارت بر تصمیمات مناقشه‌برانگیز، مورد توجه قرار گرفته‌اند. این ابزارها می‌توانند در راستای تقویت پاسخگویی و اعتماد عمومی نقش بسزایی ایفاء کنند. برای همگام‌سازی مقررات با تحولات سریع فناوری، رویکردهای تطبیقی و چابک ضروری هستند. سیاست‌گذاری فراگیر، همراه با همکاری بین‌بخشی، در قالب ابتکاراتی نظیر مشارکت در هوش

مصنوعی^۴ می‌تواند با گردآوری دیدگاه‌های متنوع از سوی دولت‌ها، بخش خصوصی، و جامعه مدنی، به افزایش مشروعیت و اعتماد عمومی کمک کند (Floridi et al., 2018). در نتیجه، انطباق حکمرانی دیجیتال مستلزم استفاده از فناوری‌های پیشرفته، چارچوب‌های تنظیمی نوآورانه، و همکاری گسترده میان ذینفعان در سطوح ملی و بین‌المللی است.

۵-۴. ترویج شهروندی دیجیتال اخلاق‌مدار

شهروندی دیجیتال اخلاق‌محور زیربنای جامعه‌ای دیجیتال، پایدار و فراگیر است. با ادغام فناوری‌های دیجیتال در زندگی روزمره، پرورش ارزش‌هایی مانند مسئولیت‌پذیری، عدالت، و احترام در فضای آنلاین به یکی از ضرورت‌های عصر دیجیتال تبدیل شده است. دستیابی به این هدف مستلزم رویکردی جامع است که آموزش، شمول‌پذیری، و مشارکت اجتماعی را در بر گیرد.

آموزش نقشی محوری در تقویت شهروندی دیجیتال اخلاق‌محور ایفاء می‌کند. چارچوب سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی یونسکو، با ادغام تفکر انتقادی و تعامل اخلاقی، فراگیران را برای مواجهه آگاهانه با پیچیدگی‌های دنیای دیجیتال آماده می‌کند (یونسکو، ۲۰۲۱). این چارچوب بر مهارت‌هایی چون ارزیابی اطلاعات، آگاهی از پیامدهای اخلاقی رفتارهای آنلاین، و تصمیم‌گیری مسئولانه تأکید دارد. علاوه بر این، مباحث مهمی مانند حریم خصوصی داده‌ها و حقوق مالکیت فکری به دانش‌آموزان کمک می‌کنند تا پیامدهای اجتماعی و اخلاقی رفتارهای خود را بهتر درک کنند. به‌طور مثال، کمپین‌هایی مانند «روز اینترنت امن‌تر» کمیسیون اروپا،^۵ با تأکید بر صحت اطلاعات و احترام به مرزهای آنلاین، مسئولیت‌پذیری دیجیتال را میان کاربران ترویج می‌دهند (کمیسیون اروپا، ۲۰۲۰). شمول‌پذیری و تنوع اصول بنیادین شهروندی دیجیتال اخلاق‌مدار محسوب می‌شوند. رفع نابرابری‌ها، به‌ویژه تفاوت ۲۰ درصدی در استفاده از اینترنت موبایلی میان زنان و مردان در کشورهای با درآمد متوسط و پایین، نیازمند اقدامات هدفمند است (GSMA, 2020).^۶ از جمله این اقدامات می‌توان به یارانه برای خانوارهای زن‌سرپرست و ایجاد فضاهای امن آنلاین اشاره کرد. طراحی فراگیر نیز نقش

1. Regulatory Sandboxes

2. The Monetary Authority of Singapore (MAS)

3. European Union's Digital Services Act (DSA)

4. Partnership on AI

5. UNESCO (2021, 2023)

6. European Commission

۷. گزارش «شکاف جنسیتی در استفاده از موبایل ۲۰۲۰» (The Mobile Gender Gap Report 2020) منتشرشده توسط انجمن سیستم جهانی برای ارتباطات موبایل برگرفته از: https://www.gsma.com/r/gender-gap-2020/?utm_source=chatgpt.com

را منعکس کرده و به جوامع این امکان را می‌دهند که ضمن تعامل جهانی، هویت‌های بومی و فرهنگی خود را حفظ کنند. با این وجود، نابرابری در دسترسی به زیرساخت‌ها، آموزش و منابع دیجیتال، بخش‌هایی از جامعه را از این فرصت‌ها محروم کرده است و این واقعیت، ضرورت تلاش برای کاهش شکاف دیجیتال و فراهم‌سازی فرصت‌های برابر را آشکارتر می‌سازد.

سرعت تحول فناوری‌های دیجیتال، چارچوب‌های حکمرانی سنتی را با چالش‌های جدی روبه‌رو کرده و کاستی‌های آنها در مسائلی مانند حاکمیت داده‌ها، ابهام‌های قضایی، و امنیت سایبری را نمایان کرده است. برای مثال، برنامه اقامت الکترونیکی استونی با تکیه بر فناوری بلاک‌چین، ظرفیت‌های تحول‌آفرین هویت دیجیتال را به نمایش گذاشته، اما همزمان نگرانی‌هایی در مورد امنیت سایبری و مسائل حقوقی ایجاد کرده است. همچنین، سیستم آذهار هند با ارائه پایگاه داده بیومتریک گسترده، شمول مالی و کارآمدی خدمات عمومی را تسهیل کرده، اما نگرانی‌هایی در خصوص نقض حریم خصوصی و حذف گروه‌های آسیب‌پذیر به همراه داشته است. افزون بر این، حملاتی سایبری نظیر سولارویندز، آسیب‌پذیری سیستم‌های دیجیتال را نشان داده و بر نیاز به همکاری بین‌المللی برای تقویت امنیت زنجیره تأمین دیجیتال تأکید کرده است. این نمونه‌ها، بر ضرورت طراحی چارچوب‌های حکمرانی حقوقی شفاف، پاسخگو، و منطبق با اصول حقوق بشر تأکید دارند.

رفع شکاف دیجیتال، به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته، پیش‌شرط دستیابی به شهروندی دیجیتال فراگیر و عادلانه است. این هدف نیازمند سرمایه‌گذاری‌های پایدار در زیرساخت‌های فناوری و ارائه راهکارهایی نوآورانه برای بهبود دسترسی به فناوری‌های دیجیتال است. طرح‌هایی مانند هند دیجیتال و پروژه استارلینک، با گسترش دسترسی به اینترنت، می‌توانند تأثیر بسزایی در کاهش شکاف دیجیتال داشته باشند. علاوه بر این، ارتقاء سواد دیجیتال از طریق آموزش مهارت‌های آنلاین و برنامه‌های آگاهی‌بخشی عمومی نقشی کلیدی در این راستا ایفا می‌کند. طراحی فراگیر نیز با تضمین مشارکت برابر افراد دارای معلولیت، اهمیت بسیاری دارد. به‌علاوه، برنامه‌هایی نظیر «هوش مصنوعی برای دسترسی» مایکروسافت، قابلیت فناوری در توانمندسازی گروه‌های حاشیه‌نشین و تقویت شمول‌پذیری اجتماعی را به نمایش گذاشته‌اند. پرورش رفتار مسئولانه در فضای آنلاین از طریق آموزش و

مهمی در مشارکت افراد دارای معلولیت ایفا می‌کند. ابزارهایی نظیر صفحه‌خوان‌ها و فناوری‌های جایگزین، مشارکت این گروه‌ها را تضمین می‌کنند ابتکاراتی مانند «هوش مصنوعی برای دسترسی» مایکروسافت نشان‌دهنده قدرت فناوری در توانمندسازی جوامع حاشیه‌نشین و کم‌برخوردار است (Microsoft, 2021).

مشارکت اجتماعی نیز با تقویت اعتماد و پاسخگویی در محیط‌های دیجیتال، نقش مهمی در توسعه شهروندی اخلاق‌مدار دارد. مدل‌های حکمرانی مشارکتی، مانند اتکای ردیت به ناظران داوطلب، کاربران را در تدوین استانداردها و سیاست‌های محتوا دخیل می‌کنند (Ostrom, 1990). علاوه بر این، ابزارهایی چون فیلترهای محتوای قابل تنظیم و مکانیزم‌های گزارش‌دهی، تاب‌آوری دیجیتال را افزایش داده و به مقابله با قلدری سایبری و اطلاعات نادرست کمک می‌کنند. ابتکاراتی مانند «حقوق مدنی سایبری»^۱ نیز منابع حمایتی برای قربانیان سوءاستفاده آنلاین ارائه کرده و حضور دیجیتالی آن‌ها را بازسازی می‌کنند (۲۰۲۱). ترویج مشارکت مثبت در جوامع آنلاین یکی دیگر از ابعاد مهم شهروندی دیجیتال اخلاق‌مدار است. پلتفرم‌ها می‌توانند با شناسایی و پاداش دادن به کاربران سازنده، رفتارهای مثبت را تقویت کنند. به‌عنوان نمونه، جوایز خالق یوتیوب با قدردانی از تولیدکنندگان محتوای آموزنده و انگیزشی، به ایجاد فرهنگی مثبت و سازنده در فضای دیجیتال کمک کرده است. ادغام چارچوب‌های حکمرانی تطبیقی با ترویج شهروندی دیجیتال اخلاق‌محور می‌تواند تضمین کند که جوامع در اکوسیستم دیجیتال به‌طور مسئولانه و عادلانه پیشرفت کنند. پذیرش فناوری‌های غیرمتمرکز، ارتقای شمول‌پذیری، و تقویت مسئولیت‌پذیری، پایه‌ای برای ساخت آینده‌ای پایدار و نوآورانه خواهد بود.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

عصر دیجیتال با ایجاد تغییرات گسترده در مفاهیم شهروندی و حکمرانی، دریچه‌های جدیدی از مشارکت، نوآوری و ارتباطات فراملی را گشوده است. فناوری‌های دیجیتال امکان تعاملات فراتر از مرزهای جغرافیایی را فراهم آورده و شهروندی دیجیتال را به نماد قابلیت‌های ارتباطی این دوران تبدیل کرده‌اند. این پیشرفت‌ها، علاوه بر تسهیل گفت‌وگوهای فراملی و تقویت فرصت‌های اقتصادی، نقشی کلیدی در حفظ و بازآفرینی هویت‌های فرهنگی ایفاء کرده‌اند. پدیده‌هایی مانند مهاجرت مجازی و دیاسپورهای دیجیتال ماهیت پویای هویت

یزدانی بروجنی، فرشید (۱۳۸۴). نگاهی به جهانی شدن و نابرابری با تأکید بر ایران. رفاه اجتماعی، ۵(۱۸)، ۲۰۱-۲۲۲. http://refahj.uswr.ac.ir/index.php?slc_lang=fa&sid=1

Abelson, H., Anderson, R., Bellovin, S. M., Benaloh, J., Blaze, M., Diffie, W., ... Schneier, B. (2015). *Keys under doormats: Mandating insecurity by requiring government access to all data and communications*. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyv009>

Alliance for Affordable Internet. (2021). *The affordability report 2021*. <https://a4ai.org>

Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., ... & Portugali, Y. (2012). Smart cities of the future. *European Physical Journal Special Topics*, 214(1), 481-518. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01703-3>

Baym, N. K. (2015). *Personal connections in the digital age* (2nd ed.). Polity Press.

Bradford, A. (2020). *The Brussels effect: How the European Union rules the world*. Oxford University Press.

Brinkerhoff, J. M. (2009). *Digital diasporas: Identity and transnational engagement*. Cambridge University Press.

Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Harvard University Press.

Castles, S., & Davidson, A. (2000). *Citizenship and migration: Globalization and the politics of belonging*. Routledge.

Chander, A. (2013). *The electronic silk road: How the web binds the world in commerce*. Yale University Press.

Chander, A., & Le, U. P. (2015). Data nationalism. *Emory Law Journal*, 64(3), 677-739. URL: <https://scholarlycommons.law.emory.edu/elj/vol64/iss3/2/>

Citron, D. K., & Wittes, B. (2018). The Problem Isn't Just Backpage: Revising Section 230 Immunity. *Georgetown Law Technology Review*, 2(2), 453-473. <https://georgetownlawtechreview.org/the-problem-isnt-just-backpage-revising-section-230-immunity/GLTR-07-2018/>

Council of Europe. (2001). *Convention on Cybercrime*. Budapest: Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/cybercrime>

Cyber Civil Rights Initiative (CCRI). (2021). *Resources for victims of online abuse*. <https://www.cybercivilrights.org>

Dehghani Firozabadi, J., & Chehrazad, S. (2023). Artificial intelligence and the problematization of national security topics. *Political Strategic Studies*, 12(46), 207-242. <https://doi.org/10.22054/QPSS.2022.70690.3130>

DeNardis, L. (2014). *The global war for internet governance*. Yale University Press.

کمپین‌های عمومی مانند روز اینترنت امن‌تر، به تقویت شهروندی دیجیتال اخلاق‌مدار کمک می‌کند. چارچوب‌هایی نظیر سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی یونسکو، با تأکید بر تفکر انتقادی و مسئولیت‌پذیری در تعاملات دیجیتال، بستری برای ارتقاء آگاهی کاربران ایجاد می‌کنند. نگاه به آینده نشان می‌دهد که دستیابی به عدالت دیجیتال تنها از طریق همکاری گسترده میان دولت‌ها، بخش خصوصی، و جامعه مدنی ممکن است. سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های پایدار، اولویت‌بندی شفافیت و اخلاق‌مداری توسط شرکت‌ها و تقویت صدای جوامع حاشیه‌نشین، اقداماتی حیاتی برای این منظور هستند. در نهایت، اگرچه فناوری دیجیتال چالش‌هایی را به همراه دارد، اما با تمرکز بر همکاری، پاسخگویی، و بهره‌گیری از ظرفیت‌های جمعی، می‌توان از این فناوری برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و پیشرفته‌تر بهره برد.

منابع

حسین‌پور، بابک، حسین صادق‌اوغلی و افسر روحی (۱۳۹۹). مهاجرت و موتیونیا: نقش بهزیستی و بهخواستی در تمایل زبان‌آموزان به مهاجرت از کشور. مطالعات جمعیتی، ۶(۲)، ۱۴۷-۱۸۱. <https://doi.org/10.22034/jips.2021.254325.1085>

خلیلی، محسن (۱۳۹۴). کشاکش دولت الکترونیک با دموکراسی الکترونیک. دولت پژوهی، ۱۱(۳)، ۱-۳۲. <https://doi.org/10.22054/tssq.2016.2451>

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال و سعید چهارآزاد (۱۴۰۲). هوش مصنوعی و مسئله‌دار کردن درون‌مایه‌های امنیت ملی. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۲(۴۶)، ۲۰۷-۲۴۲. <https://doi.org/10.22054/QPSS.2022.70690.3130>

شهریاری، حیدر و سجاد رهبر (۱۴۰۲). شهروند دیجیتال و مناسبات آن با دولت در عصر دیجیتال: با نگاهی به مصداق‌های عینی. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۴(۴)، ۲۲۹-۲۵۳. <https://doi.org/10.48308/piaj.2023.229679.1317>

کاظم پوریان، سعید و سمانه عبدلی (۱۳۹۵). سواد دیجیتال: راهکاری برای پوشش شکاف دیجیتال و پرورش شهروند دیجیتال. سیاست‌نامه علم و فناوری، ۶(۴)، ۵۳-۶۴. https://stpl.ristip.sharif.ir/article_4480.html?lang=en

معمدنژاد، رویا (۱۳۹۷). وظایف دولت‌ها در عرصه تکنولوژی‌های دیجیتال: از دولت انحصارطلب تا دولت رگولاتور. علوم خبری، ۷(۴)، ۳۶-۹. https://www.mjourcom.ir/article_114311.html

- University Press.
- International Telecommunication Union. (2024). *Measuring digital development: Facts and figures 2024*. https://www.itu.int/hub/publication/D-IND-ICT_MDD-2024-4/
- Isin, E. F. (2002). *Being political: Genealogies of citizenship*. University of Minnesota Press.
- Kazem Pourian, S., & Abdoli, S. (2017). Digital literacy: A solution for covering the digital divide and training digital citizens. *Science and Technology Policy Letters*, 6(4), 53-64. [In Persian] URL: https://stpl.ristip.sharif.ir/article_4480.html?lang=en
- Kerr, I. (2019). *The legal and ethical challenges of artificial intelligence*. Cambridge University Press.
- Klonick, K. (2018). The new governors: The people, rules, and processes governing online speech. *Harvard Law Review*, 131(6), 1598-1670. URL: <https://harvardlawreview.org/print/vol-131/the-new-governors-the-people-rules-and-processes-governing-online-speech/>
- Kotka, T., Vargas, C., & Korjus, K. (2015). Estonian e-Residency: Redefining the nation-state in the digital era. *University of Oxford Cyber Studies Programme working paper*, 3. URL: <https://www.ctga.ox.ac.uk/article/estonian-e-residency-redefining-nation-state-digital-era>
- Kshetri, N. (2019). *The global cybercrime industry: Economic, institutional, and strategic perspectives*. Springer.
- Lee, R. D., Mancusi, M. A., Hay, A. A., & Raglani, A. (2021). Lessons learned from the SolarWinds cyberattack, and the future for the New York Department of Financial Services' cybersecurity regulation. Arnold & Porter.
- Livingstone, S. (2004). Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. *The Communication Review*, 7(1), 3-14. <https://doi.org/10.1080/10714420490280152>
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class*. Cambridge University Press.
- Microsoft. (2020). *Empowering people with disabilities through AI*. Microsoft. https://futureofwork.wbcd.org/wp-content/uploads/2020/02/WBCSD-FoW-Case-Study_Microsoft_2020_final.pdf
- Microsoft. (2021). AI for Accessibility. URL: <https://www.microsoft.com>
- Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2007). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7428.001.0001>
- Mueller, M. L. (2017). *Will the internet fragment? Sovereignty*, Dwork, C., & Mulligan, D. K. (2013). It's not privacy, and it's not fair. *Stanford Law Review Online*, 66, 35-40.
- e-Estonia. (2024, April 9). A year of advanced threats and global tensions: Estonia's cyber security scene in 2023. e-Estonia. <https://e-estonia.com/2023-estonia-advanced-cybersecurity-threats/>
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- European Commission. (2020). *Safer Internet Day*. <https://ec.europa.eu>
- European Parliament and Council. (2022). *Digital Services Act*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2065>
- The way forward for intellectual property internationally. *Information Technology and Innovation Foundation*, 2019 April, 1-61.
- Ezell, S., & Cory, N. (2019). *The way forward for intellectual property internationally*. Information Technology and Innovation Foundation. <https://itif.org/publications/2019/04/25/way-forward-intellectual-property-internationally/>
- Floridi, L., Cows, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... Schafer, B. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*, 28(4), 689-707. <https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5>
- Floridi, L., Cows, J., King, T. C., & Taddeo, M. (2020). How to design AI for social good: Seven essential factors. *Science and Engineering Ethics*, 26, 1771-1796. <https://doi.org/10.1007/s11948-020-00213-5>
- Gillespie, T. (2018). *Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.
- Global Forum on Cyber Expertise. (2020). *Annual report 2020: Advancing cyber capacity-building globally*. GFCE. <https://www.thegfce.org>
- Graham, M., Hjorth, I., & Lehdonvirta, V. (2017). Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms. *Development in Practice*, 27(1), 102-112. <https://doi.org/10.1177/1024258916687250>
- Greenwald, G. (2014). *No place to hide: Edward Snowden, the NSA, and the U.S. surveillance state*. Metropolitan Books.
- GSMA. (2020). *The mobile gender gap report 2020*. Global System for Mobile Communications Association (GSMA). <https://www.gsma.com/r/gender-gap-2020/>
- Heater, D. (2004). *A brief history of citizenship*. Edinburgh

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

- Van Deursen, A. J., & Helsper, E. J. (2015). The third-level digital divide: Who benefits most from being online? *Communication and Information Technologies Annual: Digital Distinctions and Inequalities*, 10, 29-52. <https://doi.org/10.1108/S2050-206020150000010002>
- Van Dijk, J. (2020). *The deepening divide: Inequality in the information society*. Sage Publications.
- Voigt, P., & Von dem Bussche, A. (2017). *The EU general data protection regulation (GDPR): A practical guide*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-57959-7>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe.
- Willett, M. (2021). Lessons of the SolarWinds Hack. *Survival*, 63(2), 7-26. <https://doi.org/10.1080/00396338.2021.1906001>
- World Bank. (2018). *World development report 2018: Learning to realize education's promise*. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1096-1>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.
- globalization, and cyberspace. Polity Press.
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Rao, U., & Nair, V. (2019). Aadhaar: governing with biometrics. *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 42(3), 469-481. <https://doi.org/10.1080/00856401.2019.1595343>
- Schmitt, M. N. (Ed.). (2017). *Tallinn Manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. Cambridge University Press.
- Solove, D. J. (2010). *Understanding privacy*. Harvard University Press.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- UNESCO. (2018). *Digital literacy framework*. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org>
- UNESCO. (2021). *Media and information literacy: A model for digital education*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org>
- UNESCO. (2023). *Media and Information Literacy*. <https://doi.org/10.54676/UYKM6672>
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.

Research Article

The Historical and Evolutionary Trajectory of Demographic Transition Theory: A Study Based on Referenced Publication Years Spectroscopy (RPYS)

Ali Hatami^{1*}, Ali Akbar Khasseh², Nouredin Farash³, Rasoul Sadeghi⁴

¹ Faculty member of the Institute of Culture, Art and Architecture, ACECR, Department of Cultural Sociology, Tehran, Iran.

² Associate professor of Knowledge and Information Science, Department of Knowledge and Information Science, Payame Noor University, Tehran, Iran.

³ PhD graduate in Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

⁴ Associate Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 02 March 2025

Accepted: 20 March 2025

Keywords:

Population, Demography,
Demographic Transition,
Citation Analysis,
Scientometrics.

ABSTRACT

Demographic transition theory, as one of the most fundamental theories in demography, describes and explains demographic changes. This article examines the evolution of the demographic transition theory and influential works and figures contributing to this evolution using the Referenced Publication Year Spectroscopy (RPYS) method. The data were collected using scientometric methods from 3359 Web of Science citation database articles and analyzed using CReXplorer software. The findings showed that the most cited works from 1750 to 2000 were, respectively, An Essay on the Principle of Population by Malthus (1798), Population: The Problem of Growth by Notestein (1945), and Europe's Second Demographic Transition by Van de Kaa (1987). The field of demographic transition theory experienced 14 historical leaps during different years, with peaks in 1986, 1987, and 2000. Thus, citation data provide insights into the historical context of science, and impact of prior research on subsequent studies.

Introduction

The task of demography is to describe and understand certain aspects of human society. Demography specifically focuses on the size, composition, and distribution of population, as well as how these characteristics change over time. Population theories have developed in response to demographic changes and have laid the foundation for further research. The demographic transition theory is a unique framework in population studies that helps explain demographic trends and processes across different societies. This theory has both a descriptive/historical aspect, which illustrates the stages of demographic transition, and an analytical aspect that aims to explain the decrease in mortality and fertility rates.

Progress in science relies on building upon previous knowledge, and understanding the historical context of scientific works can

provide valuable insights into the evolution of theories. Therefore, this study aims to identify the most influential historical works in the field of demographic transition based on their publication dates, in order to gain a better understanding of the theory's development over time.

Data and Method

This study utilizes the RPYS scientometric method to trace the historical roots and influential works in the field of Demographic Transition (DT). Records were gathered by searching the Web of Science database for articles related to Demographic Transition. The RPYS method was then applied to analyze the references from 3,359 articles using CReXplorer software. The findings were presented across different time periods (1750-1900, 1901-1950, and 1951-

* Corresponding Author: Faculty member of the Institute of Culture, Art and Architecture, ACECR, Department of Cultural Sociology, Tehran, Iran.

E-mail address: alihatami@acecr.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Hatami, A., Khasseh, A.A. Farash, N. & Sadeghi, R. (2025). The Historical and Evolutionary Trajectory of Demographic Transition Theory: A Study Based on Referenced Publication Years Spectroscopy (RPYS). *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 91-107. <https://10.22034/jips.2025.510031.1271>

2000). While RPYS studies typically focus on works from 1900 onwards, this study found significant references to pre-1900 works in the field of demographic transition, leading to an extension of the reference list timeframe to include works from 1750 onwards.

Findings

The study found that the most referenced works from 1750 to 2000 were Malthus's *An Essay on the Principle of Population* (1798), Notestein's article *Population* (1945), and van de Kaa's article *The Second Demographic Transition* (1987). The field of demographic transition theory experienced 14 significant shifts over different years, with peaks in 1986, 1987, and 2000. A notable observation in the historical evolution of the theory is the dominance of books before the twentieth century, particularly in economics and population studies, such as the works of Malthus and Dumont. However, the trend shifted in the first half of the twentieth century towards articles, especially after the introduction of trend data analysis in European countries. The shifts in 1929 and 1945 marked the transition to article-centered publications, with key papers by Thompson, Notestein, and Davis shaping the theory. As research on the demographic transition

theory continued and data collection expanded globally, other scholars contributed new perspectives, influenced by economic and social changes associated with modernity and modernization. In the latter half of the twentieth century, scholars like Becker, Hajnal, Coale, Caldwell, Lesthaeghe, and van de Kaa further developed the theory, with influential books by Becker and Coale complemented by significant articles in demographic literature. The theory's growth was driven by interdisciplinary collaboration, involving economists, demographers, sociologists, mathematicians, and statisticians, with demography serving as the central discipline.

Discussion & Conclusion

Recent research in Europe has revitalized the demographic transition theory, now referred to as the "Second Demographic Transition," in light of ongoing changes on the continent. The theory is anticipated to undergo modifications, adjustments, and extensions to account for the intricacies of demographic shifts in the modern globalized era. Given the growing importance of gathering, disseminating, and interpreting trend data in the twenty-first century, it is probable that additional facets and evolutions of the theory will come to light.

مقاله پژوهشی

سیر تاریخی و تکاملی نظریه گذار جمعیتی (مطالعه‌ای بر مبنای طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ)

علی حاتمی^{۱*}، علی اکبر خاصه^۲، نورالدین فراش^۳، رسول صادقی^۴^۱ مربی پژوهشی، گروه جامعه‌شناسی فرهنگی، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.^۲ دانشیار رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.^۳ دانش‌آموخته دوره دکتری جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.^۴ دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

یکی از نظریه‌های بنیادی در جمعیت‌شناسی، نظریه گذار جمعیتی است که تغییرات جمعیتی را توصیف و تبیین می‌کند. در این مقاله با بهره‌گیری از روش طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ (RPYS)، سیر تکاملی و تاریخی پژوهش‌های حوزه نظریه گذار جمعیتی بررسی شده است و همچنین آثار و چهره‌های تأثیرگذار در روند تکامل این نظریه مطالعه شده‌اند. داده‌های اولیه پژوهش، به روش علم‌سنجی از پایگاه استنادی وب آو ساینس (Web Of Science) استخراج شده است که ۳۳۵۹ مقاله را در بر دارد. پس از استخراج کلیه منابع به کاررفته در این مقالات، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مختص RPYS با عنوان CRExplorer تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد که پر ارجاع‌ترین آثار در بازه زمانی ۱۷۵۰ تا ۲۰۰۰، به ترتیب، کتاب «رساله جمعیت» مالتوس (۱۷۹۸)، مقاله «جمعیت» نوتشتاین (۱۹۴۵) و مقاله «گذار جمعیتی دوم اروپا» ون دکا (۱۹۸۷) بوده است؛ اما در مجموع، حوزه نظریه گذار جمعیتی، چهارده جهش تاریخی در سال‌های مختلف دارد. سال‌های ۱۹۸۶، ۱۹۸۷ و ۲۰۰۰ اوج جهش نظریه گذار جمعیتی بوده است؛ از این رو، داده‌های استنادی اطلاعات شایان توجهی درباره بافت تاریخی علم و اهمیت پژوهش‌های پیشین و تأثیر آن‌ها بر پژوهش‌های بعدی ارائه می‌دهند.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۳۰

کلیدواژه‌ها:

جمعیت،
جمعیت‌شناسی، گذار جمعیتی،
تحلیل استنادی، علم‌سنجی،
طیف‌سنجی.

مقدمه

از فیلسوفان باستان مانند کنفوسیوس^۱، ابن‌خلدون و افلاطون، و متفکران معاصر مانند آدام اسمیت^۲ و دیوید ریکاردو^۳، مستقیم یا غیرمستقیم، تا حدودی درباره مسائل جمعیت سخن گفته‌اند (Graham, 2000).

در سال‌های اخیر، علاقه‌مندی به بنیاد نظری تحلیل‌ها بیشتر شده است و اکنون، بسیاری از پژوهش‌های تجربی در قالب چشم‌انداز

نظریه‌ها ستون فقرات هر علمی هستند؛ جمعیت‌شناسی هم از این قاعده مستثنا نیست. جمعیت‌شناسی یک رشته علمی است که برای تفسیر و سازماندهی داده‌ها، به داده‌های تجربی و مدل‌های مفهومی نیاز دارد (Keyfitz, 1971). از زمان‌های بسیار گذشته، نظریه‌پردازی درباره اندازه و تغییرات جمعیت موضوع مهمی بوده است. بسیاری

1. Kong Qiu
2. Adam Smith
3. David Ricardo

* نویسنده مسئول: مربی پژوهشی، گروه جامعه‌شناسی فرهنگی، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی، تهران، ایران
نشانی ایمیل: alihatami@acecr.ac.ir

استناد به این مقاله:

حاتمی، علی، خاصه، علی اکبر، فراش، نورالدین و صادقی، رسول (۱۴۰۴). سیر تاریخی و تکاملی نظریه گذار جمعیتی مطالعه‌ای بر مبنای طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۹۱-۱۰۷. <https://10.22034/jips.2025.510031.1271>

این مفهوم به تجربه گذار جوامع از یک رژیم پیشامدرن با باروری و مرگومیر بالا به یک دوره پسامدرن با باروری و مرگومیر پایین اشاره دارد. به بیان دیگر، گذار جمعیتی، انتقال از میزان‌های مولید و مرگومیر بالا به میزان‌های پایین‌تر است (Roser, 2023).

وارن تامپسون^۴، جمعیت‌شناس آمریکایی، این نظریه را در سال ۱۹۲۹ ارائه داد. وی در این نظریه، تغییرات میزان‌های مولید و مرگومیر جوامع صنعتی را طی دوپست سال پیش از آن مشاهده کرده بود. بیشتر کشورهای توسعه‌یافته مرحله گذار جمعیتی را به پایان رسانده‌اند و میزان مولید پایینی دارند؛ اما اکثر کشورهای درحال توسعه در مراحل مختلفی از این گذار قرار دارند. برخی از کشورهایی که اغلب در جنوب صحرای آفریقا و خاورمیانه قرار دارند در این زمینه استثنا هستند؛ مانند پاکستان، یمن و افغانستان. این کشورها یا فقیر هستند یا تحت تاثیر سیاست‌های دولتی یا نزاع‌های مدنی قرار دارند (Caldwell et al., 2006). اثر تامپسون زمانی انتشار یافت که نگرانی چندانی درباره اضافه جمعیت وجود نداشت. در سال ۱۹۳۶، میزان زادوولد در آمریکای شمالی و اروپا کاهش چشمگیری پیدا کرد. در این سال، لیند چارلز^۵ در کتاب «برزخ والدین» از اضافه جمعیت در معنای مالتوسی آن دیگر نگران نبود، بلکه خطر واقعی را کم‌جمعیتی می‌دانست (Myrskylä, 2009).

نوتشتاین و بلاکر در سال‌های ۱۹۴۵ و ۱۹۴۷ این نظریه را که به وضعیت گذار جمعیت جوامع انسانی می‌پردازد، تکمیل کردند و هریک، از منظری جدید گذار جمعیتی را شرح دادند؛ باین‌حال، بعدها انتقادهایی هم به این نظریه وارد شد؛ ولی آنچه مسلم است اینکه کسی نتوانست هسته مرکزی این نظریه را نقد کند و در طول دهه‌ها، این نظریه توانست با استفاده از داده‌های گردآوری‌شده در سطح جهان به‌ویژه کشورهای اروپایی، خود را بازبانی کند و قوامی مجدد بیابد و بیش از گذشته بتواند از خود دفاع کند (Zaidi & Morgan, 2017)؛ به‌طوری که **لسته‌هاق و ون دکا** در سال ۱۹۸۶ نخستین بار اصطلاح «گذار دوم»^۶ را به‌کار بردند. ون دکا در بررسی تغییرات جمعیتی در سی کشور اروپایی استدلال کرد که ویژگی اصلی جمعیتی گذار دوم، کاهش باروری به کمتر از سطح جانشینی (۲/۱) فرزند و حتی پایین‌تر به‌زای هر زن) است. نیروی محرک این گذار، تغییر ایده‌ای بود؛ تغییری چشمگیر

نظری ارائه می‌شوند؛ اما دیدگاه‌های نظری که پژوهش‌های جمعیتی را شکل می‌دهند، اغلب از حوزه‌های دیگر وارد شده‌اند (Sigle, 2016). در جمعیت‌شناسی حجم بالایی فعالیت تجربی به‌طور قابل توجهی بیشتر از تلاشی است که به نظریه‌پردازی و تبیین اختصاص یافته است (Graham, 2021). از نظر **هابکرافت**^۱ (1996)، جمعیت‌شناسان بیشتر زمان خود را برای توصیف تغییرات جمعیتی صرف می‌کنند و کمتر به تبیین و درک این تغییرات می‌پردازند. طی نیم‌قرن گذشته، نظریه‌های جمعیت‌شناسی به‌طور درخور توجهی از نظریه‌های کلان به نظریه‌های با برد متوسط تغییر یافته‌اند (Caldwell, 2006). از طرفی، جمعیت جهان تحولات اساسی در میزان‌های مولید، مرگومیر و مهاجرت داشته است.

آنچه درباره جمعیت‌های انسانی ثابت است، پویایی و در حال تغییر و تحول بودن آن‌هاست (صادقی، ۱۴۰۱)؛ به‌طوری که پس از قرن‌ها رشد بسیار آهسته و نابرابر، جمعیت جهان در سال ۱۸۰۴ به یک میلیارد نفر رسید. پس از آن، جمعیت جهان با سرعتی آهسته اما پیوسته‌تر طی ۱۵۰ سال به ۲/۵ میلیارد در سال ۱۹۵۰ رسید. در نیمه دوم قرن بیستم، میزان رشد به سطحی بی‌سابقه در تاریخ شتاب گرفت. در نتیجه، جمعیت جهان در سال ۲۰۰۵ به بیش از ۶/۵ میلیارد نفر رسید (United Nations, 2007). انتظار می‌رود این افزایش جمعیت برای چندین دهه دیگر ادامه یابد و حدود سال ۲۰۷۰، جمعیت جهان در مقایسه با سال ۱۸۰۰، ده برابر شود. مشخصه محوری فرایند گذار جمعیتی دوره اخیر، تغییرات بسیار سریع جمعیتی در بیشتر کشورهای جهان است (Bongaarts, 2009).

جمعیت‌شناسان یکی از نظریه‌های مستند علوم اجتماعی را با عنوان «نظریه گذار جمعیتی» بنیان نهاده‌اند. تقریباً پنجاه سال مطالعات جمعیتی، دوره تلفیق و تفکیک جمعیت‌شناسی را پوشش می‌دهد که در آن گذار جمعیتی یک موضوع مهم و پیشرو بوده است. نخستین تعریف از گذار در مقاله **فرانک نوتشتاین**^۲ (۱۹۴۵) ارائه شد؛ هرچند که نوتشتاین به‌طور مستقیم به کلمه «گذار» اشاره نکرد. آدولف لاندی^۳ نخستین کسی بود که این عبارت را در کتاب خود به نام «انقلاب جمعیت‌شناسی» که در سال ۱۹۳۴ منتشر شد، استفاده کرد. در توضیح چپستی نظریه گذار جمعیتی می‌توان گفت

1. Hobcraft
2. Notestein
3. Adolphe Landry
4. Thompson
5. Lind Charles
6. Second Demographic Transition

از هنجارها و نگرش‌های نوع‌دوستانه به هنجارها و نگرش‌های فردگرایانه (Van de Kaa, 2002).

بر این اساس، پژوهش‌ها و دیدگاه‌های مختلفی در حوزه گذار جمعیتی شکل گرفته و در گذر زمان تکامل یافته‌اند. واضح است هریک از آن‌ها مقدمه و مبنایی برای شکل‌گیری و تکامل پژوهش‌ها و نظریه‌های بعدی بوده‌اند. به همین دلیل است که بسیاری معتقدند دانش کنونی بر دوش دانش گذشته به وضعیت فعلی دست یافته است. به عبارت دیگر، بدون این نوع ارتباط نمی‌توان دانشی کسب کرد. ارتباط با آثار پیشین در قالب ارجاع‌ها نمود می‌یابد. برخی معتقدند که آثار پراستنادتر از اهمیت بیشتری در پیشرفت علم برخوردارند. از این منظر، داده‌های استنادی، اطلاعات درخورتوجهی درباره بافت تاریخی علم و اهمیت پژوهش‌های پیشین و تأثیر آن‌ها بر پژوهش‌های بعد ارائه می‌کنند (Marx et al., 2014). به همین دلیل مسئله‌ای که در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود، شناخت آثار مهم تاریخی در زمینه گذار جمعیتی بر مبنای طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ است تا بدین وسیله سیر تکاملی این نظریه بهتر درک شود.

چارچوب نظری

تحلیل استنادی سنتی بر مبنای آثار یک پژوهشگر، یک گروه، مؤسسه پژوهشی یا یک مجله انجام می‌گرفت. تعداد مرتبه‌هایی که به این آثار در آن مجموعه خاص استناد می‌شود، تجزیه و تحلیل می‌شود و عملکرد پژوهشی مشخص می‌گردد. در بافت نگاشت روابط استنادی تجمعی در سال‌های متوالی - برای مثال آثار یک مجله - لیدسдорف و کازنس^۱ (۱۹۹۳) معتقدند برای مدل‌یابی پویایی علم باید بر رفتار «استنادکنندگی» تمرکز کرد نه رفتار «استنادشوندگی»؛ زیرا استنادکنندگی نشان‌دهنده متغیری کنونی است؛ درحالی‌که بُعد استنادشوندگی به آرشو علم اشاره دارد. همین‌طور، می‌توان بین تحلیل هم‌استنادی (در سطح مدارک) و زوج کتاب‌شناختی (با مدارک استنادکننده) نیز تمایز قائل شد. این دو بُعد استنادکنندگی و استنادشوندگی چشم‌اندازهای متفاوتی درباره ساختار و پویایی علم ارائه می‌دهند (Leydesdorff et al., 2014).

بورنمن و مارکس^۲ (2013) چشم‌انداز استنادکنندگی را بدین منظور پیشنهاد کردند که نشان دهند فرد می‌تواند تحلیل‌های استنادی را به حوزه‌های پژوهشی خاصی محدود کند. البته برای این کار ابتدا

باید انتشارات مربوطه را انتخاب کرد و سپس مآخذ استنادشده در حوزه پژوهشی مذکور را تجزیه و تحلیل کرد. بدینوسیله می‌توان تأثیر پژوهش‌ها، مؤلفان، مؤسسه‌ها یا مجله‌ها را پس از انتشار آن‌ها، در یک حوزه پژوهشی خاص تعیین کرد. از مآخذ استنادشده می‌توان برای مطالعه تاریخچه فکری یک مؤلف بهره برد (White, 2001) و نوعی نهان‌نگاری برای برون‌داد پژوهشی او ایجاد کرد (Cronin & Shaw, 2002). در مجموع، ارجاع به آثار پیشین را می‌توان قطعه‌ای حیاتی در ساخت مشارکتی دانشی جدید میان نویسندگان و خوانندگان به‌شمار آورد (Hyland, 2004).

رای^۳ (۲۰۱۳) معتقد است که از داده‌های کتاب‌شناختی می‌توان در سطوح عالی علم بهره برد و این نوع داده‌ها حتی ظرفیت دارند که درک ما را از ماهیت و ساختار جوامع پژوهشی علمی غنی‌تر کنند. در حوزه تاریخ‌نگاری علمی، مارکس و همکاران (۲۰۱۴) روشی کمی به نام «طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ» (RPYS) برای بررسی خاستگاه‌های تاریخی یک حوزه علمی معرفی کرده‌اند. با استفاده از این روش می‌توان ریشه‌های تاریخی حوزه‌های پژوهشی را نگاشت و تأثیر این خاستگاه‌ها را بر پژوهش‌های کنونی با رویکردی علمی برشمرد. مبنای این روش تجزیه و تحلیل فراوانی استناد به مآخذ در آثار یک حوزه پژوهشی خاص باتوجه به سال انتشار مآخذ است.

تجزیه و تحلیل فهرست منابع استنادشونده با تأکید بر سال انتشار این منابع می‌تواند خاستگاه‌های تاریخی و برجسته را در یک حوزه پژوهشی خاص آشکار کند. توزیع انتشارات استنادشونده در سال انتشار آن‌ها را سال انتشار مآخذ (RPY) می‌گویند که آن را نباید با RPYS اشتباه گرفت. RPY معمولاً تنها چند سال پیش از سال انتشار مقالات استنادکننده را بررسی می‌کند (Leydesdorff et al., 2014)؛ اما RPYS قابلیت دارد که گستره بررسی خود را به چندین دهه و حتی چند قرن معطوف کند.

همان‌طور که ذکر شد، RPYS مبتنی بر تحلیل فراوانی مآخذی است که در تولیدهای علمی یک حوزه خاص و براساس سال انتشار این مآخذ به آن‌ها استناد شده است. در این روش، خاستگاه‌ها را می‌توان با ایجاد منحنی‌های نوسان‌دار نشان داد؛ به‌طوری‌که نقاط اوج این منحنی‌ها بیانگر سالی است که بر آثار منتشرشده در آن سال بارها استناد شده است. پس از شناسایی این سال‌ها که

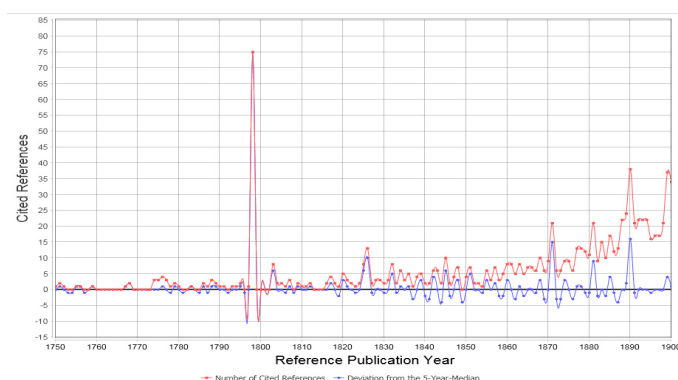
1. Leydesdorff and Cozzens
2. Bornmann and Marx
3. Wray

هم شناسایی پراستنادترین آثار یا افراد نیست، بلکه کشف سال‌هایی است که بیشترین ارجاع را داشته‌اند؛ بنابراین، پس از شناسایی سال‌های مهم می‌توان آن‌ها را از لحاظ آثار و افراد پراستناد بررسی کرد. دامنه بررسی تاریخی در این پژوهش تا سال ۲۰۰۰ محدود شده است؛ زیرا آثاری که از سال ۲۰۰۰ به بعد بدان‌ها استناد شده است جدیدتر بوده‌اند و اکنون، از منظر تاریخی نمی‌توانند چندان اهمیت داشته باشند. تجزیه و تحلیل یافته‌های حاصل از تکنیک RPYS در چند بازه زمانی جداگانه (۱۹۰۰-۱۹۵۰، ۱۹۵۰-۱۹۰۱ و ۱۹۵۱-۲۰۰۰) ارائه شد. به‌طور معمول، در مطالعات RPYS بازه زمانی را از ۱۹۰۰ به بعد در نظر می‌گیرند؛ زیرا تعداد استنادها پیش از این سال کم است؛ اما نتایج پژوهش‌های گذار جمعیتی نشان داد که در این رکوردها گاهی تعداد ارجاع‌ها به آثاری که پیش از سال ۱۹۰۰ میلادی چاپ شده‌اند به نسبت زیاد است. به همین دلیل در این پژوهش بازه زمانی فهرست منابع از سال ۱۷۵۰ به بعد در نظر گرفته شد.

یافته‌ها

الف) بازه زمانی ۱۹۰۰-۱۷۵۰

نمودار شماره ۱ توزیع تعداد مآخذ موجود در پژوهش‌های گذار جمعیتی را بر اساس سال انتشار آن‌ها نشان می‌دهد. براین اساس، این حوزه بین سال‌های ۱۷۵۰-۱۹۰۰، شاهد چهار جهش مهم بوده است.

نمودار ۱. نتایج RPYS گذار جمعیتی (بازه زمانی ۱۷۵۰-۱۹۰۰)
Chart 1. RPYS Results of Demographic Transition (1750-1900)

جدول ۱ مشخصات آثاری را که به شکل‌گیری جهش‌های تاریخی حوزه گذار جمعیتی منجر شده‌اند به همراه پراستنادترین آثار در بازه زمانی ۱۷۵۰-۱۹۰۰ نشان می‌دهد. جهش‌های سال ۱۷۹۸

نقش مهمی در شکل‌گیری حوزه مربوطه ایفا کرده‌اند، لازم است آثار منتشرشده در هریک به‌طور جداگانه بررسی، و سهم آن‌ها در شکل‌گیری حوزه تحت بررسی مشخص شود (Marx et al., 2014). لازم است ذکر شود متخصصانی که در حوزه مورد پژوهش فعالیت گسترده دارند باید به‌طور دقیق سهم و نقش تاریخی این آثار را بررسی کنند.

به نظر می‌رسد بررسی خاستگاه‌های تاریخی نظریه گذار جمعیتی، چشم‌انداز مناسبی از سیر تحول موضوعی را در این حیطه ارائه دهد. تاکنون پژوهشی که به‌گونه‌ای علمی نوسان‌های تاریخی و روند تکاملی این نظریه را بررسی کند و بینش علمی و عینی مناسبی فرا روی پژوهشگران قرار دهد انجام نشده است.

روش پژوهش و داده‌ها

پژوهش حاضر از نوع کاربردی می‌باشد و با استفاده از روش نوین علم‌سنجی به نام «RPYS» انجام شده است. این روش با هدف شناسایی خاستگاه‌ها و ریشه‌های تاریخی حوزه‌های پژوهشی و به عبارتی، شناسایی آثار تأثیرگذار آن حوزه طراحی شده است. به‌منظور به‌دست‌آوردن رکوردهای این پژوهش، با استفاده از عبارت «Demographic Transition (DT)» در زمینه موضوعی پایگاه وب آو ساینس (ESCI، A&HCI، SSCI، SCI-Expanded) جست‌وجو انجام شد. لازم است ذکر شود زمینه موضوع بدان معناست که اگر عبارت «demographic transition» در عنوان، چکیده یا کلیدواژه مقالات آمده باشد، را بازیابی خواهد کرد. این جست‌وجو ۳۳۵۹ رکورد (مقاله) را بازیابی کرد که مبنای تجزیه و تحلیل‌های پژوهش جاری قرار گرفت. با استفاده از این راهبرد انتظار می‌رود بیشتر پژوهش‌هایی که در حوزه گذار جمعیتی در وب آو ساینس نمایه شده‌اند، بازیابی شده باشند.

در مرحله بعد، روش RPYS روی این رکوردها پیاده‌سازی شد؛ به‌طوری که تمامی فهرست منابع به‌کاررفته در ۳۳۵۹ مقاله، استخراج و تجزیه و تحلیل شدند. نتیجه این بخش از پژوهش به شناسایی آثار تاریخی مهم و تأثیرگذار در زمینه سیر تکامل پژوهش‌های منتشرشده درباره گذار جمعیتی منجر شد. محتوای این آثار هم بررسی و تلاش شد که بینش به‌نسبت جامعی از سیر تکاملی این نظریه به‌دست آید. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از نرم‌افزار CRExplorer استفاده شد. از آنجا که تکنیک RPYS مبتنی بر سال است نه فرد، هدف

جدول ۱. جهش‌های تاریخی حوزه گذار جمعیتی به‌همراه پرارجاع‌ترین آثار در بازه زمانی ۱۷۵۰-۱۹۰۰

Table 1. Historical Shifts in the Field of Demographic Transition Along with the Most Cited Works (1750-1900)

سال جهش	مشخصات تأثیرگذارترین اثر در سال جهش	تعداد استنادهای دریافتی تأثیرگذار	تعداد کل استنادهای دریافتی در سال جهش	نوع اثر
۱۷۹۸	Malthus, T.R. (1866). An essay on the principle of population (1798). <i>The Works of Thomas Robert Malthus, London, Pickering & Chatto Publishers, 1, 1-139.</i>	۷۵	۷۵	کتاب
۱۸۲۶	Malthus, T.R. (1826). <i>An Essay on the Principle of Population; Or, A View of Its Past and Present Effects on Human Happiness: With an Enquiry into Our Prospects Respecting the Future Removal of Mitigation of the Evils which it Occasions</i> (Vol. 1). John Murray.	۷	۱۳	کتاب
۱۸۹۰	Dumont, A. (1890). <i>Dé population etcivilisation: è tude de mographique</i> (Vol. 13). Lecrosnier.	۱۷	۳۸	کتاب
۱۸۹۹	Pearson, K. (1899). IV. Mathematical contributions to the theory of evolution. -V. On the reconstruction of the stature of prehistoric races. <i>Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A, Containing Papers of a Mathematical or Physical Character</i> , (192), 169-244.	۶	۳۷	مقاله

را به بحث عمومی وارد کرد و نشان داد که این عوامل نقش مهمی در برنامه‌ریزی و مدیریت جوامع آینده دارند. او در نسخه اول کتاب خود، تمرکز بیشتری بر دیدگاه‌های فلسفی و اخلاقی داشته است. جهش دوم در سال ۱۸۲۶ مربوط به نسخه جامع‌تر و بازنگری‌شده کتاب مالتوس است. مالتوس در این کتاب تحلیل‌های عمیق‌تر دارد و شواهد تاریخی و داده‌های تجربی را بررسی می‌کند. همچنین از زبان نرم‌تر و تحلیل‌های جامع‌تر برای توضیح نظریه خود و دفاع از آن استفاده کرده است. می‌توان گفت این نسخه حاوی بحث‌های گسترده‌تری درباره پیامدهای اجتماعی و اقتصادی رشد جمعیت است؛ ضمن این که پیشنهادهایی برای کاهش آثار منفی آن ارائه داده است. او تأکید داشت که اگر رشد بی‌حساب جمعیت کنترل نشود، می‌تواند به کمبود منابع و بحران‌های اجتماعی و اقتصادی منجر شود؛ موضوعی که تا آن زمان درباره‌اش در سطح گسترده‌ای بحث نشده بود (Khalil & Amjad, 2016). سهم کلیدی مالتوس، تثبیت جایگاه پژوهش‌های جمعیت‌شناسی در حوزه علوم اجتماعی است. نظریه مالتوس تأثیر عمیقی بر بسیاری از رشته‌ها به‌ویژه جمعیت‌شناسی، اقتصاد و محیط‌زیست گذاشته است. او نخستین فردی بود که اهمیت پدیده «ظرفیت حمل زمین» را مطرح کرد. همچنین ایده‌های مالتوس پایه‌گذار بحث‌های بلندمدت

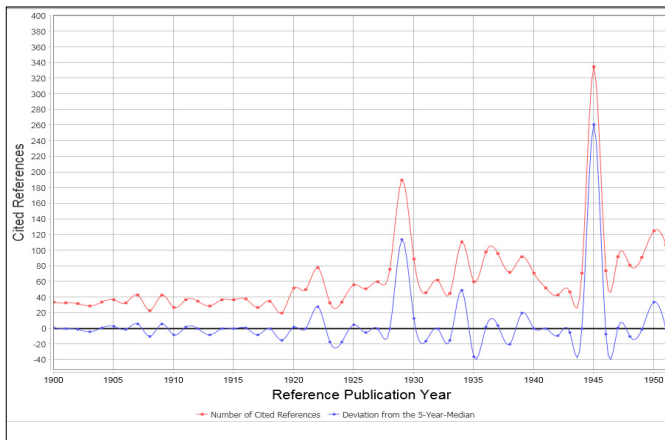
و ۱۸۲۶ به اثر معروف **مالتوس**^۱، «رساله‌ای بر اصل جمعیت»^۲ بر می‌گردد. توماس رابرت مالتوس (۱۸۳۴-۱۷۶۶) کتاب‌های «اصل تکثیر نفوس و تأثیر آن در ارتقاء جامعه»، «تحقیق در اصل ازدیاد نفوذ و تأثیر آن بر سعادت بشر»، «اصول اقتصادسیاسی»، «محصول خالص»، «تعاریفی از اقتصاد سیاسی»، «مطالعاتی درباره قوانین مربوط به غلات» و «ماهیت و افزایش بهره مالکانه» را منتشر کرد (Chaplin & Bashford, 2016).

نقش عمده مالتوس در جمعیت‌شناسی به نظریه مشهور او درباره رابطه رشد جمعیت و منابع طبیعی بازمی‌گردد. او در کتاب «رساله جمعیت» (۱۷۹۸) استدلال کرد که جمعیت به رشد به‌صورت تصاعد هندسی تمایل دارد؛ درحالی‌که، منابع غذایی و سایر منابع لازم برای بقا فقط به‌صورت تصاعد حسابی افزایش می‌یابند. به عقیده او اگر این روند ادامه بیابد، جمعیت به‌سرعت از ظرفیت منابع زمین پیشی می‌گیرد و انسان‌ها در یک مبارزه بی‌پایان برای بقا گرفتار خواهند شد. مالتوس سه پیامد منفی را برای افزایش جمعیت مطرح می‌کند:

- گسترش فقر از لحاظ کمی و کیفی؛
 - محدودیت منابع طبیعی و تخریب محیط زیست؛
 - بهبود نیافتن کیفیت محیط زندگی (Weil & Wilde, 2010).
- مالتوس نخستین فردی بود که موضوع تولیدمثل و رشد جمعیت

1. Malthus

2. An Essay on the Principle of Population

نمودار ۲. نتایج RPYS گذار جمعیتی (باز زمانی ۱۹۰۱-۱۹۵۰)
Chart 2. RPYS Results of Demographic Transition (1901-1950)

براساس نمودار و جدول ۲، در سال‌های ۱۹۰۱ تا ۱۹۵۰، دو جهش تاریخی در سال‌های ۱۹۲۹ و ۱۹۴۵ در حوزه نظریه گذار جمعیتی ثبت شده است و در زمره آثار پیشگام و تأثیرگذار این حوزه قرار گرفته‌اند. نخستین اثر با عنوان «جمعیت»^۴ متعلق به **وارن سیمپسون** **تامپسون**^۵ (۱۸۸۷-۱۹۷۳) است. او در رساله دکتری با عنوان «جمعیت: مطالعه‌ای در مالتوسیانیسم»^۶ (۱۹۱۵) استدلال کرد که میزان رشد جمعیت ایالات متحده به‌طور مستقیم به تغییر در عرضه مواد غذایی پاسخ داد. تامپسون علاقمند بود که مطالعات خود را در زمینه روندهای جمعیت در سطح بین‌المللی و مشکلات مربوط به رشد سریع جمعیت گسترش دهد؛ بنابراین، بایشنهاده ادوارد دبلیو اسکریپس^۷ موافقت کرد که نخستین بنیاد را به‌طور انحصاری روی مطالعات جمعیت متمرکز کند. حاصل این همکاری، نظریه گذار جمعیتی در سال ۱۹۲۹ بود که از جمع‌آوری و تحلیل تامپسون روی داده‌های برخی از کشورها در فاصله سال‌های ۱۹۲۷ تا ۱۹۰۸ شکل گرفت. تامپسون براساس الگوهای رشد جمعیت، کشورها را به سه گروه الف (اروپای شمالی و غربی و ایالات متحد)، گروه ب (ایتالیا، اسپانیا و اسلاوهای اروپای مرکزی) و گروه ج (سایر کشورهای جهان) تقسیم کرد (ویکس، ۱۳۹۵: ۹۹). نام‌گذاری انتخابی تامپسون برای تقسیم‌بندی کشورها (الف، ب و ج)، چندان جذابیت نداشت. مشکل می‌توان نظریه‌ای را براساس گروه‌بندی الف،

درباره کنترل جمعیت، محدودیت منابع و پایداری محیط‌زیست بوده است. با وجود نقدهای وارد شده به پیش‌بینی‌های مالتوس، دیدگاه‌های او همچنان در مباحث معاصر درباره رشد، پویایی جمعیت، توسعه پایدار و تغییرات اقلیمی مطرح هستند (Follett, 2020).

جهش سوم، کتاب «جمعیت و تمدن»^۱ اثر **آرسن دمونت**^۲ در سال ۱۸۹۰ است. این اثر یکی از آثار اولیه در زمینه تحلیل روندهای جمعیتی شناخته می‌شود. دمونت تأکید دارد که جوامع پیشرفته به دلیل تغییرات سبک زندگی و صنعتی شدن، با کاهش میزان زادوولد مواجه شده‌اند. وی این روند را نتیجه تغییر اولویت‌های اجتماعی و اقتصادی، کاهش نقش خانواده‌های پرجمعیت و تغییر ارزش‌های اخلاقی می‌داند. کاهش جمعیت می‌تواند پیامدهای منفی گسترده‌ای از جمله کاهش نیروی کار، کاهش تولید اقتصادی و تضعیف پایداری اجتماعی (Zuanna, 2007) بر جوامع داشته باشد. او رابطه دوسویه کاهش جمعیت و تمدن را مطرح می‌کند. تمدن پیشرفته میزان زادوولد را کاهش می‌دهد. این کاهش می‌تواند روند تمدن را تهدید کند. دمونت معتقد است که جوامع باید بین پیشرفت تمدنی و حفظ میزان زادوولد تعادل ایجاد کنند (Krishnan, 2013). مقاله **کارل پیرسون**^۳، جهش چهارم در بازه زمانی ۱۷۵۰-۱۹۰۰ است. او به مسئله جمعیت از دیدگاهی علمی و تکاملی پرداخته است و با استفاده از روش‌های آماری و ریاضی، الگوهای زیستی جمعیت‌های گذشته را شناسایی کرد. دیدگاه پیرسون به مسئله جمعیت مبتنی بر تفاوت‌های زیستی و تأثیر عوامل محیطی و ژنتیکی بر تکامل جمعیت بود. او جمعیت را نه فقط در ریف یک پدیده اجتماعی بلکه یک موضوع علمی و زیستی بررسی کرد و با استفاده از ابزارهای آماری، مبنای جدیدی برای مطالعه جمعیت در چارچوب تکامل ارائه داد.

ب) بازه زمانی ۱۹۰۱-۱۹۵۰

نتایج بین سال‌های ۱۹۰۱ تا ۱۹۵۰ در نمودار ۲ نشان داده شده است. در این بازه زمانی، حوزه گذار جمعیتی دو جهش مهم در سال‌های ۱۹۲۹ و ۱۹۴۵ داشته است.

1. Dépopulation et civilisation: étude démographique
2. Dumont
3. Pearson
4. Population
5. Thompson
6. Malthusianism
7. Edward W. Scripps
8. Weeks

جدول ۲. جهش‌های تاریخی حوزه گذار جمعیتی به‌همراه پراچای‌ترین آثار در بازه زمانی ۱۹۵۰-۱۹۰۱
Table 2. Historical Shifts in the Field of Demographic Transition Along with the Most Cited Works (1901-1950)

سال جهش	مشخصات تأثیرگذارترین اثر در سال جهش	تعداد استنادهای دریافتی اثر تأثیرگذار	تعداد کل استنادهای دریافتی در سال جهش	نوع اثر
۱۹۲۹	Thompson, W.S. (1929). Population. American Journal of Sociology, 34(6), 959- 975.	۱۰۷	۱۹۰	مقاله
۱۹۴۵	Notestein, F.W. (1945). Population: the long view. In Food for the world (ed. T. W. Schultz), pp. 36-57. Chicago, IL: University of Chicago Press.	۱۸۵	۳۳۵	مقاله
	Davis, K. (1945). The world demographic transition. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 237(1), 1-11.	۷۴		مقاله

نوتشتاین توانست الگوی ارائه‌شده تامپسون را دوباره با عناوین جدید نام‌گذاری کند: گروه الف را مرحله «کاهش آغازین»، الگوی گروه ب را مرحله «رشد موقت»^۲ و الگوی گروه ج را مرحله «پتانسیل رشد بالا» نامید (Notestein, 1945). او بر اهمیت کاهش مرگ‌ومیر و فرایند مدرنیزاسیون درگذار تأکید دارد و براین باور است که گذار جمعیت پدیده‌ای جهانی است و همه کشورها را با هرسطحی از توسعه دربرخواهدگرفت.

هم‌زمان با نوتشتاین، کینگزلی دیویس^۷ (۱۹۰۸-۱۹۹۷) مطالعاتی درباره گذار جمعیتی انجام داد. انجمن فلسفی آمریکا^۸ او را یکی از دانشمندان برجسته علوم اجتماعی قرن بیستم معرفی کرد. وی پژوهشگر ارشد مؤسسه هوور^۹ بود. دیویس دکتری خود را از دانشگاه هاروارد^{۱۰} دریافت کرد و درکالج اسمیت، کالج کالارک، دانشگاه ایالتی پنسیلوانیا، دانشگاه پرینستون، دانشگاه کلمبیا، دانشگاه کالیفرنیا در برکلی و دانشگاه کالیفرنیا جنوبی^{۱۱} تدریس داشت. او رئیس انجمن جمعیت‌شناسی و انجمن جامعه‌شناسی آمریکا، عضو انجمن آمار

ب و ج بنا نهاد. در سال ۱۹۲۹ مقاله تامپسون با عنوان «جمعیت» در صفحات ۹۷۵-۹۵۹ فصلنامه آمریکایی جامعه‌شناسی چاپ شد و در بازه زمانی مورد بررسی یعنی تا سال ۲۰۰۰ حدود ۱۰۷ استناد بین آثار تأثیرگذار در زمینه گذار جمعیتی داشت.

دومین جهش نیمه نخست قرن بیستم، با مقالات فرانک نوتشتاین و کینگزلی دیویس رقم خورده است. درواقع، شانزده سال پس از بررسی تامپسون، فرانک والاس نوتشتاین^۱ (۱۹۰۲-۱۹۸۳)، جمعیت‌شناس آمریکایی، مسیر او را در گذار جمعیتی ادامه داد. نوتشتاین در کالج‌های آلمان^۲، وستر^۳ و دانشگاه کورنل^۴ ادامه تحصیل داد و در سال ۱۹۲۷ در رشته آمار اجتماعی^۵ دکتری گرفت. او پس از دانش‌آموختگی به اروپا رفت و مرگ‌ومیر شغلی را طی یک سال مطالعه کرد. نوتشتاین بنیان‌گذار دفتر پژوهش‌های جمعیت در دانشگاه پرینستون بود و بعد از آن رئیس شورای جمعیت شد. همچنین از سال ۱۹۴۷ تا ۱۹۴۸ نخستین مدیر بخش جمعیت سازمان ملل متحد بود (Coale, 1973).

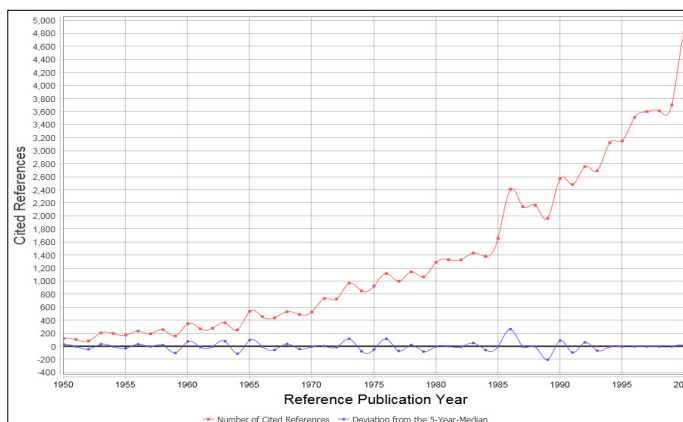
1. Frank Wallace Notestein
2. Alma College
3. College of Wooster
4. Cornell University
5. Social Statistics

7. Kingsley Davis
8. American Philosophical Society
9. Hoover Institution
10. Harvard University
11. Smith College, Clark University, Pennsylvania State University, Princeton University, Columbia University, the University of California at Berkeley and the University of Southern California.

۶. دیویس این مرحله را «انفجار جمعیت» نامید.

ج) بازه زمانی ۱۹۵۱-۲۰۰۰

براساس نمودار و جدول ۳، در سال‌های ۱۹۵۱ تا ۲۰۰۰، هشت جهش تاریخی به‌ترتیب در سال‌های ۱۹۶۰، ۱۹۶۵، ۱۹۷۳، ۱۹۷۶، ۱۹۸۱، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷ و ۲۰۰۰ در حوزه نظریه‌گذار جمعیتی ثبت شده است و در زمره آثار تأثیرگذار این حیطه قرار گرفته‌اند. براساس جدول ۳، از نه اثر پرارجاع، برخلاف جهش‌های گذشته، علاوه‌بر کتاب و مقاله‌های چاپ‌شده در مجلات معتبر جمعیتی، نام دو مقاله ارائه‌شده در کنفرانس‌های جمعیتی، ثبت شده است. این بدان معنا است که برخلاف قرن نوزدهم، قرن کتاب محوری، در قرن بیستم، نقش پررنگ مقالات علمی در مجله‌ها و کنفرانس‌های جمعیتی در تکامل نظریه‌گذار جمعیتی قابل‌اعتنا بوده است. همچنین از مجموع نه اثر پرارجاع نیمه دوم قرن بیستم، شش اثر با نام‌گیری بکر، انسلی کول و ون دکا (هریک دو اثر)، پیوند خورده است. این موضوع از تأثیرگذاری شگرف این پژوهشگران در سیر تکامل نظریه‌گذار جمعیتی حکایت دارد.

نمودار ۳. نتایج RPYS در موضوع‌گذار جمعیتی (بازه زمانی ۱۹۵۱-۲۰۰۰)

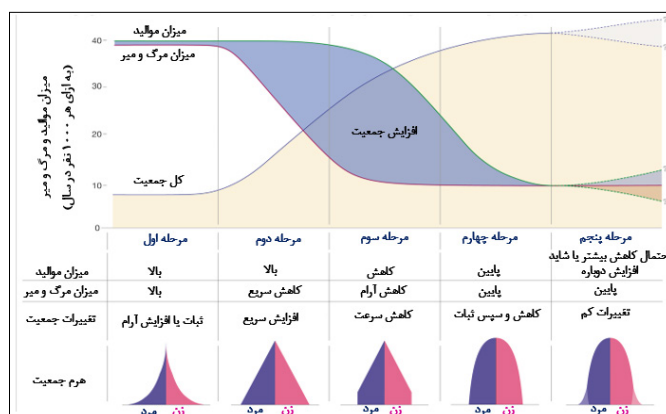
Chart 3. RPYS Results of Demographic Transition (1951-2000)

نخستین جهش تاریخی نیمه دوم قرن بیستم، اثر **گری بکر**^۱ (۱۹۳۰-۲۰۱۴)، اقتصاددان آمریکایی، با عنوان «تحلیل اقتصادی باروری» بود که در سال ۱۹۶۰ در کنفرانس تغییرات جمعیتی و اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته^۲ ارائه و چاپ شد. این مقاله در

آمریکا (۱۹۵۳)، نماینده ایالات متحده در کمیسیون جمعیت سازمان ملل متحد، نخستین جامعه‌شناس ایالات متحده و عضو آکادمی ملی علوم (۱۹۶۶) بود. دیویس موفق شد جایزه ایرن ب. تابر^۱ را برای پژوهش‌های برجسته‌اش در جمعیت‌شناسی (۱۹۷۸) و جایزه مشترک را برای کار برجسته در جامعه‌شناسی (۱۹۷۹) از آن خود کند. او مطالعات متعددی را در جوامع اروپایی، آمریکای جنوبی، آفریقا و آسیا انجام داد. دیویس با به‌کارگیری اصطلاحات «انفجار جمعیت»^۲، «رشد صفر جمعیت»^۳ و «زیادی شهری‌شدن»^۴، نقش مهمی در نام‌گذاری و توسعه مدل‌گذار جمعیتی ایفا کرد (Davis et al., 2011). او در مقاله‌گذار جمعیتی بیان می‌کند:

«جمعیت کره زمین به فیوزی باریک و بلند مشابهت دارد که به‌کندی در حال سوختن است تا آن که سرانجام به دینامیت می‌رسد و منفجر می‌شود» (Davis, 1945 نقل از ویکس، ۱۳۹۵: ۱۰۰).

بدین ترتیب در فاصله سال ۱۹۲۹ و با پیشتازی تامپسون و در ادامه در سال ۱۹۴۵ با تداوم نوشتن دیویس، «گذار جمعیتی» یعنی مرحله‌گذار از میزان‌های بالای تولد و مرگ‌ومیر به میزان‌های پایین و از پتانسیل رشد بالا به کاهش آغازین (شکل ۱) تولد یافت. درواقع، شکل‌گیری نظریه‌گذار جمعیتی مدیون تلاش‌های سه نظریه‌پرداز اصلی یعنی «تامپسون، نوشتن و دیویس» است.

شکل ۱. مراحل گذار جمعیتی

Figure 1. The stages of the demographic transition

منبع: <https://populationeducation.org/what-demographic-transition-model/>

1. Irene B. Taeuber
2. Population Explosion
3. Zero Population Growth
4. Overurbanization
5. Becker
6. An economic analysis of fertility in demographic and economic change in developed countries

جدول ۳. جهش‌های تاریخی حوزه گذار جمعیتی به‌همراه پراچاع‌ترین آثار در بازه زمانی ۱۹۵۱-۲۰۰۰
Table ۳. Historical Shifts in the Field of Demographic Transition Along with the Most Cited Works (۱۹۵۱-۲۰۰۰)

سال جهش	مشخصات تأثیرگذارترین اثر در سال جهش	تعداد استنادهای دریافتی اثر تأثیرگذار	تعداد کل استنادهای دریافتی در سال جهش	نوع اثر
۱۹۶۰	Becker, G. S. (1960). An economic analysis of fertility. In Demographic and economic change in developed countries. Columbia University Press. (pp. 209-230)	۱۲۷	۳۵۱	مقاله کنفرانس
۱۹۶۵	Hajnal, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. In D. V. Glass & D. E. C. Eversley (Eds.), Population in History. Essays in Historical Demography. Volume I: General and Great Britain New Brunswick (U.S.A.): Aldine Transaction. (pp. 101-143).	۱۱۹	۵۴۳	مقاله
۱۹۷۳	Coale A.J. (1973). The demographic transition reconsidered. In Proceedings: Int. Pop. Conf. Liege. 1973. 1:53-72. Liege: lot. Union for the Scientific Study of Pop.	۱۳۰	۹۷۰	مقاله کنفرانس
۱۹۷۶	Caldwell, J.C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. Population and development review 321-366.	۱۵۲	۱۱۲۱	مقاله
۱۹۸۱	Becker, G.S. (1981). A Treatise on the Family. Harvard university press.	۱۵۶	۱۳۳۴	کتاب
۱۹۸۶	Coale, A.J., & Watkins, S.C. (1986). The decline of fertility in Europe: the revised proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project.	۲۲۵	۲۴۱۵	کتاب
	Lesthaeghe, R., & Van de Kaa, D.J. (1986). Twee demografische transitities. Bevolking: groei en krimp, 9-24.	۸۴		مقاله
۱۹۸۷	Van de Kaa, D.J. (1987). Europe's second demographic transition. Population bulletin, 42(1), 1-59.	۲۴۳	۲۱۴۸	مقاله
۲۰۰۰	Galor, O., & Weil, D.N. (2000). Population, technology, and growth: From Malthusian stagnation to the demographic transition and beyond. American economic review, 90(4), 806-828.	۲۰۲	۴۸۰۹	مقاله

بخش اول کتاب مجموعه مقالات، ذیل مقالات تحلیل‌های تغییرات جمعیتی چاپ شد. رویکرد منحصر به فرد بکر، به‌کارگیری فرض عقلانیت اقتصادی در بسیاری از مسائل اجتماعی است. این رویکرد به پیدایش برخی از گرایش‌های جدید در اقتصاد از جمله اقتصاد خانواده و اقتصاد باروری منجر شد.

جهش سال ۱۹۶۵ با اثر تأثیرگذار **جان هاینال**^۱ (۱۹۲۸-۲۰۰۸)، ریاضی‌دان و اقتصاددان مجارستانی - بریتانیایی^۲ با عنوان «الگوهای

ازدواج اروپاییان در چشم‌انداز^۳»، پیوند خورده است. او در این مقاله از تفاوت الگوهای ازدواج اروپایی سخن می‌گوید و معتقد است دونوع الگوی ازدواج اروپایی و غیراروپایی یا سنتی وجود دارد که هریک ویژگی‌های مختص به خود را دارد. یکی دیگر از دستاوردهای هاینال برای جمعیت‌شناسی، ارائه فرمولی برای محاسبه «میانگین سن در اولین ازدواج»^۴ است.

جهش سال ۱۹۷۳ اثر تأثیرگذار کول با عنوان «تجدید نظر در

1. Hajnal

2. Hungarian-British

3. European Marriage Patterns in Perspective

4. $m = \frac{10 + 5 \sum_{i=0}^{45} \frac{S_i - 50 \cdot S_{50}}{1 - S_{50}}}{1 - S_{50}}$

بکر محسوب می‌شود، مفهومی نوین از خانواده ارائه می‌دهد که در تقابل با مفهوم متعارف آن، یعنی یک «واحد مصرف‌کننده» قرار دارد. بکر در این کتاب، خانواده را واحدی متشکل از چندین عامل تولید می‌بیند که با بهره‌گیری از سرمایه زمانی، مهارت‌ها و دانشی متفاوت، در جهت ایجاد مطلوبیت مشترک عمل می‌کنند. بر این اساس، او نظریه تولید را به حیطه تصمیم‌گیری‌های افراد خانواده نیز تعمیم‌پذیر می‌داند.

در سال ۱۹۸۶ دو اثر از **کول و سوزان واتکینز**^۴ و همچنین **لستهایک و ون دکا**^۵ در دسته آثار پرارجاع قرار گرفتند. کتاب کول و واتکینز «کاهش باروری در اروپا: تجدید نظر در پروژه باروری پرنستون اروپا» نام دارد. درواقع، این کتاب مجموعه مقالات و گزارش‌هایی درباره پروژه پژوهشی پرنستون در زمینه کاهش باروری اروپا است.

جهش سال ۱۹۸۶ مربوط به اثر **لستهایک و ون دکا** با عنوان «گذار جمعیتی دوم» است. گذار جمعیتی اول، اگرچه در بخش عمده‌ای از نیمه دوم قرن بیستم توجه جمعیت‌شناسان را به خود جلب کرد، با بهره‌گیری از این سنت کلاسیک و نیز نقد آن، گذار دوم جمعیت‌شناسی مطرح شد. آن‌ها مفهوم گذار دوم را چارچوبی برای توضیح تغییرات مهم در شکل خانواده و کاهش باروری قرار دادند که در اروپا غربی از دهه ۱۹۶۰ دیده شد (Brzowska, 2021). گذار جمعیتی دوم، «باروری پایدار زیر سطح جایگزینی، مجموعه‌ای از انواع زندگی مشترک بدون ازدواج، جداسدن ازدواج از فرزندآوری و بی‌ثباتی جمعیتی» است (Lesthaeghe, 2010 & 2014). عامل اصلی این روندها، تغییرات فرهنگی به سمت نگرش‌ها و هنجارهای پست‌مدرن، تأکید بر فردیت و خود تحقق بخشی است (Van de Kaa, 2000). نخستین نشانه‌های گذار جمعیتی دوم در سال ۱۹۵۰ ظاهر شد. آمار طلاق به‌ویژه در آمریکا و کشورهای اسکاندیناوی افزایش یافت. باروری از نیمه دوم دهه ۱۹۶۰ روند کاهشی داشت و الگوی سنی ازدواج نیز تغییر کرد. همچنین تعداد تجرد و همبازی پیش از ازدواج افزایش یافت (Lesthaeghe, 2006). پرارجاع‌ترین اثر بین جهش‌های تاریخی نیمه دوم قرن بیستم، به مقاله ون دکا با عنوان «گذار جمعیتی دوم اروپا» تعلق دارد. تغییرات اساسی در هنجارها، نگرش‌ها، روابط شخصی، باروری و خانواده در نقش نیروی محرک تغییرات دراماتیک در رفتار جمعیتی اروپاییان بروز

گذار جمعیتی^۱ است. کول معمار فکری پروژه باروری اروپایی شناخته شده است. وی کاهش چشمگیر باروری نکاحی را در اروپا بررسی کرد. می‌توان گفت که یکی از بررسی‌های مهم علمی که سایه شک و تردید را بر تبیین‌های سنتی افکند، طرح باروری اروپایی انسلی کول (۲۰۰۲-۱۹۱۷) در دانشگاه پرنستون بود (Goldstein & Cassidy, 2024). از نظر کول، گذار جمعیتی زمانی رخ می‌دهد که یک جامعه سنتی به جامعه صنعتی تبدیل شود و همراه با آن، الگوهای باروری و مرگ‌ومیر تغییر می‌کنند. بررسی مجدد نظریه‌ها در گذار جمعیتی با استفاده از اطلاعات گسترده نشان می‌دهد که این نظریه برای تشریح روند رشد باروری ناکافی است. تفاوت‌های شدیدی در باروری فرهنگ‌های مختلف که در اوضاع اجتماعی-اقتصادی و مناطق یکسان زندگی می‌کنند دیده می‌شود. این تفاوت‌ها به دلیل سن ازدواج و باروری بوده‌است (Coale & Watkins, 1986). از دیدگاه او سه پیش‌شرط برای کاهش مداوم در باروری زناشویی وجود دارد: (۱) کنترل باروری باید در حوزه انتخاب عقلانی قرار گیرد. (۲) به کاهش باروری باید از منظر یک مزیت اقتصادی و اجتماعی نگریسته شود. (۳) وسایل و تکنیک‌های مؤثر کنترل موالید، در دسترس افراد باشد (عباسی‌شوازی و حسینی، ۱۳۸۷: ۱۱). نظریه گذار جمعیتی این تصویر را می‌سازد که برای کاهش باروری، حداقلی از نوسازی^۲ لازم است (Coale, 1973).

جهش سال ۱۹۷۶ مربوط به مقاله جان کالدول (۲۰۱۸-۱۹۲۸)، با عنوان «به سوی اصلاح نظریه گذار جمعیتی» است. کالدول براساس این پیش‌فرض که مراحل نوسازی در کشورهای درحال توسعه انجام نشده است و باروری بالا در این کشورها یک پاسخ عقلانی به اوضاع اقتصادی نیست، نتیجه می‌گیرد باروری هنگامی بالا یا پایین می‌رود که نگرش‌ها و باورها تغییر پیدا می‌کند و ارزش‌های باروری پایین برای افراد درونی شود. او در راستای اصلاح نظریه گذار جمعیتی و با انتقاد از آن می‌گوید: «این نظریه فراموش کرده است که باروری بالا پاسخی منطقی به اوضاع اجتماعی-اقتصادی است و خانواده گسترده برای این است که ارزش فرزندان بالاست» (Caldwell, 2006).

جهش بعدی در سال ۱۹۸۱ با انتشار کتاب تأثیرگذارتر گری بکر با عنوان «بحثی درباره خانواده»^۳ رخ داد. این اثر که پرارجاع‌ترین کتاب

1. Revisiting the Demographic Transition
2. Modernization
3. A Treatise on the Family
4. Coale, Ansley J and Watkins, Susan Cotts
5. Lesthaeghe. and Van de Kaa

جدول ۴. جهش‌های تاریخی حوزه گذار جمعیتی به‌همراه پراچ‌ترین آثار در بازه زمانی ۱۷۵۰-۲۰۰۰
Table 4. Historical Shifts in the Field of Demographic Transition Along with the Most Cited Works (1750-2000)

تخصص	ملیت	سال جهش	مشخصات تأثیرگذارترین اثر در سال جهش	تعداد استنادهای دریافتی اثر تأثیرگذار	تعداد کل استنادهای دریافتی در سال جهش	نوع اثر
اقتصاد و جمعیت‌شناسی	انگلستان	۱۷۹۸	Malthus, T. R. (1798). <i>An essay on the principle of population</i> (1798). <i>The Works of Thomas Robert Malthus</i> , London, Pickering & Chatto Publishers, 1, 1-139.	۷۵	۷۵	کتاب
اقتصاد و جمعیت‌شناسی	انگلستان	۱۸۲۶	Malthus, T. R. (1826). <i>An Essay on the Principle of Population; Or, A View of Its Past and Present Effects on Human Happiness: With an Enquiry into Our Prospects Respecting the Future Removal of Mitigation of the Evils which it Occasions</i> (Vol. 1). John Murray.	۷	۱۳	کتاب
حقوق و جمعیت‌شناسی	فرانسه	۱۸۹۰	Dumont, A. (1890). <i>Dé population et civilisation: étude de mographique</i> (Vol. 13). Lecrosnier.	۱۷	۳۸	کتاب
ریاضیات و آمار	انگلستان	۱۸۹۹	Pearson, K. (1899). IV. Mathematical contributions to the theory of evolution. —V. On the reconstruction of the stature of prehistoric races. <i>Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A, Containing Papers of a Mathematical or Physical Character</i> , (192), 169-244.	۶	۳۷	مقاله
جامعه‌شناسی و جمعیت‌شناسی	آمریکا	۱۹۲۹	Thompson, W. S. (1929). Population. <i>American Journal of Sociology</i> , 34(6), 959-975.	۱۰۷	۱۹۰	مقاله
جمعیت‌شناسی و آمار اجتماعی	آمریکا	۱۹۴۵	Notestein, F. W. (1945). Population: the long view. In <i>Food for the world</i> (ed. T. W. Schultz), Chicago, IL: University of Chicago Press. pp. 36-57.	۱۸۵	۳۳۵	مقاله
جامعه‌شناسی و جمعیت‌شناسی	آمریکا		Davis, K. (1945). The world demographic transition. <i>The Annals of the American Academy of Political and Social Science</i> , 237(1), 1-11.	۷۴		مقاله
اقتصاد	آمریکا	۱۹۶۰	Becker, G. S. (1960). An economic analysis of fertility. In <i>Demographic and economic change in developed countries</i> (pp. 209-240). Columbia University Press.	۱۲۷	۳۵۱	مقاله کنفرانس
ریاضیات و آمار	مجارستان-بریتانیا	۱۹۶۵	Hajnal, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. In D. V. Glass & D. E. C. Eversley (Eds.), <i>Population in History. Essays in Historical Demography. Volume I: General and Great Britain</i> (pp. 101-143). New Brunswick (U.S.A.): Aldine Transaction.	۱۱۹	۵۴۳	مقاله
جمعیت‌شناسی	آمریکا	۱۹۷۳	Coale A.J. (1973). The demographic transition reconsidered. In <i>Proceedings: Int. Pop. Conf. Liege. Liege: lot. Union for the Scientific Study of Pop.</i> 1 :53-72.	۱۳۰	۹۷۰	مقاله کنفرانس
جمعیت‌شناسی	استرالیا	۱۹۷۶	Caldwell, J. C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. <i>Population and development review</i> , 321-366.	۱۵۲	۱۱۲۱	مقاله
اقتصاد	آمریکا	۱۹۸۱	Becker, G. S. (1981). <i>A Treatise on the Family</i> . Harvard university press.	۱۵۶	۱۳۳۴	کتاب
جمعیت‌شناسی و جامعه‌شناسی	آمریکا	۱۹۸۶	Coale, A. J., & Watkins, S. C. (1986). The decline of fertility in Europe: the revised proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project.	۲۲۵	۲۴۱۵	مقاله کنفرانس
علوم اجتماعی و جمعیت‌شناسی	بلژیک و هلند		Lesthaeghe, R., & Van de Kaa, D. J. (1986). Twee demografische transitities. <i>Bevolking: groei en krimp</i> , 9-24.	۸۴		مقاله
جمعیت‌شناسی	هلند	۱۹۸۷	Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. Volume 42, Issue 1 of <i>Population bulletin</i> , 1-59.	۲۴۳	۲۱۴۸	مقاله
اقتصاد	آمریکا	۲۰۰۰	Galor, O., & Weil, D. N. (2000). Population, technology, and growth: From Malthusian stagnation to the demographic transition and beyond. <i>American economic review</i> , 90(4), 806-828.	۲۰۲	۴۸۰۹	مقاله

شده‌اند، بیشترین سهم را در تکوین آثار و منابع علمی بعد از خود داشته‌اند. این روند در نیمه اول قرن بیستم با تغییرات بسیاری همراه بوده و پس از استفاده از تجزیه و تحلیل داده‌های روندی به‌ویژه در کشورهای اروپایی، به سمت مقاله‌گرایش پیدا کرده است؛ به‌طوری که جهش‌های سال ۱۹۲۹ و ۱۹۴۵ با محوریت مقاله صورت گرفته است و سه مقاله منتشر شده در این سال‌ها، سر آغازی برای معرفی نظریه گذار جمعیتی توسط تامپسون، نوتشتاین و دیویس به مجامع علمی بوده است.

باتوجه به ادامه مطالعات در زمینه نظریه گذار جمعیتی و تداوم گردآوری داده‌ها در کشورهای مختلف، صاحب‌نظران دیگری با چشم‌اندازهای نوین، این نظریه را پیگیری کردند و تغییرات اقتصادی و اجتماعی در قالب مدرنیته و نوسازی باعث شد تغییرات دیگری در این نظریه رخ دهد. در نیمه دوم قرن بیستم، افرادی مانند بکر، هاینال، کول، کالدول، لسته‌هاک و ون دکا، گالور و ویل، دیدگاه‌های خود را درباره نظریه گذار جمعیتی منتشر کردند. در این سال‌ها علاوه بر انتشار دو کتاب بکر و کول، مقالات شاخص دیگری نیز در مجله‌ها و کنفرانس‌های جمعیتی ارائه شد. افرادی مانند بکر، کول و ون دکا هریک دارای دو اثر مهم و تأثیرگذار در بازه زمانی مورد مطالعه بوده‌اند.

می‌توان گفت که تأثیرگذارترین کتاب در قرن هجدهم، «رساله جمعیت» مالتوس (۱۷۹۸)، در نیمه اول قرن بیستم مقاله «جمعیت» نوتشتاین (۱۹۴۵) و در نیمه دوم قرن بیستم نیز مقاله تأثیرگذار ون دکا (۱۹۸۷) با عنوان «گذار جمعیتی دوم اروپا» بوده است. از لحاظ زمینه علمی، دیدگاه نظریه‌پردازان اقتصاد، جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی و ریاضیات و آمار بر نظریه گذار جمعیتی اثرگذار بود. در تولد و شکوفایی این نظریه، دیدگاه بین‌رشته‌ای با محوریت جمعیت‌شناسی حکم‌فرما بوده است. همچنین بین کشورهای تأثیرگذار، اگرچه ریشه‌های این نظریه به انگلستان و دیدگاه‌های کلاسیک بر می‌گردد، شکوفایی آن در ایالات متحده بوده است. هرچند در حال حاضر مطالعاتی که در قاره اروپا در حال شکل‌گیری است دوباره به این نظریه جان تازه‌ای بخشیده و تحولات امروزی قاره اروپا باعث شده است که این نظریه در قالب گذار جمعیتی دوم از آن نام برده شود. شاید دور از ذهن نباشد باتوجه به اهمیت گردآوری، به اشتراک‌گذاری و تجزیه و تحلیل داده‌های روندی در قرن بیست‌ویکم، شاهد شکل‌گیری جنبه‌های دیگری از نظریه گذار جمعیتی باشیم.

کرد (Van de Kaa, 1987؛ نقل از Zaidi & Morgan, 2017). در سطح کلان، گذار دوم جمعیتی نمایی از نحوه تحول جوامع در طول زمان ارائه می‌دهد و بر نقش تغییرات ایده‌ای در ایجاد مجموعه‌ای از رفتارهای جمعیتی و خانوادگی تأکید دارد. در سطح فردی، این چارچوب ارزش‌ها و گرایش‌های فردی را عوامل اصلی تعیین‌کننده رفتارهای باروری و خانوادگی افراد برمی‌شمرد (Van de Kaa, 2004). آخرین مقاله اثربخش و تأثیرگذار در زمینه مورد مطالعه، از اودد گالور و دیوید ویل^۱ (۲۰۰۰) با عنوان «جمعیت، فناوری و رشد: از رکود مالتوسین تا گذار جمعیتی و فراتر از آن» است. این مقاله با شواهد تاریخی، یک مدل یکپارچه از رشد، جمعیت و پیشرفت فناوری ارائه می‌دهد و می‌گوید که اقتصاد به‌صورت درون‌زا از سه فاز عبور می‌کند: در رژیم مالتوسی، رشد جمعیت با سطح درآمد سرانه رابطه‌ای مثبت دارد. پیشرفت فناوری کند است و با افزایش متناسبی در جمعیت همراه می‌شود. در نتیجه، تولید ناخالص سرانه، پایدار باقی می‌ماند. در رژیم فرامالتوسی، نرخ‌های رشد فناوری و تولید کل افزایش می‌یابند. رشد جمعیت بخش عمده‌ای از رشد تولید را جذب می‌کند؛ اما افزایش درآمد سرانه کند است. سپس اقتصاد به‌صورت درون‌زا دستخوش یک گذار جمعیتی می‌شود که در آن، رابطه‌ی سنتی مثبت بین درآمد سرانه و رشد جمعیت معکوس وجود دارد. در رژیم رشد مدرن، رشد جمعیت متعادل یا حتی منفی است و درآمد سرانه به سرعت افزایش می‌یابد. همچنین دو نیرو، گذار بین این رژیم‌ها را هدایت می‌کنند: نخست، پیشرفت فناوری (رشد جمعیت و افزایش سطح تحصیلات آن را پیش می‌برند)؛ دوم، پیشرفت فناوری وضعیت «ناعدالتی» ایجاد می‌کند (بازده سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد و والدین را ترغیب می‌کند تا کیفیت فرزندان را جایگزین تعداد آنان کنند).

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، ریشه‌های تاریخی و تکاملی نظریه گذار جمعیتی به روش علم‌سنجی به نام RPYS بررسی و تحلیل شد. نتایج پژوهش، چهارده جهش تاریخی را بین سال‌های ۱۷۵۰ تا ۲۰۰۰ نشان داد. از نکات مهم در بحث ریشه‌های تاریخی نظریه گذار جمعیتی، کتاب‌محوری جهش‌های تاریخی شناسایی‌شده تا پیش از قرن بیستم است. این موضوع نشان می‌دهد کتاب‌هایی که تا پیش از قرن بیستم در حوزه اقتصاد و جمعیت (آثار مالتوس و دمونت) منتشر

منابع

- Caldwell, J.C. (2006). *Demographic Theory: A Long View*. In: *Demographic Transition Theory*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4498-4_13
- Chaplin, J.E., & Bashford, A. (2016). *The New Worlds of Thomas Robert Malthus: Rereading the Principle of Population*. Princeton: Princeton University Press.
- Coale, A. J. (1973). *The demographic transition reconsidered*, in *International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP) (ed): Proceedings of the international population conference 1973*, Editions Ordina, Liège, 1: 53-73.
- Coale, A. J., & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe: the revised proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project*. https://u.demog.berkeley.edu/~jrw/Biblio/Eprints/126grad/Coale/Extras/coale.1986_Decline.of.Fertility_chap1.pdf
- Cronin, B., & Shaw, D. (2002). Identity-creators and image-makers: Using citation analysis and thick description to put authors in their place. *Scientometrics*, 54(1), 31-49. <https://doi.org/10.1023/A:1015628320056>
- Davis, K. (1945). The world demographic transition. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 237(1), 1-11. <http://dx.doi.org/10.1177/000271624523700102>
- Davis, W, Figgins, B, Hedengren, D.B., & Klein, D. (2011). Economics Professors' Favorite Economic Thinkers, Journals, and Blogs (along with Party and Policy Views). *Econ Journal Watch*, 8 (2), 133-146. <https://ideas.repec.org/a/ejw/journal/v8y2011i2p126-146.html>
- Dumont, A. (1890). *Dé population et civilisation: étude démographique* (13). Lecrosnier. <https://wellcomecollection.org/works/s22u3fzc>
- Follett, Ch. (2020). Neo-Malthusianism and Coercive Population Control in China and India. Cato Institute, *Policy Analysis*. 897. <https://ssrn.com/abstract=3660007>
- Galor, O., & Weil, D. N. (2000). Population, technology, and growth: From Malthusian stagnation to the demographic transition and beyond. *American Economic Review*, 90(4), 806-828. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.90.4.806>
- Goldstein, J. R., & Cassidy, T. (2024). The Formal Demography of Peak Population. *Demography*, 61(2), 419-438. <https://doi.org/10.1215/00703370-11216714>
- Graham, E. (2000). What kind of theory for what kind of population geography? *International Journal of Population Geography*, 6(4), 257-272. [https://doi.org/10.1002/1099-1220\(200007/08\)6:4<257::AID-IJPG189>3.0.CO;2-%23](https://doi.org/10.1002/1099-1220(200007/08)6:4<257::AID-IJPG189>3.0.CO;2-%23)
- صادقی، رسول (۱۴۰۱). جمعیت، توسعه و تغییرات اجتماعی، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۴(۱۴)، ۵-۶. doi: 10.22035/isih.2022.410
- عباسی شوازی، محمد جلال و حسینی، حاتم (۱۳۸۷). قومیت و باروری: آزمون فرضیه‌های رقیب برای تبیین تفاوت‌های باروری در شهرستان ارومیه، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۴(۲)، ۵-۴۱ <https://populationstudies.blogfa.com/post/26>
- ویکس، جان (۱۳۹۵). جمعیت، مفاهیم و موضوعات، ترجمه الهه میرزایی، تهران: موسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیتی کشور، ایران.
- Abbasi Shavazi, M. J., & Hosseini, H. (2008). Ethnicity and Fertility: Testing Competing Hypotheses to Explain Fertility Differences in Urmia County, *Journal of Population Association of Iran*, 4(2), 5-41. [In Persian] <https://populationstudies.blogfa.com/post/26>
- Becker, G. S. (1960). *An economic analysis of fertility*. In *Demographic and economic change in developed countries* (pp. 209-240). Columbia University Press. <https://www.nber.org/books-and-chapters/demographic-and-economic-change-developed-countries/economic-analysis-fertility>
- Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Harvard university press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674906990>
- Bongaarts, J. (2009). Human population growth and the demographic transition. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 364 (1532), 2985-2990. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0137>
- Bornmann, L & Marx, W. (2013). The proposal of a broadening of perspective in evaluative bibliometrics by complementing the times cited with a cited reference analysis. *Journal of Informetrics*, 7(1), 84-88. DOI: 10.1016/j.joi.2012.09.003
- Brzozowska, Z. (2021). Attitudinal and behavioural indices of the second demographic transition: Evidence from the last three decades in Europe, *Demographic- Research*. 44(46), 1115-1132. DOI: 10.4054/DemRes.2021.44.46
- Caldwell, J. C, Bruce, K, Caldwell, P, Caldwell, P, McDonald, F., & Schindlmayr, Th. (2006). *Demographic Transition Theory*. Dordrecht, The Netherlands: Springer. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/49333/1/3.pdf>
- Caldwell, J. C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 3(2), 321-366. <https://doi.org/10.2307/1971615>

DOI: 10.1007/BF02016797

- Leydesdorff, L., Bornmann, L., Marx, W., & Milojevič, C. (2014). Referenced Publication Years Spectroscopy applied to Metrics: Scientometrics, *Journal of Informetrics, and a relevant subset of JASIST*, 8(1), 162-174. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2013.11.006>
- Malthus, T. R. (1798). *An Essay on the Principle of Population* (1 ed.). London: J. Johnson in St Paul's Church-yard. <https://math.uchicago.edu/~shmuel/Modeling/Malthus,%20An%20essay%20on%20the%20principle%20of%20population.pdf>
- Malthus, T. R. (1826). *An Essay on the Principle of Population; Or, A View of Its Past and Present Effects on Human Happiness: With an Enquiry into Our Prospects Respecting the Future Removal of Mitigation of the Evils which it Occasions* (1). John Murray. <https://oll.libertyfund.org/titles/malthus-an-essay-on-the-principle-of-population-vol-2-1826-6th-ed>
- Marx, W., Bornmann, L., Barth, A., & Leydesdorff, L. (2014). Detecting the historical roots of research fields by reference publication year spectroscopy (RPYS). *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 65(4), 751-764. <https://doi.org/10.1002/asi.23089>
- Myrskylä, M., Kohler, H.P., & Billari, F.C. (2009). Advances in Development Reverse Fertility Declines. *Nature*, 460, 741-743. <https://doi.org/10.1038/nature08230>
- Notestein, F. W. (1945). *Population: the long view*. In *Food for the world* (ed. T. W. Schultz), 36-57. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Pearson, K. (1896). Mathematical Contributions to the Theory of Evolution. III. Regression, Heredity, and Panmixia. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A, Containing Papers of a Mathematical or Physical Character*, 192: 169-244. <https://doi.org/10.1098/rsta.1896.0007>
- Roser, M. (2023). Demographic transition: Why is rapid population growth a temporary phenomenon? Published online at: *Our World in Data*.org. <https://ourworldindata.org/demographic-transition#article-citation>
- Sadeghi, R. (2022). Population, Development and Social Changes. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 14(4), 5-6. [In Persian]. doi: 10.22035/isih.2022.410
- Sigle, W. (2016). Why demography needs (new) theories. In: Mortelmans, Dimitri and Matthijs, Koenraad and Alofs, Elisabeth and Segart, Barbara, (eds.) *Changing Family Dynamics and Demographic Evolution: The Family Kaleidoscope*. Edward Graham, E. (2021). Theory and explanation in demography: The case of low fertility in Europe. *Population Studies*, 75(1), 133-155. <https://doi.org/10.1080/00324728.2021.1971742>
- Hajnal, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. In D. V. Glass & D. E. C. Eversley (Eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography*. 1, 101-143, New Brunswick (U.S.A.): Aldine Transaction. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2108168>
- Hobcraft, J. (2006). The ABC of demographic behaviour: How the interplays of alleles, brains, and contexts over the life course should shape research aimed at understanding population processes, *Population Studies*, 60, 153-187. <https://doi.org/10.1080/00324720600646410>
- Hyland, K. (2004). Disciplinary discourses: Social interactions in academic writing. Ann Arbor, the University of Michigan Press. DOI: 10.3998/mpub.6719
- Keyfitz, N. (1971). The role of theory in demography. *Population Studies*, 25(2), 159-167. <https://doi.org/10.2307/2734542>
- Khalil, A., & Amjad, A. (2016). *Rising population and food insecurity linkages in Pakistan: Testing Malthusian population growth theory* (MPRA Paper No. 71131). University Library of Munich, Germany. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71131/>
- Krishnan, P. (2013). *Glimpses of Indian Historical Demography, Delhi: B.R. Publishing Corporation*. https://www.researchgate.net/publication/318438258_Glimpses_of_Indian_Historical_Demography
- Lesthaeghe, R. & Neidert, L. (2006). The Second Demographic Transition in the United States: Exception or Textbook Example? *Population and Development Review*, 32 (4), 659-698. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2006.00146.x>
- Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: a concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111(51), 18112-18115. <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>
- Lesthaeghe, R., & Van de Kaa, D. J. (1986). Twee demografische transitie's? (Two demographic transitions?). *Bevolking - Groei en Krimp, Mens en Maatschappij, Van Loghum Slaterus*, Deventer: van Loghum-Slaterus, 9-24.
- Leydesdorff, L., & Cozzens, S. E. (1993). The Delineation of Specialties in Terms of Journals Using the Dynamic Journal Set of the Science Citation Index. *Scientometrics*, 26, 133-154.

- Van de Kaa, D. J. (2004). The true commonality : In reflexive modern societies fertility is a derivative. *Population Studies*, 58(1), 77-81. <https://doi.org/10.1080/0032472032000183762>
- Weeks, J. (2016). *Population:an introduction to Concepts, and Issues*, translated by Elaheh Mirzaei, Tehran : National Institute for Population Research (NIPR), Iran [In Persian].
- Weil, D., & Wilde, J. (2010). How Relevant Is Malthus for Economic Development Today? *The American Economic Review*. 100(2), 378-382. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4112762/>
- White, H. D. (2001). Authors as citers over time.*Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 52(2), 87-108. [https://doi.org/10.1002/1097-4571\(2000\)9999:9999<::AID-AS11542>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/1097-4571(2000)9999:9999<::AID-AS11542>3.0.CO;2-T)
- Wray, K. B. (2013). The Future of the Structure of Scientific Revolutions. *Topoi—an International Review of Philosophy*, 32(1), 75-79. DOI 10.1007/s11245-012-9140-0
- Zaidi, B., & Morgan, S.P. (2017). The Second demographic transition theory: A Review and Appraisal. *Annual Review of Sociology*43 , 473-492. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>
- Zuanna G. D. (2007). Social mobility and fertility, *demographic research*, 17, 441-461. DOI: 10.4054/DemRes.2007.17.15
- Elgar Publishing*, Cheltenham, UK, pp. 271-233. ISBN 9781785364976. <http://eprints.lse.ac.uk/86429/>
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American, Journal of Sociology*, 34(6), 959- 975. <https://doi.org/10.1086/214874>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2007). World Population Prospects : The 2006 Revision, Highlights. Working Paper No. ESA/P/WP.202. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2006_world_population_prospects-2006_revision_volume-i.pdf
- Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population bulletin*, 42(1),1-59. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12268395/>
- Van de Kaa, D. J. (2000). *Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior. Population and Development Review*, 27:290-331.<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:143375406>
- Van de Kaa, D. J. (2002). The Idea of a second Demographic Transition in Industrialized Countries, *paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of population and Social Security*, Tokyo, Japan, 29 January2002. <https://wp.aleteia.org/wp-content/uploads/sites/2/2013/08/kaa.pdf>

Research Article

Studying the Attitude of Unmarried Youth towards Marriage and the Criteria for Choosing a Spouse in Urmia city

Ali Ghasemi Ardahaee*

*Associate Professor of Demography, Department of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 03 February 2025

Accepted: 03 March 2025

Keywords:

Unmarried Youth, Attitudes towards marriage, Criteria for choosing a spouse, Individualism, Religious Obligations.

ABSTRACT

Negative attitudes towards marriage and strict criteria for choosing a spouse are among the factors that have led to an increase in the age of marriage among young people, and this can affect fertility rates, trends, and patterns at a macro level. Given this demographic necessity, the main aim of the article is to identify and analyze the attitudes of unmarried young people towards marriage and the criteria for choosing a spouse. Using a survey research method, 384 young people aged 18 to 30 in Urmia were selected from five districts of Urmia using a multi-stage cluster sampling method. By using factor analysis, the factors of the spouse's moral characteristics, physical beauty, the socio-economic status of the spouse's family, the socio-economic status of the spouse, and religious obligations were found to be important and effective in the criteria for selecting a spouse among young people. The attitude of young people towards marriage is at an intermediate level, and a negative attitude towards it has a relative advantage over a positive attitude. In explaining changes in young people's attitudes (negative, positive) towards marriage, the level of individualism in line with a negative attitude towards marriage, and religious obligations and the spouse's socio-economic status in line with a positive attitude towards marriage are among the most effective variables. Exposure to and being in a group environment from childhood until marriage (especially in religious rituals) can strengthen the spirit of collectivism in young people and gradually strengthen their positive attitude towards marriage.

Introduction

Recent economic and social changes in Iran have led to fundamental changes in the norms and values related to marriage, especially the delay in the age of marriage and the transformation of the criteria for choosing a spouse. Marriage, as the most important institution of society, has biological, emotional, psychological, economic, and social dimensions, and its benefits and disadvantages encompass the entire society. The relative transition of Iranian society from tradition to modernity has changed this phenomenon. Based on the data of the civil registration (2023-2013), the average age of marriage in the whole country and West Azerbaijan has increased by about one year. Also, the crude marriage rate and the ratio of marriage to divorce have decreased by almost half, which has been accompanied by a decrease in the crude fertility rate. The attitude towards marriage, which is shaped

by socialization factors and surrounding conditions, has changed under the influence of modernization, increasing women's education, and their financial independence. Factors such as economic pressures, individualistic lifestyles, and increased emotional expectations have negatively affected people's attitudes and caused them to postpone marriage. The aim of the present study is to analyze the attitude of unmarried youth in Urmia city towards marriage and to identify the structural and cultural factors affecting their criteria for choosing a spouse. Because the decline of marriage will have serious demographic and psychological consequences such as reduced fertility, depression and reduced motivation in old age.

Methodology and Data

The present study, using a survey research method with a questionnaire,

* Corresponding Author: Associate Professor of Demography, Department of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

E-mail address: ghasemi@pnu.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).**Cite this article:**

Ghasemi Ardahaee, A. (2025). Studying the Attitude of Unmarried Youth towards Marriage and the Criteria for Choosing a Spouse in Urmia city. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 109-124. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.504316.1261>

examined the attitude of youth aged 18 to 30 in Urmia city (a community of 150,000 people). Using the Cochran formula, the sample size of 384 people from 5 districts of the city was determined by cluster sampling. The main variables measured included attitude towards marriage, religiosity and individualism with a Likert scale and reliability coefficients of 74 .0 to 81 .0

Finding

The average age of the sample is 25 years. The appropriate age for marriage was estimated to be 24 for girls and 29 for boys. Girls tended to marry after education and boys after employment. In choosing a spouse, "I myself, after consulting my family" (%1 .57) played the main role. The most important criterion for choosing a spouse was being kind. Factor analysis showed that the factor "moral characteristics of the spouse" (with the highest factor loading for "being calm") was the most important component, covering about %30 of the variance. In terms of young people's attitudes towards marriage, %19 were negative, %66 were intermediate, and %15 were positive. Multivariate regression confirmed that individualism had a negative effect, and religious obligations and the spouse's socioeconomic status had a positive effect on attitudes towards marriage.

Discussion and Conclusion

The phenomenon of delayed marriage among young people in Iran is a complex socio-demographic challenge rooted in profound structural changes in society. These changes include a significant increase in women's education levels, the spread of urbanization, increased cultural diversity, and most importantly, economic problems and unemployment among graduates. Specifically, people with higher social statuses (education and modern job roles) tend to marry at an older

age due to the importance they attach to individual freedom. In the theoretical framework, the transformation from family-centered values to individual-centered values and from the institution of marriage to relationship-centered values leads to evasion of institutionalized marriage obligations. According to Tryandys' theory, the increase in individualism in unmarried young people negatively and strongly affects their attitude towards marriage. Because individualistic culture values independence and considers marriage risky. On the contrary, young people who have a more collectivist value orientation show a more positive attitude towards this institution. The decision to marry is also considered a type of investment from the perspective of exchange theory. In this regard, the desired socio-economic status of the spouse (as a capital) is a strong positive driver on the attitude towards marriage. In the Iranian-Islamic cultural context, the level of religiosity is still an important explanatory factor after individualism, and religious-religious capital affects the criteria for choosing a spouse. In the criteria for choosing a spouse, young people emphasize moral characteristics (such as being calm and kind) more than anything else. To strengthen a positive attitude and reduce the rigors of economic criteria, the proposed solutions require a combined approach:

- Integration of planning: The Ministry of Sports and Youth should effectively include socio-cultural categories in its programs alongside economic incentives.

- Targeted employment creation: Providing a sustainable and effective employment platform is essential to improving the socio-economic base of the future spouse.

Strengthening socialization: The spirit of collectivism should be strengthened among young people through educational and family environments, as well as membership in non-governmental organizations (NGO), in order to combat extreme individualism.

مطالعه نگرش جوانان ازدواج نکرده نسبت به ازدواج و معیارهای همسرگزینی در شهر ارومیه

علی قاسمی اردهایی*

* دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

کلیدواژه‌ها:

جوانان ازدواج‌نکرده، نگرش به ازدواج، معیارهای همسرگزینی، فردگرایی، فرائض دینی.

چکیده

نگرش منفی به ازدواج و سخت‌گیری در معیارهای همسرگزینی از عواملی هستند که موجب بالا رفتن سن ازدواج جوانان شده و این امر می‌تواند در سطح کلان، میزان و روند و الگوهای باروری را تحت تأثیر خود قرار دهد. با توجه به این ضرورت جمعیت‌شناختی، هدف اصلی مقاله شناخت و تحلیل نگرش جوانان ازدواج نکرده به مقوله‌های ازدواج و معیارهای همسرگزینی است. با استفاده از روش پژوهش پیمایش، ۳۸۴ جوان هجده الی سی‌ساله شهر ارومیه به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای از مناطق پنج‌گانه شهر انتخاب شدند. با به‌کارگیری تحلیل عاملی، عامل‌های ویژگی‌های اخلاقی همسر، زیبایی ظاهری، پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده همسر، پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر و فرائض دینی در معیارهای همسرگزینی جوانان مهم و مؤثر تشخیص داده شدند. بیشترین نگرش جوانان به ازدواج در سطح بینابین مثبت و منفی بوده و نگرش منفی به آن نسبت به نگرش مثبت برتری نسبی دارد. در تبیین تغییرات نگرش (منفی / مثبت) جوانان به ازدواج، سطح فردگرایی در راستای نگرش منفی به ازدواج و فرائض دینی و پایگاه اقتصادی - اجتماعی همسر در راستای نگرش مثبت به ازدواج از مؤثرترین متغیرها هستند. در معرض و در محیط جمع قرارگرفتن افراد از کودکی تا زمان ازدواج (به‌ویژه در مناسک مذهبی) روحیه جمع‌گرایی را در جوانان تقویت می‌کند و به‌تدریج میزان نگرش مثبت به ازدواج را در میان آنان بالا می‌برد.

مقدمه

تأمین آسایش جامعه و رفاه بشریت است. سود و زیان حاصل از ازدواج تنها متوجه زوجین نیست، بلکه همه افراد جامعه به‌گونه‌ای (مستقیم و غیرمستقیم) با آن روبه‌رو خواهند شد. پس، ازدواج عاملی مهم برای پی‌ریزی مهم‌ترین نهاد جامعه شمرده می‌شود. از نظر **براون و همکاران**^۱ (۲۰۰۶) ازدواج پیوندی منحصر به فرد در سطح گسترده جامعه است؛ پیوندی که دارای ابعاد زیستی، عاطفی، روانی، اقتصادی و اجتماعی است.

در دهه‌های اخیر، تغییرات در ساختارهای اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران سبب تحولاتی در هنجارها و ارزش‌های اجتماعی جامعه شده است. ازدواج و تشکیل خانواده از جمله مواردی هستند که در این مقطع زمانی دچار تغییرات اساسی شدند و هر روز شاهد تأخیر بیشتر در زمان ازدواج و دگرگونی معیارهای انتخاب همسر هستیم. باید در نظر داشت که ازدواج راهی ساده و مطمئن برای

1. Brown et al.

* نویسنده مسئول: دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

نشانی ایمیل: ghasemi@pnu.ac.ir

استناد به این مقاله:

قاسمی اردهایی، علی (۱۴۰۴). مطالعه نگرش جوانان ازدواج‌نکرده نسبت به ازدواج و معیارهای همسرگزینی در شهر ارومیه، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۰۹-۱۲۴. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.504316.1261>

ایران چند دهه‌ای است که مرحله گذار از سنت به مدرنیته را سپری می‌کند. با ورود جریان مدرنیته، بسیاری از مسائل دستخوش تغییرات اساسی شدند که با تغییرات اجتماعی گسترده در همه پدیده‌های اجتماعی، از جمله ازدواج و همسرگزینی همراه است. مطابق با داده‌های ثبتی (سازمان ثبت احوال کشور، ۱۴۰۳)، طی دهه ۱۳۹۲ الی ۱۴۰۲ برخی نشانگرهای جمعیتی و اجتماعی برای کل کشور و استان آذربایجان غربی تغییرات قابل توجهی داشته است. در طول این دهه، به میانگین سن در اولین ازدواج برای زنان و مردان کل کشور و استان آذربایجان غربی حدود یک سال اضافه شده است. برای زنان کل کشور از ۲۳ به ۲۴ و برای زنان استان آذربایجان غربی از ۲۲/۸ به ۲۳/۶ رسیده است. برای مردان هم در کل کشور از ۲۷/۳ به ۲۸/۳ و در استان آذربایجان غربی از ۲۶/۹ به ۲۷/۷ افزایش یافته است. در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۲ نرخ خام ازدواج و نسبت ازدواج به طلاق برای کل کشور و استان آذربایجان غربی تا نزدیک به نصف کاهش پیدا کرده است. نرخ خام ازدواج برای کل کشور از ۱۰/۵۵ به ۵/۷۵ و برای استان آذربایجان غربی از ۱۱/۷۹ به ۷/۳ رسیده است. نسبت ازدواج به طلاق^۱ هم برای کل کشور از ۴/۶۴ به ۲/۳۸ و برای استان آذربایجان غربی از ۵/۸۵ به ۲/۹۸ کاهش یافته است. کاهش ازدواج، افزایش سن ازدواج و افزایش طلاق موجب کاهش باروری در سطح کل کشور شده است؛ به طوری که در دهه یادشده، نرخ خام ولادت برای کل کشور از ۱۹/۵ به ۱۲/۶ و برای استان آذربایجان غربی از ۲۰/۹ به ۱۴/۴ کاهش یافته است. این تغییرات موجب شده است تا مردان و زنان نگرش نوینی از پیوند زناشویی و ازدواج داشته باشند و آن را تنها به منزله رابطه جنسی و تولیدمثل در نظر نگیرند. سازه نگرش به ازدواج مشخص کننده احساسات و تمایلات، پیش‌داوری‌ها یا سوگیری‌ها، تصورات، ترس‌ها و عقاید راسخ افراد درباره ازدواج است (غضنفری و همکاران، ۱۳۹۶). «نگرش» نوعی آمادگی در فرد است که احساسات و تمایلات خاصی را در وی برانگیخته و فرد را به انجام رفتاری خاص وامی‌دارد. بلاگویچ^۲ (نقل از الن و همکاران، ۱۹۹۸) معتقد است نگرش فرد به ازدواج تحت تأثیر عوامل متعددی شکل می‌گیرد. نگرش‌های غالب به ازدواج به شرایط ملموس اجتماعی شدن فرد و تجربه در محیط

پیرامونی و خانواده خود بستگی دارد. بنابراین، نگرش به ازدواج تحت تأثیر تغییرات فرهنگی و ساختاری حاصل از جایگاه جوامع در گذار از سنتی به مدرن، دچار تغییرات و تحولات اساسی شده است. ویژگی‌های خانوادگی افراد مانند میزان تحصیلات والدین، نحوه گذراندن اوقات فراغت، وجود جایگزین‌هایی برای زندگی، محل سکونت و شهرنشینی را می‌توان شاخص‌های نوسازی در نظر گرفت که بیشتر با ازدواج در سنین بالاتر هماهنگ هستند. نوسازی از طریق گسترش تحصیلات عمومی و فراهم کردن امکان حضور در فعالیت‌های بیرون از خانه، موقعیت زنان را بهبود بخشیده است. موقعیت بهبودیافته زنان با افزایش سن ازدواج، کاهش فاصله سنی بین زوجین، افزایش قدرت تصمیم‌گیری در خانواده و کاهش باروری همراه بوده است (قاسمی اردهایی و همکاران، ۱۳۹۳؛ گروسی و یاری‌نسب، ۱۳۹۹).

تأمین معاش و هزینه‌های زندگی و به‌نوعی نداشتن تضمین برای زندگی آینده، ترس از مسئولیت‌های ازدواج، فشارهای اقتصادی، سبک زندگی فردگرایانه و لذت‌طلبانه‌تر و به همین ترتیب، افزایش سطح توقع پسران و (به‌ویژه) دختران از داشتن روابط عاطفی و عشق‌محورانه به جای روابط سنتی و عقلانی در ازدواج، در نوع نگرش به ازدواج نقش اساسی دارد. امید به آینده از پیش‌نیازهای ازدواج است و اگر با عواملی مانند مشکلات اقتصادی و اجتماعی تضعیف شود، نگرش به ازدواج هم منفی خواهد شد. بی‌ثباتی اقتصادی و مطمئن نبودن از آینده اقتصادی باعث به‌تعویق انداختن ازدواج و بی‌تمایلی به فرزندآوری یا کم‌کردن تعداد فرزندان می‌شود (شفائی مقدم و همکاران، ۱۳۹۴).

از جمله دلایل اهمیت مطالعه نگرش به ازدواج را می‌توان به پیامدهای رفتاری نگرش به تشکیل خانواده، تغییر مداوم نگرش‌ها و نیز وابستگی آنها به بستر زمانی و مکانی مربوط دانست. چیا و همکاران^۴ (۱۹۹۷) می‌گویند که افزایش پژوهش‌ها درباره نگرش به ازدواج در سال‌های اخیر شاید به دلیل تغییر نگرش به نقش‌های ازدواج و نهاد خانواده - که در چند دهه اخیر رخ داده است - باشد. کم‌رنگ شدن ازدواج، به‌ویژه در میان دختران مجرد و نگرش منفی به آن، مشکلات فروانی برای جوانان و جامعه به همراه دارد.

۱. البته باید به این نکته مهم توجه داشت که طلاق‌های ثبت‌شده در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۴۰۲ فقط مختص ازدواج‌های آن سال‌ها نبوده، بلکه ناشی از ازدواج همه سال‌های پیش از آن نیز است.

2. Blagojevic
3. Ellen et al.
4. Chia et al.

از بُعد جمعیت‌شناختی، با توجه به این که مهم‌ترین کارکرد ازدواج فرزندآوری است، اختلال در زمان و وقوع ازدواج موجب بی‌تعادلی در ساختار جمعیتی می‌شود و یکی از عوامل تأثیرگذار بر کاهش باروری است. بالاتکلیفی، کاهش انگیزه و تلاش فردی، افسردگی، ترس از تنهایی، وسواس زیاد در انتخاب و احتیاط بیش‌ازحد در تعاملات میان‌فردی برخی از پیامدهای اجتماعی - روانی تجرد در سنین بالاست.

با در نظر گرفتن مسائلی که اشاره شد، هدف اصلی مقاله پیش‌رو شناخت و تحلیل نگرش جوانان ازدواج‌نکرده شهر ارومیه به مقوله ازدواج برحسب متغیرهای زمینه‌ای و ساختاری، عوامل مؤثر بر شکل‌گیری نگرش مثبت به ازدواج و همچنین شناخت بسترهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر شکل‌گیری معیارهای همسرگزینی این جوانان واقع در سن ازدواج است.

مبانی نظری

در زمینه نگرش به ازدواج و درپی آن، معیارهای همسرگزینی، دیدگاه‌های نظری گوناگونی وجود دارد و صاحب‌نظران حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و جمعیتی درباره آن نظریه‌پردازی کرده‌اند. از مهم‌ترین دیدگاه‌های نظری می‌توان به نظریه‌های اقتصادی، انتخاب معقولانه، مبادله، نوسازی، پرهیز از خطر، مدل فرهنگی، تجددگرایی، نظام اجتماعی، تغییرات نگرش بین‌نسلی و گذار جمعیتی اشاره کرد. در این مطالعه، با توجه به ویژگی‌های جامعه آماری و نیز مفاهیم اولیه حاصل از بررسی مقدماتی، به برخی از مهم‌ترین مفاهیم نظری اقتباس‌شده از نظریه‌های نوسازی، مبادله، پرهیز از خطر، تراندیس و تغییرات نگرش بین‌نسلی اشاره می‌شود. از این مقوله‌ها و مفاهیم نظری برای ساخت سنجه‌ها و عملیاتی کردن مفاهیم تحقیق استفاده شده است.

ویلیام گود^۱ (۱۹۶۴) به تأثیر «فرایند نوسازی» بر خانواده و الگوهای ازدواج اشاره دارد. به باور وی، افزایش تحصیلات، فعالیت‌های شغلی و ورود زنان به بازار کار و استقلال مادی آنها و نیز شهرنشینی، باعث تغییراتی در زمان ازدواج می‌شود؛ به‌طوری‌که این فرایند در سطوح مختلف فردی و اجتماعی، ازدواج و الگوهای آن را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. به باور گود، زمانی که دگرگونی‌های ساختاری و ایدئولوژیکی در

سطح کلان رخ می‌دهد، سازمان‌های سطح خرد همانند خانواده نیز به‌اجبار باید خود را با این دگرگونی‌های سطح کلان انطباق دهند. فرایند نوسازی با تغییر نگرش‌ها و ایده‌های افراد جامعه همراه است؛ به‌طوری‌که در دنیای مدرن امروزی، افراد به نگرش‌هایی به‌ویژه در زمینه انتخاب همسر دست یافته‌اند که دایره انتخاب همسر را محدودتر می‌کند. بنابراین، با تغییر در نگرش‌های حاصل از نوسازی، ملاک‌های انتخاب همسر تغییر یافته است و جوانان در سنین بالاتری همسر انتخاب می‌کنند. در نظریه نوسازی گود، تغییرات به‌وجودآمده در ملاک‌های همسرگزینی و سن ازدواج، نتیجه دگرگونی‌های به‌وجودآمده در ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان شمرده می‌شود که خود معلول نوسازی است.

فرض اساسی در «نظریه مبادله» این است که مردم در انتخاب‌های خود به‌صورت منطقی عمل می‌کنند و درپی به حداکثر رساندن سود خود از انتخاب و برقراری رابطه با دیگران هستند. براساس نظریه مبادله (کنعانی، ۱۳۸۵)، ازدواج پدیده‌ای است که در قالب مبادله اجتماعی صورت می‌گیرد و عناصر مربوط به این مبادله بر معیارهای انتخاب همسر تأثیر می‌گذارند. جوانان برای کسب موقعیت‌های اجتماعی بالاتر سعی می‌کنند ازدواج را به تأخیر بیندازند. بسیاری از جوانان برای انتخاب همسر، بیشتر به منافع ازدواج توجه دارند و نگرش به ازدواج در میان جوانان به امری عقلانی تبدیل شده است. تصمیم‌گیری برای ازدواج نوعی تصمیم برای سرمایه‌گذاری است و شخص ارزیابی عقلانی از هزینه‌ها و منافع حاصل از ازدواج را در نظر می‌گیرد. بررسی عوامل تردید در انتخاب همسر، ترس از آینده و وجود اختلافات بین والدین براساس این نظریه بررسی می‌شود. بارتز و نای^۲ (نقل از شفائی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۴) با کاربرد نظریه مبادله درباره ازدواج، دو دسته علت تعیین‌کننده در ازدواج را مشخص کرده‌اند: دسته اول علت‌هایی است که موجب می‌شود ازدواج برای فرد رضایت بیشتری نسبت به مجردماندن تأمین کند؛ علت‌های دسته دوم موجب می‌شود ازدواج در میان بسیاری از جایگزین‌های نامطلوب برای فرد، کمتر نامطلوب باشد. آن‌ها با بررسی ۲۳ قضیه مربوط به عوامل اقتصادی و اجتماعی مرتبط با ازدواج، یک قضیه نظری عام را مطرح ساخته‌اند. به این صورت که هر قدر تفاوت مثبت میان رضایتی که از ازدواج انتظار می‌رود و رضایت

1. Good

2. Bartz & Nye

دریافت شده از موقعیت کنونی فرد بیشتر باشد، احتمال ازدواج زودرس بیشتر خواهد بود.

رویکرد تبیینی دیگر «نظریه پرهیز از خطر» است و به مخاطراتی توجه دارد که به پیش بینی هزینه ها و مزایای آینده منجر می شود. در این رویکرد، فرض بر این است که آینده فردی، اجتماعی و اقتصادی نامشخص است و تصمیم گیرندگان به احتمال زیاد طوری عمل خواهند کرد تا مخاطرات را دفع کنند. این رویکرد توجه به مخاطرات را بر فرایند تصمیم گیری اضافه می کند؛ چراکه نمی توان با قطعیت تشخیص داد چه هزینه ها و منافع پیش روی خواهد بود. بنابراین، افراد به گونه ای تصمیم می گیرند که جریان آینده زندگی خود را تغییر دهند؛ از این رو، تصمیم های آن ها در حوزه خانواده به جهت گیری های آنها بستگی خواهد داشت. این نظریه فرض می کند افراد در وضعیت ناامنی اقتصادی (درآمد کم، ناامنی شغلی، هزینه های بالای زندگی) به سرمایه گذاری برای افزایش امنیت اقتصادی (تحصیلات، مشارکت اقتصادی در بازار کار، ساعت های طولانی کار و پس انداز) می پردازند تا از خطرهای پذیرش مسئولیت های بلندمدتی مانند ازدواج و فرزندآوری پرهیز کنند یا آن را به تأخیر بیندازند. درواقع به دلیل بی اطمینانی که ناامنی های اقتصادی و شغلی با خود به همراه دارد، تأخیر یا حتی چشم پوشی از ازدواج صورت می گیرد (قربانی و ترابی، ۱۴۰۰).

«تریاندیس»^۱ نظریه پردازی است که بخش اصلی فعالیت پژوهشی خود را به مطالعه فرهنگ های فردگرا و جمع گرا اختصاص داده است. به نظر تریاندیس (۱۳۷۸) در گرایش های فردگرایانه، تعریف از خود غیروابسته و به صورت هستی جداگانه ظاهر می شود و در روابط بر عقلانیت تأکید می شود. در این حالت، افراد اختلاف های شناختی فراوانی را تجربه می کنند و در تعیین رفتار، بیشتر بر گرایش های فردی تکیه دارند. در مقابل، در گرایش های جمع گرا، تعریف خود پیوسته با دیگران است، پیروی از هنجارهای درون گروه برای فرد اهمیت دارد، افراد اختلاف شناختی کمی را تجربه می کنند و برای آن ها اطاعت، وظیفه شناسی، و هماهنگی با گروه در اولویت قرار می گیرد. به باور تریاندیس، در جمع گرایی در مقایسه با فردگرایی، مشارکت در میان اعضای گروه و نیز وابستگی

والدین و کودک برحسب مشاوره و راهنمایی های پیوسته آن ها بیشتر است. همین امر موجب می شود منافع جمعی برای فرد مهم تلقی شود. در مقابل، در فرهنگ فردگرا، گسست عاطفی، حریم خصوصی و استقلال فردی وجود دارد. تریاندیس (همان) بر عوامل چهارگانه مرتبط به هم تأکید می کند و آن را جنبه های معرف فردگرایی می داند که عبارت اند از: خوداتکایی، رقابت، لذت گرایی و فاصله عاطفی از درون گروه؛ درحالی که محتوای جمع گرایی، یکپارچگی خانوادگی، اجتماع پذیری و وابستگی متقابل است. پس، فردگرایی آیین یا اصول اخلاقی است که منافع و علایق فرد را برتر از جمع می داند. فردگرایی احساسی است که باعث می شود اعضای جامعه از خانواده و دوستانشان کنار بکشند و نوع معینی از جامعه را تشکیل دهند که در آن، به سنت ها احترام اندکی گذاشته می شود. فردگرایان به لحاظ عاطفی از درون گروهشان جدا هستند و با اتکا به خود بر استقلال، لذت و تعقیب خوشبختی تأکید می کنند. پس طبق این نظریه، هرچقدر خصوصیت فردگرایی در جوانان بیشتر باشد، به همان اندازه از ازدواج گریزان اند و تأخیر در سن ازدواج آنان بیشتر می شود.

مطابق نظریه «تغییرات نگرش بین نسلی»، نگرش های افراد در دوران کودکی و به تدریج در بستر و فرایند تاریخی شکل می گیرد. صاحب نظران این نظریه از جمله بروستر و پاداویک^۲ (۲۰۰۰) و بروکس و بولزندال^۳ (۲۰۰۴) (نقل از فروتن و صادقی، ۱۴۰۰) معتقدند تغییرات در نگرش و کنش افراد زمانی شکل می گیرد که نسل های جوان تر به مرور جایگزین نسل های قدیمی شوند. نسل های جایگزین و جوان تجربه های تاریخی متفاوت و فرایند جامعه پذیری متفاوتی را در دوران کودکی شان پشت سر نهاده اند؛ از این رو، آن ها نگرش و کنش متفاوت و جدیدی در عرصه های گوناگون زندگی از جمله در عرصه های مرتبط با مؤلفه های جمعیت شناختی همچون همسرگزینی، فرزندآوری، طلاق و مهاجرت دارند. این گونه نگرش ها در طول زمان تا حدودی یکسان و ثابت باقی می مانند و زمینه های لازم را برای شکل گیری باورها و اقدامات عملی افراد فراهم می آورند. زمانی که افراد متعلق به یک نسل معین در مراحل از زندگی موفق می شوند حضور و مشارکت در بازار کار را تجربه کنند، این احتمال وجود دارد که نگرش آنان به موضوعاتی همچون اشتغال جوانان، نگرش به ازدواج و

1. Tryandys

2. Brewster & Padavic

3. Brooks & Bolzendahl

ترجیح‌های فرزندآوری نیز دستخوش تغییر شود.

پیشینه پژوهش

قربانی و ترابی (۱۴۰۰) نشان دادند که سهم متغیرهای اثرگذار بر سن ازدواج طی این سال‌ها تغییر کرده؛ ولی تحصیلات همواره عامل کلیدی در اثرگذاری بر سن مناسب ازدواج دو جنس بوده است. بالاترین سن مناسب ازدواج مربوط به تحصیلات عالی و کمترین مربوط به بی‌سوادان بوده است. وضع شغلی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی در سال ۱۳۸۳ اثری نداشته، ولی در سال ۱۳۹۴ از متغیرهای اثرگذار بوده است.

تاج‌بخش و نصیری (۱۴۰۰) نشان دادند وضعیت اقتصادی، ترس از مخارج ازدواج و وضعیت اشتغال جوانان بر زمان ازدواج پسران اثرگذار است؛ به‌طوری‌که با سخت‌تر شدن شرایط اقتصادی، افزایش ترس از مخارج ازدواج و نامشخص بودن وضعیت اشتغال پسران جوان، احتمال بالارفتن سن ازدواج آن‌ها وجود دارد. پس، هرچقدر شرایط اقتصادی و مادی جوانان فراهم باشد، به همان اندازه تمایل آنان به تشکیل زندگی مشترک بیشتر خواهد بود.

هنرور و محمدپور (۱۳۹۹) نشان دادند که درصد توجهی از جوانان استان آذربایجان غربی نگاه مثبتی به ازدواج ندارند و نگرش آن‌ها تا حدی منفی بوده است. در این پژوهش، رابطه میان دینداری و نگرش مثبت به ازدواج معنی‌دار شده است و رابطه میان سبک فرزندپروری و نگرش به ازدواج تأیید می‌شود. ولی تفاوت میانگین نگرش مثبت به ازدواج در میان دو جنس مرد و زن و روابط میان سن و پایگاه اقتصادی - اجتماعی با نگرش به ازدواج به لحاظ آماری معنی‌دار نشده است.

غزال و همکاران^۱ (۲۰۲۲) نشان دادند از اواسط دهه ۱۹۸۰ میانگین سن در اولین ازدواج به ۲۵ سال افزایش یافته است. بیشتر شرکت‌کنندگان دلایل تأخیر در ازدواج را مهریه، سازش‌نداشتن والدین، تأثیر منفی رسانه‌ها، دوری از اسلام، موانع مالی و موانع جمعیتی (همانند درخواست برای یافتن همتای تحصیل کرده) عنوان کرده‌اند. در سایه تأخیر در روند ازدواج، زنان توانسته‌اند به مدارج تحصیلی بالاتر و در نتیجه به موقعیت شغلی بهتر دست پیدا کنند که

این امر تأثیر مستقیم بر رفاه اجتماعی جوانان پاکستانی داشته است. **دکونیک و همکاران^۲ (۲۰۲۰)** نشان دادند که دانشجویان در سال ۲۰۱۸ نسبت به سال ۲۰۰۲، نگرش مثبت‌تری به انواع خانواده‌های جایگزین داشتند و در سال ۲۰۱۸ دانشجویان به طلاق و باروری خارج از ازدواج تمایل بیشتری دارند. در میان دانشجویان نسل جدید، ازدواج کمتر رایج بوده است و آن‌ها زندگی مشترک مجردی را به زندگی زناشویی دائمی ترجیح می‌دهند.

با توجه به تغییرات اجتماعی سریع تایوان بین سال‌های ۱۹۸۵ و ۲۰۱۵، **چنگ و یانگ^۳ (۲۰۲۱)** در پژوهشی تداوم و تغییرات در نگرش به ازدواج در تایوان معاصر را بررسی کرده‌اند. یافته‌ها بیانگر این است که در نهاد ازدواج، تغییرات اساسی صورت گرفته است. برخی از جایگزین‌ها انگیزه اصلی بیشتر تغییرات در نگرش به ازدواج هستند. به طور کلی، تعداد زیادی از مردم بر این باورند که ازدواج همیشه شادی و رضایت بیشتری را در زندگی فرد به ارمغان نمی‌آورد. طبق الگوهای پژوهش، ازدواج برای گروه‌های زنان مستقل از نظر اقتصادی، کمتر مطلوب بوده و تشکیل خانواده برای این گروه از زنان با تأخیر صورت گرفته یا حتی تشکیل نشده است.

همان‌طور که در مقدمه هم اشاره شد، تغییرات زمانی و مکانی می‌تواند تأثیراتی بر نگرش به ازدواج و معیارهای همسرگزینی داشته باشد. با توجه به سرعت تغییرات جمعیتی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در سطح جامعه ایران به‌ویژه شهر ارومیه، که موضوع پژوهش در این مقاله است، نیز می‌تواند دنبال‌کننده و متأثر از این تغییرات باشد که در مطالعات پیشین خلأ این بررسی احساس می‌شود. پیوند دادن موضوع پژوهش با مفاهیم روان‌شناختی اجتماعی، سطح فردگرایی، سطح دینداری، پایگاه اجتماعی - اقتصادی و ایده‌آل‌های همسرگزینی و بررسی اثرگذاری هم‌زمان این مقوله‌ها، ازجمله ضروریات انجام این پژوهش است که در مطالعات گذشته، در قالب مدل مفهومی و تجربی، به این مجموعه عوامل توجه نشده است.

روش‌شناسی و داده‌ها

پژوهش پیش‌رو با روش پژوهش پیمایشی و با استفاده از تکنیک پرسشنامه ساخت‌یافته به مرحله اجرا درآمده است. جمعیت آماری

1. Ghazal et al.

2. De Coninck et al.

3. Cheng & Yang

در پرسشنامه استفاده شده، علاوه بر پرسش های جمعیت شناختی و زمینه ای، مفاهیم نگرش به ازدواج، معیارهای همسرگزینی، سطح فردگرایی و سطح دینداری با توجه به پیشینه نظری و تجربی تحقیق با گویه هایی در مقیاس طیف لیکرت گنجانده شده است که همراه با ضرایب پایایی، در جدول ۲ آمده است.

یافته ها

ویژگی های جمعیت شناختی

برخی از ویژگی های جمعیتی پاسخگویان در جدول ۳ آورده شده است. با توجه به دامنه سنی نمونه آماری (۳۰-۱۸ ساله)، میانگین سنی جوانان ۲۵ سال به دست آمد. ۴۷/۷ درصد پاسخگویان دختر و ۵۲/۳ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی هستند. درست ۵۰ درصد جوانان دارای شغل هستند که بیشترشان در مشاغل مغازه داری، فروشندگی، کارمندی، راننده اسنپ، منشی گری، نظامی، تزیقات، آرایشگری، برق کار و حوزه مهندسی مشغول اند. میانگین سن تمایل به ازدواج پاسخگویان ۲۷ سال است که معتقدند سن مناسب ازدواج برای دختران به طور متوسط ۲۴ سال و برای پسران ۲۹ سال است. از پاسخگویان در زمینه مناسب ترین موقعیت ازدواج برای دختران و پسران پرسیده شده است. در زمینه مناسب ترین موقعیت ازدواج برای دختران بیشترین درصد پس از پایان تحصیلات دانشگاهی (۳۴/۵ درصد) و پس از اشتغال به کار (۳۱/۴ درصد) است. برای پسران هم ۹۰ درصد از کل پاسخگویان گفته اند بعد از اشتغال به کار (۴۸/۶ درصد) و بعد از داشتن درآمد کافی (۴۱/۵ درصد) بهتر است ازدواج کنند. در زمینه افراد مؤثر در انتخاب همسر آینده، بیشترین پاسخ ها را گزینه های «خودم با مشورت خانواده ام» ۵۷/۱ درصد، «خودم» ۲۹/۲ درصد و «خانواده ام» ۱۳/۷ درصد به خود اختصاص داده اند.

اولویت معیارهای انتخاب همسر آینده

جدول ۴ توزیع نسبی پاسخگویان را براساس اولویت بندی (اولویت اول، دوم و سوم) معیارهای همسرگزینی نشان می دهد. ویژگی «مهربان بودن» بیشترین درصد را در هر سه اولویت انتخابی

مطالعه ۱۵۰ هزار نفر از جوانان ۱۸-۳۰ ساله^۱ است که در سال ۱۴۰۲ در شهر ارومیه^۲ سکونت داشته اند. با توجه به عامل های سطح اطمینان، خطای محدود به نمونه و نیز احتمال وجود یک صفت در جامعه آماری، برای برآورد حجم نمونه از فرمول کوکران به این صورت استفاده شده است:

- احتمال وجود صفت در جامعه ۵۰ درصد فرض شده است ($P = 0.5$)

- سطح اطمینان ۹۵ درصد در نظر گرفته شده است ($t = 1.96$)

- پایایی یا دقت احتمالی مطلوب ± 0.05 در نظر گرفته شده است ($d = 0.05$)

- براساس اطلاعات سرشماری ۱۳۹۵ اندازه جامعه آماری ۱۵۰ هزار نفر است ($N = 150000$)

$$n = \frac{N^2 P(1-P)}{Nd^2 + t^2 P(1-P)} \Rightarrow \frac{150000 \times 3.84 \times 0.25}{(150000 \times 0.0025) + (3.84 \times 0.25)} = 384$$

این ۳۸۴ جوان از مناطق مختلف شهر ارومیه به روش نمونه گیری خوشه ای چند مرحله ای متناسب با حجم در پنج منطقه شهر (مطابق جدول ۱) انتخاب شدند. در سازماندهی، توزیع پرسشنامه ها و به دست آوردن اطلاعات از این ۳۸۴ جوان، سمن های اداره ورزش و جوانان شهر ارومیه کمک های شایان توجهی داشته اند.

جدول ۱. توزیع پاسخگویان برحسب ویژگی های جمعیت آماری
Table 1. Distribution of respondents according to statistical population characteristics

مناطق	تعداد ناحیه*	تعداد محله ها*	تعداد خوشه انتخابی*	جمعیت تقریبی افراد ۱۸-۳۰ ساله	حجم نمونه
منطقه ۱	۲	۱۶	۲	۳۱۲۰۰	۸۰
منطقه ۲	۳	۱۸	۳	۴۴۸۰۰	۱۱۵
منطقه ۳	۳	۱۳	۲	۳۲۹۰۰	۸۴
منطقه ۴	۴	۱۲	۲	۲۹۴۰۰	۷۵
منطقه ۵	۳	۱۰	۱	۱۱۷۰۰	۳۰
کل	۱۵	۶۹	۱۰	۱۵۰۰۰۰	۳۸۴

* از مطالعه ساسان پور و همکاران (۱۳۹۷) کمک گرفته شده است.

۱. برآورد شده براساس اطلاعات سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵.
۲. شهر ارومیه با وسعتی حدود ۵۳۰۰ کیلومتر مربع و براساس سرشماری ۱۳۹۵ با جمعیت ۷۳۶ هزار نفر جمعیت (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) دهمین شهر پرجمعیت ایران و دومین شهر پرجمعیت شمال غرب کشور به شمار می رود. این شهر، که مرکز استان آذربایجان غربی است، از لحاظ موقعیت نسبی از شمال به شهرستان سلماس، از جنوب به نقده، از شرق به دریاچه ارومیه و از غرب به مرز ترکیه محدود است.

جدول ۲. پایایی و گویه‌های مربوط به سنجش مفاهیم پژوهش
Table 2. Reliability and items related to measuring research concepts

مفاهیم	گویه‌ها	نوع سوال	تعداد گویه	میزان	ضریب پایایی
سطح نگرش به ازدواج	باید ازدواج کرد، از دوام داشتن ازدواج مطمئن نیستم، اکثر زوجین در زندگی‌شان شاد نیستند، از ازدواج می‌ترسم، به ازدواج شك دارم، افراد زمانی ازدواج کنند که به دوام آن اطمینان داشته باشند، باید محتاطانه ازدواج کرد، ازدواج فقط يك قرارداد قانونی است، ازدواج يك عمل مقدس است، در اکثر ازدواج‌ها همراهی و همکاری زوجین متعادل و مساوی نیست، افراد در ازدواج باید ایثار و از خودگذشتگی نشان دهند، چون بسیاری از ازدواج‌ها به جدایی می‌انجامد پس ازدواج کار بیهوده‌ای است، بدون مراسم عروسی هم ازدواج می‌تواند خوب باشد، یکی از رویاهای من داشتن يك زندگی مشترک شاد است، هیچ چیز مثل يك ازدواج موفق نیست، ازدواج افراد را در رسیدن به اهدافشان محدود می‌کند، قرار نیست افراد تا آخر عمرشان در يك رابطه زناشویی بمانند، ازدواج نوعی صمیمیت و رفاقتی است که در سایر روابط وجود ندارد.	ظرف لیکرت: با یا بدون چراغ گزینه	۱۸	۱۸-۴۲ = نمره بین ۴۳-۲۱ = نمره بین ۶۰-۲۷ = نمره مثبت = نگرش	۰/۷۴
سطح بین‌داری	اعتقاد به خدا، اعتقاد به روح و شیطان، اعتقاد به قرآن، احساس آرامش هنگام توکل به خدا، احساس نزدیکی به خدا موقع عبادت، احساس بی‌هدفی در زندگی در صورت نبود اعتقادات دینی، احساس وجود خدا در زندگی، داشتن احساس خوب روحی در اماکن مقدس، خواندن نمازهای روزانه، گرفتن روزه واجب، انجام واجبات و فرایض دینی، شرکت در مراسم اعیاد مذهبی و عزاداری‌ها.	ظرف لیکرت: با یا بدون چراغ گزینه	۱۲	۱۲-۲۸ = نمره بین ۲۹-۴۴ = نمره بین ۵۰-۱۰ = سطح متوسط = سطح بالا = سطح	۰/۷۹
سطح فرزندگاری	کارنداشتن به رسم و رسوم موجود در جامعه، دوست‌نداشتن دخالت اطرافیان در کارها، اوقات فراغت را خارج از جمع خانواده سپری کردن، حفظ سلامتی خود و اهمیت‌نداشتن سلامت اطرافیان، مشورت‌نکردن با اطرافیان در انجام کارها، به فکر خود بودن تا دیگران، عدم تمایل به کمک مالی به دیگران.	ظرف لیکرت: با یا بدون چراغ گزینه	۷	۷-۱۶ = نمره بین ۱۷-۲۶ = نمره بین ۳۰-۲۷ = سطح متوسط = سطح بالا = سطح	۰/۸۱

پاسخگویان به خود اختصاص داده است. پس از آن، ملاک‌های زیبایی صورت (۱۵/۱ درصد)، درآمد (۱۴/۸ درصد)، داشتن عفت و متانت (۱۲/۷ درصد) و شغل (۱۰/۷ درصد) از اولویت‌های اول جوانان در انتخاب همسر آینده‌شان است. شغل (۱۵ درصد)، درآمد (۱۲ درصد)، آرام‌بودن (۱۱/۴ درصد) و داشتن عفت و متانت (۱۰/۲ درصد) بیشترین گزینه‌های انتخابی در اولویت دوم و درآمد

پاسخگویان به خود اختصاص داده است. پس از آن، ملاک‌های زیبایی صورت (۱۵/۱ درصد)، درآمد (۱۴/۸ درصد)، داشتن عفت و متانت (۱۲/۷ درصد) و شغل (۱۰/۷ درصد) از اولویت‌های اول جوانان در انتخاب همسر آینده‌شان است. شغل (۱۵ درصد)، درآمد (۱۲ درصد)، آرام‌بودن (۱۱/۴ درصد) و داشتن عفت و متانت (۱۰/۲ درصد) بیشترین گزینه‌های انتخابی در اولویت دوم و درآمد

جدول ۳. توزیع نسبی پاسخگویان برحسب ویژگی‌های زمینه‌ای، فرهنگی و اجتماعی منتخب
 Table 3. Relative distribution of respondents according to selected contextual, cultural, and social characteristics

تحصیلات	بی‌سواد	نهیضت و ابتدایی	راهنمایی، متوسطه و دیپلم	فوق‌دیپلم و کارشناسی	کارشناسی ارشد و دکتری	سن مناسب ازدواج	زیر ۲۵ سال	بین ۲۵-۲۹ سال	۳۰ سال به بالا
خود	۰/۰	۵/۵	۴۲/۲	۴۰/۶	۱۱/۷	برای خود	۵۳/۹	۳۵/۷	۱۰/۴
پدر	۱۰/۵	۱۲/۶	۴۷/۶	۲۳/۱	۶/۲	برای دختر	۵۰/۶	۳۵/۹	۱۳/۵
مادر	۱۷/۴	۱۱/۸	۴۶/۷	۱۹/۹	۴/۲	برای پسر	۱۱/۲	۳۷/۱	۵۱/۷
مناسب‌ترین موقعیت ازدواج	بعد از سن بلوغ	بعد از تحصیلات متوسطه	بعد از تحصیلات دانشگاهی	بعد از اشتغال	بعد از درآمد	بعد از سربازی			
برای پسران	۰/۸	۰/۳	۲/۵	۴۸/۶	۴۱/۵	۶/۳			
برای دختران	۱/۶	۳۲/۵	۳۴/۵	۳۱/۴	-	-			
سن (به سال)	۱۸-۲۱	۲۲-۲۵	۲۶-۳۰	شیوهٔ احتمالی انتخاب همسر					
	۲۷/۱	۲۸/۰	۴۴/۹	۲۹/۲	۱۳/۷	۵۷/۱			
جنس	دختر	پسر	وضع اشتغال	شاغل	غیرشاغل	داشتن ماهواره	بلی	خیر	
	۴۷/۷	۵۲/۳	۵۰/۰	۵۰/۰	۶۵/۸		۳۴/۲		
سطح فردگرایی			سطح دینداری			نگرش به ازدواج			
پایین	متوسط	بالا	پایین	متوسط	بالا	مثبت	بینابین	منفی	
۱۶/۵	۶۳/۵	۲۰/۰	۷/۵	۳۵/۵	۵۷/۰	۱۵/۰	۶۶/۰	۱۹/۰	

جدول ۴. توزیع نسبی پاسخگویان برحسب اولویت معیارهای انتخاب همسر آینده
Table 4. Relative distribution of respondents according to priority of criteria for choosing a future spouse

ویژگی‌های همسر آینده	اولویت اول	اولویت دوم	اولویت سوم
زیبایی صورت	۱۵/۱	۷/۴	۸/۵
خوش اندامی	۳/۳	۴/۷	۴/۳
قد	۲/۷	۳/۰	۳/۷
سن مناسب	۵/۱	۴/۷	۶/۱
انجام فرایض دینی فردی (نماز، روزه و ...)	۴/۷	۲/۱	۱/۵
شرکت در مراسم مذهبی جمعی	۱/۰	۱/۰	۱/۵
درآمد	۱۴/۸	۱۲/۰	۱۴/۳
شغل	۱۰/۷	۱۵/۰	۸/۲
تحصیلات	۳/۶	۴/۵	۵/۸
تحصیلات والدین همسر	۰/۰	۱/۵	۰/۸
میزان دارایی والدین همسر	۰/۳	۱/۵	۱/۵
داشتن عفت و متانت	۱۲/۷	۱۰/۲	۸/۵
داشتن استقلال رأی	۳/۵	۳/۰	۶/۶
آرام‌بودن	۶/۵	۱۱/۴	۱۰/۴
مهربان‌بودن	۱۶/۰	۱۸/۰	۱۸/۳
کل	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰

مؤلفه‌های اصلی معیارهای همسرگزینی

برای مشخص کردن مؤلفه‌های اصلی معیارهای همسرگزینی، از آزمون تحلیل عاملی به روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس به‌منظور کمینه‌سازی تعداد متغیرهایی که روی یک عامل بار می‌شوند، استفاده شده است. برای آزمون مناسب‌بودن داده‌های مربوط به مجموعه متغیرهای تحلیل شده درباره معیار همسرگزینی و برای شروع تحلیل عاملی، از آزمون بارتلتو کی.ام.اُ استفاده شد. معنی‌داری آزمون بارتلت در سطح اطمینان ۹۹ درصد و مقدار مناسب کی.ام.اُ (مطابق جدول

شماره ۵)، حاکی از همبستگی و مناسبت متغیرهای بررسی شده برای انجام تحلیل عاملی است. در این مطالعه از ۱۵ گویه با برآورد اهمیت خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی زیاد، کم و خیلی کم برای سنجش مفاهیم زیبایی ظاهری، فرایض دینی، پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر، پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده همسر و ویژگی‌های اخلاقی همسر استفاده شد. شاخص‌های بارگذاری شده در هر عامل، که بیشتر از ۰/۵ هستند، یک عامل را شکل می‌دهند و متغیرهایی که امکان تجمع با شاخص‌ها را ندارند، عامل دیگری را تشکیل می‌دهند. نتیجه حاصل از کاهش یافتن معرف، پنج عامل بود که حدود ۶۸ درصد از واریانس تحلیل عاملی را شامل می‌شود.

جدول ۵. مقادیر آزمون‌های بارتلت و کی.ام.اُ
Table 5. Bartlett and KMO test values

مجموعه متغیرهای مورد تحلیل	مقدار کی ام اُ	مقدار بارتلت	مقدار معنی داری
معیارهای همسرگزینی	۰/۷۹	۲۰۶۳	۰/۰۰۰

جدول ۶. عامل‌بندی متغیرهای مطالعه‌شده
Table 6. Factorization of the studied variables

ردیف	نام عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس جمعی
۱	ویژگی‌های اخلاقی همسر	۴/۸۵	۳۰/۳۳	۳۰/۳۳
۲	زیبایی ظاهری	۱/۷۰	۱۰/۶۸	۴۱/۰۱
۳	پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده همسر	۱/۶۳	۱۰/۲۱	۵۱/۲۳
۴	پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر	۱/۴۳	۸/۹۵	۶۰/۱۹
۵	فرایض دینی	۱/۲۸	۸/۰۲	۶۸/۲۱

ویژگی‌های اخلاقی همسر

مقدار ویژه عامل ویژگی‌های اخلاقی همسر ۴/۸۵ است که حدود نیمی از واریانس جمعی معیارهای همسرگزینی را تبیین می‌کند. در این عامل ۴ متغیر بارگذاری شده است که بیشترین تأثیر را در میان عوامل پنج‌گانه دارند. در میان گویه‌های تشکیل‌دهنده ویژگی‌های اخلاقی همسر، ویژگی آرام‌بودن بیشترین بار عاملی را دارد.

پایگاه اجتماعی اقتصادی همسر

مقدار ویژه این عامل ۱/۴۳ است که حدود ۹ درصد از واریانس را شامل می‌شود. در عامل پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر سه گویه شغل، درآمد و تحصیلات بارگذاری شده است که شغل بیشترین بار عاملی (۰/۸۶۳) را دارد.

جدول ۱۰. متغیرهای بارگذاری شده در عامل پایگاه اجتماعی اقتصادی همسر
Table 10. Variables loaded on the spouse's socio-economic status factor

بار عاملی	گویه‌ها
۰/۸۶۳	شغل
۰/۸۵۰	درآمد
۰/۶۵۹	تحصیلات

فرائض دینی

با توجه به جدول ۱۱ در عامل فرائض دینی، دو گویه بارگذاری شده است که یک مورد آن بُعد انجام فرائض دینی و گویه دیگر بُعد شرکت در مراسم مذهبی را شامل می‌شود. مقدار ویژه این عامل ۱/۲۸ است که ۸ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند.

جدول ۱۱. متغیرهای بارگذاری شده در عامل فرائض دینی
Table 11: Variables loaded on the religious observance factor

بار عاملی	گویه‌ها
۰/۸۸۱	شرکت در مراسم مذهبی جمعی
۰/۸۶۶	انجام فرائض دینی - فردی

نگرش به ازدواج و متغیرهای اثرگذار بر آن

نگرش به ازدواج از طریق ۱۸ گویه در قالب طیف لیکرت (جدول ۲) با حداقل نمره ۱۸، حداکثر نمره ۹۰ و میانگین ۵۳/۵ سنجیده شد. هرچه مقدار این نمره بیشتر باشد، نشانه نگرش مثبت جوانان ارومیه‌ای به ازدواج است. از کل پاسخگویان، ۱۹ درصد نگرش منفی، ۶۶ درصد نگرش بینابین و ۱۵ درصد نگرش مثبت به ازدواج داشتند. به منظور بررسی تأثیر هم‌زمان متغیرهای مستقل بر نگرش به ازدواج، متغیرهای مستقل سن، جنس، قومیت، سطح فردگرایی، سطح دینداری، میزان تحصیلات، معیارهای همسرگزینی (زیبایی ظاهری، فرائض دینی، پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر، پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده همسر، ویژگی‌های اخلاقی همسر) در معادله رگرسیون خطی

جدول ۷. متغیرهای بارگذاری شده در عامل ویژگی‌های اخلاقی همسر

Table 7. Variables loaded on the spouse's moral characteristics factor

بار عاملی	گویه‌ها
۰/۸۰۰	آرام‌بودن
۰/۷۶۳	داشتن استقلال رأی
۰/۷۲۵	داشتن عفت و متانت
۰/۷۰۸	مهربان‌بودن

زیبایی ظاهری همسر

مقدار ویژه این عامل ۱/۷ است که ۱۰/۶۸ درصد از واریانس معیارهای همسرگزینی را تبیین کرده است. در این عامل سه متغیر بارگذاری شده است که خوش‌اندازی بیشترین بار عاملی را در میان دیگر گویه‌ها دارد و بعد از آن گویه‌های زیبایی صورت و قد قرار می‌گیرد.

جدول ۸. متغیرهای بارگذاری شده در عامل زیبایی ظاهری همسر

Table 8. Variables loaded on the spouse's physical beauty factor

بار عاملی	گویه‌ها
۰/۸۷۹	خوش‌اندازی
۰/۸۲۲	زیبایی صورت
۰/۷۵۷	قد

پایگاه اجتماعی اقتصادی خانواده همسر

این عامل با مقدار ویژه ۱/۶۳ حدود ۱۰ درصد از واریانس کل را تبیین کرده است. در این عامل سه گویه بارگذاری شده است که یک گویه (میزان دارایی والدین همسر) مربوط به بُعد اقتصادی خانواده همسر و دو گویه دیگر (تحصیلات والدین همسر، تعداد خواهران و برادران همسر) مربوط به بُعد اجتماعی خانواده همسر است. مطابق با نتایج جدول ۹ در میان گویه‌های سه‌گانه، تحصیلات والدین همسر بیشترین بار عاملی را دارد.

جدول ۹. متغیرهای بارگذاری شده در عامل پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده همسر
Table 9. Variables loaded on the factor of the spouse's family's socio-economic status

بار عاملی	گویه‌ها
۰/۸۶۹	تحصیلات والدین همسر
۰/۸۲۴	میزان دارایی والدین همسر
۰/۷۳۶	تعداد خواهران و برادران همسر

جدول ۱۲. نتایج مدل‌های رگرسیونی مربوط به تأثیر متغیرهای مستقل بر نگرش به ازدواج

Table 12. Results of regression models related to the effect of independent variables on attitudes towards marriage

متغیرها	مدل ۱		مدل ۲		مدل ۳	
	β	B	β	B	β	B
مقدار ثابت	-	۶۴/۴	-	۶۰/۱	-	۶۵/۲
سطح فردگرایی	-۰/۴۲۳	-۰/۳۱۷	-۰/۴۲۳	-۰/۳۱۸	-۰/۴۲۱	-۰/۳۱۶
فرايض دينی	۰/۵۷۶	۰/۱۸۷	۰/۷۵۲	۰/۲۴۴*		
پایگاه اجتماعی- اقتصادی همسر			۰/۵۵۹	۰/۲۲۳*		
ضریب همبستگی (R)	۰/۳۱۷		۰/۳۶۸		۰/۴۲۷	
ضریب تعیین	۰/۱۰۱		۰/۱۳۶		۰/۱۸۲	
ضریب تعیین تصحیح شده	۰/۰۹۴		۰/۱۲۳		۰/۱۶۵	
ضریب F	۱۵/۹		۱۱/۰۵		۱۰/۳۹	

* معنی داری در سطح $P < ۰/۰۰۱$
 e_0 + (پایگاه اجتماعی- اقتصادی همسر) + ۰/۵۵۹ + (فرايض دينی) + ۰/۷۵۲ + (سطح فردگرایی) = ۶۵/۲ - ۰/۴۲۱ = نگرش به ازدواج

بحث و نتیجه‌گیری

در بیشتر نقاط ایران روند تأخیر در ازدواج جوانان به یکی از چالش‌های مهم جمعیتی و اجتماعی تبدیل شده است. افزایش سهم زنان در آموزش عالی، گسترش مراکز آموزش عالی و بالا رفتن میزان بیکاری در میان فارغ التحصیلان دانشگاهی، افزایش اشتغال زنان، گسترش اجتماعات شهری، فزونی تنوع فرهنگی و مشکلات اقتصادی از جمله مهم‌ترین عوامل تأمیل نداشتن جوانان به ازدواج و افزایش سن ازدواج در ایران به‌شمار می‌رود (کاظمی‌پور، ۱۳۸۸؛ قاسمی اردهایی، ۱۳۸۶؛ شفائی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۴؛ گروسی و یاری‌نسب، ۱۳۹۹).

همانند یافته‌های هنرور و محمدپور (۱۳۹۹) با وجود این که بیشتر جوانان ارومیه‌ای نگرش بینابینی (نه مثبت / نه منفی) به ازدواج دارند، درصد نگرش منفی چهار واحد بیشتر از نگرش مثبت است. این امر می‌تواند نمودی از دگرگونی ساختارهای ارزشی خانواده در کشورهای در حال توسعه همانند ایران در بستر نوسازی و توسعه باشد. در فرایند نوسازی، افراد با موقعیت اجتماعی بالاتر (تحصیلات بالاتر،

روش گام‌به‌گام) وارد شدند. جدول ۱۲ مدل‌ها، ضرایب رگرسیونی و دیگر اطلاعات برآمده از محاسبه رگرسیونی چندمتغیری را نشان می‌دهد.

با توجه به ضریب F، از مجموع یازده متغیر مستقل وارد شده در معادله، فقط سه متغیر فردگرایی، فرايض دينی و پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر آینده با مقدار معنی‌داری ۰/۰۰۰ رابطه معنی‌داری را با متغیر وابسته نشان داده‌اند. ضریب همبستگی چندگانه (۰/۴۲۷) نشان از همبستگی متوسط به بالا میان متغیرهای موجود در معادله نهایی رگرسیون چندمتغیری است. مطابق جدول ۱۲ کل سه متغیر وارد شده در مدل نهایی رگرسیون توانسته‌اند حدود ۱۸ درصد از تغییرات میزان نگرش به ازدواج را تبیین کنند. در این میان، سطح فردگرایی به‌تنهایی توانسته است ۱۰ درصد تغییرات و دو متغیر بعدی هرکدام حدود ۴ درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند. مابقی تغییرات نگرش به ازدواج (۸۲ درصد)، که به مجذور کمیت خطا معروف است، تحت تأثیر متغیرهای خارج از مدل رگرسیونی است که در پژوهش‌های بعدی باید به این متغیرهای خارج از مدل رگرسیونی، توجه ویژه‌ای شود.

ضرایب استاندارد متغیرهای وارد شده در مدل نهایی نشان می‌دهد سطح فردگرایی بر نگرش به ازدواج جوانان اثرگذاری منفی دارد. جوانانی که فردگراتر هستند و از اجتماع‌گرایی گریزانند، نگرش منفی‌تری به ازدواج و تشکیل خانواده دارند. در مقابل، انجام فرايض دينی - مذهبی و میزان پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر در نگرش مثبت به ازدواج اثرگذارتر هستند. با توجه به اهمیت نهاد خانواده و ازدواج و زندگی زناشویی در آموزه‌های دینی مسلمانان، جوانانی که به‌جا آوردن فرايض دينی توسط همسر آینده‌شان را مهم تلقی می‌کنند، به همان اندازه گرایش مثبت‌تری به ازدواج پیدا می‌کنند. ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی (شغل، درآمد و تحصیلات) طرف مقابل هم در تشویق به زندگی زناشویی مؤثر است. هرچقدر موقعیت اقتصادی و اجتماعی جوانان در جامعه افزایش یابد، به همان اندازه نگرش مثبت‌تری به ازدواج در جامعه ترویج خواهد شد؛ به‌ویژه شغل مقوله مهم‌تری در برانگیختن پیوندهای زناشویی جوانان است. بر این اساس، با بدتر شدن وضعیت اقتصادی در جامعه احتمال گسترش نگرش منفی به ازدواج و دیدگاه‌های سخت‌گیرانه در ملاک‌های همسرگزینی بیشتر خواهد شد.

نقش‌های شغلی مدرن و غیره) خواهان آزادی بیشتری هستند و در نتیجه گرایش دارند دیرتر ازدواج کنند و کمتر فرزند داشته باشند.

ویژگی‌های زمینه‌ای و موارد اعلامی برای زمان مناسب ازدواج دختر و پسر ازسوی پاسخ‌گویان خود نمودی از شکل‌گیری و گسترش تفکرات مدرن در رابطه با زندگی‌های مشترک امروزی است. در دیدگاه نوسازی، تغییر الگوهای ازدواج و نگرش به ازدواج با تغییرات ساختاری در زندگی اجتماعی مرتبط دانسته می‌شود. رابطه معنی‌داری معکوس میان نگرش به ازدواج و سطح پایگاه اجتماع - اقتصادی جوانان گواه این موضوع است. در تحقیق **نیک‌خواه و همکاران (۱۳۹۶)** نیز افرادی که دارای پایگاه اقتصادی و اجتماعی بالاتری بودند، نگرش مدرن‌تری به ازدواج داشته و رفت‌وآمدهای آزاد و بی‌قیدوشرط پیش از عقدشان بیشتر بوده است.

در دنیای مدرن امروزی، عوامل همبستگی اجتماع سنتی تضعیف شده‌اند و افراد جامعه در پی بیشترین سود شخصی هستند. خانواده‌محوری به‌سوی فردمحوری و ازدواج نهادمحور به‌سوی ازدواج رابطه‌محور تغییرجهت می‌دهد. طبق نظریه **تریاندیس (۱۳۷۸)** هرچقدر خصیصه‌های فردگرایی در افراد ازدواج‌نکرده بیشتر باشد، به همان اندازه از ازدواج‌گریزان‌اند و در سنین بالاتری ازدواج می‌کنند. جوانان شهر ارومیه نگرش‌ها و رفتارهای به‌نسبت فردگرایی دارند. در مدل‌های رگرسیونی اثرگذاری فردگرایی جوانان بر نگرش منفی به ازدواج به‌خوبی نشان داده شده است. ویژگی رفتاری - اخلاقی که توانسته است سهم بیشتری از تبیین تغییرات نگرش منفی به ازدواج را در میان دیگر مقوله‌های جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و حتی دینی به خود اختصاص دهد.

در فرهنگ فردگرا، گسست عاطفی، حریم خصوصی و استقلال فردی وجود دارد. فردگرایی به افراد اجازه می‌دهد که تصمیم آن‌ها درباره ازدواج مبتنی بر علایق شخصی باشد. **بک و بک-گرنشیم^۱ (۲۰۰۲)** معتقدند در فرهنگ غربی معاصر، شروع و بقای پیوند ازدواج را نمی‌توان انتظار داشت. امروزه میزان ازدواج متأثر از رواج فردگرایی رو به کاهش است و افراد روزبه‌روز از ازدواج‌گریزتر می‌شوند. همانند مطالعات **هنرور و محمدپور (۱۳۹۹)** و **قربانی و همکاران (۱۳۹۵)**، آن‌دسته از جوانان ارومیه‌ای، که دارای جهت‌گیری ارزشی جمع‌گرایانه هستند، در زمینه فعالیت‌های اجتماعی مانند نگرش به ازدواج رویکرد مثبتی را از خود نشان داده‌اند. براساس رویکرد فردگرایی، ازدواج پیش از آن‌که نهادی دائمی شمرده شود، اقدامی مخاطره‌آمیز است.

باوجود این‌که بالای ۵۰ درصد پاسخ‌گویان تمایل داشته‌اند در سنین زیر ۲۵ سال ازدواج کنند، ولی مشکلات و آورده‌های اقتصادی آنان را از این تصمیم بازداشته است. در نظریه مبادله و مطالعات **کنعانی (۱۳۸۵)** و **شفائی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۴)** ملاحظه شد که تصمیم‌گیری برای ازدواج نوعی تصمیم‌گیری به سرمایه‌گذاری است. مطابق نظریه مبادله، علل گرایش تا حدی منفی به ازدواج جوانان ارومیه‌ای را از دو جنبه می‌توان بررسی کرد: یکی مربوط به عقل اقتصادی جوانان است که سعی در به حداکثر رساندن منافع و به حداقل رساندن هزینه‌ها دارند؛ دیگری هم شرایط و ویژگی‌های جنس مخالف در جامعه است؛ چون این جنس مخالف است که می‌تواند در بالا یا پایین آوردن احتمال ازدواج جنس دیگر نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. وضعیت پایگاه اجتماعی - اقتصادی بالای همسر، محرک اجتماعی مناسبی برای افزایش نگرش مثبت به ازدواج در میان جوانان ارومیه‌ای است. جوانان در انتخاب همسر آینده‌شان بیشتر به ویژگی‌های اخلاقی همسر توجه دارند و دوست دارند شریک زندگی آینده‌شان آرام و مهربان و دارای استقلال رأی و عفت و متانت باشد. طبق مقوله‌های نظریه مبادله، در امر پیش‌بینی ازدواج، باید ویژگی‌های اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی شریک زندگی احتمالی را هم در نظر گرفت و با توجه به معیارهای مطلوب از همسر آینده، بتوان به برآورد تا حدی دقیقی از وضعیت احتمالی ازدواج جوانان دست یافت.

در کنار تحلیل‌های مدرن از نگرش به ازدواج و معیارهای همسرگزینی، بهتر است به تحلیل‌های سنتی که به بافت فرهنگی ایرانی - اسلامی جامعه آماری بررسی‌شده می‌تواند توجه داشته باشد هم اشاره کرد. در جامعه ایرانی برای بیشتر افراد، دین و مذهب رکن اساسی زندگی فردی و اجتماعی تلقی می‌شود. در فرهنگ و معارف اسلامی به امر ازدواج و موقعیت مناسب ازدواج دختران و پسران توصیه‌های فراوانی شده است. سطح دینداری بالای جوانان جامعه آماری موجب شده است تا در انتخاب همسر آینده‌شان به ملاک فرایض دینی همسر توجه ویژه‌ای داشته باشند. فرایض دینی همسر پس از متغیر سطح فردگرایی، مهم‌ترین متغیر تبیین‌کننده تغییرات نگرش به ازدواج جوانان است. مطابق مطالعه **نیک‌خواه و همکاران (۱۳۹۶)** رابطه میزان دینداری با نگرش سنتی به ازدواج، مثبت و با نگرش مدرن به ازدواج، معکوس است. به اعتقاد **بوردیو (۱۳۹۰)** سرمایه مذهبی - دینی به‌منزله مؤلفه‌ای از سرمایه

اجتماعی افراد، سرمایه‌ای اثرگذار در جامعه است. در سایه آموزه‌های مذهبی - دینی، نگرش‌ها و شیوه‌های زندگی افراد شکل می‌گیرد و در ازدواج و ملاک‌های همسرگزینی، رفتارهای متفاوتی با افراد دیگر خواهند داشت. همین آموخته‌ها و رفتارهای دینی مجموعه‌ای از منابع بالقوه و بالفعل در شبکه‌های اجتماعی جوانان (درباره خانواده، دوستان، آشنایان و حتی همکاران) است و می‌تواند بستر آشنایی با همسر آینده دلخواهشان را فراهم کند.

برای ایجاد نگرش مثبت به ازدواج در جوانان در معرض ازدواج و کوتاه‌آمدنشان در معیارهای سختگیرانه همسرگزینی، راهکارهایی را می‌توان پیشنهاد کرد:

- در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری برای جوانان امروزی، که بیشتر در سازمان‌های زیرمجموعه وزارت ورزش و جوانان انجام می‌گیرد، باید به مشخصه‌ها، خصیصه‌ها و تفکرات مدرن جوانان امروزی توجه ویژه‌ای شود. همیشه با برنامه‌های پولی و مالی نمی‌توان مشوق‌های مناسبی را برای ازدواج زود هنگام جوانان تدارک دید. تا زمانی که این برنامه‌های اقتصادی محض با مقوله‌های فرهنگی - اجتماعی همراه نباشد، نمی‌توان روی اثرگذاری برنامه‌های تدوین شده اطمینان داشت؛ - با توجه به این که پایگاه اجتماعی - اقتصادی همسر آینده، که شغل در این بُعد بیشترین اهمیت را دارد، در نگرش مثبت به ازدواج جوانان تأثیرگذار است، فراهم ساختن بسترهایی برای اشتغال‌زایی جوانان می‌تواند در نگرش مثبت به ازدواج در سطح جامعه اثرگذار باشد؛ - در محیط جمع قرار گرفتن افراد از کودکی (از طریق نهاد خانواده و نهاد آموزش و پرورش) تا زمان ازدواج (از طریق محل آموزش، محل کار، محل مناسک مذهبی، محل گذران اوقات فراغت) می‌تواند روحیه جمع‌گرایی را در جوانان تقویت کند و به تدریج نگرش مثبت به ازدواج را در آنان به وجود آورد؛ برای نمونه، عضو شدن جوانان در سمن‌ها از جمله راهکارهای اجتماعی است که می‌تواند زمینه اجتماع‌گرایی را برای جوانان منزوی فراهم سازد.

منابع

بوریدیو، پیر (۱۳۹۰). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر ثالث.

تاج‌بخش، غلامرضا و نصیری، محمد (۱۴۰۰). رابطه متغیرهای اقتصادی و افزایش سن ازدواج با رویکرد سیاست‌های کلی جمعیت. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۹ (۳۳): ۸۲-۱۰۳. <https://doi.org/10.30507/jmsp.2021.112809>

تریاندیس، هری (۱۳۷۸). فرهنگ و رفتار اجتماعی، ترجمه نصرت فتی، تهران: نشر رسانش.

ساسان‌پور، فرزانه؛ علیزاده، سارا و اعرابی‌مقدم، حوریه (۱۳۹۷). قابلیت‌سنجی

زیست‌پذیری مناطق شهری ارومیه با مدل RALSPI. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸ (۴۸): ۲۴۱-۲۵۸. <http://dx.doi.org/10.29252/jgs.18.48.241>

سازمان ثبت احوال کشور (۱۴۰۳). درگاه آمارهای انسانی.

شفائی‌مقدم، الهام، نیازی، محسن و شاطریان، محسن (۱۳۹۴). بررسی نقش عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر در نگرش منفی به ازدواج (مطالعه شهروندان شهرستان کاشان). جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۶ (۲): ۶۷-۹۱. https://socialstudy.ihcs.ac.ir/article_2606.html

غضنفری، الهه، کاظم‌نژاد، انوشیروان و غلامی فشارکی، محمد (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر الگوی نگرش به جوانان در کارکنان نیروی انتظامی. طب انتظامی، ۷ (۲۳): ۱-۲۰. <http://dx.doi.org/10.30505/7.1.19>

فروتن، یعقوب و صادقی، خدیجه (۱۴۰۰). تفاوت نسلی مرتبط با نگرش‌های جمعیت‌شناختی در ایران، جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۲ (۴): ۶۹-۹۶. <https://doi.org/10.22108/jas.2021.121935.1880>

قاسمی اردهایی، علی (۱۳۸۶). تأثیر محل زندگی (روستا، شهر) بر زمان ازدواج زنان در ایران، روستا و توسعه، ۱۰ (۲): ۶۳-۸۵. http://rvt.agri-peri.ac.ir/article_59307.html

قاسمی اردهایی، علی، نوبخت، رضا و ثوابی، حمیده (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی نگرش زنان متعلق به نسل‌های مختلف در زمینه سن ازدواج و ترکیب خانواده. مطالعات زن و خانواده، ۲ (۱): ۵۳-۷۲. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2014.1515>

قربانی، زهرا و تربابی، فاطمه (۱۴۰۰). تحولات سن مناسب ازدواج در ایران و تعیین‌کننده‌های آن بین سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۴. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۶ (۳۱): ۳۳-۵۹. <https://doi.org/10.22034/jpai.2022.136091.1161>

قربانی، فائزه، گل‌مکانی، ناهید و شاکری، محمدتقی (۱۳۹۵). ارتباط استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و گرایش به فرزندآوری در دانشجویان علوم پزشکی فردوسی مشهد: مطالعه مقطعی. مجله مامایی و نازایی ایران، ۱۹ (۱۹): ۱۵-۲۴. <https://doi.org/10.22038/ijogi.2016.7608>

کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۸). سنجش نگرش جوانان نسبت به ازدواج و شناخت آثار و پیامدهای آن با تأکید بر ازدواج‌های دانشجویی. فرهنگ در دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳ (۲): ۷۵-۹۵. <https://ensani.ir/fa/article/182227>

کنعانی، محمدامین (۱۳۸۵). «پیوند سنت و نوسازی در افزایش سن ازدواج: نمونه ایرانیان ترکمن». نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱ (۱): ۱۰۴-۱۲۶. https://www.jpaiassoc.ir/?_action=article&au=3063398&_au

گروسی، سعیده و یاری‌نسب، فاطمه (۱۳۹۹). تفاوت نسلی نگرش به ارزش‌های ازدواج و عوامل مؤثر در آن در زنان ساکن شهر یاسوج. مطالعات راهبردی زنان، ۲۲ (۸۷): ۱۳۹-۱۴۹. <https://doi.org/10.22095/jwss.2020.186411>

مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵ الی ۱۳۹۵.

نیک‌خواه، هدایت‌الله، فانی، مریم و اصغرپور ماسوله، احمدرضا (۱۳۹۶). سنجش نگرش دانشجویان نسبت به ازدواج و عوامل مؤثر بر آن. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۸ (۶۷): ۹۹-۱۲۲. <https://doi.org/10.22108/jas.2017.21711>

- Women in Taiwan and China: Current Status, Problems, and Suggestions for Future Research. *Psychology of Women Quarterly*, 21 (1): 137-150. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00105.x>
- De Coninck, D., Shauni, V. & Koen, M. (2020). Attitudes of Young Adults Toward Marriage and Divorce: 2002-2018. *Published online*, 66-82. <https://doi.org/10.1080/10502556.2020.1833292>
- Ellen, B., Braaten, M. A. & Lee, A. (1998). Development and Validation of the Marital Attitude Scale. *Journal of Divorce & Remarriage*, 29 (3/4), 83-91. https://doi.org/10.1300/J087V29N03_05
- Ghazal, S., Akram, I., Andleeb, S., Azeem Raza, M. & Asif, M. (2022). Growing Issue of late marriages in pakistan: A qualitative study. *Journal of Psychiatry*, 23 (2): 1-13. <https://doi.org/10.54615/2231-7805.47241>
- Good, W. (1964) *World Revolution and Family Patterns*, New York.
- هنرور، حسین و محمدپور، ابراهیم (۱۳۹۹). مطالعه نگرش جوانان به ازدواج و ارتباط آن با ترجیحات ارزشی، دین‌داری و شیوه‌های فرزندپروری (مورد مطالعه: جوانان استان آذربایجان غربی). *علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۱۷ (۱): ۳۸۴-۳۵۷. <https://doi.org/10.22067/social.2021.67197.0>
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, London: Sage.
- Brown, S. L., Sanchez, L. A., Nock, S. L. & Wright, J. D. (2006). Links between premarital cohabitation and subsequent marital quality, stability, and divorce: A comparison of covenant versus standard marriages. *Social Science Research*, 35 (1) : 454-470. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2006.03.001>
- Cheng, Y. A. & Yang, C. W. (2021). Continuity and changes in attitudes toward marriage in contemporary Taiwan. *Journal of Population Research*, 38 (2): 139-167. <https://doi.org/10.1007/s12546-021-09259-z>
- Chia, R. C., Allred, I. J., & Jerzak, P. A. (1997). Attitudes Toward

Research Article

Pathology of the Policy-Making and Legislative System Related to the Category of Population in the Islamic Republic of Iran

Amir Hossein Arabzadeh¹, Mansour Sharifi², HabibAllah Karimian³

¹ Ph.D Candidate of Sociology, social Problems, Department of sociology, Faculty of humanities, Islamic Azad University, Garmsar Branch, Semnan, Iran.

² Associate Professor of Demography, Department of Sociology, Faculty of Humanites, Islamic Azad University, Garmsar, Iran.

³ Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Garmsar Branch, Semnan, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 7 May 2023

Accepted: 23 September 2025

Keywords:

Demographic policy,
Legislation, childbearing,
Economic development,
Demographic window.

ABSTRACT

In recent decades, Iran has experienced significant economic and social changes that have impacted its population's size, structure, and dynamics. This study aims to examine the vulnerabilities of Iran's population policy-making and determination system through a qualitative method and interviews with 20 experts in the population and related fields. Since the research subject is specialized, the purposive sampling method was considered with a view to theoretical saturation. After collecting data and extracting categories within the framework of the research objective, relying on the opinions of experts and elites, 24 concepts and subcategories and 7 main categories were identified. These categories include the lack of sound and rational policymaking for all segments of society, lack of attention to promising demographic indicators, greater emphasis on direct policies rather than indirect policies, attention to the realities of society through research, emphasis on direct demographic policies and creating negative reactions in the people, attention to empowering youth, and shortcomings in the implementation of demographic policies. According to research on population legislation, paying attention to indirect population policies is more effective than direct population policies in achieving the country's population goals.

Introduction

Iran has experienced major economic and social changes in recent decades. These changes have led to changes in the size, structure, and dynamics of Iran's population. Declining population growth, increasing urbanization, increasing youth population, declining fertility, changing patterns of internal and external migration, gradually increasing elderly population, decreasing marriage rates, and increasing female-headed households are some of the demographic challenges and issues that Iran is currently facing. The main goal of formulating population policies is to adapt population size, population growth, and its composition and distribution to economic realities, taking into account the needs and rights of the people. What is important is to analyze the dimensions and factors affecting macro-population policymaking and to try to design a

comprehensive framework for population policymaking in Iran. In general, population policies should consider the economic, social, and environmental dimensions of sustainable development alongside population growth and create a balance between them.

The Islamic Republic of Iran has experienced significant demographic changes in the last three decades, which have had a significant impact on the growth and composition of the population and will also have an impact on the future structure of the population. The sharp decline in fertility rates in Iranian society, especially in the last two or three decades, has had many demographic, social, and economic consequences, and this has forced government officials and policymakers to reconsider population policies and approve and implement programs to prevent the aging of the population in the coming years and encourage families to have more children. Given

* Corresponding Author: Associate Professor of Demography, Department of Sociology, Faculty of Humanites, Islamic Azad University, Garmsar, Iran.
E-mail address: sharifim@ut.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Arabzadeh, A.H., Sharifi, M., & Karimian, H.A. (2025). Pathology of the Policy-Making and Legislative System Related to the Category of Population in the Islamic Republic of Iran. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 125-137. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.396267.1198>

the pace of demographic changes in Iran, the Law on Supporting the Family and Youth of the Population was approved by the Islamic Consultative Assembly in the form of Article 85 of the Constitution and its experimental implementation for seven years. During this time, it is expected that by using the government's incentive and support policies, while preventing the declining trend of childbearing in the country, it will be possible to provide a basis for increasing the population and birth rate. Despite the government's incentive policies aimed at encouraging childbearing, concerns are felt about achieving the goals set in the Plan on Supporting the Family and Youth of the Population. Therefore, in this study, we are looking for the pathology of the policy-making and regulatory system in relation to the issue of population in the country.

In this study, while focusing on population policies and laws, an attempt has been made to examine the pathology of the policy-making and regulatory system in relation to the issue of population from the perspective of elites, population specialists and experts in the country. The questions we are looking for in this study are: From the perspective of population elites, are there gaps in the legislative system in the field of population in population policies in Iran? From the perspective of population elites and experts, what challenges and issues exist in the field of population policy in the country? From the perspective of elites and experts, what solutions and solutions are there for these challenges?

Method and Data

The study was conducted using a qualitative method and data were collected using in-depth and semi-in-depth interview techniques from 20 experts and specialists in this field, most of whom were professors of demography and sociology, one from the Ministry of Health and one from the Statistical Center of Iran. The purposive sampling method was considered with theoretical saturation. The criteria for selecting experts were their experience, expertise, and knowledge in the field of population studies. The interviewers were divided into two categories: academic elites and institutional experts. The data obtained from the conversations with the interviewees were on the most important components affecting childbearing behavior, the degree of success of the government in achieving population policy goals, challenges and problems in implementing population policies, solutions for implementing population policies, the attitude of the community towards population policies, and finally the strengths and

weaknesses of the neglected parts of the law and the implementation of these policies.

Finding

The most important issues and gaps in population policymaking and the priority of strategies and solutions to overcome the challenges in population policymaking were identified in the form of the categories obtained, including 24 concepts and subcategories and 7 main statistical categories, which include: 1- Lack of correct and rational policymaking for all segments of society 2- Lack of attention to promising population indicators 3- Greater emphasis on direct policies than indirect policies 4- Attention to the realities of society through research 5- Emphasis on direct population policies and creating negative action in people 6- Attention to youth empowerment 7- Deficits in the implementation of population policies

Discussion and Conclusion

Although the population policies announced by the Supreme Leader are good and comprehensive policies that encompass all matters related to the population and family and a systemic thinking is seen in them, and according to the majority of experts present in this study, they are complete and comprehensive, but the laws and tools adopted by the parliament and other relevant institutions to implement these policies cannot achieve the set goals given the current conditions of the country. It can be said that there has been a rush in formulating laws related to population policies, which indicates insufficient use of the opinions of experts in the field of population and related fields such as sociologists and economists and other experts and sympathizers regarding this important matter. Any action taken to improve the living and cultural standards of the family is included in the population policies. Because childbearing occurs in the context of the family and every policy adopted by the government affects the family. In fact, the infrastructure should be such that families consciously conclude that the benefits of childbearing directly return to themselves and will be useful for society in the next stage. And that we should not have unreasonable expectations from population policies, because the experience of other countries has shown that if all capacities are used to increase fertility in the country, achieving fertility at replacement level or slightly above is a very excellent result, and we cannot expect to reach the fertility levels of a few decades ago.

آسیب‌شناسی نظام سیاست‌گذاری و تقنینی مرتبط با مقوله جمعیت در جمهوری اسلامی ایران

امیرحسین عرب‌زاده^۱، منصور شریفی^{۲*}، حبیب‌اله کریمیان^۳^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرمسار، سمنان، ایران.^۲ دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، سمنان، ایران.^۳ استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، سمنان، ایران.

چکیده

کشور ایران در دهه‌های اخیر تحولات عمده‌ای را در زمینه اقتصادی و اجتماعی تجربه کرده است. این تحولات موجب تغییر در تعداد، ساختار و پویایی جمعیت ایران شده است. هدف این مطالعه بررسی آسیب‌های نظام سیاست‌گذاری و تقنینی جمعیتی ایران از طریق روش کیفی و مصاحبه با ۲۰ نفر از متخصصین حوزه جمعیت و مرتبط با آن است. از آنجا که موضوع پژوهش، تخصصی است. براین اساس روش نمونه‌گیری هدفمند با لحاظ کردن اشباع نظری، مدنظر قرار گرفت. پس از جمع‌آوری داده‌ها و استخراج مقوله‌ها در چارچوب هدف پژوهش با تکیه بر نظرکارشناسان و نخبگان، ۲۴ مفهوم و مقوله جزئی و هفت مقوله اصلی شناسایی شدند. این مقولات عبارتند از: نبود سیاست‌گذاری درست و منطقی برای همه اقشار جامعه، عدم توجه به شاخص‌های امیدبخش جمعیتی، تأکید بیشتر بر سیاست‌های مستقیم تا سیاست‌های غیرمستقیم، توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش، تأکید بر سیاست‌های جمعیتی به صورت مستقیم و ایجاد کنش منفی در مردم، توجه به توانمندسازی جوانان و نقص در اجرای سیاست‌های جمعیتی. براساس نتایج تحقیق در امر قانون‌گذاری جمعیتی توجه به سیاست‌های غیرمستقیم بیشتر از سیاست‌های مستقیم در تحقق اهداف جمعیتی کشور تأثیرگذار است.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۷

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

کلیدواژه‌ها:

سیاست جمعیتی، قانون‌گذاری، فرزندآوری، توسعه اقتصادی، پنجره جمعیتی.

مقدمه

کشور ایران در دهه‌های اخیر تحولات عمده‌ای را در زمینه اقتصادی و اجتماعی تجربه کرده است. این تحولات موجب تغییر در تعداد، ساختار و پویایی جمعیت ایران شده است. کاهش رشد جمعیت، افزایش شهرنشینی، افزایش سهم جمعیت جوانان، کاهش باروری، تغییر الگوهای مهاجرت داخلی و خارجی، افزایش تدریجی سهم جمعیت سالمند، کاهش تعداد ازدواج، و افزایش سهم خانوارهای زن سرپرست نمونه‌هایی از چالش‌ها و مسائل جمعیتی است که در حال

حاضر ایران با آن روبرو است.

مسأله جمعیت یکی از موضوعات مورد نظر برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در هر جامعه‌ای است. امروزه مقوله جمعیت تنها به عنوان یک موضوع مجرد مطرح نیست؛ بلکه این امر یک مسأله سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی گسترده و پیچیده است که باید به همه جوانب آن جامع و صحیح نگریسته شود (غمامی و عزیز، ۱۳۹۳). در این میان سیاست‌های جمعیتی فعالیت‌های آشکار یا ضمنی است که از سوی رهبران جوامع به‌منظور پیشگیری،

* نویسنده مسئول: دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، سمنان، ایران.

نشانی ایمیل: sharifim@ut.ac.ir

استناد به این مقاله:

عرب‌زاده، امیرحسین، شریفی، منصور، و کریمیان حبیب‌اله (۱۴۰۴). آسیب‌شناسی نظام سیاست‌گذاری و تقنینی مرتبط با مقوله جمعیت در جمهوری اسلامی ایران، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی. دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۲۵-۱۳۷. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.396267.1198>

(نظری مقدم، ۱۴۰۳). به تحلیل و آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری‌های جمعیتی پرداخته شده است؛ بنابراین در این تحقیق تلاش شده تا ضمن تمرکز بر سیاست‌ها و قوانین جمعیتی، آسیب‌شناسی نظام سیاست‌گذاری و تقیینی در ارتباط با موضوع جمعیت از دیدگاه نخبگان، متخصصان جمعیتی و کارشناسان در کشور مورد بررسی قرار گیرد. سؤال این تحقیق عبارت است از:

از منظر نخبگان جمعیتی، در این حوزه چه خلأها، چالش‌ها و مسائلی در نظام قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری‌های جمعیتی در ایران وجود دارد و راهکار و برون‌رفت از این چالش‌ها چیست؟

چارچوب مفهومی سیاست‌های جمعیتی

سیاست‌های جمعیتی برنامه‌ها و اقدامات مشخصی است که دولت به وسیله آنها مستقیم یا غیرمستقیم در تغییرات جمعیتی مداخله می‌کند. سیاست‌های جمعیتی مستقیم، به منظور تغییر رفتار جمعیتی خاص، برای مثال کاهش یا افزایش جمعیت، باتوجه به اقتضائات جوامع مختلف به شیوه‌های مختلفی اتخاذ می‌شود. در عین حال این سیاست‌ها در طول زمان ثابت نیستند و شرایط خاص جمعیتی در هر کشور، لزوم تجدید نظر و بازنگری در سیاست‌های جمعیتی آن کشور را ایجاب می‌کند دولت سیاست‌های جمعیتی غیرمستقیم را الزاماً با هدف تغییر در جمعیت اعمال نمی‌کند؛ بلکه این سیاست‌ها با دگرگون‌سازی جنبه‌های دیگری از شرایط زندگی و رفتار مردم در رفتار جمعیتی آنها تأثیر می‌گذارد (سوختانلو و رحمت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۴۸). سیاست جمعیت می‌تواند شامل تلاش‌های گسترده‌ای برای ارتقاء یا توسعه دانش جمعیت باشد؛ مانند ایجاد زیرساخت‌های دیوان‌سالاری برای سرشماری‌های ملی، فشار بر مقامات دولتی برای آمار جمعیت و تشویق مردم به مشارکت در سرشماری. نگرانی از کمتر نشان دادن حجم جمعیت به سبب این داده‌ها گاهی ممکن است سبب شود سیاست جمعیتی برای محدود کردن تولید چنین دانشی تلاش کند، هرچند این مسأله رواج کمی دارد. (بوکمن، ۱۹۹۷: ۴۸). اگرچه آثار فوق طرح کلی را ارائه می‌دهند؛ اما مطالعه سیاست جمعیت هنوز به‌طور کامل در یک تحقیق مستقر نشده است؛ درحالی‌که فعالیت‌های علمی در مفهوم مهندسی جمعیت و جمعیت‌شناسی سیاسی جمع شده است؛ اما کار در مورد سیاست جمعیت همچنان متفاوت و بدون برجسته‌پذیرفته شده، باقی مانده است. این فرصتی برای جامعه‌شناسان سیاسی است که می‌توانند به جمع‌بندی بیشتر این حوزه تحقیق کمک کنند.

تأخیر یا در نظر گرفتن عدم تعادل بین تغییرات دموگرافیک از یک‌سو و اهداف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی از سوی دیگر انجام می‌شود. هدف اصلی تدوین این سیاست‌ها، انطباق اندازه جمعیت، رشد جمعیت، ترکیب و توزیع آن با واقعیت‌های اقتصادی با در نظر گرفتن نیازها و حقوق مردم است (شیخی، ۱۳۸۰). آنچه مهم است استخراج ابعاد و عوامل مؤثر بر سیاست‌گذاری کلان جمعیت و تلاش به منظور طراحی چهارچوبی جامع برای سیاست‌گذاری جمعیت در ایران است. به طور کلی در سیاست‌های جمعیتی، باید ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی توسعه پایدار را در کنار رشد جمعیت با هم در نظر گرفت و بین آنها تعادل به وجود آورد (میرزایی و مشفق، ۱۳۸۹).

جمهوری اسلامی ایران در سه دهه اخیر تحولات چشمگیر جمعیت‌شناختی را تجربه کرده است که بر رشد، ترکیب و ساختار آینده جمعیت مؤثر خواهد بود. کاهش شدید میزان باروری در جامعه ایران به ویژه در دو دهه اخیر، پیامدهای جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی زیادی دارد. همین مسأله دولتمردان و سیاست‌گذاران را وادار به تجدیدنظر در سیاست‌های جمعیتی و تصویب و اجرای برنامه‌هایی به منظور جلوگیری از پیر شدن جمعیت در سال‌های آینده و تشویق خانواده‌ها به زاد و ولد بیشتر کرده است. با توجه به آهنگ تغییرات جمعیتی در ایران قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در تاریخ ۱۴۰۰/۸/۱۹ از سوی مجلس شورای اسلامی در قالب اصل ۸۵ قانون اساسی و اجرای آزمایشی آن به مدت هفت سال مصوب گردید تا در این زمان پیش‌بینی شده بتوان با استفاده از سیاست‌های تشویقی و حمایتی دولت ضمن جلوگیری از روند کاهشی فرزندآوری در کشور، زمینه افزایش جمعیت و میزان مولید را فراهم کرد. با وجود این به نظر می‌رسد علی‌رغم سیاست‌های تشویقی دولت در راستای حمایت از فرزندآوری، نگرانی‌هایی در خصوص تحقق اهداف تعیین شده در طرح حمایت از خانواده و جوانی جمعیت احساس می‌شود. این تحقیق به دنبال آسیب‌شناسی نظام سیاست‌گذاری و تقیینی در ارتباط با موضوع جمعیت در کشور است.

در طی یک دهه اخیر مطالعات متعددی سیاست‌گذاری‌های جمعیتی را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. مطالعات عمدتاً به چالش‌ها، مانع‌ها و تسهیل‌کننده‌ها برای اجرای سیاست‌گذاری‌های جمعیتی پرداخته‌اند. به‌طور عموماً از رویکرد مروری (ثمنی و شهریار، ۱۳۹۹؛ زارع و هاشمی، ۱۳۹۲؛ غمامی و عزیزی، ۱۳۹۳)، از دیدگاه افراد جامعه (شمس و همکاران، ۱۴۰۱؛ عبدالهی و رحیمی، ۱۳۹۶) و کمتر از دیدگاه نخبگان، متخصصان جمعیتی و کارشناسان

هزینه‌کرد دولت است. چهارم توجه به اینکه کاهش جمعیت تنها یکی از مشکلات جمعیتی کشور ماست، باید به آسیب جدی به ساختارهای جمعیت نیز توجه کرد. توزیع نامتعادل امکانات و فرصت‌ها موجب مهاجرت جمعیت روستاها و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ شده است و این توزیع نامتقارن، ساختار جمعیتی را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. تغییر شرایط زندگی در شهرهای بزرگ، سبک زندگی را هم تغییر داده است و ریشه کاهش جمعیت را نیز باید در اینجا جستجو کرد؛ بنابراین قانون‌های مستقیم نمی‌تواند پاسخ‌گوی این بحران‌ها باشد و اگر هم تأثیری داشته باشد، سطحی و گذرا خواهد بود.

۲- سیاست‌های غیرمستقیم

با نگاهی به محتوای مصوبات اخیر در مجلس شورای اسلامی و شورای عالی انقلاب فرهنگی، استنباط می‌شود که مسئولین به سیاست‌های مستقیم توجه بیشتری داشته‌اند و آسیب‌های احتمالی این امر آن است که این طرح هم مانند بسیاری از طرح‌های دیگر به شکل ضربتی و غیر کارشناسی اجرا شود؛ درحالی‌که تنها افزایش جمعیت مهم نیست؛ بلکه توزیع منطقی جمعیت از اهداف اساسی سیاست‌های جمعیتی است. کاهش جمعیت تنها مشکل نیست؛ بلکه مسأله بیش جمعیتی در کلان‌شهرها، مهاجرت، تغییر سبک زندگی، افزایش طلاق و مسائل اقتصادی، مشکلاتی اساسی است که در صورت عدم توجه کافی به آنها با تدوین سیاست‌های جمعیتی نمی‌توان انتظار بهبود در سیستم جمعیت کشور را داشت. در سیاست‌های جمعیتی که در دهه ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ پیش روی مسئولین نظام بود، سیاست‌های مستقیم مانند در اختیار گذاشتن رایگان وسایل پیشگیری از بارداری، ترویج انواع روش‌های پیشگیری از بارداری در مراکز بهداشتی یا قوانینی که موافق با سیاست‌های تحدید موالید بودند مثل لغو کلیه مقررات مشوق رشد جمعیت و اتخاذ تدابیر مناسب با سیاست تحدید موالید کشور، اثرات مستقیم و کوتاه‌مدت داشتند؛ لیکن طرح‌ها و برنامه‌هایی مانند بالابردن سطح سواد و دانش عمومی افراد جامعه و به‌ویژه افزایش ضریب پوشش تحصیلی دختران و افزایش مشارکت زنان در امور اقتصادی و اجتماعی جامعه اثر غیرمستقیم و بلندمدت در اجرای سیاست‌های تحدید موالید داشتند. اکنون با وجود روشن بودن تأثیر سیاست‌های غیرمستقیم بر جمعیت باز هم تأکید بیشتر سیاست‌گذار بر سیاست‌های مستقیم و قوانین شناور غیرمنطقی است که هرچند سال یک بار هم تغییر می‌کند؛ درحالی‌که باید با برنامه‌ریزی و سیاست‌های درست و پایدار

در طی سال‌های بعد از انقلاب، حاکمیت جمهوری اسلامی ایران در دوره‌های مختلف با توجه به شرایط خاص کشور، سیاست‌های جمعیتی با رویکرد افزایش یا تحدید موالید را در پیش گرفته است. تأکید این پژوهش بر سیاست جمعیتی است که کشور در سال‌های اخیر و به طور خاص از سال ۱۳۹۳ دنبال می‌کند.

۱- سیاست‌های مستقیم

منظور از سیاست‌های تقیینی مستقیم، سیاست‌هایی است که مستقیماً به امر جمعیت مربوط می‌شوند. سیاست‌های تشویقی در این زمینه شامل افزایش مرخصی مادران شاغل، کاهش مالیات بر درآمد و ارث خانواده‌های پرجمعیت‌تر است. با توجه به اینکه در کشور ما بیش از دو دهه سیاست‌های جمعیتی کاهش باروری دنبال می‌شد، قوانین هم در راستای تشویق خانواده‌ها به فرزندآوری کمتر اعمال می‌شد. از آغاز دهه ۱۳۹۳ با تأکید چندباره مقام معظم رهبری بر افزایش باروری، سیاست‌ها مخالف گذشته حرکت کرد؛ اما هنوز قوانین جامع، کامل و قابل اجرا در این خصوص تدوین نشده است. این طرح مشتمل بر دو بخش است. بخش اول به بیان راهبردهای کلی برای ارتقای سطح باروری جامعه می‌پردازد و بخش دوم مشوق‌ها و امتیازاتی را در این زمینه ارائه می‌دهد که در دو دسته: (تأمین اجتماعی) و (اعطای تسهیلات و کمک‌های اجتماعی و اقتصادی) تقسیم‌بندی می‌شوند. هر چند اعمال سیاست‌های مستقیم، موفقیت نسبی داشته و همین امر موجب گرایش به این نوع سیاست‌ها شده است؛ اما غمami و عزیزی (۱۳۹۳) در پژوهشی نشان دادند که توجه به چند نکته اساسی در این امر ضروری است: اول اینکه سیاست‌های تشویقی طیف وسیعی از مشوق‌های کارا و مؤثر را در برمی‌گیرد که بتواند انگیزه فرزندآوری را در زنان به‌وجود بیاورد. برای همین در اجرای این سیاست‌ها باید به همه جنبه‌های آن توجه کرد و مشوق‌ها، کارایی لازم را داشته باشد؛ به طور مثال طبق تحقیقی ۱۸ ماهه، از میان ۱۴۵ هزار زنی که از مرخصی شش ماهه زایمان استفاده کردند، ۴۷ هزار نفر پس از بازگشت به کار اخراج شده‌اند. دوم اینکه دولت در مواقع سلب امتیاز، همه شهروندان را از یک امتیاز مشخص محروم می‌کند -مانند ماده (۱) قانون تنظیم خانواده سال ۱۳۷۲- اما در مواقع امتیازدهی تنها کارمندان خود را مشمول اعطای امتیازات و تسهیلات می‌داند. این گونه از مشوق‌ها موجب تبعیض بین اقشار مختلف جامعه می‌شود و فارغ از میزان تأثیر، بسیار قابل تأمل است. سوم موفقیت در اعمال سیاست‌های مؤثر و مناسب تشویقی هزینه‌های زیادی دارد که وابسته به میزان

به سمت تغییر مثبت سبک زندگی پیش رفت (غمامی و عزیزی، ۱۳۹۳: ۱۴۸)؛ بنابراین برای توزیع مناسب جمعیت و کاهش برخی مسائل اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی مؤثرترین راهکار، توجه به سیاست‌های غیرمستقیم است. مسلماً این امر به افزایش جمعیت و کیفیت زندگی افراد کل جامعه کمک خواهد کرد و با توجه ویژه به فرصت طلایی پنجره جمعیت تحقق پیدا می‌کند.

پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی در زمینه تحلیل سیاست‌های جمعیتی ایران در یک دهه اخیر انجام شده است که می‌توان آن را در چند دسته قرار داد: عوامل مؤثر بر اجرای سیاست‌های جمعیتی، چالش‌ها و مانع‌ها در اجرای سیاست‌های جمعیتی و ارزیابی و تأثیر سیاست‌های جمعیتی. در بررسی تأثیر دین بر سیاست‌های جمعیتی و باروری، مطالعه زارع و هاشمی (۱۳۹۲) نشان داده است که دین به عنوان بعدی از فرهنگ، یکی از عوامل مؤثر در مسائل جمعیتی، به خصوص باروری بوده است. جوامع و افراد دیندار می‌بایست تلاش به عمل آورند فاصله بین خود و ملل توسعه‌یافته را به حداقل برسانند. از بین بردن چنین فاصله‌ای نیاز به زمینه‌سازی‌های فرهنگی و تکنولوژیکی با اتخاذ و اجرای نوع خاصی از برنامه‌ها و سیاست‌های جمعیتی با توجه به دین، فرهنگ جامعه و رفتار جمعیتی خاص آنها دارد. سیاح و همکاران (۱۳۹۱) با بررسی اهمیت زمان در اعمال سیاست‌های جمعیتی با استفاده از مدل پویایی سیستم نشان داده‌اند که به ازای هر دوره پنج ساله تأخیر در اعمال سیاست‌های کوتاه‌مدت، احتمال اثربخشی و بازخورد مورد انتظار، افت و کاهش قابل توجهی خواهد داشت. علاوه بر آن، هزینه اعمال همان سیاست‌ها افزایش پیدا خواهد کرد. میرسندسی (۱۴۰۱) در بررسی تأثیر ظرفیت نهاد حوزه علمیه در سیاست‌های جمعیتی کشور بیان کرده است که سیاست‌های جمعیت نیاز به راهبردهای اجرایی مستقیم و گونه‌ای برنامه‌ریزی فرهنگی میان نهادهای کارآمد در این زمینه دارد. یکی از این نهادهای فرهنگی در ساختار اجتماعی ایران، نظام‌های حوزه‌های علمیه است که با دارا بودن بخش‌های توانمند درگستره‌های آموزشی، پژوهشی و فرهنگ‌سازی از راه تبلیغ دینی، می‌تواند نقش پویا و کارآمدی در این زمینه ایفا کند. عباسی‌شوازی و حسینی‌چاوشی (۱۳۹۰)، راهکارهایی را برای سیاست‌گذاری جمعیتی همچون احیای شورای عالی جمعیت، تدوین سیاست‌های جدید جمعیتی بر اساس نیازهای واقعی جمعیت و توسعه در کشور و غیره پیشنهاد داده‌اند. مطالعه موردی کاربران اینترنتی در چالش‌ها و موانع

سیاست‌های جمعیتی، در بررسی برساخت اجتماعی سیاست‌های افزایش فرزندآوری و موانع پیش‌رو در مطالعه عبداللهی و رحیمی (۱۳۹۶)، نشان داده است که اگرچه رویکرد انتقادی کاربران درخصوص موانع پیش روی فرزندآوری به سیاست‌گذاری و مسئولین مربوط معطوف است، ولی تغییر نگرش و رفتار مردم نقش پررنگ‌تری در نهادینه شدن فرزندآوری کم در جامعه دارد و این به معنای آنست که تحقق سیاست‌های افزایش فرزندآوری، نیازمند توجه سیاست‌گذاران به الگوهای رفتاری نهادینه‌شده در بین مردم است. غمامی و عزیزی (۱۳۹۳)، در بررسی بایسته‌های تغییر سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران بیان کرده‌اند که اهمیت سیاست‌های غیرمستقیم تقنینی ناظر به جمعیت بسیار بیشتر از سیاست‌های مستقیم است و هر دوی این سیاست‌ها باید با تمرکز بر اصل تناسب و منطقه‌گرایی انجام شود. درواقع با توجه به محدودیت منابع مالی دولت و لزوم اقدامات مؤثر برای افزایش جمعیت، قانون‌گذاران و سیاست‌گذاران می‌بایست به آثار قوانین و مقررات عمومی کشور توجه کنند. ثمنی و شهریار (۱۳۹۹)، در تبیین لزوم بازنگری در سیاست‌های جمعیتی و بایدهای اجرای سیاست‌های افزایش میزان باروری نشان داده‌اند که خلأهای اساسی و عدم انعکاس مفاد کیفی موجود در اسناد بالادستی (از قبیل ارائه آموزش‌های فرزندپروری جسمی، فکری، جنسی و معنوی، ارائه امکانات و مشاوره‌های روانی-مهارتی و تکریم خانواده‌های پرجمعیت) در اسناد و طرح‌های درحال تصویب وجود دارد.

مطالعه کیفی شمس و همکاران (۱۴۰۱)، با بررسی چالش‌های اجرای سیاست‌های تشویقی فرزندآوری در شهر اصفهان نشان داده است که فرزندآوری به مثابه امر خصوصی، مشوق‌های ناکافی و بی‌ارزش، ابهام در سیاست‌گذاری از تصویب تا اجرا و سیاست‌های موقتی و مقطعی منجر به بی‌اعتمادی نهادی و غیرنهادی شده است. این گونه عوامل، همسوسازی خواست افراد با سیاست‌ها را دشوار و پیچیده کرده است.

اسلامی و فرخاری (۱۴۰۲)، با بررسی چرخه سیاست‌گذاری افزایش جمعیت در جمهوری اسلامی ایران (با تمرکز بر دوره چهارم سیاست‌های جمعیتی) نشان داده‌اند که طرح جوانی جمعیت با توجه به انباشت مسائل موجود در حوزه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در جمهوری اسلامی، همچنان از اولویت برای ورود به سیستم برخوردار نیست. کما اینکه ابزار و سیاست‌های تشویقی و تنبیهی اعمال شده نیز به جهت ناکافی بودن، ناکارآمدی و

قرار می‌گیرد. از تکنیک مصاحبه به صورت عمیق و نیمه‌عمیق از بیست نفر از افراد صاحب‌نظر و متخصص در این زمینه که غالب آنها از اساتید جمعیت‌شناسی و جامعه‌شناسی، یک نفر از وزارت بهداشت و درمان و یک نفر هم از مرکز آمار ایران بودند، داده‌ها جمع‌آوری شدند. پژوهش حاضر در بهار ۱۴۰۳ انجام شده است. از آنجاکه موضوع پژوهش، تخصصی است، روش نمونه‌گیری هدفمند با لحاظ کردن اشباع نظری، مدنظر قرار گرفت. معیار انتخاب کارشناسان، تجربه، تخصص و دانش آنان در زمینه مطالعات حوزه جمعیت بوده است. مصاحبه‌کنندگان در دو دسته نخبگان دانشگاهی و کارشناسان دستگاهی قرار می‌گیرند.

زمان مصاحبه بین ۴۵ دقیقه تا یک ساعت و نیم بوده است. داده‌های حاصل از گفتگو با مصاحبه‌شوندگان در زمینه مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر رفتار فرزندآوری، میزان موفقیت دولت در اهداف سیاست‌های جمعیتی، چالش‌ها و مشکلات موجود در اجرای سیاست‌های گذاری جمعیتی، راهکارها برای اجرای سیاست‌های جمعیتی، نگرش افراد جامعه به سیاست‌های جمعیتی و در نهایت نقاط قوت و ضعف بخش‌های مغفول مانده در قانون و اجرایی شدن این سیاست‌ها بوده است.

جدول ۱. مشخصات کارشناسان مورد مصاحبه
Table 1. Details of interviewed experts

اعضای هیئت علمی و استاد دانشگاه با درجه دکترا	۱۸ نفر
کارشناس وزارت بهداشت	۱ نفر
کارشناس مرکز آمار	۱ نفر

یافته‌ها

در این بخش پس از جمع‌آوری داده‌ها و استخراج مقوله‌ها در چهارچوب هدف پژوهش با تکیه بر نظر کارشناسان و نخبگان به مسائل و خلأهای موجود در سیاست‌گذاری‌های جمعیت و اولویت راهبردها و راهکارها، جهت برون‌رفت از چالش‌های موجود در سیاست‌گذاری جمعیتی پرداخته می‌شود. مقولات به دست آمده شامل ۲۴ مفهوم و مقوله جزئی و ۷ مقوله اصلی است که در زیر به آنها اشاره شده است:

۱- نبود سیاست‌گذاری درست و منطقی برای همه اقشار جامعه
این مقوله شامل این موارد است: ورود متخصصین و صاحب‌نظران

نقض حقوق شهروندی سودبخش نخواهند بود.

همچنین مطالعه غمامی و همکاران (۱۳۹۸)، در زمینه آسیب‌شناسی تقنین سیاست‌های جمعیتی و ارائه شاخص‌های مطلوب بیان کرده است که با آسیب‌شناسی قوانین و سیاست‌های جمعیتی کنونی، آشکار است که نظام جمعیتی کشور، آسیب‌دیده است؛ از این رو، برای خروج از این وضعیت و رسیدن به یک نظام جمعیتی مطلوب، دولت باید در تقنین سیاست‌های جمعیتی با لحاظ شاخص‌هایی، ضریب خطای قانون‌گذار را کاهش دهد تا درعین کارایی قوانین و اثربخشی آن، بتواند اهداف جمعیتی‌اش را محقق سازد. بالاخانگی (۱۴۰۱)، بیان کرده‌اند که نگرش افراد نسبت به سیاست‌های جمعیتی به لحاظ شناختی، پایین و به جهت فقدان اقدام عملی، منفی است. همچنین سیاست‌های افزایش جمعیت به علت شرایط حاکم‌بر جامعه با چالش نارضایتی اجتماعی مواجه است. به نظر می‌رسد ضروری است نگرش افراد جامعه نسبت به فرزندآوری را در بستر نهاد خانواده مطالعه و تبیین کرد؛ به دلیل آنکه فرزندآوری همچنان امری اجتناب‌ناپذیر است.

عنابتانی و همکاران (۱۴۰۱)، با بررسی تأثیر سیاست‌های جمعیتی دولت بر پایداری جمعیتی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان کرمان نشان داده‌اند که در تحلیل رگرسیون، پایداری جمعیتی به مقدار ۲۰ درصد توسط سیاست‌های جمعیتی به عنوان متغیر پیش‌بینی تبیین شده است؛ بنابراین رابطه بین سیاست‌های جمعیتی با پایداری جمعیتی در سطح ۹۹ درصد معنادار است.

بنابراین همانطور که مطالعات نشان می‌دهند عوامل مؤثر در اجرای سیاست‌های جمعیتی، تأخیر نداشتن در زمان اجرای سیاست‌ها، توسعه کشور، احیای شورای عالی جمعیت، توجه به نیازهای واقعی کشور و نهادهای دینی است. چالش‌ها و مسائلی که درحوزه سیاست‌گذاری‌های جمعیتی با آن روبرو هستند شامل نهادینه شدن فرزندآوری کم، ناکارآمدی سیاست‌های تشویقی و تنبیهی به دلیل نقض حقوق شهروندی، بی‌اعتمادی به نهادهای دولتی و خصوصی از جمله چالش‌ها و مسائل پیش‌رو در زمینه سیاست‌گذاری‌های جمعیتی است. این مطالعات به‌طورعموم از رویکرد مروری و کمتر از دیدگاه نخبگان و متخصصان جمعیتی به آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری جمعیتی پرداخته‌اند.

روش پژوهش و داده‌ها

پژوهش حاضر، تحقیق کیفی و از نظر هدف، در زمره تحقیقات کاربردی

هدف‌های ایده‌آل و دست‌نیافتنی، استفاده از تجربه کشورهای مشابه در سیاست‌گذاری جمعیتی، انجام تحقیق و پژوهش برای ارزیابی میزان موفقیت سیاست‌های جمعیتی در جامعه به طور سالانه و جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته در نظام قانون‌گذاری و اجرایی. بنابراین براساس باید ارزیابی‌های مستمر و مداومی از سیاست‌های جمعیتی در رسیدن به اهداف مورد نظر انجام شود و از تجارب کشورهای دیگر در این زمینه استفاده کرد.

۵- تأکید بر سیاست‌های جمعیتی به صورت مستقیم و ایجاد کنش منفی در مردم

این مقوله نشان می‌دهد که سیاست‌های مستقیم جمعیتی و قوانین اتخاذ شده در این زمینه همچون تشویق به فرزندآوری، بیشتر واکنش منفی مردم را در برداشته است. نیاز است که سیاست‌ها بیشتر به صورت غیرمستقیم باشد و با توجه به شرایط و بستر جامعه اجرا شود. همچنین به پیامدهای بهداشتی و روانی قوانین توجه نشده است.

۶- توجه به توانمندسازی جوانان

این مقوله شامل این موارد است: عدم به کارگیری سیاست‌های مستقیم فرزندآوری و تأکید بر توانمندی افراد جامعه و خانواده‌ها، استفاده از سیاست‌های حمایتی غیرمستقیم و مؤثر، توجه ویژه به امر اشتغال و کسب درآمد مناسب برای جوانان (پنجره و سود جمعیتی). یکی از چالش‌های جدی در زمینه پنجره و سود جمعیتی، ورود دیرتر نیروی انسانی یا همان جوانان به بازار کار و کمبود نیروی انسانی ماهر است. اگر این توانمندسازی برای جوانان به بازار کار صورت بگیرد، می‌تواند بفرزندآوری هم تأثیر بگذارد.

۷- نقص در اجرای سیاست‌های جمعیتی

این مقوله شامل این موارد است: ناهماهنگی در اجرای سیاست‌های حمایتی دولت از خانواده‌ها، عدم توجه به همه قوانین و بندهای سیاست‌های جمعیت به یک اندازه و تأکید تنها بر چند مورد خاص. بنابراین مشخص نبودن چگونگی فرایند اجرای قانون، ابهام در فرایند تقسیم کار و وظایف سازمان‌ها و نهادهای مرتبط از جمله مهم‌ترین مسائل مغفول مانده در قانون است. همچنین عدم تناسب امتیازات و مشوق‌های قانونی با نیازهای طبقات اقتصادی مختلف در ابعاد نظارتی و حقوق و قضایی، مشخص نبودن سازوکار نظارتی در قانون در ابعاد اجتماعی فرهنگی، عدم توجه به اقشار مختلف جامعه و تعیین امتیازات متناسب با آن، عدم توجه به ویژگی‌های بومی و

دلسوز و متعهد به مسأله جمعیت و سیاست‌گذاری جمعیتی، تدوین یک برنامه منسجم و هماهنگ با وضعیت موجود کشور، توجه به همه اقشار و طیف‌های مختلف جامعه در برنامه‌ریزی برای جمعیت (برای مثال توجه به وضعیت اشتغال زنان در این رابطه)، دوری از پراکندگی‌های بسیار در تدوین سیاست‌های جمعیتی و توجه به وضعیت اقتصادی و فرهنگی جامعه و دادن وعده‌های مؤثر و قابل اجرا، دوری از قوانین متضاد در بین نهادهای تصمیم‌ساز در حوزه سلامت جمعیت و افزایش سرمایه اجتماعی.

بنابراین سیاست‌گذاری جمعیت نیازمند این است که به وضعیت موجود کشور از لحاظ اقتصادی و اجتماعی توجه شود و همه اقشار جامعه را در نظر بگیرد.

۲- عدم توجه به شاخص‌های امیدبخش جمعیتی

این مقوله در گفتگو با صاحب‌نظران و کارشناسان حوزه جمعیت بیان می‌کند که شاخص‌های جمعیتی به درستی استفاده نمی‌شود؛ به طور مثال، توجه بیش از حد به باروری کل و توجه کم به شاخص باروری نکاحی وجود دارد که باعث شده که تبیین درستی از شاخص‌ها نشود. همچنین تبیین درست یا تعریف درستی از سالمندی جمعیت نمی‌شود و درک درستی از شاخص‌های جمعیتی در جامعه ارائه نمی‌شود؛ بنابراین این ضرورت وجود دارد که به شاخص‌های امیدبخش در کنار شاخص‌های دیگر جمعیتی توجه شود و تعریف درستی از شاخص‌ها داده شود. توجه کم به شاخص‌های امید می‌تواند منجر به انجام طرح‌های ضربتی و شتاب‌زده شود.

۳- تأکید بیشتر بر سیاست‌های مستقیم تا سیاست‌های غیرمستقیم

این مقوله شامل این موارد است: توجه نکردن به مشکلات اقتصادی بر سر راه ازدواج و فرزندآوری جوانان، تأکید مستقیم بر فرزندآوری به جای فراهم کردن بسترهای آن برای اقشار مختلف جامعه، تأکید مستقیم بر فرزندآوری و عدم توجه به توانمندسازی جوانان. این مقوله نشان می‌دهد که تأکید مستقیم بر فرزندآوری شده است به جای اینکه به مشکلات اقتصادی جوانان در امر ازدواج توجه شود. براساس نتایج مطالعات یکی از دلایل کاهش فرزندآوری، بی‌ثباتی اقتصادی افراد در جامعه و کاهش میزان ازدواج است (شمس و همکاران، ۱۴۰۱).

۴- توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش

این مقوله شامل این موارد است: واقع‌نگری و دوری از چشم‌انداز و

جدول ۲. بخشی از مقولات جزء و مقولات عمده و مقوله هسته برآمده از داده‌های کیفی

Table 2. Part of the subcategories, main categories, and the core category driven from qualitative data

مقولات عمده	مقولات جزء	مفاهیم
دوری از انجام طرح‌های ضربتی و شتاب زده	ساختار جمعیتی	ساختار سنی نسبتاً جوان جمعیت
	توجه به شاخص‌های امیدبخش جمعیتی	نادیده گرفتن شاخص امیدبخش باروری نکاحی و توجه بیش از حد به شاخص باروری کل
	عدم توجه به همه ابعاد جمعیت و ویژگی‌های آن و قابلیت اجرایی بودن در سیاست‌گذاری جمعیت	تبیین درست مسأله سالمندی
	سیاست‌گذاری درست جمعیتی	نبود برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری درست و منطقی برای همه اقشار جامعه
نقص در اجرای سیاست‌های جمعیتی	توجه به شاخص‌های امیدبخش جمعیتی	نبود برنامه منسجم و قابل اجرا و هدف‌های دست یافتنی
	سیاست‌گذاری درست جمعیتی	پراکندگی زیاد قوانین جمعیت
	اتخاذ قوانینی که واکنش منفی در پی دارد.	تأکید بر سیاست‌های جمعیتی به صورت مستقیم که نوعی مقاومت در مردم ایجاد می‌کند
	نقص در اجرای سیاست‌های جمعیتی	پیامدهای بهداشتی و روانی برخی از قوانین جمعیت
پیامدها (عواقب نپرداختن به فرصت پنجره جمعیتی)	عدم توانمندی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	ناهماهنگی در اجرای سیاست‌های حمایتی دولت از خانواده‌ها
	ناتوانی سالمندان در آینده عدم توانایی دولت از حمایت سالمندان در آینده	عدم توجه به همه قوانین و بندهای سیاست‌های جمعیت به یک اندازه و تأکید تنها بر چند مورد خاص
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	تأکید مستقیم بر فرزندآوری و عدم توجه کافی به توانمندسازی جوانان
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	تأکید مستقیم بر فرزندآوری به جای فراهم کردن بسترهای توسعه اقتصادی و اجتماعی برای اقشار مختلف جامعه
پیشنهادات مؤثر در حوزه قانون‌گذاری و اجرا در راستای اعتمادسازی و افزایش سرمایه اجتماعی	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	ورود متخصصین و صاحب نظران دلسوز و متعهد به مسأله جمعیت و سیاست‌گذاری جمعیتی
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	تدوین یک برنامه منسجم و هماهنگ با وضعیت موجود کشور
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	توجه به همه اقشار و طیف‌های مختلف جامعه در برنامه‌ریزی برای جمعیت (برای مثال توجه به وضعیت اشتغال زنان در این رابطه)
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	دوری از پراکندگی‌های بسیار در تدوین سیاست‌های جمعیتی و توجه به وضعیت اقتصادی و فرهنگی جامعه و دادن وعده‌های مؤثر و قابل اجرا
توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	دوری از قوانین متضاد در بین نهادهای تصمیم‌ساز در حوزه سلامت جمعیت و افزایش سرمایه اجتماعی
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	عدم به کارگیری سیاست‌های مستقیم فرزندآوری و تأکید بر توانمندی افراد جامعه و خانواده‌ها
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	استفاده از سیاست‌های حمایتی غیرمستقیم و مؤثر
	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	توجه ویژه به امر اشتغال و کسب درآمد مناسب برای جوانان (پنجره و سود جمعیتی)
توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش	توجه به توانمندسازی جوانان در اداره زندگی خود و باروری زیر سطح جانشینی	واقع‌نگری و دوری از چشم‌انداز و هدف‌های ایده‌آلی و دست نیافتنی
	توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش	استفاده از تجربه کشورهای مشابه در سیاست‌گذاری جمعیتی
	توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش	انجام تحقیق و پژوهش برای ارزیابی میزان موفقیت سیاست‌های جمعیتی در جامعه به طور سالانه و جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته در نظام قانون‌گذاری و اجرایی
	توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش	انجام تحقیق و پژوهش برای ارزیابی میزان موفقیت سیاست‌های جمعیتی در جامعه به طور سالانه و جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته در نظام قانون‌گذاری و اجرایی

محلی و زیست بوم هر منطقه، عدم توجه به متغیرهایی مثل مهاجرت در قانون و در ابعاد بهداشتی درمیان مسأله سلامت و بهداشت مادران در مناطق مختلف از جمله مسائلی است که از نگاه کارشناسان در قانون کمتر به آن توجه شده است.

همانطور که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود مصاحبه‌شوندگان عمدتاً به مفاهیم «نبود سیاست‌گذاری درست و منطقی برای همه اقشار جامعه»، «توجه نکردن به مشکلات اقتصادی در ازدواج و فرزندآوری جوانان»، «تأکید مستقیم بر فرزندآوری به جای فراهم کردن بسترهای توسعه اقتصادی و اجتماعی برای اقشار مختلف جامعه»، «تأکید مستقیم بر فرزندآوری و عدم توجه به توانمندسازی جوانان» و «ناهماهنگی و بی‌ثباتی در اجرای سیاست‌های حمایتی دولت از خانواده‌ها» بیشترین تأکید را داشتند و پس از آن به مفاهیم «عدم هماهنگی بین قوانین جمعیتی و مطالعات علمی و شرایط کنونی کشور» و «تأکید بر سیاست‌های جمعیتی به صورت مستقیم و ایجاد کنش منفی در مردم» و نیز «نبود برنامه منسجم و قابل اجرا و هدف‌های دست یافتنی» اشاره کردند و به سایر مفاهیم کمتر اشاره شده است؛ اما کمترین اشاره به مفاهیم «تأکید بیش از حد بر میزان باروری کل و عدم توجه به میزان باروری نکاحی» شده است. درحالی‌که این مفهوم به طور تلویحی در صحبت‌های اکثر مصاحبه‌شوندگان وجود داشت. اساتید برجسته جمعیت‌شناسی بیشترین اصرار را بر مفهوم «تأکید بیش از حد بر میزان باروری کل» داشتند.

بحث و نتیجه‌گیری

سؤال مهم و اساسی که در ابتدای انجام این تحقیق به آن پرداخته شد، موضوع چالش برانگیز بودن وضعیت کنونی جمعیت کشور است. دو واژه‌ای که در سال‌های اخیر از سوی نظام‌های قانون‌گذاری و اجرا بسیار شنیده می‌شود، «کاهش جمعیت» و «سالمندی» است؛ در صورتی که آنچه که بیشتر باید به آن توجه کرد، کم بودن میزان باروری کل است. رشد جمعیت فعلی ایران رشد مثبت است؛ اگر چه سرعت این افزایش کم شده است؛ ولی با توجه به ساختار سنی نسبتاً جوانی که وجود دارد به دلیل گشتاوری جمعیت، می‌توان به بهبود میزان باروری امیدوار بود. اگر چه همه متخصصین جمعیت و جامعه‌شناسان شرکت‌کننده در این پژوهش همسو با سیاست‌های جمعیتی ابلاغی مقام معظم رهبری بر میزان باروری کل در سطح جانشینی و بیشتر اتفاق نظر دارند و کمتر از آن را توصیه نمی‌کنند؛ اما ابزار رسیدن به این

هدف را در اتخاذ تصمیم‌های عجولانه و دور از واقعیت نمی‌بینند. برای رسیدن به باروری در سطح جانشینی و یا بالاتر، باید از ابزار و استراتژی‌های درست و متناسب با مسأله مورد نظر بهره برد تا به اهداف تعیین‌شده نزدیک شد. وقتی موضوع با تمام ابعادش شناسایی و رصد نشود، روند حل مسأله با کندی مواجه می‌شود. شاخص میزان باروری کل، در واقع میزان باروری تمام زنان در سن باروری را نشان می‌دهد؛ درحالی‌که برای شناخت درست و واقعی میزان باروری باید به شاخص میزان باروری نکاحی یعنی باروری زنان دارای همسر در سن باروری توجه کرد. طبق گزارشی که از این شاخص در دست است میزان باروری نکاحی بین ۲/۵ تا ۳ گزارش شده است (فتحی، ۱۴۰۱). به عبارت دیگر باروری زنان متأهل در سطح خوبی است و مشکل را باید در شاخص‌های دیگری نظیر افزایش سن ازدواج، بیکاری، طلاق، مرگ‌ومیر ناشی از تصادف و حوادث، تغییر نگرش افراد نسبت به ازدواج و پدیده مضیقۀ ازدواج جستجو کرد؛ بنابراین راه‌حل مسأله باروری رابطه مستقیم با حل مسائل یاد شده دارد.

موضوع اساسی دیگر موضوع سالمندی است. سالمندی یک مرحله طبیعی زندگی است و جمعیت کشور هم به این مرحله می‌رسد و پیش‌بینی سطح و روند آن حائز اهمیت است. اکثر کشورهای دنیا مراحل گذار جمعیتی را سپری کرده‌اند. جوامع مختلف به میزانی از توسعه اقتصادی و اجتماعی دست یافتند و به دنبال این تغییرات نگرش افراد به تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی تغییر کرد. رفتار فرزندآوری هم دچار تغییر شد. کشور ما هم از این قاعده مستثنی نبود؛ بنابراین سالمند شدن جمعیت یک امر طبیعی است که در تمام جوامع با شدت و سرعت متفاوتی اتفاق می‌افتد. درست است که افزایش سالمندان بار مالی زیادی به دولت‌ها تحمیل می‌کند؛ اما حتی در سال‌خورده‌ترین کشورها هم سهم سالمندان از سایر جمعیت خیلی کمتر است. با برنامه‌ریزی درست و منطقی دولت‌ها در راستای توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور که منجر به توانمندسازی جمعیت جوان می‌شود، باید جمعیت سالمند نیز توانمند شود. بنابراین باید از فرصت جوانی جمعیت در زمان مقتضی به درستی بهره برد. پنجره جمعیتی بزرگترین فرصت اقتصادی است که می‌تواند کشور را به توسعه مطلوب برساند.

ارزیابی سیاست‌های جمعیتی کار دشواری هست. چون رفتار باروری از یک متغیر خاص تبعیت نمی‌کند و عوامل مختلفی در این مقوله می‌توانند اثرگذار باشند. یکی از ویژگی‌های سیاست‌های جمعیتی این است که باید محسوس و ملموس باشند و در بطن

قبیل جامعه‌شناسان و اقتصاددانان و دیگر خبرگان و دلسوزان نسبت به این امر مهم دارد.

در آخر به نظر می‌رسد که هر اقدامی که برای ارتقای استانداردهای معیشتی و فرهنگی خانواده انجام شود، در زمره سیاست‌های جمعیتی هست؛ زیرا فرزندآوری در بستر خانواده اتفاق می‌افتد و هر سیاستی که دولت اتخاذ کند بر خانواده تأثیرگذار است؛ مانند سامان دادن به وضعیت معیشت و مسکن. البته واضح است که تمامی موانع از ناحیه اقتصاد نیست و به همین دلیل سیاست‌های جمعیتی باید اقشار مختلف جامعه با هر سطحی از اقتصاد و فرهنگ را پوشش دهد و برای هر خانواده با هر شرایطی بسته سیاستی مطابق با همان شرایط ارائه شود. به نظر می‌رسد به جای اینکه مستقیم بر این برنامه‌ها تأکید شود و به‌طور مرتب در رسانه‌های جمعی به آن پرداخته شود با برنامه‌های غیرمستقیم در حوزه‌های مربوطه می‌توان بهتر و سریع‌تر به اهداف جمعیتی دست یافت. در واقع زیرساخت‌ها باید به گونه‌ای باشند که خانواده‌ها آگاهانه به این نتیجه برسند که سود فرزندآوری مستقیماً به خودشان برمی‌گردد و در مرحله بعد برای جامعه مفید خواهد بود. نباید از سیاست‌های جمعیتی انتظار غیرمنطقی داشته باشیم زیرا تجربه کشورهای دیگر نشان داده است که اگر از تمامی ظرفیت‌ها هم برای افزایش باروری در کشور استفاده شود دستیابی به باروری در سطح جانشینی یا کمی بیشتر، نتیجه بیش از انتظاری است و نمی‌توان توقع داشت به سطوح باروری چند دهه پیش برسیم.

پیشنهادات سیاستی

براساس یافته‌های تحقیق از مصاحبه با خبرگان مسأله جمعیت و برنامه‌ریزی برای آن، راهبردهایی برای مواجهه با نقایص و مشکلات مربوط به سیاست‌ها و قوانین مرتبط با جمعیت بیان شده است. راهبردهای مذکور در سه مقوله آورده شده است: دسته اول به راهبردهایی اشاره می‌کند که نقص در قانون‌گذاری در رابطه با سیاست‌های جمعیتی را نشانه گرفته است و به راههایی برای رفع این کم‌وکاست‌ها و در نتیجه افزایش سرمایه اجتماعی اشاره می‌کند. دسته دوم توجه به توانمندسازی جمعیت فعال و دسته سوم به راههایی برای توجه به واقعیت‌های جامعه از طریق پژوهش اشاره می‌کند.

در جمع‌بندی، برای رفع نقایص نظام قانون‌گذاری در خصوص برنامه‌ریزی برای جمعیت به نظر می‌رسد توصیه‌های زیر به عنوان

زندگی خانواده‌ها حس بشود. چنانچه نظام قانون‌گذاری و نهاد اجرایی به دنبال بالا بردن اعتماد ملی و سرمایه اجتماعی باشد، باید سعی شود مشکلات تأمین معاش، مسکن، اشتغال و ازدواج در جامعه به حداقل برسد. اگرچنین بود سیاست‌های جمعیتی به هر شکلی که عنوان، تدوین و تصویب شود، به اهداف خود نزدیک می‌شود. هر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در جهت افزایش اشتغال، تولید و توسعه اقتصادی، یک سیاست جمعیتی است و به نظر می‌رسد بهترین مسیر برای رسیدن به این هدف، توانمندسازی جمعیت جوان و رشد اشتغال مؤثر آنان است. به همین دلیل تقریباً تمام مشارکت‌کنندگان در تحقیق به طور مشخص اذعان داشتند که بهترین سیاست در این زمینه استفاده حداکثری از فرصت طلایی پنجره جمعیتی است؛ زیرا به دنبال توانمند شدن حداکثری جمعیت فعال مطمئناً سالمندی توانمندی نیز در انتظار جامعه در آینده است و چنانچه در سال‌های آینده از این امر مهم غفلت ورزیده شود فرصت از دست می‌رود و بار دیگر به دست نمی‌آید.

توجه ویژه به مسائل روزمره جامعه و ارزیابی مواردی که جامعه بیشتر از آن نواحی دچار آسیب و اختلال می‌شود، می‌تواند راه‌گشای جدی در رفع نواقص نظام تقیینی در حوزه سیاست‌گذاری جمعیت باشد. مسائل مرتبط با میزان بالای بیکاری، افزایش سن ازدواج، طلاق، میزان بالای مرگ‌ومیر در اثر حوادث جاده‌ای و همچنین بیماری‌های قلبی و عروقی، ظهور روبه‌افزون هنجارهای جدید و ناشایست در تشکیل خانوارهای نوظهور و آسیب‌های جدی فرهنگی که متوجه نسل جدید جامعه می‌شود از مسائلی است که جمعیت کشور را به لحاظ کمیت و کیفیت با آسیب‌های فراوان و جدی مواجه می‌کند؛ بنابراین توجه به مسائل یاد شده بسیار مهم و ضروری به نظر می‌رسد و به همین دلیل توجه به سیاست‌های غیرمستقیم جمعیتی بیشتر از سیاست‌های مستقیم جمعیت در تحقق اهداف جمعیتی کشور تأثیرگذار است.

درمجموع به نظر می‌آید که اگر چه آنچه که تحت عنوان سیاست‌های جمعیتی ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری نامیده می‌شود سیاست‌های خوب و جامعی است که یک تفکر سیستمی در آن دیده می‌شود؛ اما قوانین و ابزارهایی که برای تحقق این سیاست‌ها از سوی مجلس و نهادهای مرتبط دیگر اتخاذ شده است با توجه به شرایط فعلی کشور نمی‌تواند اهداف تعیین‌شده را محقق سازد. شاید بتوان گفت در تدوین قوانین مرتبط با سیاست‌های جمعیتی یک شتابزدگی وجود داشته است که نشان از بهره‌گیری ناکافی از نظرات متخصصین حوزه جمعیت و حوزه‌های مرتبط از

سیاح، مونس، مس کار، مانا و مس کار، مهلا (۱۳۹۱). بررسی اهمیت زمان در اعمال سیاست‌های جمعیتی با استفاده از مدل پویایی سیستم. مطالعات راهبردی زنان، ۱۴ (۵۵)، ۲۲۷-۲۶۲. https://www.jwss.ir/article_12311

شمس قهفرخی، فریده، عسکری ندوشن، عباس، عینی زیناب، حسن، روحانی، علی و عباسی شوازی، محمد جلال (۱۴۰۱). در دوراهی تصمیم به فرزندآوری: واکاوی چالش‌های فردی و اجتماعی فرزندآوری در بستر باروری پایین در شهر اصفهان. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۳ (۱)، ۲۸-۱. doi:10.22108/jas.2022.132711.2269

فتحی، الهام (۱۴۰۱). روند باروری در ایران از سال ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰، پژوهش‌کده مرکز آمار ایران. <https://amar.org.ir/news/ID/13713>
عباسی‌شوازی، محمد جلال و حسینی چاوشی، میمنت (۱۳۹۰). تحولات باروری، تنظیم خانواده و سیاست‌های جمعیتی در ایران، دانشگاه اسلامی (۴۸)، ۱۵. <https://ensani.ir/fa/article/30465>

عبداللهی، عادل و رحیمی، علی (۱۳۹۶). بساخت اجتماعی سیاست‌های افزایش فرزندآوری و موانع پیش‌رو: مطالعه موردی کاربران اینترنتی. مطالعات راهبردی زنان، ۲۰ (۷۷)، ۳۵-۶۰. doi:10.22095/JWSS.2017.59711.60-35
عبداللهی، عادل (۱۳۹۴). شناخت و بررسی عقلانیت اقتصادی-اجتماعی مرتبط با کنش فرزندآوری در شهر تهران، طرح پژوهشی مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور. https://jips.nipr.ac.ir/article_89589.html
عنابستانی، علی اکبر و همکاران (۱۴۰۱). ارزیابی تأثیر سیاست‌های جمعیتی دولت بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان کرمان). روستا و توسعه پایدار فضا ۳ (۲)، ۲۴-۱. doi:10.22077/vssd.2022.5182.1093

غمامی، محمد مهدی، مهاجری، مریم، جاوید محمدجواد، حکمت‌نیا، محمود (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران و ارائه شاخص‌های مطلوب، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۲۲ (۸۶)، ۳۱-۵۸. doi:10.22095/jwss.2020.202681.2140

غمامی، سید محمدمهدی و عزیزی، حسین (۱۳۹۳). بایسته‌های تغییر سیاست‌های تقنینی جمعیتی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۱۷ (۶۶)، ۱۱۷-۱۵۶. https://www.jwss.ir/article_13235.html

میرزایی، محمد و مشفق، محمود (۱۳۸۹). انتقال سنی در ایران: (تحولات سنی جمعیت و سیاست‌گذاری‌های اجتماعی - جمعیتی)، فصلنامه جمعیت، شماره ۷۱ و ۷۲. https://www.population-journal.ir/article_229178.html
میرسندسی، سید محسن (۱۴۰۱). ظرفیت نهاد حوزه علمیه در سیاست‌های جمعیتی کشور. مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه، ۱۱ (۱)، ۱۱۵-۱۳۴. doi:10.22081/scs.2022.72891

نظری مقدم، جواد (۱۴۰۳). بررسی مسائل و چالش‌های اجرایی قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در ایران (مطالعه موردی استان گیلان). راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۳ (۴)، ۱۶۷۵-۱۷۰۴. doi:10.22034/scs.2024.486282.1622

Bookman, M. (1997). The demographic struggle for power: the political economy of demographic engineering in the modern world / Milica Zarkovic Bookman. London; Portland, OR: Frank Cass.

راهکار سیاست‌محور بتواند راهگشا باشد:

- ورود متخصصین و صاحب‌نظران دلسوز و متعهد به مسأله جمعیت و سیاست‌گذاری جمعیتی؛
- تدوین یک برنامه منسجم و هماهنگ با وضعیت موجود کشور؛
- توجه به همه اقشار و طیف‌های مختلف جامعه در برنامه‌ریزی برای جمعیت؛
- دوری از پراکندگی‌های بسیار در تدوین سیاست‌های جمعیتی؛
- دوری از قوانین متضاد در بین نهادهای تصمیم‌ساز در حوزه سلامت جمعیت و افزایش سرمایه اجتماعی؛
- عدم به‌کارگیری سیاست‌های مستقیم فرزندآوری و تأکید بر توانمندی افراد جامعه و خانواده‌ها؛
- استفاده از سیاست‌های حمایتی غیرمستقیم و مؤثر؛
- توجه ویژه به امر اشتغال و کسب درآمد مناسب برای جوانان (پنجره جمعیتی)؛

- واقع‌نگری و دوری از چشم‌انداز و هدف‌های ایده‌آل و دست‌نیافتنی؛
- استفاده از تجربه کشورهای مشابه در حوزه سیاست‌گذاری جمعیتی؛
- انجام تحقیق و پژوهش برای ارزیابی میزان موفقیت سیاست‌های جمعیتی در جامعه به طور سالانه و جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته در نظام قانون‌گذاری و اجرایی.

منابع

- اسلامی، روح اله و فرخاری، محبوبه (۱۴۰۲). بررسی چرخه سیاست‌گذاری افزایش جمعیت در جمهوری اسلامی ایران (با تمرکز بر دوره چهارم سیاست‌های جمعیتی). راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۲ (۵)، ۳۰-۱. doi:10.22034/scs.2023.388086.1418
- بالاخانی، قادر (۱۴۰۱). بررسی کیفی نگرش به سیاست‌های جمعیتی و فرزندآوری (مطالعه موردی جوانان استان اردبیل). مطالعات راهبردی زنان، ۲۴ (۹۶)، ۳۹-۶۷. doi:10.22095/jwss.2022.342257.2998
- ثمنی، لیلا و شهریار، معصومه (۱۳۹۹). ارزیابی رویکرد قوانین و اسناد بالا دستی به بُعد کیفی افزایش جمعیت. مطالعات جمعیتی، ۶ (۲)، ۳۳۷-۳۱۵. doi:10.22034/jips.2021.282514.1105
- حاجی بابا‌علی، رضا و همکاران (۱۳۹۹). مبانی نظری تحولات سیاست‌گذاری جمعیت در ایران بعد از انقلاب، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۴ (۲۴)، ۷۷-۹۶. https://journals.sndu.ac.ir/article_1273.html
- زارع، سعید و هاشمی، حکیمه (۱۳۹۲). تأثیر دین بر سیاست‌های جمعیتی و باروری. فصلنامه علمی - پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی، ۵ (۱۰)، ۸۱-۹۵. https://soci.rihu.ac.ir/article_1011.html
- سوختانلو، زهرا، رحمت‌آبادی، اعظم (۱۳۹۲). تحدید نسل شیعه، تهدید جامعه ایران. معرفت ۲۲ (۱۸۹)، شهرپور، ۵۸-۴۵. <https://www.magiran.com/p1195655>

- Sheikhi, M. T. (2001). *Fundamentals and Concepts of Demography*, Tehran: Publishing Joint Stock Company. <https://agahbookshop.com.1622>
- Dotti Sani, G. (2020). Jon Anson, Walter Bartl, Andrzej Kulczycki (a cura di), *Studies in the Sociology of Population. International perspectives*: Heildelberg, Springer, 2019. doi:82. 100-103.10.4000/qds. 3746.

Research Article

Phenomenological Study on the Experience of Married Women in Shirazi from Sustainable Marriage

Reza Esmaeeli¹, Zeinab Ghadarbandfard Shirazi^{2*}¹ Assistant Professor of Sociology, Department of Cultural Management and Planning, Faculty of Governance, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University of Isfahan, Iran.² Instructor of Sociology, Department of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 27 May 2025

Accepted: 10 September 2025

Keywords:

Women, Phenomenology, Experience of Married Women, Length of Marriage, Stable Marriage.

ABSTRACT

Sustainable marriage is so effective in flourishing the family and the society, but today the world is witnessing an increase in the instability of marriages, which causes severe damage to the family and society. Identifying the factors of marriage stability has become very necessary to prevent family challenges. In the current study, a qualitative method has been used with a phenomenological approach to describe the experience of married women of Shirazi in the stability of marriage, based on Colaizzi's practical plan.

12 participants were selected by purposive sampling and interviewed with semi-structured in-depth method. The seven main described categories identified from the lived experience of women were demographic characteristics, belief in the holiness of marriage and family life, efficient relationship with spouse, flexibility and mutual understanding, obligation to stay in the marriage, ability to manage the marriage and communication network. for amelioration and consistency of marriage it is essential to propagate and strengthen this positive conditions.

Introduction

A stable marriage, accompanied by satisfaction and happiness, is a key factor for the health of the family and society; however, marriage faces challenges such as divorce and low-quality stable marriages, and has destructive effects on couples, children, and society. Identifying factors affecting the stability and desirable quality of family relationships is effective in reducing the rate of family crises, including marital instability, and can be effective in strengthening the foundation of the family and stable marriage. In this regard, the current study aimed to identify the experiences of Shirazi women with at least 25 years of marriage, regarding the stability of their marriage.

Method and Data

The study, with a phenomenological approach, has explored the experience of married women regarding marital stability. The statistical

population is all married women in Shiraz who have been married for at least 25 years without divorce. The reason for choosing 25 years is that the family has gone through the stages of formation, expansion, and complete expansion and its challenges. The samples were selected purposefully based on the Claise practical design; the sampling reached theoretical saturation with the participation of 12 people. Before the interview, the participants were explained about the importance and purpose of the research, the confidentiality of the interview, and the freedom to leave the interview at any time, and the interview was conducted in compliance with ethical considerations; the interview was recorded and extracted, and transcribed without any errors; meaningful phrases were identified and from within the meaningful phrases, categories or partial concepts were extracted; then, concepts were categorized and in the next step, the categories were grouped, and finally

* Corresponding Author: Instructor of Sociology, Department of Law and Social Sciences, PayameNoor University, Tehran, Iran.

E-mail address: Ghadarband@pnu.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Esmaeeli, R., & Ghadarbandfard Shirazi, Z. (2025). Phenomenological Study on the Experience of Married Women in Shirazi from Sustainable Marriage. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 139-155. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.526442.1282>

the main core of the categories was extracted; In the final step, to test the validity, the findings were returned to the participants to confirm that the findings were consistent with their biological experiences. Research validation was conducted based on the Polkinghorne model. In order to achieve construct validity, questions were posed to the interviewees from different angles during the interview process, and in order to achieve reliability, the interviews were categorized by the researchers separately, the findings were compared with each other, and consensus and agreement among the researchers were achieved.

Findings

The research findings include demographic characteristics that play an effective role in the stability of marriage. The pattern of women's residence is a place for men, and despite all the challenges, most see it as an opportunity to gain experience and save money. For the majority, choosing a spouse was centered on family and love before marriage was not an issue, but love was created over time and has been effective in the continuation of life.

Having an effective relationship with one's spouse is another research topic. Women emphasized the importance of the role of couples in strengthening their lives. Couples have achieved the stability of marriage by socializing well with each other, maintaining respect, authority and status for each other, expressing emotions, understanding and commitment to their spouse, emotional intimacy, love, belonging, kindness, good sexual relations, spending time with each other, and avoiding comparing their lives with others. The lives of women who were able to establish a good relationship with their spouse are more stable. Continuous and friendly conversations about the feelings and expectations of the parties, maintaining the position of the spouse, have helped to achieve mutual understanding and reduce misunderstandings. Strengthening communication skills is a strategy for improving married life.

Flexibility and mutual understanding of the spouse in the form of personality traits such as responsibility, interest in growth, criticism, positive thinking, maturity, and acceptance of individual and gender differences have helped to build a better life.

Belief in the sanctity of cohabitation, as a religious and cultural value, especially in the face of challenges, has played a positive role in maintaining marriage and overcoming the problems of cohabitation.

Being forced to stay in cohabitation affects the durability of marriages. Having children, their marriage and gender, and concerns about the future of children, fear of stigma and people's words, society's negative view of divorced women, and lack of hope for a better future for women after divorce, women's financial and social dependence on their spouses, maintaining the family's honor, are the basis for continuing

life. Also, women affected by conventional beliefs and misconceptions such as fatalism, the ugliness of divorce and marriage as the only way to find identity continued to live with their spouses despite dissatisfaction with their marriage.

The findings showed that women with management skills and capabilities in married life were able to cope with marital responsibilities and life challenges more effectively. Women considered problem-solving skills, resolving ambiguities, anger management, crisis management and creating a happy atmosphere at home, secrecy, adaptability and financial management as effective in building their strong lives. Among Iranian women, there is a trait such as contentment and adaptability, and most of the interviewees experienced a financial crisis with their spouses and survived the crisis with contentment and adaptability. Secrecy of couples, maintaining their privacy and not exposing their differences and shortcomings in life to others has been an important strategy for overcoming crises.

This finding points to the importance of communication, social and family networks in maintaining the stability of marriage; the family has a special place in the durability or instability of couples' lives; For some couples, families are a factor of sustainability with their support throughout their life together, and for some couples, they face interference and sedition from their families, and their lives are in crisis. Using formal counseling services was not common, and they consulted with knowledgeable and experienced family members. Those interested in using formal counseling services faced limitations, including opposition from their spouses.

Discussion and Conclusion

For some, the continuation of marriage is a matter of love and respect, and for others, it is a matter of compulsion, and the members experience a stressful life. It is suggested that, according to the findings, the seven identified concepts be reproduced using curriculum knowledge and taught to the current generation in the form of valuable education. By strengthening the knowledge and communication literacy of spouses with each other, we can witness the stability of marriage. Living together is like a school where people develop their knowledge during married life and, using the strategy of empowering skills, learn more knowledge in preventing problems and solving problems. By promoting the culture of visiting counseling centers, teaching correct methods of marriage, and teaching social and communication skills through holding training courses before and after marriage, it is possible to achieve the continuation of a quality marriage. Family counselors can use these findings to design effective educational and counseling programs that help increase the awareness and skills of couples in maintaining and strengthening their marriages.

مقاله پژوهشی

مطالعه پدیدارشناختی تجربه زنان متأهل شیرازی از ازدواج‌های با ثبات و پایدار

رضا اسماعیلی^۱، زینب قدربند فرد شیرازی^۲

^۱ استادیار جامعه‌شناسی، گروه مدیریت و برنامه ریزی فرهنگی، دانشکده حکمرانی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، ایران.
^۲ مربی جامعه‌شناسی، گروه حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

ازدواج‌های پایدار روی شکوفایی خانواده و جامعه تاثیر دارد؛ اما دنیا شاهد افزایش بی‌ثباتی ازدواج‌ها بوده و ناپایداری ازدواج عامل آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر خانواده و جامعه است. ازاین‌رو شناسایی عوامل موثر روی پایداری ازدواج، جهت پیشگیری از چالش‌های خانواده بسیار ضروری است. در پژوهش حاضر برای توصیف تجربه زنان متأهل شیرازی از پایداری ازدواج، از روش کیفی با رویکرد پدیدارشناسی استفاده شد. براساس طرح عملی کلاسی، ۱۲ مشارکت‌کننده با نمونه‌گیری هدفمند، انتخاب و تحت مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته، قرار گرفتند. نتیجه حاصل از پژوهش نشان داد که تجربه زیسته زنان بیانگر تأثیر، هفت مقوله اصلی ویژگی جمعیت‌شناختی، باور به حرمت زندگی مشترک و خانوادگی، داشتن ارتباط مؤثر با همسر، انعطاف و درک متقابل همسر، اجبار به ماندن در زندگی مشترک، توانمندی در مدیریت زندگی مشترک و شبکه‌های ارتباطی به عنوان عوامل اثرگذار بر دوام و پایداری ازدواج است که جهت بهبود و ثبات ازدواج، ترویج و تقویت این عوامل مثبت ضروری است.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۶

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۹

کلیدواژه‌ها:

زنان، پدیدارشناسی، تجربه زنان
متأهل، طول ازدواج، ازدواج باثبات
و پایدار.

مقدمه

را می‌توان به عنوان باقی‌ماندن ازدواج قانونی بدون طلاق، جدایی فیزیکی یا جدایی قانونی تعریف کرد. ثبات ازدواج با سازگاری زناشویی، کیفیت زناشویی، رضایت و موفقیت زناشویی مرتبط اما متمایز از آن است (Mitchell & Plauche, 2016).

در مدل پنج ضلعی پایداری زندگی زناشویی که برگرفته از مطالعات روانشناسان، مشاوران خانواده، جامعه‌شناسان، حقوقدانان و متخصصان مطالعات خانواده با رویکرد دینی است؛ عشق و صمیمیت، تعهد، تعالی، هدفمندی، پایداری اقتصادی و رضایت

اجتماع انسانی از ابتدای زندگی بشر برای حفظ خود و تداوم نسل، خانواده را بنا کرد و خانواده به مهمترین نهاد اجتماعی تبدیل گردید که سلامت و دوام آن تضمین‌کننده انسجام، نظم و شکوفایی جامعه است. ازدواج رسمی، مشروع‌ترین و مطلوب‌ترین عامل تشکیل خانواده در طول تاریخ می‌باشد که از مقبولیت و تأیید جهانی برخوردار است. ازدواج باثبات و توام با رضایت و شادی، عاملی کلیدی برای سلامت خانواده و جامعه می‌باشد. ثبات ازدواج

* نویسنده مسئول: مربی جامعه‌شناسی، گروه حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
 نشانی ایمیل: Ghadarband@pnu.ac.ir

استناد به این مقاله:

اسماعیلی، رضا، قدربند فرد شیرازی، زینب (۱۴۰۴). مطالعه پدیدارشناختی تجربه زنان متأهل شیرازی از ازدواج‌های با ثبات و پایدار، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۳۹-۱۵۵. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.526442.1282>

به دلیل تفاوت‌های فرهنگی آن جوامع با ایران قابلیت تعمیم ندارد. مطالعات انجام شده در کشور، بیشتر در زمینه طلاق است و تمرکز بر روی دوام ازدواج، نسبتاً کم بوده است. از این رو، توجه به مفهوم ثبات و پایداری در ازدواج به معنای جامع آن و استفاده از روش کیفی، نگاه عمقی و درون‌گرایانه اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.

مطالعه حاضر در شهر شیراز، انجام شده است. شیراز یکی از کلان‌شهرهایی است که با افزایش طلاق روبروست. این پژوهش با هدف شناسایی تجارب زنان شیرازی با حداقل ۲۵ سال طول مدت ازدواج، در زمینه علت پایداری ازدواج آنها انجام شد.

این مطالعه، با طرح این سوال کلی که چه عواملی، تجربه پایداری و دوام ازدواج زنان را شکل می‌دهند؟ از منظر جامعه‌شناختی به موضوع پرداخته و پاسخ به این سوال دغدغه پژوهش حاضر است.

چارچوب مفهومی

به منظور دستیابی به سوالات محوری در روند تجربه زیسته زنان از ثبات ازدواج، دیدگاه‌ها و نظریات متعددی مورد توجه قرار گرفت. چارچوب‌های نظری موجود در حوزه خانواده و ازدواج، عواملی را برای ثبات و استحکام آنان برشمردند. استرنبرگ^۳ در مثلث عشق از سه جزء عشق سخن می‌گوید و عشق را مرکب از سه بخش می‌داند: صمیمیت، شور و شوق (شهوت) و تعهد (ملک احمدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۷). به تاسی از استرنبرگ، سه عامل صمیمیت، تعهد و میل، عامل ایجاد عشق در بین زوجین و پایداری روابطشان در نظر گرفته شده است. چیل^۴ خرید و مالکیت خانه را دلیلی برای موفقیت همسران در خلق خانواده، حفظ و تداوم زندگی خانوادگی می‌داند. اریک وایدمر^۵ جشن‌های خانوادگی را عاملی مؤثر بر انسجام و تحکیم پیوندهای خانوادگی و تعیین‌کننده مرزهای خانوادگی می‌داند که حس همدلی و همراهی را در فرد ایجاد می‌کنند. رندرز^۶ معتقد است مراسم ازدواج، عامل ایجاد واحد اجتماعی جدید خانواده و اتصال‌دهنده بخش‌های متفاوت دوران زندگی فرد و عامل تبدیل من به ما در زوجین می‌شود. مک کارتی^۷ معتقد است، برقراری رابطه عاطفی با برخی از فامیل‌های همسر توسط برخی زنان، زمانی که

جنسی از روابط زناشویی به عنوان پنج عامل مؤثر بر تحکیم و ثبات خانواده هستند (اسماعیلی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۷).

دغدغه زندگی با کیفیت و پایداری، دغدغه‌ای همه‌گیر است. اکثر آدم‌هایی که در فکر تشکیل خانواده هستند یا زندگی مشترک تشکیل دادند؛ خواهان ازدواج بادوام هستند و رویای ازدواج بادوام دارند. حال چه می‌شود که بر سر راه آنان موانع و چالش‌هایی ایجاد می‌گردد و آنها را از خواسته و رویای خود دور می‌کند؟ در قری که انسان از بسیاری جهات، رشد، رفاه، شکوفایی و بالندگی را تجربه می‌کند و خود را از بسیاری اجبارهای اجتماعی همچون ازدواج تحمیلی رها کرده و انتخاب همسر را به اختیار خود گرفته است و می‌تواند عشق رمانتیک را تجربه کند، چرا آمار طلاق در حال افزایش است و زنگ هشدار آن، جامعه جهانی را با چالش روبرو کرده است؟

گیدنز^۱ معتقد است دنیای امروز عشق سیال را جایگزین عشق رمانتیک کرده و افراد در هر زمان که زندگی مشترک با همسر را مطابق میل خود ندانند به آن خاتمه می‌دهند و ممکن است ازدواج دیگری را تجربه کنند (ریبنز مک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰: ۱۹۸).

علاوه بر بحث گسست و طلاق، ازدواج‌های نامناسب اما پایدار هم بسیارند. برناردز^۲ معتقد است بیشتر افراد حتی با وجود ناخرسندی و بدرفتاری رابطه خود را حفظ می‌کنند؛ زیرا خود اقدام به داشتن رابطه یک «واقعۀ اجتماعی» اساسی و بنیادین است (برناردز، ۱۳۸۸: ۲۴۴). زندگی ناپایدار و بی‌کیفیت، نه تنها اثرات تخریبی بر زوجین و فرزندان دارد؛ بلکه آثار سوء آن در جامعه و روابط اجتماعی نیز نمود دارد.

با اوج‌گیری طلاق، بحران‌های خانوادگی و کاهش طول مدت ازدواج، شناخت فرایندهای مؤثر بر محافظت و دوام خانواده ضرورت می‌یابد. همچنین شناسایی عوامل تأثیرگذار بر ثبات و کیفیت مطلوب روابط خانواده توسط جامعه‌شناسان و روانشناسان عاملی مؤثر بر کاهش نرخ بحران‌های خانواده؛ از جمله، بی‌ثباتی ازدواج است. تمرکز بر عوامل ثبات ازدواج می‌تواند در تقویت بنیاد خانواده و ازدواج پایدار مؤثر واقع گردد.

مطالعاتی در دنیا درباره خانواده، ازدواج و ثبات آن انجام شده؛ اما

1. Giddens
2. Bernardez
3. Sternberg
4. Cheal
5. Widmer
6. Rands
7. Mc Carthy

همسر نیاز به چنین محبتی دارد، برای حفظ کانون خانواده و زندگی مشترکشان صورت می‌گیرد. وارنر اشنایدر^۱ پول را مهمترین عامل در تداوم زندگی خانوادگی، تغییر خشم به مهربانی و ایجادکننده شادی و صمیمیت‌های واقعی یا دروغین می‌داند. او معتقد است زوجین در حفظ و تداوم ازدواج مسئولیت مشترک، برابر و به دور از سلطه زنانه و مردانه دارند (لیبی، ۱۳۹۰).

ریبنز^۲ معتقد است جهان بیرونی از طریق اعضای بیرون از خانواده که همان خویشان و بستگان می‌باشند، به شدت بر خانواده و زندگی روزمره آنان اثرگذار است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت، کیفیت رابطه صمیمانه یا خصمانه زوجین با اعضای بیرونی، روی ثبات خانواده اثرگذار است. لاینز^۳ و دیگران، مریضی و ازکارافتادگی را باعث تغییر شبکه و روابط اجتماعی دانسته و مریضی را به عنوان یک عامل تحمیلی بر خانواده، دوستان و روابط صمیمانه می‌دانند (برناردز، ۱۳۸۸).

برگر و کلنر^۴ نقش تفاهم را در روابط خانواده برجسته کرده و آن را نوعی تثبیت و تأیید دوباره قواعد رابطه و نقش‌های مربوط به همسران می‌دانند که افراد را قادر می‌سازد تا احساسات خود را بیان کنند، در برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها همکاری کنند و امیدوارانه به حل مشکلات و درگیری‌ها بپردازند (همان: ۲۴۵). لوین^۵ از فضای حاکم بر زندگی خانوادگی زوجین می‌گوید که رابطه میان زوجین مبتنی بر نگرش‌هایی است که در جریان جامعه‌پذیری درونی شده و به همین علت افراد انتظار دارند، مناسب با جنسیت‌شان با فرصت‌های متفاوت در فضای عمومی و زندگی اجتماعی مواجه شوند (بختیاری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۸). هیرشی^۶ چهار عنصر اصلی، دلبستگی (علاقه مردم به یکدیگر)، سرسپردگی (تعهد نسبت به هم)، درگیری (گرفتار کار و خانواده بودن) و ایمان (وفاداری به ارزش‌ها و هنجارها)

را باعث پیوند فرد و جامعه می‌داند (ستوده و بهاری، ۱۳۸۶: ۳۸). خالیدی و همکارانش (۱۳۹۳) به نقل از صاحب‌نظرانی چون رزن گراندن^۷، مایر زوهتی^۸، رنیک^۹، بلوم برک^{۱۰}، مارکمن^{۱۱} و وسلویا^{۱۲}، عشق، ارتباط، درک کردن، مذهب، صبر، تعهد، امیدواری، انعطاف‌پذیری، احترام، صمیمیت، بخشش، قدردانی، محبت و داشتن اوقات لذت‌بخش با همدیگر را از عوامل محافظت‌کننده زندگی مشترک دانستند.

پیشینه پژوهش

مرور مطالعات موجود با موضوع دوام و پایداری ازدواج، کمبود پژوهش از دیدگاه جامعه‌شناختی درباره این موضوع و نادیده انگاری مطالعات کیفی به‌ویژه پدیدارشناسانه را تأیید می‌کند. اکثر پژوهش‌ها، تأثیر دوام ازدواج بر خانواده، رضایت از ازدواج و سازگاری زناشویی را بررسی نمودند. برخی تحقیقات به موانع کاهش ثبات زناشویی و ناپایداری ازدواج پرداختند؛ به عنوان نمونه میشل و پلانچ^{۱۳} (۲۰۱۶) عواملی مانند، استرس مالی، درآمد پایین، تحصیلات پایین، بیکاری، سن پایین هنگام ازدواج، طلاق والدین و عدم شباهت با همسر را فاکتورهای مؤثر بر کاهش ثبات زناشویی دانستند. مکویر و دیمکپا^{۱۴} ناهمسانی زوجین در زمینه‌هایی مانند تحصیلات، نژاد، قومیت، طبقه اقتصادی و اجتماعی و ... را سرچشمه نزاع و تعارض بین همسران معرفی کرده که با مرور زمان میل به جدایی تقویت می‌شود. درآمد کم خانواده، عامل بی‌ثباتی ازدواج است؛ زیرا منابع مالی بیشتر زمینه دسترسی به استاندارد قوی‌تر در زندگی را فراهم کرده و در نتیجه آن رضایت بیشتر می‌شود. نتایج مطالعه فاور، منتل و اولسون^{۱۵} نشان داد، زوج‌های سنتی کمتر از سایر زوج‌ها به طلاق گرایش دارند؛ در عوض به دلیل فقدان مهارت‌های ارتباطی در حل تعارض، به جنبه‌های دوفره

1. Warner Schneider

2. Ribbens

3. Lyons

4. Berger & Kellner

5. Levin

6. Hirshi

7. Rosen Geranden

8. Mier Zoheti

9. Renik

10. Blooom Berk

11. Markman

12. Selvia

13. Mitchell & Plaunche

14. Mercado & Dimkpa

15. Fowers & Montel & Olson

موثرترین شرایط ایجادکننده خانواده کارآمد و پایدار می‌دانند. (غیاثوند و اسدی، ۱۳۹۸: ۱۹۶) به نقل از مکویر و دیمکیا، متغیرهای مربوط به همسان‌همسری را ملاک عمده‌ای برای استحکام خانواده و منشأ دوام روابط زناشویی بیان می‌کنند. بخشی‌زنجیرانی و علی‌مندگاری در تحقیقی روی ۲۰ زن متأهل شیرازی، ازدواج مناسب و امنیت زناشویی را از شرایط علی ایجادکننده، خانواده کارآمد و با دوام می‌دانند. شیوه همسرگزینی، زمینه‌های تربیتی و حمایتی والدین، شرایط زمینه‌ای و مدیریت رسانه، فضای مجازی و مراقبت اخلاقی زوجین، به مثابه شرایط مداخله‌گر زنان متأهل در تدوام زندگی مشترک است. راهبرد کنش زنان متأهل در تلاش برای ایجاد یک خانواده کارآمد و بهنجار، تحمل سختی و شرایط دشوار با مدیریت مناسب شرایط بحرانی، همراهی و حمایت متقابل زوجین است.

خالدی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «عوامل حفاظت‌کننده ازدواج در افراد متأهل دارای عوامل خطر» از عواملی چون ارتباط، ویژگی‌های شخصیتی، مهارت، سازگاری، عوامل بیرونی، مذهب و باور به عنوان عوامل حفاظت‌کننده ازدواج نام بردند. در نتایج مطالعه باچاند و کارون^۲ روی ۱۵ زوج دارای ازدواج پایدار، عوامل مؤثر بر پایداری ازدواج را دوستی، عشق، احترام، احساس قدردانی، اعتماد، وفاداری، ارتباط خوب، رابطه جنسی خوب، ارزش‌های مشترک، همکاری و حمایت متقابل، لذت بردن از زمان مشترک، توانایی انعطاف‌پذیری در هنگام مواجهه با تغییر، دارا بودن حسی از معنویت و باور به نهاد ازدواج می‌دانند (**حاتمی‌ورزنه و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۳**).

حیدری و همکارانش (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای، با استناد به نتایج برخی پژوهش‌های صورت گرفته، رضایت از زندگی در بین اعضای خانواده، برابری جنسیتی، آزادی و اختیار زوجین را از جمله عوامل مؤثر بر استحکام خانواده بیان نموده و از توافق بین زوجین در امور مختلف و رضایت جنسی به عنوان مهم‌ترین عوامل در پایداری خانواده یاد می‌کنند.

در پژوهش‌های انجام شده پیشین، ازدواج، پدیده‌ای فراگیر دانسته شده که اکثر مردم در طول زندگی خود، تجربه می‌کنند و زوج‌ها، خواهان ازدواج طولانی‌مدت و رضایت‌بخش هستند. (**Karney & Bradbury, 2020**) بین ثبات زناشویی با رضایت از آن تفاوت وجود دارد (**Lenthall, 2007**) و انسجام زناشویی با بهزیستی فردی مانند عزت نفس بالا دارای رابطه مثبت است (**Doane, 2016**).

تمایل اکثر مطالعات، بررسی پیامدهای ثبات ازدواج است؛ برخی

ازدواج رضایت کمتری از خود نشان می‌دهند (**غیاثوند و اسدی، ۱۳۹۸: ۱۹۹**). از دیگر عوامل مؤثر بر ناپایداری ازدواج، اشتغال زنان و میل به استقلال (**Dougllass, 2020**)، ناسازگاری، نارضایتی از رابطه عاطفی، جنسی و خیانت زوجین (**Amota & Rogers, 1999**) است. همچنین میزان بدهی مالی (**Previti & Amato, 2003**)، درآمد پایین، ثابت ماندن دستمزد به مدت طولانی، میزان تحصیلات و پرستیز شغلی (**آماتو و همکاران، ۲۰۰۷**) از جمله عوامل مؤثر بر ناپایداری خانواده هستند (**حیدری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۶**).

برخی تحقیقات خارجی نظیر کولاموسی^۱ به بررسی تجربه زنان ایرانی از ازدواج موفق در سایر کشورها پرداختند. کولاموسی در پژوهشی به بررسی تجربه زنان ایرانی مهاجر در آمریکا درباره ازدواج موفق ایرانی پرداخت و ۵ خوشه مضامینی از تحلیل داده‌ها را ارائه کرد که عبارتند از: یک) تأثیر زیاد خویشاوندان سببی روی موفقیت ازدواج و نیاز به حفظ مرزهای مناسب با آنان؛ دو) مصالحه برای حفظ رابطه؛ سه) یک حس کلی از احترام و عشق نسبت به یکدیگر و خانواده؛ چهار) تحمل ناکامل بودن و اشتباه‌های همسر و پنج) عدم وابستگی و اعتماد به یکدیگر در ازدواج (**غیاثوند و اسدی، ۱۳۹۸: ۱۹۹**).

اکثر محققین روی موضوع رضایت از زندگی زناشویی تمرکز دارند. **سلیمی و همکاران (۱۳۹۸)** در پژوهش «سلامت روابط زناشویی در پرتو عوامل تأثیرگذار بر ثبات و رضایت از رابطه: یک مطالعه مروری» پانزده مقاله داخلی و خارجی را در زمینه عوامل مؤثر بر ثبات و رضایت زناشویی با روش مروری نظام‌مند، بررسی کردند که در نتیجه این بررسی ۹ مقوله شناسایی و در ۳ طبقه عوامل درون فردی، بیرون فردی و محیطی دسته‌بندی شد. عوامل درون فردی از جمله ویژگی‌های شخصیتی، سلامت جسمی و روانی، ویژگی‌ها و اشتراکات معنوی و مذهبی. عوامل بین فردی؛ مانند مهارت‌های ارتباطی، رابطه سازنده، عشق، عاطفه و رابطه جنسی و در طبقه محیطی حمایت اجتماعی، اشتغال و وضعیت اقتصادی مناسب بر سلامت رابطه زناشویی تأثیرگذارند.

کمتر تحقیقی است که به بررسی عوامل تأثیرگذار بر دوام ازدواج بپردازد. نمونه‌های انجام شده عوامل محافظت‌کننده‌ای مانند مشارکت در فعالیت‌های اوقات فراغت (**Orthner, 2018**)، داشتن فرزند و تعداد آنان (**Thornton, 1977**)، درآمد، تحصیل و شغل (**Bernard, 1966**) را اثرگذار دانستند. برخی تحقیقات، ازدواج مناسب را

1. Colamussi
2. Bachand & Caron

روش پژوهش و داده‌ها

با عنایت به کمبود تحقیقات کیفی در حوزه خانواده، ازدواج و ضرورت آن برای نگاه عمیق‌تر به این حوزه رویکرد پدیدارشناسی به عنوان بهترین رویکرد برای شناخت تجربه زیسته زنان متأهل شیرازی از پایداری ازدواج انتخاب گردید. پدیدارشناسی در استخراج عصاره و ذات تجربه انسانی شیوه‌ای از تحقیق با مختصات توصیفی، انعکاسی و تفسیری را پیشنهاد می‌کند (وان مانن به نقل از ایمان، ۱۳۹۳: ۸). جامعه آماری پژوهش، کلیه زنان متأهل شیراز بود که ازدواج پایدار، بدون طلاق و جدایی با حداقل ۲۵ سال زندگی مشترک را تجربه کرده باشند. علت انتخاب ۲۵ سال طول مدت ازدواج این است که خانواده، مراحل شکل‌گیری، گسترش و گسترش کامل خانواده (اعزازی، ۱۳۹۱: ۱۰۶) را طی نموده است و چالش‌های این سه مرحله را پشت سر گذاشته و مرحله انقباض را آغاز کرده است. در این تحقیق، نمونه‌ها به صورت هدفمند انتخاب شدند. نمونه‌گیری تا زمانی که محققین، به اشباع نظری رسیدند، ادامه داشت. مصاحبه با ۱۲ مصاحبه‌شونده، اشباع را حاصل کرد، پاسخ‌ها تکراری و اطلاعات تازه‌ای اضافه نگردید. قبل از انجام مصاحبه، درباره اهمیت و هدف از انجام پژوهش به شرکت‌کنندگان توضیح داده شد و پس از جلب اطمینان و اعتماد آنان، در محرمانه بودن اطلاعات به دست آمده از مصاحبه، آزاد بودن خروج از مصاحبه در هر زمان و رعایت نکات اخلاقی مصاحبه انجام شد. میانگین زمان انجام مصاحبه ۴۵ دقیقه بود.

اجرای پژوهش و داده‌ها براساس روش عملی طرح کلایزی^۱ انجام شد. مصاحبه‌کنندگان پس از آماده‌سازی شرایط مصاحبه، سوالات را با زنان مطرح کردند. گفتگوی حاصل از مصاحبه ضبط شده و در مرحله استخراج، بی‌کم‌وکاست پیاده شد، در گام دوم عبارات معنی‌دار مشخص شده است و در گام سوم، از درون عبارات معنی‌دار، مقوله یا مفاهیم جزئی استخراج گردید. در گام چهارم، مفاهیم، مقوله بندی و در گام پنجم، گروه‌بندی مقوله‌ها صورت گرفت و در نهایت هسته اصلی مقوله‌ها استخراج شد در گام آخر، برای آزمون اعتبار، یافته‌های به‌دست آمده به مشارکت‌کنندگان برگشت داده شد تا تأیید نمایند که یافته‌ها با تجارب زیستی آنان یکسان بوده و همخوانی دارد. اعتباریابی پژوهش، بر اساس الگوی پولکینگ‌هورن^۲ انجام شد که پژوهشگران توصیفات مشارکت‌کنندگان را دقیق ثبت و ضبط کرده‌اند. یافته‌های حاصل از شرکت‌کنندگان در مصاحبه به

ثبات ازدواج را موثر بر سازگاری زناشویی (Kendrick & Drentea, 2016) و موفقیت و پیشرفت تحصیلی (Duncan, 1969) و سلامت و رفاه کودکان و بزرگسالان (Dorius, 2016) اثرگذار می‌دانند.

دوام ازدواج، در اکثر پژوهش‌های علوم انسانی موضوعی فرعی است و محققین در کنار موضوعات اصلی چون طلاق، اشاره‌ای کوتاه به آن دارند؛ به‌عنوان نمونه، نتایج پژوهش عباس‌پور و همکاران (۱۴۰۳) بیانگر نقش دخالت‌های خانواده همسر در کاهش رضایت از زندگی زناشویی، افزایش طلاق و تأثیرات منفی دخالت‌های خانواده مبدأ بر دوام و کیفیت ازدواج است. از طرفی برخی پژوهش‌ها به علل انصراف از طلاق و ادامه زندگی زناشویی پرداختند. بهتونی و همکاران (۱۴۰۴) در مقاله‌ای علل سازش زوجین و انصراف از طلاق را بررسی کرده و شرایط علی (منابع مالی و اقتصادی، مسئولیت در قبال فرزندان، فرصت مجدد، ترس از تنهایی و انزوا، عدم وجود حامی و عدم تصمیم قطعی)، شرایط زمینه‌ای (شخصیت وابسته، تعارض با خانواده اصلی، شک و ابهام در تصمیم‌گیری)، شرایط مداخله‌گر (مسائل فرهنگی و اجتماعی، محدودیت فرصت‌ها و عدم استقلال فردی) را موثر در انصراف از طلاق و سازش دانستند. پورموسوی و همکاران (۱۳۹۹) به دلایل انصراف زنان از طلاق پرداختند و ادراک زنان از طلاق را موثر بر دوام ازدواج دانستند. ادراک مثبتی چون امکان اصلاح و فرصت دوباره، ادراکات منفی مانند مبهم بودن آینده بعد از طلاق از دلیل ماندگاری ازدواج بیان کردند. همچنین داشتن فرزند، عدم حامی، نگاه بد جامعه به زنان مطلقه، ترس از تنهایی و داشتن شخصیت وابسته از دیگر دلایل انصراف از طلاق و دوام ازدواج در این تحقیق می‌باشد.

در ارتباط با مفهوم خانواده و ازدواج تحقیقات وسیعی موجود می‌باشد که بیانگر اهمیت موضوع است؛ اما عمده مباحث در ارتباط با آسیب‌های خانواده و ازدواج است. بیشتر تحقیقات در حوزه ازدواج، در ارتباط با طلاق، ناپایداری و نارضایتی ازدواج است و کمتر به بحث، ثبات ازدواج پرداخته‌اند و اکثر مباحث علمی موجود در حوزه ثبات ازدواج، به صورت حاشیه‌ای، در کنار دیگر موضوعات، مورد ارزیابی قرار گرفته است. عمده تحقیقات موجود در زمینه ثبات و پایداری ازدواج در حوزه روان‌شناسی و علوم قرآنی انجام شده است و از دید جامعه‌شناسی کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. روش اکثر تحقیقات کمی است و کمتر از روش‌های کیفی استفاده شده است. در این مطالعه تلاش می‌شود با روش کیفی پدیدارشناسی و از دید جامعه‌شناسی، به شناسایی تجارب زنان شیرازی، از ثبات و پایداری ازدواج بپردازد.

1. Colaizzi

2. Polkinghorne

مصاحبه‌شوندگان مطرح شده است. همچنین به منظور دریافت عمیق تجربیات زنان از پایداری ازدواج، فرآیند جمع‌آوری داده‌ها تا رسیدن به مرحله اشباع (تکرار پاسخ‌ها) تداوم یافته است. به منظور رسیدن به پایایی، مقوله‌بندی مصاحبه‌ها توسط پژوهشگران به صورت جداگانه انجام شده، یافته‌ها با یکدیگر مقایسه شده و در نهایت اجماع و توافق پژوهشگران حاصل شده است.

مشارکت‌کنندگان در این پژوهش، ۱۲ خانم متأهل شیرازی با حداقل ۲۵ سال تجربه زندگی مشترک پایدار بودند. مدت دوام ازدواج

کاغذ انتقال یافت و به منظور دستیابی به روایی پس از بازگرداندن مفاهیم استخراج شده از مصاحبه‌ها، مجدد مطالب پیاده‌شده به مصاحبه‌شوندگان بازگردانده شد و از مقوله‌بندی مفاهیم توسط پژوهشگران اطمینان لازم به‌دست آمد.

ضمن این‌که، پژوهشگران، در فرآیند جمع‌آوری داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها، ثبت و انتقال آن، عملیات خود بازبینی را با هدف افزایش قابلیت اعتبار، انجام دادند. به منظور دستیابی به اعتبار‌سازهای در فرآیند مصاحبه، سؤالات از زوایای مختلف برای

جدول ۱. ویژگی جمعیت‌شناختی، اقتصادی و اجتماعی پاسخگویان

Table 1. Demographic, economic and social characteristics of respondents

نام	طول ازدواج	سن	سن ازدواج	سن همسر	تحصیلات	تحصیلات همسر	شغل	شغل همسر	درآمد	نحوه زیست
زهره	۳۱	۶۹	۳۸	۸۵	پنجم	پنجم	خانه‌دار	بازنشسته	حقوق بازنشستگی	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
رویا	۴۴	۶۷	۲۳	۷۰	دیپلم	دیپلم	خانه‌دار	آزاد	مغازه	از اول مستقل
آذر	۳۲	۵۳	۲۰	۵۷	دیپلم	لیسانس	خانه‌دار	بازنشسته	حقوق بازنشستگی	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
اشرف	۳۸	۶۰	۲۱	۶۶	دیپلم	دیپلم	خانه‌دار	بازنشسته	حقوق بازنشستگی	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
فاطمه	۴۹	۶۳	۱۲	۷۵	پنجم	راهنمایی	خانه‌دار	بازنشسته	حقوق بازنشستگی	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
سحر	۳۷	۵۴	۱۷	۶۴	پنجم	سوم دبیرستان	خانه‌دار	بازنشسته	حقوق بازنشستگی	با خانواده همسر
صدیقه	۴۱	۶۰	۲۳	۶۰	نهم	راهنمایی	خانه‌دار	آزاد	درآمد همسر	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
خدیدجه	۵۰	۷۵	۱۴	فوت	خواندن	ششم	خانه‌دار	کشاورز	زمین کشاورزی و باغ	اوایل مستقل بعد با مادر خانم
سمیه	۵۲	۶۹	۱۶	۷۸	هشتم	هشتم	خانه‌دار	آزاد	مغازه	مستقل
نیکو	۲۹	۶۴	۳۶	۶۴	دیپلم	ارشد	بازنشسته	بازنشسته	حقوق بازنشستگی	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
زیبا	۳۸	۵۹	۱۹	۶۲	دیپلم	دیپلم	خانه‌دار	آزاد	مغازه	اوایل با خانواده همسر بعد مستقل
ریحانه	۶۰	۷۹	۲۰	۸۶	پنجم ابتدایی	دوم ابتدایی	خانه‌دار	آزاد	درآمد همسر	مدتها با خانواده همسر بعد مستقل

* به دلیل حفظ حریم خصوصی مصاحبه‌شوندگان، اسامی به‌صورت مستعار آمده است.

باورها، نحوه ارتباط با همسر، انعطاف و درک متقابل زوجین، اجبار به ماندن در زندگی مشترک، توانمندی و مدیریت زندگی و شبکه‌های ارتباطی است. زنان مشارکت‌کننده در تحقیق، تجارب متفاوتی از دوام و پایداری ازدواج دارند. بخشی از تجارب زنان برای حفظ زندگی مشترک، ناشی از ویژگی جمعیت شناختی آنان و همسران‌شان است. تجارب زنان از استحکام زندگی مشترک به نحوه تفکر، دیدگاه فرد درباره ازدواج و مقدس دانستن ازدواج و خانواده بر می‌گردد. داشتن ارتباط موثر با همسر، انعطاف و درک متقابل همسر، داشتن توانمندی‌های فردی و مدیریت زندگی مشترک از تجارب یاد شده زنان، برای قوام ازدواج است. کمیت و کیفیت شبکه‌های ارتباطی که زوجین با آنها در ارتباطند، تجارب متفاوتی از دوام ازدواج برای مشارکت‌کنندگان شکل می‌دهد. بخشی از تجارب بیان شده توسط افراد مشارکت‌کننده در تحقیق، بیانگر مقوله اجبار در ماندن در زندگی مشترک و تحمل ازدواج می‌باشد.

در این بخش به منظور افزایش اعتبار داده‌های تحقیق و جلوگیری از شائبه تفسیر شخصی، به نقل قول‌های مشارکت‌کنندگان استناد می‌شود. در جدول ۲ مفاهیم و مقولات فرعی و اصلی مصاحبه آورده شده است.

مصاحبه‌شوندگان، بین ۲۹ تا ۶۰ سال بود. سن زنان بین ۵۳ تا ۷۹ است و حداقل سن، زمان ازدواج، برای مشارکت‌کنندگان ۱۲ و حداکثر سن ۳۸ سال گزارش گردید. سن همسران مصاحبه‌شوندگان، بین ۵۷ تا ۸۶ می‌باشد. تحصیلات مصاحبه‌شوندگان، از سواد خواندن و نوشتن تا دیپلم و برای همسران‌شان دوم ابتدایی تا فوق‌لیسانس است. یازده نفر از خانم‌های شرکت‌کننده در تحقیق، خانه‌دار و یک نفر بازنشسته است. همسران شش نفر از خانم‌ها، بازنشسته و شش خانم دیگر همسرانی فعال در مشاغل آزاد دارند. ۱۱ زوج، دارای فرزند و ۱ زوج، بدون فرزند هستند. حداقل تعداد فرزندان، ۱ فرزند و حداکثر تعداد فرزندان، ۸ فرزند می‌باشد. ۹ زوج، ابتدا زندگی، با خانواده همسر زندگی کرده و ۱ نفر، ابتدا مستقل سپس مادر خانم به خانواده اضافه شده و ۲ نفر از مشارکت‌کنندگان از ابتدا مستقل بودند. انتخاب همسر، ۱ مورد عشق همراه با مخالفت خانواده و ۱ مورد، اجبار پدر و ۱۰ مورد انتخاب خانواده، عامل انتخاب همسر بوده است. ۱۱ مورد، ازدواج اول و یک مورد، ازدواج دوم می‌باشد.

یافته‌ها

یافته‌ها نشان داد، تجربه مشارکت‌کنندگان از تداوم ازدواج تحت تأثیر هفت مقوله اصلی، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آنان،

جدول ۲. مقوله‌بندی تجربه زیسته زنان متأهل از عوامل ثبات و پایداری ازدواج
Table 2. Categorizing married women's lived experience of factors affecting marital stability and sustainability

مقولات عمده	مقولات فرعی	مفاهیم جزئی
ویژگی جمعیت‌شناختی	عوامل زمینه‌ای	طول ازدواج، سن ازدواج زوجه، شغل، تحصیلات و سن زوجین، درآمد، نحوه زیست زوجین
باور به حرمت زندگی مشترک و خانوادگی	اعتقادات مذهبی و اعتقادات سنتی و تصورات قالبی نادرست	توکل به خدا، قبح طلاق، قداست تأهل، تقدیر
داشتن ارتباط موثر با همسر	گفتگوی دوستانه و معاشرت نیکو با یکدیگر، ابراز عواطف، حفظ جایگاه زن و مرد	صحبت کردن، احترام، حفظ شأن، عشق، صمیمیت، همدلی و درک، غرزدن، تمجید یکدیگر، کشش و علاقه، قدرت جذب، تفاهم، حفظ اقتدار، تعهد
انعطاف و درک متقابل همسر	ویژگی شخصیتی	صبوری، گذشت، نقدپذیری، مسئولیت‌پذیری، علاقه به رشد و آرامش‌خواهی، بی‌تفاوت بودن، منطقی بودن، اخلاق، درک تفاوت‌ها، پختگی، مثبت‌اندیشی و شوخ‌طبعی، نداشتن چشم و همچشمی‌ها، عزم استوار
اجبار به ماندن در زندگی مشترک	والدگری، ابهام درونی، کاهش فرصت، آبرو، حمایت مادی و معنوی	وجود بچه، تعداد فرزندان، جنسیت و وضعیت تأهل آنان، فشارها و خواسته‌های اطرافیان، ترس از انگ و حرف مردم، آینده مبهم و عدم اعتماد به کیفیت ازدواج مجدد، ملاحظه اطرافیان، نیاز مالی و اجتماعی
توانمندی و مدیریت زندگی مشترک	حل مسئله، رفع کدورت، مدیریت خشم، بحران و زندگی، راز داری، سازگاری	سکوت موقت، پیگیری موضوع و ابراز دلخوری در وقت مناسب، حفظ حرمت در جمع، مخفی نگه‌داشتن مسائل، حفظ فاصله و ظاهر زندگی حتی از فرزندان، شادکردن فضا حتی در بحران، قناعت، کسب تجربه، عقل و تدبیر
شبکه‌های ارتباطی	حمایت گروه‌های نخستین و ثانوی و دخالت اطرافیان	مشاور، حمایت مالی، فکری، عاطفی خانواده‌ها، فتنه‌انگیزی خانواده

۱. ویژگی جمعیت‌شناختی

تجربه زنان مشارکت‌کننده تحت‌تأثیر، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نظیر سن ازدواج زنان، شغل، تحصیلات، درآمد و نحوه زیست زوجین است. سن در زمان ازدواج، از عوامل تأثیرگذار بر دوام ازدواج بیان شده است. سن ازدواج، بر نحوه عملکرد افراد، اثرگذار است. رسیدن به بلوغ فکری، پختگی در رفتارها و ایجاد صفات مثبت اخلاقی و شخصیتی، از پیامدهای سن مناسب ازدواج است. سن بالا در زمان ازدواج برای برخی، منبع ارزشمندی برای تحمل مشکلات و برون‌رفت از سختی‌های زندگی مشترک است.

زهرا در این باره می‌گوید: «زندگی با بچه‌ها و خانواده شوهر سخت بود. چون سنم بالا بود، صبوری و عاقلی کردم سعی کردم، از پس زندگی بریام.»

هرچند الگوی رایج، در دهه‌های قبل، ازدواج در سن پایین است، خانواده آموزش‌های لازم برای ورود به زندگی مشترک از سنین پایین برای دختران آغاز می‌کرد. سن پایین، دلیلی برای عدم‌پذیرش مسئولیت‌های زندگی محسوب نمی‌شد و باورهای فرهنگی و اجتماعی، ترویج‌دهنده ازدواج در سنین پایین بوده است.

نحوه زیست زوجین یا الگوهای سکونت، برای زنان تجارب متفاوتی را رقم زده است. نه نفر از خانم‌ها تجربه زندگی با خانواده همسر را داشته و در تجارب زیسته زنان، زندگی با خانواده همسر، تأثیرات متفاوتی بر افراد داشته است. الگوی رایج سکونت در گذشته، مرد مکان بوده است و زوجین با آغاز زندگی مشترک، با خانواده آقا زندگی می‌کردند؛ کمتر زوجی تجربه نומکانی داشته و توانستند زندگی مستقل از والدین را تجربه کنند. در فرهنگ ایرانی، مادر مکانی یا سکونت داماد با خانواده زن، پذیرفته نیست و قبح اجتماعی داشته است. برای برخی زنان زندگی با خانواده همسر، تجارب ناخوشایندی چون دخالت در مسائل زوجین و دوگانگی در الگوهای تربیتی فرزندان ایجاد کرده است.

سحر از سختی‌های زندگی با خانواده همسرش می‌گوید: «۳۷ سال با خانواده همسرم زندگی می‌کنم، اگر صحبتی با همسرم می‌کردم؛ مثلاً این کار را انجام بده، مادرشوهرم می‌گفت خسته است از صبح کار می‌کنه خودت انجام بده. در تربیت بچه‌ها هم همینطور، باعث می‌شد حرفم گوش نکنند.»

برخی از زندگی با خانواده همسر حمایت، محبت، فرصتی برای شناخت خانواده همسر، افزایش صمیمیت و پس انداز مالی و... را تجربه کردند.

آذر از خوبی‌های زندگی با خانواده همسرش می‌گوید: «چند سالی

با خانواده همسرم بودیم، خدا را شکر مشکل نداشتیم خیلی کم‌کم می‌کردند. وقتی دیدن بچه دوم بدنیا آمده و فضا برامون کوچک هست، از نظر مالی کم‌کم کردن، مستقل بشیم. مدت‌ها نزدیک خودشون بودیم، بعد بخاطر دانشگاه بچه‌ها همگی محل زندگی را عوض کردیم.» شغل، تحصیلات و درآمد زوجین سرمایه‌های می‌باشند که در موفقیت و دوام ازدواج نقش دارند. در بسیاری از نظام‌های اجتماعی، زنانی که از استقلال مالی و تحصیلات بالا برخوردارند، در زندگی مشترک جایگاه مناسب‌تری دارند و منزلت اجتماعی بالاتری برخوردارند. تحصیلات بالا و حضور در محیط کار، در افزایش مهارت‌های زندگی، رشد توانمندی‌های افراد و کسب منزلت اجتماعی اثرگذار است. از دیدگاه برخی مشارکت‌کنندگان، تحصیلات و اشتغال زنان تجربه‌ای متفاوت از رفتار شوهران و خانواده آنان با عروس‌ها را ایجاد کرده است.

سحر، از تبعیض‌های رفتاری با عروس‌های خانواده می‌گوید: «جاری من شاغل و لیسانس هست. با وجود اینکه زمان ازدواج سنش بالای ۳۰ بود، بهترین مراسم‌ها را براش گرفتند. در تصمیم‌گیری‌ها نظرش را می‌خواهند. از اول براش خونه مستقل خریدند. خودش تصمیم‌گیرنده امورات زندگی و تربیت بچه‌هاش هست. پیشرفت زندگیشون را به این‌که خانم شاغل و تحصیل کرده است، ربط می‌دهند؛ اما برادرشوهرم خودش تحصیل‌کرده و موقعیت شغلی و مالی بهتری داره. وقتی بچه‌ها می‌گفتند این وسیله را مامانم برام خریده، خانواده شوهرم می‌گفتند نه که مامانت حقوق بگیره، بابات پول می‌ده تا مامان بخره. برای انتخاب مدرسه بچه‌ها و شرکت در جلسات مدرسه مرا آدم آگاه نمی‌دانستند و خودشان تصمیم می‌گرفتند. من هم دخترام را گذاشتم درس بخونند و شاغل بشند و دستشون تو جیب خودشون باشه تا بهتر زندگی کنند، بهشون گفتم درس بخونید که حرفی برای گفتن داشته باشید و بقیه هم جایگاهتون را بپذیرند.»

۲. باور به حرمت زندگی مشترک و خانوادگی

در جامعه ایرانی، اعتقادات مذهبی و سنتی نقش تعیین‌کننده‌ای در سبک زندگی دارد. ازدواج پدیده اجتماعی و فرهنگی و تحت‌تأثیر ارزش‌ها و هنجارهای جامعه است؛ به‌ویژه در بین نسل‌های قبل، باورهای ارزش‌محورانه از فروپاشی ازدواج جلوگیری نموده است و برای برخی پیشینیان ازدواج تنها راه رشد، شکوفایی و برخورداری از منزلت اجتماعی و زندگی خوب بوده است؛ به‌ویژه برای زنان تنها راه بدست آوردن نقش اجتماعی مورد تأیید جامعه و ارتقاء پایگاه اجتماعی، ازدواج

خانه است. تصمیم‌گیری امورات زندگی از مهمترین رسالت‌های مرد خانه می‌باشد. زنان برای خود جایگاهی در تصمیمات مهم نمی‌دانستند و این جایگاه را حق مسلم و شایسته مردان می‌دانستند. خدیجه از جایگاه همسرش می‌گوید: «بزرگی و عاقلی شوهرم پذیرفتم و بهش تکیه کردم. نبود جاش را حفظ می‌کردم بدون مشورت با اون کاری نمی‌کردم می‌گفتم خودش بیاد مرد واردتره تصمیم بگیره.»

در برخی خانواده‌ها، اقتدار هر دو زوج پذیرفته شده است و زنان در کنار مردان تصمیم‌گیرنده امورات زندگی می‌باشند. زن در این خانواده‌ها یکی از دو ستون اصلی خانواده است. سلامت و دوام ازدواج برای این دسته از زوجین، ناشی از اقتدار و احترام دو طرفه است. زنان در بسیاری از مسائل، به‌ویژه امورات فرزندان یا خریدها و مدیریت امور داخل منزل، جایگاه ویژه‌ای دارند. برخی خانم‌ها حفظ جایگاه همسر را به صورت دو سویه تجربه کردند.

آذر از دریافت احترام در زندگی می‌گوید: «با وجود وضعیت مالی خوب پدرم توقع آنچنانی نداشتم و ندارم، اما شوهرم و خانواده همسر درک بالایی داشتن و به رفاه من و حفظ شأنم توجه دارند. از نظرات من به عنوان شریک زندگی درباره مسائل استفاده می‌کند. من دو تا دختر دارم تصمیم‌گیری درباره خیلی از مسائل آنها را فقط به من واگذار می‌کند.»

در گذشته انتخاب همسر، تحت فشار اجتماعی بوده است و ازدواج‌ها توسط خانواده‌ها تعیین می‌شد. علاقه و عشق بین زوجین قبل از ازدواج مطرح نبوده و باور داشتند بعد از ازدواج علاقه و عشق ایجاد می‌گردد، کمتر ازدواجی بر اساس عشق بنا می‌شد؛ اما با وجود همه این موارد در زندگی نسل‌های قبل، عشق و علاقه ایجاد شده قبل و بعد از ازدواج، بر تداوم ازدواج موثر بوده و زوجین را در مقابله با چالش‌ها و موانع زندگی مشترک یاری رسانده است.

صدیقه اثر عشق را در دوام زندگی مهم می‌داند و می‌گوید: «فامیلیم، عاشق هم شدیم. قشنگ بود. عروسی برادرش دیدم و خواستگاری آمد، مادرم مخالف بود. همه را واسطه کرد تا مادرم به شرط خونه مستقل راضی شد. از اول مادرش اذیت‌هاش رو شروع کرد؛ من چهارم را خونه مستقل چیدم، شب عروسی ما را برد خونه خودش و هشت سال باهاش زندگی کردم. عشق من به شوهرم باعث شد، تحمل کنم. اون باعث می‌شد، شوهرم باهام دعوا کنه، اگر عاشقم نبود، حتما به خواست مادرش طلاقم می‌داد. با همه عیوبش عاشق من و بچه‌هاست. بخاطر عشقه که تا به امروز با هم ماندیم.»

بوده است. مصاحبه‌شوندگان، از باورهای خود درباره قداست ازدواج و ضرورت ازدواج برای هویت‌یابی در جامعه به‌عنوان وظیفه‌ای برای مومنین سخن گفتند و معتقد به قبح طلاق و گناه دانستن طلاق بودند و باور برخی تقدیرگرایی در ازدواج است.

در این باره خدیجه می‌گوید: «ازدواج خوب واجبه و آدم باید ازدواج کنه تا زندگیش معنا و سروسامان بگیرد، زن باید زیاد بچه بیاره. هیچ گناهی بزرگتر از طلاق نیست. هم طلاق بده هم بدون ازدواج بگردد، کسی که ازدواج نمی‌کنه گناهکاره.»

۳. داشتن ارتباط مؤثر با همسر

در تجربیات زنان از پایداری ازدواج، ارتباط مؤثر، از اثرگذارترین عوامل می‌باشد. معاشرت نیکو در قالب بیان خوب، گفتگوی دوستانه و حفظ احترام، تمجید از توانمندی‌ها و صفات مثبت طرف مقابل، عامل کاهش تنش و برخورد منطقی با مسائل می‌باشد.

شناخت خصلت‌ها، تمایلات همسر و خانواده وی، پذیرش تفاوت‌های فردی و احترام به تفاوت‌ها و تفاهم از عوامل تأثیرگذار بر ثبات و پایداری ازدواج است. شناخت خصوصیات و تمایلات طرف مقابل، چارچوب مطمئنی برای رفتار مطلوب با همسر در اختیار طرف مقابل قرار می‌دهد. گفتگوی هدفمند، در ایجاد شناخت و تفاهم، نقش بسزایی دارد؛ اما در اکثر خانواده‌ها میزان گفتگوهای موثر، بسیار پایین است.

فاطمه از نقش کیفیت و کمیت ارتباط در زندگی می‌گوید: «زمانی اختلاف و دلخوری غر نمی‌زد، بدون توهین و قهر صحبت کردم. خوش‌زبون بودم. اوایل غرق در کار بود. گفتم می‌دونم، همه تلاشت برای ماست. فکر نمی‌کنی، بچه‌ها دو تا شدن، وجود پدر می‌خوان محبت من به تنهایی کافی نیست. زن و بچه بجز پول، تفریح هم می‌خواد. تو از بس کار می‌کنی، ذهنت قفل شده، خسته‌ای. روز تعطیل هم باید کار کنی؟ با حرف‌هام منطقی برخورد کرد. گفت بهتر از من حواست به همه چیزه و دقتت روی دیدت بازتره... من هم همیشه سعی کردم حرمت همسر و خانوادش از بزرگ به کوچیک نگه دارم، گاهی ۲ ساعت حرف می‌زدیم؛ حتی درباره نحوه برخورد با خانواده ازش می‌پرسیدم هر کسی چی دوست داره و چکار کنم راضی باشن. با حرف زدن به شناخت رسیدیم و به مرور شبیه هم شدیم.»

حفظ جایگاه و اقتدار همسر به‌ویژه در جوامع سنتی بسیار بر تداوم ازدواج‌ها تأثیرگذار بوده است. مردسالاری در بین خانواده‌ها الگویی پذیرفته شده است. در جامعه مردسالار، قدرت و اقتدار در دست مرد

۴. انعطاف و درک متقابل همسر

خانم‌های شرکت کننده در این تحقیق، داشتن ویژگی‌های شخصیتی چون صبوری، گذشت، ایرادگیر نبودن، نقدپذیری و علاقه به رشد، شوخ طبعی و... را در تجربه ازدواج پایدار، مهم دانستند. در زندگی مشترک، متعهد بودن به ازدواج در مقابله با کاستی‌های زندگی و همسران نقش بسیار داشته است. خصوصیات مثبت رفتاری، انعطاف و درک متقابل باید در زن و مرد وجود داشته باشد تا زوجین زندگی با دوام و توأم با رضایت را تجربه کنند.

خدیجه از درک بالای همسرش می‌گوید: «اوایل بخاطر بچگی اشتباهاتی پیش می‌آمد؛ هنوز خوب رو کارها تسلط نداشتیم، بهم ایراد نمی‌گرفت، دعوا نمی‌کرد. با گذشت و صبوری با زبون خوش و دوستی، درباره زندگی نصیحت می‌کرد. بهم فرصت داد تا روی امورات سوار بشم. راهکار می‌داد. به مرور وارد شدم و من هم در برابر کم و زیاد زندگی صبوری و گذشت کردم تا خدا رو شکر، حل شد.»

زمانی که زوجین بپذیرند هیچ انسانی، کامل نیست، ایراداتی دارد و برای رفع عیوب رفتاری و... گامی بردارند؛ زبان نقد و زمان آن را بدانند، در رفع عیوبی که می‌تواند به مرور ازدواج را خاتمه دهد یا ازدواج را ناخوشایند نماید، گام موثری برداشتند. میل به کمال گرایی و علاقه به رشد در زوجین، از یکنواختی ازدواج جلوگیری می‌نماید و زوجین را به سلاح‌های قوی برای برخورد با چالش‌های تهدیدکننده ازدواج، مجهز می‌نماید.

نیکو از تمایل به رشد و اصلاح رفتارهای نامناسب می‌گوید: «همدیگر را نقد می‌کردیم می‌گفتیم من چه کار می‌کنم شما دوست نداری اذیت می‌شی، بعد خودمون رو اصلاح می‌کردیم قبول داشتیم هر آدمی مشکلی داره. سعی کردیم رشد بدیم و اصلاح کنیم. تا امروز که با همیم همیشه ایرادامون به هم می‌گیم و اعتماد داریم که از سر بدی نیست می‌خوایم زندگیمون بهتر بشه.»

آرامش‌خواهی و منطق محوری، از تجربیات مهم زنان در دوام ازدواج است. زنانی که در رفتارها منطقی بودن را اصل اساسی دانستند و در برخورد با بحران‌های زندگی، سعی در حفظ آرامش برای گذار از بحران داشتند، تداوم ازدواج را تجربه کردند. زوجینی که هردو از رفتارهای منطقی و حفظ آرامش برخوردار هستند، علاوه بر تداوم ازدواج، رضایت بیشتری از ازدواج را تجربه می‌کنند.

اشرف در این باره می‌گوید: «هر دو قبول داشتیم زندگی باید آرام باشه تا آسیب نبینیم. با منطق و دلیل مشکلات را حل کردیم. گاهی کوتاه می‌آمدیم، گاهی قانع می‌کردیم. حاضر نبودیم چیزی آرامش ما رو بهم بریزه. حتی در بحرانی‌ترین شرایط آرامشم و حفظ می‌کنم

چون می‌دونیم اگر جو آرام نباشه سختی‌ها بیشتر می‌شه.»
گاه زندگی برای زنان شرایطی را فراهم می‌کند که فرد با رفتارها یا افراد آزاردهنده روبرو می‌گردد که توجه به آنان و پرداختن به آنها بقای ازدواج را تهدید می‌کند. از تجارب بیان شده توسط زنان برای حفظ زندگی، عدم حساسیت و بی تفاوت بودن نسبت به مسائل، رفتارها و اشخاص که آزاردهنده‌اند و ایجاد تنش در زندگی مشترک می‌کنند. زهره می‌گوید: «بچه‌های شوهرم گاهی از بیرون تماس می‌گرفتن که دوستمون برای غذا میاریم یا مامانشون خونه می‌آوردند، من حساسیت به خرج نمی‌دادم. نمی‌گفتم چرا از قبل نگفتین، غذا بیشتر درست کنم؛ سریع یک پیمانه اضافه می‌کردم. نسبت به همسر اول شوهرم، حساس نمی‌شدم، می‌گفتم باید بیاد خونه بچه هاش هست و بعد اون شوهر کرده بچه‌دار شده دیگه چکارش به شوهر من. با هم دوست شدیم. همه مراسم‌های بچه‌ها کنار هم هستیم تا جای که پسر من دنیا آمد خوش دعوتم کرد.»

تجارب منتقل شده از سوی زنان اراده و خواست فرد برای حفظ زندگی حتی با وجود بحران‌ها را مؤثر بر تداوم ازدواج بیان کرده است. دادن فرصت دوباره به یکدیگر و امید به ساخت زندگی بهتر برای برخی زنان، از دلایل بقای ازدواج می‌باشد.

زیبا از فرصت دوباره می‌گوید: «تا مرز طلاق پیش رفتم، دقیقه آخر هر دو تصمیم گرفتیم زندگی از نو بسازیم و اراده و تلاش کردیم بمونیم اما سالها زمان برد.»

۵. اجبار به ماندن در زندگی مشترک

در تجارب نقل شده عواملی مانند وجود فرزند، ابهامات درونی فرد، آبرو و ترس از طلاق و... سبب ماندگاری در زندگی مشترک شده است. برخی از ازدواج‌ها نه به میل، بلکه با اجبار تداوم می‌یابد و تنها ظاهر یک خانواده بدون پیوندهای عاطفی و تعاملات مناسب را دارد. یکی از دلایل اجبار برای زنان در حفظ ازدواج، داشتن فرزند به‌ویژه تعدد فرزندان است. نگرانی از آینده فرزندان، مشکلات زندگی با نامادری، تأثیر طلاق والدین بر ازدواج آنان و احتمال گرایش فرزندان به معضلاتی چون اعتیاد، مادران را در زندگی اجباری نگه می‌دارد. زنانی که فرزند دختر دارند، نگرانی بیشتر از آسیب‌های احتمالی آنان دارند. زنان دارای فرزند متأهل از تأثیر طلاق بر زندگی مشترک فرزندان نگران بودند و به زندگی مشترک از سر اجبار ادامه می‌دهند. رویا بخاطر فرزندان طلاق نمی‌گیرد و می‌گوید: «بچه اولم دنیا آمد اذیت‌هاش بیشتر شد... بخاطر بچه‌ام برگشتیم ناراحت بودم دختری زیر دست کی بشه. دختر حساستر به مادر بیشتر نیاز

به مشکلات و عمومی نمودن آن جلوگیری می‌نماید؛ مانع دخالت دیگران می‌گردد.

اشرف از راهکارهایی که برای مدیریت بحران‌ها بکار برده است می‌گوید: «شوهرم زود جوش می‌آورد من موقع عصبانیت سکوت می‌کردم، بعد نمی‌گذاشتم چیزی در دلم بماند. روش بحث می‌کردم، دلیل کار را می‌گفتم و خدایش آدم خوبیه قبول می‌کرد. به مرور تغییر کرد. مادر خدا بیامرز و خواهرم می‌گفتن... در جمع حرمت هم را نگه دارید در خلوت خودتون مشکلات را حل کنید. هیچ وقت مشکلی را ناتمام نگذاشتم شاید موقت می‌گذشتم؛ ولی زمان مناسب حلش می‌کردیم. اون موقع بحث مشاوره نبود زمان اختلاف همسر من خواست به کسی بگه نمی‌گذاشتم، قانعش کردم نباید حرفمون از بین ما بیرون بره، مشکلاتمان بیشتر می‌شه. ضعف‌های اخلاقیش را مدیریت کردم. حوصله درس دادن بچه‌ها را نداشت، هر وقت مسئول این کار بود، ختم به تنش با بچه‌ها می‌شد، من به شکلی که ناراحت نشه، خودم کارهای تحصیل را مدیریت کردم و اون را سرگرم فعالیت‌های دیگه می‌کردم.»

۷. شبکه‌های ارتباطی

مصاحبه‌شوندگان دخالت‌ها را از جمله عوامل ایجاد تنش و متزلزل‌کننده رابطه زوجین و حمایت‌ها را مؤثر بر دوام زندگی می‌دانستند. خانواده مبدأ، از اثرگذارترین عوامل مؤثر بر تداوم ازدواج یا انحلال آن است. ازدواج برای ایرانی‌ها، پیوند دو خانواده است. خانواده مبدأ نقش مثبت یا منفی در دوام و رضایت از ازدواج دارد. برخی خانواده‌ها با حمایت‌های مثبتی مانند برگزاری مراسم ازدواج، تأمین جهیزیه، سیسمونی و ... در قوام ازدواج یاری می‌کنند. آذر حمایت خانواده را مؤثر در زندگی می‌داند و می‌گوید: «از ابتدا از طرف خانواده‌ها مون حمایت شدیم. در برگزاری مراسم، جهیزیه و سیسمونی، اجاره و بعد خرید خونه کمک کردن ما تنش‌های مالی را نداشته باشیم و زندگی بهتری بسازیم.»

اما تجربیات بیشتر مشارکت‌کنندگان بیانگر نقش منفی خانواده است. دخالت آنها در تعیین مهریه، برگزاری مراسم، تربیت فرزندان، نام‌گذاری آنان و... احساس نامتوازن بودن قدرت و ناتوان بودن را به زنان منتقل کرده و بر سلامت روان آنها و روابط زوجین اثر منفی گذاشته است.

زیبا از دخالت‌های اطرافیان می‌گوید: «اول زندگی با بی‌تجربه‌گیمون اجازه دخالت خانواده‌ها را دادیم کم تجربه‌گی و وابستگی ما باعث دخالت و حمایت‌های اشتباه آنها شد و تا مرز

داره. دخترم میگه چرا شوهر کردم، طلاق نگرفتی. بهم می‌گفت برو. گفتم خانواده شوهرت نمی‌گن این چجورش بود که رفت تنونست بسازه تو این سن وسال. پسر مجردم دارم فردا نمی‌خواد بره خواستگاری؟ او چی بگه؟ نمی‌تونم طلاق بگیرم، اون‌ها رو جلوی همسراشون و خانوادشون سر شکسته کنم.»

تجارب تداوم ازدواج زنان، بیانگر ابهامات درونی است. کاهش فرصت برای زنان، عدم اعتماد به آینده بهتر بعد از جدایی و نبود خودباوری از جمله عواملی است که سبب ماندگاری ازدواج شده است. زیبا می‌گوید: «فکر کردم ازدواج اولیم این شد بعد مطلقه بشم زندگی بهتری نصیب می‌شه؛ می‌صرفه بچم زیر دست نا مادری کنم.» در جامعه جمع‌گرا و سنتی، ترس از طلاق و طرد شدن، حفظ آبرو، فشارهای اطرافیان و همچنین نگاه بد جامعه به‌ویژه هم‌جنسان به زنان مطلقه، از جمله عواملی است که سبب تحمل ازدواج شده است. رویا از دلایل تحمل همسرش می‌گوید: «جشن عروسی نگرفت. آقام گفت جلوی مردم زشته طلاق بگیر. اذیت‌هاش شروع شد اولش بخاطر آقام که سرشکسته نشه از حرف مردم هم می‌ترسیدم که نگویند دختر چه مشکلی داشت نرفته برش گردوندن و هنوز هم می‌ترسم.» وابستگی مالی زنان به همسر یا داشتن شخصیت وابسته، زنان را نیازمند حمایت مادی و معنوی همسر می‌کند. برخی زنان از نظر شخصیتی در انجام فعالیت‌ها بدون دیگری ناتوانند و خود را محتاج افراد دارای قدرت می‌دانند و در برابر آنان رفتارهای مطیعانه از خود نشان می‌دهند.

صدیقه می‌گوید: «با همه فتنه‌انگیزی‌های خانوادش و عصبی بودن خودش ازم جلوی مامانش دفاع می‌کرد اون دست و دلباز و بیار و نپرس بود کاری بود پول که دستم بود می‌گفتم اینقدر خرج کردم، می‌گفت نوش جونت خوب کردی. اگر مهمون خونه مامانم می‌شدیم حتما خرید زیادی می‌کرد برای مامانم اگر با ما نمی‌آمد می‌گفت خرید کن دست خالی نرو.»

۶. توانمندی در مدیریت زندگی مشترک

در تجارب منتقل شده از سوی خانم‌ها، مهارت‌های چون سازگاری، مدیریت بحران و خشم، رازداری، تدبیر و حل‌مسأله به عنوان عوامل اثرگذار بر پایداری خانواده مطرح شده است. زوجینی که در حل مشکلات و مسائل توانمند هستند و در زمان عصبانیت از مهارت کنترل خشم برخوردارند و در برخورد با تهدیدکننده‌های استحکام خانواده بهتر عمل می‌نمایند. نگرش به زندگی زناشویی به عنوان یک حریم خصوصی و رازداری درباره ماهیت روابط با همسر، از دامن‌زدن

طلاق رفتیم.»

از دیگر شبکه‌های ارتباطی که زنان می‌توانند با آن در ارتباط باشند، خدمات مشاوره‌ای رسمی است که در زندگی اکثر خانم‌ها وجود نداشت. در زمان نیاز از خویشاوندان با تجربه کمک می‌گرفتند. تعداد محدودی که تمایل به استفاده از خدمات مشاوره‌ای داشتند با مخالفت همسر روبرو شدند.

رویا می‌گوید: «تمایل به مشاوره داشتم ولی می‌گفت مگه من دیوانه‌ام برم مشاور، من خودم بلدم چطور زندگی کنم.»

بحث و نتیجه‌گیری

در طول تاریخ برای اکثریت مردم دنیا ازدواج، فصل مهمی در زندگی شخص و به عنوان تعهدی مادام‌العمر شناخته شده است. پایداری و دوام ازدواج‌ها، از مهمترین خصلت‌های خانواده در قرون گذشته بوده است؛ به‌ویژه در فرهنگ ایرانی، اعتقاد بر این بود عروس با لباس سفید به خانه بخت می‌رود و با کفن از آن خارج می‌شود؛ اما تحولات دنیای امروز، منجر به ناپایداری ازدواج شده و آمارها حکایت از افزایش ناپایداری ازدواج دارند. پژوهش‌های متعددی، در حوزه ناپایداری ازدواج انجام شده، ولی تحقیقات برای شناخت علل تداوم و استحکام ازدواج کمتر مورد توجه بوده است.

محققین در این پژوهش برای شناخت علل تداوم ازدواج به بررسی تجربه زیسته زنان متأهل شیرازی با طول ازدواج حداقل ۲۵ سال با روش پدیدارشناختی پرداختند.

در تبیین این یافته‌ها، می‌توان گفت الگوی پایداری خانواده تحت تأثیر، هفت مقوله اصلی باورها به حرمت زندگی مشترک و خانوادگی، داشتن ارتباط مؤثر با همسر، انعطاف و درک متقابل همسر، اجبار به ماندن در زندگی مشترک، توانمندی در مدیریت زندگی مشترک و شبکه‌های ارتباطی قرار دارد. همچنین ویژگی جمعیت‌شناختی نقش مؤثر بر پایداری ازدواج دارد. الگوی سکونت زوجین طبق عرف دهه‌های قبل الگوی مردمانی است و این سبک برای زنان پذیرفته شده بود و اکثراً با وجود همه چالش‌ها، آن را فرصت کسب تجربه و پس‌انداز مالی میدانستند. نگاه زنان به مالکیت خانه با دیدگاه چیل که مالکیت خانه را عامل موفقیت ازدواج می‌داند، همخوانی ندارد. هماهنگ با دیدگاه صاحب‌نظرانی مانند استرنبرگ، هیرشی، گرچه برای اکثریت مصاحبه‌شوندگان، الگوی همسرگزینی با محوریت خانواده بود و عشق قبل از ازدواج مطرح نبود؛ اما عشق به مرور زمان ایجاد و افزایش یافته و در تداوم زندگی مؤثر بوده است.

یکی از نتایج مهم این پژوهش، باور به حرمت و تقدس زندگی

مشترک در پایداری ازدواج‌ها بود. باور به حرمت ازدواج به عنوان ارزش مذهبی و فرهنگی به‌ویژه در مواجهه با چالش‌ها نقش مثبتی در حفظ ازدواج و تصمیم‌گیری و رفتارهای زنان داشته است. باورهای چون تقدس ازدواج، قبح طلاق و... باعث غلبه بر مشکلات زندگی مشترک و گاه تحمل زندگی مشترک بوده است. این یافته‌ها تأییدکننده نظر صاحب‌نظرانی چون هیرشی و نتایج تحقیقات **خالدی و همکارانش (۱۳۹۳)** است.

همسو با نظرات هیرشی، برگر و کلنر و نتایج تحقیق **خالدی و همکارانش (۱۳۹۳)**، داشتن ارتباط مؤثر با همسر یکی از مقولات عمده پژوهش است. زنان بر اهمیت نقش هر دو زوج در استحکام زندگی تأکید کردند، زوجین با معاشرت نیکو بایکدیگر، حفظ احترام، اقتدار و جایگاه یکدیگر، ابراز عواطف و تلاش برای رسیدن به تفاهم و تعهد به همسر دوام زندگی را رقم زدند. صمیمت عاطفی، عشق‌ورزی، تعلق خاطر، ابراز محبت، داشتن حس دلسوزی و مهربانی، داشتن حس مراقبت از همسر، روابط جنسی مطلوب، وقت گذراندن با یکدیگر و دوری از مقایسه زندگی و همسر با دیگران از جمله عوامل تأثیرگذار در زندگی مشترک و مانایی ازدواج بوده است. یافته‌ها نشان داد که زنان متأهلی که توانایی برقراری ارتباط مطلوب و صادقانه با همسر خود را داشتند، از ثبات بیشتری در زندگی زناشویی برخوردار بودند. این ارتباطات شامل گفت‌وگوهای مداوم و دوستانه در مورد احساسات، خواسته‌ها و انتظارات هر دو طرف و حفظ جایگاه همسر بود که به بهبود درک متقابل و کاهش سوءتفاهم‌ها کمک کرده است. نه تنها ارتباط مؤثر با همسر بلکه مشابه دیدگاه مک کارتی و کالاموسی مشاهده شد زنان با احترام و عشق به خانواده همسر، به تداوم ازدواجشان کمک کردند. بنابراین، تقویت مهارت‌های ارتباطی می‌تواند به‌عنوان یکی از استراتژی‌های مؤثر در زندگی زناشویی مورد استفاده قرار گیرد.

انعطاف و درک متقابل همسر عاملی اثرگذار بر دوام ازدواج‌هاست. ویژگی‌های شخصیتی چون صبوری، گذشت، مسئولیت‌پذیری، علاقه به رشد، نقدپذیری، مثبت‌اندیشی و پختگی در حفظ زندگی مشترک بسیار مؤثر است و زنان با پذیرش تفاوت‌های فردی و جنسیتی سعی در ساخت زندگی بهتر داشتند.

یافته‌های این تحقیق هم‌راستا با تحقیقات پورموسوی، بهتویی و همکاران‌شان نشان داد که اجبار به ماندن در زندگی مشترک از عوامل اثرگذار روی پایداری ازدواج است. در بین ایرانی‌ها باورهای مذهبی و عرفی نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتارهای آنان دارد و زنان در طول زندگی مشترک تحت تأثیر اعتقادات مذهبی، عرفی و گاه

تصورات قالبی نادرست بودند که این عوامل روی تداوم زندگی‌شان اثر گذاشته است. زنان به تقدیرگرایی، قبح طلاق، قداست تأهل و ضرورت ازدواج به عنوان تنها راه هویت‌یابی باور داشتند. اجبار به ماندن در زندگی مشترک در دوام ازدواج‌ها اثر گذاشت. داشتن فرزند، تأهل و جنسیت آنان در دوام و قوام زندگی نقش کلیدی دارد و حضور فرزند زندگی را شادتر، پویاتر و مسئولیت و تعهد را به زندگی مشترک بیشتر کرده و برای کسانی که از زندگی مشترک رضایت ندارند حضور فرزند و نگرانی بابت آینده فرزندان عامل ماندگاری فرد در ازدواج و ادامه زندگی مشترک شده است. از دیگر عوامل ماندگاری در ازدواج بحث ترس از انگ و حرف مردم می‌باشد، دید منفی جامعه نسبت به زنان مطلقه و نداشتن امید به آینده بهتر برای زنان بعد از طلاق، از جمله عوامل مؤثر روی ادامه زندگی مشترک هستند. اگر شرایط زندگی مشترک نامطلوب باشد، وابستگی مالی و اجتماعی زنان به همسران نیز در ادامه زندگی مشترک مؤثر است. گاه ملاحظه دیگران، حفظ آبروی خانواده زمینه ساز ادامه زندگی است.

یافته‌های این تحقیق هم‌راستا با تحقیق **حاتمی ورزنه و همکاران (۱۳۹۵)** و **خالدی و همکاران (۱۳۹۳)** نشان داد که زنانی که دارای مهارت‌ها و توانمندی مدیریتی در زندگی زناشویی بودند، توانستند به طور موثرتری از عهده مسئولیت‌های تأهل برآمده و ثبات بیشتری در ازدواج را تجربه کنند. توانمندی در مدیریت زندگی مشترک، به زنان اجازه می‌دهد تا بهتر با چالش‌های زندگی زناشویی روبرو شوند و حمایت و همکاری همسر خود را کسب نمایند. زنان بکار بردن مهارت‌هایی مانند حل مسئله، رفع کدورت، مدیریت خشم، مدیریت بحران و شاد کردن جو خانه، رازداری، سازگاری و مدیریت مالی را بسیار مؤثر در ساخت زندگی با دوام و مستحکم دانستند. برخلاف نظر صاحب‌نظران غربی چون اشنایدر، میشل و مک ویر و دیمکپا که پول را عامل مؤثر در دوام ازدواج و استرس مالی را تهدیدکننده تداوم ازدواج می‌دانند، در بین زنان ایرانی خصلتی چون قناعت و سازگاری وجود دارد و اکثر مصاحبه‌شوندگان بحران مالی را تجربه کرده بودند برخی چندین بار ورشکستگی مالی را در طول زندگی مشترک داشتند و با قناعت و سازگاری توانستند بحران‌های مالی را سپری کنند. راز داری زوجین، حفظ حریم خصوصی‌شان و نکشاندن اختلافات و کاستی‌های زندگی در معرض دید دیگران به عنوان راهکار مهم عبور از بحران‌ها معرفی شده است.

شبکه‌های ارتباطی مصاحبه‌شوندگان به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر دوام زندگی است. نقش حمایت‌های خانوادگی به عنوان یکی از عوامل مهم در ایجاد ثبات ازدواج‌ها مورد تأکید قرار گرفت. زنان

شرکت‌کننده در مطالعه، به تجربه‌های مثبت خود از حمایت‌های خانوادگی و نقش آنها در مدیریت بحران‌های زناشویی اشاره کردند. این یافته با تحقیقاتی که به اهمیت شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی در حفظ پایداری ازدواج اشاره می‌کنند، از جمله عباس‌پور و همکارانش هم‌راستا است. از تجارب بیان شده توسط مصاحبه‌شوندگان می‌توان نتیجه گرفت که خانواده جایگاه ویژه‌ای در دوام یا ناپایداری زندگی زوجین دارد. برای برخی زوجین، خانواده‌ها با حمایت خود در طول زندگی مشترکشان عامل دوام و برخی زوجین با دخالت‌ها و فتنه‌انگیزی‌های خانواده روبرو و زندگیشان به تلخی و بحران کشیده شده است. خدمات مشاوره رسمی به دلیل مرسوم نبودن در زمان ازدواج مصاحبه‌شوندگان نقش کم‌رنگ داشته و از زمان رونق خدمات مشاوره، افراد به دلیل تفاوت‌های فرهنگی با مشاورین ترجیح می‌دهند با دانایان و با افراد با تجربه فامیل خود صحبت کرده و راهکار دریافت کنند. تعداد محدودی هم که علاقمند به استفاده از این گونه خدمات هستند که با محدودیت‌هایی از جمله مخالفت همسر روبرو شدند.

نتایج پژوهش تأییدکننده دیدگاه لنتال بود و نشان داد ثبات و رضایت از ازدواج دو مقوله متفاوت است. ثبات ازدواج دو بعد دارد، برخی ثبات ناشی از عشق، احترام، همدلی و رضایت را تجربه می‌کنند و یک خانواده سالم را پرورش می‌دهند و روابط مناسب با توجه به خصلت‌های خانواده بهنجار دارند؛ اما برای برخی زوجین تداوم ازدواج ناشی از اجبار است و تنها اسکلتی از خانواده وجود دارد و طلاق عاطفی بین آنان رخ داده است و زندگی پر تنش را اعضا تجربه می‌کنند.

با توجه به تجارب مطرح شده توسط زنان متأهل با طول ازدواج حداقل ۲۵ سال در پاسخ به سوالات تحقیق، علل ماندگاری در ازدواج داشتن اعتقاد و باور به حرمت زندگی مشترک خانوادگی و باقی ماندن در زندگی با وجود موانع و مشکلات و داشتن مهارت‌ها در ارتباط با همسر و خانواده اوست. انعطاف، درک متقابل، داشتن توانمندی و مدیریت در حل تعارضات چالش‌های پیش آمده در زندگی مشترک و شبکه‌های ارتباطی را باید به عنوان عوامل پایداری زندگی مشترک زناشویی دانست. اگرچه در تداوم زندگی مشترک عوامل الزامی، اجباری و فشارهای هنجاری در باقی ماندن در معادله زندگی را نباید نادیده انگاشت. هنر انعطاف و توانمندی در حل مسائل جهت مدیریت شرایط نامطلوب و پای‌بند به عشق و تعهد به وفاداری و مدیریت احساسی، ارتباطی، اقتصادی و فرهنگی جهت بیرون رفت از مشکلات، مقوم زندگی پایدار زنان متأهل

شیرازی با دوام ازدواج بالاست.

در پایان با توجه به تجارب زنان متأهل با ازدواج‌های طولانی‌مدت و مفهوم‌سازی تجارب خانم‌های شرکت‌کننده در مطالعه پیشنهاد می‌گردد، مفاهیم محوری هفت گانه شناسایی شده با استفاده از دانش برنامه درسی بازتولید شده و در قالب آموزش ارزشمند به نسل کنونی آموخته شود. بخش مهمی از آموزش‌ها را می‌توان در قالب مفاهیم اعتقادی، احترام به ازدواج و حریم خانواده و برجسته‌سازی صفات اخلاقی چون گذشت، صبوری، نقدپذیری، عقلانیت، مسئولیت‌پذیری و شوخ‌طبعی طبقه‌بندی کرد. ویژگی دیگر توانمندسازی در حیطه‌های رازورموز زندگی مشترک زناشویی و بهره‌مندی از مهارت‌های عاطفی و اجتماعی زنان در چارچوب خانواده و پدیدآمدن فضای نشاط در خانواده و حل مسائل خانوادگی است. افزایش دانش و سواد ارتباطی همسران با یکدیگر، قرار گرفتن در شبکه ارتباطی خانوادگی و خویشاوندی، افزایش مهارت‌های شناختی برای شناخت خصوصیات و خلیات همسران سبب پایداری ازدواج می‌شود. زندگی مشترک خانوادگی به مانند مدرسه‌ای است که افراد در جریان زندگی زناشویی فراگیری خود را توسعه بخشیده و با استفاده از راهبرد توانمندسازی مهارت‌ها، دانش‌های بیشتری در پیشگیری از وقوع مسائل و حل مشکلات یاد می‌گیرند. اگر چه در گذشته‌های نه چندان دور مراجعه به افراد دنیا دیده و معتمد خویشاوند امری معمول و پسندیده بود، امروزه می‌توان ضمن احیاء این سنت پسندیده در بازتولید و انتظام بخشی آن در قالب خدمات مشاوره‌ای و مجامع صلح و سازش خانوادگی در نظام دادگستری، تجربه‌های جدیدی را در جهت دوام زندگی مشترک زناشویی رقم زد. با ترویج فرهنگ مراجعه به مراکز مشاوره، آموزش شیوه‌های صحیح همسرمداری و آموزش مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی قبل و بعد از ازدواج می‌توان به تداوم ازدواج باکیفیت دست یافت. مشاوران خانواده می‌توانند از این یافته‌ها برای طراحی برنامه‌های آموزشی و مشاوره‌ای موثر استفاده کنند که به افزایش آگاهی و مهارت‌های زوجین در حفظ و تقویت ازدواج کمک کند.

در پایان پیشنهاد می‌شود که با توجه به کم بودن تحقیقات درباره ثبات ازدواج به بررسی عوامل موثر بر پایداری ازدواج‌ها در شهرهای مختلف، گروه‌های مختلف سنی به‌ویژه جوانان با در نظر گرفتن تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی پرداخته شود تا بتوان راهکارهای جامع‌تری برای تقویت پیوندهای زناشویی باکیفیت و توام با رضایت ارائه داد. زندگی نابسامان، بادوام از سر اجبار و بدون رضایت نیز همچون طلاق بسیار آسیب‌زننده است. تمرکز بر تحقیقات جهت

شناسایی راهکارهای بهبود کیفیت ازدواج نیز بسیار ضروری است.

منابع

- اسماعیلی، رضا، ارزانی، حبیب‌رضا، و زرنندی، مرجان (۱۳۹۷). تحکیم خانواده: چالش‌ها، مدل‌ها، سیاست‌ها و برنامه‌ها، چاپ اول، اصفهان: انتشارات سروش سپاهان.
- اعزاز، شهلا (۱۳۹۱). جامعه‌شناسی خانواده: با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر، چاپ هشتم، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- ایمان، محمد تقی (۱۳۹۳). روش‌شناسی تحقیقات کیفی، چاپ دوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بختیاری، شهرناز، گنجه‌ای، ابوالحسن، لیبی، مهدی، و موسایی، میثم (۱۴۰۰). واکاوی دگرگونی‌های خانوادگی در فرایند گذار زندگی مشترک زنان و مردان با کمک نظریه داده بنیاد، فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۱۷(۲)، ۱۴۵-۱۶۶. <https://doi.org/10.52547/jfr.17.2.145>
- بخشی رنجبرانی، نجمه، و علی‌مندگاری، ملیحه (۱۳۹۶). ثبات خانوادگی و تداوم زندگی زناشویی: مطالعه‌ای کیفی در شهر شیراز، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۲(۲۴)، ۲۰۷-۲۴۴. https://www.jpaiassoc.ir/article_34704.html
- بهتوتی، سهیلا، گلشنی، فاطمه، باغدادساریانس، آیتا، و امامی‌پور، سوزان (۱۴۰۴). شناسایی علل سازش و انصراف از طلاق در زوجین متقاضی طلاق توافقی: یک مطالعه کیفی، مجله علوم روانشناختی، ۲۴(۱۴۹)، ۱۹۷-۲۱۹. <http://dx.doi.org/10.61186/jps.24.149.197>
- برناردز، جان (۱۳۸۸). درآمدی به مطالعات خانواده ترجمه حسین قاضیان، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- پورموسوی، سیده مریم، دیباواچاری، مریم، و منادی، مرتضی (۱۳۹۹). تجربه زیسته انصراف از جدایی در بین زنان متقاضی طلاق، رفاه اجتماعی، ۲۰(۷۶)، ۱۳۱-۱۶۵. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-3413-fa.html>
- حاتمی‌ورزنه، ابوالفضل، اسمعیلی، معصومه، فرحبخش، کیومرث، و برجلی، احمد (۱۳۹۵). ارائه الگوی ازدواج پایدار رضایت‌مند: یک پژوهش گرانددتوری، مجله مشاوره و روان‌درمانی خانواده، ۱۶(۱)، ۱۲۰-۱۴۹. https://fcp.uok.ac.ir/article_42726.html
- حیدری، حسین، جهانی دولت‌آبادی، اسماعیل، چیت‌ساز، محمدجواد، و قلیچ، مرتضی (۱۴۰۳). پایداری و استحکام خانواده و عوامل موثر بر آن: تحلیل ثانویه داده‌های پیمایش ملی خانواده، فصلنامه خانواده و پژوهش، ۲۱(۴)، ۲۳-۴۴. <http://qjfr.ir/article-1-2246-fa.html>
- خالدی، شیدا، موتابی، فرشته، پور ابراهیم، تقی، و باقریان، فاطمه (۱۳۹۳). عوامل حفاظت‌کننده ازدواج در افراد متأهل دارای عوامل خطر، فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۱۰(۱)، ۳۱-۴۵. https://jfr.sbu.ac.ir/issue_14153_14161.html
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، چاپ هشتم، تهران: انتشارات سروش.
- ستوده، هدایت‌اله، و بهاری، سیف‌اله (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی خانواده، چاپ اول، تهران: انتشارات ندای آریانا.
- سلیمی، هادی، جاودان، موسی، زارعی، اقبال، و نجارپوریان، سمانه (۱۳۹۸). سلامت روابط زناشویی در پرتو عوامل اثرگذار بر ثبات و رضایت از رابطه: یک

- Karney, B. R. Bradbury, T. N. (2020). Research on Marital Satisfaction and Stability in the 2010s: Challenging Conventional Wisdom. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 100-116. <https://doi.org/10.1111/jomf.12635>
- Kendrick, H. M. Drentea, P. (2016). Marital Adjustment. *Encyclopedia of Family Studies*. <https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs071>
- Lenthall, Gerard. (2007). Marital Satisfaction and Marital Stability. *Journal of Marital and Family Therapy*, (3), 25 - 32. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1977.tb00481.x>
- Lucas, A. (2016). Marital Quality. *Online library, Wiley*. <https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs056>
- Mitchell, K. S. Plaque, H. (2016). Marital Stability. *Encyclopedia of Family Studies*. John Wiley & Sons, Inc. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119085621>
- Orthner, D. K., & Mancini, J. A. (2018). Leisure impacts on family interaction and cohesion. *Journal of Leisure Research*, 22(2), 125-137.
- Previti, D., & Amato, P. R. (2003). Why Stay Married? Rewards, Barriers, and Marital Stability. *Journal of Marriage and Family*, 65(3), 561-573. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00561.x>
- Thornton, A. (1977). Children and Marital Stability. *Journal of Marriage and Family*, 39(3), 531-540. <https://doi.org/10.2307/350907>
- Todesco L. (2021). Does Female Employment Always Undermine Marriage? Working Wives and Family Stability in Different Contexts of Italian Society. *Sociological Research Online*, 17(3):53-72. <https://doi.org/10.5153/sro.2634>
- Valenti, J., & Schultz, E. (2016). How predatory debt traps threaten vulnerable families, *Center for American Progress*, 2. <https://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/sites/2/2016/10/>
- <https://sid.ir/paper/253637/en>
- شیخی، محمد تقی (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی زنان و خانواده، چاپ اول، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- عباس پور، ذبیح‌اله، احمدی نورالدین‌وند، شکیب، و شیرالی‌نیا، خدیجه (۱۴۰۳). بررسی تجربه زیسته زنان متقاضی طلاق از دخالت‌های خانواده همسر، *روان‌شناسی خانواده*، ۱۱(۱)، ۳۵-۴۷. <https://doi.org/10.22034/ijfp.2024.2033225.1330>
- غیاثوند، احمد، و اسدی، سیده سارا (۱۳۹۸). روایت زنان متأهل شهر کرمانشاه از تداوم زندگی زناشویی، زن در توسعه و سیاست، ۱۷(۲)، ۱۹۳-۲۲۱. <https://doi.org/10.22059/jwdp.2019.274140.1007574>
- لیبی، محمد تقی (۱۳۹۳). خانواده در قرن بیست و یکم: از نگاه جامعه‌شناسان ایرانی و غربی، چاپ اول، تهران: نشر علم.
- رینز مک کارتی، جین، ادواردز، روزالیند (۱۳۹۰). مفاهیم کلیدی در مطالعات خانواده ترجمه محمد مهدی لیبی، چاپ اول، تهران: نشر علم.
- ملک احمدی، حکیمه، میرفردی، اصغر، و مختاری، مریم (۱۳۹۸). گونه‌شناسی تجربه زیسته عشق، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۸ (۳)، ۸۳-۱۰۴. <https://doi.org/10.22108/srsp.2020.121133.1496>
- Amato, P. R., & Rogers, S. J. (1999). Do Attitudes Toward Divorce Affect Marital Quality? *Journal of Family Issues*, 20(1), 69-86. <https://doi.org/10.1177/019251399020001004>
- Bernard, Jessie. (1966). Marital Stability and Patterns of Status Variables. *Journal of Marriage and Family*, 28(4), 421-439. <https://doi.org/10.2307/349538>
- Doane, Michael J. (2016). Cohesion, Marital. *Encyclopedia of Family Studies*. <https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs289>
- Dorius, C. (2016). Family Stability. *Online library, Wiley*. <https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs404>
- Duncan, B. Duncan, O. D. (1969). Family Stability and Occupational Success. *Social Problems*, 16(3), 273-285. <https://doi.org/10.2307/799662>

Research Article

A Phenomenological Look at the Lived Experience of Tehranian Women in the Area of Childbearing

Elaheh Alikhani^{1*}, Mansoureh Zarean², Somayyeh Arabkhorasani³¹ PhD student of Expression of the field of women's studies, group of women rights in Islam, Faculty of Social Sciences, University of religion's and denominations, Qom, Iran.² Department of Social Sciences and population Studies, Women's Research Center, Alzahra University, Tehran, Iran.³ Assistant Professor of sociology, group of women rights in Islam, Faculty of Social Sciences, University of religion's and denominations, Qom, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 08 May 2025

Accepted: 31 August 2025

Keywords:

Childbearing, Tehranian Women, Lifestyle, Social Participation, Social Values.

ABSTRACT

Given the declining fertility rate in Iran over the past two decades, understanding the psychological and sociocultural aspects of childbearing has become increasingly vital. This 2025 study adopts a qualitative phenomenological approach, applying Braun and Clarke's (2006) thematic analysis to examine the lived experiences of Tehran-based women. Thirty-five participants with diverse educational and socio-economic backgrounds were selected through purposive sampling. Data were gathered via semi-structured, in-depth interviews and analyzed to identify key themes. The central category emerging from the analysis is "modernity," framed as a crucial factor shaping women's perceptions of fertility. Findings indicate that childbearing is no longer viewed solely as a biological or religious duty; instead, it is a deliberate choice influenced by economic insecurity, shifting gender roles, weakened social support, lifestyle transformations, and personal aspirations. Major themes include instrumental rationality, lifestyle modernity, and conflicting social expectations. Women's reproductive decisions reflected both structural pressures and individual agency, demonstrating the layered nature of fertility behavior in urban Iran. The study concludes that effective population policies must be grounded in an in-depth understanding of women's subjective experiences. Fertility emerges as a multidimensional phenomenon, co-constructed through tradition, modern values, social constraints, and personal choice.

Introduction

Childbearing, as one of the most fundamental components of demography, plays a key role in the dynamics and continuity of the generation. In Iran, the declining fertility trend has fallen below replacement level over the past two decades and has raised widespread concerns among policymakers and experts. This decline not only threatens the age structure of the population and the future of the workforce, but is also linked to widespread cultural, economic, and social changes. Although economic factors and demographic policies have been examined many times, what has received less attention is women's lived experience in childbearing; an experience that takes shape in large cities such as Tehran at the intersection of tradition and modernity. Today's women face a set of social pressures, cultural expectations, economic constraints, and at the same time personal and

career aspirations. Thus, childbearing has transformed from a biological or religious obligation into a conscious and multi-layered decision. Within this framework, the present study, with a phenomenological approach and a focus on content analysis, seeks a deeper understanding of the meaning of childbearing in the lives of Tehrani women.

Methodology and Data

This study was conducted with a qualitative approach and based on the phenomenological method. Data were collected through in-depth semi-structured interviews with 35 Tehrani women who were selected through purposive sampling. Inclusion criteria included residing in Tehran for at least ten years, having experience related to childbearing (whether having children, infertility, or consciously delaying childbearing), and willingness to tell a personal narrative. Interviews lasted between 45

* Corresponding Author: PhD student of Expression of the field of women's studies, group of women rights in Islam, Faculty of Social Sciences, University of religion's and denominations, Qom, Iran.

E-mail address: elaheh.alikhani@ut.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Alikhani, E., Zarean, M., & Arabkhorasani, S. (2025). A Phenomenological Look at the Lived Experience of Tehranian Women in the Area of Childbearing. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 157-176. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.522206.1279>

and 70 minutes and were recorded with the participants' consent and then fully transcribed. For data analysis, Brown and Clark's (2006) six-step model was used, which includes familiarizing with the data, generating initial codes, searching and reviewing themes, defining and naming them, and finally writing an analytical report. In order to increase the validity of the research, Lincoln and Guba's (1985) criteria including validity, transferability, reliability, and confirmability were used. The diversity of age, education, and occupation of the participants allowed for the representation of a wide range of attitudes.

Findings

Data analysis showed that the central concept in Tehrani women's lived experience of childbearing is "modernity"; a concept that, in interaction with traditional and modern values, shapes their attitudes and decisions. Based on the findings, the main themes include the following:

- Instrumental rationality: Many women view childbearing in terms of calculating costs and benefits. The increase in the costs of raising, educating, and caring for children has made having more than two children undesirable.
- Economic pressures and insecurities: Inflation, housing costs, and concerns about the financial future were identified as the most important obstacles to the desire to have children.
- Changing gender roles: As women increase their level of education and enter the labor market, they have found new roles in society that conflict with traditional maternal duties.
- Declining social support: Many participants pointed to the declining role of the extended family, the lack of institutional support, and the double pressure on women.
- Modern lifestyle and individualism: The desire for personal independence, maintaining physical beauty, recreational and career opportunities, and modern values were other factors inhibiting

fertility.

- Social expectations and pressures: Despite modern developments, cultural norms continue to emphasize the importance of motherhood, and childless or low-childbearing women sometimes face social judgment.
- Overall, women's experiences showed that childbearing is no longer a one-sided task, but rather a process influenced by the simultaneous presence of socio-economic structures and individual agency.

Discussion and Conclusion

The results showed that the decline in fertility in Tehran is not simply the result of economic crises or cultural changes, but rather a reflection of the intersection of modernity and tradition in women's daily lives. The decision to have children in this context has become highly rational and multidimensional; where women negotiate between traditional family and societal expectations, individual aspirations, economic pressures, and modern lifestyles. This study showed that population policies will fail if they are based solely on economic incentives or religious advice. Designing successful policies requires a deep understanding of women's subjective and social experiences. Suggestions such as creating social support infrastructures (daycare, parental leave, flexible jobs), strengthening family and institutional supports, and culturally redefining women's roles beyond motherhood can pave the way for women to better adapt between traditional and modern roles. In general, childbearing in Iran today is a multi-layered and constructed phenomenon that is shaped by a combination of traditional and modern values, social pressures, and individual choice. Attention to these complexities is essential not only for population policymakers but also for all social analysts, because without hearing women's voices and understanding their lived experiences, no sustainable policy in the field of fertility and family can be realized.

مقاله پژوهشی

نگاهی پدیدارشناسانه به تجربه زیسته زنان تهرانی در مقوله فرزندآوری

الهه علیخانی^{۱*}، منصوره زارعان^۲، سمیه عرب خراسانی^۳^۱ دانشجوی دکتری مطالعات زنان، گروه حقوق زن در اسلام، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.^۲ گروه مطالعات علوم اجتماعی و جمعیت، پژوهشکده زنان، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.^۳ استادیار جامعه‌شناسی، گروه حقوق زن در اسلام، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

چکیده

در ایران طی دو دهه اخیر، نرخ باروری کاهش یافته است؛ بنابراین، بررسی ابعاد ذهنی و اجتماعی فرزندآوری، به‌طور جدی ضرورت دارد. این پژوهش که در سال ۱۴۰۴ انجام شد، با رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی و تحلیل مضمون براون و کلارک (۲۰۰۶)، تجربه زیسته زنان تهرانی را بررسی کرده است. مشارکت‌کنندگان، ۳۵ زن با پیشینه‌های آموزشی و اقتصادی متنوع بودند که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. داده‌ها از راه مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری شدند. یافته‌ها نشان داد که مقوله «نوگرایی» نقش محوری در شکل‌دهی نگرش زنان به باروری دارد. فرزندآوری، دیگر فقط یک وظیفه بیولوژیک یا دینی تلقی نمی‌شود، بلکه به تصمیمی آگاهانه در بستر تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بدل شده است. مفاهیمی مانند عقلانیت ابزاری، فشارهای اقتصادی، تحول نقش‌های جنسیتی، کاهش حمایت‌های اجتماعی، تغییر سبک زندگی و ارزش‌های نوین، همراه با تجربه‌های فردی، بر فرایند تصمیم‌گیری زنان اثرگذار بودند. نتایج بیانگر آن است که رفتار باروری، ترکیبی از فشارهای ساختاری و عاملیت فردی است. این مطالعه تأکید می‌کند که سیاست‌گذاری جمعیتی بدون درک عمیق از تجربه ذهنی و اجتماعی زنان، کارآمد نخواهد بود. «فرزندآوری در ایران معاصر پدیده‌ای چندلایه و برساخته از سنت، ارزش‌های مدرن، فشار اجتماعی و انتخاب فردی است»، پیام محوری پژوهش این است.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۸

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۹

کلیدواژه‌ها:

فرزندآوری، زنان تهرانی، سبک زندگی، مشارکت اجتماعی و ارزش‌های اجتماعی.

مقدمه

میزان باروری کل در ایران در سال ۱۳۸۵ به زیر سطح جانشینی و حدود ۱/۹ فرزند و در سال ۱۳۹۰ به حدود ۱/۸ فرزند کاهش یافت؛ ولی دوباره با اندکی افزایش در سال ۱۳۹۵ به ۲/۰۱ فرزند رسید. سپس از سال ۱۳۹۸ طی یک روند کاهشی، در سال ۱۴۰۰ به ۱/۷ فرزند رسید (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹؛ فتحی و همکاران، ۱۴۰۱). افزایش اندک باروری در سال ۱۴۰۰ بیشتر در استان‌هایی بوده است که بیشتر مهاجران افغانستانی در آن‌ها سکونت دارند؛ ازاین‌رو، این افزایش را می‌توان به حضور مهاجران در این استان‌ها نسبت داد.

فرزندآوری یکی از مؤلفه‌های پویایی جمعیت است و ازجمله موضوعاتی می‌باشد که در حوزه مسائل اجتماعی و جمعیتی بسیار اهمیت دارد. ازدواج و تشکیل خانواده، آغازگر باروری و منشأ تولد است. باروری از دیدگاه جمعیت‌شناسی، مهم‌ترین پدیده تعیین‌کننده تغییرات جمعیت است؛ بنابراین، سیاست‌های جمعیتی در بیشتر کشورها، به‌طور عمده، حول محور کاهش یا افزایش باروری اعمال می‌شوند (امیری و نجفی، ۱۳۹۹).

* نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری مطالعات زنان، گروه حقوق زن در اسلام، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.
نشانی ایمیل: elaheh.alikhani@ut.ac.ir

استناد به این مقاله:

علیخانی، الهه، زارعان، منصوره، و عرب خراسانی، سمیه (۱۴۰۴). نگاهی پدیدارشناسانه به تجربه زیسته زنان تهرانی در مقوله فرزندآوری، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۵۷-۱۷۶. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.522206.1279>

(فتحی و همکاران، ۱۴۰۱). تعداد موالید نیز روند نزولی داشته است؛ به طوری که تعداد موالید کل (دختر و پسر) در کل کشور به ترتیب از مقادیر ۱۵۲۸۰۵۳، ۷۴۱۹۱۱ و ۷۸۶۱۲۴ در سال ۱۳۹۵ به مقادیر ۱۱۱۶۲۱۲، ۵۴۰۲۵۴ و ۵۷۵۹۵۸ در سال ۱۴۰۰ کاهش یافته است (سازمان ثبت احوال ایران، ۱۴۰۱؛ نقل از اسمعیلی، ۱۴۰۲).

کشور ایران از جمله کشورهایی است که رکورددار سرعت در کاهش سطح باروری بوده و گذار باروری کوتاه و خیلی سریعی را تجربه کرده است؛ به طوری که این گذار طی حدود بیست سال رخ داده است (اسمعیلی و عباسی، ۱۴۰۲). پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد اگر روند کنونی رشد جمعیت و کاهش باروری ادامه یابد، در کمتر از سه دهه آینده، کشور ما به کشوری سالخورده تبدیل خواهد شد که ابعاد و پیامدهای بسیاری به همراه خواهد داشت (آیت‌اللهی و همکاران، ۱۳۹۳).

باتوجه به تحولات گسترده فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در جامعه ایران به‌ویژه در کلان‌شهرهایی مانند تهران، فهم عمیق و کیفی از تجربه زیسته زنان در زمینه فرزندآوری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. با وجود این که بسیاری از مطالعات پیشین، به بررسی کمی عوامل جمعیتی یا تحلیل سیاست‌های جمعیتی پرداخته‌اند، هنوز ابعاد پنهان و درونی تجربه زنان به‌ویژه از منظر پدیدارشناسانه، به‌درستی واکاوی نشده است. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، فهم معنای فرزندآوری از نگاه زنان تهرانی و تحلیل تجربه‌های ذهنی، اجتماعی و زیسته آنان در این زمینه است. این مطالعه با تکیه بر روش تحلیل مضمون پدیدارشناسانه و استفاده از چارچوب نظری برگرفته از نظریه‌های بازساخت اجتماعی کوشیده است به صدای زنانی گوش بسپارد که در میانه تقاطع سنت و مدرنیته، هویت و تصمیم‌گیری در حوزه مادری را بازتعریف می‌کنند.

چارچوب مفهومی

فرایند تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری تحت تأثیر مؤلفه‌های پیچیده‌ای مانند ارزش‌های فرهنگی، هنجارهای اجتماعی، ساختار خانواده و عاملیت فردی شکل می‌گیرد. برای فهم عمیق‌تر این پدیده در بافت اجتماعی ایران به‌ویژه در کلان‌شهر تهران، بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری چندلایه ضروری است. در این پژوهش، نظریه‌های جامعه‌شناختی و فرهنگی که بر بازنمایی اجتماعی و معناهای ذهنی فرزندآوری تأکید دارند، مبنای تحلیل قرار گرفته‌اند. فرزندآوری یکی از پدیده‌های مهم زیستی، اجتماعی و فرهنگی

است که نقش کلیدی در تداوم نسل و انسجام خانواده‌ها ایفا می‌کند. در بسیاری از جوامع به‌ویژه جوامع سنتی، فرزند داشتن نه تنها امری طبیعی تلقی می‌شود، بلکه یکی از مؤلفه‌های هویت زنانگی و نشانه‌ای از موفقیت زناشویی شناخته می‌شود (Temmesen et al., 2024).

در بافت فرهنگی ایران، فرزندآوری همواره نقشی تعیین‌کننده در ساختار خانواده و جایگاه اجتماعی زنان داشته است؛ به گونه‌ای که زنان فاقد فرزند اغلب با نگاهی قضاوت‌گرانه مواجه می‌شوند (Aghakhani, 2020).

با وجود این پیش‌فرض‌های فرهنگی، نگرش زنان درباره فرزندآوری، در دهه‌های اخیر با تحولات جدی مواجه شده است. عواملی مانند ارتقای تحصیلات زنان، تغییر نقش‌های جنسیتی، وضعیت اقتصادی و نگرانی‌های مربوط به کیفیت فرزندپروری باعث شده است بسیاری از زنان، در تصمیم‌گیری برای فرزندآوری به تردید یا تأخیر دچار شوند (Seifoori, 2021).

کاهش تمایل به فرزندآوری در دهه‌های اخیر، توجه و نگرانی بسیاری از اندیشمندان حوزه‌های مختلف را برانگیخته است. در ایران، طی نیم‌قرن اخیر، تغییرات بنیادی در شکل و ویژگی‌های خانواده، انتقال خانواده گسترده به هسته‌ای و به تبع آن کاهش سطح زادوولد و باروری امری محسوس است (گلچین و همکاران، ۱۴۰۳). در چنین اوضاعی، تجربه زیسته و معنای درونی فرزندآوری برای این گروه از زنان، دیگر فقط یک وظیفه زیست‌شناختی نیست، بلکه بخشی از هویت فردی و انتخاب آگاهانه آنان محسوب می‌شود (منوچهری و همکاران، ۲۰۲۴).

لیبشتاین^۱ در نظریه انتخاب عقلانی، استدلال می‌کند که منفعت داشتن یا نداشتن فرزندان از لحاظ اقتصادی، عاملی است که بر تصمیم‌گیری والدین درباره تعداد فرزندان اثر می‌گذارد. وی معتقد است ایجاد نوعی تعادل بین رضایتمندی اقتصادی و هزینه‌های نگهداری فرزند، زیربنای اصلی تصمیم‌گیری والدین برای تعداد فرزندان است. چنانچه منافع اقتصادی فرزندان بیشتر از هزینه‌های آن باشد، زوجها دیگر به داشتن فرزند بیشتر فکر نمی‌کنند. وی معتقد است در هر جامعه رفتارهای باروری ناشی از یک رفتار اقتصادی عقلانی است (حاجیان، ۱۳۹۴).

از نظر بکر^۲ (۱۹۸۶) فرزندان کالای مصرفی بادوامی در نظر گرفته می‌شوند که طی زمان منفعت دارند. رویکرد اقتصادی از باروری بر درآمد و هزینه والدین برای فرزندآوری تأکید دارد. این رویکرد شمار و

1. Liebenstein

2. Becker

فرزندآوری و پرورش فرزندان که در جامعه سنتی وظیفه اصلی زن تلقی شده است مانع دستیابی به آرزوها و اهداف فردی زنان است (راد و ثوابی، ۱۳۹۴).

نظریه گذار جمعیت‌شناختی، گذار جمعیت‌شناختی را فرایند نوسازی رفتار تولیدمثل در جمعیت‌های انسانی می‌داند که طی دو مرحله کاهش مرگ‌ومیر و سپس کنترل باروری صورت می‌گیرد. بر اساس این نظریه، جوامع نوسازی را از یک رژیم پیشامدرن با مرگ‌ومیر و باروری بالا به یک رژیم پسامدرنی که در آن هر دو پایین هستند، تجربه می‌کنند. کاهش باروری نوعی تطابق عقلانی با تغییرات اوضاع اقتصادی است. کاهش باروری هنگامی رخ می‌دهد که فرایندی از نوسازی بر اثر صنعتی‌شدن، شهرنشینی، تحصیلات، آزادی زنان، توسعه اقتصادی - اجتماعی آغاز می‌شود (سیدمیرزایی و ارشدی، ۱۳۹۴).

طی فرایند مدرنیته در ایران، شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، انسانی و فرهنگی همانند کاهش نرخ رشد جمعیت، کاهش بی‌سوادی، افزایش تحصیلات دانشگاهی، افزایش امید به زندگی، بهبود امکانات پزشکی و بهداشتی، گسترش شهرنشینی و مانند آن‌ها رشد چشمگیری داشته‌اند. این پیشرفت‌ها، هم ابعاد مادی و فناورانه و هم ارزش‌های غیرمادی و نگرش‌ها و باورهای فردی و اجتماعی را در بر می‌گیرد. تغییرات ارزشی در حوزه خانواده که یکی از نشانه‌های مدرنیته است، علاوه بر اینکه خود پیرو تغییرات ارزشی جامعه است، ارزش‌های اجتماعی را نیز شکل می‌دهد. یکی از کنش‌های مهم و مطرح در حوزه خانواده، کنش فرزندآوری، تمایلات و فرزندخواهی است که کاهش تمایل به این کنش در دهه‌های اخیر، توجه و نگرانی بسیاری از اندیشمندان حوزه‌های مختلف را برانگیخته است.

پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی در حوزه نگرش، تجربه و عوامل اجتماعی مؤثر بر فرزندآوری زنان ایرانی انجام شده است که ابعاد مختلف این پدیده را از منظر روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی تجزیه و تحلیل کرده‌اند.

قهرمانی و همکاران (۱۴۰۲) عوامل ساختاری تعیین‌کننده‌های اجتماعی سلامت بر فرزندآوری زنان ایرانی را بررسی کرده‌اند. روش مطالعه ایشان مرور سیستماتیک مطالعات فارسی و انگلیسی منتشرشده بود. در این مطالعه مروری ۳۶ مطالعه مطابق با معیارهای ورود، وارد مطالعه شدند و عوامل ساختاری سلامت (تحصیلات، درآمد، شغل، قومیت و فرهنگ) بر فرزندآوری زنان بررسی شدند. فرزندآوری

کیفیت فرزندان دلخواه زوجها را تحت‌تاثیر قرار می‌دهد و بر هزینه رشد و تربیت، فرصت‌های ازدست‌رفته (اشتغال زنان) و سطح درآمد خانواده تأکید دارد (راد و ثوابی، ۱۳۹۴).

به عقیده **مک دونالد^۱ (۲۰۰۰)**، در کشورهای درحال توسعه که زنان برابری جنسیتی بیشتری کسب می‌کنند و به واسطه تحصیلات و کسب شغل، در عرصه اجتماعی حضور پررنگی دارند و به تبع آن به دنبال تحقق انتظارات و آرزوهای فردی خود می‌روند، از باروری خود می‌کاهند؛ زیرا فرزندآوری و پرورش فرزندان که در جامعه سنتی وظیفه اصلی زن تلقی شده است، مانع دستیابی زنان به آرزوها و اهداف فردی‌شان است (راد و ثوابی، ۱۳۹۴).

فرزندآوری تجربه عمیق شخصی و دگرگون‌کننده است که ابعاد جسمی، عاطفی و اجتماعی را در بر می‌گیرد. این امر مستلزم آن است که زنان احساس حمایت، کنترل، امنیت و احترام کنند و تعاملات مثبت با ارائه‌دهندگان خدمات درمانی و نگهداری بسیار مهم است. تجربه‌های مثبت فرزندآوری، سلامت روانی - اجتماعی زنان را افزایش می‌دهد، به توانمندسازی مادران کمک می‌کند و هویت پس از زایمان را شکل می‌دهد (Palau-Costafreda et al., 2024).

صاحب‌نظران نظریه اقتصادی - اجتماعی فرزندآوری یقین دارند که به‌منظور تبیین باروری باید ترکیبی از عوامل اجتماعی را به کار گرفت. ایسترلین^۲ از نظریه‌پردازان برجسته است که با استفاده از نظریه‌های اقتصادی فرزندآوری درصدد تبیین این رویکرد می‌باشد که نظریه عرضه و تقاضا شهرت یافته است. اساس نظریه این است که سطح باروری در یک جامعه به انتخاب‌هایی که زوجها در زمینه فرهنگی و خانوادگی‌شان دارند، بستگی دارد (پیلتن و رحمانیان، ۱۳۹۴).

جامعه از زنان انتظار دارند که نقش مادری ایفا کنند و ناباروری نوعی گسست از این نقش تلقی می‌شود که هویت زنانه را تهدید می‌کند. مفهوم «بدن اجتماعی» در مطالعات پیشین به‌خوبی توضیح داده شده است. بدن زنانه در این دیدگاه، نه فقط موجودیتی زیستی بلکه ساختاری معنادار در تعامل با انتظارات اجتماعی است. در چنین بستری، ناتوانی در فرزندآوری به‌مثابه ناکامی در تحقق «بدن مطلوب فرهنگی» تلقی می‌شود (افشانی و همکاران، ۱۴۰۱).

در کشورهای درحال توسعه که زنان برابری جنسیتی بیشتری کسب می‌کنند و به واسطه تحصیلات و کسب شغل، عرصه اجتماعی را بیشتر تجربه می‌کنند و به تبع آن به دنبال تحقق انتظارات و آمال و آرزوهای فردی خود می‌روند، از باروری خود می‌کاهند؛ چون

1. McDonald

2. Easterlin

فرزندآوری و باروری می‌تواند در بستر فرهنگی خاص، در تقویت تمایلات چندهمسری نیز نقش ایفا کند.

فرهمنده و رضوانی (۱۳۹۸) تأثیر ساختار خانواده را بر عملکرد آن در نظام‌های تک‌همسری و چندهمسری مطالعه کرده و به ارتباط میان ساختار قدرت، کارکرد خانواده و فرزندآوری اشاره کرده‌اند.

مطالعه امینی و همکاران (۱۳۹۷) با بهره‌گیری از رویکرد پدیدارشناسی نشان می‌دهد که زنان نابارور با بحران‌های هویتی و فشارهای اجتماعی گسترده‌ای مواجه هستند. آن‌ها طرد اجتماعی، احساس بی‌ارزشی، ترس از تنهایی و اینکه پذیرفته نشوند را تجربه کرده‌اند. این وضعیت تصویر زنانه‌ای را که جامعه برای آن‌ها تعریف کرده است به چالش می‌کشد.

خندان و سیدان (۱۳۹۶) با مطالعه تجربه زیسته زنان از باروری، دریافتند که عوامل مؤثر بر تصمیم به فرزندآوری ترکیبی از نگرش فردی، فشارهای فرهنگی و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و خانوادگی است.

در حوزه علل تأخیر یا امتناع از فرزندآوری، پژوهش **رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵)** تجربه زیسته زنان تک‌فرزند را بررسی کرده است. طبق یافته‌های تحقیق، نگرانی‌های اقتصادی، کیفیت فرزندپروری و گرایش به فرزندآوری کنترل شده از عوامل مهم در ترویج تک‌فرزند هستند.

از منظر جنسیتی، **راد و ثوابی (۱۳۹۴)** گرایش زنان متأهل به باروری را در ارتباط با عوامل اجتماعی بررسی کرده و به نقش برجسته متغیرهایی مانند دین‌داری، فشار خانواده و امنیت شغلی اشاره کرده‌اند.

پژوهش **پیلتن و رحمانیان (۱۳۹۴)** نشان می‌دهد که تمایل به فرزندآوری تحت تأثیر باورهای دینی، سرمایه اجتماعی، وضعیت اقتصادی و تجربه زندگی مشترک است.

منوچهری و همکاران (۲۰۲۴) از زاویه‌ای دیگر به موضوع نگاه کرده‌اند: تصمیم‌گیری برای فرزندآوری در زنان مبتلا به بیماری‌های مزمن. آنان دریافتند که این زنان در تلاقی میان واقعیت‌های جسمی و فشارهای اجتماعی قرار دارند و گاهی به دلیل نگرانی از انتقال بیماری یا آسیب به خود، از فرزندآوری منصرف می‌شوند؛ درحالی‌که اطرافیان این تصمیم را نوعی بی‌مسئولیتی می‌دانند.

فیروزبخت و همکاران (۲۰۲۲) به تحلیل تجربه‌های زنان ارائه‌دهنده خدمات درمانی از فرزندآوری بر اساس نظریه سرمایه اجتماعی پرداختند. این مطالعه کیفی بر روی پانزده زن بهیار شاغل در مراکز بهداشتی درمانی شهر بابل انجام شد. نتایج نشان داد که

زنان با این عوامل ساختاری سلامت در ارتباط است. در این مطالعه مروری، بیشترین فراوانی مربوط به تحصیلات زنان بود؛ هجده مقاله تأثیر منفی تحصیلات بر فرزندآوری را نشان دادند. نتایج مطالعه بیانگر تأثیر تعیین‌کننده‌های اجتماعی ساختاری سلامت اعم از تحصیلات، درآمد، شغل، قومیت و فرهنگ زنان بر فرزندآوری بود.

حقانی و همکاران در سال ۱۴۰۲ تجربه‌های زیسته زنان را از فرزندآوری در همه‌گیری کووید ۱۹ بررسی کردند. مشارکت‌کنندگان این پژوهش یازده زن بودند که در دوره شیوع ویروس کرونا، تجربه بارداری و زایمان داشتند. نتایج مطالعه نشان داد که همه‌گیری ویروس کرونا، ظرفیت درخورتوجهی برای ایجاد اضطراب، ترس و پریشانی روان‌شناختی داشته است و این گروه از زنان در انطباق با این اوضاع، با دشواری‌های بسیاری روبه‌رو بودند.

در پژوهش **قهرمانی و همکاران (۱۴۰۰)** تجربه زنان در مواجهه با سقط‌های مکرر بررسی شده است. نتایج این پژوهش نشان داد که این زنان نه فقط با اندوه ازدست‌دادن جنین بلکه با بحران درونی و حس ناتوانی در ایفای نقش مادری مواجه می‌شوند. آنان اغلب شرم‌پنهان، اضطراب از تکرار سقط و ترس از فروپاشی روابط زناشویی دارند. در این مقاله از منظر روان‌شناسی اجتماعی، مفهوم «سوگ پنهان»^۱ برای تحلیل تجربه زنان پس از سقط‌های مکرر به کار گرفته شده است. این چارچوب به ما کمک می‌کند تا درک کنیم که زنان، بدون دریافت حمایت اجتماعی یا حتی مشروعیت‌بخشی به رنجشان، ناچارند اندوه را در سکوت تجربه کنند.

در مطالعه رضایی (۱۳۹۹)، چارچوب نظری حول «نقش اجتماعی زنان» و تغییرات فرهنگی دوران معاصر طراحی شده است. این پژوهش بر پیوند متقابل بین ساختار خانواده، ارزش‌های سنتی، و بدن زن تمرکز دارد و نشان می‌دهد که فشار برای فرزندآوری، بازتابی از کنترل اجتماعی بر بدن و انتخاب زنان است. این پژوهش بر تأثیر انتظارات خانوادگی، ترس از طلاق و فشار اقوام تأکید دارد. به فرزندآوری نه فقط به مثابه یک هدف بلکه شرط استمرار ازدواج نگاه می‌شود.

میرابی و همکاران (۱۳۹۹) با رویکرد پدیدارشناسی، آگاهی زنان متأهل را از فرزندآوری بررسی کرده و نشان داده‌اند که تصمیم‌گیری در این زمینه، به شدت متأثر از تجربه‌های زیسته، تلقی‌های ذهنی و موقعیت‌های اجتماعی افراد است.

اسمعیلی و همکاران (۱۳۹۸) زمینه‌های شکل‌گیری چندهمسری را میان مردان بررسی کرده‌اند. آن‌ها تأکید کرده‌اند که مسئله

به زودی در عرض سه سال باردار شدند. کمتر از یک سوم زنانی هم که نمی‌خواستند بچه‌دار شوند، باردار شدند. تجزیه و تحلیل چندمتغیره نشان داد که احتمال بارداری بین زنانی که تمایل داشتند حداقل برای پنج سال بچه‌دار نشوند یا به عبارتی، به تأخیر بیندازند، ۵۰ درصد کمتر از زنانی بود که می‌خواستند در ۲ تا ۴ سال صاحب فرزند شوند. علاوه بر تمایلات احتمالی باروری، سطح تحصیلات، محل سکونت و قومیت زنان، تأثیری جدی بر اجرای ترجیحات پایه داشته است.

بوژوان و سوباتکا^۲ (۲۰۱۹) در مقاله «فرزندآوری دیررس در ادامه تحقیقات کشورهای توسعه یافته رو به افزایش است» اشاره کردند که تا اواسط قرن بیستم، فرزندآوری دیر هنگام رایج بود. به طور معمول، خانواده‌ها پرجمعیت بودند و زنان تا زمان ناباروری به بچه‌دار شدن ادامه می‌دادند؛ اما با کاهش سریع تعداد خانواده در کشورهای توسعه یافته، فرزندآوری دیر هنگام در قرن بیستم کاهش یافت. با استفاده از داده‌های جمعیتی و مطالعات طولی، نشان دادند که افزایش سطح تحصیلات زنان، مشارکت بیشتر در بازار کار، تغییرات در هنجارهای اجتماعی و دسترسی به فناوری‌های کمک‌باروری از دلایل اصلی تأخیر در فرزندآوری هستند. همچنین سیاست‌های حمایتی مانند مرخصی والدین و خدمات مراقبت از کودکان تأثیر درخور توجهی بر تصمیم‌گیری‌های باروری دارند. این مقاله نشان می‌دهد که اگرچه فرزندآوری دیررس فرصت‌هایی برای انطباق با اوضاع اجتماعی - اقتصادی مدرن فراهم می‌کند، چالش‌هایی مانند کاهش نرخ باروری کلی و افزایش خطرهای پزشکی مرتبط با بارداری در سنین بالا را به همراه دارد. نتایج این مطالعه برای سیاست‌گذاری جمعیتی و حمایت از خانواده‌ها در کشورهای توسعه یافته پیامدهای مهمی دارد.

پژوهش بین‌المللی **نیلسون و لوندگرن^۳ (۲۰۰۷)** با رویکرد پدیدارشناسی، تجربه زیسته زنان را از ترس زایمان بررسی کرده است و اعلام می‌کند که احساس ترس، اضطراب و ناامنی به فرایند زایمان، می‌تواند نقش بازدارنده‌ای در تصمیم‌گیری برای فرزندآوری داشته باشد.

لم^۴ (۲۰۰۷) در پژوهش خود تأثیر برابری جنسیتی بر نرخ باروری در هنگ کنگ را بررسی می‌کند. طبق نتایج، زنان در هنگ کنگ با وجود تحصیلات عالی و مشغله کاری، به دلیل بار مسئولیت‌های خانگی و مراقبت از کودکان، اغلب ازدواج و فرزندآوری را به تأخیر

ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی می‌تواند بر رفتارهای فرزندآوری تأثیر بگذارد؛ بنابراین، سرمایه اجتماعی باید هنگام طراحی سیاست‌های جمعیتی و سلامت باروری در نظر گرفته شود.

مطالعه صیفوری و همکاران^{۲۰۲۱} نیز به تفاوت‌های بین زنان شاغل و غیرشاغل در نگرش درباره فرزندآوری اشاره می‌کند. زنان شاغل بیشتر از واژه‌هایی مانند «محدود شدن»، «از دست دادن آزادی» و «چالش شغلی» استفاده کرده‌اند؛ اما زنان خانه‌دار به تجربه مادری تمایل بیشتری داشتند. اگرچه این پژوهش در زمینه نگرش زنان به باروری است، به روشنی نشان می‌دهد که فرزندآوری به یکی از عناصر چالش برانگیز در هویت زنان در جامعه معاصر ایران بدل شده است. این مطالعه بیان می‌کند که زنان، خواهان بازتعریف نقش مادری هستند و آن را از چارچوب اجباری فرهنگی به سمت انتخاب آگاهانه سوق می‌دهند. این پژوهش به تحول در نگرش زنان به مادری اشاره دارد. این تحول در پرتو افزایش تحصیلات، اشتغال زنان و دسترسی به رسانه‌های مدرن رخ داده است. چارچوب نظری این مطالعه بر شکل‌گیری «مادری انتخابی» در برابر «مادری اجباری» تمرکز دارد؛ مفهومی که به‌ویژه در شهرهای بزرگ‌تر و بین زنان طبقه متوسط دیده می‌شود.

عربان و همکاران^{۲۰۲۰} در یک مطالعه مقطعی، عوامل مرتبط با تمایل به فرزندآوری در زنان را در مراکز بهداشتی - درمانی ساوه بررسی کرده‌اند. طبق نتایج پژوهش آنان، به‌طور کلی، ۶۲ درصد از زنان در این مطالعه قصد داشتند در دو سال آینده بچه‌دار شوند. گروهی که مایل بودند بچه‌دار شوند در مقایسه با گروهی که تمایلی نداشتند، از لحاظ نگرش، هنجارهای ذهنی، امیدواری، حمایت اجتماعی ادراک شده و رضایت زناشویی نمره بالاتری داشتند. همچنین نتایج رگرسیون نشان داد که متغیرهای سن، وضعیت سواد، وضعیت اشتغال، سواد شوهر و وضعیت شغل همسر از عوامل مؤثر بر قصد بچه‌دار شدن زنان بودند.

ماچاما و همکاران^{۲۰۱۹} نیز در پژوهشی با عنوان «تمایلات و رفتار فرزندآوری: ارزیابی آینده‌نگر در زاغه‌های نایروبی» به این نتیجه رسیدند که یک سوم از زنان نمی‌خواستند دیگر فرزندی داشته باشند و ۳۷ درصد می‌خواستند حداقل پنج سال نخست زندگی منتظر بمانند؛ درحالی‌که دوسوم از زنانی که می‌خواستند بچه‌دار شوند،

1. Machiyama et al.

2. Beaujouan & Sobotka

3. Nilson & Lundgren

4. Lam

کمتر به تجربه زیسته زنان در کلان‌شهری مانند تهران پرداخته‌اند؛ جایی که تقاطع سنت و مدرنیته، فشارهای اقتصادی، تغییر نقش‌های جنسیتی و ارزش‌های فرهنگی نوظهور به‌طور هم‌زمان بر تصمیم‌گیری زنان اثرگذار است. به بیان دیگر، خلأ اصلی در ادبیات پژوهشی، فقدان مطالعه‌ای عمیق بر تجربه ذهنی و اجتماعی زنان تهرانی در مواجهه با مسئله فرزندآوری است.

پژوهش حاضر با رویکرد پدیدارشناسی می‌کوشد تا این خلأ را تا حدی پوشش دهد و با تمرکز بر روایت‌های شخصی زنان، لایه‌های پنهان تصمیم‌گیری در زمینه فرزندآوری را آشکار کند. این مطالعه با برجسته‌سازی مقوله «نوگرایی» و تبیین پیوند میان عوامل ساختاری و عاملیت فردی، تصویری چندلایه از تجربه زنان تهرانی ارائه می‌دهد که در بیشتر تحقیقات پیشین، مغفول مانده است. بدین ترتیب، یافته‌های این پژوهش نه تنها مکمل ادبیات موجود است، بلکه می‌تواند مبنایی کاربردی برای بازاندیشی در سیاست‌های جمعیتی و اجتماعی کشور باشد.

روش پژوهش و داده‌ها

این پژوهش با رویکرد کیفی پدیدارشناسانه انجام شده است. هدف اصلی آن، درک تجربه زیسته زنان تهرانی از مقوله فرزندآوری است. این انتخاب بر مبنای ماهیت مسئله پژوهش، یعنی «چگونگی تجربه و معنا یافتن فرزندآوری در زندگی زنان تهرانی»، انجام گرفته است. در تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون با الگوی شش مرحله‌ای **براون و کلارک**^۲ (۲۰۰۶) استفاده شد. این روش به پژوهشگر امکان می‌دهد تا از دل داده‌های توصیفی، الگوهای معنایی معنادار را استخراج و مضامین اصلی را شناسایی کند. از آنجا که این پژوهش به دنبال درک ابعاد پنهان تجربه فرزندآوری است، روش تحلیل مضمون، ابزار مناسبی برای تبیین درونیات و دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان فراهم می‌کند.

فراگرد تحلیل تم براون و کلارک زمانی آغاز می‌شود که تحلیل‌گر، الگوهای معنایی و موضوعاتی را که جذابیت بالقوه دارند مدنظر قرار می‌دهد. این تحلیل، یک رفت‌وبرگشت مستمر بین مجموعه داده‌ها و مجموعه کدگذاری‌ها، و تحلیل داده‌هایی است که به‌وجود می‌آمده‌اند. نگارش تحلیل از همان مرحله اول شروع می‌شود. به‌طور کلی، هیچ راه منحصر به فردی برای شروع مطالعه درباره تحلیل تم وجود ندارد. تحلیل تم فراگردی بازگشتی است که در آن حرکت رفت و برگشتی بین

می‌اندازند یا از آن صرف‌نظر می‌کنند. فرهنگ کاری سخت‌گیرانه هنگ‌کنگ، با ساعت‌های کاری طولانی و انعطاف‌ناپذیر، تعارض بین کار - خانواده را تشدید می‌کند و باروری را کاهش می‌دهد؛ باین حال، برون‌سپاری کارهای خانگی به کارگران خانگی خارجی احتمال زایمان اول و دوم را افزایش می‌دهد. پذیرش فزاینده مجردماندن و بی‌فرزندى داوطلبانه، همراه با کاهش نیت‌های باروری (در نظرسنجی سال ۲۰۱۷، ۲۸/۴ درصد از پاسخ‌دهندگان تعداد ایدئال فرزندان را صفر گزارش کردند)، نشان‌دهنده تغییر هنجارهای اجتماعی است که نرخ باروری را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این مطالعه بر اهمیت سیاست‌گذاری‌های حمایت از برابری جنسیتی برای بهبود نتایج باروری تأکید دارد.

لوندگرن^۱ (۲۰۰۵) در تحقیق «تجربه زنان سوئدی از زایمان، ۲ سال پس از تولد» که با استفاده از رویکرد پدیدارشناسانه و از راه مصاحبه‌های عمیق با زنانی که تجربه زایمان داشتند در سوئد انجام گرفت، نشان داد که تجربه زایمان تأثیر عمیقی بر هویت مادری و سلامت روانی زنان دارد. در این پژوهش داده‌ها با روش تحلیل پدیدارشناسانه (مانند روش ون مانن یا کولایزی) تحلیل شدند. احساس توانمندی یا آسیب‌پذیری در طول زایمان، تأثیر کیفیت مراقبت‌های مامایی بر تجربه زایمان، نقش حمایت عاطفی کادر پزشکی و همسر و بازتاب‌های طولانی‌مدت زایمان بر احساس خودکارآمدی مادران، مضامین اصلی استخراج شده بودند. زنانی که تجربه زایمان مثبت داشتند، بیشتر از حمایت‌های حرفه‌ای و محیط امن بیمارستانی می‌گفتند؛ درحالی‌که تجربه‌های منفی با احساس ازدست‌دادن کنترل و حمایت ناکافی مرتبط بود. این مطالعه بر اهمیت ارائه مراقبت‌های مامایی حساس و حمایت‌محور برای بهبود تجربه زایمان و پیامدهای بلندمدت آن تأکید دارد.

درمجموع، یافته‌های مرور شده نشان می‌دهد که فرزندآوری فقط یک تصمیم فردی نیست، بلکه پدیده‌ای اجتماعی، فرهنگی و روانی است که تحت تأثیر طیف متنوعی از عوامل قرار دارد. با وجود تنوع مطالعات پیشین در حوزه باروری زنان، مرور تحقیقات نشان می‌دهد که بیشترین تمرکز پژوهش‌ها بر عوامل ساختاری مانند تحصیلات، اشتغال، وضعیت اقتصادی و باورهای دینی است یا در بسترهایی ویژه مانند ناباروری، سقط مکرر و همه‌گیری کرونا انجام شده‌اند. اگرچه این مطالعات ابعاد ارزشمندی از پدیده فرزندآوری را آشکار کرده‌اند،

1. Lundgren

2. Brown and Clark

مراحل ذکرشده وجود دارد. به علاوه، تحلیل تم فراگردی است که در طول زمان باید انجام پذیرد؛ به این معنی که محقق در طول زمان، داده‌ها را گردآوری و تحلیل خواهد کرد.

مشارکت‌کنندگان این پژوهش زنان تهرانی هستند که حداقل ده سال در تهران ساکن بوده و تجربه زیسته مرتبط با فرزندآوری (اعم از فرزنددارشدن، ناباروری یا انتخاب آگاهانه به تعویق انداختن فرزندآوری) را داشته‌اند. رضایت آگاهانه، داشتن حداقل ۲۵ سال و توانایی مشارکت در مصاحبه عمیق، معیارهای ورود بودند.

روش نمونه‌گیری در این پژوهش، نمونه‌گیری هدفمند^۱ بود. این شیوه امکان می‌دهد پژوهشگر به سراغ افرادی برود که اطلاعات غنی و مرتبط با موضوع دارند. فرایند نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت که این مرحله در مصاحبه با ۳۵ نفر انجام شد. مشارکت‌کنندگان، تنوع سنی، تحصیلی، شغلی و تجربی مقبولى داشتند تا دیدگاه‌های گوناگون بازنمایی شود.

برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته عمیق استفاده شد. برای دسترسی به اطلاعات لازم، سؤال‌های مصاحبه در دو بخش «سؤالات شناسایی» و «سؤالات اصلی» (هجده سؤال) دسته‌بندی شدند که در طول مصاحبه، به فراخور نیاز و تشخیص مصاحبه‌گر، کمتر یا بیشتر شدند. سؤال‌های تحقیق با مراجعه به تحقیقات مشابه، بررسی چارچوب نظری تحقیق و مراجعه به مصاحبه‌های انجام‌شده در زمینه تحقیق، در دو بخش سؤالات شناسایی و اصلی تدوین شدند. پیش از آغاز مصاحبه‌ها، سؤال‌هایی به صورت راهنما طراحی شدند؛ مانند:

- فرزند داشتن چه معنایی برای شما دارد؟
- چه عواملی بر تصمیم شما برای فرزندآوری یا پرهیز از آن تأثیر گذاشته است؟
- تجربه شما از فشارهای اجتماعی یا خانوادگی در این زمینه چگونه بوده است؟

هر مصاحبه حدود ۴۵ تا ۷۰ دقیقه زمان برد. تمامی مصاحبه‌ها با رضایت کتبی مشارکت‌کنندگان ضبط شد. همچنین در حین مصاحبه، یادداشت‌برداری میدانی انجام گرفت تا احساسات و نشانه‌های

غیرکلامی نیز در تحلیل لحاظ شود.

به منظور افزایش اعتبار و قابلیت اطمینان پژوهش، از چهار معیار لینکلن و گوبا^۲ (۱۹۸۵) بهره گرفته شد:

- قابلیت اعتبار:^۳ برای افزایش اعتبار، داده‌ها به مشارکت‌کنندگان بازنمایی شد تا تأیید آن‌ها را کسب کند.^۴
 - قابلیت انتقال‌پذیری:^۵ با ارائه توصیف‌های غنی از زمینه اجتماعی، فرهنگی و شخصی مشارکت‌کنندگان، امکان تعمیم نتایج به موقعیت‌های مشابه فراهم شد.
 - قابلیت اطمینان:^۶ تمامی مراحل پژوهش از طراحی تا تحلیل، مستند شدند تا برای بررسی مجدد بازایی شوند.
 - تأییدپذیری:^۷ تلاش شد تا تحلیل‌ها بدون سوگیری و با استناد دقیق به اظهارهای مشارکت‌کنندگان صورت گیرد. یادداشت‌های تحلیلی پژوهشگر نیز برای بازبینی فراهم بود.
- مراحل تحلیل داده‌ها بر اساس الگوی براون و کلارک (۲۰۰۶) به شرح زیر است:

- مرحله اول: آشنایی با داده‌ها؛
پس از پایان هر مصاحبه، فایل صوتی به صورت کامل پیاده‌سازی شد. پژوهشگر چندین بار داده‌ها را مرور کرد و برداشت‌های اولیه در حاشیه متون نوشته شد.
- مرحله دوم: تولید کدهای اولیه؛
کدگذاری به صورت دستی انجام شد. هر بخش معنایی مشخص از گفته‌های مشارکت‌کنندگان، به صورت یک «کد اولیه» مشخص شد. این کدها اغلب اعم از احساسات، دغدغه‌ها، نگرش‌ها و رویدادهای تأثیرگذار بودند.
- مرحله سوم: جست‌وجوی مضامین؛
کدهای مشابه در خوشه‌هایی قرار گرفتند که نشان‌دهنده مفهومی مشترک بودند. از میان این خوشه‌ها، مضامینی مانند «فرزندآوری و هویت زنانه»، «ترس از آینده»، «فشار اجتماعی برای فرزندآوری» و «ملاحظات اقتصادی» استخراج شد.
- مرحله چهارم: بازبینی مضامین؛
مضامین اولیه با داده‌ها بازبینی شدند. برخی ادغام، تعدیل یا

1. Purposive Sampling
2. Lincol & Gouya
3. Credibility
4. Member Checking
5. Transferability
6. Dependability
7. Confirmability

حذف شدند. برای اطمینان از انسجام، تمام مضامین در قالب یک نگاشت مفهومی بازنمایی شدند.

● مرحله پنجم: تعریف و نام‌گذاری مضامین؛

مضامین نهایی بازتعریف شدند و برای هر مضمون، یک تعریف مفهومی دقیق نوشته شد. عناوین مضامین به‌گونه‌ای انتخاب شد که گویا و مفهوم باشند.

● مرحله ششم: نگارش گزارش؛

در گزارش نهایی، هر مضمون به‌همراه شواهدی از گفتار مشارکت‌کنندگان ارائه شد. تحلیل‌ها با چارچوب نظری پژوهش مرتبط شدند و تفسیر نهایی از تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان ارائه شد.

یافته‌ها

۱. توصیف نمونه پژوهش

یافته‌ها نشان می‌دهد که بیشتر جمعیت نمونه، بیش از شش

سال از زندگی مشترکشان می‌گذرد و تنها یک نفر از پاسخگویان تجربه کمتر از سه سال را داشته است. همچنین بیشتر پاسخگویان در محدوده سنی ۳۰-۴۰ هستند و در محدوده زیر بیست سال، پاسخگویی وجود نداشت.

از لحاظ میزان تحصیلات، بیشترین فراوانی متعلق به تحصیلات فوق‌دیپلم و لیسانس و کمترین فراوانی متعلق به تحصیلات ابتدایی و راهنمایی است. نتایج حاصل از سنجش میزان درآمد پاسخگویان گویای آن است که بیشتر پاسخگویان بیش از پانزده میلیون تومان درآمد خانوادگی دارند.

طبق اطلاعات جدول زیر، بیشتر پاسخگویان نمونه تحقیق، دارای یک و دو فرزند می‌باشند و هیچ‌یک از افراد بیش از هشت فرزند نداشتند. طبق اطلاعات جدول زیر، کمتر از نیمی از پاسخگویان نمونه تحقیق، مایل بودند چهار تا پنج فرزند داشته باشند و هیچ‌یک از پاسخگویان نگفتند که فرزند نمی‌خواهند.

جدول ۱. مشخصات نمونه پژوهش
Table 1. Research Sample Characteristics

متغیر	دسته‌ها	فراوانی	درصد	متغیر	دسته‌ها	فراوانی	درصد
مدت زندگی مشترک	زیر ۳ سال	۱	۲/۹	مدرک تحصیلی	بی‌سواد	۳	۸/۶
	۳-۶ سال	۵	۱۴/۳		ابتدایی	۱	۲/۹
	۶-۹ سال	۱۱	۳۱/۴		راهنمایی	۱	۲/۹
	۹-۱۲ سال	۱۱	۳۱/۴		متوسطه	۲	۵/۷
	بیش از ۱۲ سال	۷	۲۰		دیپلم	۴	۱۱/۴
	مجموع	۳۵	۱۰۰		فوق‌دیپلم - لیسانس	۱۴	۴۰
	زیر ۲۰ سال	۰	۰		فوق‌لیسانس و بالاتر	۱۰	۲۸/۶
سن پاسخگویان	۲۰-۲۵ سال	۳	۸/۶	میزان درآمد ماهیانه (میلیون تومان)	جمع	۳۵	۱۰۰
	۲۵-۳۰ سال	۵	۱۴/۳		کمتر از ۷	۱	۲/۹
	۳۰-۳۵ سال	۱۵	۴۲/۹		بین ۷ تا ۱۰	۴	۱۱/۴
	۳۵-۴۰ سال	۱۵	۴۲/۹		بین ۱۰ تا ۱۵	۴	۱۱/۴
	۴۰-۴۵ سال	۲	۵/۷		بین ۱۵ تا ۲۰	۹	۲۵/۷
	بیش از ۴۵ سال	۷	۲۰		بین ۲۰ تا ۲۵	۷	۲۰
	مجموع	۳۵	۱۰۰		بیشتر از ۲۵	۹	۲۵/۷
تعداد فرزندان	۱	۱۳	۳۷/۱	تعداد فرزندان دلخواه	جمع	۳۵	۱۰۰
	۲	۱۲	۳۴/۳		۱	۵	۱۴/۳
	۳-۴	۸	۲۲/۹		۲-۳	۱۲	۳۴/۳
	۵-۶	۲	۵/۷		۴-۵	۱۶	۴۵/۷
	بیش از ۷	۰	۰		۶-۷	۱	۲/۹
	جمع	۳۵	۱۰۰		بیش از ۷	۱	۲/۹
					جمع	۳۵	۱۰۰

اولیه مفاهیم شناسایی، و بر اساس ویژگی‌ها و ابعادشان بسط داده می‌شوند. در کدهای مفهومی اولیه، بررسی به‌صورت خط به خط انجام شده است تا انگیزه‌ها و مشکلات حل نشده پژوهشگر به پاسخگویان و داده‌های گردآوری‌شده نسبت داده نشود. در این بخش ۹۸ مفهوم حاصل از کدهای مفهومی اولیه آمده است.

۲. تحلیل کدهای مفهومی

هدف از این بخش، استخراج قالب‌ها و پدیده‌ها در قالب مفاهیم است. در کدهای مفهومی اولیه، مفاهیم با تحلیل سطر به سطر متن مصاحبه‌ها و مقوله‌ها با مقایسه و دسته‌بندی مفاهیم استخراج شدند. مفاهیم، عناصر اصلی نظریه هستند. در کدهای مفهومی

جدول ۲. مفاهیم حاصل از کدهای مفهومی اولیه
Table 2. Concepts Derived from Initial Codes

ردیف	مفاهیم حاصل از کدهای مفهومی اولیه	ردیف	مفاهیم حاصل از کدهای مفهومی اولیه
۱	تعداد ایدئال فرزندان	۵۰	محرومیت از حمایت همسر و کاهش میل به فرزندآوری
۲	فرزندآوری باتوجه‌به اوضاع روحی، مالی و جسمی	۵۱	تحقیر مادری و همسری
۳	اطاعت از فرمان رهبری	۵۲	خاطره‌های بد زایمان
۴	فرزندآوری باتوجه‌به توانایی تربیتی و فرهنگی	۵۳	کاهش قدرت باروری
۵	اهمیت روحیه فردی درباره فرزندآوری و اشتغال	۵۴	سبک زندگی
۶	افزایش جمعیت و افزایش بزهکاری	۵۵	تغذیه نامناسب
۷	کاهش روحیه توکل و ایمان	۵۶	احساس بطلان به‌علت دوری از جامعه تا دوسالگی فرزند
۸	کاهش پایه‌های ایمانی و مذهبی	۵۷	بی‌تحمل مادران
۹	سختی تربیت فرزند	۵۸	افزایش خودمحوری
۱۰	راحتی تربیت چند فرزند	۵۹	نداشتن احساس امنیت زنان در جامعه کنونی
۱۱	تفاوت فرهنگی و فکری والدین با فرزندان	۶۰	مشکلات روانی پس از زایمان
۱۲	رسوب فرهنگ‌سازی گذشته در اذهان فرزندان دیروز و مادران امروز	۶۱	اذیت‌شدن از جانب خانواده همسر
۱۳	کاربردی نبودن آموزش‌ها	۶۲	فرهنگ بیشتر، فرزند کمتر
۱۴	نداشتن کمک‌یار در زمان کنونی	۶۳	داشتن فرزند زیاد سبب جدایی عاطفی زن و شوهر
۱۵	فضای ارتباطات کنونی و سخت‌شدن تربیت	۶۴	آزادی بیشتر بدون داشتن فرزند
۱۶	ترس از آینده فرزند	۶۵	فشار عصبی به‌علت تعارض نقش
۱۷	اعتقاد به رزاقیت خدا در گذشته	۶۶	تشنج زندگی با وسایل ارتباطی کنونی
۱۸	نبود وسایل پیشگیری از بارداری در گذشته	۶۷	عقب‌ماندن از مسائل روز با مادری
۱۹	مسئله مسکن با داشتن چند فرزند	۶۸	محدودیت‌های مسافرتی و تفریحی زن
۲۰	سختی نگهداری از فرزند به‌علت محرومیت از حمایت خانواده و همسر	۶۹	اهمیت تناسب و زیبایی بدن
۲۱	فرزندآوری در گذشته به‌علت نگرش به فرزند به‌عنوان همدم و عصای پیری	۷۰	مادی‌گرایی
۲۲	تفاوت تحمل مادران گذشته با مادران کنونی	۷۱	محرومیت از حمایت خانواده

ردیف	مفاهیم حاصل از کدهای مفهومی اولیه	ردیف	مفاهیم حاصل از کدهای مفهومی اولیه
۲۳	جزئی‌نگری مادران در ارتباط با مسائل مادی و تربیتی فرزندان	۷۲	تغییر جهان‌بینی
۲۴	تحقیق خانه‌داری	۷۳	کاهش ایثار و ازخودگذشتگی
۲۵	تبلیغات گسترده فرزند کمتر، زندگی بهتر	۷۴	ازدواج وسیله‌ای برای ارضای عاطفی زن و شوهر
۲۶	افراط و تفریط در تبلیغات	۷۵	فرزند کمتر، کلاس بیشتر
۲۷	تفاوت‌های سیاست‌های جمعیتی دولت	۷۶	فرزند، زنجیری بر پای والدین
۲۸	تأثیر تحصیل و اشتغال بر فرزندخواهی	۷۷	درس‌ساز بودن فرزند
۲۹	تضاد تحصیلات با فرزندآوری	۷۸	بیشتر از دو فرزند سم است
۳۰	تحصیلات زن و تربیت بهتر فرزند	۷۹	تقسیم محبت بین زوجها در دو سال اول زندگی
۳۱	وسواس بیشتر در امر فرزندآوری با سواد بیشتر	۸۰	داشتن فرزند زیاد عامل سختی زندگی برای والدین و فرزندان
۳۲	کوتاه نبودن مرخصی زنان شاغل	۸۱	تغییر سبک زندگی و نگرش بر اثر حضور اجتماعی
۳۳	ناهماهنگی سیاست‌های دولت با مادران کارمند	۸۲	پشیمانی از داشتن فرزندان زیاد
۳۴	درآمدخواهی زنان	۸۳	انرژی‌بر بودن تربیت فرزند
۳۵	ساعت‌های کاری طولانی و بی‌میلی به فرزندآوری	۸۴	حمایت خانواده، انگیزه‌ای برای فرزندآوری
۳۶	علاقه کارفرما به استخدام دختران مجرد	۸۵	ارزش‌گذاری اجتماعی بر مادری
۳۷	اشتغال زنان، ضربه‌زدن به خانواده	۸۶	اهمیت‌دادن به حقوق زنان خانه‌دار
۳۸	تفاوت وضعیت کنونی با گذشته	۸۷	افزایش آگاهی پدران
۳۹	اهمیت تراز اقتصادی برای والدین به‌جای مطالعات فرهنگی	۸۸	آگاهی از هدف فرزندآوری در نزد خدا
۴۰	رشد تکنولوژی و نیاز به هزینه‌کردن برای فرزند	۸۹	افزایش بنیه اعتقادی
۴۱	اوضاع بد اقتصادی	۹۰	توجه به سیره و سنت پیامبر و اهل‌بیت در فرزندآوری
۴۲	تناسب نداشتن درآمد با برآورد خواسته‌های فرزندان	۹۱	آموزش مهارت‌های زندگی
۴۳	فراهم‌آوردن امکانات رفاهی	۹۲	مطالعه کتب تربیتی
۴۴	گرانی وسایل نگهداری از فرزند	۹۳	تأمین امکانات وعده‌داده‌شده دولت برای مادران شاغل
۴۵	هزینه‌بردار بودن فرزندان	۹۴	حمایت دولت
۴۶	قانع نبودن فرزندان	۹۵	ضرورت دخالت دولت به‌علت جامعه‌نگری
۴۷	فراهم نکردن رفاه، سبب جدایی عاطفی والدین و فرزندان	۹۶	اعزام مبلغان افزایش جمعیت
۴۸	تغییر شیوه تفکر مردم درباره فرزند	۹۷	ادامه برنامه‌های زندگی بعد از بزرگ‌کردن فرزندان
۴۹	تمایل نداشتن همسر به آوردن فرزند	۹۸	آمادگی والدین، بهترین زمان فرزندآوری

دارای معانی مکمل یا همسان بودند قرار گرفته‌اند و اصطلاحی-انتزاعی در صدر مفاهیم است. در این مرحله، در رابطه با هریک از مقوله‌های به‌دست‌آمده در سه محور اصلی پژوهش (نگرش زنان، علل و راهبردهای آن‌ها درباره پدیده فرزندآوری)، مفهومی به پدیده اصلی داستان نسبت داده شده و به سایر مقوله‌ها مرتبط شده است. اوقات فراغت، عقلانیت، مدیریت بدن، نداشتن احساس امنیت در جهان مدرن، رسانه‌ها، مشارکت اجتماعی - اقتصادی، نداشتن مقبولیت اجتماعی، رشد فردگرایی، رفاه‌طلبی و توقعات، علل بیان‌شده از دیدگاه زنان هستند که ساختار خانواده محسوب می‌شوند. ساختار خانواده جدید، عامل کاهش بُعد خانوار و گرایش زنان به کاهش باروری شناخته شده است.

مقوله‌های اصلی، ادامه تحلیل مضامین متن به‌دست‌آمده در ادامه کدهای مفهومی اولیه و فرعی است. باید توجه داشت که سیر کدهای مفهومی اولیه تا مقوله‌های اصلی، از توصیف به انتزاع است. در این مرحله، شکل‌گیری و پیوند هر دسته‌بندی با سایر گروه‌ها تشریح می‌شود. هدف از این کدگذاری، ارائه تصویری اجمالی از پدیده فرزندآوری است. در این راستا، «نوگرایی» کد محوری است که ناظر بر تقابل ارزش‌های مدرن و سنتی و ساختارهای نوگرا در جامعه و تأثیر آن بر بُعد خانوار می‌باشد. برای تفهیم موضوع و در اصطلاح تبیین وزن کد منتخب (کدمحوری) و گزینشی پژوهش، مفاهیمی که در محورهای سه‌گانه پژوهش تحلیل شده‌اند، دوباره در دسته‌های خاصی که از ابعاد مختلف،

جدول ۳. روند کدگذاری
Table 3. Coding Process

حوزه	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	کدهای مفهومی اولیه
نگرش	تکلیف‌بودن فرزندآوری	فرزندآوری، تکلیف اسلامی	وظیفه فرزندآوری زن از واجبات است؛ زیرا جمعیت شیعیان در حال کاهش است و این شکاف جمعیتی باید جبران شود.
		فرزندآوری برای اطاعت از امر رهبر	عمل به بیانات رهبری
		فرزندآوری به شرط توانایی تأمین اقتصادی	باید امکانات باشد فرزند باید در رفاه نسبی اقتصادی باشد
		فرزندآوری و تصمیم‌گیری فردی	اهمیت روحیه فردی و اوضاع فرهنگی و اجتماعی در فرزندآوری
ارزش‌ها	فرزندآوری و اعتلای زندگی	فرزندآوری به شرط توانایی روحی - جسمی و فرهنگی	سختی تربیت فرزند
		فرزندآوری باتوجه‌به توانایی تربیتی و فرهنگی	فرزندآوری عامل رشد زن و آرامش خانواده
		فرزندآوری سبب تعالی زن	داشتن فرزند زیاد سبب سختی زندگی برای والدین و فرزندان
		سختی تجربه مادری	ساعت‌های کاری طولانی و بی‌میلی به فرزندآوری فشار عصبی به‌علت تعارض نقش اشتغال زنان، ضربه‌زدن به خانواده
	مشارکت اجتماعی	تعارض مشارکت اقتصادی (اشتغال) با وظیفه مادری	تحصیلات زن و تربیت بهتر فرزند
		تضاد حضور اجتماعی (تحصیلات) با فرزندآوری	وسواس بیشتر در امر فرزندآوری با سواد بیشتر تغییر سبک زندگی و نگرش بر اثر حضور اجتماعی
		تغییر نگرش به سبب حضور در اجتماع	افتخار فرزندان به شاغل بودن مادر وضع اقتصادی بهتر و رفاه بیشتر
	سبک زندگی مدرن	وجهه اجتماعی و رفاهی زنان شاغل	به‌هم‌ریختن زیبایی بدن مد روز بودن پوشش
		مدیریت بدن	فضای ارتباطات کنونی و سخت‌شدن تربیت
		نداشتن احساس امنیت زنان خانه‌دار در جهان مدرن	خودخواه‌تر شدن افراد استقلال‌طلبی بیشتر افزایش خودمحوری
	فردگرایی		

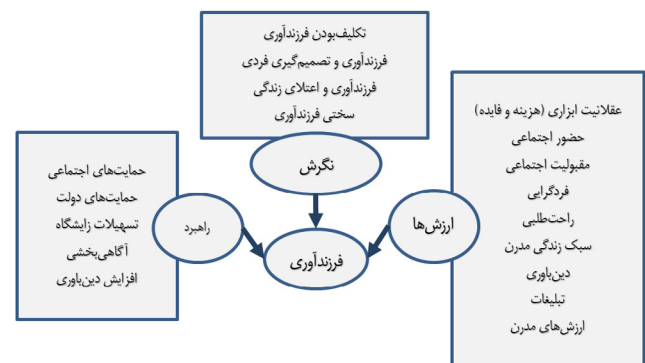
حوزه	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	کدهای مفهومی اولیه
	رفاه‌طلبی	عقل‌گرایی مدرن	راحت‌طلبی در تمام شئون زندگی راحت‌طلبی افراد بی‌تحمل بودن مادران فرزند، زنجیری بر پای والدین
			فراهم‌آوردن امکانات رفاهی گرانی وسایل نگهداری از فرزند قانع نبودن فرزندان
			ترس از آینده فرزند مسئله مسکن با داشتن چند فرزند اوضاع بد اقتصادی
			کم‌باز نداشتن در زمان کنونی
	نداشتن مقبولیت اجتماعی	محرومیت از حمایت خانواده محرومیت از حمایت همسر	تمایل نداشتن همسر به آوردن فرزند محرومیت از حمایت همسر و کاهش میل به فرزندآوری
			رسوب فرهنگ‌سازی گذشته در اذهان فرزندان دیروز و مادران امروز تبلیغات گسترده فرزند کمتر، زندگی بهتر افراط و تفریط در تبلیغات
			اعتقاد به رزاقیت خدا در گذشته
			کاهش پایه‌های ایمانی و مذهبی
	تبلیغات	کاهش دین‌باوری افزایش سن ازواج	تک‌بعدی بودن و توجه صرف به تحصیلات
			تجمل‌گرایی
			آگاهی از فضای فرهنگی حاکم بر جامعه و تغییرات تربیتی فرزندان وقت گذاشتن برای تربیت فرزندان
			راحتی تربیت چند فرزند سبک تربیتی گذشته
استراتژی‌ها	حمایت‌های اجتماعی	حمایت خانواده	حمایت خانواده، انگیزه‌ای برای فرزندآوری
		حمایت همسر	حمایت همسر سبب ترغیب به فرزندآوری
		حمایت از ارزش‌های مادری و همسری	ارزش‌گذاری اجتماعی بر مادری اهمیت‌دادن به حقوق زنان خانه‌دار
		بهبود اوضاع اقتصادی	حمایت مادی و فرهنگی دولت از فرزندآوری
	حمایت‌های دولت	ایجاد مشاغل خانگی	ایجاد مشاغل خانگی برای زنان
		تسهیلات ویژه برای زنان شاغل	تأمین امکانات وعده‌داده‌شده دولت برای مادران شاغل
		تسهیلات ویژه برای زنان محصل	دادن مرخصی به همسران
		افزایش آگاهی پدران	آموزش مهارت‌های زندگی
	افزایش آگاهی	تبلیغات	مطالعه کتب تربیتی
		افزایش دین‌باوری	توجه به سیره و سنت پیامبر و اهل بیت در فرزندآوری

مدل نظری

با توجه و تعمق در عوامل مؤثر بر پدیده فرزندآوری، می‌توان نگرایی را یکی از عوامل اصلی در تغییر نگرش زنان درباره باروری قلمداد کرد. بدین ترتیب، نهاد خانواده دستخوش تغییر شده است و در کنار دگرگونی نقش‌های والدین، زنان در مقایسه با گذشته، از لحاظ اجتماعی فعال‌ترند و در تأمین نیازهای اقتصادی خانواده ایفای نقش می‌کنند. نگرایی حقیقت عصر جدید است. در فرهنگ نوگرا، فردگرایی، راحت‌طلبی، سبک زندگی مدرن که مدیریت بدن، اوقات فراغت و احساس ناامنی را در بر می‌گیرد، در کلام پاسخگویان مشهود است. در حیطه نگرش، زنان فرزندآوری را یک تصمیم فردی می‌دانند که باید هر زن باتوجه به موقعیتی که دارد آن را انجام دهد. در راهبردهای حمایت‌های اجتماعی، باروری انتخاب یک زن است؛ بنابراین، با تحلیل داده‌ها مدل نظری زیر پیشنهاد شد.

نمودار ۱. مدل نظری مستخرج از تحلیل داده‌ها

Figure 1. Theoretical model extracted from data analysis

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر مطالعه پدیدارشناسانه زنان تهرانی از مقوله فرزندآوری بود. باتوجه به متون به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های زنان جامعه، هدف و تحلیل و رده‌بندی آن‌ها بود. مواردی چند در پژوهش آمده که با تکرار مصاحبه‌ها می‌توان به اشباع نظری در این خصوص رسید. دولت از زنان حمایت می‌کند: با اهمیت دادن به حقوق زنان خانه‌دار، ارائه امکانات متناسب با تبلیغات، ایجاد مشاغل خانگی، کم کردن ساعت کاری کارمندان، تسهیلات ویژه برای زنان شاغل، تسهیلات ویژه برای زنان محصل، تغییر رفتار کادر بیمارستان، بهبود اوضاع اقتصادی، افزایش آگاهی شامل تبلیغات، افزایش آگاهی پدران و افزایش دین‌باوری. از لحاظ اجتماعی هم زنان از حمایت برخوردارند: حمایت همسر، حمایت خانواده و حمایت

از ارزش‌های مادری و همسری.

مطالعات نشان می‌دهد که برخی از راهبردهای زنان با راهبردهایی کشورهای پیشرفته همخوانی دارد. نیلسون و لوندگرن (۲۰۰۷) طبق تحقیقاتشان به این نتیجه رسیدند که سیاست‌های بازار کار عامل ایجاد آشتی خانواده و کار است؛ یکی از نمونه‌های آشتی کار و خانواده، دورکاری است. از دیگر راهبردها که ممکن است تأثیر بسزایی در رفتار باروری داشته باشد، تسهیلات زایشگاه و مهم‌تر، رفتار کادر زایشگاه است.

افزایش دین‌باوری یکی از راهبردهای مهم است. باور به خدا و زندگی اخروی پایدار موجب می‌شود احساس امنیت و توکل در فرد تقویت شود و به نظر می‌رسد که افزایش میل به فرزندآوری را به همراه داشته باشد. پیش‌بینی ناپذیری آینده به‌ویژه آینده مالی و اجتماعی افراد و کم شدن کورسوی امید به آینده، افراد را در تصمیم خود برای فرزندآوری یا داشتن فرزند دیگر مردد می‌کند. این نتیجه در مطالعات دیگر نیز تأیید شده است که ناامیدی به آینده جامعه، یکی از عوامل مهم در کاهش تمایل به فرزندآوری است (عباسعلی زاده و همکاران، ۱۳۸۴؛ عباسی و همکاران، ۱۳۹۰؛ بزرگ‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۸).

بیم و هراس‌های اقتصادی، ناامنی شغلی، شکنندگی پارامترهای اقتصادی، اقتصاد بیمار و متزلزل و مضیقه‌های اقتصادی که خانواده‌ها با آن مواجهند، بنا بر یافته‌های این پژوهش و به تأیید پاره‌ای از مطالعات دیگر (فرهمند و رضوانی، ۱۳۹۸) عاملی کلیدی در ایجاد تردید برای فرزندآوری بوده است. در این الگو بیان می‌شود که امنیت اقتصادی (امنیت شغلی و درآمدی) بر احساس خطر و امنیت افراد اثرگذار است و همچنین این احساس بر نیت‌های باروری افراد اثر می‌گذارد. از سوی دیگر، افراد با دغدغه‌های بی‌شماری مواجه هستند؛ مانند دغدغه اقتصادی، دغدغه تربیتی و آموزشی، احساسی، اجتماعی و فرهنگی. درحقیقت، خانواده‌ها به دلیل کم شدن حمایت‌های نهادی و اجتماعی، خود را با این دغدغه‌ها تنها می‌بینند که این باعث می‌شود ترس و تردید آن‌ها برای فرزندآوری بیشتر شود.

مسئولیت‌پذیری اجتماعی، عامل دیگری است که ذهن پاسخگویان را درگیر کرده است. مشارکت‌کنندگان تصمیم به داشتن یا نداشتن فرزندآوری را یک تصمیم مسئولانه و آگاهانه می‌دانستند که برای آن‌ها همراه با الزام‌ها و تعهدهایی خواهد بود. بر اساس نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده، انجام دادن یک رفتار یا دستیابی به یک هدف، یک عمل عقلانی در نظر گرفته می‌شود. تحقق

نوگرایی جای بچه‌دارشدن یا داشتن بچه بسیار را می‌گیرد و به دنبال آن باروری کاهش می‌یابد. انسلی کولی از نظریه‌پردازانی است که سه شرط اولیه را برای کاهش باروری لازم می‌داند:

۱. قبول و انتخاب عقلانی؛ یک عنصر متغیر در کاهش باروری؛
۲. درک امتیازهای کاهش باروری؛
۳. کسب آگاهی و مهارت در استفاده از وسایل و تکنیک‌های کنترل باروری (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۵).

درک امتیازهای کاهش باروری در مصاحبه زنان جمعیت نمونه هم دیده می‌شد و همان‌گونه که اشاره شد، از زمانی که تبلیغات در زمینه کاهش جمعیت صورت گرفت و وسایل و تکنیک‌های کنترل باروری به راحتی در دسترس قرار گرفت و تعداد فرزندان کم شد، زنان متوجه رفاه و راحتی کاهش فرزندان شدند و دیگر خودشان رغبتی به آوردن فرزند زیاد ندارند. **فعال کلخوران و همکاران (۱۳۹۰)** در بررسی «نقش عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی به نگرش زنان نسبت به باروری» نتیجه گرفتند که متغیر گرایش مذهبی، تأثیر فزاینده‌ای بر میزان گرایش جوانان به فرزندآوری داشته است.

کم‌شدن امنیت احساسی، ناکارآمدی سیستم آموزشی که از یک‌سو هزینه‌بر است و از سوی دیگر به کشف استعداد منجر نمی‌شود، هزینه‌برداری فرایند زایمان و همچنین جامعه در مخاطره، از جمله عوامل مداخله‌گری هستند که بر تردیدهای تصمیم به فرزندآوری مؤثر بوده‌اند. این یافته با مطالعه **پورازغدی و همکاران (۱۳۹۲)** هماهنگ است. با ورود مدرنیزاسیون، بچه‌ها نقش مشارکتی خود را در اقتصاد خانواده از دست دادند و لزوم داشتن چنین نقشی کاهش یافت. خانواده که روزگاری کارکرد حمایت‌گری داشت، اکنون به دلیل مشکلات اقتصادی، این کارکردش کم‌رنگ‌تر شده است. جایگاه متزلزل خانواده در ایفای نقش حمایتی بین نسلی، دوراهی عقل و احساس و تجربه نسلی سخت گذشته، شرایط زمینه‌سازی است که منجر می‌شود خانواده‌ها فرزندآوری را در ترازوی عقلانی بودن ابزاری ببینند.

محدودیت‌ها

یکی از محدودیت‌های پژوهش آن است که تنها تجربه زیسته مادران را مدنظر قرار داده است. خوب است در پژوهشی به تجربه زیسته پدران نیز پرداخته شود و دیدگاه‌های آنان هم ارائه شود. از آنجایی که تجربه‌های مادران منبع داده‌ها بوده، ممکن است در برخی موارد سوگیری جنسیتی اتفاق افتاده باشد. پیشنهاد می‌شود که جامعه هدف زنان از سایر استان‌ها هم انتخاب شود تا بتوان تأثیر تجربه زیسته

نیت‌ها ممکن است تحت تأثیر عوامل و محدودیت‌های واقعی (وضعیت کم‌درآمد) قرار گیرد و با کنترل رفتاری درک‌شده (چگونه وضعیت درآمد با دستیابی به هدف درک می‌شود) در تعامل باشد؛ بنابراین، ناامنی‌های اقتصادی موجود و ناامنی‌های اجتماعی که مشارکت‌کنندگان بدان اشاره کرده‌اند، کنش افراد را برای فرزندآوری تحت تأثیر قرار می‌دهد و به تصمیم نداشتن فرزند یا کم‌فرزند می‌منجر می‌شود.

برخلاف مطالعه **پیلتن و رحمانیان (۱۳۹۴)** و **اسمعیلی و همکاران (۱۳۹۸)** که کم‌فرزند را تحت تأثیر تحقیر نقش مادری می‌دانند، در این مطالعه مشارکت‌کنندگان کم‌فرزند را نتیجه احساس مسئولیت درک‌شده در برابر به دنیا آوردن و بزرگ‌کردن فرزند می‌دانستند. این نتیجه، با یافته‌های پژوهش **حریریان و همکاران (۱۳۹۸)** و **خندان و سیدان (۱۳۹۶)** هم‌سوست.

یکی از مؤلفه‌های مهم تغییر نگرش زنان، افزایش عقلانیت ابزاری است. عقلانیت ابزاری تأثیر مستقیمی بر میزان دین‌باوری دارد. می‌توان عقلانیت را مفهوم مرکزی مدرنیته اعلام کرد. تأکید مدرنیته بر عقل همان فرارفتن از سنت قرون وسطی است که بر ایمان و دین تأکید می‌کرد. بین عقل و دین تضادی مشاهده نمی‌شود؛ اما تأکید بر عقل، به دنبال تلاش برای شناخت جهان مادی صورت پذیرفته است و با این نوع نگرش، انسان توجه خود را از لاهوت به ناسوت سوق داده است... هرچند به‌منظور پیوند و آشتی میان عقل و دین، بسیار تلاش کرده‌اند، مشاهده می‌کنیم که روند تکامل‌گرایی همراه با جدایی هرچه بیشتر از دین صورت پذیرفته است (**رازقی نصرآباد و همکاران، ۱۳۹۵**).

دنیای مدرن و اصل عقلانیت حاکم بر آن با برآورد هزینه و فایده هر عمل، انجام‌دادن عمل را محتمل یا منتفی می‌کند. موضوع فرزندآوری ارتباط تنگاتنگی با مسئله عقلانیت و برآورد هزینه و فایده دارد. در گذشته، فرزند یک نیروی کار محسوب می‌شد و سود اقتصادی در بر داشت. همچنین مرگ‌ومیر نوزادان و کودکان و جدابودن محل کار از خانه، نه تنها سود اقتصادی نداشت، بلکه هزینه‌بر است؛ بنابراین، فرزندآوری به‌ویژه داشتن بیش از دو فرزند، مطلوب نخواهد بود و هزینه‌ها را افزایش می‌دهد.

با در نظر گرفتن آنچه در تحلیل داده‌ها و متون مصاحبه زنان جامعه هدف به دست آمد، دقت نظر محقق متوجه نوگرایی می‌شود. همان‌گونه که **کشاورز و همکاران (۱۳۹۲)** در تحقیقات‌شان اثبات کردند که هر قدر میزان نوگرایی والدین افزایش یابد، احتمال کاهش آرمان و آرزوی آنان برای داشتن فرزند قوی‌تر می‌شود و در حقیقت،

جامعه نمونه به زنان تهرانی، پیشنهاد می‌شود که پژوهش‌های آتی با رویکرد پدیدارشناسانه در سایر استان‌ها و میان گروه‌های اجتماعی متنوع‌تر (از جمله مردان، زوج‌های بدون فرزند و خانواده‌های پرجمعیت) انجام شود. این امر می‌تواند به درک کامل‌تر دلالت‌های فرهنگی، منطقه‌ای و جنسیتی در فرزندآوری بینجامد. همچنین بررسی تطبیقی دیدگاه‌های مادران و پدران می‌تواند افق‌های تازه‌ای برای تحلیل نهایی در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی کشور بگشاید.

پیشنهادهای پژوهشی

پیشنهادهای بر اساس محدودیت‌ها، یافته‌ها و خلأهای موجود در پژوهش حاضر ارائه می‌شود. این پیشنهادها می‌توانند راهنمایی برای پژوهشگران آتی در زمینه فرزندآوری، مطالعات جمعیتی، و تحلیل‌های فرهنگی و اجتماعی باشند:

۱. مطالعه پدیدارشناسانه تجربه زیسته پدران از مقوله فرزندآوری: از آنجا که پژوهش حاضر تنها بر دیدگاه مادران متمرکز است، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی، تجربه زیسته پدران نیز بررسی شود تا تفاوت‌های جنسیتی در ادراک، نگرش و تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری آشکار شود.

۲. تحلیل تطبیقی نگرش به فرزندآوری در مناطق شهری و روستایی ایران: بررسی تفاوت‌های نگرشی و فرهنگی میان زنان و مردان شهری و روستایی به فرزندآوری می‌تواند به شناسایی الگوهای متنوع باروری در ایران بینجامد و بر دقت سیاست‌گذاری منطقه‌ای بیفزاید.

۳. بررسی تأثیر سیاست‌های حمایتی دولت بر میل به فرزندآوری (تحلیل کمی): انجام پژوهش‌های پیمایشی با هدف سنجش اثربخشی سیاست‌های حمایتی دولت در حوزه اشتغال، بیمه، تسهیلات زایمان و آموزش بر تمایل به فرزندآوری در گروه‌های مختلف سنی و اجتماعی، می‌تواند داده‌های ارزشمندی در اختیار تصمیم‌گیران قرار دهد.

۴. مطالعه مقایسه‌ای نگرش نسل‌های مختلف زنان درباره فرزندآوری: پژوهشی با رویکرد مقایسه‌ای بین نسل‌های مختلف (زنان متولد دهه ۵۰، ۶۰، ۷۰ و ۸۰) می‌تواند روند تغییر نگرش‌ها و عوامل مؤثر بر آن را مشخص کند. این مطالعه به فهم چگونگی اثرگذاری نوگرایی و مدرنیته در نسل‌های مختلف کمک خواهد کرد.

۵. بررسی رابطه بین دین‌باوری و نگرش به فرزندآوری در قالب مدل‌سازی ساختاری: تحلیل کمی رابطه میان سطح دین‌باوری و تمایل به فرزندآوری با استفاده از مدل‌یابی معادله‌های ساختاری می‌تواند تصویری دقیق‌تر از مکانیزم‌های اثرگذار دینی در

زنان شهرهای دیگر را هم به فرزندآوری بررسی کرد.

پیشنهادهای سیاستی و اجرایی

۱. حمایت‌های سیاستی و اقتصادی دولت: بر اساس یافته‌های پژوهش، زنان مشارکت‌کننده حمایت‌های اقتصادی و سیاستی مؤثر را از نیازهای مهم خود برای تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری می‌دانستند. پیشنهاد می‌شود که دولت به منظور افزایش انگیزه فرزندآوری، بسته‌های حمایتی واقعی و ملموس را برای زنان شاغل و خانه‌دار فراهم کند. این حمایت‌ها می‌تواند کاهش ساعت کاری مادران، افزایش مرخصی زایمان، لحاظ بیمه‌های درمانی برای بارداری و زایمان، تخصیص یارانه‌های فرزندآوری و تسهیل ایجاد مشاغل خانگی برای زنان باشد.

۲. بهبود خدمات درمانی و رفتار حرفه‌ای کادر پزشکی: یکی از نکات کلیدی که در مصاحبه‌ها بر آن تأکید شد، تجربه ناخوشایند زنان از کادر درمانی و تسهیلات زایمان بود. پیشنهاد می‌شود که برنامه‌های آموزش حرفه‌ای و مهارت‌های ارتباطی برای کارکنان بیمارستان‌ها به‌ویژه در بخش‌های زنان و زایمان طراحی و اجرا شود تا سطح رضایتمندی زنان از خدمات زایمانی ارتقا یابد. همچنین تجهیز و نوسازی مراکز زایمان با تأکید بر آسایش مادر و نوزاد می‌تواند یکی از ابزارهای تشویقی مؤثر برای تصمیم به فرزندآوری باشد.

۳. بازسازی فرهنگی و افزایش سرمایه اجتماعی: نتایج تحقیق نشان داد که سطح دین‌باوری و نگرش‌های ارزشی به فرزندآوری، در تصمیم‌گیری زنان نقش مهمی دارد؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای کشور با بازنمایی مثبت نقش مادری، خانواده‌محوری و ارزش‌های اجتماعی فرزندآوری در رسانه‌ها، فضای مجازی و نظام آموزشی، زمینه ارتقای نگرش‌های حمایتی را فراهم کنند. حمایت‌های عاطفی خانواده، همسر و جامعه باید بخشی از سرمایه اجتماعی محسوب و تقویت شود.

۴. مدیریت آینده‌هراسی و ارتقای امنیت روانی و اقتصادی: آینده‌هراسی و ناامنی اقتصادی موانعی قوی در برابر فرزندآوری در داده‌ها معرفی شده‌اند. پیشنهاد می‌شود که سیاست‌گذاران با بهبود شاخص‌های کلان اقتصادی، حمایت از اشتغال جوانان، کاهش ناامنی شغلی، و ارتقای امید به آینده در جامعه، فضای روانی امن‌تری را برای تصمیم به فرزندآوری فراهم کنند. اجرای برنامه‌های حمایت اجتماعی از والدین در سطوح آموزشی، خدمات رفاهی و تربیت کودک هم باید در دستورکار دولت و شهرداری‌ها قرار گیرد.

۵. توسعه مطالعات آینده‌نگر و جامع‌تر: باتوجه به محدودبودن

پورازغدی، حسن، سیمبر، سیده بتول، ودادهیر، معصومه، ابوعلی، حسین، و رشیدی، بتول (۱۳۹۲). تبیین اثرات روانی نازایی در زنان نابارور در جستجوی درمان: یک مطالعه کیفی. پیشرفت در پرستاری و مامایی. نشریه علمی-پژوهشی دانشکده پرستاری و مامایی، ۲۳-۸۳. <https://www.magiran.com/paper/1316364>

پیلتن، فخرالسادات، و رحمانیان، محمد (۱۳۹۴). بررسی جامعه شناختی عوامل موثر بر تمایل به فرزندآوری زنان و مردان متاهل (مورد مطالعه: زنان و مردان ۲۵ تا ۴۵ ساله شهر جهرم). مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۷(۲)، ۱۲۱-۱۳۴. <https://sid.ir/paper/231884/fa>

حاجیان، بهجت، و مکتوبیان، مریم (۱۳۹۴). تجربه زیسته زنان از فرزندآوری: مطالعه زنان متاهل شاغل و با تحصیلات دانشگاهی شهر اصفهان. جمعیت، ۹۱ و ۹۲. <https://ensani.ir/fa/article/387492>

حریریان، حمیدرضا، محمدپور، یوسف، و آقاجانلو، علی (۱۳۸۹). بررسی فراوانی افسردگی در زنان نابارور مراجعه کننده به کلینیک ناباروری کوثر ارومیه. دوماهنامه زنان، مامایی و نازایی ایران، ۲۸(۲)، ۴۹-۴۵. <https://ijogi.mums.ac.ir>

حقانی زمینانی، مجتبی، صالح بیگی، زهره، خزاعی، سمانه، و اسمعیلی، معصومه (۱۴۰۱-۱۴۰۲). تجارب زیسته زنان از فرزندآوری در همه گیری کووید-۱۹: یک مطالعه پدیدارشناختی. رویش روان شناسی، ۱۱(۶)، ۵۰-۶۵. <https://frooyesh.ir/article-1-3541-fa.html>

خندان، زهرا و سیدان، فریبا (۱۳۹۶). تجربه زیسته زنان نسبت به باروری (نگرش، علل، راهبردها و استراتژی های مادران نسبت به باروری). نشریه مطالعات اسلامی زنان و خانواده، ۴. https://pubs.jz.ac.ir/article_61815.html

راد، فیروز و ثوابی، حمیده (۱۳۹۴). بررسی گرایش به باروری و عوامل اجتماعی مرتبط با آن: مطالعه موردی زنان متأهل ۱۵-۵۰ ساله ساکن شهر تبریز. مطالعات زن و خانواده، ۱۳(۱)، ۱۲۷-۱۵۵. https://jwfs.alzahra.ac.ir/article_2199.html

رازقی نصرآباد، حجه بی بی، حسینی، زینب و شیخی، محمد تقی (۱۳۹۵). تجربه زیسته زنان شهر شهریار از تک فرزندی با تاکید بر چرایی و پیامدهای آن. نامه انجمن جمعیت شناسی ایران، ۱۱(۲۲). https://www.jpaiassoc.ir/article_31941.html

سازمان ثبت احوال ایران (۱۴۰۱). داده های ثبت ولادت، قابل دسترس در <https://www.sabteahval.ir>

سید میرزایی، محمد و ارشدی، حیدر (۱۳۹۴). مقایسه تاثیرگذاری ارزش های سنتی و مدرن در گرایش به باروری در دو نسل پیاپی در شهر سمنندج در سال ۱۳۹۳ (۱۳۶۳-۱۳۴۴) مطالعات علوم اجتماعی ایران. تجربه ی زیسته ی زن از فرزندآوری، ۱۲(۴۵)، ۴۵-۶۳. https://journals.iau.ir/article_528010.html

ضیایی بیگدلی، محمدتقی، کلانتری، صمد، و علی زاده اقدم، محمدباقر (۱۳۸۵). رابطه بین میزان باروری کل با توسعه اقتصادی و اجتماعی. رفاه اجتماعی، ۵(۲۱)، ۱۲۳-۱۴۰. https://refahj.uswr.ac.ir/browse.php?a_id=2047

عباسی مولید، حسین؛ قمرانی، امیر و فاتحی زاده، مریم السادات. (۱۳۹۰). آسیب شناسی زوج های نابارور ایرانی، مجله طب و تزکیه، ۷۲(۸-۲۰). <https://sid.ir/paper/447537/fa>

عباسعلی زاده، شمسی، عباسعلی زاده، فاطمه و کامران صداقت. (۱۳۸۴).

تصمیم گیری فرزندآوری ارائه دهد.

۶. تحلیل گفتمان رسانه های فرزندآوری در ایران (با رویکرد انتقادی): پیشنهاد می شود پژوهشی با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، محتوای رسانه های ملی و شبکه های اجتماعی را درباره فرزندآوری و نقش آن در بازتولید یا تقابل با نگرش های زنان و مردان به والدشدن بررسی کند.

۷. مطالعه تجربه زنان مهاجر ایرانی از فرزندآوری در کشورهای میزبان: بررسی تجربه زیسته زنان ایرانی ساکن خارج از کشور درباره فرزندآوری می تواند مقایسه ای بین فرهنگی در زمینه نگرش ها، موانع و سیاست های حمایتی فراهم آورد و اثر ساختارهای اجتماعی میزبان را بر فرزندآوری روشن کند.

منابع

اسمعیلی، نصیبه (۱۴۰۲). پیش بینی روند تغییرات در تعداد موالید و نسبت جنسی در بدو تولد در کشور ایران: تحلیل سری زمانی. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱۱(۱)، ۲۲۳-۲۵۸. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2023.95165>

اسمعیلی، نصیبه، عباسی شوازی، محمد جلال (۱۴۰۲). پیش بینی تغییر رفتار باروری زنان در استان تهران بر اساس رویکرد فرهنگی با استفاده از مدل سازی عامل بنیان، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۲۴(۹۴)، ۴۱-۸۳. <https://civilica.com/doc/1801689>

اسمعیلی، قاسم، افشانی، سیدعلیرضا، فلاح، محمدحسین و وزیری، سعید (۱۳۹۸). کاوشی کیفی از علل و زمینه های شکل گیری چندهمسری مردان، پژوهش های روانشناسی اجتماعی، ۹(۳۴)، ۶۳-۸۲. <https://www.sid.ir/paper/207258>

افشانی، سیدعلیرضا، ابویی، آزاده، و روحانی، علی (۱۴۰۱). تجربه زیسته زنان نابارور از مسئله بی فرزندی: یک مطالعه کیفی. زن در توسعه و سیاست، ۲۰(۱)، ۲۱-۳۱. https://jwdp.ut.ac.ir/article_86449.html

امیری، فاطمه، نجفی، رسول (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر بر الگوی باروری شهر اراک در سال ۱۳۹۶ با مدل معادلات ساختاری. مجله دانشگاه علوم پزشکی اراک، ۲۳(۳)، ۳۶۰-۳۷۳. https://jams.arakmu.ac.ir/browse.php?a_id=6252&sid=1&slc_lang=fa

امینی، لیلا، قربانی، بهزاد، صادقی اول شهر، هما، رئوفی، زهرا، مرتضی پور علیسرایی، منا (۱۳۹۷). ارتباط بین حمایت اجتماعی درک شده و استرس ناباروری در همسران مردان نابارور، نشریه پرستاری ایران، ۳۱(۱۱۱). <https://civilica.com/doc/167999>

آیت الهی، زهرا، بانکی پور فرد، امیرحسین، حسینی، شیما، حکمتنیا، محمود، سیاح، یونس، محمودی، محمدجواد و نامجو، بتول (۱۳۹۳). دانش خانواده و جمعیت. چاپ، تهران: نشر معارف.

بزرگنژاد، حسین، مسلمی زاده، نرگس، و غلامی، فرشته (۱۳۸۸). پیامدهای اجتماعی استفاده از تکنیک های کمک باروری ART در زنان تحت درمان مراجعه کننده به مرکز درمانی امام خمینی ساری در سال ۱۳۸۷. مجله پژوهش اجتماعی، ۲، ۹۷-۱۱۱. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1194647>

- <https://www.ined.fr/en/publications/editions/population-and-societies/late-childbearing-continues-increase-developed-countries>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Firouzbakht M, Ebadi A, Esmail Riahi M, Tirgar A, Nikpour M. Female Healthcare Providers' Experiences of Childbearing: A Content Analysis Based on the Social Capital Theory. *Journal of Holistic Nursing And Midwifery*. 2022; 32(4):265-273. <https://doi.org/10.32598/jhnm.32.4.2243>
- Lam, G. (2007). How does gender equity affect fertility in Hong Kong?. Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy. The Hong Kong University of Science and Technology.
- Lundgren, I. (2005). Swedish women's experience of childbirth 2 years. National library of medicine. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2005.01.001>
- Machiyama, K., Mumah, J., Michael, N., & Cleland, J. (2019). childbearing desires and behavior: a prospective assessment in Nairobi slums. BMC part of springer nature. <https://doi.org/10.1186/s12884-019-2245-3>
- Manouchehri, H., Larki, M., & Sahebari, M. (2024). Exploring the understanding and experience of women with rheumatic diseases regarding fertility intention: A qualitative content analysis. *BMC Women's Health*, 24 (1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12905-024-02969-5>
- Mc Donald, P. (2000). "Gender Eguity, Social Institutions and the Future of Fertility". *Journal of Population Research*. 17(1): 1-15.
- Nilson, C., & Lundgren, I. (2007). Women's lived experience of fear of child birth. National library of medicine. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2007.01.017>
- Palau-Costafreda, R., Nar-Devi, S., Gil-Poisa, M., Pajares Manso, A., España Vela, A., Obregón Gutiérrez, N., Escuriet, R., Julia, M. & Graells-Sans, A. (2024). Beyond the numbers: A phenomenological analysis of women's childbirth experiences in Spain's evolving healthcare system. *European Journal of Midwifery*, 8(October), 1-9. <https://doi.org/10.18332/ejm/191895>
- Piltan, F., & Rahmanian, M. (2015). Sociological investigation of factors influencing the tendency toward childbearing among married men and women (Case study: 25-45-year-old women and men in Jahrom city). *Iranian Journal of Social Development Studies*, 7(2), 121-134. [In Persian] <https://sid.ir/paper/231884/fa>
- Pourazghadi, H., Simbar, S. B., Vadahir, M., Abouali, H., & Rashidi, بررسی زمینه‌های فرهنگی - اجتماعی موثر بر تولد فرزند سوم و بالاتر در خانواده‌های شهر و روستایی شهرستان تبریز، مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۵۳ (۵)، ۳۷-۲۱. <https://elmnet.ir/doc/227668-81571>
- فتحی، الهام، جاوید، نور محمد و نصیری پور، مجتبی (۱۴۰۱). روند باروری در ایران از سال ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰، گزارش تهیه شده در جمعیت، نیروی کار و سرشماری مرکز آمار ایران. <https://amar.org.ir/news/ID/13713>
- فرهمنند، مهناز و رضوانی، زهرا (۱۳۹۸). نقش ساختار خانواده بر عملکرد آن در خانواده‌های تک همسری و چندهمسری. جامعه‌شناسی کاربردی. مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ۳۰ (۷۵)، ۱۳۴-۱۵۴. https://jas.ui.ac.ir/article_24047.html
- فعال کلخوران، لیلا، بهرامی، هادی، فرخی، نورعلی، زراعتی، حجت و ترجمی، مجید (۱۳۹۰). مقایسه اضطراب، افسردگی و رضایت زناشویی در دو گروه مختلف زنان نابارور و بارور در شهر تهران. باروری و ناباروری، (۲)، ۱۵۷-۱۶۳. <https://elmnet.ir/article/559581>
- کشاورز، حمید، حقیقتیان، منصور و توسلی دینانی، خدیجه (۱۳۹۲). بررسی عوامل موثر بر فاصله بین ازدواج و فرزندآوری (مطالعه موردی: زنان متأهل ۲۰-۴۹ ساله شهر اصفهان). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۴ (۲)، ۱۱۱-۱۲۶. https://jas.ui.ac.ir/article_18305.html
- گلچین، مجتبی، ظهیری، هوشنگ و کریمیان، حبیب اله (۱۴۰۳). بررسی تحولات جامعه و نهاد خانواده در گفتمان معاصر. مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران، ۳ (۴)، ۱۳۶-۱۴۸. www.journalspsich.com/index.php/journalspsich/article/view/245
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). شیب نزولی میزان باروری کل در ایران از ۹۶ تا ۹۸، قابل دسترس در: <https://www.amar.org.ir/news/ID/13003>
- میرابی، سعیده، میرزایی، حسین و حسینی درمیان، غلامرضا (۱۳۹۹). بررسی پدیدار شناسانه آگاهی زنان متأهل از فرزندآوری، جامعه‌شناسی کاربردی، (۷۹). <https://www.sid.ir/paper/1052940/fa>
- قهرمانی، فرشته، احمدی دولابی، محبوبه، محمودی، زهره و نصیری، ملیحه (۱۴۰۲). بررسی عوامل ساختاری تعیین کننده‌های اجتماعی سلامت بر فرزندآوری زنان ایرانی: یک مطالعه مرور سیستماتیک، مجله زنان، مامایی و نازایی ایران، (۲)، ۹۹-۱۱۸. <https://doi.org/10.22038/ijogi.2023.22365>
- Aghakhani, N., Hosseinzadeh, M., Eghtedar, S., & Rahbar, M. (2020). Iranian women's experiences of infertility: A qualitative study. *International Journal of Reproductive BioMedicine*, 9, 93. <https://doi.org/10.18502/ijrm.v18i1.6203>
- Araban, marzieh, karimy, Mahmood, Armoon, Bahram, zamani, alavijeh, Fereshteh (2020). Factors related to childbearing intentions among women: a cross-sectional study in health centers , saveh , iran , *jornal of the Egyptian public health association*, 95, 6. <https://doi.org/10.1186/s42506-020-0035-4>
- Beaujouan, E., & Sobotka, T. (2019). Late childbearing continues ti increase in developed countries. *Population and societies*, 562(1).

www.jpaiassoc.ir/article_31941.html

- Seifoori, Z., Yazdkhasti, M., & Simbar, M. (2021). Qualitative demographic evaluation of fertility among Iranian married women. *Iranian Journal of Public Health*, 50(9), 1924-1932.
- Seyed Mirzaei, M., & Arshadi, H. (2015). Comparing the influence of traditional and modern values on fertility tendency in two successive generations in Sanandaj in 2014. *Iranian Journal of Social Sciences Studies*, 12(45), 45-63. [In Persian] https://journals.iau.ir/article_528010.html
- Temmesen, M., Axelin, A., Lehto, S. M., & Heino, A. (2024). Reflections on timing of motherhood - A qualitative online study with women of reproductive age. *BMC Women's Health*, 24(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12905-024-03409-0>
- B. (2013). Explaining psychological effects of infertility in infertile women seeking treatment: A qualitative study. *Advances in Nursing and Midwifery, Scientific-Research Journal of the Faculty of Nursing and Midwifery*, 23-83. [In Persian] <https://www.magiran.com/paper/1316364>
- Rad, F., & Savabi, H. (2015). Examining the tendency toward fertility and its related social factors (Case study: Married women aged 15-50 in Tabriz). *Women and Family Studies*, 3(1), 127-155. [In Persian] https://jwfs.alzahra.ac.ir/article_2199.html
- Razaghi Nasrabad, H. B., Hosseini, Z., & Sheikhi, M. T. (2016). Lived experiences of women in Shahriar city regarding single-child families with emphasis on reasons and consequences. *Journal of Iranian Demographic Association*, 11(22). [In Persian] <https://>

Research Article

A Qualitative Study of the Meaning of Motherhood among Mothers with an Only Child Aged 20 to 35 in Lahijan County

Yasaman Ramezani Sadatmahaleh¹, Mahmoud Moshfegh^{2*}, Mahshid Talebi Somehsaraie³

¹ Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Yasaman.ramezani2108@iaui.ac.ir

² Associate Professor, Department of Demography, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author). moshfegh@atu.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Social Sciences - Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Mahshid.talebi@srbiiau.ac.ir

ARTICLE INFO

Received: 28 April 2025

Accepted: 01 August 2025

Keywords:

Qualitative Study,
Phenomenology, Meaning of
Motherhood, Mothers, Lahijan

ABSTRACT

Although motherhood may initially appear to be a self-evident concept, it is, in the context of lived experience, a complex phenomenon. The present study aims to explore the meaning of motherhood among mothers with an only child in Lahijan County. This research was conducted using a qualitative phenomenological method with an interpretive approach. Data were collected through in-depth interviews with 24 mothers aged 20 to 35 who have only one child, residing in Lahijan. The interviews were conducted purposefully between September and December 2024. Based on the findings, five main themes emerged: motherhood as “a balance between love and exhaustion,” “an unceasing responsibility and silent caregiving,” “a bridge to transcendence or a chain on one’s aspirations,” “an experience shaped by social support from spouses and others,” and “maternal focus and the marginalization of the father.” The study reveals that motherhood is a dynamic and multidimensional experience, heavily influenced by social and cultural structures. Social support plays a crucial role in the continuity and quality of this experience. The research highlights the necessity of revisiting support policies and transforming cultural attitudes to enable mothers to manage and perform their roles through a dynamic interplay between personal needs and maternal responsibilities.

Introduction

The concept of motherhood has gradually evolved from a natural and self-evident role into a personal and voluntary experience. In today’s society, motherhood is no longer merely a biological duty but has acquired a multilayered meaning shaped by women’s values, desires, and social contexts. In recent years, Iran has experienced a noticeable decline in fertility and population growth rates. According to the World Bank (2024), Iran’s population growth rate in 2024 was approximately 1.05%, which marks a significant drop compared to previous decades when the rate exceeded 2%. Furthermore, the total fertility rate in Iran has decreased to about 1.69 children per woman, which falls below the replacement level of 2.1. If this trend continues, it could lead to population aging, a shrinking labor force, and various socio-economic challenges

(Askari Nadoushan & Razeghi-Nasrabadi, 2023: 99). Many women enter motherhood with an idealized and romanticized perception of the role, influenced by cultural beliefs, social expectations, and gender norms (Bowlby, 1969). However, numerous studies have shown that the lived experience of motherhood often diverges significantly from this ideal image. Mothers face a range of psychological, social, and identity-related conflicts and pressures, which deeply shape how they perceive and interpret motherhood (O’Reilly, 2010; Liss et al., 2013). For some women, the realities of motherhood only become apparent after entering into the role. As such, the decision to have only one child may not stem from impatience or disinterest, but rather from a critical reassessment of their initial experience of motherhood. Lahijan County has also seen a declining fertility trend in recent years. In 2024, the total fertility rate for women in Lahijan was 0.7

* Corresponding Author: Associate Professor of Demography, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

E-mail address: moshfegh@atu.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Ramezani Sadatmahaleh, Y., Moshfegh, M., & Talebi Somehsaraie, M. (2025). A Qualitative Study of the Meaning of Motherhood among Mothers with an Only Child Aged 20 to 35 in Lahijan County. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 177-194. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.517499.1275>

children per woman—well below the replacement level of 2.1. This decline may not be driven solely by economic factors but may also reflect a new, more realistic understanding of motherhood among women in the region. Many women, while accepting the role of motherhood, believe that the actual experience differs greatly from their initial expectations, which has influenced fertility reduction and reshaped family structures (Oakley, 1976: 14). If this trend continues, it may lead to significant national challenges. This study seeks to answer the following question: How do women interpret and give meaning to motherhood after experiencing it for the first time? What understanding of motherhood leads some mothers of an only child to prefer remaining one-child mothers?

Methodology and Data

This study employed a qualitative approach and used phenomenological methodology to explore and understand the meaning of motherhood. For data analysis, Colaizzi's method was applied. Sampling was conducted purposefully. In the first stage, participants were recruited through engagement in public spaces, and interviews were conducted with those who expressed willingness and had sufficient time. In the second stage, snowball sampling was used, and participants were asked to refer other eligible mothers who might be suitable for the interviews. In-depth interviews were conducted with mothers aged 20 to 35 who have only one child and reside in Lahijan County. The study reached data saturation after 21 interviews; however, to ensure comprehensiveness, additional interviews were conducted, bringing the total to 24. The data were coded and analyzed using MAXQDA software. Through multiple stages of coding, main themes and sub-themes were extracted. To ensure the credibility and trustworthiness of the findings, the extracted categories were shared with the interviewees, explained in detail, and finalized upon their confirmation.

Findings

Data analysis from interviews with 24 mothers of an only child aged 20 to 35 in Lahijan County revealed five main themes that illustrate the complex and multifaceted nature of motherhood. First, motherhood as a balance between love and exhaustion reflects mothers' emotional duality—experiencing joy and a sense of fulfillment alongside chronic fatigue and psychological wear. Second, unceasing responsibility and silent caregiving highlights the constant, often invisible labor of emotional and physical support, performed without expectations of acknowledgment or reward. Third, a bridge

to transcendence or a chain on aspirations captures the ambivalent role of motherhood as both a path to self-actualization and a source of personal sacrifice, where women defer personal goals for family stability. Fourth, an experience shaped by social support from spouse and others underscores the vital role of relational support in moderating the pressures of motherhood. Finally, maternal focus and the marginalization of the husband points to shifting emotional dynamics within the family, where the child becomes the central focus, often at the cost of spousal intimacy. These findings portray motherhood as a deeply relational and context-dependent experience, informed by emotional labor, structural expectations, and evolving gender roles.

Discussion and Conclusion

Based on the findings of this study, it can be argued that the experience of motherhood among women in Lahijan is no longer merely a reflection of biological or cultural obligation, but rather a domain of internal tensions and social pressures. For these women, motherhood is not only an act of love and emotional attachment, but also a draining process—marked by concentrated responsibilities placed almost entirely on the mother, and compounded by the absence of adequate support systems. As a result, mothers often face fatigue, isolation, and the suspension of their personal aspirations. At the same time, many of these women express a desire for personal growth, economic independence, and active participation in society. In such a context, the decision to have only one child emerges as a deliberate and meaningful response—an attempt to strike a balance between the demands of motherhood and the preservation of personal identity.

Therefore, solutions must go beyond targeting individual maternal behavior and instead focus on revising unjust gender structures, enhancing institutional support, and transforming the cultural discourse around motherhood. Genuine paternal involvement in child-rearing, supportive facilities for mothers, and the recognition of women's reproductive autonomy are essential steps toward enabling a healthier and more humane experience of motherhood. Moreover, at a broader level, there is a pressing need to redefine the meaning of motherhood within newly emerging urban contexts like Lahijan—where modernity, individualism, and new lifestyle values are reshaping traditional institutions. Within this evolving landscape, motherhood should not be seen as a relic of the past but as a dynamic and reconstructable concept—one whose future can only be envisioned by embracing its complexity.

مطالعه کیفی معنای مادری در میان مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله شهرستان لاهیجان

یاسمن رضانی سادات محله^۱، محمود مشفق^{۲*}، مهشید طالبی صومعه‌سرای^۳^۱ گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Yasaman.ramezani2108@iau.ir^۲ دانشیار گروه جمعیت‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). moshfegh@atu.ac.ir^۳ استادیار گروه علوم اجتماعی - جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Mahshid.talebi@srbiu.ac.ir

چکیده

مادری اگرچه در نگاه نخست مفهومی بدیهی به نظر می‌رسد، در بستر تجربه زیسته، پدیده‌ای پیچیده است. هدف مطالعه حاضر، شناخت معنای مادری بین مادران تک‌فرزند شهرستان لاهیجان است. این مطالعه به روش کیفی پدیدارشناسی و با رویکرد تفسیری انجام شده است. در این پژوهش، اطلاعات با تکنیک مصاحبه عمیق جمع‌آوری شدند. مصاحبه به صورت هدفمند با ۲۴ نفر از مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله شهرستان لاهیجان و در بازه زمانی مهر تا دی ۱۴۰۳ انجام شده است. مطابق یافته‌ها، پنج مقوله اصلی استخراج شد: مادری به مثابه «تعدالی میان عشق و فرسودگی»، «مسئولیتی بی‌وقفه و حمایت‌گری خاموش»، «پلی به سوی تعالی یا زنجیری بر پای آرزوها»، «تجربه‌ای در بستر حمایت‌های اجتماعی همسر و اطرافیان» و «تمرکز مادرانه و حاشیه‌نشینی همسر». یافته‌ها نشان می‌دهد که مادری تجربه‌ای پویا و چندبعدی است که ساختارهای اجتماعی و فرهنگی در تعریف و شکل‌دهی آن بسیار تأثیرگذار هستند. حمایت‌های اجتماعی در تداوم و کیفیت این تجربه نقشی اساسی دارند. این پژوهش بر ضرورت بازنگری سیاست‌های حمایتی و تغییر نگرش‌های فرهنگی تأکید می‌کند تا مادران بتوانند نقش خود را در تعاملی پویا میان نیازهای شخصی و مسئولیت‌های مادرانه مدیریت و اجرا کنند.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰

کلیدواژه‌ها:

مطالعه کیفی، پدیدارشناسی، معنای مادری، مادران، لاهیجان.

مقدمه

مادری یک نقش اجتماعی است که در بافت تاریخی و ساختار اجتماعی جوامع، تحولاتی را پشت سر گذاشته است. زمانی مادری نقشی طبیعی و مقدس تلقی می‌شد؛ اما در دوران مدرن، به مادری به مثابه یک مسئله نگاه می‌شود؛ زیرا دیگر نمی‌شود مادری را وظیفه ذاتی و از پیش تعیین شده برای زنان دانست. امروزه، زنان دیگر تنها «مادر» و «همسر» تعریف نمی‌شوند، بلکه هویت‌های چندگانه‌ای پیدا کرده‌اند که به دنبال شغل، تحصیلات و مشارکت

اجتماعی هستند. این موضوع در ایران هم که جزو جوامع مدرن و در حال توسعه است صدق می‌کند.

به موازات رشد نگرش‌های مدرنیستی، اصول کلیدی آن، یعنی فردگرایی و برابری زن و مرد نیز توسعه یافت. این دو اصل بر بسیاری از مسائل اجتماعی ایران اثر گذاشت و آن‌ها را دستخوش تحول کرد (انتظاری و افضلی، ۱۳۹۹: ۴۲). با گسترش فناوری‌های ارتباطی، جدید، آگاهی از شیوه‌های نوین زندگی، شناخت و اهمیت بدن، زنان بیشتر از مردان تحت تأثیر قرار گرفتند و در این میان، خودپنداره

* نویسنده مسئول: دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

نشانی ایمیل: moshfegh@atu.ac.ir

استناد به این مقاله:

رضانی سادات محله، یاسمن، مشفق، محمود، و طالبی صومعه‌سرای، مهشید (۱۴۰۴). مطالعه کیفی معنای مادری در میان مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله شهرستان لاهیجان، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۷۷-۱۹۴. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.517499.1275>

زنان، هویت‌های سنتی آن‌ها و ارزش‌هایی از جمله مادری و فرزندآوری را در فرایندی طولانی دستخوش بازاندیشی کرد (طالبی، ۱۳۹۵).

در سال‌های اخیر، ایران با روندی کاهشی در نرخ باروری و رشد جمعیت روبه‌رو شده است. طبق گزارش بانک جهانی، نرخ رشد جمعیت ایران در سال ۱۴۰۳، حدود ۱/۰۵ درصد بوده است (World Bank, 2024). این رقم در مقایسه با دهه‌های گذشته که نرخ رشد بیش از ۲ درصد بود، کاهش چشمگیری را نشان می‌دهد. همچنین نرخ باروری کل در ایران در سال ۱۴۰۳ به حدود ۱/۶۹ فرزند به ازای هر زن رسیده است (World Bank, 2024)؛ رقمی پایین‌تر از حد جایگزینی جمعیت (۲/۱) که تداوم آن می‌تواند به سالخورگی جمعیت، کاهش نیروی کار و چالش‌های اقتصادی - اجتماعی منجر شود (عسکری ندوشن و رازقی‌نصرآباد، ۱۴۰۲: ۹۹). این کاهش موالیید، فقط به دلیل موانع اقتصادی یا ساختاری نیست، بلکه با تحولات فرهنگی و تغییر نقش‌های جنسیتی نیز ارتباط دارد.

در زمان‌های گذشته، زنان بعد از ازدواج، وارد یک فرایند خطی فرزندآوری می‌شدند؛ اما امروزه، تصمیم به مادرشدن به یک مقوله ارادی و تحت کنترل تبدیل شده است. در چنین فضایی که تصمیم‌گیری ارادی برای مادرشدن حاکم شده است، برخی زنان تصمیم می‌گیرند که یک بار مادری را تجربه کنند؛ اما این انتخاب، تنها حاصل از برنامه‌ریزی‌های اقتصادی یا محدودیت‌های بیرونی نیست، بلکه در بسیاری موارد، ریشه در تجربه زیسته آن‌ها از مادری دارد. بسیاری از زنان، پیش از کسب تجربه واقعی مادری، به‌طور معمول تصویری ایدئال و آرمانی از این نقش در ذهن دارند که تحت تأثیر باورهای فرهنگی، انتظارات اجتماعی و هنجارهای جنسیتی شکل گرفته است (Bowlby, 1989). این تصویر اغلب مادر را فردی «همه‌چیزتمام» معرفی می‌کند که قادر است بدون تناقض و دشواری، نقش‌های متعدد را با کیفیت بالا انجام دهد؛ باین حال، پژوهش‌های متعدد نشان داده‌اند که تجربه واقعی مادری به‌طور معمول با این تصویر ایدئال فاصله درخور توجهی دارد. مادران، درگیر مجموعه‌ای از تعارض‌ها و فشارهای روانی، اجتماعی و هویتی می‌شوند که بر نحوه ادراک و معنانشناسی مادری آن‌ها تأثیر عمیق می‌گذارد (O'Reilly, 2010; Liss et al., 2013). چنان‌که، اوکلی^۱ (۱۹۷۶)، جامعه‌شناس انگلیسی، هم معتقد است باید به «توهم‌زدایی» درباره مادری پرداخت. به عقیده او، با اینکه ازدواج و مادری به‌صورت بالقوه بیشترین سطح رضایتمندی از زندگی را برای زنان فراهم می‌کند، تا

حدودی دربردارنده سطحی از نارضایتی و سرخوردگی هم می‌باشد. از نظر او، زنان پیش از اینکه مادر شوند، تصویر رمانتیک و شاعرانه‌ای از مادری در سر می‌پرورانند. درمقایسه با پس از نخستین تجربه مادری، زنان پیش از اینکه مادری را تجربه کنند، میلند فرزندان بیشتری داشته باشند (Oakley, 1976: 245). همچنین طبق مطالعه کیفی جعفری و همکاران (۱۴۰۲)، زنان مشارکت‌کننده تصریح کرده‌اند که فشارهای اجتماعی برای مادری کامل، اغلب با واقعیت‌های طاقت‌فرسای مراقبت شبانه‌روزی، تنهایی پس از زایمان و ضعف حمایت‌های ساختاری، در تضاد است؛ بنابراین، مادری برای آن‌ها به تجربه‌ای آمیخته از رضایت و فرسودگی تبدیل شده است (جعفری و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۷۹). این، مادران را با انتظارات متناقض روبه‌رو می‌کند و باعث می‌شود زنان با چالش‌های جدیدی مانند ایجاد تعادل میان نقش‌های اجتماعی و نقش‌های خانوادگی از جمله مادری مواجه شوند. همچنین مادرشدن و مادری کردن را که نقش اصلی زنان است در معرض بازتعریف قرار دهند (دراهمی و اخوان‌ارمکی، ۱۴۰۲: ۲۴۸).

درواقع، مادری به‌مثابه یک «تجربه وجودی» می‌تواند مجموعه‌ای از احساسات، دگرگونی‌های روانی، فیزیکی و تغییر هویت فردی را در پی داشته باشد که گاهی به بازنگری زنان در ادامه این مسیر منجر می‌شود. برخی زنان پس از ورود به جهان مادری، با واقعیت‌هایی روبه‌رو می‌شوند که پیش‌تر کمتر به آن توجه می‌کردند. این تجربه می‌تواند نوعی آگاهی جدید از «خود» در مواجهه با «نقش مادر» ایجاد کند. در نتیجه، برخی زنان به این درک می‌رسند که ادامه مسیر مادری برای آن‌ها به معنای کم‌رنگ‌شدن سایر ابعاد وجودی‌شان است؛ ابعادی که برایشان ارزشمند و ضروری‌اند؛ بنابراین، تصمیم به تک‌فرزند، برای این دسته از زنان نشانه کم‌تحملی یا بی‌علاقگی نیست، بلکه نتیجه نوعی بازخوانی نقادانه از نخستین تجربه مادری است. باتوجه به آنچه گفته شد، شناسایی زاویه دید و نگرش زنان - که عاملان تولیدمثل انسانی هستند - به معنای مادری و سازوکار تأثیر این نگرش‌ها بر باروری آنان، نیازمند توجه ویژه است.

بر اساس آمارهای رسمی سازمان ثبت‌احوال استان گیلان (۱۴۰۳)، شهرستان لاهیجان طی سال‌های اخیر با کاهش نرخ باروری مواجه بوده است؛ به‌طوری که در سال ۱۴۰۲، ۱۰۷۸ تولد و در سال ۱۴۰۳، ۹۸۵ تولد ثبت شد. این رقم درمقایسه با سال

می‌کند تا بتوان ابعاد پیچیده و تحول‌یافته مفهوم مادری را در بستر تغییرات فرهنگی و فردی به‌درستی فهمید و تبیین کرد.

نظریه‌پردازان فمینیست، پیشگامان پژوهش درباره مادری بوده‌اند. کتاب جنس دوم **سیمون دوبوار**^۲ (۱۹۴۹) را می‌توان نخستین پژوهشی دانست که درباره تجربه‌های زندگی شخصی زنان نوشته شده است. کار دوبوار نوعی تحلیل محتواست. **اکلی** (۱۹۷۴) نظریه‌پرداز فمینیستی است که مطالعه روشمندی درباره مادران انجام داد. پژوهشگران مطالعات زنان نیز درباره مادری که واقعیت اجتماعی است پژوهش‌هایی انجام داده‌اند.

جولیا کوپیلان^۳ و **همکارانش** (۲۰۰۸) در پژوهشی اهمیت مادری را در آمریکا بررسی کردند. آنان مشاهده کردند که ارزش‌گذاری موفقیت کاری، ارتباط مستقیم با ارزش‌گذاری مادری بین مادران دارد؛ بنابراین، مادری رقیب هویت شغلی است. **کارن کریستوفر**^۴ (۲۰۱۲) در پژوهشی درباره برساخت زنان از مادری خوب، دریافت که مادران شاغل بخش مهمی از وظایف مادری را به دیگران محول می‌کنند و مادری خوب را به‌صورت عهداربودن و درنهایت مسئول خوب فرزندان بودن بازسازی می‌کنند. **سینیکا الیوت**^۵ و **همکارانش** (۲۰۱۳) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که ایدئولوژی مادری مفرط،^۶ کسی را مادر خوب تعریف می‌کند که وقت، پول، انرژی و احساس فراوانی را در نقش مادری برای فرزندانش صرف کند و خود را فدای فرزند کند.

پژوهش **اندرسون**^۷ و **همکارانش** (۲۰۲۰) جزو پژوهش‌های جدیدتری است که به بررسی سیستماتیک درباره عینیت‌بخشی و مادری پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بسیاری از مادران باردار خود را با استانداردهای ظاهری پیش از بارداری مقایسه، و ابراز نگرانی می‌کنند؛ زیرا بدن آن‌ها به‌طور فزاینده‌ای با این استانداردها مغایرت پیدا می‌کند. درنتیجه، اهمیت بیش‌ازحد به ظاهر زنانی که مادر شده‌اند، آثار مخرب بیشتری برای مادران به‌دنبال دارد.

اخوان ارمکی و دراهکی (۱۴۰۳) در پژوهش خود نگرش به هویت مادری و قصد فرزندآوری را در شهر کاشان بررسی کردند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که هنوز هویت مادری برای

۱۴۰۲، ۶/۰۸ درصد کاهش داشته است. همچنین نرخ باروری کل زنان این شهرستان در سال ۱۴۰۳، ۷/۰۷ بچه است که نشان‌دهنده کاهش نرخ باروری در مقایسه با سطح جایگزینی (۲/۱) فرزند به‌ازای هر زن) می‌باشد (**سازمان ثبت‌احوال گیلان**، ۱۴۰۳). از این منظر، کاهش نرخ باروری در شهرستان لاهیجان نیز ممکن است نه فقط از عوامل اقتصادی بلکه از درک تازه و واقع‌گرایانه زنان از تجربه مادری نشئت گرفته باشد؛ زیرا بسیاری از زنان، با وجود پذیرش نقش مادری معتقدند تجربه عملی آن بسیار متفاوت از تصورات اولیه‌شان است که به کاهش باروری و تغییر در ابعاد خانواده منجر شده است (Oakley, 1976: 14). اگر این روند کاهشی ادامه یابد، کشور با مشکلات بزرگی مواجه خواهد شد.

امروزه، معنای مادری بین مادران تک‌فرزند یک الگوی در حال افزایش است و بازتابی از تحول در نگرش زنان به مادری، مسئولیت‌های خانوادگی و هویت فردی آنان به‌شمار می‌رود. این می‌تواند به درک عمیق‌تری از تجربه مادری و بازسازی این مفهوم در زندگی زنان منجر شود. این پژوهش همچنین به سیاست‌گذاران و مشاوران خانواده کمک می‌کند تا مادران را بهتر حمایت کنند و به درک عمیق‌تری از چالش‌ها و فرصت‌های مادری در این گروه برسند. سؤالی که به‌دنبال پاسخ آن هستیم این است که زنان بعد از اینکه مادری را برای نخستین بار تجربه می‌کنند، آن را چگونه معنا می‌کنند. مادران تک‌فرزند چه درکی از مفهوم مادری دارند که ترجیح می‌دهند تک‌فرزند باقی بمانند. یافته‌های این مقاله از فهم عامیانه^۱ مادران تک‌فرزند لاهیجان حاصل خواهد شد. مسئله اصلی پژوهش حاضر مطالعه معنای مادری بین مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله ساکن لاهیجان است.

پیشینه پژوهش

با وجود اهمیت روزافزون نقش مادری در زندگی اجتماعی و فرهنگی زنان، پژوهش‌های کیفی و جامع درباره معنای مادری به‌ویژه بین مادران تک‌فرزند، همچنان محدود و اندک است. این خلأ پژوهشی نیازی مبرم را به مطالعات عمیق‌تر و متنوع‌تر در این حوزه ایجاد

1. Common Sense
2. Simone de Beauvoir
3. Julia Quillan
4. Karen Christopher
5. Sinikka Elliot
6. Intensive
7. Joel Anderson

تعداد درخور توجهی از زنان الویت دارد. جعفری و همکارانش (۱۴۰۱) در پژوهش خود رابطه سبک زندگی و حمایت اجتماعی را با هویت مادری زنان در شهر اصفهان بررسی کردند. یافته‌ها نشان داد که هویت مادری بین زنان امری انتخابی محسوب می‌شود؛ اما می‌توان گفت به‌رغم استقلال هویتی زنان، فرزند یک عنصر هویت‌ساز دیگر برای زنان محسوب می‌شود.

پژوهش **زندگی و سفیری (۱۴۰۰)** به بررسی پدیدارشناسی تجربه زیسته مادری در شهر اراک پرداخته است. طبق نتایج، مادران شرکت‌کننده با وجود تفاوت سطح تحصیلات و شغل، به اشکال مختلف، سه مقوله اصلی بازاندیشی، هویت‌یابی و فشار اجتماعی را در تجربه مادری‌شان داشته‌اند. می‌توان گفت در ناخودآگاه جمعی بیشتر مردان و زنان جامعه هنوز هم مادر بودن، زنانه قلمداد می‌شود و مادر عهده‌دار اصلی مسئولیت فرزند است.

افضلی و انتظاری (۱۳۹۹) در پژوهش خود، سنخ‌ها، معانی و انگیزه‌های مادری را در شهر تهران بررسی کرده‌اند. یافته‌های پژوهش در سه گونه اصلی «انتخابگر مادری»، «مردد درباره مادری» و «گریزان از مادری» تقسیم‌بندی شدند. زنان بر اساس عامل انگیزه به دو دسته مادی‌گرا و معرفت‌گرا تقسیم شدند. سنخ‌های به‌دست‌آمده بیانگر تحول در نهاد مادری است که با برجسته‌کردن عامل انتخاب و آگاهی، از فشار نهادی برای قرارگرفتن در پایگاه مادری کاسته شده است.

پژوهش **خادم و همکاران (۱۴۰۱)** سیال بودن مفهوم مادری را در شهر تهران بررسی کرده است. حاصل این مطالعه، استخراج چهار مقوله شده است: «گفتمان غالب مادری^۱»، «زنانه بودن مادری^۲»، «اعتقاد به ورای مادری جنسیتی^۳»، «گسست در گفتمان مسلط مادری^۴». بنا بر نتایج این پژوهش، مادرشدن دیگر فقط یک وظیفه یک‌طرفه و زنانه تلقی نمی‌شود و مردم با کنارگذاشتن گفتمان‌های اصولگرا، عملکرد متفاوتی را دنبال می‌کنند که مبتنی بر تکثرگرایی است. درواقع، هرچند بر اساس سنت‌ها، بیشتر زوج‌ها هنوز هم مادر بودن را زنانه می‌دانند، در عملکرد خود به تعامل و توافق متقابل بین زوج‌ها رسیده‌اند. همان‌طور که مشاهده شد، پژوهش‌های پیشین با رویکردی

عمدتاً کیفی، ابعاد گوناگون تجربه مادری را در گروه‌های مختلف زنان بررسی کرده‌اند؛ زیرا روش پژوهش کیفی امکان می‌دهد معانی و رفتارهای اجتماعی عمیق‌تر درک شود و برای مطالعه پدیده‌هایی مانند مادری - که به‌سادگی نمی‌شود از لحاظ کمی سنجیده شوند - مناسب‌تر است؛ با این حال به‌طور کلی، بیشتر این پژوهش‌ها به نقش مادری زنان شاغل و متأهل پرداخته و به بررسی گفتمان‌های مادری بسنده کرده‌اند. آنچه در ادبیات موجود کمتر بدان پرداخته شده، تحلیل معنایی مادری از منظر تجربه‌های مادران تک‌فرزند و در بافت اجتماعی خاصی مانند شهرستان لاهیجان است؛ از این رو، این مطالعه با رویکردی نو و زمینه‌مند، به پرکردن خلأ مهمی در ادبیات پژوهش کمک می‌کند و می‌تواند شناخت عمیق‌تری از تجربه‌های مادری در ایران معاصر حاصل کند؛ به‌ویژه در اوضاعی که نرخ باروری کاهش یافته است و خانواده‌های تک‌فرزند به یک الگوی رایج تبدیل شده‌اند. این پژوهش به دنبال واکاوی معنای مادری بین مادران تک‌فرزند است و اینکه در انگاره‌های ذهنی مادران تک‌فرزند، مادری چگونه معنا می‌شود.

چارچوب مفهومی

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و با تکیه بر برساخت‌گرایی اجتماعی به بررسی معنای مادری بین مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله شهرستان لاهیجان می‌پردازد. برساخت‌گرایی اجتماعی یکی از رویکردهای معاصر در علوم اجتماعی است و بر این باور است که واقعیت‌های اجتماعی از راه فرایندهای ارتباطی، زبانی و تعاملی ساخته می‌شوند و هیچ معنای پیشینی، ذاتی و تغییرناپذیر وجود ندارد (Burr, 2015). در این دیدگاه، مفاهیمی مانند «مادری»، «نقش زنانه» یا «هویت مادرانه» نه به‌مثابه ویژگی‌های بیولوژیک بلکه ساخته‌های اجتماعی فهم می‌شوند.

از منظر **برگر و لاکمن (۱۹۶۶)**، واقعیت اجتماعی چیزی جز محصول تعاملات اجتماعی مستمر در زندگی روزمره نیست. به اعتقاد آنان، انسان‌ها با فرایندهایی مانند برون‌فکنی^۵، عینی‌سازی^۶ و درون‌فکنی^۷، جهان اجتماعی خود را می‌سازند. مادری نیز در این

1. The mothering dominant discourse of motherin
2. Femininity of mothering
3. Belief in beyond the gender mothering
4. The partition in dominant discourse of mothering
5. Externalization
6. Objectivation
7. Internalization

در دوره‌ای از زندگی‌اش مادری را به مثابه «ایثار» و در دوره‌ای دیگر آن را به مثابه «فرصت رشد شخصی» معنا کند. به همین دلیل است که شناخت در رویکرد برساخت‌گرایانه همواره در حال تغییر، بازسازی و بازتولید است (Burr, 2015). این مسئله از منظر حساسیت نظری پژوهشگر، اهمیتی بنیادین دارد.

در نهایت، چارچوب مفهومی این پژوهش بر مبنای این درک نظری، بر آن است تا مادری را در بستر تجربه زیسته زنان لاهیجانی بررسی کند؛ زنانی که نه فقط «مادر» بلکه فاعلانی اجتماعی هستند که با نقش مادری به صورت پویا برخورد می‌کنند، آن را بازتعریف می‌کنند و گاهی با آن به تعارض یا چالش برمی‌خورند. این تحلیل در پی آن است که معنای مادری را از دریچه نگاه خود زنان و در بافت فرهنگی - اجتماعی خاصشان بازسازی کند، نه بر اساس تعاریف قالبی یا کلیشه‌ای.

روش‌شناسی و داده‌ها

در این مطالعه، برای دستیابی به معنای مادری و فهم این پدیده، از رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی^۱ استفاده شده است. این روش به دنبال روشن کردن ساختار و جوهره پدیده‌های تجربه‌شده و توصیف دقیق آن از راه تجزیه و تحلیل تجربه‌های زیسته شرکت‌کنندگان است (Glaser & Strauss, 1965 : 259). پژوهش حاضر، از رویکرد موستاکاس پیروی می‌کند و به روش گلایزی تحلیل شده است. راهبرد پژوهش موستاکاس بر توصیف‌هایی از تجربه‌های مشارکت‌کنندگان استوار است. همچنین او بر مفهوم اساسی هوسرل اپوخه (جداسازی^۲) متمرکز است که در آن، محقق تجربه‌های پیشین خود را تا جایی که ممکن است کنار می‌گذارد تا بتواند نگاهی نو به پدیده در حال بررسی داشته باشد (کرسول، ۱۳۹۶: ۸۲). کاربرد اصطلاحی موستاکاس از روش گلایزی (۱۹۸۷) در تحلیل داده‌ها شش گام دارد: ۱. مقدمه؛ ۲. فرایند و رویه پژوهش؛ ۳. ایجاد گزاره‌های مهم و معنادار؛ ۴. معانی گزاره‌ها؛ ۵. تم‌های مستخرج از گزاره‌ها؛ ۶. توصیف کامل پدیده (کرسول، ۲۰۰۷: ۸۰). در پژوهش حاضر برای دستیابی به معنای مادری و فهم این پدیده در آگاهی کنشگران، از این ساختار تبعیت شده است (کرسول، ۱۴۰۰: ۸۲). داده‌ها به روش مصاحبه عمیق گردآوری شدند. مصاحبه‌ها در محیطی آرام و ایمن، با رعایت اصول اخلاق پژوهش از جمله رضایت آگاهانه، حفظ محرمانگی و امکان انصراف در هر زمان، انجام شدند.

چارچوب، حاصل یک فرایند اجتماعی طولانی مدت است که در آن انتظارهای فرهنگی، سنت‌ها، رسانه‌ها و نهادهای اجتماعی معنا و مرزهای نقش مادری را تعیین می‌کنند. مادری از نگاه برساخت‌گرایانه، امری تاریخی، زمینه‌مند و وابسته به بافت است نه تجربه‌ای جهانی و همسان در همه جوامع (Berger & Luckmann, 1966).

با تکیه بر این چارچوب نظری، مطالعه حاضر قصد دارد نشان دهد چگونه زنان جوان تک‌فرزند در شهرستان لاهیجان، معنای مادری را در بستر فرهنگی و اجتماعی خاص خود تجربه و بازتعریف می‌کنند. در این زمینه، مادری نه تنها با انتظارهای سنتی فرهنگی درباره زن «فداکار» و «خانواده‌محور» گره خورده، بلکه با تحولات معاصر مانند افزایش تحصیلات زنان، اشتغال، فردگرایی، مصرف‌گرایی و تأثیر رسانه‌ها نیز در تعامل است. این تحولات ممکن است باعث شود چالش‌ها، تعارض‌ها و بازنگری‌هایی در معنا و تجربه مادری در نسل جدید زنان بروز یابد (Phoenix & Woollett, 1991).

مطالعه معنای مادری در چارچوب برساخت‌گرایی، ما را از نگاه ذات‌گرایانه به زنانگی و مادری دور می‌کند و امکان می‌دهد که مادری را از منظر یک فرایند اجتماعی - فرهنگی متنوع و چندلایه بررسی کنیم. در این نگاه، یک مادر نه فقط بر اساس بیولوژی بلکه بر اساس نحوه تفسیر، تعامل و بازنمایی‌های فرهنگی، مادری را تجربه می‌کند. این مسئله در بستر فرهنگی شمال ایران و به‌ویژه در لاهیجان که دارای ویژگی‌های خاص اجتماعی، مذهبی و قومی است، اهمیت بیشتری می‌یابد؛ زیرا در چنین بافتی، زنان هم‌زمان با فشار ارزش‌های سنتی و اقتضائات مدرن زندگی می‌کنند.

در این میان، رویکرد برساخت‌گرایانه همچنین امکان می‌دهد تا به صدهای کمتر شنیده‌شده توجه شود؛ مانند تجربه زنان جوان تک‌فرزند که ممکن است در معرض برچسب‌های فرهنگی یا انتظارهای خانواده و جامعه درباره «مادر ایدئال» قرار گیرند. این نگاه، به پژوهشگر کمک می‌کند تا به جای تحمیل معنا، در پی کشف معانی برساخته‌شده‌ای باشد که خود مادران در زندگی روزمره‌شان مدنظر دارند. بر این اساس، معنا امری فردی نیست، بلکه در میدان روابط اجتماعی و ساختارهای قدرت شکل می‌گیرد (Gubrium & Holstein, 2008).

از سوی دیگر، مادری در این رویکرد یک «هویت سیال» می‌باشد که ممکن است در طول زمان، با تغییر اوضاع زندگی، تحولات فرهنگی و تجربه‌های شخصی، دگرگون شود. ممکن است یک زن

1. Phenomenology

2. Bracketing

جدول ۱. مشخصات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان در پژوهش
Table 1. Demographic Characteristics of the Study Participants

ردیف	نام	سن	شغل	تحصیلات	چند سال پس از ازدواج بچه دار شدید؟
۱	مونا	۳۴	مشاور	دانشجوی دکتری	۵
۲	گندم	۲۷	کارمند	کارشناسی ارشد	۳
۳	اعظم	۳۴	معلم	دکتری	۶
۴	الناز	۲۷	معلم	کارشناسی	۴
۵	مسیحا	۳۲	کارمند	کارشناسی ارشد	۵
۶	محبوبه	۲۵	فروشنده	کارشناسی	۲
۷	سمیرا	۳۰	کارمند	کارشناسی ارشد	۳
۸	سها	۲۶	خانه دار	کارشناسی	۲
۹	مهسا	۳۴	کارمند	کارشناسی ارشد	۳
۱۰	مائده	۲۳	فروشنده	کارشناسی	۲
۱۱	معصومه	۲۵	مغازه دار	کارشناسی	۳
۱۲	صفورا	۳۱	خیاط	کارشناسی ارشد	۳
۱۳	فرخنده	۳۰	خانه دار	کارشناسی	۵
۱۴	مریم	۳۵	مغازه دار	کارشناسی ارشد	۴
۱۵	سارا	۳۱	آرایشگر	کارشناسی	۳
۱۶	نیلوفر	۳۳	کارمند	کارشناسی ارشد	۳
۱۷	زهرا	۲۲	آرایشگر	کارشناسی	۲
۱۸	اکرم	۲۸	منشی	کارشناسی	۲
۱۹	سوگند	۲۹	خانه دار	کارشناسی ناتمام	۳
۲۰	فاطمه	۲۶	فروشنده	کارشناسی	۲
۲۱	بتول	۲۹	معلم	کارشناسی	۳
۲۲	ساناز	۳۴	خانه دار	کارشناسی	۲
۲۳	ستاره	۲۰	منشی	کاردانی	۲
۲۴	افسانه	۲۹	معلم	کارشناسی ارشد	۳

شد که در قالب پنج درون‌مایه اصلی مقوله‌بندی شدند. این مضامین نشان‌دهنده تجربه زیسته و پنداشت زنان از مادری است. هریک از این مقوله‌های اصلی دارای خرده مقولاتی است که در جدول ۲ آمده است. در ادامه به توضیح هریک از خرده مقولات خواهیم پرداخت.

جدول ۲. مقوله‌های مستخرج از مصاحبه‌ها
Table 2. Extracted Categories from the Interviews

خرده مقولات	مقولات اصلی
(۱-۱) شور و لذت در مراقبت از فرزند	(۱) مادری به مثابه تعادلی میان عشق و فرسودگی
(۱-۲) احساس کامل‌بودگی زنان	
(۱-۳) احساس خستگی مداوم و بی‌وقفه	
(۱-۴) نوسان میان رضایت عاطفی و فرسایش روانی	
(۱-۵) عاشق همیشه نگران	
(۲-۱) پشتیبانی عاطفی و بی‌وقفه از فرزند	(۲) مادری به مثابه مسئولیتی بی‌وقفه و حمایتگری خاموش
(۲-۲) مراقبت مداوم از فرزند، بدون انتظار بازخورد یا تشکر	
(۲-۳) مادر صرفه‌جوی مالی	
(۳-۱) تجربه خودشکوفایی از مسیر فرزندپروری	(۳) مادری به مثابه پُلی به سوی تعالی یا زنجیری بر پای آرزوها
(۳-۲) رسمی‌شدن خانواده و پایداری زندگی زناشویی	
(۳-۳) مادری در سایه تعویق خواسته‌های شخصی (فردی)	
(۴-۱) حمایت و مشارکت همسر	(۴) مادری به مثابه تجربه‌ای در بستر حمایت‌های اجتماعی
(۴-۲) حمایت و مشارکت اطرافیان	
(۵-۱) وابستگی افراطی کودک - مادر	(۵) مادری به مثابه تمرکز مادرانه و حاشیه‌نشینی همسر
(۵-۲) جابه‌جایی الویت‌های عاطفی از همسر به فرزند	
(۵-۳) مدام در خدمت دیگری (فرزند) بودن	

۱) مادری به مثابه تعادلی میان عشق و فرسودگی

مادری در تجربه زیسته بسیاری از زنان، فقط یک رابطه عاطفی بی‌چون و چرا نیست، بلکه فرایندی پیچیده و پرفراز و نشیب است که در آن عشق و فرسودگی درهم تنیده‌اند. زنان در مقام مادر، هم‌زمان درگیر تجربه‌ای عمیق از دل‌بستگی، معنا و رضایت عاطفی هستند و در عین حال، با فشارهای طاقت‌فرسای جسمی، روانی و اجتماعی مواجهند. این دوگانه، مادری را به یک موقعیت دائمی از تلاش برای ایجاد تعادل میان شور عاطفی و فرسایش روانی بدل می‌کند (Hays, 1996).

گفت‌وگوها با اجازه مصاحبه‌شوندگان ضبط و سپس به‌طور کامل پیاده‌سازی شدند تا برای تحلیل استفاده شوند.

پژوهش حاضر به شیوه نمونه‌گیری هدفمند^۱ انجام شده است و مادرانی می‌توانستند در مصاحبه شرکت کنند که شرایط زیر را داشته باشند:

۱. بازه سنی آن‌ها بین ۲۰ تا ۳۵ سال باشد.
۲. یک فرزند خردسال داشته باشند.
۳. با همسر خود زیر یک سقف زندگی مشترک داشته باشند.
۴. ازدواج اولشان باشد.
۵. تا زمان مصاحبه قصد داشتن فرزند دوم را نداشته باشند.

در مرحله اول، با ورود به اماکن عمومی گوناگون مانند پارک‌ها، دانشگاه‌ها، آرایشگاه‌ها و مطب پزشکان، مادرانی که شرایط مدنظر را داشتند انتخاب شدند و از آن‌ها مصاحبه شد. در مرحله دوم، برای دستیابی به نمونه‌های بعدی و رسیدن به اشباع در نمونه‌گیری، از روش گلوله‌برفی استفاده شد. داده‌ها با نرم‌افزار MAXQDA کدگذاری شدند و طی مراحل مختلف کدگذاری، مفاهیم و مقوله‌های اصلی و فرعی استخراج شد. برای اعتبار و اعتماد داده‌های پژوهش، مقوله‌های مستخرج با مصاحبه‌شوندگان در میان گذاشته شد و ابعاد آن برایشان تشریح شد و پس از تأیید آن‌ها، به‌صورت مقوله نهایی مدنظر قرار گرفت. نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری و هم‌زمان با تحلیل داده‌ها صورت گرفت. ابتدا برای تدقیق موضوع و دستیابی به سؤالات اصلی، مصاحبه‌های اکتشافی انجام گرفت. سپس مصاحبه‌ها و داده‌ها پالایش شدند و حذف و اضافه‌هایی انجام شد. در نهایت، با ۲۱ مصاحبه به اشباع رسید؛ اما برای اطمینان بیشتر، ۲۴ مصاحبه انجام شد. مصاحبه‌ها ۴۵ تا ۷۰ دقیقه‌ای بودند. در ادامه، برای تحلیل مصاحبه‌ها مطابق با تحلیل گلایزی، ابتدا به تقلیل اطلاعات به گزاره‌ها و عبارتهای مهم پرداخته شد و سپس این گزاره‌ها باهم ترکیب شدند.

یافته‌ها

در این پژوهش، با ۲۴ مادر تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله ساکن شهرستان لاهیجان گفت‌وگو شد. مشارکت‌کنندگان همه دارای تحصیلات دانشگاهی هستند و در فاصله دو تا شش سال پس از ازدواج، صاحب فرزند شده‌اند و درواقع، مادری را تجربه کرده‌اند.

توصیف مضامین

از تجزیه و تحلیل یافته‌ها، شانزده مفهوم و درون‌مایه فرعی استخراج

۱-۱) شور و لذت در مراقبت از فرزند

نه تنها یک وضعیت فیزیکی زودگذر بود، بلکه به مثابه یک وضعیت روانی - وجودی مستمر توصیف می شد. مادران از روزهایی سخن می گفتند که «شروع نشده، خسته بودند» و شب هایی که حتی در خواب هم در نوعی آماده باش ذهنی و عاطفی بودند. این خستگی همیشه با شدت کار یا ساعت های بیداری قابل اندازه گیری نبود، بلکه بیشتر ریشه در از خود گسیختگی، فرسایش تدریجی انرژی روانی و نبود فضای بازسازی و استراحت واقعی داشت. برخی از مادران تجربه خستگی را با کلماتی مانند «فرسودگی عاطفی»، «تحلیل رفتن» و «درهم شکستگی تدریجی» بیان می کردند. گاهی این احساس با انزوا، کمبود حمایت و توقع های اجتماعی از «مادر همیشه حاضر و فداکار» درهم می آمیخت و به احساسی از نادیده گرفته شدن یا حتی فراموش شدن خود فردی منجر می شد.

در دل این خستگی بی وقفه، گاهی مادران احساس می کردند که بدن و ذهنشان از آن خودشان نیست؛ حتی در لحظه های تنهایی، ذهنشان همچنان درگیر نیازهای فرزند، نگرانی ها و برنامه ریزی برای مراقبت است. مریم (۳۵ ساله، مغازه دار و کارشناسی ارشد): «انگار هر لحظه از شبانه روز یه تیکه از من توی مراقبتته. نمی تونم خاموشش کنم.» سارا (۳۱ ساله، آرایشگر و کارشناسی): «همیشه کار دارم؛ انگار کارام تمومی نداره؛ موقعی که خوابیدم هم مغزم هوشیاره؛ خواب عمیق ندارم.» فاطمه (۲۶ ساله، فروشنده و کارشناسی): «هیچ کس نمی فهمه این خستگی رو؛ چون می گن خب مادر شدی دیگه، طبیعیه؛ ولی من حس می کنم دارم کم کم تهی می شم.»

۱-۴) نوسان میان رضایت عاطفی و فرسایش روانی

مادران در تجربه مادری، اغلب میان دو احساس متضاد در نوسان بودند: از یک سو، رضایت عمیق عاطفی ناشی از عشق به فرزند و از سوی دیگر، فرسایش روانی ناشی از مراقبت مداوم و بی وقفه. به طور معمول، این دو حس هم زمان تجربه می شدند؛ یعنی درهم تنیده هستند؛ برای مثال، لحظه ای که کودک را در آغوش گرفته اند، عشق و خستگی را توأم احساس می کنند. این نوسان مداوم، نوعی کشمکش درونی ایجاد می کرد که گاهی با احساس گناه، فشار اجتماعی و خودسرزنش گری همراه بود. مادران یاد گرفته بودند که هم زمان هم خسته باشند و هم عاشق؛ و این دوگانگی را بخشی از واقعیت مادری می دانستند. صفورا (۳۱ ساله، خیاط و کارشناسی ارشد): «گاهی دلم از خوشحالی می لرزه وقتی بچم می خنده؛ ولی هم زمان ته دلم یه خستگی که هیچ کس نمی فهمه.» نیلوفر (۳۳ ساله، کارمند و کارشناسی ارشد): «مادری شیرینه. خیلی شیرین؛ ولی آسون نیست. انگار وسط دوتا احساس گیر افتادی.»

در روایت های مادران، یکی از وجوه پررنگ و عمیق تجربه مادری، حس شور، شوق و لذتی بود که در فرایند مراقبت از فرزند تجربه می کردند. اگرچه مراقبت از کودک به ویژه در سال های نخست زندگی، با حجم سنگینی از کار فیزیکی و مسئولیت های عاطفی همراه است، مادران اغلب به یاد لحظه هایی بودند که احساس می کردند «همه چیز ارزشش را دارد». این لحظه ها ممکن بود لبخند زدن کودک، گفتن اولین کلمات یا حتی بغل کردن های بی کلام و پر از محبت باشد. اعظم (۳۴ ساله، معلم و دکتري): «هر بار که لبخند می زنه، دلم پر از شادی می شه و برای من بالاترین شکل از عشق هست.» ساناز (۳۴ ساله، خانه دار و کارشناسی): «مراقبت از بچه برام فقط مسئولیت نیست، یه حس عمیق از عشق و لذت هست که هر روز بیشتر می شه؛ وقتی بغلش می کنم تمام خستگی هام از تنم بیرون می ره.»

۱-۲) احساس کامل بودگی زنان

در روایت های مشارکت کنندگان، تجربه مادری بستری برای تحقق بخشی از هویت زنانه بود. بسیاری از زنان در خلال توصیف لحظه های ناب و پیچیده مراقبت از فرزند، یک احساس مشترک را با واژگانی مانند «کامل شدن»، «تمام شدن»، «پُر شدن» یا «در جای خود قرار گرفتن» توصیف می کردند. برای این مادران، تولد فرزند و ورود به نقش مادری، نوعی «در آغوش گرفتن خود زنانه» بود؛ گویی بخشی از وجود آن ها که تا پیش از آن، خاموش یا در حاشیه مانده بود، اکنون مجال بروز یافته بود. افسانه (۲۹ ساله، معلم و کارشناسی ارشد): «زمانی که بچه نداشتم احساس می کردم کامل نیستم و تصورم این بود وجود بچه می تونه این حس را در من ایجاد کنه.» فرخنده (سی ساله، خانه دار و کارشناسی): «من فکر کردم که با آوردن بچه و مادر شدن می توانم ورژن بهتر و کامل تری داشته باشم.» معصومه (۲۵ ساله، مغازه دار و کارشناسی): «زمانی که مادر شدم احساس کردم بیشتر به من احترام می گذارن.»

عوامل درونی نیز محرک مادر برای داشتن تمایل به فرزند است. احساس زنان به وجود فرزند، نیاز درونی است. این احساس نیاز، به ذات انسان برمی گردد. مسیحا (۳۲ ساله، کارمند و کارشناسی ارشد): «داشتن موجودی ظریف و کوچک که از وجود خودم باشه برایم لذت بخش بود.» همان طور که از مصاحبه ها پیداست، زنان زمانی که مادر می شوند احساس کامل بودگی و غرور می کنند.

۱-۳) احساس خستگی مداوم و بی وقفه

در بسیاری از روایت های مشارکت کنندگان، احساس خستگی

۱-۵) عاشق همیشه نگران

بسیاری از زنان چنین تجربه مشترکی دارند که رابطه عاطفی‌شان با فرزندشان شدید است و این، نوعی نگرانی و دلوپسی دائمی ایجاد می‌کند. سها (۲۶ ساله، خانه‌دار و کارشناسی): «درسته مادر بودن وظایف بسیار سنگینی با خودش به همراه داره و همیشه نگران سلامتی و آینده بچم هستم؛ اما عاشقانه بچم رو دوست دارم.» برخی از مادران با وجود داشتن اختلاف با همسر، تمام سختی‌های زندگی را تحمل می‌کنند برای اینکه عاشق فرزندشان هستند. گندم (۲۷ ساله، کارمند و کارشناسی ارشد): «با وجود اختلافاتی که با همسرم دارم هرگز به جدایی فکر نکردم؛ به‌خاطر اینکه نمی‌خوام بچم فرزند طلاق باشه. من به‌خاطر بچم از خودم و زندگی‌م می‌گذرم.»

۲) مادری به مثابه مسئولیتی بی‌وقفه و حمایتگری خاموش

مادری یک مسئولیت همیشگی است و بر مسئولیت‌های قبلی زن می‌افزاید. زن را درگیر یک کار تمام‌وقت درون خانواده‌ای می‌کند. کار تمام‌وقتی که ممکن است سایر فرصت‌های اجتماعی را از او سلب کند (نور محمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۸). مادری فقط به معنای انجام کارهای شخصی و ملموس برای کودک نیست، بلکه به منزله حضور دائمی و ذهنی در زندگی فرزند است. حضوری بی‌وقفه که اغلب خاموش و پنهان باقی می‌ماند.

۲-۱) پشتیبانی عاطفی و بی‌وقفه از فرزند

درواقع، جوهره و عمق نقش مادرانه، پشتیبانی عاطفی و بی‌وقفه از فرزند است؛ یعنی مادری فقط به دنیا آوردن یا مراقبت فیزیکی از کودک نیست، بلکه به معنای واقعی، مراقبت از روان، احساسات و شخصیت در حال رشد فرزند است. سمیرا (سی ساله، کارمند و کارشناسی ارشد): «بچم هر وقت دلش می‌گیره یا یه چیزی ناراحتش می‌کنه، حتی اگه نصفه شب باشه، میاد پیش من. نمی‌تونم بگم نه؛ دلم طاقت نیمايه. انگار از ته دلم یه چیزی می‌گه الان فقط باید کنارش باشی، فقط گوش بدی. من خودم اگه هزار تا مشکل داشته باشم، همون لحظه یادم می‌ره؛ چون الویت بچمه.»

۲-۲) مراقبت مداوم از فرزند بدون انتظار بازخورد یا تشکر

مادران از مراقبت مداوم می‌گفتند؛ اینکه بی‌وقفه و بدون چشمداشت انجام می‌دادند، بدون اینکه انتظار تشکر، قدردانی یا حتی دیده شدن داشته باشند. آن‌ها این مراقبت را «طبیعی»، «غریزی» یا «وظیفه» تلقی می‌کردند، حتی وقتی از نظر جسمی و روحی خسته بودند. این نداشتن انتظار، گاهی از عشق و تعهد عمیق به فرزند می‌آمد و گاهی هم از فشارهای فرهنگی که مادر را به فداکاری بی‌صدا موظف می‌دانست؛ باین حال، برخی مادران به این

اشاره می‌کردند که نادیده گرفتن این زحمات‌ها، در بلندمدت احساس فراموش شدگی یا کم‌ارزشی ایجاد می‌کند. سوگند (۲۹ ساله، خانه‌دار و کارشناسی ناتمام): «هیچ کس نمی‌فهمه چند بار توی روز بچمو بغل می‌کنم، غذا درست می‌کنم، لباس عوض می‌کنم. هیچ کس هم قرار نیست بگه خسته نباشی... ولی بازم انجامش می‌دم.» اکرم (۲۸ ساله، منشی و کارشناسی): «منتظر تشکر نیستم. نمی‌تونم باشم؛ چون اگه بخوام بابت هر کاری که می‌کنم کسی قدردانی کنه، دیگه باید تمام روز منتظر بمونم.»

۲-۳) مادر صرفه‌جوی مالی

برخی مادران در روایت‌های خود از فشار اقتصادی و نقش ناخودآگاه یا آگاهانه‌ای گفتند که در مدیریت و صرفه‌جویی هزینه‌های خانه به‌ویژه در رابطه با فرزند، برعهده گرفته بودند. آن‌ها با تصمیم‌هایی که اغلب بدون دیده شدن یا ارزش‌گذاری می‌گرفتند، خود را مسئول مراقبت از منابع مالی خانواده می‌دیدند. گاهی این صرفه‌جویی با احساس رضایت از حمایت خانواده و گاهی با حس محدود شدن، فراموش شدن یا حتی محروم کردن خود همراه بود. فاطمه (۲۶ ساله، فروشنده و کارشناسی): «خودم لباس نمی‌خرم؛ ولی سعی می‌کنم همیشه بچم یه لباس نو داشته باشه، حتی اگه شده از تخفیفی یا حراجی بخرم.» مائده (۲۳ ساله، فروشنده و کارشناسی): «خودم ماه‌هاست آرایشگاه نرفتم؛ ولی واسه کلاس زبان بچم پول گذاشتم کنار. اینارو کسی نمی‌بینه.»

۳) مادری به مثابه پلی به سوی تعالی یا زنجیری بر پای آرزوها

مادری می‌تواند به منزله یک شمشیر دولبه عمل کند. اینکه زن در کجای داستان قرار بگیرد، ارتباط نزدیکی با اوضاع محیط و ویژگی‌های شخصیتی وی دارد. در این بخش، تحلیل داده‌ها نشان داد که مادری معنایی دوجانبه دارد. درواقع معنای مادری، یک سازه ذهنی متناقض است که هم می‌تواند عامل رشد و تعالی باشد و هم می‌تواند از سرعت پیشرفت بکاهد. همان‌طور که مادر به فرزند در بلوغ کمک می‌کند، فرزند نیز به‌صورت بالقوه سبب می‌شود هویت مادری تعالی پیدا کند.

۳-۱) تجربه خودشکوفایی از مسیر فرزندپروری

برخی مادران تجربه مادری را فقط مراقبت و فداکاری نمی‌دیدند، بلکه آن را فرصتی برای شناخت بیشتر خود، رشد درونی و شکوفایی توانمندی‌هایی می‌دانستند که پیش از آن هرگز مجال بروز نداشت. آن‌ها از اینکه در مسیر تربیت فرزند، صبورتر، آگاه‌تر، و مسئول‌تر شده‌اند سخن می‌گفتند. مادری برایشان فقط

به کمک و حمایت بیشتری نیازمند دارد. مشارکت همسر و دیگران بسیار می‌تواند کمک‌کننده باشد. زنان زمانی که باردار می‌شوند به حمایت همسر و اطرافیان خود نیاز دارند و زمانی که فرزندشان متولد می‌شود این نیاز تشدید می‌شود.

۱-۴) حمایت و مشارکت همسر

مادران در روایت‌های خود، از نقش حیاتی همسر در فرایند فرزندپروری سخن گفتند. برای برخی، حمایت عاطفی، مسئولیت‌پذیری و مشارکت واقعی همسر، تجربه مادری را معنادارتر، سبک‌تر و انسانی‌تر کرده بود. درمقابل، برخی دیگر از نبود مشارکت یا حمایت مؤثر گلایه داشتند و این نامتوازنی را یکی از دلایل اصلی خستگی و احساس تنهایی خود می‌دانستند. مشارکت همسر نه فقط در انجام کارهای خانه بلکه در همدلی، همراهی و درک عاطفی، نقش تعیین‌کننده‌ای در کیفیت تجربه مادری داشت. بتول (۲۹ساله، معلم و کارشناسی): «وقتی شوهرم شب بچه رو می‌خواهونه یا باهاش بازی می‌کنه، حس می‌کنم تنها نیستم. این همراهیه برام خیلی مهمه.» افسانه (۲۹ساله، معلم و کارشناسی ارشد): «همسر من واقعاً کمک می‌کنه؛ ولی مهم‌تر از کار، اینه که حواسش به منه. می‌پرسه خسته‌ای؟ چیزی می‌خوای؟» محبوبه (۲۵ساله، فروشنده و کارشناسی): «من عملاً همه کارا رو تنهایی می‌کنم. اون فقط آخر شب میاد و می‌خوابه. حتی نمی‌دونه بچه چند تا پوشک عوض کرده امروز.»

۴-۲) حمایت و مشارکت اطرافیان

مادران در روایت‌های خود، حمایت اطرافیان مانند مادر، خواهر، مادرشوهر، دوستان و حتی همسایه‌ها را یکی از عوامل مهم در تحمل‌پذیرترشدن نقش مادری دانستند. این حمایت‌ها می‌توانست به شکل کمک‌های عملی (نگه‌داری کودک، پخت‌وپز، خرید و...) یا حمایت‌های عاطفی (همدلی، شنیدن، دلگرمی‌دادن) باشد. در جایی که چنین حمایت‌هایی وجود داشت، مادران احساس سبکی و دلگرمی بیشتری داشتند و در غیاب آن، اغلب احساس تنهایی، انزوا و فشار مضاعف را تجربه می‌کردند. الناز (۲۷ساله، معلم و کارشناسی): «مادرم گاهی میاد پیشم، فقط یه ساعت بچه رو نگه می‌داره تا من دوش بگیرم یا یه چایی بخورم. همین کار کوچیک کلی حالمو عوض می‌کنه.» بتول (۲۹ساله، معلم و کارشناسی): «من از تولد فرزندم تا چند ماه مرخصی داشتم؛ ولی بعد از مرخصی، مادرم یا مادر شوهرم به من کمک کردند. صبح‌ها اول بچه رو می‌بردن به مادر یا مادر شوهرم تحویل می‌دادم بعد می‌رفتم سرکار.»

«دادن» نبود، بلکه نوعی «شدن» بود. صفورا (۳۱ساله، خیاط و کارشناسی ارشد): «مادری باعث شد بفهمم چقدر توان تحمل و مدیریت دارم. چیزایی از خودم کشف کردم که هیچ‌وقت فکر نمی‌کردم دارمشون.» زهرا (۲۲ساله، آرایشگر و کارشناسی): «با اینکه خسته می‌شم، ولی انگار توی این مسیر دارم بزرگ می‌شم، قوی‌تر می‌شم. مادری فقط برای بچه رشد نیست، برای خود آدم هست.»

۳-۲) رسمی‌شدن خانواده و پایداری زندگی زنانشویی

برای برخی مادران، تولد فرزند، بنیان خانواده را تثبیت و آن را رسمی‌تر می‌کند. به گفته آن‌ها، فرزند نقش پیونددهنده‌ای میان زن و شوهر دارد و باعث می‌شود که روابط زنانشویی وارد مرحله‌ای جدی‌تر، با حس مسئولیت مشترک و آینده‌نگری بیشتری شود. در نگاه این مادران، حضور کودک نه تنها نشانه‌ای از «خانواده‌شدن» بود، بلکه عاملی برای تداوم، تعهد و پایداری بیشتر در رابطه همسری تلقی می‌شد. مهسا (۳۴ساله، کارمند و کارشناسی ارشد): «وقتی بچه‌دار شدیم، انگار تازه یه خانواده واقعی شدیم. دیگه فقط زن و شوهر نبودیم، پدر و مادر شدیم.» ستاره (بیست‌ساله، منشی و کاردانی): «قبل از تولد بچه، رابطه‌مون بیشتر دوستانه یا عاطفی بود؛ ولی بچه که اومد، حس کردم پیوندمون جدی‌تر و محکم‌تر شد.»

۳-۳) مادری در سایه تعویق خواسته‌های شخصی (فردی)

مادران در روایت‌های خود از کنار گذاشتن یا به تعویق انداختن خواسته‌ها، آرزوها و حتی نیازهای نخستین خود سخن گفتند؛ کارهایی که در مسیر مراقبت از فرزند و مدیریت خانواده، گاهی بی‌صدا و بی‌مطالبه کنار گذاشته شده بودند. به نظر برخی‌شان، دلیل این کار، حس فداکاری و اولویت‌دادن به فرزند بود؛ اما در لایه‌های عمیق‌تر، گاهی با حس محرومیت، نادیده‌گرفته‌شدن یا تعلیق «خودبودن» همراه بود. سوگند (۲۹ساله، خانه‌دار و کارشناسی ناتمام): «دوست داشتم ادامه تحصیل بدم؛ ولی بعد از بچه‌دار شدن، همه‌چی عقب افتاد. الان فقط می‌خوام وقت خواب بچه چند صفحه کتاب بخونم که اونم نمی‌شه.» ساناز (۳۴ساله، خانه‌دار و کارشناسی): «احساس می‌کنم سال‌هاست چیزی برای خودم نخواستیم. خواسته‌هام کجا رفتن؟ نمی‌دونم. فقط می‌دونم که الان مهم‌ترین چیز بچمه.»

۴) مادری به مثابه تجربه‌ای در بستر حمایت‌های اجتماعی

در یافته‌های این پژوهش آورده شده است که مادر با تولد فرزند، با تحولات جدیدی در زندگی شخصی و اجتماعی‌اش روبه‌رو می‌شود؛ بنابراین، متناسب با وضعیت جدیدی که مادر با آن مواجه شده است،

۵) مادری به مثابه تمرکز مادرانه و حاشیه‌نشینی همسر

عشق و محبت مادری یکی از احساسات کم‌نظیر در زنان و از زیباترین جلوه‌های زندگی مادر - کودک است. این عشق و محبت تمام امیال دیگر زن را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب می‌شود زن نشاط و شغف داشته باشد. نتایج بسیاری از یافته‌ها نشان می‌دهد عشق، محبت و مهربانی مادر به فرزند یکی از تصویرهای مهم زنان راجع به مادری است؛ به طوری که بیشتر زنان معتقد بودند این عشق، منحصر به فرد است. مادری با ابراز عواطف و انتقال محبت تعریف می‌شود. در کنار این احساسات مثبت و لذت‌بخش، سختی‌های ناشی از ورود به دنیای پرتلاطم مادری را نباید نادیده گرفت. درواقع، مادری را اوج تقابل حس دوگانه تلخی‌ها و شیرینی‌ها، و زشتی‌ها و زیبایی‌ها دانسته‌اند. پس از تولد فرزند، زندگی از روال طبیعی خود خارج می‌شود و شکل جدیدی به خود می‌گیرد؛ به‌ویژه پس از تولد نخستین فرزند، این تغییرات بسیار شدیدتر می‌شود؛ تغییراتی مانند تغییر مرکز توجه از همسر به فرزند، مدام در خدمت فرزند بودن و الویت یافتن فرزند.

این تغییرات به تنش‌هایی در روابط زوج‌ها منجر می‌شود؛ زیرا زندگی، پیش و پس از تولد نوزاد تغییراتی غیرعمدی دارد. پیش از تولد فرزند، رابطه در خانه دوفره بوده است؛ درحالی که حالا نفر سومی هم وارد ماجرا شده است که تقریباً تمام تصمیم‌ها و فعالیت‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مرکز توجه از همسر به فرزند تغییر می‌کند.

۵-۱) وابستگی افراطی کودک - مادر

برخی مادران از وابستگی شدید و دائمی فرزندشان به خودشان سخن گفتند؛ و اینکه این وابستگی باعث شده است کودک کمتر از دیگران پذیرش داشته باشد و تقریباً در تمام لحظه‌ها به حضور مادر نیازمند باشد. اگرچه این وابستگی از منظر عاطفی حس نزدیکی ایجاد می‌کند، در بسیاری از موارد، به فرسایش روانی مادر، محدود شدن آزادی‌های فردی و حتی ایجاد اختلال در روابط اجتماعی و شغلی او منجر شده است. مادران در این وضعیت، خود را مدام در حال پاسخ‌گویی و در دسترس می‌دیدند، بی‌آنکه فرصتی برای نفس کشیدن یا بازیابی خود داشته باشند. سها (۲۶ ساله، خانه‌دار و کارشناسی): «بچم حتی یه دقیقه نمی‌ذاره برم دستشویی. همیشه باید کنارش باشم، انگار بدون من نمی‌تونه نفس بکشه.» صفورا (۳۱ ساله، خیاط و کارشناسی ارشد): «هیچ کس رو قبول نداره جز من. با پدرش یا مادر بزرگش هم نمی‌مونه. فقط من باید باشم، حتی برای خواب؛ مجبورم با خودم ببرم سرکار.»

۵-۲) جابه‌جایی الویت‌های عاطفی از همسر به فرزند

برخی مادران از تغییر در تمرکز عاطفی خود پس از تولد فرزند

سخن گفتند؛ تغییری که در آن، فرزند به مرکز اصلی توجه و محبت‌شان تبدیل شده و رابطه عاطفی با همسر به حاشیه رفته است. این جابه‌جایی گاهی ناخودآگاه و ناشی از نیاز مداوم کودک بود و گاهی آگاهانه و اولویتی طبیعی در ذهن مادر است. در برخی موارد، این تغییر باعث شده بود فاصله عاطفی با همسر ایجاد شود. مادران به دنبال بازتعادل بخشی این رابطه بودند؛ اما فرصت یا توان آن را نداشتند. مونا (۳۴ ساله، مشاور و دانشجوی دکتری): «من و همسر من تا قبل از اینکه صاحب فرزند بشیم، هیچ چالشی نداشتیم. چه بسا اگر چالشی داشتیم هرگز دست به این کار نمی‌زدیم؛ اما با تولد فرزند، تازه چالش‌های زن و شوهری شروع می‌شه. شکاف و فاصله بین زن و شوهر، تفاوت در سبک فرزندپروری و مراقبت از فرزند، شب‌بیداری، گریه‌های نوزاد که دلش رو نمی‌دونی؛ درماندگی از اینکه نمی‌تونی کاری برای فرزندت انجام بدی. بعد از مادر شدن، چالشی حل نمی‌شه. اون دوران باید بگذره و می‌گذره و تو وارد چالش دیگری از مراحل رشد فرزندت می‌شی.» مریم (۳۵ ساله، مغازه‌دار و کارشناسی ارشد): «گاهی حس می‌کنم دیگه اون رابطه زن و شوهری سابق وجود نداره. همه‌چیز شده مادر و پدر بودن، مخصوصاً برای من.»

۵-۳) مدام در خدمت دیگری (فرزند) بودن

برخی مادران از تجربه‌ای سخن گفتند که در آن، تمام وقت، انرژی و توجه‌شان به رسیدگی فرزند صرف می‌شد. این حالت از «همیشه در دسترس بودن» نه تنها جسمی بلکه روانی و عاطفی نیز بود؛ طوری که حتی وقتی کودک خواب بود یا پیش مادر نبود، ذهن مادر همچنان درگیر او بود. در این وضعیت، مادر خود را در موقعیتی می‌یافت که نیازهای فرزند، تمام ابعاد زندگی‌اش را شکل می‌داد و هیچ فضایی برای خودش باقی نمی‌ماند. فرخنده (سی ساله، خانه‌دار و کارشناسی): «از لحظه‌ای که بیدار می‌شم تا شب، همه حرکاتم حول بچه‌ست. کی بخوره، کی بخوابه، کی بازی کنه... خودم دیگه جایی ندارم.» سوگند (۲۹ ساله، خانه‌دار و کارشناسی ناتمام): «نه وقت دارم، نه تمرکز؛ چون همیشه باید حواسم به بچه باشه. انگار یه شغل ۲۴ ساعته‌ست، بدون تعطیلی.»

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی حاضر روی مادران تک‌فرزند ۲۰ تا ۳۵ ساله ساکن شهرستان لاهیجان صورت گرفته است. موضوع اصلی این است که از منظر آنان، مادری چه معنایی دارد. این پژوهش بر آن بود که به معنای مادری همان‌گونه که در آگاهی مشارکت‌کنندگان جای گرفته است

است که مادر هیچ‌گونه انتظاری به‌ازای کارهایی که برای فرزندش انجام می‌دهد از او ندارد.

مقوله بعدی که از تحلیل داده‌های مصاحبه با مادران تک‌فرزند به‌دست آمد، «مادری به‌مثابه پلی به سوی تعالی یا زنجیری بر پایه آرزوها» است. این مفهوم نشان می‌دهد که مادری عاملی برای رسمی‌شدن خانواده، استحکام پیوند زناشویی، رشد معنوی و اجتماعی و افزایش توانمندی‌های شخصی است؛ یعنی زنان با مادرشدن وارد یک مرحله رسمی‌تر، جدی‌تر، عمیق‌تر و پربارتر از زندگی می‌شوند. این یعنی مادر سطح توانمندی‌هایش را ارتقایافته می‌بیند. درمقابل، مادری ممکن است زنان را با محدودیت‌های اجتماعی، اقتصادی و شخصی مواجه کند. این نتایج با یافته‌های پژوهش **صادقی و شهایی (۱۳۹۶)** مطابقت دارد. صادقی و شهایی در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که برای برخی از زنان، مادری محدودیت‌هایی را در زمینه رشد حرفه ای ایجاد می‌کند و بعضی دیگر آن را محرکی برای پیشرفت و افزایش مهارت‌های مدیریتی می‌بینند (**صادقی و شهایی، ۱۳۹۶: ۷۳۴**).

«مادری به‌مثابه تجربه‌ای در بستر حمایت‌های اجتماعی همسر و اطرافیان» دیگر مقوله مطرح‌شده در پژوهش حاضر است. این مقوله نشان می‌دهد که مادران پس از تولد فرزند به‌شدت نیازمند حمایت‌های عاطفی و ابزاری اطرافیان خود به‌ویژه همسرشان هستند. هر چقدر حمایت‌های عاطفی و ابزاری دوران مادرشدن بیشتر باشد، مادران خودشان را عضو ارزشمندتری در اجتماع می‌دانند و ارزیابی مثبت‌تری از توانایی‌ها و عملکردهای خود دارند. مادرانی که این‌گونه حمایت می‌شوند تصویر بهتری از مادرشدن در ذهن خود خواهند داشت. نتایج این قسمت با نتایج پژوهش **هنزنی و همکاران (۱۴۰۰)** مطابقت دارد. هنزنی و همکاران در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند مادرانی که از حمایت اجتماعی همسر و اطرافیان خود برخوردارند در پذیرش خود، نگرش مثبت و احساس مطلوب و خوشایندی دارند و می‌توانند راحت‌تر در جامعه حضور داشته باشند (**هنزنی و همکاران، ۱۴۰۰: ۹**). نتایج پژوهش منظری توکلی و مقصودی نیز با نتایج این مقوله همسو است. ایشان در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که هر چقدر حمایت اجتماعی زنان پس از مادرشدن و تولد فرزند، بیشتر باشد، از لحاظ اجتماعی از سلامت بیشتری برخوردارند (**منظری توکلی و مقصودی، ۱۴۰۲: ۱۴۳**).

مقوله بعدی حاصل از تحلیل داده‌های مصاحبه با مادران تک‌فرزند، «مادری به‌مثابه تمرکز مادرانه و حاشیه‌نشینی همسر» است. در پژوهش حاضر مشارکت‌کنندگان بیان کردند که با

پرداخته شود و با جست‌وجو در ذهنیت مصاحبه‌شوندگان و تحلیل گفت‌وگوها و دلایل و سخنان آشکار آن‌ها به لایه‌های زیرین فهم‌شان پی برده شود. یافته‌های مطالعه نشان می‌دهد که معنای مادری میان زنان مصاحبه‌شونده، در حال گذار از الگوهای سنتی مادری به‌سوی تجربه‌ای چندوجهی و متغیر است. زنان مشارکت‌کننده در عین حفظ مؤلفه‌های کلاسیک مادری مانند عشق، تعلق، ازخودگذشتگی و مراقبت بدون چشمداشت، تصویری چندوجهی، درهم‌تنیده و گاهی متضاد از مادری ارائه دادند. تجربه‌ای که در آن، احساس فرسایش، تعلیق خواسته‌های فردی، کناره‌گیری از خویشان و خستگی دیده می‌شود. در این مقاله به یک‌سری مقوله‌های اصلی پرداخته شد:

مقوله «مادری به‌مثابه تعادلی میان عشق و فرسودگی» که از تحلیل داده‌های مصاحبه با مادران تک‌فرزند به‌دست آمده است نشان می‌دهد که مادران از اینکه فرزند به دنیا آورده‌اند احساس کامل‌بودگی می‌کنند؛ ولی از خستگی‌های مداوم و فشارهای روانی هم احساس فرسودگی و کاهش عزت‌نفس دارند. درواقع، مادری برای مادران تک‌فرزند دارای تجربه‌ای متناقض است و حفظ تعادل میان عشق و فرسودگی می‌تواند بر کیفیت تجربه مادری اثرگذار باشد. چنان‌که **بیلدرن و همکاران (۲۰۱۶)** در پژوهشی طولی با عنوان «پایداری و تغییر عزت‌نفس در دوره گذار» در بررسی ۱۸۷ زوج هلندی، به این نتیجه رسیدند که عزت‌نفس مادران پس از تولد فرزند اول کاهش می‌یابد. همچنین نتایج این مطالعه با یافته‌های پژوهش **انتظاری و افضلی (۱۳۹۹)** هم‌راستا است؛ آن‌ها نیز در مطالعه خود در معنای مادری دریافته‌اند که مادری در بسترهای مدرن، اغلب با فشارهای روانی، تنش‌های هویتی و احساس ناکامی و فرسودگی همراه است؛ به‌ویژه زمانی که حمایت اجتماعی و ساختاری کافی وجود ندارد (**افضلی و انتظاری، ۱۳۹۹: ۴۱**).

بسیاری از مادران تصورشان از مادری «به‌مثابه مسئولیتی بی‌وقفه و حمایت‌گری خاموش» است. این مقوله نشان می‌دهد که زنان در نقش مادری، چگونه تقریباً بار اصلی مراقبت، تربیت و مسئولیت فرزند را به‌دوش می‌کشند. نتایج این مقوله منطبق با نتایج نورمحمدی و همکاران است. از مطالعه ایشان این نتیجه حاصل شد که مادرشدن و فرایند مادری بر مسئولیت زنان می‌افزاید و آن‌ها را درگیر یک کار تمام‌وقت و دشوار در درون حوزه خانواده می‌کند؛ کار تمام‌وقتی که گاهی سایر فرصت‌های اجتماعی را از زنان سلب می‌کند (**نورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۸**). بر اساس داده‌های نظری **آدامز (۱۹۹۰)**، احساس مسئولیت مادران در برابر فرزند، یکی از مؤلفه‌های مادری

نرخ مشارکت اجتماعی فعال و سبک‌های زندگی فردگرایانه‌تر، زمینه‌ای فراهم کرده است تا زنان، نقش مادری را نه فقط در چارچوب ایثار سنتی بلکه بخشی از فرایند هویت‌یابی و معناجویی فردی تجربه کنند.

در این میان، مقوله «مادری به مثابه تمرکز مادرانه و حاشیه‌نشینی همسر» نیز بیانگر شکاف‌های جدیدی است که در روابط خانوادگی در حال ظهور است؛ به گونه‌ای که زنان لاهیجانی، در غیاب بازتعریف نقش پدر در خانواده، ناگزیرند بر کودک تمرکز عاطفی یک‌سویه داشته باشند. این موضوع آنان را به تجربه‌ای تنش‌زا و خسته‌کننده از مادری سوق می‌دهد. به بیان دیگر، معنای مادری در لاهیجان، تصویری پیچیده، متناقض و در حال بازسازی است؛ تصویری که نه سنتی است، نه مدرن کامل، بلکه از دل زیست روزمره زنانی برآمده است که در مرز میان گذشته و آینده ایستاده‌اند. در چنین اوضاعی، ترجیح تک‌فرزندی را می‌توان پاسخ واقع‌گرایانه و راهبردی زنان لاهیجانی دانست؛ راه‌حلی که به آنان امکان می‌دهد میان انتظارات سنتی نقش مادری و آرمان‌های مدرن فردی، تعادلی نسبی برقرار کنند. محدودکردن تجربه مادری به یک فرزند، ابزاری برای کاهش فرسایش روانی و فشار مراقبتی است؛ فرصتی برای حفظ بخشی از هویت شخصی، تداوم مشارکت اجتماعی و دستیابی به خودشکوفایی در اوضاعی که ساختارهای حمایتی کافی وجود ندارد و بار عاطفی و عملی مادری، بیشتر بر دوش زنان باقی مانده است.

بر اساس نظریه برساخت اجتماعی واقعیت (برگر و لاکمن، ۱۹۶۶)، واقعیت اجتماعی مادری از طریق کنش‌ها و تعاملات روزمره تثبیت می‌شود؛ اما هم‌زمان با تغییرات اجتماعی، امکان بازنگری و بازسازی نیز دارد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مادران تک‌فرزند در لاهیجان معنای مادری را در چارچوبی پویا و برساختی تجربه می‌کنند؛ معنایی که تلفیقی از انتظارات سنتی، نیازهای عاطفی، فشارهای روانی و آرمان‌های فردگرایانه زنان مدرن است. این تغییرات فرهنگی و بازتعریف نقش‌های مادری تأثیر مستقیمی بر رفتارهای مرتبط با باروری دارد. زنان با اتخاذ اولویت تک‌فرزندی و تلاش برای برقراری تعادل بین ایفای نقش مادری و رشد فردی، نشان می‌دهند که تصمیم‌های باروری تنها در بستر تعادل بین مراقبت از فرزند، خودبودگی و توسعه شخصی معنا پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، تجربه مادری مدرن در لاهیجان و ترجیح تک‌فرزندی ضمن اینکه انتخاب فردی است، بازتابی از کنش‌های برساختی در تعامل با

مادرشدن یک وابستگی متقابل و افراطی بین کودک و مادر شکل می‌گیرد و الویت‌های عاطفی از همسر به فرزند جابه‌جا می‌شود و مادران خودشان را مدام در خدمت فرزند خود قرار می‌دهند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که مادری در این گروه با تمرکز تمام بر کودک و کاهش حضور همسر در اولویت‌های خانوادگی همراه است؛ به گونه‌ای که مراقبت از فرزند به شکل مداوم و تجربه غالب مادری درآمده است و تعادل نقش‌های خانوادگی دستخوش تغییر می‌شود. این مفهوم با یافته‌های جهان‌بخشی و همکاران همسو است. یافته‌های آنان نشان داد که زنان پس از ورود به مرحله مادری با چالش‌هایی نظیر نداشتن سبک زندگی پیشین، نداشتن اوقات فراغت برای خود، کاهش علاقه به صمیمت جنسی، تمرکز طاقت‌فرسا روی کودک، وابستگی افراطی و متقابل کودک و مادر، زمان کم برای انجام نقش همسری، افزایش استرس و احساس افسردگی مواجه می‌شوند (جهانبخشی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۹).

بررسی معنای مادری در شهرستان لاهیجان نشان می‌دهد که مادری، در دل فرهنگی در حال‌گذار شکل گرفته است؛ شهری که با وجود پیشینه سنتی، در دهه‌های اخیر به واسطه رشد اقتصادی، گسترش صنعت گردشگری، ارتقای سطح تحصیلات زنان و افزایش سبک‌های زندگی مدرن، دستخوش تحولات اجتماعی چشمگیری شده است. مادران لاهیجانی که در این پژوهش شرکت کرده‌اند حامل الگوهای دوگانه‌ای هستند که ریشه در تقاطع سنت و مدرنیته دارد: از یک‌سو همچنان خود را متعهد به عشق بی‌قید، مراقبت بی‌وقفه و مسئولیت‌پذیری کامل در نقش مادری می‌دانند؛ و از سوی دیگر، به شدت میل دارند که استقلال فردی، حضور اجتماعی، ارتقای شغلی و خودشکوفایی را نیز تجربه کنند؛ و از طرفی، جامعه نیز از آن‌ها انتظار دارد که در عین مادر بودن، زن و همسری مستقل، زیبا، شاغل و همه‌چیزتمام باشند.

این تعارض فرهنگی در تمام پنج مقوله اصلی پژوهش مشهود است. مقوله‌های «مادری به مثابه تعادلی میان عشق و فرسودگی» و «مادری به مثابه مسئولیتی بی‌وقفه و حمایتگری خاموش» بازتاب‌دهنده آنند که چگونه فشارهای فرهنگی و انتظارات سنتی هنوز از مادران انتظار مراقبتی تمام‌وقت و بدون چشمداشت دارند. در مقابل، مقوله‌های «مادری به مثابه پلی به سوی تعالی یا زنجیری بر پای آرزوها» و «مادری در بستر حمایت‌های اجتماعی» از تلاش زنان برای بازتعریف نقش مادری در بستر مدرنیته و برابری جنسیتی صحبت می‌کنند. شهر لاهیجان با شاخص‌های برتر تحصیل زنان،

مشکلات مادران به سیاست‌گذاران نقش مؤثری ایفا کند. این نهادها می‌توانند با برگزاری نشست‌های گفت‌وگویی میان مادران، مدیران شهری و مسئولان اجتماعی، سیاست‌های خرد و واقع‌گرایانه‌تری را پیشنهاد دهند.

از آنجا که این پژوهش در شهرستان لاهیجان انجام شده است، یافته‌ها بازتاب تجربه زنان در بافتی خاص از لحاظ فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است و نمی‌توان آن را به صورت کلی و یکسان به مادران دیگر شهرها، اقوام یا طبقات اجتماعی تعمیم داد. برای دستیابی به چشم‌اندازی جامع‌تر از معنای مادری در ایران امروز، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی مقایسه‌ای میان زنان در بافت‌های فرهنگی و اجتماعی متنوع صورت گیرد؛ برای نمونه، مقایسه تجربه مادری در شهرهای سنتی‌تر با جوامع مدرن‌تر یا میان زنان با قومیت‌های مختلف (مانند فارس، ترک، کرد، بلوچ و عرب) می‌تواند لایه‌های پنهان‌تری از ساخت اجتماعی مادری را آشکار کند. همچنین پیشنهاد می‌شود این تجربه با نگاه بین‌نسلی و از زاویه دید گروه‌هایی مانند دختران مجرد، زنان بدون فرزند و مادران دارای چند فرزند نیز مطالعه شود تا روشن شود که چگونه معنای مادری بسته به جایگاه سنی، خانوادگی و طبقاتی زنان متفاوت است. چنین مطالعات مقایسه‌ای به‌ویژه با بهره‌گیری از رویکردهای پدیدارشناسی یا روایت‌پژوهی، می‌تواند زمینه‌ساز تولید دانش بومی، جنسیت‌محور و حساس به بافت درباره مادری در جامعه در حال گذار ایران باشد.

منابع

- اخوان ارمکی، معصومه و دراهکی، احمد (۱۴۰۳). نگرش به هویت مادری و نیات فرزندآوری: مطالعه‌ای در بین زنان دارای حداقل یک فرزند در مناطق شهری شهرستان کاشان. فصلنامه زنان در توسعه و سیاست، ۲۲ (۱)، ۲۷۰-۲۴۵.
<https://doi.org/10.22059/jwdp.2023.358149.1008335>
- انتظاری، علی و افضلی، مرضیه (۱۳۹۹). مادری: سنخ‌ها، معانی و انگیزه‌ها. مطالعات جنسیت و خانواده، ۸ (۱)، ۷۰-۴۱.
https://www.jgfs.ir/article_120024.html
- باومن، زیگمونت (۱۳۸۴). عشق سیال: در باب ناپایداری پیوند های انسانی. ترجمه عرفان ثابتی. تهران: ققنوس.
- سازمان ثبت احوال استان گیلان (۱۴۰۳). گزارش آمار جمعیتی استان گیلان. انتشارات ثبت احوال.
- جعفری، الهه، حقیقتیان، منصور و محمدی، اصغر (۱۴۰۱). بررسی رابطه سبک زندگی و حمایت اجتماعی بر هویت مادری زنان (مطالعه موردی: زنان شهر اصفهان). فصلنامه زن و جامعه، ۱۳ (۴۹)، ۲۳۸-۲۲۳.
<https://dx.doi.org/10.30495/jzv.2022.24562.3206>

تغییرات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. تجربه مادری در میان زنان لاهیجانی نه فقط کنشی از سر عشق و دلبستگی است بلکه فرایندی فرساینده است که به دلیل تمرکز مسئولیت‌ها بر دوش مادر و فقدان سازوکارهای حمایتی، آنان را با خستگی، انزوا و تعلیق خواسته‌های شخصی مواجه می‌کند. این در حالی است که بسیاری از این زنان، هم‌زمان میل به شکوفایی فردی، استقلال اقتصادی و مشارکت اجتماعی دارند. انتخاب تک‌فرزندی در چنین بستری، واکنشی سنجیده و معنادار است که می‌کوشد بین این دو سویه (تعهد به نقش مادری و تلاش برای حفظ هویت فردی) تعادل برقرار کند؛ از این رو، راهکارها نباید فقط بر تغییر رفتار فردی مادران متمرکز باشد، بلکه نیازمند بازنگری در ساختارهای جنسیتی ناعادلانه، تقویت حمایت‌های نهادی و تغییر در گفتمان فرهنگی درباره مادری است.

این نتایج می‌تواند به سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و حمایت از خانواده کمک شایانی کند. نخستین ضرورتی که باید بدان توجه کرد، بازنگری در سیاست‌های حمایت از خانواده و کار-زندگی است. نظام اداری کشور باید بستری فراهم کند تا مادران شاغل بتوانند با انعطاف در ساعت کاری، مرخصی پلکانی و تسهیلات مربوط به نگهداری کودک، نقش‌های خانوادگی و حرفه‌ای خود را هم‌زمان ایفا کنند. ایجاد مهدهای محلی منعطف و ساعتی با هزینه قابل پرداخت، می‌تواند یکی از سیاست‌های مؤثر شهری در کاهش فشار بر مادران باشد.

ضرورت دوم، اصلاح گفتمان رسانه‌ای درباره مادری است. رسانه ملی و نهادهای فرهنگی باید از بازنمایی کلیشه‌ای و ایدئال‌گرایانه مادر که «فداکار مطلق» است فاصله بگیرند و الگوهایی واقعی‌تر از مادری ارائه دهند؛ الگوهایی که در آن انسانیت، خطاپذیری و کفایت اخلاقی بر «کمال‌گرایی» غلبه دارد. چنین بازنمایی واقع‌گرایانه‌ای می‌تواند به کاهش احساس گناه و افزایش خودپذیری زنان کمک کند.

ضرورت سوم، تدوین پیوست‌های اجتماعی برای طرح‌های جمعیتی و سیاست‌های افزایش فرزندآوری است. تجربه نشان می‌دهد در نبود حمایت‌های ساختاری، توصیه به فرزندآوری بیشتر، نه تنها اثربخش نیست بلکه فشار روانی و اقتصادی مضاعفی بر خانواده‌ها وارد می‌کند. سیاست‌گذاران باید بدنه حمایتی از قبیل خدمات مراقبتی ارزان، تسهیلات بیمه‌ای و امکانات فراغتی را پیش شرط هرگونه سیاست جمعیتی قرار دهند.

چهارمین ضرورت این است که تقویت نهادهای میانجی اجتماعی و مدنی در حوزه زنان و خانواده می‌تواند در انتقال خواسته‌ها و

- خادم، صبا، ازکیا، مصطفی، سفیری، خدیجه و سیف‌اللهی، سیف‌الله (۱۴۰۱). تحلیل پارادایمی مفهوم زنانه‌انگاری مادری با روش نظریه بنیانی مورد مطالعه (کارمندان شرکت آبفای منطقه یک تهران). مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی)، ۲۹ (۲)، ۳۰۵-۳۲۲. https://journals.ut.ac.ir/article_92472.html
- دوبوار، سیمون (۱۳۷۹). جنس دوم. ترجمه قاسم صنعوی. جلد دوم، تهران: توس.
- دوبوار، سیمون (۱۳۸۰). جنس دوم. ترجمه قاسم صنعوی. جلد دوم، تهران: توس.
- رستگار، امیرخادم و محمدی، میثم (۱۳۹۳). تغییرات فرهنگی و آفت باروری در ایران (بر پایه تحلیل ثانوی داده‌های پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶ (۵۸)، ۱۵۹-۱۸۰. <https://ensani.ir/file/download/article/20151025085700-9502-171.pdf>
- رفت جاه، مریم (۱۳۹۷). زنان جوان و بازتعریف معنا و نقش مادری مطالعه ای بر روی مادران ۲۵ تا ۴۰ ساله ساکن شهر ری. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۸ (۴)، ۱۳۰-۱۶۴. <https://ensani.ir/file/download/article/1559366832-9792-96-4-5.pdf>
- روشنی، شهره و زارعان، منصوره (۱۴۰۲). ویژگی‌های مادری خوب: مطالعه ای با رویکرد کیفی. دو فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌نامه سبک زندگی، ۹ (۱۶)، ۱۱۵-۱۴۲. https://ensani.ir/file/download/article_190755_00d56b13de3c4cd4985c09d2bb649f8b.pdf
- ریتزر، جورج (۱۳۸۸). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی. چاپ چهاردهم. تهران: علمی.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۹). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی. چاپ شانزدهم. تهران: علمی.
- سفیری، خدیجه و زارع، زهرا (۱۳۸۶). بررسی ارتباط کلیشه‌های جنسیتی و تضاد نقش‌های زنانه‌انگاری در زوج‌های جوان. پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۳، ۲۰۰-۱۷۷. <https://www.sid.ir/paper/66747/fa>
- سفیری، خدیجه و زندی، فاطمه (۱۴۰۰). پدیدارشناسی تجربه زیسته مادری (مورد مطالعه مادران ۲۰ تا ۴۵ ساله شهر اراک). فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۸ (۱۸)، ۳۷ تا ۶۲. https://ssi.journals.umz.ac.ir/article_3596.html
- صادقی، رسول و شهابی، زهرا (۱۳۹۶). مطالعه کیفی موانع و چالش‌های مادری زنان شاغل در تهران. مجله مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶ (۴)، ۷۳۴-۷۱۵. <https://www.sid.ir/paper/242837/fa>
- طالبی، حانیه (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین جهانی شدن فرهنگ و بازاندیشی هویت جنسیتی زنان - پژوهشی در تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهراء (س)، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی.
- عاطفی هنزنی، قربانعلی، شکریگی، عالییه و احمدی، امیدعلی (۱۴۰۰). تدوین مدل سلامت اجتماعی براساس حمایت اجتماعی و اعتماد اجتماعی در زنان سرپرست خانواده. مجله مطالعات ناتوانی، ۱۱ (۳۴)، ۹-۱. <https://jdisabilstud.org/article-1-2422-fa.html>
- عسکری ندوشن، عباس، رازقی نصرآبادی، حبیبه بی‌بی (۱۴۰۲). تجربه مادری و چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل: مطالعه کیفی در شهر تهران. پژوهش‌های
- راهبردی مسائل اجتماعی، سال ۱۲، شماره ۳ (۴۲)، ۹۹-۱۲۲. <https://ensani.ir/file/download/article/6672860d2aa4d-9811-1402-3-5.pdf>
- کرسول، جان (۱۳۹۶). پویش کیفی و طرح پژوهش. ترجمه حسن دانایی فرد و حسین کاظمی. چاپ سوم. تهران: صفار.
- کرسول، جان (۱۴۰۰). پویش کیفی و طرح پژوهش. ترجمه حسن دانایی فرد و حسین کاظمی. چاپ پنجم. تهران: صفار.
- مرکز آمار ایران (۱۴۰۳).
- منظری توکلی، سیما و مقصودی، سوده (۱۴۰۲). حمایت اجتماعی در سلامت زنان در دوره پس از زایمان (مورد مطالعه: شهر فاریاب). مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۷ (۱)، ۱۴۳-۱۶۳. <https://doi.org/10.22034/JSS.2023.552499.1688>
- نور محمدی، ساجده، حسینی، سید حسن و صادقی فسایی، سهیلا (۱۳۹۶). بررسی درک و تصور زنان از مادری، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
- وبر، ماکس (۱۳۸۴). اقتصاد و جامعه. ترجمه عباس منوچهری، مهرداد ترابی نژاد و مصطفی عمادزاده. تهران: سمت
- Adams, P. & Cowie, E. (1990). "The woman in question". Cambridge: MIT Press. <https://www.jstor.org/>.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). "The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge". Garden City, NY: Anchor Books.
- Bleidorn, W., Buyukcan -Tetik, A., Schwaba, T., Van Scheppingen, M. A., Denissen, J. J., & Finkenauer, C. (2016). Stability and change in self-esteem during the transition to parenthood. *Social Psychological and Personality Science*, 7 (6), 560 - 569. https://www.researchgate.net/publication/358189448_In_good_times_and_in_bad_A_longitudinal_analysis_of_the_impact_of_bereavement_on_self-esteem_and_life_satisfaction_in_couples.
- Blumer, H. (1969). Symbolic Interactionism: Perspective and Method. University of California Press.
- Burr, V. (2015). Social constructionism (3rd ed.). London: Routledge.
- Chodorow, N. (1981). The Reproduction of Mothering: A Methodological Debate. *Chicago journals*, 6 (3), The University of Chicago Press, 482-514. <https://dokumen.pub/nancy-chodorow-and-the-reproduction-of-mothering-forty-years-on-1st-ed-9783030555894-9783030555900.html>
- Bowlby, J. (1988). A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. Basic Books.
- Creswell, J. W. (2013). Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches (3rd ed.). SAGE Publications. https://books.google.com/books/about/Qualitative_Inquiry_and_Research_Design.html?id=YkruxorI0cYC
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2007). Qualitative inquiry and research

- Haven: Yale University Press. https://www.researchgate.net/publication/358189448_In_good_times_and_in_bad_A_longitudinal_analysis_of_the_impact_of_bereavement_on_self-esteem_and_life_satisfaction_in_couples.
- Mc. Quillan Julia, Greil Arthur L., Scheffler Karina M. & Tichenor Veronica. (2008). The Importance of Motherhood among Women in the Contemporary United States". *Gender & Society*, 22(4): 477-496. <https://doi.org/10.1177/073112141453439>.
- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception*. Routledge.
- O'Reilly, A. (2016). *Matricentric feminism: Theory, activism, and practice*. Bradford, ON: Demeter Press.
- Oakley, A. (1976). *The woman's work: the housewife. past and present*. Random House Inc.
- Oakley, A. (2013). Women's Experience of Childbirth. *Social Science Bites*. <https://www.socialsciencespace.com/2013/04/podcast-ann-oakley-on-womens-experience-of-childbirth/>.
- Phoenix, A., & Woollett, A. (1991). *Motherhood: Social construction, politics and psychology*.
- Motherhood: Meanings, practices and ideologies* (pp. 13-27). London: Sage.
- World Bank. (2024). *World development indicators: Iran*. Retrieved October 6.
- design: Choosing among five approaches". Sage publications. https://books.google.com/books/about/Qualitative_Inquiry_and_Research_Design.html?id=Pz5RvgAACAAJ.
- Cristofer, Karen; (2012). Extensive Mothering. *Journal of University of Louisville*, 26(1); 73-96. <https://www.semanticscholar.org/paper/Extensive-Mothering-Christopher/8f29423bb786de116f1c739f36d831b774e57200>.
- Elliott, sinikka, Powell, Rachel 1 Brenton Joslyn, (2015). Being a Good Mom: Low-Income, Black Single Mothers Negotiate Intensive Mothering. *Journal of Family*, 36 (3) 351-370. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0192513x13490279>.
- Gergen, K. J. (2009). *An invitation to social construction* (2nd ed.). London: Sage.
- Giddens, A. (1991). "Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age". Stanford University Press. <https://www.sup.org/books/sociology/modernity-and-self-identity>
- Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (2008). *Analyzing narrative reality*. Thousand Oaks, CA : Sage.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1969). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York, NY : Aldine de Gruyter.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. New

Research Article

A Qualitative Study of Family Economism in Kermanshah

Vakil Ahmadi^{1*}, Negin Nazari²¹ Associate Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.² Master in Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 15 September 2025

Accepted: 03 December 2025

Keywords:

Consumerism, Family, Kermanshah, Marketization, Neoliberalism.

ABSTRACT

The aim of the research is to investigate family economism in Kermanshah city in an exploratory manner using grounded theory. Neoliberalism uses different mechanisms to impose its logic, depending on the structure of each society, which requires analysis. The method of data collection was semi-structured interviews. The findings showed that the causal conditions of family economism included modernization, marketization of social relations and communications, contextual factors included changes in values and norms and consumerism, and intervening factors included weakness in the field of policymaking, political economy, and economic crises. In the face of such a situation, family members turned to the strategy of economic culture and economic socialization, and the result was mental disorders at the individual level and social indifference and social harms at the social level. The general conclusion is that neoliberalism, considering the economic and social structure of Kermanshah city, has launched negative mechanisms specific to such a situation, the result of which was family economism through the imposition of market logic.

Introduction

The family has always been one of the institutions that has had religious, social, cultural and economic functions. With the formation of modernity and changes in the mode of production, the family has undergone structural changes. All daily individual and social relations have no meaning except in the context of economic life. The family's life world is affected by economic mechanisms and is changing and transforming. The family in the city of Kermanshah is also affected to some extent by new mechanisms and has seen the changes that have occurred in the economic and social spheres of Iranian society. This highlights the need to examine the developments in the family in a society whose slogan is culture and the preservation of the family system. The main issue of the research is how the family institution has become isolated within the framework of the macro-social and cultural

mechanism and has lost its main function, and their actions have tended towards economic relations?

Methodology and Data

The research method was qualitative and conducted using grounded theory; the chosen method should analyze and examine the practical and theoretical reasons of the actors in explaining their behavior. Data collection was through in-depth interviews. The target population was women and men in Kermanshah in 1403. The sampling method was theoretical and purposeful, guided by the research problem, and theoretical saturation continued until 24 people.

Findings

The findings showed that the causal conditions of family economism include

* Corresponding Author: Associate Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.

E-mail address: v.ahmadi@razi.ac.ir

E-ISSN: 3208-2717 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Ahmadi, V. & Nazari, N. (2025). A Qualitative Study of Family Economism in Kermanshah. *Iranian Population Studies Journal*, 9(1), 195-211. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.547241.1310>

modernization, marketization of social relations and communications. Modernization imposes new economic and capitalist relations on society and tries to highlight economic logic and uniformity to advance capitalist relations. Marketization has caused social dysfunction of the family. It has reduced public services and monetized them, as well as reduced social functions of the family and eliminated some of its functions in favor of market logic and the production of profit accumulation at the macro level. Communications are also the main tool in the service of neoliberalism to propagate and promote the market mechanism on family life, which, through media and advertising, tries to influence all macro levels of society and create its own culture for alignment. The social and economic contexts of economism in the family have included changes in values and norms and consumerism, changes in social values and norms and consumerism. The interfering factors of family economism have included weakness in the field of policymaking, political economy, and economic crises. At the macro level, power institutions have also been able to impose economism on the family institution as intervention factors, which is a result of weakness in the field of social and economic policy-making, the political economy of the government, and economic crises. When power institutions at the cultural and social levels cannot provide new laws in line with developments and do not have correct policy-making, the family institution will inevitably take the path imposed by market logic. Faced with such a situation, family members have turned to the strategy of economic culture and economic socialization, and the result is mental disorders at the individual level and social indifference and social harms at the social level.

Discussion and Conclusion

Neoliberalism in every society has chosen specific mechanisms and imposed its logic according to its economic, social and cultural structure and characteristics. It seems that in Iran and especially in the city of Kermanshah, neoliberalism has opened paths for changing the family through the ineffectiveness of the government's political economy in the face of economic crises, which ultimately resulted in family economism, and this approach in Kermanshah has been more negative than positive. In other words, it has used the intra-social capital that has created eye and eye to impose fashion and consumerism, which is different from consumerism and fashion in developed and modern cities. It has also used economic crises and inflation to make money and the value of savings important and to reduce social relations, rather than the positive side, which is economic growth and high income, and as a result, consumerism.

The modern economic logic, by providing all social elements, has caused the freedom of action to be taken away from the members of that society and everything is reproduced within the framework of its mechanisms. A purely economic view of marriage, childbearing, and dowry has caused a decrease in the marriage rate, an increase in the age of marriage, and a decrease in fertility. The social changes that have occurred in some social institutions, such as the family, have been forced, imposed, and unwanted. Therefore, with the introduction of economic logic (market) into the family, there are irreparable cultural and social costs for the family and society.

مقاله پژوهشی

مطالعه‌ای کیفی از اقتصادگرایی خانواده در کرمانشاه

وکیل احمدی^{۱*}، نگین نظری^۲^۱ دانشیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.^۲ کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

چکیده

هدف پژوهش، بررسی اقتصادگرایی خانواده در شهر کرمانشاه به شیوه اکتشافی و با استفاده از نظریه زمینه‌ای است. نتولیرالیسم با توجه به ساختار هر جامعه، از سازوکارهای متفاوتی برای تحمیل منطق خود بهره می‌برد که نیازمند واکاوی است. روش جمع‌آوری اطلاعات، مصاحبه به شیوه نیمه ساختاریافته بود. یافته‌ها نشان داد که شرایط علی اقتصادگرایی خانواده شامل نوسازی، بازاری شدن روابط اجتماعی و ارتباطات، عوامل زمینه‌ای شامل دگرگونی در ارزش‌ها و هنجارها و مصرف‌گرایی، عوامل مداخله‌گر شامل ضعف در حوزه سیاست‌گذاری، اقتصاد سیاسی و بحران‌های اقتصادی بوده است. در مواجهه با چنین وضعیتی اعضای خانواده به راهبرد فرهنگ‌سازی اقتصادی و جامعه‌پذیری اقتصادی روی آورده و پیامد آن در سطح فردی اختلالات روانی و در سطح اجتماعی بی‌تفاوتی اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی بوده است. نتیجه کلی این که نتولیرالیسم با توجه به ساختار اقتصادی و اجتماعی شهر کرمانشاه، سازوکارهای سلبی ویژه چنین وضعیتی به راه انداخته که برآیند آن، اقتصادگرایی خانواده از طریق تحمیل منطق بازار بوده است.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۴

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲

کلیدواژه‌ها:

بازاری شدن، خانواده، کرمانشاه،

مصرف‌گرایی، نتولیرالیسم.

مقدمه

نیست، بلکه تمامی فعالیت‌های انتزاعی، ابژه بهره‌کشی اقتصادی شده‌اند (Negri & Hart, 1391 : 285). تأکید بر مفاهیم اقتصادی در تمامی ساحت‌ها به یک سبک زندگی بدل شده که در نگرش‌ها، افکار و عمل فرد متبلور شده است. تحولاتی که در سطوح کلان اجتماعی و اقتصادی روی داده، ناگزیر تمام بنیادهای اجتماعی را دگرگون کرده است. نهادهای اجتماعی که از دیرباز در راستای پاسخ‌گویی به نیازهای انسان شکل گرفته‌اند، امروزه بیش از هر زمان دیگری تحت تأثیر سازوکار تحمیلی

مناسبات اقتصادی در دنیای معاصر به واقعیت اجتماعی زندگی بدل و گریزناپذیر شده است، به‌طوری‌که تمام ابعاد زندگی از دین و ایدئولوژی تا گرایش فردی، تولید، مصرف و رفاه را تحت تأثیر قرار داده است و تعاملات انسانی، نهادها و ساختارها را در راستای پیش‌برد منافع خود در اختیار گرفته است. چنین سازوکاری تا آنجا پیش رفته است که هرگونه حضور اجتماعی خارج از تولید اقتصادی غیرممکن است و ابژه بهره‌کشی دیگر شامل فعالیت‌های تولیدی خاصی

* نویسنده مسئول: دانشیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

نشانی ایمیل: v.ahmadi@razi.ac.ir

استناد به این مقاله:

احمدی، وکیل، و نظری، نگین (۱۴۰۴). مطالعه‌ای کیفی از اقتصادگرایی خانواده در کرمانشاه، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۹، شماره ۱ (۱۷)، ۱۹۵-۲۱۱.

<https://doi.org/10.22034/jips.2025.547241.1310>

کردن مناسبات اقتصادی در بین خانواده‌های کرمانشاهی، افزایش مناسبات اقتصادی در بین اعضای خانواده، تمایل اعضای خانواده به اشتغال زنان، برابری در ارث و اهمیت نقش اقتصادی سایر اعضای خانواده در زندگی اجتماعی آن‌ها اشاره کرد (دفتر طرح‌های ملی با همکاری مرکز ملی رصد اجتماعی وزارت کشور، ۱۴۰۲).

بنابر موارد فوق هدف اصلی این پژوهش این است که چگونه نهاد خانواده در چارچوب سازوکار کلان اجتماعی و فرهنگی منزوی شده و کارکرد اصلی خود را از دست داده و کنش‌های آنان به سمت مناسبات اقتصادی تمایل پیدا کرده است؟

چارچوب مفهومی

گود^۱ در نظریه همگرایی، دگرگونی در نظام خانواده را نتیجه‌ی اجتناب‌ناپذیر دگرگونی ساختاری و ایدئولوژیکی می‌داند. زمانی که دگرگونی ساختاری (صنعتی شدن، شهرنشینی، پرولتاریزه شدن و...) در سطح کلان رخ می‌دهد، سازمان‌های سطوح خرد (خانواده) نیز به اجبار باید خود را با دگرگونی سطح کلان انطباق دهند (اعزازی، ۱۳۷۶: ۱۷). از نظر گیدنز^۲ (۱۳۸۷) عصر نوین، عصر سنت‌زدایی و معادل پایان دادن به سنت به عنوان عامل تأثیرگذار بر انسان و به تبع خانواده است. بنابراین تغییرات، نظام خانواده بیش از هر چیزی متأثر از تحولات کلان اجتماعی و اقتصادی است که در هر دوره‌ای شکل می‌گیرد.

مهم‌ترین تحول قرن ۲۱ ظهور نئولیبرالیسم به عنوان یکی از تحولات نظام سرمایه‌داری است. اصلی که نئولیبرالیسم به عنوان نظام اقتصادی نوین در بستر جامعه ایجاد کرده است، نوعی تفکر اقتصاد محور است. علاوه بر این، سازوکارهای نوین سرمایه‌داری به دنبال فرهنگ خاص خود برای تداوم حیات است تا بتواند زندگی انسان امروز را تسخیر اهداف خود کند (Guigan, 1400: 31).

فرهنگی که در بستر نئولیبرالیسم شکل گرفته منجر به طرد زندگی اجتماعی و توجه هر چه بیشتر جامعه به مناسبات اقتصادی می‌شود چراکه نئولیبرالیسم و مناسبات جهانی شدن در پی دستیابی و یکسان‌سازی جامعه برای تداوم حیات خود از طریق وارد نمودن آنان به مناسبات بازار با سازوکار خاص آن است (Lazzarato, 20: 1394). مناسبات نئولیبرالیسم بیشترین تأکید را بر روابط فردی و بازار ابراز می‌کند بر همین مبنا جامعه بازار جایگزین جوامع دارای بازار شده است و به تبع تمامی ارزش‌ها و هنجارها مانند خوبی کردن، احترام به دیگران، در فرآیند نئولیبرالیسم، ارزش خود را از دست داده

ساختارهای سرمایه‌دارانه احاطه شده‌اند. در این میان، خانواده به عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای اجتماعی از این امر مستثنی نیست. خانواده همواره یکی از نهادهایی بوده که کارکرد مذهبی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی داشته است. با شکل‌گیری مدرنیته و دگرگونی در شیوه تولید، خانواده به لحاظ ساختار دچار تحول شده است. خانواده که عموماً به صورت گسترده بود، به خانواده هسته‌ای تبدیل شد. نقش اعضای آن تا حدودی دستخوش تغییرات زیادی شده؛ به طوری که زنان وارد بازار کار شده‌اند و کار به یک عنصر اساسی در میان خانواده‌ها تبدیل و سازوکار نهاد خانواده در چارچوب نیازها و مبانی نظم جدید بازخوانی شد. دگرگونی‌های ایجادشده در بستر مناسبات سرمایه‌دارانه باعث شد که مصرف، تولید و به تبع روابط اجتماعی در نظام خانواده دچار تغییر شود که این سازوکار در اکثر کشورها از جمله ایران نیز قابل رؤیت است.

در بستر تحولات موجود چیزی که بیش از هر زمان دیگری توانسته خانواده را تحت تأثیر قرار دهد تأکید بر انباشت مداوم سرمایه اقتصادی است. پس انداز بخشی از درآمدها برای مخارج آتی و چگونگی حفظ ارزش و پس انداز مزبور و حتی استفاده از آن برای افزایش میزان درآمد برای تحقق نیازهای بلندمدت و تأمین امنیت اقتصادی، به تدریج به یکی از دغدغه‌های جدی خانواده تبدیل شده است (جعفری ندوشن و رعیتی شوازی، ۱۳۹۳: ۱۱۶).

اقتصادگرایی در میان خانواده و نادیده گرفتن سایر ساحت‌های زندگی اجتماعی به پدیده‌ای قابل تأمل در نهاد خانواده تبدیل شده است. تمام مناسبات روزمره فردی و اجتماعی جز در راستای حیات اقتصادی معنایی ندارد. زیست جهان خانواده متأثر از سازوکارهای اقتصادی، در حال تغییر و دگرگونی است. تک‌ساحتی شدن نهاد خانواده به نوعی منجر به انزوا و طرد انسان از سایر ابعاد زندگی اجتماعی و سلطه اقتصادی می‌شود که در نتیجه قدرت تصمیم‌گیری و اختیار را از انسان سلب می‌کند. این امر ضرورت بررسی تحولات خانواده در جامعه‌ای که شعار آن فرهنگی و حفظ نظام خانواده است با اهمیت جلوه می‌دهد.

خانواده در شهر کرمانشاه نیز تا حدی متأثر از سازوکارهای نوین عمل می‌کند و تغییراتی که در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران بوده را به خود دیده است. در سطح کلان ساختاری و کارکردی که متأثر از عوامل اجتماعی، اقتصادی و تکنولوژیکی بوده است، دچار تغییرات اساسی شده است. در این زمینه می‌توان، به اهمیت پیدا

و قابل مبادله به واسطه پول شده‌اند (Varoufakis, 1397: 42). با گسترش منطق سرمایه‌داری، خانواده و پیوندهای احساسی آن، که می‌توانست محل نظم نوین باشد کم‌رنگ شد؛ چون فرصتی برای رسیدگی به خانواده وجود نداشت. در اینجا خانواده انگ تضاد با جامعه را خورد، زیرا نظام سرمایه‌داری بر پایه‌ی عقلانیت ابزاری شکل گرفته و با خانواده‌ای که محل تبادل عواطف بود در تضاد قرار گرفت، با این وجود سرمایه‌داری توانسته تمام ابعاد جامعه را در برگیرد و پول به تنها عنصر و نیروی محرک خانواده تبدیل شود؛ بنابراین نخستین تأثیر مناسبات موجود در خانواده، منجر به کاهش روابط خانوادگی، انگ خوردن خانواده به عنوان نیروی متضاد نظم نوین و رشد مناسبات پولی و مادی در خانواده شد (Zaretsky, 1398: 57). نئولیبرالیسم اثر خود را بر زندگی اجتماعی گذاشته است. روابط بازار جای روابط اجتماعی گرفته است، به طوری که بازار صرفاً مکانی برای توزیع کالا نیست بلکه، چگونگی نوع نگاه به کالا را نیز تبلیغ می‌کند و نگرشی به وجود می‌آورد که هرچقدر پول بیشتری داشته باشیم، بیشتر از منابع استفاده می‌کنیم. ایجاد چنین نگرشی سعی در توجیه نابرابری در چارچوب بازار را دارد (Sandel, 2013: 23). در بستر سیستم تبلیغاتی سرمایه‌داری، تنها انسان اقتصادی ارزشمند می‌شود. در جامعه اقتصادزده تنها چگونگی سود و بهره‌وری دارای اهمیت است. اگر امری هزینه‌هایش بر منابعش غلبه پیدا کند به سرعت کنار گذاشته می‌شود. چنین مناسباتی سبب حذف کارکردها در خانواده و صرفاً تقلیل روابط خانوادگی به روابط اقتصادی می‌شود (Berman, 1400: 157). تأثیری که نظام نئولیبرال بر نهاد خانواده گذاشته است را می‌توان در حذف کارکردهای اجتماعی خانواده و جایگزینی سازوکارهای اقتصادی دانست.

نئولیبرالیسم نظامی به شدت کارآمد و در واقع هوشمند است که منجر به استثمار نیز می‌شود (Han, 1398: 65). ایدئولوژی نئولیبرال انباشت سرمایه را نقطه عزیمت خود قرار داده است، به طوری که ظهور سرمایه‌داری مدرن، برتری بازار را به ارمغان آورده است. چنان که نظام اقتصادی کنونی مهارناپذیر و چشمش به روی همه چیز بسته است و فقط بر سود متمرکز شده است و روابط اقتصادی توانسته بر روابط اجتماعی سلطه پیدا کند (Polanyi, 1975: 57). در این میان، نهادهای قدرت که نقش تحمیلی این سازوکار را در جامعه دارند، حمایت از طبقات پایین و اقشار آسیب‌پذیر و مجموعه نهادهایی که مستلزم حمایت دولت هستند را در دستور کار خود قرار نمی‌دهند (Harvey, 1386: 94). نئولیبرالیسم از طریق خصوصی‌سازی، کالایی کردن بهداشت، آموزش، خدمات و همچنین کاهش مزد و مزایا و

حذف یارانه‌ها، موجب فشار اقتصادی می‌شود که چنین سازوکاری اولین تأثیر را بر نهاد خانواده و فقیر شدن شتابان آن دارد. چنین امری خانواده را وادار می‌کند که برای امرارمعاش خود به سمت کار و فعالیت اقتصادی روی آورند (بهنام، ۱۳۸۳: ۱۳۰). بنابراین در چارچوب قواعد فوق، خانواده ناگزیر می‌شود اقتصادگرا شود، زیرا نهادهای قدرت نیز خود تحت تأثیر مناسبات نئولیبرالیسم عمل می‌کنند.

مصرف‌گرایی و مدگرایی نیز دو الگوی اصلی فرهنگ نئولیبرالیسم هستند. زندگی مصرفی طرفدار سرعت و انعطاف‌پذیری است و با ثبات و ماندگاری مخالف است و به تبع موافق مصرف کالا و تولیدات است که در این مسیر سعی دارد سلطه بازار را بر پایه‌ی سود، و به زیان مناسبات اصیل انسانی فراهم کند (Stallabrass, 1389: 81). نظم نوین اقتصادی، آن دسته از نیازمندانی که نمی‌توانند در بازار به شکل تقاضاکننده ظاهر شوند را طرد می‌کند (Bourdieu, 1837: 136). بنابراین خانواده‌های که نمی‌توانند خود را با نظم بازار هماهنگ کنند کنار گذاشته می‌شوند. رواج مدگرایی و مصرف‌گرایی در حوزه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی، سبب بروز بحران در خانواده می‌شود زیرا رواج آن صرفاً جنبه معیشتی ندارد، بلکه مصرف‌گرایی شکلی از ابراز وجود و منبع اصلی هویت اجتماعی در میان خانواده است (Friedman, 1994: 191). اهمیت مصرف‌گرایی تا جایی پیش رفته که تقریباً در اکثر جوامع می‌توان خانواده‌های فقیری را دید که زیر بار بدهی سنگین می‌روند تا با خرید کالاهای معروف و مارک‌دار، هویت خود را بسازند (Sklair, 1998: 303).

نهادهای تحت تأثیر تحولات کلان اقتصادی، اجتماعی و سیاسی قرار می‌گیرند و در راستای تغییرات ایجاد شده، خود را بازنمایی می‌کنند. نهاد خانواده نیز از این الگو پیروی می‌کند. نئولیبرالیسم را می‌توان از تأثیرگذارترین عواملی دانست که در دهه‌های اخیر منجر به تغییرات اساسی در نهاد خانواده شده است. نئولیبرالیسم تمامی سازوکارهای خانواده را در بستر قوانین خود ساماندهی کرده است و از تمامی مکانیسم‌های موجود نظیر کاهش روابط خانواده، استثمار، ایجاد نابرابری و تقویت مصرف‌گرایی استفاده می‌کند تا بتواند به اهداف خود که کسب ثروت، بقا و دوام است، دست پیدا کند. با این اوصاف دگرگونی‌های رخ داده در بطن خانواده، ریشه در تحولات کلانی دارد که ناگزیر از آن پیروی می‌کنند.

پیشینه پژوهش

واعظی و همکاران (۱۴۰۲) به تحلیل آثار سرمایه‌داری در تغییر ساختار خانواده و روابط جنسی پرداخته‌اند. آنان اعتقاد دارند تأثیراتی که نظام

است؛ به طوری که نقش های جنسیتی، همراه با تقسیم کار جنسیتی و کار خانگی به نفع مناسبات اقتصادی زیر سؤال برده شده اند. **ون و همکاران^۲ (۲۰۱۲)**، در مطالعه ای با عنوان «فراسوی استعاره تحولات روابط خانواده و جوانان در مدرنیته متأخر» به نقش مدرنیته در تحولات خانواده مانند گسترش روابط برون خانوادگی و روابط دوستی اشاره کرده اند.

عباسی شوازی و مک دونالد^۳ (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان تغییرات خانواده در ایران، بر نقش دولت در افزایش یا محدود کردن تغییرات خانواده تأکید نموده اند، آنان معتقدند اگرچه غربی شدن به عنوان یک نیروی تغییر مطرح است؛ اما تأثیر آن توسط گروه های سیاسی که قدرت را در دست دارند محدود شده است. در حقیقت پارادایم مسلط بر تغییر اجتماعی و تحول خانواده در ایران ساختار سیاسی-ایدئولوژیکی است که تغییرات را کنترل می کند.

پژوهش های مذکور برخی بر تغییرات خانواده مانند روابط برون خانوادگی (**ون و همکاران، ۲۰۱۲**)، تصمیم گیری های خانواده (**احمدی و همکاران، ۱۴۰۲**)، روابط جنسی در خانواده (**واعظی و همکاران، ۱۴۰۲**) و شیوه مدیریت اقتصادی در خانواده (**شکفته و همکاران، ۱۴۰۱**) اشاره کرده اند و برخی نیز بر علل تغییرات که به عواملی مانند جهانی شدن، شهرنشینی، غربزدگی (**Joshi & Singh, 2023**) مدرنیته (**Wyn et al., 2012**)، ساختار سیاسی (**Abbasi-Shavazi & Mc Donald, 2008**) و بازار سرمایه (**جعفری ندوشن و رعیتی شوازی، ۱۳۹۳**) تأکید داشته اند؛ اما پژوهش حاضر بر شیوه شکل گیری اقتصادگرایی در خانواده و مکانیسم های شکل گیری آن تمرکز داشته است که پژوهش های سابق چنین اهدافی نداشته اند. در چگونگی شکل گیری اقتصادگرایی در خانواده به تغییرات همایند اقتصادگرایی نیز توجه شده است؛ در حالی که پژوهش های سابق بیشتر بر پیامدهای اقتصادگرایی پرداخته اند.

روش پژوهش و داده ها

روش و مسئله تحقیق در تناظر با یکدیگر هستند، مسئله این پژوهش چگونگی گرایش نهاد خانواده به اقتصادگرایی است. روش پژوهش کیفی و با استفاده از نظریه زمینه ای انجام شده است. روش انتخاب شده باید دلایل عملی و نظری عواملان در توضیح رفتارشان

سرمایه داری بر زندگی اجتماعی گذاشته است، ریشه در نظام عقلانی و محاسبه گری برای توسعه هر چه بیشتر است. عقلانیت ابزاری در نظام سرمایه داری سبب حذف احساسات در نهاد خانواده شده است؛ زیرا آن را مانعی برای رسیدن به کسب سرمایه می داند و همین امر سبب فاصله بین بلوغ جنسی و عقلانی شده و افراد نیازهای جنسی خود را خارج از خانواده تأمین می کنند.

احمدی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان همسان همسری و بازتعریف نقش زنان در تصمیمات خانواده (مطالعه موردی شهر اسلام آباد غرب)، با تکیه بر روش پیمایش نشان داده اند که همسان همسری عینی یعنی همانندی زن و شوهر در سن، تحصیلات و اشتغال بیشتر شده است و این امر سبب تغییر در تصمیم های مهم خانواده از جمله تصمیم های اقتصادی شده که قبلاً به طور کامل مردانه بوده است. این نویسندگان به اهمیت سازوکار اقتصادی و تحولاتی که اقتصاد بر نهاد خانواده گذاشته، اشاره دارند و برجسته شدن مناسبات اقتصادی را یکی از عوامل تأثیرگذار بر دگرگونی خانواده می دانند.

شکفته و همکاران (۱۴۰۱) به بررسی عمومیت شیوه های مدیریت اقتصادی در خانواده در شهر مشهد و عوامل مؤثر بر آن پرداخته و نشان دادند مناسبات خانواده از جمله وضعیت شغلی، وضعیت فرهنگی و اجتماعی رابطه ای مثبت با مدیریت اقتصادی در خانواده داشته است.

جعفری ندوشن و رعیتی شوازی (۱۳۹۳) به بررسی نقش بازار سرمایه در امنیت خانواده پرداخته اند. در این پژوهش نشان داده شد که آگاهی نسبی خانواده از میزان سرمایه گذاری و به تبع پس انداز، ضامن سلامت و امنیت اقتصادی خانواده ها است. این پژوهشگران به اهمیت فکر اقتصادی در خانواده و امنیت حاصل از آن پرداخته اند.

جوشی و سینک^۱ (۲۰۲۳)، در تحقیق خود در زمینه خانواده و تغییرات آن نشان داده اند که عواملی نظیر جهانی شدن، شهرنشینی، غربزدگی، آموزش و پیشرفت های فناوری در تغییرات خانواده نقش داشته اند.

فارل^۲ و همکاران (۲۰۱۲) در مطالعه ای با عنوان تغییر خانواده و وضعیت جامعه شناسی خانواده در آمریکا نشان داده اند که در دهه های اخیر نوعی از بی ثباتی در خانواده و روابط زناشویی رخ داده

1. Joshi & Singh

2. Farrell

3. Wyn et al

4. Abbasi-shavazi & Mc Donald

تا ۲۴ نفر ادامه یافت. مصاحبه با در نظر گرفتن تمامی شئون اخلاقی انجام گرفته و سعی شده است در انتخاب نمونه‌ها از جنسیت، وضعیت، تحصیلات، شغل و سطح درآمد متفاوت انتخاب شود. ویژگی‌های افراد نمونه در جدول شماره یک آمده است.

اعتبار پژوهش نیز، با در نظر گرفتن سازگاری روش شناختی، خودآگاهی پژوهشگر، تناسب یافته‌ها با نظر مشارکت‌کنندگان، منطق معناداری مدل بر ساخته از اطلاعات، اصالت یافته‌ها و انعکاس تمامیت تجربه به دست آمده است.

را مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. شیوه تحلیل اطلاعات در این روش، رفت و برگشت هم‌زمان میان اطلاعات و مفاهیم است تا هم اطلاعات دسته‌بندی نظری پیدا کنند و هم نظریه براساس دلالت اطلاعات بازآرایی شود.

گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه عمیق بوده و سؤالات پژوهش نیز به صورت نیمه ساختار یافته مطرح شده است. جامعه هدف، زنان و مردان شهر کرمانشاه در سال ۱۴۰۳ بودند. شیوه نمونه‌گیری به راهنمایی مسئله پژوهش، نظری و هدفمند بوده است که اشباع نظری

جدول ۱. ویژگی مصاحبه‌شوندگان
Table 1. Characteristics of interviewees

ردیف	جنس	تحصیلات	شغل	سطح درآمد	سن	ردیف	جنس	تحصیلات	شغل	سطح درآمد	سن
۱	مرد	دیپلم	آزاد	پایین	۶۱	۱۳	زن	دکتر	معلم	متوسط	۴۰
۲	مرد	سیکل	آزاد	متوسط	۵۵	۱۴	زن	دیپلم	خانه‌دار	پایین	۲۵
۳	مرد	لیسانس	کشاورز	متوسط	۴۶	۱۵	زن	لیسانس	آرایشگر	بالا	۲۵
۴	مرد	لیسانس	کارمند	متوسط	۳۹	۱۶	زن	لیسانس	خیاط	بالا	۲۹
۵	مرد	فوق لیسانس	پرستار	متوسط	۳۸	۱۷	زن	دیپلم	آزاد	بالا	۲۵
۶	مرد	لیسانس	آزاد	بالا	۳۱	۱۸	زن	لیسانس	پرستار	بالا	۳۲
۷	مرد	لیسانس	کارگر	پایین	۲۹	۱۹	زن	دیپلم	آرایشگر	متوسط	۳۷
۸	مرد	لیسانس	کشاورز	متوسط	۳۹	۲۰	زن	دیپلم	خانه‌دار	متوسط	۳۵
۹	مرد	لیسانس	کارمند	بالا	۳۲	۲۱	زن	لیسانس	کارمند	متوسط	۲۹
۱۰	مرد	دکتر	کارمند	بالا	۴۸	۲۲	زن	فوق لیسانس	آزاد	بالا	۳۸
۱۱	مرد	فوق لیسانس	آزاد	بالا	۲۸	۲۳	زن	لیسانس	خانه‌دار	متوسط	۳۲
۱۲	مرد	دیپلم	کشاورز	متوسط	۵۵	۲۴	زن	دیپلم	خیاط	بالا	۳۹

یافته‌ها

تحلیل مصاحبه‌ها طی سه مرحله و با اقتباس از شیوه‌ی استرواس و کرین^۱ (۱۳۹۱) انجام شده است که شامل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی است. در کدگذاری باز گزاره‌های مهم از مصاحبه‌ها استخراج شده است که توصیف، تعریف و تبیین مصاحبه‌شوندگان از چگونگی اقتصادگرایی در خانواده است. در متن مقاله بخش‌های از مصاحبه‌های اصلی ذکر شده است و با استناد به آن کدگذاری صورت گرفته است. در مرحله بعد از طریق کدگذاری محوری، مفاهیمی که تعدادی از گزاره‌ها را حول یک مضمون جمع می‌کند و با دلالتی کلی‌تر معنای مشترک گزاره‌ها را پوشش داده دسته‌بندی شده است. در مرحله کدگذاری گزینشی، مقولاتی که چند مفهوم را می‌توان ذیل آن دسته‌بندی کرد شناسایی شده است. ضمن این‌که در تحلیل داده، ذهن خالی نبوده و از تأثیرات مناسبات کلان اقتصادی، سیاسی و اجتماعی استفاده شده است. ترتیب معرفی مقولات با تکیه بر دو معیار طرح‌شده است: اول فراوانی تکرار آن در مصاحبه‌ها و دوم اهمیت آن مقوله در ایجاد پیوند میان مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌ها.

مقوله اقتصادگرایی در خانواده

در اینجا با اتکا به مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌شوندگان، می‌توان قلمرو معنایی مقوله اقتصادگرایی را به تقلیل روابط اجتماعی به اقتصادی در بستر جامعه، ایجاد تفکر اقتصادی، صرفه‌جویی و سرمایه‌گذاری در میان خانواده‌ها ارتباط داد.

مقوله اقتصادگرایی از منظر مصاحبه‌شوندگان با مفاهیم متعدد نظیر، تقلیل روابط اجتماعی به اقتصادی، تفکر اقتصادی، صرفه‌جویی و سرمایه‌گذاری تعریف شده است، گرچه هرکدام از این مفاهیم کلی و مبهم هستند؛ اما چیزی که در اینجا اهمیت ویژه پیدا کرده است، این است که اقتصادگرایی چیزی فراتر از اراده افراد بوده است و ناگزیر از مسیرهای متعددی به خانواده تحمیل شده است. اولین گامی که سبب بروز برجسته کردن مناسبات اقتصادی شده است کاهش روابط میان افراد و اولویت پیدا کردن مناسبات اقتصادی است، دومین گام ایجاد ذهنیت مادی بود، به این معنا که افراد همه چیز را در بستر سرمایه‌های اقتصادی می‌دانند که در پرتو آن می‌توانند به امنیت برسند و از این مسیر مقررات در خانواده را بر هم می‌زند. سومین گام، صرفه‌جویی است که اعضای خانواده در تلاش مداوم برای دستیابی

به یک سرمایه‌ماندگار است. چنین منطقی خانواده را به سرمایه‌گذاری در بخش‌های کلان اقتصادی و انباشت سرمایه سوق می‌دهد. این مفاهیم در کنار هم مقوله اقتصادگرایی را نشان می‌دهند. با وجود این، بروز چنین پدیده بدون زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی رخ نداده است و شرایط علی این موضوع را تأیید می‌کنند.

جدول ۲. مفاهیم اولیه، مقوله‌های دست‌اول مقوله اقتصادگرایی خانواده
Table 2. Basic concepts, first-order categories of the family economism category

مقوله دست‌دوم	مقوله دست‌اول	گزاره‌ها
اقتصادگرایی خانواده	تقلیل روابط اجتماعی به اقتصادی	برتری یافتن مادیات در زندگی اجتماعی خانواده‌ها، شکل‌گیری روابط اجتماعی از جمله احترام، ایجاد حس تعلق دیگران در بستر مادیات، در نظر گرفتن منافع اقتصادی در مورد ارتباط با دیگران و بهره‌مندی از منافع مادی، تحکیم پایگاه خانواده و ابراز وجود در خانواده از مسیر تعاملات اقتصادی، تولید فرهنگ اقتصادی
	ایجاد تفکر اقتصادی	ترجیح دادن فعالیت اقتصادی به فعالیت‌های اجتماعی از جمله کار و مهارت‌آموزی، مقررات‌زایی از نقش‌های اعضای خانواده در راستای تثبیت منافع اقتصادی، میل به پیشرفت از مسیر تمکن مالی، پول مایه خوشبختی، خانواده سنتی عنصری بازدارنده برای دستیابی به منابع اقتصادی، حس امنیت در بستر اقتصادی
	صرفه‌جویی	کاهش خرید کالاهای لوکس و یکبار مصرف، به حد نیاز مصرف کردن، در نظر گرفتن خواسته‌های اصلی و الزامی در خانواده، تلاش برای هماهنگ کردن درآمدها با مخارج، اولویت بخشیدن به ضروریات زندگی به خاطر دستیابی به سرمایه‌های ماندگار
	سرمایه‌گذاری	سرمایه‌گذاری در بخش‌های ماندگار و طولانی‌مدت نه مصرفی و غیرضروری، افتتاح حساب‌های طولانی‌مدت برای اعضای خانواده، سرمایه‌گذاری در بورس، خرید طلا و زمین برای انباشت سود، تلاش برای دستیابی به مشاغل با درآمد بالا

«در حال حاضر همه چی تغییر کرده، در خانواده امروز احترام و دوست داشتن و این چیزا خیلی کم و بی‌معنی شده، میشه گفت همه چی پول و مادی شده من خودم همیشه فک می‌کنم از روابط تو خانواده و حتی ارتباط با اطرافیان چقدر می‌تونم منفعت به دست بیارم چون این فرصت رو برام به وجود میاره که از طریق پول که به دست میارم ابراز وجود کنم چون تنها راه همین، این خودش باعث میشه که یه فرهنگ جدید به وجود بیاد و پول

جای همه چی رو بگیره» (مرد، ۳۸ ساله، فوق‌لیسانس).

«تو جامعه تنها چیزی که جواب می‌ده پول هست، خودم در حال حاضر بیشتر از این که بخوام به تشکیل خانواده و این جور چیزها فکر کنم سعی می‌کنم به شغل مناسب برای خودم دست و پا کنم چون از طریق اون می‌تونم به خواسته‌هام برسم و به امنیت رو تجربه کنم. الان دیگه مثل گذشته نیست که خانواده فقط تنها راه برآوردن کردن نیازها باشه، آدم وقتی پول داشته باشه می‌تونه همه نیازهای خودش رو برطرف کنه. خانواده به بار اضافه رو رو دوش می‌ذاره» (مرد، ۳۱ ساله، دکتری).

«من همیشه به بچه‌ها و شوهرم میگم پول کمتری خرج کنیم گاهی پیش میاد که سالی به بار مسافرت می‌ریم یا از چیزهای غیرضروری برای خرید خونه جلوگیری می‌کنم البته گاهی بهم میگن تو خسیس هستی و پول خرج نمی‌کنی، ولی اگه اینا کارها رو نکنم هیچ پس‌اندازی برام جمع نمیشه تمام تلاشم رو می‌کنم که بین حقوق و دخل و خرجم فرق نباشه چون چیزی دستم رو نمی‌گیره» (زن، ۳۲ ساله، لیسانس).

«من الان ۴۷ ساله اگه بگم کل زندگیم رو کار کردم دروغ نگفتم و همیشه به بچه‌هام گفتم سرمایه‌گذاری کنن پول جمع کنن. خیلی وقت‌ها بوده، از نیازهای اصلی زندگیم گذشتم تا تونستم خونه‌ای بخرم، طلایی پس‌انداز کنیم با خانواده‌ام و یا حتی بچه‌هام رو کلاس کنکور بفرستم به رشته خوب قبول بشن» (مرد، دیپلم، ۴۷ ساله، لیسانس).

شرایط علی

تلقی از اقتصادگرایی و مجموعه‌ای از کنش‌های اقتصادی که افراد در درون خانواده به آن‌ها میل پیدا کرده‌اند به تنهایی بروز نکرده است. در اینجا سه مقوله اصلی بازاری شدن، نوسازی و ارتباطات به عنوان شرایط علی، مطرح شده‌اند.

بازاری شدن، از مفاهیم خصوصی‌سازی و کارکردزایی از خانواده بدست آمده است. بخش قابل توجهی از منابع عمومی به بخش خصوصی واگذار شده است. اگر در گذشته هزینه‌های کمی برای مدرسه، بهداشت و... پرداخت می‌شد، در حال حاضر این موارد به کالایی تبدیل شده است که باید آن را خریداری کرد که به تبع هزینه‌های بالایی را بر دوش خانواده گذاشته است. وقتی هزینه خدمات عمومی بالا می‌رود باید به عنوان کالا برای خرید آن پول پرداخت کرد که می‌توان در این زمینه منطق بازار را دید. این سازوکار ناگزیر خانواده را به عنوان یکی از اصلی‌ترین مصرف‌کننده‌ها برای خرید کالا معرفی می‌کند. تنها راه دستیابی به

چنین کالاهای مصرفی، داشتن سرمایه مالی و تمکن مالی است. «زندگی‌ها امروز خیلی سخت شده مخصوصاً برای خانواده‌ها واقعاً نمیشه نفس کشید. من دوتا بچه دارم واقعاً نه می‌تونن برن به دانشگاه خوب درس بخونن، یا مریض میشن ببرم به دکتر خوب، اونایم که هستن فقط خصوصی هستن منم پول ندارم. در حال حاضر هم هیچ کمکی به خانواده‌های که وضعیت ضعیف دارن نمی‌کنم. من به ناچار مجبورم کل روز و کار کنم تا حداقل‌های زندگی رو تأمین کنم چون تنها راه رفع و تأمین حداقل‌های زندگی پول و مادیات هست» (مرد، متأهل، ۶۱ ساله، دیپلم).

جدول ۳. مفاهیم اولیه، مقوله‌های دست‌اول و دست‌دوم شرایط علی اقتصادگرایی خانواده

Table 3. Basic concepts, first-order and second-order components of the causal conditions of family economism

مقوله دست‌دوم	مقوله دست‌اول	مفاهیم اولیه
	خصوصی‌سازی	کاهش خدمات عمومی، افزایش هزینه‌های مسکن، بهداشت و درمان و آموزش، کالایی شدن خدمات عمومی، حذف یارانه‌های دولتی و حمایتی برای خانواده، واگذاری خدمات عمومی و اجتماعی به بخش‌های خصوصی، بالا رفتن هزینه‌های استفاده از خدمات
بازاری شدن	کارکردزایی از خانواده	به وجود آمدن نهاد هم‌عرض خانواده، دخالت در چگونگی انجام وظایف خانواده، جایگزین شدن روابط بازار در خانواده، کاهش نقش خانواده در تصمیم‌گیری در ازدواج و اشتغال و جامعه‌پذیری، کم‌رنگ شدن نقش زنان در خانواده و اولویت پیدا کردن مبانی اقتصادی، عدم نیاز به خانواده برای رفع نیازهای روحی و جسمی، اولویت پیدا کردن منطق مادی بر منطق اجتماعی و فرهنگی، ضعیف قلمداد کردن خانواده به واسطه کارکرد سنتی، کم‌رنگ شدن ارزش‌های دینی در خانواده به واسطه برتری مادیات، عدم توان خانواده در حفظ ارزش‌ها و هنجار
نوسازی	شهرنشینی	افزایش شهرنشینی، به رسمیت شناخته شدن در شهر از مسیر تمکن مالی، بهره‌مندی از منابع و امکانات شهری به واسطه پول، نیاز فضای شهری به انباشت سرمایه، بهره‌مندی از منابع و امکانات در گرو دسترسی به پول، تقلیل روابط اجتماعی به روابط شهری
	یکسان‌سازی	سنجش خانواده بر معیار اقتصادی و تمکن مالی، اقتصاد تنها اولویت اعضای جامعه، هم‌شکلی تمام خانواده‌ها از مسیر توجه به مادیات، نفی تکتگرایی و تلاش برای انسجام و هم‌شکلی خانواده
ارتباطات	رسانه	بی‌توجهی رسانه به مناسبات فرهنگی و اجتماعی خانواده، تبلیغ مفاهیم اقتصادی در تلویزیون و فضای مجازی، جایگزین کردن مادیات به عنوان ارزش برتر، بازنمایی از خانواده سنتی به عنوان عنصر بازدارنده
	تبلیغات	تبلیغ کالاهای تولیدی، نیاز تراشی برای بهره‌مندی و استفاده از منابع برای خانواده، توجیه کردن خانواده برای بهتر زندگی کردن از طریق ترویج کالاهای مصرفی در تلویزیون و شبکه‌های اجتماعی

در بحث کارکردزدایی، رونق گرفتن منطق اقتصادی و نفی ارزش‌های اجتماعی به نفع سود محوری است که مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کرده‌اند. کارکردهای خانواده توسط نهادهایی که منطق بازار بر آن‌ها حاکم است گرفته شده است و بتدریج خانواده از محتوا تهی شده است.

«قبلاً فقط به خانواده بود که وظیفه تربیت بچه‌ها رو برعهده داشت و بعدش مدرسه و تحصیل. الان دیگه اینجوری نیست مهد کودک، مراکز مشاوره و... خیلی زیاد شده که همه‌ام برای خانواده هزینه‌بر هست و انگار همه اینا دارن تو کار خانواده دخالت می‌کنن و وانمود میکنند که خانواده نمی‌تونه کارش رو انجام بده» (زن، ۳۷ ساله، دیپلم).

«قبلاً همه چیز در خانواده معنی و مفهوم پیدا کرد این در حالی که الان اینجوری نیست. آدم‌ها به چشم فرصت به همه چی نگاه می‌کنن مثلاً پدرم، زنم، شوهرم چقدر می‌تونن برام منافع داشته باشن، انگار اونا به وسیله هستن در خدمت افراد در خانواده» (مرد، ۴۸ ساله، دکترا).

نوسازی در قالب، دو عنصر شهرنشینی و یکسان‌سازی سبب اهمیت سازوکار اقتصادی در نهاد خانواده و تکاپوی آنان برای دستیابی به مادیات شده است. گسترش شهرنشینی باعث تحول در زندگی خانوادگی شده به‌طوری‌که خانواده‌ها برای ادامه حیات خودشان در زندگی شهری به مناسبات اقتصادی روی می‌آورند و برای ادامه زندگی خود و بهره‌مندی از منابع و امکانات موجود، نیازمند تمکن مالی شدند.

«ما چند ساله اومدیم شهر زندگی می‌کنیم، زندگی شهر دردسرهای خودش رو داره، مخصوصاً برای خانواده‌ها چون تنها راه به رسمیت شناخته شدن پول هست، مثلاً کجا زندگی می‌کنی، کارت چیه، روابط اینجا صرفاً پولی هست. علاوه بر این شهر خودش برای این که توش زندگی کنی باید براش پول پرداخت کنی و حتی استفاده از چیزهای کوچیک و جزئی و همین آدم رو مجبور می‌کنه به پول فکر کنن» (مرد، ۲۹ ساله، لیسانس).

یکپارچه‌سازی و یکسان‌سازی که از اصول مدرنیته است سبب شده که مجموعه فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی که در خانواده بوده است کنار گذاشته شود و باعث شده خانواده در چارچوب اقتصادی و مجموعه منابع اقتصادی که در اختیار قرار دارد مورد توجه قرار گیرد. «جامعه‌ای که الان داریم توش زندگی می‌کنم همه چی رو داره به مدل می‌کنه مثلاً همه به چیزی پیوستیم، به شکل بشیم به جوری رفتار کنیم، شاید واقعاً خیلی از خانواده‌ها باشن بخوان به جور دیگه

زندگی کنن ولی نمی‌تونن چون جوری شده که انگار همه باید به سمت مادیات برن و به شکل بشن» (زن، ۳۸ ساله، فوق‌لیسانس).
ارتباطات (رسانه و تبلیغات) نیز از دیگر عواملی بوده که از نظر کنشگران تأثیر مستقیمی بر تقویت نگرش مثبت نسبت به اقتصاد شده است. از منظر مصاحبه‌شوندگان نادیده گرفتن ارزش‌های خانواده، تلقی از خانواده سنتی به عنوان عنصری بازدارنده و ترویج ارزش‌های مادی خانواده در بستر رسانه‌های جمعی، سبب ترویج فرهنگ اقتصادی در میان خانواده شده است. علاوه بر رسانه، تبلیغات نیز یک عنصر اساسی برای ترویج و تزریق سازوکار اقتصادگرایی و توجه ویژه به آن از منظر کنشگران بوده است؛ زیرا آموزش و برنامه‌ریزی‌هایی که در حوزه‌های مختلف شغلی و تحصیلی، منجر به تقویت اقتصادگرایی و اهمیت آن در بطن زندگی خانواده شده است.

«خیلی از شبکه‌های مختلف و رسانه با توجه به کاری که دارم استفاده می‌کنم و واقعاً هم خیلی راحت می‌تونن تو ذهنیت افراد تأثیر بذارن مثل تلویزیون، اینستاگرام، تلگرام و در همه اونا به پیام مشترک در مورد دنیایی اطراف و حتی خانواده هست که مناسبات سنتی از بین رفته ارزش دنیایی امروز فقط پول هست و این خودش کم کم به آدم یاد میده که پول حرف اول رو می‌زنه» (زن، ۲۹ ساله، لیسانس).
«تولید چیزهای جدید و به روز و این که برای بر طرف کردن نیازهامون ازش استفاده کنیم خیلی زیاد شده مثلاً کالاهای مصرفی که نشون میدن و یا حتی تو سطح شهر در موردش بنر می‌زنن و لینک تبلیغات میاد همشون نشون میدن که برای دستیابی به اینا باید پول داشته باشیم» (زن، دیپلم، ۳۹ ساله دیپلم).

همان گونه که در شرایط علی بیان شد، خانواده‌ها ناگزیر و به اجبار به مناسبات اقتصادی روی آورده‌اند، زیرا منطقی که بر جامعه حاکم شده است منطق بازار است، به‌طوری‌که در خانواده به صورت مداوم همه چیز در حال عرضه و خرید و فروش است. تنها راه دوام در آن تأکید بر مناسبات اقتصادی است.

شرایط زمینه‌ای

مجموعه تحولات اجتماعی و دگرگونی‌های که در بستر جامعه رخ داده است، ناگزیر خانواده را نیز متحول کرده است. زمانی که در سطح کلان، مادیات جای خود را به همه چیز می‌دهد سایر ابعاد اجتماعی نیز باید خود را همگام با وضع موجود هماهنگ کنند. در این بخش، دگرگونی در ارزش و هنجارها و مصرف‌گرایی از مقولات

اصلی بوده است که به‌عنوان شرایط زمینه‌ای معرفی شده است.

جدول ۴. مفاهیم اولیه، مقوله‌های دست‌اول و دست‌دوم شرایط زمینه‌ای اقتصادگرایی خانواده

Table 4. Basic concepts, primary and secondary categories of the background conditions of family economism

مفاهیم اولیه	مقوله دست‌اول	مقوله دست‌دوم
تحمیل ارزش‌های غربی به خانواده، تمایل زنان به تحصیل و مهارت‌آموزی، تأمین نیروی کار جامعه از طریق فعالیت زنان، کسب استقلال مالی و اجتماعی، توان ابراز وجود در خانواده و اجتماع، تضییع نقش زنان به‌عنوان زن سنتی	هویت زدایی از خانواده	
تمایل مردان به ازدواج با زنان شاغل، ارجحیت پیدا کردن مناسبات مادی نظیر شغل و تحصیلات برای خانواده، عدم تمایل خانواده به داشتن فرزند به واسطه نبود پشتوانه اقتصادی، تمایل زنان به ازدواج با مردان پول‌دار، نفی نگرش به ساده‌زیستی برای تشکیل خانواده، تمایل به تجمل‌گرایی افراد برای تشکیل خانواده	وجود تمکن مالی برای تداوم خانواده	دگرگونی در ارزش‌ها و هنجارها
رسیدن به ایده‌آل‌های زندگی در خانواده از مسیر تمکن مالی، خوشبختی در خانواده از مسیر داشتن منابع اقتصادی، تأمین شدن امنیت و آرامش از مسیر سرمایه اقتصادی، عدم نیاز به دیگران به واسطه وجود منابع اقتصادی، امکان دسترسی به منابع موجود برای خانواده	تلقی از سعادت‌مندی درگرو مادیات	
تولید کالاهای لوکس و غیرضروری، یک بار مصرف بودن کالاهای تولیدی، تولید کالاهای مصرفی و عرضه آن به بازار، نیازتراشی جامعه برای مصرف بخش زیادی از تولیدات، تقویت روحیه تنوع‌طلبی در میان خانواده برای مصرف	تولید کالاهای مصرفی	
کم‌نیاب کردن خانواده در هنگام ارتباط با یکدیگر، به رسمیت شناخته شدن، تقویت حس رقابت در برابر خانواده‌های دیگر، حس اعتماد به نفس در مصرف کالا، مقبولیت اجتماعی برای خانواده، جلوگیری از طرد و تمسخر، ابراز وجود، چشم و هم‌چشمی در میان خانواده‌ها	تجمل‌گرایی	مصرف‌گرایی
تلاش خانواده برای به روز شدگی، همگام شدن با تحولات اجتماعی، کسب هویت در جامعه، پرهیز از کهنگی	مد	

هویت‌زدایی از خانواده و اهمیت اشتغال زنان بیش از وظایف خانوادگی و مزایایی که به آنان تعلق می‌گیرد، زمینه دگرگونی در ارزش‌ها و هنجارها در خانواده و میل به اقتصادگرایی فراهم نموده است. مصاحبه‌شوندگان بر این باور هستند تمکن مالی برای حیات خانواده یک پدیده الزامی است زیرا بدون وجود پول نمی‌توان خانواده تشکیل داد. ضمن این که تقویت نگرش به سعادت‌مندی و رستگاری از طریق پول، جایگزین تمام مناسبات دینی، فرهنگی و

اجتماعی در خانواده شده است.

«زندگی‌های امروز خیلی تغییر کرده همه دوست دارن شبیه خارجی‌ها زندگی کنن، مثلاً زن‌ها بیرون خونه کار کنن و این براشون ارزش هست و فقط با پول میشه که تو جامعه دیده بشه، ارزش‌های دینی کم‌رنگ شده، انگار ارزش جدید با پول معنی پیدا می‌کنه» (مرد، ۵۵ ساله، سیکل).

«امروز دیگه فهم شعور و اینا معنی نمیده، فقط پول که مهم شده تو خانواده مثلاً همه مردا دوست دارن با یه خانم ثروت‌مند ازدواج کنن دیگه ام به بچه دار شدن فک نمی‌کنن» (زن، ۲۵ ساله، دیپلم).

«پول داشتن تنها چیزیه که امروز می‌تونه آدم رو به همه چیز برسه. امنیت، آرامش خوشبختی رو برات فراهم کنه و حتی نیازی به کسی نداشته باشه و راحت بتونی نیازهای خودت برآورده کنن» (زن، ۳۵ ساله، دیپلم).

مصرف‌گرایی نیز ازجمله عواملی است که مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کرده‌اند. تولید کالاهای مصرفی و نگرش مثبت به مصرف آن، تجمل‌گرایی در راستای به رسمیت شناخته شدن و مدگرایی برای همگام شدن با مجموعه تحولات، سبب شده که افراد اقتصادگرا شوند.

«من هر وقت میرم بازار خرید کنم ناخواسته کلی خرج می‌کنم واقعاً شاید خیلی ضروری نباشه هم چون به چشم قشنگ و با طرز استفاده‌اش آشنا می‌شم، دوست دارم بگیرم با این وجود ممکنه خیلی هم برام کاربرد نداشته باشه و اما چون چیزهای که هست تنوع هم داره آدم رو تشویق می‌کنه بخره و البته این خودش نیاز به وجود پول هست واقعاً میشه گفت چیزهای که هست آدم رو فریب میدن تا چیزی رو بخریم» (زن، ۲۹ ساله، لیسانس).

«عقل آدم الان به چشم هست این که چقدر پول‌داری چقدر می‌تونی خودت رو مداوم عوض کنی این الان تو خانواده‌های خیلی مهم شده، من مجبور به خاطر این که جلو همکارام و دوستانم طرد نشم و احساس اعتماد نفس بهم دست بده و جلوی اونا کم نیارم واقعاً مجبور سالی یکبار حداقل در حد یه چیز کوچیک چیزی بخرم برای تو خونه یا وقتی مسافرت میرم برای کم نیاب کردن جلوی اونا خرید کنم واقعاً این بر خلاف میل خودمه چون باید کلی هزینه پرداخت کنم و فقط چشم‌وهم‌چشمی است» (مرد، ۳۹ ساله، لیسانس).

«الان تو هر خانواده هر کی خرید نکنه، به روز نباشه و یه جوهرهای با چیزهای که مد هستن هماهنگ نشه هویت نداره انگار کهنه می‌شه، به زبون ساده‌تر کلاس آدم میاد پایین انگار آدم هر

و مسائل فرهنگی و اجتماعی فقط شعاری مطرح است اینا همگی عدم ارتباط بین واقعیت و چیزهای است که دولت داره انجام میده. الان تو رسانه و حتی کل برنامه‌ها فقط میگن معیشت و خانواده خوب

این یعنی فقط پول مهم هست» (زن، ۳۲ ساله، لیسانس).

اقتصاد سیاسی در این که افراد جامعه چقدر، چگونه و کی داشته باشند نقش مهمی دارد. مفاهیم نابرابری اجتماعی و اقتصادی که از دل گزاره‌های مصاحبه‌شوندگان استخراج شده است اشاره به نقش دولت در توزیع مزایا و فرصت‌های شغلی، تحصیلی، سیاسی و اجتماعی دارد. «این که همه‌چیز فقط برای یه عده محدود فراهم شده،

توزیع ناعادلانه درآمد، نبود فرصت‌های شغلی، خودش یه مشکل بزرگ شده که مخصوصاً برای کسانی که درآمد پایین دارن. خیلی در دسر داره حالا این برای خانواده‌ها بیشتر مشکل داره چون ناخواسته افراد مجبور میشن برای دستیابی به حداقل‌های زندگی بیشتر به سرمایه‌های اقتصادی توجه کنن» (مرد، ۳۸ ساله، لیسانس).

«درآمدها خیلی نابرابر هست مثلاً حقوق یه کارگر تو همه‌جا یه جور نیست این درحالی که یه عده با حقوق‌های خیلی بالا زندگی می‌کنن این مشکلات باعث شده که افراد راه‌حل این مشکلات رو فقط پول بدونن» (مرد، ۴۶ ساله، لیسانس).

بحران‌های اقتصادی نیز بیش از هر نهاد دیگری خانواده را مورد تهدید قرار می‌دهد که در اینجا بی‌ثباتی اقتصادی و بیکاری از عوامل تأثیرگذار هستند. بی‌ثباتی در قیمت، بالا بودن نرخ بیکاری و عدم جذب افراد در مشاغل سبب تقویت این نگرش شده است که همواره برای برون‌رفت از چنین بحرانی، دستیابی به سرمایه اقتصادی تنها راه ممکن است.

«آمار تورم تو ایران خیلی بالاس، حتی سطح درآمدی خانواده‌ها با دخلشون نمی‌خونه» (مرد، ۳۱ ساله، لیسانس). «کار نیست آمار بیکارا سر به فلک کشیده کسی هم پاسخگو نیست. این معضل بیشترین تأثیرش رو روی خانواده گذاشته، من الان چهارساله استخدامی شرکت می‌کنم هر بار با بهانه‌های مختلف رد میشم یه مدت تو یک شرکت خصوصی کار کردم هر بار برای چند ماه بیکار می‌شدم، با این وضعیت اقتصادی جامعه واقعاً نمیشه بدون پول زندگی کرد» (مرد، ۲۹ ساله، لیسانس).

بخش قابل‌توجهی از موارد مطرح‌شده مانند نابرابری، تورم، بیکاری ریشه در سازوکارهای نظام سرمایه‌داری دارد که دولت نتوانسته آن را کنترل کند و برای همین، اقتصادمحوری نقش مهمی در خانواده پیدا کرده است.

چی میان تو جامعه باید استفاده کنه» (زن، ۳۷ ساله، دیپلم).

شرایط مداخله‌گر

در این بخش تلاش شده است تا عوامل مداخله‌گر در اقتصادگرایی خانواده شناخته شود. ضعف در حوزه سیاست‌گذاری، اقتصاد سیاسی و بحران‌های اقتصادی کلان از مهم‌ترین عوامل مداخله‌گر از منظر مصاحبه‌شوندگان شناخته شده است.

جدول ۵. مفاهیم اولیه، مقوله‌های دست‌اول و دست‌دوم شرایط مداخله‌گر اقتصادگرایی خانواده

Table 5. Basic concepts, first-order and second-order components of the intervening conditions of family economism

مفاهیم اولیه	مقوله دست‌اول	مقوله دست‌دوم
عدم هماهنگی نهادهای متولی خانواده، مشخص نبودن سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی برای خانواده	فقدان برنامه‌ریزی منسجم	ضعف در حوزه سیاست‌گذاری
تقلیل دادن بخش زیادی از مسائل اجتماعی به مناسبات اقتصادی، عدم توجه به سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی برای خانواده، سعی در برطرف کردن مسائل خانواده از منظر اقتصادی	درک نادرست سیاست‌گذاران	
در دسترس بودن منابع برای یک عده محدود، شکاف درآمدی، نابرابری در توزیع درآمدها	نابرابری اقتصادی	مناسبات اقتصادی سیاسی
توزیع نابرابر فرصت‌های شغلی، تحصیلی	نابرابری اجتماعی	
تورم زیاد، نوسان قیمت‌ها، عدم امنیت اقتصادی، عدم تعادل بین درآمد و هزینه خانواده، کاهش سطح دستمزدها	بی‌ثباتی اقتصادی	بحران‌های اقتصادی
کاهش اشتغال دولتی، بیکاری زیاد، تعدیل نیروی کار، شرایط دشوار استخدامی، کاهش قراردادهای شغلی، بی‌ثباتی شغلی	بیکاری	

ضعف در حوزه سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی در حوزه کلان از مهم‌ترین عوامل مداخله‌گر از منظر مصاحبه‌شوندگان بوده است. درک نادرست مناسبات فرهنگی و مسائل و مشکلات خانواده و صرفاً تقلیل دادن تمام آن‌ها به مسائل اقتصادی منجر به اهمیت پیدا کردن سازوکار اقتصادی و نادیده گرفتن مناسبات اجتماعی و فرهنگی شده است.

«تو ایران انگار هیچ چیز باهم هماهنگ نیستن، سیاست‌های حمایتی در مورد خانواده وجود نداره همه‌چیز روابط اقتصادی است

راهبردها

مصاحبه‌شوندگان در لابه‌لای صحبت‌های خود به راهبردهای فرهنگ‌سازی اقتصادی و جامعه‌پذیری اقتصادی در مواجهه با وضعیت ایجاد شده اشاره کردند.

جدول ۶. مفاهیم اولیه، مقوله‌های دست‌اول و دست‌دوم راهبردهای خانواده‌ها در مواجهه با اقتصادگرایی

Table 6. Basic concepts, primary and secondary categories of family strategies in the face of economism

مفاهیم اولیه	مقوله دست‌اول	مقوله دست‌دوم
افزایش ساعت کاری بیرون از منزل، عدم توجه به نیازهای فردی برای کاهش هزینه، تلاش برای دستیابی به شغل مناسب با درآمد بیشتر، تقلیل روابط اجتماعی به اقتصادی	تولید زیست جهان اقتصادی	فرهنگ‌سازی اقتصادی
بزتری دادن به اقتصاد به عنوان ارزش برتر، تلاش برای کسب سود بیشتر از مسیر کار کردن تمام اعضای خانواده از جمله زنان، دو شغله شدن مردان در خانواده برای انباشت سود، صرفه‌جویی در هزینه‌ها، تلاش برای هماهنگ کردن دخل و خرج	کسب ثروت	
الگوی‌پذیری از رسانه در خصوص چگونگی انباشت سرمایه، تحقیق در حوزه‌ها و مشاغلی که منجر به کسب سود می‌شوند، تلاش برای یادگرفتن چگونگی انباشت سرمایه، آموزش به کودکان و نوجوانان در خصوص سرمایه‌گذارهای مالی و شغلی در خانواده	یادگیری انباشت سرمایه	جامعه‌پذیری اقتصادی

افراد از طریق تولید زیست جهان اقتصادی و احاطه کردن زندگی خودشان با سازوکارهای اقتصاد سعی می‌کنند روش زندگی خود را تغییر دهند. کسب ثروت از مواردی است که خانواده‌ها در رفتارها و کنش خود به آن اشاره کردند. جامعه‌پذیری اقتصادی از طریق آموزش چگونگی انباشت سرمایه نیز از راهبردهایی است که برای بقا و دوام خانواده از آن سود می‌جویند.

«کل زندگی خانواده به خاطر این که بتونن با تغییرات و خواسته جامعه هماهنگ بشن تغییر کرده مثلاً من و همسرم هر دوشاغل هستیم واقعاً خیلی کم پیش میاد درست و حسابی خونه باشیم. سعی می‌کنیم بیشتر کار کنیم کمتر خرج کنیم تا بتونیم سرمایه‌ای پس‌اندازی جمع کنیم، واقعاً خیلی کم مهمونی میریم یا کسی میاد خونمون چون برامون هزینه اضافی داره و این تو بقیه دوستان هامون هم می‌بینم یه روش زندگی شده» (مرد، ۳۲ ساله، لیسانس).

«واقعاً تنها کاری که میشه انجام داد تا افراد به خواستش برسه همین که اقتصاد و کسب ثروت برایش یه ارزش باشه و اون رو میشه از طریق کارهای مختلف به دست آورد مثل صرفه‌جویی، دو شغله شدن، ورود زنان به بازار کار. من اینو عیناً دیدم آدم هر کار می‌کنه تا پول بهش بدن و هزینه‌هاش باهم بخونه» (مرد، ۳۸ ساله، فوق‌لیسانس).

«دنایی که ما امروز داریم درش زندگی می‌کنیم و روبه‌جلو

میریم فقط پول و سرمایه برایش مهمه و با اونه که جلو میره که برای برخورد با این موضوع و این که چیکاری انجام داد رسانه و الگوپذیری از اون خیلی مهمه، آموزش به بچه و یادگرفتن چه جوری انباشت سرمایه خیلی مهمه که اکثر خانواده به این مسائل توجه می‌کنن و مسیر درستی برای انباشت سرمایه و دوام خانواده است» (مرد، ۳۹ ساله، لیسانس).

پیامدهای اقتصادگرایی

اقتصادگرایی صرف در خانواده و تقلیل دادن تمامی ساحت‌های زندگی خانواده به ساحت اقتصادی هم در سطح فردی و هم در سطح اجتماعی پیامدهایی به همراه دارد. در این زمینه مقوله‌های اختلالات روانی، بی‌تفاوتی اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی استخراج شده است.

جدول ۷. مفاهیم اولیه، مقوله‌های دست‌اول و دست‌دوم پیامدهای اقتصادگرایی خانواده
Table 7. Basic concepts, primary and secondary categories of the consequences of family economism

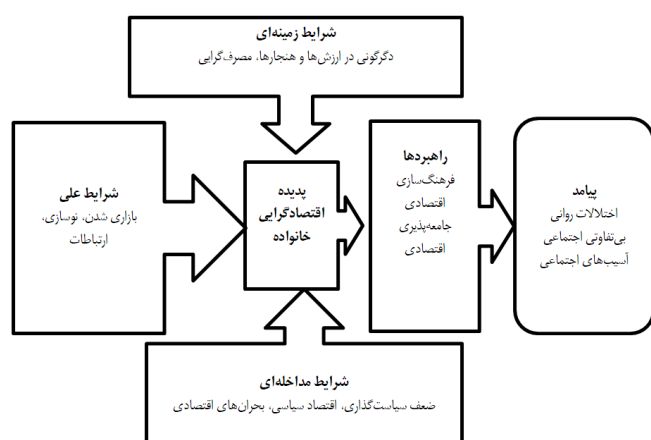
مفاهیم اولیه	مقوله دست‌اول	مقوله دست‌دوم
تنش به واسطه تلاش بی‌وقفه برای دستیابی به مناسبات اقتصادی، ترس از دست دادن منابع اقتصادی، تحمیل فشار کاری بر اعضای خانواده، نگرانی خانواده از طرد و تمسخر به واسطه عدم وجود منابع اقتصادی	اضطراب	اختلالات روانی
تنهایی و طرد به خاطر کاهش روابط اجتماعی با دیگران، کاهش سرمایه اجتماعی در خانواده	انزوا	
عدم احساس تعلق و مسئولیت‌پذیری به دیگران و محیط پیرامون، فقدان احساس نوع‌دوستی، سلب مسئولیت از خانواده، خودخواهی در خانواده، ترس از دست دادن منابع خانواده از ارتباط با جامعه و دیگران	کاهش مسئولیت اجتماعی	بی‌تفاوتی اجتماعی
تلاش خانواده برای موکول کردن همه چیز به آینده، عدم توجه به زندگی حال و نیازهای فردی نظیر تفریح، سرگرمی و تقلیل دادن تمام این موارد به مصرف کالا، از بین رفتن روال عادی زندگی برای رسیدن به ثروت	آسیب زندگی روزمره	
اشتغال زنان در خانواده در مشاغل سطح پایین نظیر کار فصلی، تجربه زیسته ناامنی شغلی و محیط نامناسب شغلی برای کسب درآمد، انباشت ثروت برای خانواده از طریق فروش مواد مخدر، رشوه‌گیری، افزایش دزدی برای کسب پول	بروز مشاغل غیرقانونی و اقتصاد سیاه	بروز آسیب‌های اجتماعی
شکل‌گیری ازدواج سفید و کاهش باروری، افزایش طلاق، افزایش سن ازدواج، افزایش تجرد و بیوگی، افزایش زنان بدون سرپرست	آسیب‌های خانواده	

برای نیازهای آنی خود انجام نمی‌دهند و سبب می‌شود که افراد نتوانند روال عادی زندگی خودشان را سپری کنند.

«خانواده همه چی رو فدای پول کرده، واقعاً زندگی نیست، الان نه میشه یه مسافرت رفت نه سرگرمی داشت و حتی چیزهایی که دلت می‌خواد داشته باشی، همه فقط کار می‌کنن انگار کل زندگی فقط کاره، این لذت زندگی کردن رو می‌گیره، اصلاً متوجه نمیشی چه جوری می‌گذره» (زن، ۳۵ ساله، دیپلم).

عموماً داشتن سرمایه و انباشت ثروت ریشه در مجموعه فعالیت‌های شغلی و کار دارد به واسطه همین، اعضای خانواده سعی می‌کنند برای دستیابی به سرمایه اقتصادی به انواع مشاغل روی آورند که این امر سبب تن دادن افراد به انواع مشاغل سطح پایین و ناامن و حتی غیرقانونی می‌شود که در جامعه نیز سبب آسیب‌های جبران‌ناپذیر می‌شود. در این بخش می‌توان گفت که انسان‌ها در بستر جامعه نوین انسان بدهکاری هستند و سعی می‌کنند از هر مسیری به پول و سرمایه دست پیدا کنند تا بقا و دوام خود را تضمین کنند.

«بخش زیادی از خلاف، دزدی‌ها و تجربه‌های کار سخت، مثل کارگری فصلی با بدترین شرایط، فقط به خاطر پوله که داره انجام میشه. الان دزدی فساد و حتی افزایش کارگری زنان خیلی زیاد شده، حالا شاید به پول برسند ولی واقعاً عوارض جسمی روحی و حتی اجتماعی رو، روی جامعه میذاره» (مرد، ۴۸ ساله، دکتری).

شکل ۱. مدل پارادیمی اقتصادگرایی در خانواده

Figure 1. Paradigmatic model of economism in the family

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی سازوکارهای اقتصادگرایی در نهاد خانواده در شهر کرمانشاه انجام شده است. نهاد خانواده در یک

مجموعه اعمالی که اعضای خانواده برای تداوم حیات خود در پیش گرفته‌اند، موجب فشار مضاعف به زندگی فردی و اجتماعی آنان شده است که چارچوب اضطراب و انزوا و در نهایت اخلاص‌های روانی بروز می‌کند.

«وقتی خیلی به چیزی تکیه می‌کنی همیشه این ترس از دست دادنش روداری و هم می‌خوای بیشتر ازش داشته باشی. مسئله پول و سرمایه اینجوریه من خودم همسرم و بچه‌هام واقعاً کلافه میشیم، چون وقتی مدام کار می‌کنی وقتی برات نمی‌مونه که برای خودت بذاری، برات یه فشار میاره می‌ترسی اون چیزا رو از دست بدی واقعاً برای خودم پیش اومده که مدام این نگرانی در مورد مسائل مالی باهام باشه و این فشار نهایتاً منجر به اختلاف در خانواده و طلاق هزار دردسره دیگه میشه» (زن، ۳۷ ساله، دیپلم).

«آدم‌ها تو دنیایی امروز خیلی تنهاتر شدن، زندگی عادی از بین رفته همه چی شده پول، نه دوستی نه ارتباط همه چی به خاطر پول کم‌رنگ شده و این واقعاً بی‌پناهی رو واسه آدم‌ها نشون میده. الان خیلی از خانواده‌ها رو می‌بینم که باهم ارتباط ندارن اونم به خاطر پول» (زن، ۴۰ ساله، دکتری).

در سطح اجتماعی نیز اقتصادگرایی در خانواده سبب بی‌مسئولیتی خانواده نسبت به سایر پدیده‌های اجتماعی شده است. خانواده در بستر سازوکار اقتصاد سایر ابعاد را نادیده می‌گیرد و تنها به این فکر می‌کند که چگونه می‌تواند پول و تمکن مالی را افزایش و یا آن را نگهداری کند و این امر سبب بی‌تفاوتی خانواده به جامعه می‌شود.

«زندگی‌های امروزی خیلی عوض شده، الان هیچکی هوای کسی دیگه‌ای رو نداره مگر این که خیر طرف توش باشه، الان در اولویت هر کسی فقط خودش، تو اقوام فامیل یا خانواده اگه مشکلی پیش بیاد خیلی کم آدم دوست داره کمک کنه چون می‌ترسه، وقتی پول جای همه چی رو بگیره همین میشه دیگه، من خیلی از خانواده‌ها رو می‌بینم که ازدواج شون به سبک جدیده، چون میگن هزینه و مسئولیت نداره یا بچه‌دار نمیشن چون پول ندارن اینا هیچ توجهی به هیچ ندارن اگه اینجوری باشه دیگه خانواده‌ای وجود نداره» (مرد، ۳۸ ساله، فوق‌لیسانس).

بروز آسیب‌های اجتماعی از مهم‌ترین پیامدهای اقتصادی شدن نهاد خانواده است که سبب حاشیه‌ای شدن زندگی روزمره می‌شود. مصاحبه‌شوندگان بر این باور بودند که اقتصادگرایی سبب نادیده گرفتن نیازها و خواسته‌ها و موکول کردن آن به آینده می‌شود. به این صورت که افراد در حال زندگی نمی‌کنند و تلاشی

به‌عنوان عوامل مداخله‌ای توانسته‌اند اقتصادگرایی را بر نهاد خانواده تحمیل کنند که این وضعیت ناشی از ضعف در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی و اقتصادی، اقتصاد سیاسی دولت و بحران‌های اقتصادی بوده است. زمانی که نهادهای قدرت در سطح فرهنگی و اجتماعی نتوانند قوانین جدید را همگام با تحولات ارائه بدهند و درست سیاست‌گذاری نکنند، نهاد خانواده ناگزیر مسیر تحمیلی منطق بازار را در پیش خواهد گرفت. دولت هم به شکل ایجابی و سلبی در این زمینه نقش داشته است. شرایط اقتصاد سیاسی جامعه که متأثر از سیاست‌های مالی و بانکی دولت‌ها بوده است. در عدالت و یا بی‌عدالتی توزیعی منابع و دسترسی‌ها و همچنین عدم کنترل تورم، بیکاری و ... نقش مهمی داشته است. یافته مذکور مشابه نظر **هاروی (۱۳۸۶)** در مورد نهادهای قدرت است که اعتقاد داشت نهادهای قدرت، روابط توزیعی ثروت و حمایت از افشار آسیب‌پذیر را در دستور کار خود قرار نمی‌دهند.

با چنین وضعیتی راهبردی که پیش پای خانواده‌ها قرار گرفته است، فرهنگ‌سازی اقتصادی و جامعه‌پذیری اقتصادی بوده است که منجر به پذیرش منطق اقتصاد در جامعه و همچنین در نهاد خانواده شده است. در خانواده چنین رویکردی باعث عادت‌واره اقتصادی شده است.

نهاد خانواده به‌عنوان یک نهاد اجتماعی کمتر به لحاظ چگونگی رخنه مناسبات سرمایه‌دارانه مورد توجه بود است این در حالی است که یافته‌های پژوهش نشان داد که خانواده بیش از هر نهاد دیگری وارد مناسبات سرمایه‌دارانه شده است و در دهه‌های اخیر مناسبات نتولیرال از طریق سوژه‌سازی و به تعبیر **لاتزاراتو (۱۳۹۴)** سوژه بدهکار، منجر به تفکری شده است که رستگاری از رهگذر اقتصاد ممکن خواهد بود. خانواده نه با میل و رضایت خود بلکه به واسطه اعمال قدرت‌های بیرونی به اقتصادگرایی روی آورده است و این منطق پیامدهایی مانند اختلال در روابط اجتماعی، فقدان زندگی در حال، بی‌تفاوتی اجتماعی، اقتصاد سیاه و بروز آسیب‌های اجتماعی به دنبال دارد. یافته مذکور نیز همراستا با نظر **پوردیو (۱۳۸۷)** در مورد طرد نیازمندان و نظر **لاتزاراتو (۱۳۹۴)** در مورد نقش نتولیرالسیم در طرد زندگی اجتماعی بوده است.

یافته‌های این مقاله در خصوص تغییراتی که نظام سرمایه‌داری بر نهاد خانواده گذاشته است همراستا با یافته‌های **واعظی و همکاران (۱۴۰۲)** است که عقلانیت ابزاری را سبب حذف احساسات می‌دانند. افزون بر این، با یافته‌های **احمدی و همکاران (۱۴۰۲)** مبنی بر نقش مناسبات اقتصادی در دگرگونی خانواده، **جوشی و**

دهه اخیر با تحولات کلانی رو به رو بوده است. این تغییرات را نمی‌توان تنها به مسائلی نظیر دگرگونی خانواده از گسترده به هسته‌ای، یا دگرگونی در ارزش‌ها و هنجارها و ... نسبت داد، بلکه امروزه نهاد خانواده به‌گونه‌ای شکل گرفته که تداوم آن حتی در چارچوب خانواده‌ای هسته‌ای تنها در صورتی دوام دارد که پول، ثروت‌اندوزی و تمکن مالی برای سوژه‌ای که خانواده تشکیل می‌دهد در دسترس باشد که نشان از دگرگونی ساختاری خانواده در چارچوب نظام سرمایه‌داری است.

طبق یافته‌های این پژوهش یکی از عواملی که سبب اقتصادگرایی در نهاد خانواده شده است، بازاری شدن است که باعث کارکردزدایی اجتماعی از خانواده شده است. کاهش خدمات عمومی و پولی شدن آن و همچنین کاهش کارکردهای اجتماعی خانواده و حذف بخشی از کارکردهای آن به نفع منطق بازار و تولید انباشت سود در سطح کلان بوده است. علاوه بر این نوسازی نیز مناسبات نوین اقتصادی و سرمایه‌دارانه را به جامعه تحمیل می‌کنند (همسو با نظر **ون (۲۰۱۲)** در مورد نقش مدرنیته در تحولات خانواده) و سعی در برجسته کردن منطق اقتصادی و یکسان‌سازی برای پیشبرد مناسبات سرمایه‌داری دارد. ارتباطات نیز ابزار اصلی در خدمت نتولیرالسیم برای تبلیغ و ترویج سازوکار بازار بر زندگی خانواده است که از رهگذر رسانه و تبلیغات سعی دارد تمام سطوح کلان اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهد و فرهنگ خاص خود را نیز برای همسو شدن به وجود آورد.

زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی اقتصادگرایی، دگرگونی در ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و مصرف‌گرایی بودند. هویت‌زدایی از خانواده، سعادت‌مند شدن از مسیر اقتصادی و حتی ایجاد تشکیل خانواده در صورتی که پول وجود داشته باشد نشان می‌دهد که ارزش‌ها و هنجارهای جدیدی در چارچوب خانواده و به نفع منابع اقتصادی نوین در حال شکل‌گیری است. ضمن این که مصرف‌گرایی تنها راه کسب هویت جدید در نظام خانواده برای به رسمیت شناخته شدن است. یافته مذکور همراستا با نظر **فریدمن (۱۹۹۴)** است که اعتقاد داشت فرهنگ مصرفی یگانه منبع ابراز وجود شده است و همچنین **اسکلیر (۱۹۹۸)** که فقرا برای خرید کالاهای برند خود را بدهکار می‌کنند. در تحلیل چنین منطقی می‌توان گفت قواعد و سازوکار نظام اقتصادی نوین به نوعی چیده شده که هر کنش و رفتار در خانواده به نوعی کنترل شده و قوانینی بر آن اعمال شده که با اقتصادگرایی گره بخورد، به‌طوری هیچ امکان و آزادی عملی برای خانواده که بخواهد مسیر دیگری طی نماید، وجود ندارد.

طبق یافته‌های این پژوهش، نهادهای قدرت نیز در سطح کلان

برنامه‌ریزی شود. همچنان که در تحلیل یافته‌های پژوهش بر اقتصادگرایی در خانواده و مهندسی اقتصادی شکل گرفته در این زمینه اشاره شد، تا زمانی که این جریان ادامه دارد خانواده در کرمانشاه و همچنین در ایران تغییرات مطابق با اقتصادگرایی در پیش خواهد گرفت؛ بنابراین لازم است به نقش مضللات اقتصادی در شکل‌گیری آسیب‌های خانواده پی‌برده شود. به نظر می‌رسد برای حل چنین مشکلاتی تنها اکتفا به گفتمان‌سازی کفایت نمی‌کند؛ زیرا در اغلب برنامه‌هایی که در دو سال اخیر در نظر گرفته شده است، بیشتر بر نقش گفتمان‌سازی و آگاهی بخشی برای غلبه بر جریان مهندسی اقتصادی شکل گرفته در خانواده تأکید شده است.

منابع

- استالابراس، جولیان (۱۳۸۹). هنر معاصر پس از جنگ سرد، ترجمه بهرنگ حسینی پور، تهران: نشر چشمه.
- اعزاز، شهلا (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی خانواده با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر، تهران: نشر روشنگران.
- احمدی، وکیل؛ قلی‌پور، سیاوش؛ ناصری، میلاد (۱۴۰۲). همسان‌همسری و باز تعریف نقش زنان در تصمیمات اقتصادی خانواده، مورد مطالعه شهر اسلام‌آباد غرب. مجله تداوم و تغییرات اجتماعی، ۳ (۱): ۳۵-۵۴. <https://doi.org/10.22034/jscc.2023.20568.1085>
- استراوس، انسلم؛ جولیت، کریین (۱۳۹۱). مبانی پژوهش کیفی، فنون مراحل و نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- برمن، مارشال (۱۴۰۰). تجربه مدرنیته، ترجمه مراد فرهاد پور، چاپ ششم، تهران: انتشارات طرح نقد.
- بورديو، پیر (۱۳۸۷). گفتارهایی درباره ایستادگی در برابر نولیبرالیسم، ترجمه علیرضا پلاسید، تهران: نشر اختران.
- بهنام، جمشید (۱۳۸۳). تحولات خانواده؛ پویایی خانواده در حوزه‌های فرهنگی گوناگون، ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نشر ماهی.
- جعفری‌نوشن، علی‌اکبر، رعیتی‌شوازی‌علیرضا (۱۳۹۳). بررسی نقش بازار سرمایه در امنیت خانواده. پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، ۳ (۲): ۱۱۵-۱۳۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23221453.1393.3.2.8.1>
- هان، بیونگ چول (۱۳۹۸). روان‌سیاست: نولیبرال و فناوری‌های جدید قدرت، مترجم، مصطفی انصافی، تهران: نشر لوگوس.
- دفتر طرح‌های ملی با همکار مرکز ملی رصد اجتماعی وزارت کشور (۱۴۰۲). ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان موج چهارم. پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات، زراتسکی، ایلا (۱۳۹۸). سرمایه‌داری، خانواده و زندگی شخصی، ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران: نشر نی.
- شکفته، رها، میرزایی، حسین، مجدی، علی‌اکبر (۱۴۰۱). بررسی عمومیت شیوه مدیریت اقتصادی خانواده در مشهد و عوامل مؤثر بر آن. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۳ (۱): ۱۱۱-۱۳۲. <https://doi.org/10.22108/jas.2021.125158.1989>
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). پیامدهای مدرنیته، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ اول، تهران: مرکز.

سینک (۲۰۲۳) که بر نقش جهانی شدن و شهرنشینی در تغییرات خانواده تأکید دارند و در نهایت، **نظر سندل (۲۰۱۳)**، **برمن (۱۴۰۰)** و **پولانی (۱۹۷۵)** که می‌گویند روابط بازار جای روابط اجتماعی را گرفته است همراستا می‌باشد.

شهر کرمانشاه به لحاظ ساختار اقتصادی چندان توسعه یافته نیست و به دلیل تنوع قومیتی و مذهبی، همچنان سرمایه درون اجتماعی منسجم و قوی در آن وجود دارد. اگرچه فرض بر این است که در این شهر، نهاد خانواده همچنان سنتی باقی بماند؛ اما یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نولیبرالیسم در هر جامعه‌ای با توجه به ساختار و مختصات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن سازوکارهای خاصی را انتخاب کرده و منطق خود را تحمیل می‌نماید. به نظر می‌رسد در ایران و به‌ویژه شهر کرمانشاه نولیبرالیسم از طریق ناکارآمدی اقتصاد سیاسی دولت در مواجهه با بحران‌های اقتصادی مسیری برای تغییر خانواده گشوده است که نهایتاً نتیجه آن اقتصادگرایی خانواده بوده است و این رویکرد در کرمانشاه بیشتر سلبی تا ایجابی بوده است. به این معنا که از سرمایه درون اجتماعی که چشم و هم‌چشمی ایجاد کرده برای تحمیل مد و مصرف‌گرایی استفاده کرده است که متفاوت از مصرف‌گرایی و مد در شهرهای توسعه‌یافته و مدرن است. همچنین از بحران‌های اقتصادی و تورم برای مهم شدن پول و ارزش پس‌انداز و کم شدن روابط اجتماعی استفاده کرده است تا وجه ایجابی که رشد اقتصادی و درآمد زیاد و در نتیجه مصرف‌گرایی است.

منطق اقتصادی نوین با در اختیار قرار دادن تمامی ارکان اجتماعی سبب شده است که آزادی عمل از اعضای آن جامعه گرفته شود و همه‌چیز در چارچوب سازوکارهای آن بازتولید شود. نگاه اقتصادی صرف به ازدواج، فرزندآوری، و مهریه، باعث کاهش نرخ ازدواج، افزایش سن ازدواج و کاهش باروری بوده است. دگرگونی‌های اجتماعی که در برخی نهادهای اجتماعی مانند خانواده رخ داده اجباری، تحمیلی و ناخواسته بوده است. بنابراین با ورود منطق اقتصادی (بازار) در خانواده، هزینه‌های جبران‌ناپذیری به لحاظ فرهنگی و اجتماعی برای خانواده و جامعه دارد.

با توجه به این که در جامعه ایران تأکید زیادی بر خانواده به عنوان رکن اصلی جامعه می‌شود و در این زمینه نیز برای اصلاح نظام خانواده و جوانی جمعیت با استفاده از گفتمان مهندسی فرهنگی قوانین و مصوباتی از سال ۱۴۰۱ تدوین و اجرایی شده است، می‌توان برای تأمل و بازاندیشی در برنامه اجرایی، از یافته‌های پژوهش حاضر نیز استفاده نمود تا برنامه‌ها مطابق با واقعیت‌های خانواده ایرانی

- Joshi, R., & Singh, C.K. (2023). Organisational Transformation of Family structure in the Modern Era. *Vigyan Varta*, 4(7), 156-161. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=fwsp0aMAAAAJ&citation_for_view=fwsp0aMAAAAJ:9yKSN-GCB0IC
- Fridman, Jonathan. (1994). *Cultural Identity & Global process*, London, Sage.
- Polanyi, k. (1975). *Trade and Market in the Early Empires*. Glencoe, IL: Free press.
- Sandel, M.J. (2013). Market reasoning as moral reasoning: why economists should re-engage with political philosophy. *The Journal of Economic Perspectives*, 27(4), 121-140. <https://doi.org/10.1257/jep>
- Sklair, L. (1998). Competing Conception of Globalization. *Journal of world Systems Research*. <https://doi.org/10.5195/JWSR.1999.140>
- Wyn, J., Lantz, S., & Harris, A. (2012). Beyond the 'transitions' metaphor: Family relations and young people in late modernity. *Journal of Sociology*, 48(1), 3-22. <https://doi.org/10.1177/1440783311408971>
- گیگان، جم مک (۱۴۰۰). فرهنگ نئولیبرال، ترجمه نریمان افشاری، تهران: نشر همشهری.
- لاتزارتو، موریتزیو (۱۳۹۴). ساخت انسان بدهکار، جستاری در وضعیت نئولیبرالیسم، ترجمه پیمان غلامی.
- نگری، آنتونیو، هارت، مایکل (۱۳۹۱). امپراتوری، تبارشناسی جهانپیشدن، ترجمه رضا نجف‌زاده، تهران: نشر قصیده‌سرا.
- واروفاکیس، یانیس (۱۳۹۷). حرف‌هایی با دخترم درباره اقتصاد: تاریخ مختصر سرمایه‌داری، ترجمه فرهاد اکبر زاده، تهران: نشر بان.
- واعظی، سید عباس، فیاض ابراهیم، ساکیانی، زهرا (۱۴۰۲). تحلیل آثار نظام سرمایه‌داری در تغییر ساختار خانواده و روابط جنسی آزاد. نشریه علمی مطالعات میان‌رشته‌ای تمدن انقلاب اسلامی، ۲ (۳): ۷۵-۹۹. <https://doi.org/10.28211/685/CIR.2311.1098.2.6.4>
- هاروی، دیوید (۱۳۸۶). تاریخ مختصر نئولیبرالیسم، ترجمه محمود عبدالله زاده، تهران: نشر اختران.
- Abbasi-shavazi, Mohammad Jalal & Mc Donald, peter. (2008). *Family Change in Iran: Religion, Revolution, and the state*. Taylor & Francis Group, LLC.
- Farrell, B.G., Vande Vusse, A.J., & Ocobock, A. (2012). Family change and the state of family sociology. *Current Sociology*, 60, 283 - 301. <https://doi.org/10.1177/0011392111425599>